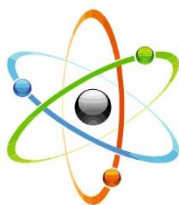

Ғылым бар жерде - жеңіс бар!
Победа там - где наука!
Victory is where science is!

ISSN 2958-5694 (Print)
ISSN 2958-5708 (Online)

Ғылыми-білім беру журналы
Научно-образовательный журнал
Scientific and educational journal

Ұлттық Ұлан Академиясының ХАБАРШЫСЫ

№ 51 (1-2024)

ВЕСТНИК

Академии Национальной
гвардии Республики Казахстан

BULLETIN

of the National Guard
of the Republic of Kazakhstan

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҰЛТТЫҚ ҰЛАНЫ
АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ХАБАРШЫСЫ»
ҒЫЛЫМИ-БІЛІМ БЕРУ ЖУРНАЛЫ**

**«ВЕСТНИК
АКАДЕМИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»
НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ**

№ 1 (51), наурыз 2024 ж.

№ 1 (51), март 2024 г.

Журнал 2011 жылдан шыға бастады Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясының басылымы Бас редакторы полковник А.Қ. Тоқышев	Журнал издается с 2011 года Издание Академии Национальной гвардии Республики Казахстан Главный редактор полковник Токушев А.К.
Ғылыми-білім беру журналы «Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясының ХАБАРШЫСЫ» – «ВЕСТНИК Академии Национальной гвардии Республики Казахстан» Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің Ақпараттандыру комитетінде тіркелген, 28 қазан 2022 ж. № KZ73VPY00058079 куәлігі. Журнал ҚР ҒЖЖБМ ҒЖЖБССҚК әскери іс және қауіпсіздік бойынша негізгі қорытындыларды жариялауға ұсынған ғылыми басылым (2023 жылғы 28 сәуірдегі № 188 бұйрығы)	Научно-образовательный журнал «Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясының ХАБАРШЫСЫ» – «ВЕСТНИК Академии Национальной гвардии Республики Казахстан» зарегистрирован в Комитете информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан, свидетельство № KZ73VPY00058079 от 28 октября 2022 г. Журнал рекомендован КОКСНиВО МНиВО РК для публикации основных результатов по военному делу и безопасности (Приказ № 188 от 28 апреля 2023 года)
Редакцияның мекен-жайы мен телефоны: 150009, Петропавл қаласы, Ж. Қизатов к., 6. Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы. Әскери-ғылыми орталығы Телефон: (8 7152) 50-78-88, Тел./факс: (8 7152) 50-74-83; E-mail: Vestnik@ang.edu.kz Журнал жылына 4 рет шығарылады <i>Мақала авторларының пікірлері редакция көзқарасын білдірмейді</i>	Адрес и телефон редакции: 150009, г. Петропавловск, ул. Ж. Кизатова, 6, Академия Национальной гвардии Республики Казахстан. Военно-научный центр. Телефон: (8 7152) 50-78-88, Тел./факс: (8 7152) 50-74-83; E-mail: Vestnik@ang.edu.kz Журнал выходит 4 раза в год <i>Мнения авторов не отражают точку зрения редакции</i>

Бас редактор

А.Қ. Тоқышев, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясының бастығы, полковник.

Бас редактордың орынбасары

Р.Б. Альназир, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясы бастығының орынбасары (ғылыми жұмысы жөніндегі), философия (PhD) докторы, полковник.

Жауапты хатшы

Ж.А. Атығаев, әскери-ғылыми орталығының бастығы, полковник.

Шығаруға жауапты

А.Е. Әбілмәжінова, әскери-ғылыми орталығы редакциялық-баспа жұмысы қызметінің бастығы, подполковник.

Редакциялық алқа:

Ж.Х. Ахметов, әскери ғылымдарының докторы, профессор, генерал-майор.

А.А. Корабельников, әскери ғылымдарының докторы, профессор, полковник.

В.М. Булойчик, техника ғылымдарының докторы, профессор, полковник.

М.Х. Рустамбаев, заң ғылымдарының докторы, профессор, полковник.

М.Ө. Серкпаев, тарих ғылымдарының докторы, профессор, полковник.

А.А. Петрусевич, педагогика ғылымдарының докторы, профессор.

А.Ж. Мырзалинова, педагогика ғылымдарының докторы, профессор.

В.Б. Василевский, әскери ғылымдарының кандидаты, профессор.

Б.С. Әбжанов, философия (PhD) докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), генерал-майор.

М.Е. Батыров, педагогика ғылымдарының кандидаты, полковник.

А.А. Плешаков, тарих ғылымдарының кандидаты.

Ж.Н. Сартаев, медицина ғылымдарының докторы, профессор.

А.А. Корнилов, әскери ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полковник.

Н.К. Бектұрсынов, философия (PhD) докторы, полковник.

Д.Ш. Алтынбеков, философия (PhD) докторы, полковник.

А.А. Әбілмәжінов, философия (PhD) докторы, подполковник.

Р.В. Гроскоп, философия докторы (PhD), подполковник.

А. Саркенқызы, филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), майор.

Р.С. Әлжанова, тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), майор.

А.Қ. Иманов, педагогика ғылымдарының кандидаты.

Е.С. Анцибор, мұғалім-зерттеуші.

МАЗМУНЫ

ТЕОРИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Балымов Е.К., Айжанов С.А. Мәжбүрлеу институтын талдау және оны түсіндірудің жекелеген мәселелері.....	5
Мусин Қ.С., Баймұханов Е.М., Есбергенев К.Б. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі әскери саясаттың құқықтық сұрақтары.....	16
Әлібеков А.Т. Ұлттық қауіпсіздік мәселелері тұрғысында Ұлттық ұландағы қазақ тілін дамыту жолы.....	24
Мухаметкалиев Н.Ж., Муканов М.Р. Несие алу және бюджеттік несиені мақсатсыз пайдалануда заңсыз құқық бұзушылықтың қылмыстық-құқықтық және криминалистикалық сипаттамасы.....	31
Бектұрсунов Н.К. Информационная война через социальные медиа-платформы.....	43
Мынбаев Ш.Ж., Әбдірахманов Д.С., Әбілмәжінов А.А. Қазіргі замандағы қарулы қақтығыстар кезінде Ұлттық ұланның әскери бөлімдерінің заңсыз қарулы құрылымдарын жою бойынша жауынгерлік іс-қимылдарды жүргізу әдістерін жетілдіру.....	51
Аубакирова Г.А., Бейсеев А.А. Ішкі істер органдарының шарттық қатынастарының ерекшеліктері.....	61
Әлиев Қ.Е. Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының әскери қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі кейбір мәселелері.....	70
Тлеужанов Б.М. Гибридтік соғыс: мәні, мазмұны және ерекшеліктері.....	79
Нурсалиева Г.Ж., Брызгалова Е.А., Сулайманова Н.Н. Об основных новеллах уголовного кодекса Республики Казахстан.....	86

ИСТОРИЯ. ТАКТИКА И ОПЕРАТИВНОЕ ИСКУССТВО

Альназир Р.Б. Соответствие сил и средств бригады оперативного назначения национальной гвардии выполняемым служебно-боевым задачам при обеспечении правового режима чрезвычайного положения.....	95
Шапашев М.А., Альназир Р.Б., Касимов Д.Л. Маңызды мемлекеттік объектілерді күзетуді ұйымдастырудың және ішкі әскерлердің арнайы жүктерді тасымалдауының тарихи аспектілері.....	102
Корнилов А.А., Цхай К.Б. Характер действий участников массовых беспорядков в населенном пункте.....	110
Бенке А.А., Акбалин Р.Н. XVIII-XIX ғасырлардағы батырлардың дәстүрлі қазақ қоғамы мәнмәтініндегі функциялары.....	115
Корнилов Н.А. Особенности тактики действий подразделений в вооруженном конфликте (бои в населенном пункте - оборона).....	122
Ақтанов Б.М. Қарсыластың бекінісіне шабуыл жасау ерекшеліктері.....	134
Ақтанов Б.М., Байтеленов Ж.С. Қарсыластың атыс кезіндегі мотоатқыштардың әрекеттері.....	140
Кабылбеков Д.Б. Төтенше жағдай режимді қамтамасыз ету үшін тітіркендіргіш әрекетті арнайы құралдарды қолданылудың жетілуі.....	146

Главный редактор

Токушев А.К., начальник Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник.

Заместитель главного редактора

Альназир Р.Б., заместитель начальника Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, доктор философии (PhD), полковник.

Ответственный секретарь

Ж.А. Атыгаев, начальник военно-научного центра, полковник.

Ответственный за выпуск

Абильмажинова А.Е., начальник службы редакционно-издательской работы военно-научного центра, подполковник.

Редакционная коллегия:

Ахметов Ж.Х., доктор военных наук, профессор, генерал-майор.

Корабельников А.А., доктор военных наук, профессор, полковник.

Булойчик В.М., доктор технических наук, профессор, полковник.

Рустамбаев М.Х., доктор юридических наук, профессор, полковник.

Серкпаев М.О., доктор исторических наук, профессор, полковник.

Петрусевиц А.А., доктор педагогических наук, профессор.

Мурзалинова А.Ж., доктор педагогических наук, профессор.

Василевский В.Б., кандидат военных наук, профессор.

Абжанов Б.С., доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент), генерал-майор.

Батыров М.Е., кандидат педагогических наук, полковник.

Плешаков А.А., кандидат исторических наук.

Сартаев Ж.Н., доктор медицинских наук, профессор.

Корнилов А.А., кандидат военных наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник.

Бектурсунов Н.К., доктор философии (PhD), полковник.

Алтынбеков Д.Ш., доктор философии (PhD), полковник.

Абильмажинов А.А., доктор философии (PhD), подполковник.

Гроскоп Р.В., доктор философии (PhD), подполковник.

Саркенқызы А., кандидат филологических наук, ассоциированный профессор (доцент), майор.

Альжанова Р.С., кандидат исторических наук, ассоциированный профессор (доцент), майор.

Иманов А.К., кандидат педагогических наук.

Анцибор Е.С., преподаватель-исследователь.

Бенке А.А. История и современное состояние культурных взаимоотношений Казахстана и Узбекистана.....154

ТЕХНИКА И ВООРУЖЕНИЕ. ВОЙСКОВОЙ ТЫЛ

Батыров М.Е., Алиев Б.Ж. Жаңа физикалық принциптердегі қару.....161

Кадиркулов Ш.К. Анализ особенностей современных операций и состояния управления автотехническим обеспечением группировки войск.....165

Батыров М.Е., Сапабеков А.Е. Солтүстік Кавказ аймағындағы әскерлердің біріккен көліктік қамтамасыз етуді ұйымдастыру ерекшеліктерін талдау.....173

Yergaliyev D.S., Shaposhnikov I.E. Assessment of risk factors during takeoff and landing in icy conditions.....179

Никитенко Д.В., Гроскоп Р.В. «Адская молотилка» из прошлого в современных боевых реалиях.....186

Қарсыбаев Е.Е., Бакаева С., Самылтыров К.М., Жантлесов Е.Ж. Әуе кемелеріне техникалық қызмет көрсету жүйелерін жетілдіру әдістемесі.....191

Ахметжанов А.С. Производство автомобильной техники в Республике Казахстан: история и современность.....197

Карипбаев С.Ж., Орымбаев Д.Е., Серимбетов Б.А., Тайшығара Ж.Т. Шасси механизмдерінің жұмыс істеудің технологиялық ерекшеліктері.....204

Гончаров А.Г. Совершенствование организации промежуточного питания и обеспечения водой военнослужащих Национальной гвардии Республики Казахстан при выполнении служебно-боевых задач.....211

Кадиркулов Ш.К., Нигметуллаев Д.М., Макаев Е.Т. Сравнительный анализ ремонтно-эвакуационных машин российского производства и стран НАТО.....217

Савостин А.А., Риттер Д.В., Савостина Г.В., Мазоров Р.А. Автоматическое обнаружение утомляемости оперативного персонала методами компьютерного зрения.....225

Бейсенов Ж.Т. Интеллектуальная система охраны и безопасности.....233

Ергалиев Д.С., Анаятова Р.К., Қадыр А.Қ., Коржумбаев А.Б. Ауа-райының қиын жағдайларында авиациялық техниканың ұшуын техникалық-аппараттық қамтамасыз ету 244

Батыров М.Е., Копабаев О.Т. Ішкі қарулы қақтығыста бригадалық буын қару жарағы мен әскери техникасын жөндеуге әсер ететін факторларды талдау.....251

Никитенко Д.В. Совершенствование способов и средств управления огнем артиллерии.....258

Касимов А.О., Хизирова М.А., Ермекбаев М.М., Суйеубаев О.Б., Абдуразак К. Анализ методов и средств волоконно-оптического контроля датчиков.....264

Мурталымов Ш.Р. АК-74 автоматының ұрыстын тексеру және оны жақын нөлдік жағдайда қалыпты ұрысқа келтіру.....275

Даиров Д.К., Колисниченко С.Н., Колисниченко С.В., Коптяев Д.А. Имитационное 3d-моделирование в исследовании критических нагрузок коленчатых валов автомобильных двигателей внутреннего сгорания.....279

Атыгаев Т.Б., Герасимова Ю.В., Ивель В.П. Моделирование состояния реактивного снаряда в пространстве для проектирования оптимальной системы управления.....	290
Кутняк Р. Влияние меди внутри канала ствола на меткость и кучность стрельбы.....	297
Смирнов А.П., Риттер Д.В., Савостин А.А., Риттер Е.С. Разработка устройства для определения границы перехода жидкостей с разными проводимостями.....	302
Самаев Т.А. Современный взгляд на применение оружия, основанного на новых физических принципах.....	308
Байбусинов М.Н. Әскери объектілердің қауіпсіздігіне қойылатын қазіргі заманғы талаптар жағдайында интеграцияланған күзет кешендерін дамуы.....	316

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Имиров С.К. Теоретические основы правовой культуры курсантов Национальной гвардии Республики Казахстан, пути её совершенствования.....	324
Миртаев Н.О., Абилгаламова К.К. Қазақ тілі пәні бойынша авациялық терминдерді практикалық сабақтарда оқытудың дидактикалық негіздері.....	340
Байбусинов К.К., Мынбаев Ш.Ж. Проект адам – қару, инструмент укрепления войск национальной гвардии на современном этапе.....	346
Ахметжанов А.С., Алтынбеков Д.Ш. Особенности подготовки проведения занятия по преодолению водной преграды на БТР-80, упражнение УУ-2.....	354
Баимбетов Е.А., Абилямжинов А.А. Кедегілерден өту бойынша сабақтарды ұйымдастыру әдістемесі.....	363
Ким Г.А., Борамбаева Г.М., Икласова К.Е., Долматова Л.В. Web-камера арқылы адамның эмоцияларын оқи алатын бағдарламалық жасақтама жасау мәселесі.....	368
Исламов Т.З. Интерактивті тәсілдерді пайдалана отырып қашықтықтан білім беру жағдайында білім алушылардың оқуға даындығы.....	374
Серов И.А. Кредитная зависимость как социально-психологическое явление и некоторые вопросы ее профилактики.....	382
Кульбаев Ж.Ж. Роль военно-профессионального воспитания курсантов на современном уровне в военных учебных заведениях Республики Казахстан.....	393
Джакупова И.Б., Божбанов А.Ж. Қазақстан жоғары мектептерінде экологиялық қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыру.....	397
Есенбулатов К.Х., Абилямжинов А.А. Формы и методы обучения военнослужащих.....	402
Смағұлов Б.С. Білім берудің болашағы: дәстүр мен инновацияның тоғысы.....	407
Мульдинов Р.Т., Гроскоп Р.В., Мульдинова Э.С. Әскери қызметшілердің жұмысқа қабілеттілігін арттыру дене жаттығуларын қолданушы қызметті атқару кезінде.....	412

ТЕОРИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ӘОЖ 343.8

ХҒТАР 10.79.37

Е.К. БАЛЫМОВ¹, С.А. АЙЖАНОВ²

¹философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты бастығының орынбасары, полиция подполковнигі, Ақтөбе қ.;

² Оқу орталығы бастығының орынбасары, полиция полковнигі, Павлодар қаласы.

МӘЖБҮРЛЕУ ИНСТИТУТЫН ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОНЫ ТҮСІНДІРУДІҢ ЖЕКЕЛЕГЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақалада авторлар халықаралық және ұлттық құқықтағы мәжбүрлеу институтының мәні мен мазмұнын қарастырады. Аталған институттың маңыздылығы және оны халықаралық заңнамада іске асыру шаралары туралы ғалымдардың тұжырымдамалары мен көзқарастары зерделенген.

Түйінді сөздер: *Қазақстан Республикасы, мәжбүрлеу, процесітік мәжбүрлеу шаралары, ықпал ету, құқық бұзушылық, санкция, ұстау, қоғамдық қауіпсіздік.*

Қазақстан заңнамасында мәжбүрлеу институты жеке және заңды тұлғалардың мүліктік құқықтарына әсер ету ретінде (азаматтық құқықта), сондай-ақ процеске қатысушыларға және басқа адамдарға талқылау процесінде (азаматтық іс жүргізу құқығында) заңсыз әрекеттері үшін қолданылатын санкциялық шаралар ретінде қарастырылады. Яғни, Азаматтық кодексте де, Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінде де мәжбүрлеу ұғымының нақты және толық анықтамасы жоқ. Әртүрлі түсіндіруді, осы Тұжырымдаманың әртүрлі вариацияларында қолдануды (мәжбүрлеу шаралары, мәжбүр ету, мәжбүрлеу) болдырмау үшін жоғарыда аталған нормативтік актілерге «мәжбүрлеу» институтының анықтамасын енгізу қажет.

Халықаралық құқық нормаларын іске асыру тетігінің өзіне тән ерекшелігі: мемлекеттерді заңды негіздер негізінде халықаралық шарттардың нормаларын орындауға және орындауға мәжбүрлейтін бірыңғай мәжбүрлеу аппараты жоқ. Сондықтан мәжбүрлеу тетігін жеке негізде егеменді мемлекеттердің өздері қарсы шаралар арқылы немесе ұжымдық негізде халықаралық ұйымдар халықаралық-құқықтық Санкциялар негізінде шаралар кешенін қолдана отырып жүзеге асырады.

Осыған байланысты жұмыста «өзіне-өзі көмек» ұғымы мемлекеттердің өз құқықтары мен мүдделерін олар үшін неғұрлым тиімді және ұтымды шаралармен қорғау құқығы ретінде қарастырылады. Бірақ осыған байланысты бұл құқықтың практикалық іске асырылуы зардап шеккен тараптың оның

мүдделерін бұзған халықаралық құқық субъектісіне қатысты төтенше қажеттілік ұғымына жататын зорлық-зомбылық әрекеттерін жасауы болды. Сондықтан мемлекет ішінде, халықаралық қоғамдастықта реторсияларды қолданудың заңдылығы мен практикалық іске асырылуы туралы мәселе қарастырылуда.

Халықаралық заңнаманың өзекті мәселелерінің бірі оның ережелері мен нормаларын орындауға қатысты мәжбүрлеу шаралары туралы мәселе болып табылады. Халықаралық құқықта мәжбүрлеудің бірыңғай механизмі болмағандықтан, бұрын ол заңмен байланысты емес, керісінше жағымды мораль туралы айтылды. Яғни, бастапқыда шешім қабылдау қажет болды: мәжбүрлеу құқықты қамтамасыз етуі керек болғандықтан, Егер мәжбүрлеу болмаса, халықаралық құқықты заңға жатқызуға бола ма?

Э. де Ваттельдің айтуынша, «өз құқықтарын құрметтеуге мәжбүрлеу арқылы қол жеткізіледі, сондықтан егер ол болмаса, онда бұл құқықты жүзеге асыру күмәнді» [1, 342].

Қазіргі жағдайда халықаралық құқықтағы мәжбүрлеу институтының жағдайы бұрынғыдай. А.Н. Талалаевтың айтуынша, халықаралық құқықтық қатынастарда халықаралық нормативтік-құқықтық құжаттардың ережелері мен нормаларын мемлекеттің мәжбүрлеп орындауы болмаса, тұтастай алғанда халықаралық құқықтың болуын қарастыру мүмкін емес [2, 164].

Рас, қолдаушылары халықаралық құқықтағы мәжбүрлеу институтының қажеттілігі туралы жоғарыда аталған идеяны қабылдамайтын тұжырымдамаларды бөліп көрсету керек. Бұл тұжырымдаманы Г.П. Задорожный қолдады, ол мәжбүрлеу институты халықаралық құқықтың қажетті элементі, қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында, атап айтқанда елдер арасында достық және үйлесімді қатынастар құрудың негізгі механизмі деп тұжырымдады [3, 231]. Бірақ бұл идея кең таралмады.

Мәжбүрлеу институты көптеген құқық жүйелерімен сипатталады және құқықты қолдану мен қорғаудың ерекше тәсілі ретінде қолданылады. Құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің кез келген жүйесінде әрдайым осы жүйеге тән және нақты мәжбүрлеу механизмі болады. Бұл заңның, атап айтқанда халықаралық құқықтың табиғаты бойынша – табиғи нәрсе. Сондықтан бұл – халықаралық құқықтық доктринаның әртүрлі мектептері мен тұжырымдамаларының өкілдері қолдайтын бірінші идея. Атап айтқанда, бұл туралы Л. Оппенгейм, Г. Кельзен, Дж. Кунц, Д. Б. Левин, В. Давид айтқан [3, 172].

Шын мәнінде, кез келген құқықтық жүйенің шеңберінде жүйенің барлық субъектілері үшін заңды түрде императивті нормативтік ережелер, қағидалар жиынтығы бар, олар міндеттеменің қасиеттеріне сүйене отырып, мәжбүрлеу қасиеттерінің болуымен сипатталады.

Бұл ретте мәжбүрлеу өз міндеттемелерін жүзеге асырмаған, дұрыс орындамаған немесе өз әрекеттерімен басқа субъектінің құқықтары мен мүдделеріне зиян келтірген кезде осы субъектіге әсер етудің әртүрлі нысандарындағы нормалар әсер ететінін байқайды.

Бұл жағдайда халықаралық заңнама Халықаралық құқық субъектілерінің құқықтары мен мүдделерін қорғау мәжбүрлеуді қолдануға негізделуі мүмкін ережелерді де белгілейді.

Халықаралық құқықта мәжбүрлеу ұғымының өзі күш ұғымымен байланысты, дегенмен бұл институттар бірдей түсіндірілмейді. Халықаралық заңнамаға сүйене отырып, күш ұғымы әскери, саяси және экономикалық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерін жүзеге асыру ретінде қарастырылатындығын атап өтуге болады.

Мұндай түсіндіру, атап айтқанда, кейбір халықаралық нормативтік-құқықтық құжаттармен реттеледі. Бұған Халықаралық құқық принциптері туралы Декларация мысал бола алады.

Халықаралық қоғамдастықта күш қолдану заңды немесе заңсыз негізде зорлық-зомбылық шараларын қолдану деп түсініледі. Бұл жағдайда халықаралық заңнама нормаларына негізделген күш қолдану ғана заңды түрде мәжбүрлеу болып табылады. И.И. Лукашуктың айтуынша, халықаралық нормативтік құқықтық құжаттарда белгіленген және рұқсат етілген мәжбүрлеу зорлық-зомбылық ұғымдарына жатпайды. Бұл – заңды қолданудың бір әдісі. Мәжбүрлеудің айрықша ерекшелігі – заңдылық. Бұл жағдайда заңдылық негізге, әдістерге және көлемге тән болуы керек. Жалпы, заңдылық халықаралық құқықтың негізгі мақсаттары мен принциптерімен белгіленуі керек [3, 120]. Осылайша, халықаралық заңнамада белгіленген негізі жоқ күш қолдану зорлық-зомбылық болып табылады.

Қазіргі кезеңде зорлық-зомбылық заңнан тыс күш қолдану ретінде халықаралық заңнама ұғымын белгілейді. Бұл ретте осы тұрғыда мәжбүрлеу институтын іске асыруды нақтылайтын реттеу халықаралық құқықтың негізгі ерекшелігі болып табылады. С.В. Черниченко халықаралық қатынастарда күш қолданудың көптеген түрлері болған кезде халықаралық заңнама нормалары шеңберінде болатын біреуін табу мүмкін емес екенін атап өтті [4, 211].

Халықаралық құқық нормаларын іске асырудың әлемдік тәжірибесінде мәжбүрлеу құқықтық санкциялар мен қарсы шаралар арқылы көрінеді. Олар халықаралық құқықтық тәртіпті қорғауда ерекше маңызға ие. Халықаралық қоғамдастық субъектілері – халықаралық кеңістіктегі түрлі құқық бұзушылықтарға жауап беретін халықаралық-құқықтық санкциялар мен қарсы шаралар.

Жоғарыда айтылғандарда мәжбүрлеу институты мен зорлық-зомбылық озбырлығы институты арасындағы түбегейлі айырмашылықтар ерекшеленеді: халықаралық құқық бұзушылық жасаған кезде мәжбүрлеу шараларын қолдану заңды жауап болып табылады; зорлық-зомбылық озбырлығын жасау әрқашан халықаралық құқықтық санкцияларды жүзеге асыруға әкеп соғатын құқық бұзушылық ретінде қарастырылады.

Санкцияларды қолдана отырып мәжбүрлеу халықаралық құқық субъектілерінің мінез-құлқымен, сондай-ақ халықаралық нормативтік құқықтық актілерде объективті және субъективті қатынастармен анықталады.

Халықаралық қоғамдастық субъектісі іске асыратын, әрине, халықаралық құқық бұзушылыққа әкеп соғатын заңсыз жүзеге асырылатын әрекеттер жауап қайтаруды, яғни санкциялық мәжбүрлеу шараларын қолдануды талап етеді. Осы шараларды қолданудың шарты құқық бұзушы субъектінің халықаралық құқықтық тәртіпті бұзатын заңсыз әрекеттерді тоқтатудан, сондай-ақ халықаралық құқықтық міндеттемеден туындайтын міндеттемелерді орындаудан бас тартуы болып табылады [5, 68].

Халықаралық құқықтық қатынастарда мәжбүрлеу институтын қолданудың мақсаты халықаралық құқық субъектілерінің, әрқайсысының жеке, өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау қажеттілігі, сондай-ақ халықаралық құқықтық тәртіпті қорғаудың ұжымдық қажеттілігі болып табылады. Сондықтан халықаралық қоғамдастық субъектілерінің халықаралық құқықта құқықтық тәртіпті сақтау қажеттілігі мәжбүрлеу шараларын, санкцияларды қолдану қажеттілігін белгілейді.

Ұлттық заңнама деңгейінде Қазақстан Республикасының азаматтық құқығындағы мәжбүрлеу институты «мәжбүрлеу» сын есімі түрінде аталады және жеке және заңды тұлғалардың мүліктік құқықтарына әсерін білдіреді. Азаматтық іс жүргізу заңнамасына сәйкес мәжбүрлеу шаралары тек екі бапта (30, 119-баптарда) процеске қатысушыларға және басқа адамдарға талқылау процесінде заңсыз әрекеттері үшін қолданылатын санкциялар ретінде қарастырылады. Бұл ретте мәжбүрлеу ұғымының нақты және жан-жақты анықтамасы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде де, Азаматтық іс жүргізу кодексінде де жоқ. Әртүрлі түсіндіруді, осы Тұжырымдаманың әртүрлі вариацияларында қолдануды (мәжбүрлеу шаралары, мәжбүр ету, мәжбүрлеу) болдырмау үшін жоғарыда аталған нормативтік актілерге «Жалпы ережелер» 1-бөліміне «мәжбүрлеу» институтының анықтамасын енгізу қажет. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, мәжбүрлеуді заңды әрекеттерді жасау үшін адамның еркіне қысым жасау арқылы заңда белгіленген тәртіппен жүзеге асырылатын мақсатты әсер ретінде анықтауға болады.

Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде (бұдан әрі – ҚР ҚК) «мәжбүрлеу» мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары ретінде жаза белгілеуден тұратын қылмыс жасаудың салдары ретінде түсіндіріледі; және қылмыстық жауаптылықты іске асырудың медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары, тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шаралары, мүлікті тәркілеу сияқты нысандарына қатысты.

Отандық қылмыстық іс жүргізу заңнамасында мәжбүрлеу институтына ҚПК-нің 4-бөлімі «процестік мәжбүрлеу шаралары» арналған және қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп күдіктіні ұстауды, жеткізуді, бұлтартпау шараларын және қосымша шектеулерді регламенттейді [6].

Қылмыстық іс жүргізу мәжбүрлеу шараларының ішінде бұлтартпау шаралары ерекше орын алады. Олар деп қылмыстық процесті айыпталушыларға жүргізетін адам қолданатын жеке басының құқықтарын уақытша шектейтін мәжбүрлеу шаралары (айрықша жағдайларда күдіктілерге заңда көзделген

негіздер болған кезде оларды анықтаудан, алдын ала тергеуден және соттан жасыру, іс бойынша ақиқаттың анықталуына кедергі жасау немесе қылмыстық қызметті жалғастыру, сондай-ақ қылмыстық әрекеттің орындалуын қамтамасыз ету мақсатында үкім) түсініледі.

Халықаралық заңнамадағы мәжбүрлеу институты мемлекетаралық қатынастардың мазмұнымен және осы құқықтық қатынастарды құқықтық реттеу әдістерімен анықталатын ерекше ерекшеліктерімен сипатталады. Халықаралық қоғамдастық субъектілері бір-біріне қатысты тәуелсіз болғандықтан, бір-біріне бағынбауы мүмкін, мемлекеттер арасындағы өзара қарым-қатынас ерекше үйлестіру сипатына ие.

Халықаралық құқық субъектілері – елдердің мемлекетаралық өзара іс-қимылын басқарудың тиімділігін арттыру үшін заңнамалық және құқық қолдану функциялары бар халықаралық ұйымдар кешені әзірленіп, пайдалануға берілді. Сондықтан, егеменді мемлекеттер арасындағы қатынастарға тән бұрыннан қалыптасқан үйлестіру қатынастарымен қатар, елдер мен халықаралық ұйымдар арасындағы, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың арасындағы қатынастарды анықтайтын нақты бағынышты белгілер пайда болды.

Сондықтан халықаралық қатынастарды құқықтық реттеу әдістерінің кешенінде негізгі және қажетті үйлестіру әдістерін және олардың мазмұны мен пайдалану міндеттері бойынша қатаң анықталған бағынышты әдістерді бөліп көрсетуге болады.

Мемлекеттердің өзара іс-қимылы, олардың арасындағы қатынастарды реттеу саласындағы бағыныстылықтың әртүрлі шектеулері мен мазмұны, сондай-ақ құқықтық ресімдеу осы құқықтық қатынастарға мүдделі барлық мемлекеттер арасында келісім болған кезде ғана айқындалатынын белгілеу қажет. Сонымен қатар, енгізілген және пайдаланылатын бағынышты элементтердің мазмұны қазіргі халықаралық құқықтың негізін қалаушы принциптердің талаптарына сәйкес келуі керек.

Халықаралық құқық нормаларын іске асыру тетігінің өзіне тән ерекшелігі: мемлекеттерді заңды негіздер негізінде халықаралық шарттардың нормаларын орындауға және орындауға мәжбүрлейтін бірыңғай мәжбүрлеу аппараты жоқ. Сондықтан мәжбүрлеу тетігін жеке негізде, егеменді мемлекеттердің өздері қарсы шаралар арқылы немесе ұжымдық негізде халықаралық ұйымдар халықаралық-құқықтық Санкциялар негізінде шаралар кешенін қолдана отырып жүзеге асырады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде әртүрлі халықаралық-құқықтық қатынастардағы егеменді мемлекеттер арасындағы өзара іс-қимылды реттеудегі халықаралық ұйымдардың рөлін атап өткен жөн. Е.А. Шибаяеваның пікірінше, халықаралық заңнама нормаларын орындау және іске асыру үшін мәжбүрлеуді қолдану мәселесіне қатысты халықаралық ұйымдардың рөлі мен орнын жетілдіру Халықаралық ұйымдардың қызметін жетілдіру үшін маңызды міндеттердің бірі болып табылады [7, 41].

Ғылыми доктрина мен практикада ұзақ уақыт бойы өзіне-өзі көмектесу тұжырымдамасы туралы айтылды. Бұл халықаралық жауапкершілік институтын зерттеу саласындағы ғалымдарға да, мамандарға да қатысты. Олар өзіне-өзі көмек көрсету мазмұнын негіздеді. П. Курис атап өткендей, өзіне-өзі көмек реторсияны, репрессияны қамтиды, сондықтан кешенді институт болып табылады. Сонымен қатар, реторсиялар да, репрессиялар да өзіне-өзі көмектесудің әртүрлі түрлері болып табылады және өзін-өзі күту институтының мазмұнын сипаттай алмайды [8, 24].

Бұл тұжырымдама мемлекеттердің өз құқықтары мен мүдделерін қорғау құқығын олар үшін неғұрлым тиімді және ұтымды шаралармен белгілейді. Г. Кельзен халықаралық құқықтық қатынастарды реттеу үшін халықаралық қоғамдастықта атқарушы және сот билігінің аппараты жоқ екенін, сондықтан халықаралық құқық зардап шеккен тарапқа кінәлі тарапқа қатысты сот төрелігінің міндеттерін жүзеге асыруға мүмкіндік беретінін атап өтті [9, 131].

Бұрын халықаралық құқықтық қатынастарда, Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысы қабылданғанға дейін, Төтенше қажеттілік ұғымына жататын барлық зорлық-зомбылық әрекеттері өзіне-өзі көмектесу шаралары болып саналды, сондықтан құқықтық тұрғыдан «жалпы халықаралық құқық бойынша өзін-өзі қорғау» ұғымымен анықталды. Бұл мағынада «өзін-өзі қорғау», «қажетті қорғаныс», «заңды қорғаныс» ұғымдары да қолданылды [10, 53].

Б.Ш. Белалованың айтуынша, халықаралық тәжірибе мен өткен доктрина өзін-өзі қорғауды нақты жағдайларда берілген мемлекеттердің мәлімдемелерінің себептері мен мазмұнын, мемлекеттің нақты қорғалуының жағдайлары мен нысандарының жиынтығы ретінде анықтады [11].

Халықаралық нормативтік-құқықтық актілердің ережелеріне сәйкес 1917 жылға дейінгі кезеңде халықаралық қоғамдастықта мемлекеттердің егеменді құқықтары мен мүдделеріне қатысты проблемалар нақты қорғау және қорғау құралдары негізінде шешілді. Бұл халықаралық құқықта шабуыл жасамау принципінің болмауына байланысты болды және соғыс мемлекетаралық дауларды шешудің экстремалды, бірақ мүмкін әдісі болып саналды. Тарихи оқиғаларға сүйене отырып, Уго Гроциус әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер, халықаралық шарттар, заңнама, халықтар құқығы соғысты жоққа шығармайтынын атап өтті [12, 76].

Мемлекет халықаралық қоғамдастықтың субъектісі ретінде соғысты бастап, жүргізіп қана қоймай, қарулы репрессияларды, басқа мемлекеттің аумағында «ыстық іздер» бойынша қудалауды, ықтимал шабуылдың алдын алу және жою үшін алдын ала қарулы әрекеттерді, сондай-ақ қарусыз репрессия деп аталатын мәжбүрлеу шараларын жүзеге асыра алды.

Сондықтан, бұрын халықаралық құқық бұзушылықты жасаумен байланысты емес кез келген жанжалды шешу үшін мемлекеттер өзіне-өзі көмектесу, жауап беру, репрессия, реторсия сияқты мәжбүрлеу шараларын заңды түрде қолдана алды.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысында мемлекеттер арасындағы жауапкершілікті қамтамасыз ету тетігінің мәртебесін түбегейлі өзгерткен күшті іске асыруға тыйым салу туралы ереже бар. Сондықтан халықаралық құқық нормаларына негізделген күш енді құқық бұзушыға әсер ету тәсілі емес. Яғни, бұл ғылыми доктринада да, халықаралық құқықты іске асыру тәжірибесінде де тікелей анықталады [13, 42].

В. Собакиннің пікірінше, мемлекеттің өзіне-өзі көмектесу құқығы, яғни әлемдік қоғамдастықтың басқа мемлекеттерінің кез келген әрекеттерінен құқықтар мен заңды мүдделерді қорғау және қорғау үшін кез келген әрекеттерді өз бетінше және өз қалауынша жүзеге асыру құқығы Біріккен Ұлттар Ұйымының жарғысын қабылдау арқылы жойылды [14, 233].

Қазіргі уақытта «өзіне-өзі көмектесу» институты өзекті бола түсуде. Қазіргі уақытта халықаралық құқықты құрметтеуге тәрбиелеу тұрғысынан мемлекеттердің бір-бірімен өзара іс-қимылы және әлемдік қоғамдастықта халықаралық ұйымдардың ықпал ету салаларын ұлғайту халықаралық заңнама нормаларын орындау үшін негіз болып табылады.

Мұнда 1966 жылы Д.Б. Левин «өзіне-өзі көмек» терминін қолданғанын, ал 1971 жылы бұл термин ескі халықаралық құқық жағдайында қолданылатын және ыңғайлы деген басқа пікір білдіргенін атап өтуге болады, мұнда халықаралық қоғамдастыққа қатысушы елдің әртүрлі түрлердегі, сорттардағы қарулы зорлық-зомбылыққа құқығы заңды деп саналды. Сондықтан қазіргі жағдайда халықаралық құқықта «өзіне-өзі көмек» терминінің болуы фактісі таныла алмайды [15, 114]. Көптеген ғалымдар да осы тұжырымды ұстанады [16, 37].

Қазіргі уақытта И.И. Лукашук жазғандай, «өзіне-өзі көмектесу» ұғымы халықаралық аренадағы қатынастарда құқыққа сәйкес келмейтін ретінде қолдану үшін қажет болмады [7, 33].

Латынның «*repressaliae*» сөзінен шыққан «репрессия» термині қылмыскерге әсер етудің кез келген шараларын анықтау үшін қолданылған. Бұл 1970 жылы қабылданған Халықаралық құқық принциптері туралы декларацияда белгіленген. Онда мемлекеттердің күш қолданумен сипатталатын репрессия актілерін қолданбау міндеті айқындалады.

Қазіргі уақытта «репрессия» термині қарулы қақтығыс жағдайында әскери белгіні анықтау үшін көбірек қолданылады. 1986 жылы қабылданған халықаралық ұйымдардың қатысуымен жасалатын шарттар құқығы туралы Вена конвенциясының 60.5-бабы Келісімнің бұзылғаны негізінде оның қолданылуын тоқтата тұру немесе тоқтату туралы шарттар гуманитарлық келісімдерде бар жеке тұлғаны, адамды қорғау жөніндегі нормаларға және қандай да болмасын осы келісімдер бойынша қорғауы бар адамдарға қатысты репрессияның түрлері қолданбайтын нормаларға қолданылмайтындығын көрсетеді [17, 61].

«Реторсия» термині (лат. – *retorsio*) халықаралық құқықта да бар. Көрсетілген терминнің анықтамасы – бұл бір мемлекеттің басқа мемлекетке жүргізген достық үшін емес, бірақ заңды әрекеттерді тоқтату үшін әсер етуінің заңды және халықаралық құқық нормаларына сәйкес келетін шаралары.

Құқық бұзушыны өз міндеттемелері бойынша белгілі бір міндеттерді орындауға мәжбүрлеу үшін реторсияларды қолдану қажет. Реторсиялар халықаралық санкциялар болып табылмайды, өйткені бұлар – жеке-жеке заңсыз шаралар, олар жауап ретінде қолданылады.

Көп жағдайда мемлекет өз азаматтарын кемсітудің нақты жағдайларына, негізсіз экономикалық, мәдени және басқа шектеулерге жауап беру үшін реторсияларды қолданады.

Ұлттық заңнамаға сәйкес реторсиялар мемлекет ішінде де белгіленуі мүмкін. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 1093-бабында Мемлекет Қазақстан азаматтары мен заңды тұлғаларына арнайы шектеулер белгілеген мемлекеттердің жеке және заңды тұлғаларының құқықтарына қатысты жауап шектеулерін (реторсияларды) айқындауы мүмкін екендігі белгіленеді [18].

Іс жүзінде бұл әрекеттер – қарсы жүргізілетіндермен бірдей сипаттағы және форматтағы әрекеттер. Бұл құқықты іске асыру мүмкіндігі тек мемлекетте ғана бар. Сонымен қатар, бұл әрекеттер мемлекетке әлемдік қоғамдастықта өз міндеттемелерін орындау үшін әсер ету тәсілі сияқты қолданылады. Реторсиялар қарсы шаралар мен санкциялардан ерекшеленеді, олар құқық бұзушылық қаупі кезінде қосымша құрал ретінде қолданылады.

Қазақстан Республикасының азаматтық құқығында реторсия институтының болуы азаматтығы бар мемлекеттердің әрекеттеріне байланысты шетел азаматтарының құқықтары мен заңды мүдделеріне жол берілмейтін қысым жасау мен кемсітуге жол бермеу үшін оны пайдалану кезінде қатаң заң талаптарын сақтау қажеттігін білдіреді.

Құқықты қолдану тәсілдерінің бірі бола отырып, реторсия мазмұнына кіретін мәжбүрлеу оны қолданудың мақсаты, міндеттері, тәсілі, көлемі бойынша заң нормасына сәйкес келуі тиіс. Қазақстан азаматтарына тиесілі мемлекет оларға қатысты кемсітушілікке жол берген және жүзеге асырған кезде шетел азаматтарына қатысты шектеу шараларының көлемі қандай болады?

Мұндай мәселе осы саладағы ғалымдар мен мамандар арасында құқықтық доктринада жеткілікті түрде қарастырылмаған. Реторсия халықаралық және кейбір жағдайларда ұлттық заңнамамен танылғанымен, әлі де шектеусіз емес, сонымен қатар, заңды түрде рұқсат етілген шекараларға ие болуы керек.

Осыған байланысты Қазақстан заңнамасы шет мемлекеттердің жеке және заңды тұлғаларына қатысты шектеулердің түрлері мен мөлшері, көлемі туралы мәселені реттемейді. Сондықтан реторсиялық іс-қимылдардың түрлері, мөлшері сияқты, нақты жағдайға, Қазақстанның азаматтары мен заңды тұлғаларына қатысты шектеулерге байланысты, өйткені бұл оларға мемлекеттердің жауабы болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде мемлекетаралық қатынастарда озбырлық пен зорлық-зомбылыққа тыйым салуды негізгі қағидаттардың бірі ретінде белгілей отырып, халықаралық құқық қазіргі уақытта мәжбүрлеудің рұқсат етілуі мен қажеттілігін мойындайтынын, яғни, халықаралық құқық бұзушылықтарға жауап ретінде халықаралық-құқықтық, мемлекетаралық

санкцияларды халықаралық заңнама нормаларына негізделген заңды пайдалану жағдайын атап өткен жөн.

Бұл ретте халықаралық нормативтік-құқықтық құжаттардың нормаларын, оның ішінде БҰҰ Жарғысын және басқа да халықаралық ұйымдардың жарғыларын регламенттеу, мәжбүрлеу институтын пайдалану мемлекеттердің өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі өкілеттіктеріне қысым жасау мақсатымен емес, мемлекеттердің өздері құқықты осындай көлемде және халықаралық практикаға сәйкес, осындай тәсілдермен қолдану мүмкіндігінің алдын алу және болғызбау үшін белгіленеді. олар зорлық-зомбылықтың мысалдары бола алады. Бұл – халықаралық құқық нормаларын бұзу.

Халықаралық құқықтағы мәжбүрлеу институтының мазмұнын, мәжбүрлеу шараларын халықаралық құқық нормаларын бұзушыға әсер ету тәсілі ретінде қолдануды зерттей отырып, ғылыми доктрина мен осы саладағы мамандар күнә жасағандай, халықаралық құқықты құрметтеуге тәрбиелеу міндетін жүзеге асырудағы мәжбүрлеудің рөлін әлі де асыра бағалауға болмайды. Себебі, Ю.М. Колосов айтқандай, санкциялар халықаралық нормативтік құқықтық құжаттардың орындалуына кепілдік берудің абсолютті тәсілі болып табылмайды [17, 36].

Бұл жағдайда мемлекет пен халықаралық қоғамдастықтың заңды мүдделері басым болып табылады, олар халықаралық заңнама нормаларын орындау міндеттілігін белгілейді. Бұл әр мемлекеттің өмірін қамтамасыз етуге бағытталған халықаралық жүйенің жұмыс істеуін қамтамасыз етуге және жалпы адамзаттың өзіне әсер етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Витцтум В.Г. и др. Международное право. М.: Инфотропик Медиа, 2011. — 992 с.
2. Талалаев А.Н. Юридическая природа международного договора. М.:ИМО, 1963. — 263 с.
3. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: Учебник для студентов юридических факультетов и вузов. 3-е изд. М.: ВолтерсКлувер, 2005. — 432 с.
4. Черниченко С.В. Международно-правовое принуждение // Теория международного права. Т. 1. М., 1999. Б. 248 – 249.
5. Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности. СПб., 2007.
6. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі <http://adilet.zan.kz>
7. Лукашук И.И. Право международной ответственности // Международное публичное и частное право. 2002. N 2. Б. 41.
8. Курис П.М. Международные правонарушения и ответственность государств. Вильнюс, 1973.

9. Курдюков Г.И. Контрмеры в международном праве и условия их применения // Ученые записки КГУ. Т. 133. 1998.
10. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. М., 1976.
11. Белалова Б.Ш. Место международно-правовых санкций в современном международном праве // Законодательство. 2002. N 12.
12. Давид В., Василенко В. Механизм охраны международного правопорядка. Брно, 1986. Ежегодник Комиссии международного права. 1984. II т. 2-б.
13. Витцум В.Г. Международное право. Нем. т. ауд. М., 2011.
14. Собакин В.К. Коллективная безопасность – гарантия мирного сосуществования. М., 1962.
15. Левин Д.Б. Ответственность государств в современном международном праве. М., 1966. Б. 114, 130-131.
16. Скакунов Э.И. Самооборона в международном праве. М., 1973. Б. 37.
17. Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. М., 1975.
18. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі № 409-І Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) (21.01.2019 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).

TRANSLITERATION:

1. Vitztum V. G. IDR. International law. M.: Infotropik media, 2011. — 992 PP.
2. Talalaev A. N. international legal opinion. M.: IMO, 1963. - 263 P.
3. Lukashuk I. I. international law. General part: teacher for students of legal faculties and universities. 3'e izd. M.: Volterskluver, 2005. — 432 pp.
4. Chernichenko S. V. international law // Theory of international law. VOL. 1. M., 1999. P. 248-249.
5. Khachaturov R. L., Lipinsky D. A. The General Theory of legal responsibility. SPB., 2007.
6. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014. Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan <http://adilet.zan.kz>
7. Lukashuk I. I. law on international responsibility // International public and private law. 2002. N 2. P. 41.
8. Kuris P. M. international law and responsibility of the state. Vilnius, 1973.
9. Kurdyukov G. I. countermeasures in international law and conditions of their implementation // the studied documents of the KSU. Vol. 133. 1998.
10. brother S. N. legal responsibility and law. M., 1976.
11. Belalova B. Sh. place of international legal sanctions modern international law // legislation. 2002. N 12.
12. David V., Vasilenko v. mechanism of international law. Brno, 1986. Ezhegodnik Commission of international law. 1984. Vol. II P. 2.
13. Vitzum V. G. international law. NEM. T. AUD. M., 2011.
14. Sobakin V. K. collective security - a guarantee of peace sucking. M., 1962.

15. Levin D. B. responsibility of the state in modern international law. М., 1966. P.114, 130-131.
16. Skakunov E. I. Samooborona in international law. М., 1973. P. 37.
17. Kolosov Yu. m.responsibility in international law. М., 1975.
18. Civil Code of the Republic of Kazakhstan dated July 1, 1999 No. 409-I (Special part) (with amendments and additions as of 21.01.2019).

Е.К. БАЛЫМОВ, С.А. АЙЖАНОВ

АНАЛИЗ ИНСТИТУТА ПРИНУЖДЕНИЯ И ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
ЕГО ТОЛКОВАНИЯ

Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан имени
М. Букенбаева.

Учебный центр, г.Павлодар.

*В данной статье авторы рассматривают сущность и содержание
института принуждения в международном и национальном праве.
Исследуются концепции и взгляды ученых на само существование данного
института и мерах его реализации в международном законодательстве.*

YE.K. BALYMOV, S.A. AIZHANOV

ANALYSIS OF THE INSTITUTION OF COERCION AND CERTAIN
ISSUES OF ITS INTERPRETATION

Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of
Kazakhstan named after M. Bukenbayev.

The educational center of Pavlodar.

*In this article, the authors consider the essence and content of the institution of
coercion in international and national law. The concepts and views of scientists on the
very existence of this institution and the measures of its implementation in international
legislation are studied.*

Қ.С. МУСИН¹, Е.М. БАЙМҰХАНОВ² К.Б. ЕСБЕРГЕНОВ³

¹философия докторы (PhD), Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Университеті;

²саяси ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының кәсіби-психологиялық даярлық және ПО басқару кафедрасының бастығы, полиция подполковнигі;

³философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасының қорғаныс Ұлттық Университетінің доктарантура бастығы, полковник.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ӘСКЕРИ САЯСАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ
СҰРАҚТАРЫ**

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Әскери саясатын конституциялық-құқықтық реттеу мәселесі қаралады. Автор әскери саясат пен қауіпсіздік саласындағы конституциялық-құқықтық нормаларды қорғау және қамтамасыз ету мәселелерін қозғайды, сондай-ақ мақалада Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейін әлемдік қоғамдастықтың төмен бағаланған мүшесі ретінде қалыптасуы тікелей мемлекеттік саясаттың арқасында болғандығы негізделеді. Қазақстан тәуелсіздік жарияланғаннан кейін әлемдік қоғамдастықтың толыққанды мүшесі ретінде әрекет етеді және оны мемлекет ретінде нақты жағдайларда нығайту мемлекеттік саясатқа тікелей байланысты. Қазіргі уақытта нарықтық экономиканың қалыптасуына байланысты бүгінгі күннің талаптарына жауап беретін көп қырлы саясатты ұстану қажет. Бірақ әрбір маңызды іс-әрекетті шешу барысында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі кілттері туралы ұмытпау керек. Бұл әскери саясат аумақтық тұтастыққа және шекараны бұзбауға байланысты қарулы күштердің негізгі құрамаларынан талап етеді әр түрлі салалардағы үйлесімділік қажет етеді. Қазіргі уақытта Кеңестік Одақ ыдырағаннан кейін құрылған мемлекеттер арасында тұрақтылық пен бейбітшілікті қамтамасыз ету мақсатында халықаралық қатынастың барлық салаларындағы негізгі міндеттерді түбегейлі өзгерту, күрделі саяси жағдайларда тәуелсіз мемлекет құру мен дамытуда мемлекетіміз бірқатар мәселелерді шешуге ықпал ету мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: *қауіпсіздік, ұлттық қауіпсіздік, саясат, әскери саясат, әскери қауіпсіздік, конституция, әскери доктрина.*

Кіріспе. Қазақстан өзінің тәуелсіздігін жариялап, әлем қауымдастығына толыққанды мүше болуына байланысты өзінің мемлекет ретінде қалыптасуын нақты жағдайда бекіту тікелей мемлекеттік саясатқа да байланысты болады. Қазіргі кезеңдегі нарықты экономиканың қалыптасуына байланысты бүгінгі күннің талабына жауап беретін көп қырлы саясатты ұстануға тура келеді. Бірақ әрбір маңызды іс-әрекеттерді шешу барысында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі тетіктерін ұмыт қалдыруға болмайды. Бұл әскери саясатты қарулы

күштердің негізгі құрамаларынан, олардың қалыптасуы мемлекеттің территориялық тұтастығымен шекарасының бұзылмауына байланысты әртүрлі салада ынтымақтасуды талап етеді. Бүгінде Кеңестер Одағы құлағаннан кейін пайда болған мемлекеттер арасындағы бейбітшілікпен тұрақтылықты қамтамасыз ету мақсатында халықаралық қатынастардың барлық салаларындағы негізгі мақсаттарды түбегейлі өзгерту, күрделі саяси жағдайда тәуелсіз мемлекетті құрып дамытуда біздің мемлекетіміз бір қатар жұмыстарды атқарды [1, 143 б.].

1991 жылы Ресей, Беларусь және Украина мемлекет басшыларының қол қойып бекіткен «КСРО-ның құлауы туралы» Беловеж келісімінен кейін көптеген тәуелсіз мемлекеттің қызметін ұйымдастыру және басқада әр түрлі сұрақтар бойынша осы мемлекеттің саясаткерлерімен мемлекет басшылары көптеген жұмыстарды атқаруға тура келді. Кеңес Одағы құлағаннан кейін Қазақстан басшылығы тарапынан елдің ішіндегі бірлікті сақтап оған барша халықты жұмылдыруға байланысты нақты шаралар ұйымдастырды. Сондай-ақ жаңадан тәуелсіздігін алған мемлекеттерге бір-бірінің ішкі тұтастығын құрметтеу, қарулы қақтығыстарға бармау, өзара ынтымақтастықты дамыту үшін көп қырлы саясатты ұстанды. Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаев өз естелігінде «Қазақстанның ТМД-ның Бірлескен Қарулы Күшін сақтап қалуға байланысты ұстанымын нақты жағдайда кейбір Достастыққа мүше мемлекеттердің өзіндік жеке Қарулы Күшін құрып әрекет ете бастауы бірқатар мәселерді туындатты» деп жазады[2, 3 б.].

Ал Ресей Федерациясы ТМД елдерінің аясында бұрынғы КСРО Қарулы Күшінің негізгі үлкен бөлігін сақтап қалуға ұмтылды. Бірақта 1992 жылы көктемде ТМД мемлекеттерінің көпшілігі өздерінің жеке Қарулы Күштерін құру туралы шешім қабылдады.

Бір кездері Қазақстан Кеңес Одағының құрамында болған кезде тек қана Қытай Халық Республикасымен шекаралас еді. Бұл нақты жалғыз ғана қауіп тудыратын мемлекет еді. Бүгінде Қазақстан Республикасы бес мемлекетпен шекараласады, яғни еліміз үшін әр түрлі ұлттық қауіпсіздіктің пайда болу мүмкіндігін жоққа шығармайды. Сол себепті біздің елемізде әскери қауіпте пайда бола бастады. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының және әскери доктринасында осы және басқада ішкі және сыртқы қауіп қатердің барлығын ескереді. ТМД елдердің оңтүстігінде біздің мемлекетіміздің шекарасына жақын әскери қақтығыстардың ошағы сақталып отыруына байланысты әскери саясатта ынтымақтасу бүгінгі күннің маңызды мәселесі екенін айтуға болады. Жақын көрші мемлекеттердегі сапалы және заңды әскери күштердің көбейтуіне байланысты, халықаралық деңгейдегі террористердің, экстремистердің қарулы топтарының біздің шекарамызға өтіп кетудің алдын алу аймақтағы тұрақтылықтың сақталуына өз үлесін қосады.

Кейбір халықаралық деңгейдегі экстремистік топтармен есірткі саудасымен айналысатын басқада халықаралық ұйымдасқан қылмыскерлердің қазіргі кезеңде жаңа әскери технологиямен жабдықталып жаппай қырып-жоятын

қару-жаракты тарату қауіпінде әскери саясатты дұрыс қалыптастыру керектігін ескертеді. Орта Азия аймағында террористік топтардың қолына мұндай қару-жарақтардың түрлері түсу мүмкіндігін жоққа шығармайды. Сол себепті Қазақстан қарапайым адамдар үшін қауіпсіздікті қамтамасыз етуде мемлекеттік шекараны нығайту мәселесіне ерекше көңіл бөлуде.

Қазақстан Қарулы Күштері бір кезеңде өзінің әскери реформаларын жалғастыруда. Мұның негізгі мақсатты мемлекеттің ұлттық маңызды мәселерді, мемлекетке төніп тұрған әскери қауіп қатерден қорғау үшін жақсы жасақталған, жоғарғы деңгейдегі дайындықтағы Қарулы Күшті құру болып табылады. Осы мақсатта байланысты Қазақстанның жаңа Әскери доктринасында мемлекеттің экономикалық мүмкіндігін ескере отырып және де әскери қауіпсіздікті қамтамыз ету міндіттері мен мақсаттарына сәйкес Қазақстан Республикасының Қарулы Күші кезең-кезеңмен қалыптасатындағы нақты көрсетілген.

Негізгі бөлім. Қазақстанның мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге тиіс негізгі шарттары - үлкен территория мен адам ресурстарының шектелгендігі. Мемлекеттің әскери саясатын жүзеге асыруға әсер ететін басты фактор болып Азия мен Еуропа аралығында Қазақстанның геосаяси орналасуын айтуға болады. Еуро-Азиаттық құрлықтың орталығында орналасқан Қазақстан үшін көпсалалық сыртқы саяси қызметті жүзеге асыру тиімді болып табылады. Сонымен қатар Қазақстан өз кезегінде халықаралық қарым-қатынастың және әскери қарым-қатынастың дамуына әсер ететін еуропалық, азиаттық аймақтық халықаралық ұйымдар мен қаржылық институттардың да біруақытта мүшесі болып табылуы сыртқы саясаттағы ролін артыра түседі [3, 38 б.].

Біздің еліміздің ерекше маңызды мүдделерінің бірі ретінде жағрафиялық факторлармен қатар, мәдени-тарихи қауымдастық ретіндегі халықтың өзін өзі қалыптастырып сақтауын айтамыз.

Геосаясаттың тұрғысынан алғанда, осы фактор біздің еліміздің басым бөлігі үлкен территориясы мен оның біртұтастылығын сақтауға бағытталған саясатты жүзеге асыру болып табылатындықтан ерекше мәнге ие болады. Қазақстанның ерекшелігі ретінде – бұл біздің кең аумағымыз ғана емес, сонымен қатар ішкі континентальдік орналасу ерекшелігінің тиімділігі, табиғи ресурстардың ірі қорларының болуы, тұрғындардың этникалық құрамының әртүрлілігін айтуға болады. Осы айтылғандардың барлығының жиынтығы әлемдегі қоғамдастықтағы біздің орнымызды нақты айқындай отырып, заманға сай өзгеріп отыратын әлемдегі тәуелсіз мемлекет ретінде Қазақстанның қалыптасуы мен дамуының стратегиясын анықтайды.

Халықаралық әскери қарым-қатынастың сипаты мен бағыттарын анықтайтын шарттар мен факторларға төмендегілер табылады, олар:

- ішкі - әскери саясатта, экономиканың мазмұны мен бағыттарын анықтай отырып, Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерін құру және дамыту ;
- сыртқы әскери саясатты – Орталық-Азиялық аймақтың мемлекеттерімен, ТМД және ШЫҰ елдерімен-қатысушыларымен, НАТО блогіне кіретін

мемлекеттермен сыртқы саясаттық байланысқа, сонымен қатар аймақтағы әскери-саяси жағдайға және т.б. бағыттау болып табылады.

Әскери қарым-қатынастың себебін анықтайтын факторлардың үш негізгі блогі бар, оның жоғарғы формасы болып әскери-саяси одақ табылады. Мұнда:

- әскери қауіптің өсуге анық тенденциясы бар жалпы сыртқы әскери қауіптердің бар болуы;

- мемлекеттердің әскери күштерінің бірігуіне алып келетін ішкі аймақтық тұрақтылықтың қауіптері;

- сыртқы немесе ішкі әскери қауіптермен және қауіп төндірулермен тікелей байланысты емес, бірақ та кең мағынада ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге жалпы тәсілдерді анықтайтын әскери-экономикалық факторлар кіреді [4, 327 б.].

Сол себепті, «Қазақстанның сыртқы саясатының Тұжырымдамасында» Қазақстан Республикасы сыртқы саясаттағы басымдықты аймақтық бағыттардың бірі елдің және әлемнің ұлттық қауіпсіздігіне арнайтындығын, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) мемлекеттерімен-қатысушыларымен көпжақты және екіжақты қарым-қатынастың міндеттеріне сәйкестігін қамтамасыз етуді қарастырады деп көрсетуі оның маңыздылығын айқындайды. Осы ереже Қазақстан Республикасының Әскери доктринасында да бекітілген. Онда Қазақстан Республикасының Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы ұжымдық қауіпсіздігі туралы Шартқа қатысушы мемлекеттермен әскери (әскери-саяси және әскери-техникалық) қарым-қатынасын дамытуға басымдыққа ерекше мән беретіні туралы айтылған [5, 149 б.].

Достастық елдерінің аса маңызды мүдделері органикалық түрде байланысқан, біріншіден, оған кіретін мемлекеттердің, халықаралық қарым-қатынастың тәуелсіз субъектілерінің ұлттық мүдделерімен; екіншіден, тәуелсіздігі мен аумақтық тұтастылығын ұжымдық қорғалуы және де әлеуметтік-саяси тұрақтылықпен, сыртқы және ішкі қауіптердің кез келген формаларының қорғалғандығымен сипаталады.

Еліміз үшін негізгі сыртқы қауіптер төмендегілер болып табылады:

- Қазақстан Республикасының немесе оның одақтастарына әскери шабуылдау мақсаты бар күштердің және әскери техникалық құралдардың топтастырылуының күшейуі;

- Қазақстан Республикасына аумақтық талап ету, Қазақстаннан жеке аумақтарды саяси немесе күшпен тартып алу қауіпі;

- жаппай қырып жою қаруларын орналастыруды және де құру бойынша бағдарламаларды мемлекеттермен бірлесе отырып дайындау немесе қоғамдық-саяси құрылымдармен жүзеге асыру;

- шетел мемлекеттерімен қолдауға ие болатын шетелдік мемлекеттер немесе ұйымдар тарапынан Қазақстан Республикасының ішкі істеріне араласу;

- Қазақстанның шекарасының маңында әскери күштерді көрсету, арандату мақсаттарымен әскери жаттығығуларды өткізу;

- Қазақстан Республикасының шекарасының немесе оның одақтастарының шекарасының маңында олардың қауіпсіздігіне қауіп келтіретін қарулы дау-жанжалдардың ошақтарының бар болуы;

- шекараға жақын елдерде мемлекеттік институттардың тұрақсыздығы, әлсіздігі;

- Қазақстан Республикасының шекарасының немесе оның одақтастарының шекарасының маңында және олардың аумағымен іргелес теңіз суларында әскери күштердің қалыптасқан теңдіктің бұзылуына әкелетін әскерлердің топталуын арттыру;

- Қазақстан Республикасының шекарасының немесе оның одақтастарының әскери қауіпсіздігіне зиян келтіретін әскери блоктар мен одақтарды кеңейту;

- радикалдық халықаралық топтардың іс-қызметі, қазақстандық шекаралардың жақын маңында экстремизмнің күшеюі;

- Қазақстан Республикасымен достастық қарым қатынастағы және іргелес мемлекеттердің аумағында шетел әскерлерінің енуі (Қазақстан Республикасының келісімінсіз немесе БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің санкциясысыз енуі);

- шетел мемлекеттерінің аумағында орналасқан Қазақстан Республикасының әскери объектілеріне және Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасындағы немесе оның одақтастарының шекарасындағы объектілерге және құрылыстарға шабуыл жасаумен бірге қарулы арандатулар;

- мемлекеттік және әскери басқарудың қазақстандық жүйесінің жұмысына, зымырандық шабуыл жасау, зымыранға қарсы қорғаныс туралы ескертуге және әскерлердің беріктілігін қамтамасыз етуге кедергі жасайтын әрекеттер;

- шетел мемлекеттерінде Қазақстанның азаматтарының құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін бұзу, кемсіту.

Негізгі ішкі қауіптерге төмендегідерді жатқызуға болады:

- заңсыз қаруланған құрамаларды құру, жабдықтау, дайындау және қызмет етуі;

- Қазақстанның аумағында қаруларды, оқ дәрілерді, жарылғыш заттарды заңсыз түрде тарату;

- Қазақстан Республикасының аумағында саяси тұрақтылыққа қауіп төндіретін қылмыстылықты ұйымдастырудың кең масштабы іс-қызметі;

- Қазақстандағы сепаратистік және радикальді діни-ұлттық қозғалыстардың іс-әрекеті.

Мұнда ерекше орын әскери сипаттағы қауіптерден қорғануға бағытталады.

Мүмкін болатын қауіптерді үш топқа бөлуге болады:

Жахандық – мемлекеттің аймақтары мен ТМД ғана емес, сонымен қатар барлық әлемге төндірілетін қауіп. Оларға мыналар жатқызылады: халықаралық терроризм, ұйымдастырылған қылмыстар, есірткі саудасы, этникалық экспансионизмнің масштабтары мен белсенділігінің өсуі. Олар әлемнің барлық мемлекеттерінің мүдделерін қозғайды және ұжымдық қауіпсіздікті құру мәселелерін алға қояды.

Аймақтық – қарулы конфликтілерден, аумақтық даулардың шешілмегендігінен болатын қауіптер, әлеуметтік-экономикалық шарттар мен өзге мәселелердің аймақтың мемлекеттерінің арасында мәселелердің төмендеуі. Қарулы қақтығыстардың тәжірибесі олардың жағымсыз салдарларының тұтас алғанда қоғам мен барлық деңгейдегі қазақстандық билік үшін қосымша ерекше мән беретін мәселе болып қалып отыр, және де мұның Қазақстанға да қатысты болатынын көрсетті. ТМД елдерінің жеке үкіметтерімен қабылданатын кейбір ойланып жасалмаған санкциялардың нәтижесінде экономикалық және адами қатынастар бұзылады, соның салдарынан ең ақырында бірінші кезекте бейбіт тұрғындар зардап шегеді [6, 73 б.].

Достастық елдерінің ішінде жатқан қауіпсіздіктің ішкі қауіптеріне мыналар жатқызылады: депопуляция, жұмыссыздық, кедейлік, ғылыми-интеллектуалдық потенциалды төмендету, қоғамдық-саяси тұрақсыздық, деиндустриализация, экологиялық апаттар, қылмыстылықтың өсуі және т.б.

ТМД қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ұжымдық күштерді қолданудың, қауіптердің әртүрлі түрлерін жою және оларды жеңу қажеттілігі сыртқы, топтық, коалициялық сипатқа ие болады. Достастықтың мемлекеттерінің көпшілігі әртүрлі әскери қақтығысқа жалғыз қарсы тұруға жағдайлары жоқ. Сондықтан қауіпсіздіктің аймақтық механизмдерін құру - өмірлік маңызды қажеттілік болып табылады. Оны жүзеге асыру қарулы конфликтілерді реттеу, мемлекеттік шекараларды қорғау, барлық салаларда тиімді қарым-қатынасты қайта құрастыру, сонымен қатар әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қарулы күштердің соғысқа қабілеттілігін қолдау бойынша күштерді біріктіру ТМД елдерінің жалпы мемлекеттік мәселелерді реттеудегі қызыметі жеңілдетіледі [7, 58 б.].

Қортынды. Қазақстан Республикасы әскери саясатын конституциялық құқықтық негізде, әскери серіктестіктің әртүрлі салаларында жасалған халықаралық шарттар мен мәмілелердің санының ұлғайтылуымен байланысты, оларды қатаң түрде сақтау және толық өмірге әкелу үлкен мәнге ие болады. Халықаралық әскери ынтымақтастық пен серіктестіктің шарттық-құқықтық базасы мен осы бағыттағы нәтижелерді Қазақстанның халықаралық әскери серіктестігінің бастапқы кезеңі ретінде сипаттауға болады. Өйткені барлық жасалған шарттарды орындау үшін тиімді құрал әлі құрылмаған. Сондықтан көптеген құжаттар жиектемелі ретінде қарастыруға болады. Екі жақты және көп жақты мәмілелер шеңберінде жеке алғанда ұлтық заңнаманы унификациялау қажет. Ең біріншіден, бұл қарулану мен әскери техниканың экспорттық бақылау саласына, екі еселік маңыздың өнімдері мен транзитіне қатысты. Осыған байланысты Қазақстанның қорғаныс Министрлігіне экономикалық пайдалалық және отандық қорғаныс өнеркәсібін нығайту қағидаларына негізделген тұрақты жұмысты жүргізу, жаңа серіктестерді іздеуді жүргізу, өздерінің әскери және әскери-техникалық серіктестікті жетілдіру қажет. Әскери серіктестіктің екі жақты және көп жақты нысандарын үйлестіре отырып, Қазақстанның және оның

Қарулы Күштерінің басшылығы жақын және алыс шетел елдерімен әскери саясаттағы серіктестіктің тиімді нысандары мен әдістерін жасап шығарды.

Аталған себептермен қатар, ТМД елдерінің ұлттық мүдделерін қорғау бойынша күштерді біріктіру үшін алғышарттар болып табылатын халықаралық әскери қарым-қатынастың бағыттарын дамытуға әсер ететін көптеген басқа факторлар бар. Мысалы, қаруландырудың жаңа жүйелерін жасау және оларды өндіру үшін ірі капиталдық салымдар қажет. Посткеңістікте бір де бір ел (Ресейден басқа) қазіргі жағдайларда байланысты, барлауды, басқаруды қамтамасыз ету мүмкін болмайтын космоста орбитальдік топтамасын ұстап тұра алмайды. Сондықтан қалыптасып келе жатқан әскери-саяси қатынастар объективтік шындық болып табылады.

Қазіргі жағдайлардағы посткеңестік кеңістіктегі мемлекет әртүрлі салаларда өз қызығушылықтарын анықтады. Біреуін көбінесе әскери қарым-қатынас, біреуін әскери-техникалық қарым-қатынас, біреуін бітімгершілік, біреуін әуе шабуылына қарсы қорғаныс қызықтырады, ал біреуі әскери-саяси интеграцияға әскери қауіп-қатерлердің жалпы сипаты негізінде кіреді.

Ең тиімді әскери-саяси қарым-қатынас ұжымдық қауіпсіздік туралы Шартқа отырған мемлекеттер арасында қалыптасады. Онда трансформацияның күрделі жолынан өткен Достастық мемлекеттерінің қауіпсіздігін ұжымдық қамтамасыз ету идеясы жүзеге асады.

Қорыта келгенде, мақалада 1991 жылдан бастап 2009 жылға дейін Қазақстан Республикасының әскери саясаттағы жеткен жетістіктері мен халықаралық деңгейдегі әскери серіктестігіне кешенді талдау өткізілген. Ол Республиканың ішкі саяси және экономикалық жағдайына, сонымен қатар елдің әскери-саяси курсына байланысты болатын Қазақстан Республикасының әскери саясатын конституциялық құқықтық негізін жан жақты аша отырып, әскери саясаттағы конституциялық құқықтық реттеу мәселелерін шешуде жәрдемдеседі деген қорытынды жасауға көмектесті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Амандыкова С.К. Стоновление доктрины конституционализма в Казахстане.-Караганда: Изд-во КарГУ, 2002.-440 с.
2. Назарбаев Н.А. Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру-мемлекеттік саясаттың басты мақсаты. //Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. «Егеменді Қазақстан», Астана,2008,7 ақпан.
3. Исенгулов А. Военная реформа в Республике Казахстан: желаемое и действительность // Время ПО.-2001-4.-С.37-40.
4. Сапарғалиев Г. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы: оқулық.-Алматы: Жеті жарғы, 2005.-544 б.
5. Кемельханов А.Ж. Военное право: Учеб. Пособие.-Алматы: ТОО «Изд-во LEM», 2004.-344 с.
6. Проблемы национальной безопасности в стратегии «Казахстан-2030» Рахманова Г.Б. .-Алматы.: 2000.-153с.

7. Назарбаев Н.А. Сындарлы он жылдық.-Алматы: Атамұра, 2003.-240 б.

TRANSLITERATION:

1. Amandykova S.K. Becoming doctrine of constitutionalism in Kazakhsnate. – Karaganda, KSU. 2002. – p.440
2. Nazarbaev N.A. Growth of Welfare of Kazakhstan citizens – the main goal of public policy. // Address of the President of the Republic of Kazakhstan to the people. «Egemen Kazakhstan» Astana, 7 February 2008.
3. Isengulov A. Military Reform in the Republic of Kazakhstan: the reality and the desired // Time PO.-2001-4.-P.37-40
4. Sapargaliev G. Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan: Almaty Book.: Zheti Zhargy, 2005.-P.544
5. Kemelhanov A.Z. Military Law: Textbook. Almaty LLP «Publ LEM», 2004.-P.344 .
6. Issues of national security strategy «Kazakhstan-2030» Rakhmanova G.B. Almaty. 2000. – P.153.
7. Nazarbayev N.A. Critical desyatiletie. Almaty: Atamura, 2003.-240 with.

Қ.С. МУСИН, Е.М. БАЙМҰХАНОВ, К.Б. ЕСБЕРГЕНОВ

НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Қарағандын университетінің атындағы Академик Е.А. Букетов.

Қарағандын Академия МВД Республикасы Қазақстан им. Б. Бейсенова.

Национальнй университет обороны Республикасы Қазақстан.

В данной статье рассматривается проблема конституционно-правового регулирования военной политики Республики Казахстан. Автор затрагивает вопросы защиты и обеспечения конституционно-правовых норм в сфере военной политики и безопасности, также в статье обосновывается, что формирование Казахстана как полноценного члена мирового сообщества после обретения независимости состоялось непосредственно благодаря государственной политике. Казахстан после провозглашения независимости выступает в качестве полноправного члена мирового сообщества, и его укрепление в конкретных условиях как государства непосредственно зависит от государственной политики. В связи с формированием рыночной экономики в нынешнее время необходимо придерживаться многогранной политики, отвечающей требованиям сегодняшнего дня. Но в ходе решения каждого важного действия нельзя забывать об основных ключах обеспечения национальной безопасности. Это военная политика требует от основных соединениях вооруженной силы в связи территориальной цельностью и не нарушением границы требует согласованность в разных сферах. В нынешнее время в целях обеспечения стабильности и мира среди государств,

образованных после распада Социалистического Союза, в основательном изменении основных задач во всех сферах международного отношения, в создании и развитии независимого государства в сложных политических условиях наше государство способствовало решению ряда вопросов.

K.S. MUSIN, Y.M. BAYMUKHANOV, K.B. ESBERGENOV

LEGAL ISSUES OF MILITARY POLICY IN ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Karaganda university named after E. A. Buketova.

Karaganda Academy MVD of the Republic of Kazakhstan. B. Beisenova.

National University of Kazakhstan.

The article devotes problems of constitution-justice regulation army politic of Republic of Kazakhstan. The author talks about questions of save and taking of constitution-justice norms on sphere of army politic and quarding. The article explains that the formation of Kazakhstan as a full-fledged member of the world community after independence took place directly through public policy. Kazakhstan after getting independence acts as an rightful member of world community and its strengthening in specific conditions depend on state policy. Because of formation of market economy in present time it is necessary adhere to the multi-faceted policy to meet the requirements of today. But in the course of solving every important action it can not be forgotten about the main keys to ensure national security. This military policy requires basic compounds of the armed forces because of the territorial integrity and a violation of the border requires consistency in different areas. At the present time in order to ensure stability and peace among the states formed after the collapse of the Socialist Union, profound changes in the main tasks in all areas of international relations, the establishment and development of an independent state in a complex political environment, our State has contributed to solving a number of issues.

А.Т. ӘЛІБЕКОВ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан Бас Қолбасшылығының жауынгерлік даярлық бас басқармасының оқу және ғылыми жұмыс бөлімінің бастығы, полковник, Астана қ.

**ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ ТҰРҒЫСЫНДА
ҰЛТТЫҚ ҰЛАНДАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІН ДАМУ ЖОЛЫ**

Мақалада ұлттық қауіпсіздік пен мемлекеттік мәселесі ұғымдары зерделенеді. Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланындағы мемлекеттік тіл неліктен толығымен дамымай жатқан жөнінде өзекті мәселелерді және оларды нақты мерзімдерімен шешу жолдары туралы бірқатар ұсыныс туралы жазылған.

Түйінді сөздер: *ұлттық қауіпсіздік мәселері, мемлекеттік тіл, тіл саясаты, әскердегі қазақ тілі, кәсіптік-бағдарланған қазақ тілі, қазақ тілі – ғылым тілі.*

«Тіл – елдің елдігінің, оның ғылымы мен мәдениетінің, өнеркәсібінің, қоғамдық құрылысының, салт-санасының, жауынгерлік дәстүрінің, ұлттық мұрсасының қай дәрежеде екенін білдіріп тұратын көрсеткіш».

Б. Момышұлы

Ата-бабаларымыздың арманы асқақтаған, алаш аты аспандаған заманда өмір сүріп жатқанымыз әркімнің көкейіне зор мақтаныш ұялататыны сөзсіз. Тарихшы М.Қозыбаев тәуелсіз еліміз туралы: «Бұл замана бізге қымбат – «Отан» деп жүрегімізді қақтырғаны үшін, «Елім» деп елеңдетіп, «Жерім» деп желпітіп, барша алпыс екі тамырымызды игізіп, ата-жұртын сүйдіргені үшін» деп мақтаныш сезімін білдіреді. Тіл дамып, әдеби тілге айналған тұста шығыстанушы Н.П.Конрад айтқандай, жаңа этнос қалыптасып, биік тұғырға қонады. Тек тіл, тарих, әдебиет бірігіп, кірігіп, тұтас бір рухани материк болып ұлттың болмысын тудырады»- дейді [1, 221]. Осы айтылған ұлт болмысының қалыптасуында мемлекеттің тілдің рөлі ерекше. Егер ұлттық тіл болмаса, ұлтқа тән көзқарас, өзіндік дүниетаныммен, басқалардан айырмашылығымен еленбесе, әрі бұл қасиеттердің барлығы ұлт тілінде сақталып жеткізілмесе, онда мемлекеттік тіл мен ұлттық қауіпсіздік туралы айту қиын.

Саяси түсіндірме сөздікте «Ұлттық қауіпсіздік» ұғымына мынадай анықтама беріледі: «Ұлттық қауіпсіздік – азаматтардың, қоғамның және мемлекеттің өмірлік мәнді мүдделерінің, ұлттық құндылықтарының, өмір салтының әртүрлі ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден қорғалғандығы. Ұлттық қауіпсіздік өзара байланысты үш деңгейден тұрады: жеке адамның қауіпсіздігі, қоғамның қауіпсіздігі және мемлекеттің қауіпсіздігі. Олардың өзара байланысы қозғалмалы және қоғамдық қатынастардың сипатымен, саяси және экономикалық құрылымдармен, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның даму деңгейімен анықталады. Ұлттық қауіпсіздіктің мемлекет пен қоғам қауіпсіздігі өзіндік мақсат емес, жеке адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету қызметіне айналған жағдайда толық жүзеге асырылады. Сыртқы ұлттық қауіпсіздік – ұлттық мүдделердің, ұлттық құндылықтардың, байлықтың және өмір салтының сырттан келетін қауіп-қатерден қорғалуы. Ұлттық қауіпсіздік әскери жолмен де, басқа да әдістермен бұзылуы мүмкін, мысалы, шекара арқылы заңсыз шикізат, ресурстар, валюта, көркем және өзге құндылықтарды енгізу, алып өту, өнеркәсіптік немесе өзге де тыңшылық, рухани баса көктеу, іріткілік ақпарат тарату және тағы басқа. Қазақстанның сыртқы қауіпсіздігі халықаралық құқықтың негізгі қағидаттарын мойындап, қорғауға негізделеді және белсенді сыртқы саяси және өзге де әрекеттермен жүзеге асырылады. Ішкі ұлттық

қауіпсіздік жеке тұлғаның, қоғамның, мемлекеттің тұрақты қызмет етіп, дамуына әсер ететін қауіп-қатерден қорғануы [2].

Ал Қазақстан Республикасының Заңында «Ұлттық қауіпсіздік» ұғымы былайша тарқатылған:

3) Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі (бұдан әрі – ұлттық қауіпсіздік) – адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;

4) Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету (бұдан әрі – ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету) – ұлттық мүдделерді нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғауға бағытталған ұлттық қауіпсіздік субъектілерінің қызметі;

5) Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі – ұлттық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясат шеңберінде ұлттық қауіпсіздік субъектілері іске асыратын құқықтық, ұйымдастырушылық, экономикалық, техникалық және өзге де шаралар жиынтығы [3].

Ұлттық қауіпсіздіктің негізінде ұлттың тарихы мен мәдениеті, салты мен дәстүрі, әдеті мен ғұрпы, діні мен ділі, болмысы мен тұрмысы жатыр. Бүгінгі таңда мемлекеттік тілдің мәселесі әлі де өзектілігін жойған жоқ. Қазақстан Республикасының Конституциясында қазақ тілінің құқықтық мәртебесі мемлекеттік тіл ретінде тайға таңба басқандай жазылған.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 15 наурыз Ұлттық құрылтайдың «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» атты үшінші отырысында сөйлеген сөзінде қазақ тілі дамыту жолын баса айтты «Тіліміздің қолдану аясын кеңейте түсу мемлекеттік саясаттың басты бағыты болып қала береді. Бұл – біз үшін мызғымас ұстаным. Елімізде қазақ тіліне деген сұраныс жыл өткен сайын артып келеді. **Қазақ тілі бизнестің, ғылым мен техниканың тіліне айнала бастады.** Бұл үрдісті одан әрі дамытудың ең тиімді әрі төте жолы – ағартушылық. Қазір ірі кітап дүкендерінде қазақ тіліндегі туындылардың үлесі арта түсті. Соңғы кезде баспагерлердің жаңа буыны әлемдік бестселлерге айналған шығармаларды аударып жүр. Көптеген кітаптарды шығарып жатыр. Аударылған кітаптардың ішінде көркем әдебиет қана емес, іскерлік бағыттағы туындылар да көп. Мемлекеттік саясаттың мәні – осында [4].

Бүгінгі таңда қазақ тіліндегі мазмұн интернетте қарқынды дамып келеді. Көптеген жобалар тек ұлттық тілді ғана емес, қазақ мәдениетін, тарихы мен дәстүрлерін де насихаттайды. Мысалы, мемлекеттік тілді дамыту қоры мемлекеттік тілде эксклюзивті мазмұн шығарады. Сонымен қатар, Қор Қазақстанда қазақ тілін оқыту бойынша алғашқы онлайн-курсты құрды, онда әлемнің түкпір-түкпірінен 400 мыңға жуық орыс, ағылшын және түрік тілді қолданушылар тіркелген. "

Соңғы 10-20 жылда интернеттегі қазақ тіліндегі контентке қатысты жағдай айтарлықтай өзгерді. Бұрын қазақ тілінде жеткілікті материалдар табу қиын

болатын, бірақ қазір жастардың шығармашылық және мультимедия саласындағы белсенді жұмысының арқасында көптеген түрлі жобалар пайда болды. Заманауи кино, музыка және блогерлік жобалар соңғы жылдары әсіресе танымал болды. Қазақ тілінде жобалар құрылуда, мәдениет, тарих және дәстүрлер туралы ақпарат таратылуда. Шығармашылық қазақ тілін үйреніп, Қазақстан туралы көбірек білгісі келетін шетелдіктердің қызығушылығын тудырады.

10-20 жылдан кейін, жас ұрпақ өскенде, біз тілдегі нақты прогресті көреміз. "Демография тіліміздің дамуына әсер етеді. Уақыт өте келе тәуелсіздік жылдарында туылған жастар көбейе түседі. Осылайша, табиғи түрде мемлекеттік тіл табысқа жетеді. Сондай-ақ, мемлекеттік саясаттың арқасында көптеген қазақ тілді қандастар Қазақстанға оралады. Тіпті "Яндекс" сияқты шетелдік компаниялар да Алисаның қазақша нұсқасын жасауға қызығушылық танытты. Олар Қазақстанның болашағы қазақ тілінде екенін біледі". Тіл мамандары әдебиеттерді көбірек оқып, жаңалықтарды қазақ тілінде көруге кеңес береді. Сөйлеу дағдыларын жаттықтыру және жетілдіру үшін үйде көршілермен және достармен ана тілінде сөйлесуді әдетке айналдыру маңызды екені анық. Адамдар бала кезінен бастап, балабақшадан бастап қазақ тілін үйренуге ерекше мән беруі жөн. Қазақ тілі ең алдымен өзімізге, қазақтарға қажет. Сондықтан әрбір азамат осы маңыздылықты түсінуі керек. Қазақтарда "Ана тілі" деген ұғым бар және бұл ұғым басқа ұлттарда жоқ. Сондықтан қазақтарға ана тілін үйрену қиын емес, өйткені ол оларға басынан бастап ана сүтімен енген [5].

Сондықтан күнделікті өмірде және кез келген құжат айналымында қазақ тілінің қолданысы алдыңғы орынға шығады. Қай салада, қай өңірде болмасын мемлекеттік тілдің қолданылу аясын арттырып, сапасын жетілдіру басты мәселенің бірі болып қала береді. Сол себепті Ұлттық ұланда қазақ тілін оқыту қолға алынған. Бірақ оның сапасын арттыру үшін әлі де жүйелі жұмыс істеу керек.

Мемлекеттік тіл Ұлттық ұлан академиясының курсанттарымен «Қазақ тілі» пәнінің оқу-әдістемелік кешеніне сәйкес 10 кредит (300 сағат) көлемінде орыс тілінде оқитын оқу топтарымен бірге өткізіледі. Сондай-ақ «Кәсіптік – бағдарланған қазақ тілі» пәнінің оқу-әдістемелік кешеніне сәйкес 1 кредит (30 сағат) көлемінде аталған Академияның және Ұлттық қорғаныс университетінің Ұлттық ұлан факультетінің магистранттарымен орыс тілінде оқитын оқу топтарымен қатар өткізіледі.

Әскерде қазақ тілін нашар меңгерген әскери бөлімдердің (Өңірлік қолбасшылықтардың, Ұлттық ұлан Бас қолбасшылығы) офицерлер мен келісімшарт бойынша әскери қызметшілермен сабақ 80 оқу сағатына дейінгі көлемде қосымша оқыту бағдарламасы бойынша өткізіледі.

Осылайша, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарына (МЖМБС) сәйкес Ұлттық ұлан академиясында қазақ тілінде оқытатын оқу топтарымен «Қазақ тілі» пәнін оқу көзделмеген, Ұлттық қорғаныс университетінде қазақ тілінде оқитын оқу

топтары жоқ. Әскерде қазақ тілін оқыту қосымша сабақ түрінде ғана жүргізіледі, осыған байланысты бүгінде мынадай мәселелер өзекті болып отыр:

біріншіден, мемлекеттік тілді жетік меңгерген әскери қызметшілердің үлесі төмен;

екіншіден, Ұлттық ұланда қазақ тілін оқытудың жалпы жүйесі мен әдістемесі қалыптаспаған;

үшіншіден, бейіндік пәндерді оқыту үшін қазақ тілін жеткілікті білетін білікті оқытушылардың жетіспеушілігі;

төртіншіден, бакалавриат пен магистратураның білім деңгейлері арасында сабақтастықтың болмауы (Ұлттық ұлан академиясы – Ұлттық қорғаныс университетінің Ұлттық ұлан факультеті). Ұлттық қорғаныс университетінде қазақ тілінде оқытатын оқу топтарының болмауы салдарынан 2011 жылдан қазақ тілінде оқытын Ұлттық ұлан академиясының түлектері өз мамандықтары бойынша орыс тілінде оқытатын оқу топтарына түсуге мәжбүр. Қарапайым тілмен айтқанда, қазақ тілінде білім алып келген азаматтардың шешуші сәтте таңдауға мүмкіндігі жоқ. Осылайша, Қазақстан Республикасы Конституциясының 19 бабының 2 тармақшасының «Әркімнің ана тілі мен төл мәдениетін пайдалануға, қарым-қатынас, тәрбие, оқу және шығармашылық тілін еркін таңдап алуға құқығы бар» деген азаматтық конституциялық құқығының бұзылуы айқын танылмақ. Сонымен қатар, осы себепті ғылым тілі және ғылыми зерттеулердің нәтижелері орыс тілінде жазылады.

бесіншіден, қазақ тіліндегі арнайы оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендердің саны жеткіліксіз. Табиғи және техникалық бағыттағы оқулықтардың көпшілігі орыс тілінен аударылған. Ал оның аудармасы кәсіби тұрғыда сын көтермейді.

Дегенмен, бұл мәселелерге Ұлттық ұлан Бас қолбасшылығы бей-жай қарап отырған жоқ. Осы ретте Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы Бас қолбасшысының орынбасары генерал-майор Бауыржан Әбжановтың және жауынгерлік даярлық бас басқармасының бастығы полковник Нұрлан Мұхамедовтың бастамасымен Тіл саясаты мәселелері бойынша Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарын іске асыру, сондай-ақ Ұлттық ұланда мемлекеттік тілді одан әрі дамыту үшін бірқатар ұсыныс әзірленді.

Ұжымдық шешімнің негізінде ұсыныстар, алдымен курсанттар мен магистранттардың оқу-тәрбие процесінде, әскерді даярлау жүйесінде қазақ тілін оқытудың жалпы жүйесі мен әдістемесін қалыптастыру қажет. Сондай-ақ бірыңғай әскери терминологиялық сөздіктерді әзірлеу үшін 2024 жылдың мамырына дейін профессорлық-оқытушылар құрамын, мамандарды, мемлекеттік тілді дамытуға жауапты лауазымды адамдарды тарта отырып, жұмыс тобын құрған абзал.

2024 жылы оқу бағдарламасын сынақтан өткізе отырып, биылғы шілдеден бастап әскерде әскери қызметшілердің кәсіби-лауазымдық, командирлік және жауынгерлік даярлығы жүйесіндегі негізгі пәндеріне «Кәсіби-бағдарланған қазақ тілі» пәнін қосқан жөн деп есептейміз.

Биылғы шілдеге дейін 2024-2025 оқу жылы Ұлттық қорғаныс университетінің Ұлттық ұлан факультетінде «Ұлттық ұланның жедел-тактикалық басқару», «Ұлттық ұланның тәрбие және идеологиялық жұмысын ұйымдастыру» деген екі біліктілік бойынша мемлекеттік тілде оқитын оқу топтарын ашуға дайындық жасау керек. Ол үшін Қазақстан Республикасының Қорғаныс министріне «Ұлттық ұлан факультетінде мемлекеттік тілде оқытатын жаңа оқу топтарын енгізуге жәрдемдесу, сондай-ақ Ұлттық қорғаныс университетінің басшылығына профессорлық-оқытушылар құрамы мен оқу-әдістемелік құжаттарды мемлекетте оқыту үшін дайындау бойынша тапсырмалар беру» хатын жолдау қажет.

Биылдан бастап Ұлттық ұлан факультетінің, Ұлттық ұлан академиясының, 6654 оқу әскери бөлімінің профессорлық-оқытушылар құрамын лауазымға тағайындау кезінде оқу дәрежесі мен атағы, қызметтік тәжірибесі бар, оқытушылық қабілеті бар және мемлекеттік тілді міндетті түрде меңгерген үміткерлерге басымдық берілуге тиіс.

Сонымен қатар 2024 жыл ішінде мемлекеттік тілде сабақ өткізетін оқытушыларды, оқу-жаттығу жетекшілерін, сондай-ақ мемлекеттік тілде әзірленген әдістемелік құжаттарды, оқу және оқу-әдістемелік басылымдарды әзірлейтін авторларды ынталандырып қолдау қажет деп санаймыз.

Бұл мәселелерді шешу және қолға алу үшін «Тіл саясаты бойынша» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің орынбасары - Ұлттық ұлан Бас қолбасшысының жаңа директиваны әзірлеп, нақты тапсырмалар қоюы қажет.

Көрсетілген ұсыныстарды іске асыру «Тіл туралы» ҚР Заңының, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 16.10.2023 жылғы № 914 Қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында Тіл саясатын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасының, «Ішкі істер органдарында іс жүргізуді мемлекеттік тілге ауыстыру туралы» ІІМ-нің 16.01.2007 жылғы №15 бұйрығының талаптарын сапалы орындауды, сондай-ақ жоғарыда көрсетілген мәселелерді шешуге септігін тигізеді [6, 7].

Даңқты жазушы Мұхтар Әуезов «Бұл дәуірде өз тілін, әдебиетін білмеген, қадірлемеген адам толық мәнді интеллигент емес деуге де болады» деген екен. Бізге де керегі интеллигент, білімді, зиялы мамандар. Әскери қызметшілеріміз өз тілін жетік меңгеріп, сауатын арттырса, олардың Отан алдындағы қызметі өрістемесе кемімесі анық. Олай болса, әскерилер арасындағы қазақ тілін аяққа тұрғызу – кезек күттірмейтін шаруа.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев құрылтайда сөйлеген сөзінде былайша ой тарқатады: «Адал азамат дегеніміз – жақсы қасиеттерге ие болып, адал еңбек ететін және табысқа адал жолмен жететін адам. Яғни, адалдық пен әділдікті бәрінен биік қояды. Озық ойлы ұлт болу үшін бүкіл қоғам сана-сезімін өзгертіп, жаңа құндылықтарды орнықтыруы керек. Әрбір адам «Адал азамат» деген атқа лайық болса, елімізде әділ қоғам орнайды. «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» – бір-бірінен ажырамайтын ұғымдар. Осы үш тағанды озық әрі табысты елге айналудың басты кілті деуге

болады» [4]. Адалдық пен әділдіктің астарында елге деген сүйіспеншілік пен отанжандылық жатыр. Әр қазақстандық «адал азамат» болуға ұмтылса, бағындырар белестер биік болатыны сөзсіз. Нәтижесінде мемлекеттік тіл мен ұлттың қауіпсіздігі нығая беретіні анық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ:

1. Қозыбаев М. Өркениет және ұлт. – Алматы, 2001. 221-б.
2. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. [ISBN 9965-32-491-3](#)
3. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының Заңы
4. <https://akorda.kz/kz>. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» атты үшінші отырысында сөйлеген сөзі 2024 жылғы 15 наурыз.
5. <https://www.nur.kz/society/2063675-yazykovaya-politika-kak-razvivaetsya-gosudarstvennyy-yazyk-v-sovremennom-obschestve/>
6. «Тіл туралы» ҚР Заңының, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 16.10.2023 жылғы № 914 Қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында Тіл саясатын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы.
7. «Ішкі істер органдарында іс жүргізуді мемлекеттік тілге ауыстыру туралы» ПМ-нің 16.01.2007 жылғы №15 бұйрығы.

REFERENCES:

1. Kozybaev M. Civilizaciya i naciya. - Almaty, 2001. p. 221.
2. Politicheskij tolkovyj slovar. - Almaty, 2007. ISBN 9965-32-491-3
3. Zakon Respubliki Kazakhstan «O nacionalnoj bezopasnosti Respubliki Kazakhstan»
4. <https://akorda.kz/kz>. vystuplenie glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva na tretem zasedanii Nacionalnogo Kurultaya «Adal adam – Adal eñbek – Adal tabys» March, 15, 2024.
5. <https://www.nur.kz/society/2063675-yazykovaya-politika-kak-razvivaetsya-gosudarstvennyy-yazyk-v-sovremennom-obschestve/>
6. Konceptiya razvitiya yazykovoj politiki v Respublike Kazakhstan na 2023-2029 gody, utverzhdennaya Postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 16.10.2023, No 914 o yazyke.
7. Prikaz MVD ot 16.01.2007 No 15. O perevode deloproizvodstva v organah vnutrennih del na gosudarstvennyj yazyk.

А.Т. АЛИБЕКОВ

В КОНТЕКСТЕ ВОПРОСОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ПУТЬ РАЗВИТИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ

Главное командование Национальной гвардии Республики Казахстан, г. Астана.

В статье изучаются понятия национальной безопасности и государства. Рассматриваются предположения о том, почему государственный язык в Национальной гвардии Республики Казахстан развивается не на должном уровне, и пути решения этой проблемы в конкретные сроки.

A.T. ALIBEKOV

IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY ISSUES THE PATH OF DEVELOPMENT OF THE KAZAKH LANGUAGE IN THE NATIONAL GUARD

General Command of the National Guard Of The Republic of Kazakhstan, Astana.

The article examines the issues of national security and the state. Suggestions about why the state language in the National Guard of the Republic of Kazakhstan is not developing at the proper level, and ways to solve this problem in a specific time frame are considered.

ӘОЖ 343.9

FTAXP 10.79.51

Н.Ж. МУХАМЕТКАЛИЕВ¹, М.Р. МУКАНОВ²

¹заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының бастығы, полиция полковнигі

²философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы.

НЕСИЕ АЛУ ЖӘНЕ БЮДЖЕТТІК НЕСИЕНІ МАҚСАТСЫЗ ПАЙДАЛАНУДА ЗАҢСЫЗ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Кез келген қылмыстық құқық бұзушылықты тергеу жұмыстары табысты аяқталуы үшін тергеушіге құқық бұзушылықтың криминалистикалық сипаттамасын білу өте қажет. Криминалистика қылмыстық процестің міндеттерін шешуге ықпал ету үшін қылмыстық жазаланатын әрекеттерді қалай анықтауға және тіркеуге бағыттар береді. Қылмыстық процесте қылмыс жасаған адам өкініп, өз әрекеттерін мойындаған кезде кінәсімен келу өте сирек кездесетін құбылыс. Жағдайлардың басым көпшілігінде қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі адамдар қылмыстық жауаптылықтан жалтарады. Мұндай жағдайларда тергеу осы адамдарды анықтап, айыптауды жеткілікті дәлелдер жиынтығына негіздеуі керек.

Ақша-кредит саласында жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар оларды ашу және тергеу тұрғысынан әртүрлі себептерге байланысты күрделі болып көрінеді. Біріншіден, бұл құқық бұзушылық тобын қылмыс іздерін жасырудың күрделі деңгейіне байланысты интеллект деңгейі жоғары адамдар жасайды. Екіншіден, аталған құқық бұзушылық тобы ерекше ерекшелігімен сипатталады, бұл оларды ашу және тергеу үшін арнайы білімді қолдануды талап етеді. Сондықтан, қарастырылып отырған құқық бұзушылықты тергеу үшін сот-медициналық сипаттаманы білу қажет.

Қылмыстардың криминалистикалық сипаттамасы деп қылмыстың белгілі бір түрінің оқиғасын тану процесінде алынған және мынадай құрамдас элементтерде көрінетін бірқатар типтік белгілерден тұратын ақпарат кешені түсініледі: қылмыстық қол сұғу объектісінің (нысанасының) сипаттамасы; қылмыс жасау жағдайы; қылмысты жасау және жасыру тәсілі; іздерді қалыптастыру механизмі; жәбірленушінің жеке басының сипаттамасы. Мақалада көрсетілген құрамдас элементтерге сәйкес ақша-несие саласында жасалған қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы қарастырылған.

Түйінді сөздер: *несие, бюджеттік несие, міндеттемелер, субсидиялар, несие шарты, бастапқы бухгалтерлік құжаттар, аудит, сот-экономикалық сараптамалар, тергеу әрекеттері.*

Кіріспе. Мақалада қаржы саласында жасалған қылмыстың қылмыстық-құқықтық және криминалистикалық сипаттамасы көрсетілген. Ықтимал тергеу жағдайлары көрсетіледі, осы қылмысты тергеудің бастапқы және кейінгі кезеңдерінің ерекшеліктері, тергеу әрекеттерінің тактикалық ерекшеліктері, арнайы білімді тарту ерекшеліктері талданады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 219-бабында көзделген құқық бұзушылықты жасау кезінде объектісі кредит беру, субсидиялау, кредит берудің жеңілдікті шарттарымен қамтамасыз ету және бюджеттік кредит бөлу саласындағы банк қызметін реттейтін заңға негізделген қаржылық қызметті жүзеге асыруға қатысты қоғамдық қатынастар болып табылады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 219-бабының екінші бөлігінде мемлекеттік нысаналы кредитті не мемлекеттің кепілдігімен берілген кредитті тікелей мақсаты бойынша емес пайдалану туралы айтылады [1]. 2008 жылғы 4 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Бюджет Кодексінің 213-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының Мемлекеттік (үкіметтік, егеменді) кепілдігі –Қазақстан Республикасының резиденті-қарыз алушы оған тиесілі соманы белгіленген мерзімде төлемеген жағдайда ҚР Үкіметінің қарыз беруші алдындағы берешекті толық немесе ішінара өтеу міндеттемесі. Мемлекеттік кепілдіктер Қазақстан Республикасының резиденттерінің алынған қарыздар бойынша міндеттемелерді орындауын қамтамасыз ету ретінде қарыз берушілерге беріледі [2].

Қазақстан Республикасының Бюджет кодексінің 10-бөлімінің ережелеріне сәйкес азаматтық- құқықтық қатынастар субъектісі мемлекеттік нысаналы кредит алған кезде жасалған шарттың талаптарына сәйкес қаражатты тек нысаналы мақсаты бойынша пайдалануға міндетті және оларды депозиттік шоттарға кредиттік ресурстар ретінде есептей алмайды, шет мемлекеттердің валютасын сатып алу үшін пайдалана алмайды, басқа қаржылық операцияларға жібере алмайды [2].

Кредиттің нысаналы мақсаты кредит берілетін құқықтық құжаттарда және осы кредитті нақты тұлғаларға беру туралы шешімде жазылады. Осыған байланысты несие берушіге берілген несиенің мақсатты пайдаланылуын бақылау құқығы беріледі. Тиісінше, Қарыз алушы несие берушіге есеп беретін тұлға болып табылады, бұл оның несие берушіге қажетті бақылауды жүзеге асыруға мүмкіндік беру міндетін тудырады. Тиісінше, қарыз алушы несие берушіге есеп беретін тұлға болып табылады, бұл оның несие берушіге қажетті бақылауды жүзеге асыруға мүмкіндік беру міндетін тудырады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 219-бабының 2-бөлігінде көзделген іс-әрекеттер мемлекетке зиян келтіреді. Сонымен қатар, бұл қылмыстардың зияны соншалықты маңызды, бұл мемлекеттің экономикалық жағдайына әсер етуі мүмкін. Мысалы, тексеру нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасының Есеп комитеті 2010 жылы агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін қолдауға «ҚазАгро» Ұлттық басқарушы холдингіне 80,0 млрд. теңгеден астам қаражат бөлгенін, оның ішінде 42,6 млрд. теңгесі ғана игерілгенін, бұл ретте бұзушылықтар 4,0 млрд. теңге сомасын құрағанын анықтады. Жағдай өзгермейді. Мәселен, 2016 жылы ҚР ҚК 219-бабы бойынша республика бойынша 91 қылмыстық іс аяқталды, оның ішінде сотқа 22 іс жіберілді. Сол жылы 89 қылмыстық іс тоқтатылды. 2017 жылы 27 қылмыстық іс аяқталды, оның ішінде сотқа барлығы 3 іс жіберілді, ал 39 іс тоқтатылды. 2018 жылы көрсеткіштер одан да нашар болып шықты: 46 қылмыстық іс аяқталды, оның ішінде сотқа бірде-бір іс жіберілмеген, бірақ 46 іс тоқтатылды.

Қылмыстық жауапкершілікке Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 38-тармағының 3-бабы сәйкесінше келтірілген залал:

- егер азамат болса, онда бұл айлық есептік көрсеткіштен екі жүз есе көп сома болуы керек;

- егер ұйымға немесе мемлекетке айлық есептік көрсеткіштен екі мың есе артық сома болуға тиіс болса.

Құқық бұзушылық субъектісі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 219-бабының диспозициясымен айқындалған – бұл кредиттер немесе субсидиялар алған дара кәсіпкер немесе ұйымның басшысы.

Субъективті тарап кредитті заңсыз алуға, жеңілдікті шарттарға, 219-баптың 1-бөлігі бойынша пайдалануға тікелей ниетпен сипатталады, бірақ ірі залал келтіру бойынша абайсыздық ретінде қаралады; 219-баптың 2-бөлігі бойынша тікелей ниет бюджеттік кредитті пайдалануға бағытталған және егер ұрлық белгілері анықталса, онда 189-бап бойынша, ұрлық белгілері болмаған

кезде – бюджеттік кредитті пайдалануға Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 195-бабы бойынша қосымша сараланады. Субъективті жағын анықтау кезінде қылмыскер қолданатын әрекеттер мен әдістерге сүйену керек, яғни объективті жағы қандай, егер жалған фирмалар, несие берушімен сөз байласу, қылмыстық ұйымның болуы, көп деңгейлі ақша аудару жүйесі анықталса, бұл несиені қайтармаудың бастапқы ниетін көрсетеді, содан кейін Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 189-бабы бойынша қосымша сараланады [1].

Осы қылмыстар бойынша жәбірленушілер мемлекет, несие берген банк және басқа мекемелер болып табылады.

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес банктер мен банктік емес кредиттік ұйымдар кредиттеумен айналысуға құқылы.

Несиелер ұлттық валютада да, шетел валютасында да берілуі мүмкін. Осылайша, мемлекеттің, банктердің және несие берумен айналысатын басқа ұйымдардың қазынасынан белгілі бір ақша сомалары қол сұғушылықтың мәні болып табылады.

Криминалистикалық маңызды белгілерге мыналар жатады: қылмыскердің жеке ерекшеліктері; қылмыс жасау тәсілі; қылмыстың жағдайы; қылмыстың кейінгі көрінісі.

Негізгі бөлігі

Қылмыскердің жеке басы: тақырыпты екі негізгі топта қарастыруға болады:

1) экономикалық қызметке немесе оны реттеуге тікелей қатысатын адамдар, тұлғалар; экономикалық қызметке немесе оны реттеуге тікелей қатысатын адамдар;

2) экономикалық қатынастарға «сырттан» әрекет ететін адамдар.

Бірінші жіктеу тобына жататын субъектілердің өздерінің кәсіби (қызметтік) функцияларын орындау барысында қылмыстық қызметті жүзеге асыру мүмкіндігі, арнайы білімі мен кәсіби тәжірибесінің болуы, тергеуге тиімді қарсы іс-қимылды жүзеге асыру мүмкіндігі болады [3, с.75]. Қаржылық алаяқтықпен айналысатын қылмыскердің жеке басын сипаттай отырып, бұл қылмыскерлердің «аққұба түрі» екенін атап өткен жөн.

Әйтпесе, «экономикалық қылмыскерлердің» екінші тобының сипаттамасы көрінеді. Мұндай адамдарды көбінесе алаяқтық бағыттың «жалпы қылмыстық түріне» жатқызу керек. Қылмыстарды көп жағдайда ер адамдар жасайды, дегенмен бұл санаттағы қылмыскер әйелдердің саны басқа түрлерге қарағанда айтарлықтай жоғары. Ең үлкен қылмыстық белсенділік 30 жастан 50 жасқа дейінгі жас тобына, яғни халықтың жұмыс істейтін, экономикалық белсенді, жетілген бөлігіне келеді [3, Б.89].

Қылмыскердің жеке басының моделіне әлеуметтік-демографиялық, әлеуметтік-биологиялық және әлеуметтік-психологиялық белгілерден басқа құндылықтар, қатынастар, талаптардың деңгейлері сияқты құрылымдық элементтер кіруі керек.

Адамдардың көпшілігі жоғары қызметтік позицияны иеленеді және үлкен табысы бар: кәсіпкерлік субъектілерінің басшылары; басқа лауазымды тұлғалар – бухгалтерлер, құрылымдық бөлімшелердің бастықтары; техникалық қызметкерлер – экономистер; операторлар; ЭЕМ операторлары; коммерциялық құрылымдардың бұрынғы қызметкерлері; банктер; құрылымдардың ешқайсысында ресми жұмыс істемейтіндер [3, Б.141]. Әртүрлі деңгейдегі банк басшыларының қылмыс жасауына қатысу бұл әрекеттерді ашуды қиындататын шешуші фактор болып табылады, өйткені мұндай адамдар әрқашан өз байланыстарын шебер пайдаланады. Бұл қылмыскерлер мақсатқа, амбицияға, шешімділікке, көшбасшылыққа ұмтылумен сипатталады. Олар шешім қабылдауға және оларды жүзеге асыруға, мақсатқа жетуге қабілетті. Олар бейімделу қабілетімен ерекшеленеді, өйткені олар әлеуметтік нормалар мен талаптарға жақсы бағдарланған, мінез-құлқын басқара алады, ұйымдастырушылар мен басшылардың қасиеттеріне ие [4, Б.244-245].

Кейбір жағдайларда қылмыс жасауда, негізінен, қылмыстық әрекеттің жекелеген кезеңдерінде орындаушылар ретінде «бөгде адамдар» алынады. Мұндай орындаушылардың рөлі үшін ұйымдастырушылар әр жағдайда тұрақты жұмысы жоқ және белгілі бір тұрғылықты жері жоқ, азғындық өмір салтын, психикалық науқастарды, зейнеткерлерді ұстанатын азаматтардың ішінен тиісті типтерді таңдайды. Криминологиялық классификацияда оларды «ойын», «бейімделмейтін», «алкоголь» түрі деп атайды.

Адамдардың басым көпшілігінде тұрақты антисоциалды фокус және басым өзімшіл қылмыстық бағыт бар. Экономикалық қызметке немесе оны реттеуге тікелей қатысатын адамдар тобына оралсақ, басқаруында ел бюджеті қаражатының едәуір көлемі бар және осы бюджет қаражатын иемденуге қатысатын лауазымды тұлғалар санатын бөліп көрсетеміз. Ең алдымен, атап өту керек: субъектілердің осы санатынан ел экономикасына айтарлықтай зиян келтіріледі, қаржылық бұзушылықтардың мөлшері әсерлі. Мәселен, Қазақстан Республикасының Есеп комитетінің тексеру нәтижелері бойынша 2011 жылға дейін мемлекеттік бағдарламалардың ешқайсысы аяқталған жоқ, сонымен қатар, бұл туралы Қазақстан Республикасының Есеп комитетінің бұрынғы төрағасы О.Н. Оксикбаев мырза айтып өткендей, мемлекеттік бағдарлама жетекшілерінің бірі де жауапкершілікке тартылған жоқ, дегенмен бұзушылықтар миллиардтаған сомамен есептеледі.

Қылмыскерлердің бұл түрі тіркеулер, жалған құжаттар, алдау, лайықсыз сыйақылар алу және т. б. арқылы жүзеге асырылатын тар топтық өзімшілдік мүдделерімен сипатталады. Барлық өзімшіл қылмыскерлердің қозғаушы механизмдері ортақ негізге ие – өзімшілдік ниеттердің тұрақтылығы. Бұл қылмыстың осы түрінде қайталанудың және арнайы қайталанудың жоғары деңгейін түсіндіреді. Өзімшілдік – адамның ең тұрақты, жойылуы қиын ақауларының бірі, тұлғаның тұрақты теріс бағытының жүйелік факторы. Өзімшілдік мотив білім беру – бұл жеке тұлғаның өзін-өзі бақылауынан (ар-ұжданынан) қорғаныс (өзін-өзі ақтайтын) механизмдер жүйесімен қорғалған

жеке тұлғаның өзінен жасырын процесс. Өзімшілдік метастаздары адам тұтынуының шексіздігін паразиттейді. Материалдық пайда туралы ойлар бірқатар жеке және беделді жағдайлармен байланысты – топтық мәртебе, имидж, микроортадағы жағдай. Өзімшілдік ұмтылыстар жалған әлеуметтік себептерге байланысты болуы мүмкін. Бұзылған экономикалық механизмдер жағдайында ұрлау көбінесе жеке материалдық пайдамен ғана емес, сонымен бірге экономикалық қажеттілікпен де байланысты.

Өзіне-өзі қызмет ету қылмыстары жеке пайдакүнемдік себептермен емес, жеке тұлғаның мінез-құлқының жүйелік факторы ретінде әрекет ететін жеке тұлғаның жалпы пайдакүнемдік бағытымен байланысты. Өзімшілдік қылмыстардың себептерін өзімшілдік мотивациядан емес, жеке тұлғаның өзімшілдік көзқарасын қалыптастыратын факторлардан іздеу керек. Өзімшіл қылмыскер әдетте мінез-құлықтың ерекше түрін қалыптастырады – мінез-құлықтың ситуациялық тәуелділігі, кез келген жағдайда әлеуметтік бақылаудың әлсіреуі үшін қылмыстық іс-әрекеттер жасау. Ұры әдетте уақытша ақымақ адам емес, адал емес адам, әдетте моральдық нормалардан бас тарту жағдайында, қажеттілік пен әлеуметтік бас тарту жағдайында қалыптасқан тұрақты, жағымсыз қасиеттер жүйесі бар адам. Мұнда біз жеке тұлғаны әлеуметтік иеліктен шығару проблемасымен бетпе-бет келеміз, оның қоғамға деген дұшпандық қатынастарын қалыптастыру; адамның мінез-құлқын бағалаудағы ішкі өлшемдерге ғана басымдық беру [5, Б.1267].

Нәтижесінде жеке тұлға объектілер мен құбылыстарды өз мүдделерінен тыс бағалай алмайды. Егер аз мөлшерде несиелік құқық бұзушылықтар кейде қажеттілікке, материалдық кемшіліктерге байланысты болса, онда үлкен, әдетте, гипер-өзін-өзі растауға, талаптардың жоғарылауына, қоршаған ортаға үстемдік етуге деген ұмтылысқа байланысты. Кең таралған пайда психологиясы құқықтық жазасыздық негізінде қалыптасады. Бұл биліктің пассивтілігі, әлеуметтік процестерге қажетті әлеуметтік бақылауды қамтамасыз ете алмағаны үшін төлем. Құқықтық реттеудің әлсіреуі, экономикалық қатынастар саласындағы құқық бұзушылық үшін заңды жауапкершілік экономикалық қол сұғушылықтың күрт өсуіне және қарабайыр дөрекі түрлеріне әкеледі [6, Б.59].

Объективті жағы және жасау тәсілдері, келесі сурет және жағдай. Несие алу үшін несиелік мекемелерге шартты түрде 4 блокқа бөлуге болатын құжаттар ұсынылады. Төменде көрсетілген құжаттардың әрқайсысына бір блокқа да, олардың жиынтығына да көрінеу жалған ақпарат енгізілуі мүмкін.

Құрылтай-тіркеу құжаттарының блогы. Бұл блокқа мыналар жатады: құрылтайшылардың, иелердің, лауазымды тұлғалардың сауалнамалық деректері, жарғы, құрылтай шарты, мемлекеттік тіркеу туралы куәлік, салық инспекциясында және статистика басқармасында тіркеу туралы құжаттар, кәсіпкерлік қызметтің белгілі бір түрлерімен айналысуға лицензиялар;

Қарыз алушының қаржылық жағдайын сипаттайтын құжаттар блогы:

- баланс, салық инспекциясы үшін декларациялар мен есептер, аудиторлардың қорытындылары, банктерден шоттар мен берешектегі қаражат

туралы анықтамалар, пайда мен залал туралы есептер, негізгі ресурстар туралы мәліметтер;

- құжаттардың кредиттік «пакеті»: өтініш, несие алу туралы қаулы, сауалнама-карточка, уәкілетті тұлғалардың қолтаңбаларының үлгілері бар карточка, кредиттік жоба (кредит алу қажеттілігінің техникалық-экономикалық негіздемесі), жобалау-сметалық құжаттама, жұмыстарды орындау кестелері, әртүрлі мемлекеттік қызметтердің рұқсаттары.

Несиелік жобаның техникалық-экономикалық негіздемесінің ниеті мен шындығын растау үшін ұсынылатын құжаттар блогы: шарттардың, келісімдердің, әртүрлі ұйымдармен, кәсіпорындармен, қоғамдармен келісімшарттардың көшірмелері;

Берілген қаражаттың қайтарылуына кепілдік беретін құжаттар блогы: сақтандыру шарты, кепілдіктер, қолда бар мүлік туралы анықтама, оның құны және оған тыйым салынбауы, шарттық ипотека.

Несиелер мен субсидияларды заңсыз алу тәсілі оларды жасыру тәсілімен, сондай-ақ іздерді қалыптастыру механизмімен сәйкес келеді. Бірақ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 219-бабының 1-бөлігі мен 2-бөлімінде көзделген құқық бұзушылық механизмі айтарлықтай ерекшеленетінін атап өткен жөн. Шын мәнінде, бұл құқық бұзушылықтарда алдау, жалған құжаттарды қолдану орын алады, яғни субъективті жағы тікелей ниетпен сипатталады, бірақ алаяқтық әрекеттер бүкіл әрекет процесінің әртүрлі кезеңдерінде жүзеге асырылады. Төлемдер алуға арналған құжаттар пакетін дайындау кезінде кінәлілер бұрмалаудың әртүрлі нысандарын пайдаланады. «Құжаттарды криминалистикалық зерттеу» саласындағы құжаттарды бұрмалау кезінде зияткерлік жалғандық пен техникалық жалғандық ажыратылады. «Құжаттарды криминалистикалық зерттеу» саласындағы құжаттарды бұрмалау кезінде зияткерлік жалғандық пен техникалық жалғандық ажыратылады. Техникалық жалғандық толық және ішінара жалғандыққа бөлінеді. Зияткерлік жалғандық кезінде құжат өзінің деректемелері (бланк, мөрдін, мөртабанның, қолтаңбаның бедерлері) бойынша ресми түрде мінсіз, бірақ мазмұны бойынша нақты іс-әрекеттерге сәйкес келмейді. Толық техникалық қолдан жасалған кезде барлық деректемелер-бланк, мөрдін, мөртабанның, қолтаңбаның бедерлері бұрмаланады. Ішінара техникалық қолдан жасалған жағдайда түпнұсқа құжаттың мазмұнына өзгерістер енгізіледі. Қарыз алушы қол қою үшін қоршаған ортадан басқа адамды немесе қорқыту, бопсалау және т. б. арқылы бөгде адамды тартқан кезде келесі амалдар болуы мүмкін.

219-баптың бірінші бөлігі бойынша іс-әрекеттер шаруашылық жағдайы, қаржылық жағдайы немесе кепіл мүлкі туралы немесе кредит алу үшін маңызы бар өзге де мән-жайлар, субсидиялар не жеңілдікті жағдайлар туралы көрінеу жалған мәліметтерді ұсынумен сипатталады, бұрмалау кредитті ресімдеу сатысында жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 219-бабының 2-бөлігінде көзделген іс-әрекетте бюджеттік кредит сенімді құжаттарды ұсына

отырып, әбден заңды негізде алынады. Алынған қаражатты жұмсау ғана заңсыз болып табылады, олар тиісті жалған Қаржы-шаруашылық құжаттарында көрсетіледі. Алайда, ҚР Есеп комитетінің деректері көрсеткендей, заңсыз негізде бюджеттік несиені беру фактілері бар.

Фальсификацияда құжаттарда қамтылған және әртүрлі негіздер бойынша жүйелеуге болатын іздер (ақпарат) көрсетіледі.

1. Компанияның қаржылық-экономикалық қызметін сипаттайтын несиелік ресурстарға қатысты алаяқтық іздері:

- экономикалық тұрғыдан тиімсіз шарттар мен келісімшарттар жасау;
- заңды тұлғаның шотынан ақша қаражатын алу немесе шотына аудару, бұл оның қызметінің сипатымен расталмаған жағдайларда;
- шығындарға арналған қаражатты есептен шығару, бұл олардың орындылығы мен есептен шығарылған сомалардың мөлшеріне күмән тудырады;
- қысқа уақыт ішінде банктік шотта қолма-қол ақшаның үлкен мөлшерінің күрт өсуі;
- шетелге ақша аударымдары және шетелден ақша түсімдері;
- фирманың банктік шотынан жеке тұлғалардың немесе жеке кәсіпкерлердің шоттарына ақша қаражатын аудару;
- жеткізілген тауарлар, көрсетілген қызметтер үшін басқа фирмаларға айтарлықтай аванстық төлемдер;
- фирманың шоттарында үлкен ақша сомаларын жинақтау және оларды басқа банктерге аудару;
- кәсіпорынның ұзақ уақыт бойы шаруашылық қызметті жүзеге асыруының болмауы;
- мәлімделген жарғылық қызметтің материалдық базаның, үй-жайлардың, қажетті техниканың, жұмысшылар мемлекетінің болмауына байланысты өнім өндіру және қызмет көрсету жөніндегі нақты мүмкіндіктерге сәйкес келмеуі [7, Б.276-280].

2. Фирманы қылмыстық мақсатта пайдалану үшін құру және тіркеу кезеңінде пайда болатын несиелік ресурстарға қатысты алаяқтықтың іздері:

- тиісті органдарда кредит беру шарты жасалған Фирманы тіркеу туралы деректердің болмауы;
- фирманың заңды мекен-жайының нақты орналасқан жеріне сәйкес келмеуі;
- шенеуніктер, құрылтайшылар рөлінде мемлекет тек құжаттар бойынша қарастырған жеке тұлғалар;
- меншікті мүліктің болмауы және Жарғылық капиталдың ең аз мөлшері, құрылтайшылар туралы компанияның жарғылық қорына жарналарды аударуды кешіктіру;
- банктік шотқа ірі ақша түсер алдында кәсіпорынды тіркеу.

3. Компанияның әкімшілік-басқару қызметін сипаттайтын несиелік ресурстарға қатысты алаяқтықтың іздері:

- компания қызметкерлерінің шағын штаты, егер оның жарғылық қызметі көп адамның қатысуын қажет етсе;

- штатта тек басшылық лауазымдардың болуы (мысалы, директор және есепші);

- кадрлық өзгерістер, сондай-ақ несиені алғанға дейін коммерциялық кәсіпорынның құрылтайшылары, иелері, акционерлері, әкімшілігі құрамындағы түбегейлі өзгерістер;

- мүлікті сату, жалдау шартын бұзу немесе ұзарту;

- несиені қайтарудың немесе олар бойынша пайыздарды төлеудің ұзақ кідірісі, несиені ұзарту туралы өтініштердің жиі жіберілуі;

- кредитордың өкілдерімен кездесуден жалтару, жеделхаттар мен факстарды жауапсыз қалдыру, қажетті құжаттаманы алуға әртүрлі себептермен кедергі жасау, кредиторды қызықтыратын объектілерді тексеру.

4. Банктегі несиені рәсімдеу кезеңінде пайда болатын несиелік ресурстарға қатысты алаяқтықтың іздері:

- уәкілетті емес тұлғалардың жекелеген құжаттарға қол қоюы;

- тиісті уәкілетті банк органында талқылаусыз жалғыз қарарлар кезінде кредит беру;

- өтініш беру мен несиені беру арасындағы қысқа сағаттық мерзімдер;

- әлеуетті клиенттің төлем қабілеттілігін қажетті тексерулерді куәландыратын құжаттардың болмауы.

5. Салық салуға қатысты несиені немесе жеңілдіктер алу кезінде пайдаланылған құжаттардың жалған екендігін көрсететін іздер:

- қажетті деректемелердің болмауы;

- бірдей операцияларды көрсететін құжаттардың деректемелері мен мазмұнындағы сәйкессіздік, бір құжаттың әртүрлі даналары;

- мөрлер мен мөртабандар таңбаларының мәтіндеріндегі грамматикалық қателер, сөздерді жазудағы қателер және құжаттарды техникалық қолдан жасаудың басқа да белгілері [7, Б.276-280].

Қорытынды

Жалғыз іздің болуы несиелік ресурстарға қатысты алаяқтық жасау туралы қорытынды жасауға негіз бола алмайды. Көрсетілген іздер жиынтықта, өздері мен басқа фактілер мен жағдайлар арасындағы логикалық байланыста бағалануы керек.

Қылмыскерлер кредиттік ресурстармен заңсыз іс-әрекеттер мен алаяқтық жасай алады, сондай-ақ басқа адамдармен – екі адаммен – үш адаммен; ұйымдасқан қылмыстық топпен (бірнеше коммерциялық құрылымдардың өкілдері арасындағы, кредитор мен қарыз алушы арасындағы сөз байласу, қарыз алушы мен мемлекеттік атқарушы билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының лауазымды адамдары арасындағы қаражатқа билік ету жөніндегі сөз байласу бюджет) қылмыстық сөз байласады;

Заңсыз әрекеттер мен несиелік алаяқтықтың ұзақтығы мыналарды құрауы мүмкін: бір ай, екі-алты ай; сегіз ай; бір жылдан екі жылға дейін; екі жылдан

астам; үш жылдан астам және төрт жылдан астам. Осы уақыт ішінде қылмыскерлер несиені заңсыз алуға немесе жеңілдетілген салық салу құқығын пайдалануға үлгереді: бір рет; екі рет; үш рет; бес рет және т. б. [8, Б. 211-216].

Қылмыскерлер әртүрлі аумақтық шекараларда несиелік алаяқтық жасай алады. Осыған байланысты қылмыскерлерді қылмыстар жасалған аумақты қамту дәрежесі бойынша ажыратуға болады. Мәселен, кейбір қылмыскерлер өңірлік деңгейде әрекет етті, басқалары өздерінің қылмыстық әрекеттерімен елдің бірнеше өңірін қамтыды немесе жалпы ҚР мен ТМД елдерінде; ҚР-да және алыс шет елдерде шекарадан шығып кетті.[8, с. 211-216].

Қарастырылып отырған санаттағы істер бойынша көрсетілген материалдық іздерден басқа, кредиттер мен субсидиялар берген мекемелер қызметкерлерінің айғақтары түрінде идеалды іздер қалыптасады. Шарттардың жалғандығы туралы айғақтарды осы шарттар жасалған мекемелердің өкілдері бере алады. Кредиттер мен субсидиялар алушы кәсіпорын қызметкерлерінің, сондай-ақ өзге де куәгерлердің айғақтары дәлелді мәнге ие болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226/k226_.htm.

2. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі: Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы № 95-IV Кодексі // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095>.

3. Курганова И.В. Криминалистическое моделирование при расследовании преступлений в сфере экономики: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.09 / Курганова Ираида Васильевна; [Место защиты: Нижегород. акад. МВД России]. - Нижний Новгород, 2008. - 249 с.

4. Мамытова, А. Б. Криминологическо-криминалистическая характеристика личности преступника совершающего преступления в сфере финансово-кредитных отношений / А. Б. Мамытова, А. Э. Токторова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2020. – № 4. – Б. 240-246. – DOI 10.26104/NNTIK.2019.45.557.

Криминология. Сборник студенческих работ / ред. А. Колябин. – Москва: Студенческая наука, 2012. – 2094 с. – (Вузовская наука в помощь студенту). – Режим доступа: по подписке. – URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=209989> (дата обращения:

Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: Учебник. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 596 с.

Егерев И.М. Ковригина Г.Д. Типичные следы мошенничества, совершаемого в финансовой сфере, и их криминалистическое значение / И. М. Егерев, Г. Д. Ковригина // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2014. – № 11(94). – Б. 276-280.

Молдазым Н. Криминалистическая характеристика преступлений, совершаемых путем мошенничества с финансовыми ресурсами. //Известия вузов (Кыргызстан)

TRANSLITERATION:

1. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan: Kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda № 226-V ZRK // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226/k226_.htm.

2. Bjudzhetnyj kodeks Respubliki Kazahstan: Kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 dekabnja 2008 goda № 95-IV // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095_.

3. Kurganova I.V. Kriminalisticheskoe modelirovanie pri rassledovanii prestuplenij v sfere jekonomiki: dissertacija ... kandidata juridicheskix nauk : 12.00.09 / Kurganova Iraida Vasil'evna; [Mesto zashhity: Nizhegor. akad. MVD Rossii]. - Nizhnij Novgorod, 2008. - 249 s.

4. Mamytova, A. B. Kriminologo-kriminalisticheskaja harakteristika lichnosti prestupnika sovershajushhego prestuplenija v sfere finansovo-kreditnyh otnoshenij / A. B. Mamytova, A. Je. Toktorova // Nauka, novye tehnologii i innovacii Kyrgyzstana. – 2020. – № 4. – S. 240-246. – DOI 10.26104/NNTIK.2019.45.557.

5. Kriminologija. Sbornik studencheskix rabot / red. A. Koljabin. – Moskva: Studencheskaja nauka, 2012. – 2094 s. – (Vuzovskaja nauka v pomoshh' studentu). – Rezhim dostupa: po podpiske. – URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=209989> (data obrashhenija: 28.07.2023).

6. Bandurka A.M., Bocharova S.P., Zemljanskaja E.V. Juridicheskaja psihologija: Uchebnik. – Har'kov: Izd-vo Nac. un-ta vnutr. del, 2002. – 596 s.

7. Egerev I.M. Kovrigina G.D. Tipichnye sledy moshennichestva, sovershaemogo v finansovoj sfere, i ih kriminalisticheskoe znachenie / I. M. Egerev, G. D. Kovrigina // Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo tehničeskogo universiteta. – 2014. – № 11(94). – S. 276-280.

8. Moldazym N. Kriminalisticheskaja harakteristika prestuplenij, sovershaemyh putem moshennichestva s finansovymi resursami. //Izvestija vuzov (Kyrgyzstan) //Kyrgyzskij nacional'nyj universitet // 2011-№3 –S 211-216.

Н.Ж. МУХАМЕТКАЛИЕВ, М.Р. МУКАНОВ

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ И КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ
ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОНАРУШЕНИЯ НЕЗАКОННОГО ПОЛУЧЕНИЯ
КРЕДИТА И НЕЦЕЛЕВОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БЮДЖЕТНОГО КРЕДИТА

Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан им
М.Букенбаева.

Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева.

Для успешного расследования любых уголовных правонарушений следователю необходимо знание криминалистической характеристики правонарушений. Криминалистика дает ориентиры, каким образом выявлять и фиксировать уголовно-наказуемые деяния для того, чтобы, будучи процессуально грамотно систематизированными, они способствовали бы решению задач уголовного процесса.

В уголовном процессе явка с повинной довольно редкое явление, когда лицо, совершившее правонарушение, раскаявшись, признается в своих деяниях. В подавляющем большинстве случаев виновные в совершении уголовного правонарушения лица уклоняются от уголовной ответственности. В таких случаях следствие должно установить этих лиц и обосновать обвинение на достаточной совокупности достоверных доказательств.

Уголовные правонарушения, совершаемые в денежно-кредитной сфере, с позиции их раскрытия и расследования представляются сложными в силу разных причин. Во-первых, данная группа правонарушений совершается лицами с высоким уровнем интеллекта, чем обусловлен сложный уровень сокрытия следов преступления. Во-вторых, указанная группа правонарушений характеризуется особой специфичностью, что требует применения специальных знаний для их раскрытия и расследования. Поэтому для расследования рассматриваемого правонарушения обязательно знание криминалистической характеристики.

Под криминалистической характеристикой преступлений понимается комплекс информации, извлекаемый в процессе познания события определенного вида преступлений и состоящий из целого ряда типичных признаков, которые проявляются в таких составных элементах, как: характеристика объекта (предмета) преступного посягательства; обстановка совершения преступления; способ совершения и сокрытия преступления; механизм формирования следов; характеристика личности потерпевшего.

В статье рассмотрена криминалистическая характеристика преступления, совершаемая в денежно-кредитной сфере в соответствии с указанными составными элементами.

N.ZH. MUKHAMETKALIEV, M.R. MUKANOV

CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF THE OFFENSE OF ILLEGALLY OBTAINING A LOAN AND MISUSE OF A BUDGET LOAN

Aktobe Law Institute The Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, Aktobe.

Head of the Department of Penal Enforcement Law of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabyrbayev, Kostanay.

For the successful investigation of any criminal offenses, the investigator needs to know the criminalistic characteristics of these offenses. Criminalistics provides guidelines on how to identify and record criminally punishable acts in order that, being procedurally competently systematized, they would contribute to solving the tasks of the criminal process.

In criminal proceedings, a confession is a rather rare phenomenon when a person who has committed an offense, repenting, confesses his deeds. In the vast majority of cases, persons guilty of committing a criminal offense evade criminal responsibility. In such cases, the investigation must identify these persons and substantiate the accusation on a sufficient set of reliable evidence.

Criminal offenses committed in the monetary sphere, from the point of view of their disclosure and investigation, seem complicated for various reasons. Firstly, this group of offenses is committed by persons with a high level of intelligence, which is due to the difficult level of concealment of traces of the crime. Secondly, this group of offenses is characterized by a special specificity, which requires the use of special knowledge for their disclosure and investigation. Therefore, for the investigation of the offense in question, it is necessary to know their forensic characteristics.

The criminalistic characterization of crimes is understood as a complex of information extracted in the process of cognition of an event of a certain type of crime and consisting of a number of typical signs that manifest themselves in such constituent elements as: characteristics of the object (object) of criminal encroachment; the situation of the commission of a crime; the method of commission and concealment of the crime; the mechanism of formation of traces; characteristics of the victim's personality.

УДК 355.4

МРНТИ 78.19.03

Н.К. БЕКТУРСУНОВ

доктор философии (PhD), заместитель начальника Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ВОЙНА ЧЕРЕЗ СОЦИАЛЬНЫЕ МЕДИА-ПЛАТФОРМЫ

Социальные медиа-платформы быстро распространяют информацию среди миллиардов пользователей по всему миру. Одним из угроз информационной безопасности является использование Интернета для размещения, распространения и обмена потенциально незаконным, вредным и нежелательным контентом, включая террористический контент, экстремистский

контент, контент, который может подстрекать к насилию и беспорядкам, и иностранную пропаганду.

Данная статья посвящена операциям информационной войны, проводимым государствами и военными организациями через социальные медиа-платформы, представлена типология социальных медиа-платформ. Также, в ней рассматриваются проблемы, связанные с социальными медиа и информационной войной в контексте информационной безопасности.

Ключевые слова: *социальные сети, медиа-платформы, дезинформация, информационная безопасность, психологические операции.*

Социальные медиа-платформы стали основными каналами для распространения, обмена и циркуляции информации среди миллиардов пользователей по всему миру. Государства и военные организации все чаще проводят информационно-пропагандистские операции в социальных сетях. Привлекательность таких операции в том, что они малозатратны и эффективны в исполнении, позволяют организаторам определять, нацеливать и охватывать конкретную аудиторию, а анонимность операции ограничивает связанные с ней политические и внешнеполитические риски.

В ходе палестино-израильского конфликта обе страны использовали такие платформы, как Twitter, Facebook, Telegram и TikTok, чтобы повлиять на геополитическую динамику и изменить общественное мнение, что подчеркивает критическую роль социальных медиа в вооруженных конфликтах. Однако информационная война не ограничивается лишь случаями вооруженных конфликтов. Сегодня, в информационную эпоху, любая организация или даже отдельные лица могут вести информационную войну, чтобы захватить контроль над восприятием и личными данными [1].

Хотя единого определения информационной войны не существует, в целом ее можно описать как любую деятельность, направленную на «кражу, подброс, перехват, манипулирование, искажение или уничтожение информации». Исходя из этого описания, становится ясно, что участником информационной войны может быть любая организация или частное лицо.

С появлением социальных медиа-платформ, которые позволяют пользователям теоретически подключаться к сетям миллионов/миллиардов людей, значительно расширилось вовлечение гражданских лиц в орбиту информационных войн. Эти платформы также собирают и обрабатывают огромные массивы метаданных, связанных с местоположением и личной информацией пользователей, которые могут быть собраны и проанализированы для получения информации, которая может иметь последствия для национальной безопасности. Например, информация о местоположении использовалась для создания тепловых карт секретных объектов военных разведывательных служб. Натан Рузер, военный аналитик (Institute for United Conflict Analysts), проанализировав опубликованную компанией Strava (приложение для отслеживания фитнеса) подробную информацию в виде карты визуализации данных, обнаружил, что карта достаточно подробна и

потенциально может выдать чрезвычайно секретную информацию о подгруппе пользователей Strava: военнотуужащих, наотуащихся на действительной службе [2].

Несмотря на то, что некоторые приложения имеют социальную составляющую, в данной статье основное внимание уделяется платформам, где социальная сеть является главным предлагаемым продуктом, то есть интернет-каналам массовых личных коммуникаций, которые позволяют пользователям участвовать в социальных сетях и извлекать выгоду, прежде всего, из сетевого контента, создаваемого пользователями. Ниже приводится классификация этих платформ:

1. Платформы микроблогов: Twitter и Koo

Twitter – это сервис микроблогов и социальных сетей, где пользователи могут размещать текстовые, фото-, видео- и аудиосообщения. Пользователи могут взаимодействовать друг с другом, отвечая на твиты, делясь контентом, ретвитя его, и делясь им с комментарием, цитируя его. Твиты группируются по хэштегам. Twitter также является платформой для обмена сообщениями, которая позволяет пользователям отправлять сообщения отдельным пользователям и группам. Twitter также представил социальную аудиофункцию под названием «Пространства», которая позволяет пользователям проводить или участвовать в виртуальных средах с живым звуком. Они могут вмещать неограниченное количество слушателей [3].

Koo – это индийский сервис микроблогов и социальных сетей. Его пользовательский интерфейс похож на интерфейс Twitter, и пользователи могут делиться сообщениями длиной 400 символов, аудиоклипами, фотографиями и видео. Они могут классифицировать свои сообщения с помощью хэштегов и отмечать других пользователей в упоминаниях и ответах. Пользователи могут «re-koo», что является версией ретвита в Koo. Приложение было представлено на языке каннада, но поддерживает хинди, английский, тамильский, телугу, ассамский, маратхи, бангла и гуджарати. В приложении есть различные разделы, разделенные по языкам, и приложение настраивается под выбранный язык [4].

2. Многоцелевые платформы социальных сетей: Facebook и Sharechat

Facebook – это социальная сеть, принадлежащая компании Meta, где у каждого пользователя есть личный профиль, в котором отображаются его посты и контент. Они могут взаимодействовать с сообщениями других пользователей, реагируя на них с помощью эмодзи, комментируя или делясь ими. Они могут вступать в группы и сообщества, которые могут быть открытыми или ограниченными для определенных людей, и лично переписываться с другими пользователями. Facebook также представил функцию Pages для брендов и организаций, которые могут взаимодействовать со своими подписчиками [5].

Sharechat – это социальная сеть, состоящая из чатов и групп, в которых пользователь может изучать контент. Эти группы существуют по большому количеству тем и интересов. Sharechat также позволяет пользователям создавать и обмениваться фотографиями и видео. Это ресурс коротких видеороликов,

шуток, гифов и песен, которые пользователи могут загрузить. Он доступен примерно на 15 региональных языках. Он также предоставляет курируемый контент, который может быть доступен пользователю [6].

3. Платформы для обмена сообщениями: WhatsApp и Telegram

WhatsApp - это сервис обмена мгновенными сообщениями, принадлежащий компании Meta, который позволяет пользователям отправлять сообщения друг другу индивидуально или в группах. Whatsapp также предлагает услуги аудио- и видеозвонков. Сообщения могут быть в виде текстов, фотографий, видео или документов [7].

Telegram – еще один доступный во всем мире сервис обмена мгновенными сообщениями, очень похожий на WhatsApp, который предлагает услуги секретного чата с помощью программы шифрования «клиент-клиент». Это можно сделать только на тех устройствах, где секретный чат был инициирован и принят пользователями. Также позволяет совершать аудио- и видеозвонки, устраивать прямые эфиры в каналах и группах, организовывать конференции, многопользовательские группы и каналы [8].

4. Платформы для хостинга коротких видеороликов: TikTok и Moj

TikTok – это платформа для размещения коротких видеороликов, которая позволяет пользователям создавать, просматривать и обмениваться 15-секундными видеороликами. Она принадлежит китайской технологической компании ByteDance Ltd [9].

Moj – индийская социальная сеть для обмена видео. Она призвана стать альтернативой Tik-Tok после ее запрета в некоторых странах. Она позволяет пользователям обмениваться короткими видеороликами продолжительностью от пятнадцати секунд до одной минуты со спецэффектами, смайликами и стикерами [10].

Платформы социальных сетей позволяют пользователям создавать индивидуальные профили, формировать сети, создавать контент путем размещения текста, изображений или видео, а также взаимодействовать с контентом, комментируя его и делаясь им с другими. Операторы социальных сетей могут модерировать контент, размещаемый на их сайтах, разрешая одни сообщения и запрещая другие. Они запрещают пользователям размещать контент, нарушающий закон об авторском праве или призывающий к незаконной деятельности, а некоторые придерживаются политики, запрещающей нежелательный контент (например, определенный сексуальный или насильственный контент) или контент, не способствующий развитию сообщества или услуг, которые они хотят предоставить.

Две особенности социальных медиаплатформ, такие как, пользовательские сети и алгоритмическая фильтрация, используемые для управления контентом, могут способствовать распространению дезинформации. Пользователи могут создавать свои собственные социальные сети, что влияет на контент, который они видят, в том числе на типы дезинформации, с которыми они могут столкнуться. Большинство операторов социальных сетей используют алгоритмы

для сортировки и определения приоритетов контента, размещаемого на их сайтах. Как правило, эти алгоритмы построены таким образом, чтобы повысить вовлеченность пользователей, таких как переходы по ссылкам или комментирование постов. В частности, операторы социальных сетей, которые полагаются на рекламу, размещаемую рядом с пользовательским контентом, как на основной источник дохода, имеют стимулы для повышения вовлеченности пользователей. Эти операторы могут увеличить свои доходы за счет показа большего количества рекламы пользователям и потенциально более высокой платы рекламодателям. Таким образом, алгоритмы могут усиливать определенный контент, который может включать дезинформацию, если он привлекает внимание пользователей.

Примером того, какую роль социальные сети могут играть в распространении информации и дезинформации, может служить пандемия коронавирусной инфекции 2019 (COVID-19). Распространение дезинформации о COVID-19 осложнило ответные меры общественного здравоохранения на COVID-19. В мае 2020г. на сессии Всемирной ассамблеи здравоохранения государства-члены ВОЗ принимая резолюцию WHA73.1 о борьбе с COVID-19, отметили, что решение проблемы инфодемии является важной составляющей борьбы с пандемией COVID-19. Резолюция содержала призыв к государствам-членам принимать меры по противодействию ложным слухам и дезинформации и использовать цифровые технологии в рамках всех ответных мер. «Мы не просто боремся с пандемией – мы боремся с инфодемией», – отметил генеральный директор ВОЗ Т. А. Гебреисус на Мюнхенской конференции по безопасности 2020 г. [11].

Операторы социальных сетей придерживаются политики, запрещающей пользователям размещать определенный контент, например, контент, демонстрирующий графическое насилие, сексуальную эксплуатацию детей, а также ненавистнический контент или высказывания. Оператор может временно или постоянно запрещать пользователей, нарушающих его политику, в зависимости от того, насколько серьезным является нарушение (нарушения) со стороны пользователя. Единого стандарта модерации контента не существует, в результате чего на разных сайтах социальных сетей применяется разная практика.

Операторы социальных сетей полагаются на несколько источников для выявления контента, который необходимо отметить или удалить: (1) пользователи, (2) модераторы контента и (3) автоматизированные системы, также известные как технологии искусственного интеллекта (ИИ). Пользователи могут помечать или отмечать неуместные сообщения, чтобы модераторы контента просматривали их и удаляли в случае необходимости. Автоматизированные системы также могут отмечать и удалять сообщения. Модераторы контента, в основном наемные работники, могут быть способны выявлять более тонкие нарушения политики в отношении контента, например, учитывать контекст высказывания [12].

В настоящее время решение о модерировании или отказе от модерирования определенного контента остается на усмотрение каждого оператора. Дезинформация может распространяться в социальных сетях, даже если операторы применяют методы модерации контента. Дезинформация может распространиться до того, как модераторы обнаружат, проверят и удалят контент. Еще больше усложняет ситуацию то, что пользователи могут делиться контентом на разных платформах социальных сетей, то есть контент может распространяться на другой платформе даже после удаления исходного контента. Пользователи, которые переделают исходный проблемный контент, например, перепостив его или разместив скриншоты, могут усложнить оператору соблюдение его политики.

Психологические операции в форме информационных кампаний и пропаганды в социальных сетях позволяют иностранным противникам вмешиваться во внутреннюю политику государств. Различные платформы социальных сетей могут предоставлять этим противникам необходимые инструменты для стратегического внедрения ложных нарративов с целью ввести общественность в заблуждение и исказить социально-политический дискурс. Противоборствующие группы могут также использовать тактику координации для усиления вводящих в заблуждение нарративов и манипулирования общественным мнением в беспрецедентных масштабах. Это было видно на примере масштабных пропагандистских кампаний в социальных сетях с начала палестино-израильского конфликта.

Один из компонентов информационной войны – сетевая война определяется как наступательные и оборонительные действия, связанные с информационными, коммуникационными, компьютерными сетями и инфраструктурой. Пользователи более уязвимы к кибератакам на платформах социальных сетей, чем на традиционных веб-страницах. Это связано с тем, что их дизайн позволяет пользователям загружать медиафайлы и обмениваться ими, а также взаимодействовать друг с другом. Все это повышает вероятность того, что вредоносный код и программное обеспечение могут быть переданы пользователю без его ведома. Социальные сети могут использоваться иностранными противниками для использования уязвимостей в программном обеспечении пользователя и получения доступа к его конфиденциальной информации.

Информационная война – это не только использование или распространение информации, но и процесс ее получения. Разведывательная война определяется как действия противника, направленные на снижение эффективности его разведывательного цикла. Оно включает в себя сбор тактической информации, уверенность в достоверности собственной информации, распространение пропаганды или дезинформации с целью ввести в заблуждение противника и общественность, подрыв качества информации противостоящих сил и отказ в предоставлении информации противостоящим силам. Иностранные платформы социальных сетей представляют собой

вероятную угрозу ведения войны на основе разведданных по двум причинам: Во-первых, иностранные субъекты могут получить доступ к личным данным граждан, что представляет угрозу национальной безопасности страны, а во-вторых, владение позволит им осуществлять больший контроль над типом контента, распространяемого на этих платформах.

Принимая во внимание, текущее проявление проблем, связанных с информационной войной, правительства по всему миру активно изучают и наращивают потенциал информационной войны. Большинство развитых и некоторые развивающиеся государства проводят учения, связанные с информационной войной, и создают национальные мониторинговые организации. Онлайн-сайты и платформы социальных сетей отслеживаются на предмет иностранной деятельности с враждебными намерениями.

Исследования показывают, что лучший способ противостоять дезинформации – это своевременный выпуск достоверных доказательств обратного [13]. Поэтому принимаемые меры по борьбе с дезинформацией будет эффективным только в том случае, если контраргументы и доказательства, созданный и распространяемый нарратив будет включен в структуру информационной безопасности для своевременного выпуска контрдоказательств против дезинформационных кампаний. Это требует перехода к активной защите от подрывных тактик противников в информационной сфере и противодействию им.

Таким образом, информационная война через социальные медиаплатформы могут представлять угрозу информационной безопасности страны. Правоохранительным органам и военные организациям необходимо сотрудничать с социальными медиаплатформами, чтобы укрепить информационную безопасность страны. Такое сотрудничество предполагает регулярный обмен аналитическими данными, выявленными угрозами и потенциальными планами действий в кризисных ситуациях, чтобы реагировать на информационные операции иностранных противников.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бектурсунов Н.К. Применение дезинформации в палестино-израильском конфликте. Вестник академии НГ Республики Казахстан-2024 № 4 (50). с 40-47.
2. Alex Hern, «Fitness tracking app Strava gives away location of secret US army bases», the Guardian, (28 January 2018), <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/28/fitness-tracking-app-gives-away-location-of-secret-us-army-bases> (Дата обращения от 08.01.2024г.)
3. Twitter, www.twitter.com.
4. Koo, <https://www.kooapp.com/>.
5. Facebook, <https://www.facebook.com/facebook/>.
6. Sharechat, <https://sharechat.com/>
7. WhatsApp, <https://www.whatsapp.com/>.
8. Telegram, <https://telegram.org/>.

9. TikTok, <https://www.tiktok.com/en/>.
10. Moj, <https://mojapp.in/>
11. Munich Security Report 2021 [Internet]. Available from: <https://securityconference.org/en/>
12. Tarleton Gillespie, «Content Moderation, AI, and the Question of Scale» Big Data & Society, vol. 7, no. 2, (2020):pp. 1-5
13. Джон Грант. Не верю! Как увидеть правду в море дезинформации /; Пер. с англ. - М. : Альпина Паблишер, 2017. - 296 с.

TRANSLITERATION:

1. Bektursunov N.K. Application of disinformation in the Palestinian-Israeli conflict. Bulletin of the Academy of NG of the Republic of Kazakhstan-2024 № 4 (50). p 40-47. p 40-47.
2. Alex Hern, «Fitness tracking app Strava gives away location of secret US army bases» the Guardian, (January 28, 2018), <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/28/fitness-tracking-app-gives-away-location-of-secret-us-army-bases> (Accessed 08.01.2024).
3. Twitter, www.twitter.com.
4. Koo, <https://www.kooapp.com/>.
5. Facebook, <https://www.facebook.com/facebook/>.
6. Sharechat, <https://sharechat.com/>
7. WhatsApp, <https://www.whatsapp.com/>.
8. Telegram, <https://telegram.org/>.
9. TikTok, <https://www.tiktok.com/en/>.
10. Moj, <https://mojapp.in/>
11. Munich Security Report 2021 [Internet]. Available from: <https://securityconference.org/en/>.
12. Tarleton Gillespie, «Content Moderation, AI, and the Question of Scale» Big Data & Society, vol. 7, no. 2, (2020):pp. 1-5
13. John Grant. I don't believe it! How to see the truth in a sea of misinformation /; Translated from English - M. : Alpina Publisher, 2017. - 296 с.

Н.К. БЕКТУРСУНОВ

ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИА ПЛАТФОРМАЛАР АРҚЫЛЫ АҚПАРАТТЫҚ
СОҒЫС

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы.

Әлеуметтік медиа платформалар ақпаратты бүкіл әлем бойынша миллиардтаған пайдаланушыларға тез таратады. Ақпараттық қауіпсіздікке төнетін қауіптердің бірі – террористік мазмұнды, экстремистік мазмұнды, зорлық-зомбылық пен тәртіпсіздікке әкелуі мүмкін мазмұнды және шетелдік үгіт-насихатты қоса алғанда, ықтимал заңсыз, зиянды және қажетсіз мазмұнды орналастыру, тарату және бөлісу үшін Интернетті пайдалану.

Бұл мақала әлеуметтік медиа платформалар арқылы мемлекеттер мен әскери ұйымдар жүргізетін ақпараттық соғыс операцияларына арналған, әлеуметтік медиа платформалардың типологиясы ұсынылған. Сондай-ақ, ол ақпараттық қауіпсіздік контекстінде әлеуметтік медиа мен ақпараттық соғысқа қатысты мәселелерді қарастырады.

N.K. BEKTURSUNOV

INFORMATION WARFARE THROUGH SOCIAL MEDIA PLATFORMS

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

Social media platforms rapidly disseminate information to billions of users worldwide. One threat to information security is the use of the Internet to host, distribute and share potentially illegal, harmful and objectionable content, including terrorist content, extremist content, content that may incite violence and unrest, and foreign propaganda.

This article focuses on information warfare operations conducted by states and military organizations through social media platforms, and presents a typology of social media platforms. Also, it discusses the problems associated with social media and information warfare in the context of information security.

ӨӘЖ 355 04

ҒТАХЖ 78.19.03

Ш.Ж. МЫҢБАЕВ¹, Д.С. ӘБДІРАХМАНОВ², А.А. ӘБІЛЬМАЖІНОВ³

¹магистр, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, полковник, Астана қ.;

²магистрант, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, майор, Астана қ.;

³философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасының Ұлттық ұлан Академиясы, подполковник, Петропавл қ.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ҚАРУЛЫ ҚАҚТЫҒЫСТАР КЕЗІНДЕ ҰЛТТЫҚ ҰЛАННЫҢ ӘСКЕРИ БӨЛІМДЕРІНІҢ ЗАҢСЫЗ ҚАРУЛЫ ҚҰРЫЛЫМДАРЫН ЖОЮ БОЙЫНША ЖАУЫНГЕРЛІК ІС- ҚИМЫЛДАРДЫ ЖҮРГІЗУ ӘДІСТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

Ішкі қарулы жанжалдың жолын кесу аясындағы арнайы операция өткізуге шешім қабылдау және міндеттерді бекіту бүгінгі күні Ұлттық ұланның батальондық тактикалық топтың құрамымен міндеттерді орындау өзекті мәселердің бірі болуда.

Жедел және арнайы мақсаттағы бөлімшелердің, сондай-ақ Ұлттық ұлан құрамасының артиллериясының күштері мен құралдарының жауынгерлік әзірлігінің мазмұнын зерделеу және пысықтау өзектілігімен айқындалады. Олар батальондық тактикалық топтың құрамында заңсыз қарулы құрылымдардың әрекеттерін жолын кесу және ішкі қарулы жанжалдың жолын кесу аясында арнайы операция өткізуге қатысуға, ұрыс қимылдарын жүргізу кезінде жауынгерлік тапсырманы орындау үшін әрекет етеді.

Мақалада Ұлттық ұланның жедел мақсаттағы әскери бөлімдері командирінің батальондық тактикалық тобын тағайындау кезінде, жедел батальон бөлімшелерінің күштері мен құралдарының дайындығын жетілдіру, оның ішінде батальон командирінің әртүрлі күштер мен құралдарды басқару дағдыларын жетілдіру бойынша ұсыныстары ашылған.

Түйінді сөздер: *жедел мақсаттағы, батальондық тактикалық топтар, арнайы операция, ішкі қарулы жанжал, заңсыз қарулы құрылымдар, ұрыс қимылдарын жүргізу.*

Кіріспе. Қазіргі заманғы қарулы қақтығыстарды талдау әскери қауіптердің бағыты мемлекеттің ішкі саласына ауысқанын көрсетеді. Әскери-саяси және әскери-стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуде аймақтар мен мемлекет ішінде орын алған саяси, әлеуметтік, экономикалық, аумақтық, этникалық және басқа да қайшылықтар пайда бола бастады, атап айтатын болсақ, қайғылы қаңтар, Қордай, Жаңаөзен, Ақтөбе оқиғаларын айтып өтуге болады.

Жоғарыда аталған қайшылықтар мен олардан туындайтын қақтығыстарды шешу үшін, әдетте, Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары мен Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы және басқада күш құрылымдары жұмылдырып қатысады. Осы орайда Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының рөлі мен алатын орны алдыңғы қатарға шығып отыр.

Әскери доктринаға сәйкес, ішкі қарулы жанжал төтенше жағдайды енгізумен басылады. Ішкі қарулы жанжалдың жолын кесу, төтенше және соғыс жағдайының құқықтық режимдерін қамтамасыз ету міндеттерін шешу үшін олардың әлеуеті мен мүмкіндіктері артуда. Бұл ретте Қазақстан Республикасының Әскери доктринасының 40-бапында ішкі қарулы жанжалдардың жолын кесу Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарымен, Қарулы Күштерімен және басқа да мемлекеттік органдарымен өзара іс-қимылда Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланына жүктеледі [1, 14 б].

Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарының бірыңғай жүйесіне кіреді және жеке бастың, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қылмыстық және өзге де құқыққа қарсы қолсұғушылықтардан қорғауға арналған [2. 1 б].

Мақсаты. Бүгінгі таңда әскери мамандардың, сарапшылардың, болжаушылардың, ғалымдардың көзқарастары соңғы жылдардағы жаңа қауіп-

қатер ішкі қарулы жанжал пайда болуына байланысты, онымен күресуді жетілдіру үшін, өзекті мәселе ретінде тақырыпты одан әрі талқылау және жаңа көзқарастағы ұсыныстарды қарастыру ұсынылады.

Қазіргі уақытта Ұлттық ұланның жедел мақсаттағы әскери құрамалары мен бөлімдерінде ішкі қарулы жанжалды алдын алу және тоқтату үшін арнайы тапсырмаларды орындайтын ауыр батальондар енгізіліп жатыр.

Ішкі қарулы жанжалдардың жолын кесу кезінде шетелдік тәжірибені негізге ала отырып, бригадалық-тактикалық топ түріндегі жауынгерлік тактикалық топтар құру ұсынылады, олар өз кезегінде батальондық тактикалық топтардан тұруы мүмкін.

Тактикалық топ – арнайы әскери термин, ол ротаны, батальонды, полкті, бригаданы олардың ұйымдық құрылымында көзделмеген бөлімшелермен күшейту жолымен жауынгерлік (жаттығу) тапсырманы орындау кезеңіндегі уақытша (біріктірілген) құрам болуы мүмкін [3].

Негізгі құрам ретінде жедел мақсаттағы батальонның базасы пайдаланылады. Батальон құрамы, батальон басқармасы, 3 взводтан құралатын жедел мақсаттағы роталардың – 3 бірлігі, жауынгерлік қамтамасыз ету взводы (әскери жасақтар бастығының бөлімшесі, кинологиялық қызмет мамандар бөлімшесі, РХБҚ бөлімшесі және инженерлік бөлімшесінен) құрамдауға болады.

Батальонның тактикалық тобын құру үшін ауыр батальондарды қолданған дұрыс. Бұл ретте берілген тапсырма негізінде батальон тактикалық топ командирі роталық тактикалық (маневр) топтар құра алады.

Батальонның тактикалық тобы дербес және біртұтас, аға командирдің күштері мен құралдарымен айтарлықтай күшейтілмей ақ, кез келген жағдайда өз бетінше ұрыс қимылдарын жүргізуге қабілетті болуы керек.

Осылайша, зерттеу нәтижелері мен әскери сарапшылардың бар пікірлері қазіргі уақытта және жақын болашақта батальондық тактикалық топтардың тәуелсіз жауынгерлік іс-қимылдары барынша өзекті болатынын көрсетеді.

Арнайы операцияларда батальондық тактикалық топтың жауынгерлік тапсырмасы жақын, одан әрі және бірқатар арнайы тапсырмаларға бөлуге болады.

Жақын тапсырма - қарулы жанжал аймағының белгілі бір аймағын оқшаулау болуы мүмкін.

Одан әрі тапсырма - өз жауапкершілігі аймағындағы заңсыз қарулы құрылымдарды жою және сол жерде қаруланған бақылау орнату, қарулы қарсылықты жою, оны қоректендіретін экономикалық базаны жою және қақтығыс аймағында іздеу – тінту шараларын жүргізіп жаудың қарулы топтарын қалдықтарынан тазарту.

Арнайы тапсырмалар ретінде - қарулы қарсылықты басқару жүйесін жою жөніндегі міндеттер анықталуы мүмкін; экстремистік партиялардың қолбасшылық орталықтарына және қол жетпейтін жерлерде орналасқан оқу-жаттығу базаларына «жауап соққыларын» жүргізу; ақпараттық-психологиялық

соғыс жүргізу; халықты тыныштандыру және оның жекелеген арнайы топтарына көмек көрсету және т.б.

Осыған байланысты барлау жүйелері мен құралдары (әсіресе соққылық қарудың әсер ету объектілерін және типін қамтамасыз ету құралдары, қашықтан орнатылған автоматтандырылған барлау құралдары, ұшқышсыз барлау аппараттары), жоғары дәлдіктегі, жасырын ұрыс құралдары және шуға төзімді коммуникациялар мен бағыттаушы жабдықтары қазіргі уақытта үлкен маңызға ие болуда. Арнайы операциялар кезінде жасырыну іс – әрекеттері мен тану құралдары да маңызды рөл атқарады.

Жедел полк үшін шешуші маңызы бар біртұтас басқару орталығы және барлау ақпаратын жинау және өңдеу үшін жақсы қорғалған пункті бар жақсы барлау жүйесі және өңделген барлау деректерін барлық мүдделі органдарға қысқа мерзімде жеткізу мүмкіндігі, нақты уақытқа жақын. Мұндай барлаудың болуы жаудың шабуылға дайындығын уақтылы анықтап және қауіп төнген кезеңдегі барлық шұғыл шараларды орындауға және ең алдымен бөлімшелерді жедел дайындық деңгейінде ұстауға мүмкіндік береді.

Өлтірмейтін қаруды кеңінен қолдануға болады, бұл оларға арнайы әскери операциялардың міндеттерінің кең ауқымын шешуге мүмкіндік береді - арнайы операциялық күштерді залалсыздандырудан, әскери және басқа объектілерді тиімді қорғаудан қарулы топтарды бақылауды толығымен бұзуға (ақпараттық қаруды қолдану) және қозғалысыздандыруға дейін. олардың мобильді компоненттері.

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының әрекет ету әдістері (алған міндеттерді шешу кезінде әскерлерді, күштер мен құралдарды қолдану тәртібі) жағдайдың жағдайларына және қолданылатын қару түрлеріне байланысты болуы мүмкін.

Кең мағынада әдіс дегеніміз мәселені іс жүзінде шешу үшін қолданылатын әрекеттерді немесе әрекеттер жүйесін білдіреді. Әскери салада қарулы күрес жүргізу әдісі деп күрес субъектісінің алдында тұрған міндеттерді шешу мүддесінде қолда бар күштер мен құралдарды пайдалану үшін таңдаған тәртібі мен әдістерін түсіну керек. Бұл жағдайда әдіс мазмұнының негізі болатыны анық: күштердің шоғырлану орны мен тәртібін анықтау; күштер мен құралдар арқылы әрекеттердің реттілігін және маневр сипатын белгілеу; қарсыласқа қарумен соққы беру тәртібі мен тәсілдерін анықтау, жеңіліс нәтижелерін қолдану, сондай-ақ жауды алдау және оның қаруынан қорғау шаралары [4].

Күштер мен құралдарды қолдану әдістеріне (әдістеріне) келетін болсақ, жоғарыда аталған қарулы күрес нысандарының міндеттерін орындау үшін жедел полк шақырылуы мүмкін, оларға мыналар жатады:

басып алу (нысан), шабу, шабу, тінту, буксирлеу, шабуылдау, мергенді талқандау, жою (объекті);

тарау, сүзу, жабу, блоктау, оқшаулау, қарусыздандыру;
радиоэлектрондық және басқа да энергетикалық зақым;

ымыраға келу (жеке тұлғалардың), психологиялық әсер ету, оның ішінде бұқаралық ақпарат құралдары арқылы;

өрт, өлімге әкелмейтін (соның ішінде ақпараттық) құралдарды бағдарлау және бейне сүйемелдеу;

қарсы жақтың барлауының барлық түрлеріне қарсы тұру, жасыру және адастыру.

Қолданылатын күрес әдістері оның мақсатына, жүктелген міндеттердің мазмұнына, қолда бар күштер мен құралдарға тікелей байланысты.

Қарулы күрес әдістерін қарастырып, мен екі негізгі әдіске тоқталғым келеді: тоздыру – қарсыластың физикалық тұтастығын (көбінесе) сақтай отырып, қарсылық көрсету қабілетін күшпен басу және күйрету – физикалық жеңіліске ұшырау, оны ұйымдасқан жұмыс істейтін жүйе ретінде жою [5].

Шаршауды келесі әдістерді қолдану арқылы жүзеге асыруға болады: басым басымдықты көрсету ретінде өмірлік орталықтарға бірқатар күшті соққылар беру арқылы жауды уақытша қабілетсіз ету; қарсыластың күштерін толықтыру мүмкіндігін бір мезгілде жою (классикалық белсенді қоршау); көздерді жою және қарсыластың физикалық және моральдық күштерін толықтыру жолдарын жабу - қоршау немесе қоршау (соның ішінде ақпараттық) күту.

Қару-жарақпен бір мезгілде жауды оның құрылымының барлық тереңдігіне дейін жеңу және өз күштерінің жылжымалы элементтерімен жеңілу нәтижелерін дереу пайдалану арқылы, сондай-ақ жауды ол жақындаған кезде немесе біздің бөлімшелер оның бағытына қарай ілгерілей бастағанда дәйекті түрде жеңу арқылы жойылуы мүмкін тереңдігі.

Қарулы күрес әдістері күрестің әртүрлі кезеңдерінде жеке немесе біріктіріліп қолданылуы мүмкін.

Мұнда рейдтік-шабуылдау, барлау-іздеу, барлау-шабуылдау әрекеттерін тиімді қолдану маңызды рөл атқарады. Осы мақсатта жедел полк құрамында артиллериялық атыс пен әуе соққыларымен қамтамасыз етілген тиісті батальондық тактикалық топтар құру қажет. Батальондық тактикалық топтарды құру кезінде олардың атыс-тактикалық дербестігін, негізгі күштерден және тыл бөлімдерінен оқшауланған жағдайда ұзақ уақыт (2-3 тәулік) әрекет ету мүмкіндігін қамтамасыз ету маңызды. Бұл жағдайда полкке жауапкершілік аймағы ретінде әрекет ету аймағын анықтау қажет, оның шегінде сенбілік (бандыларды жою) жүргізу қажет болатын бір немесе бірнеше елді мекендерді (объектілерді) белгілеу қажет.

Рейдтік-шабуылдау операцияларының мәні - содырларды жылдам және жасырын маневрлер арқылы бөгеу және майданнан, қапталдан және тылдан, жерден және әуеден құрама шабуылдар жасау арқылы оларды жеңу. Рейдті авиациялық қолдауы бар күшейтілген батальон өткізу ұсынылады. Жердегі рейд тікұшақтардағы әуе шабуылдау бөлімшелерінің әрекеттерімен толықтырылады. Ол әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылуы мүмкін: ұрыс қимылдарының жалпы аймағындағы жекелеген аймақтарда немесе заңсыз қарулы құрамалардың

барлық тереңдігін бір уақытта қамтумен. Оларды жою үшін рейдтік-шабуылдау топтарын құрған жөн. Олар артиллериялық және инженерлік бөлімшелермен күшейтілген жылжымалы бөлімшелерге негізделуі мүмкін.

Содырларды жоюдың ең тиімді тәсілдері (оларды шабуылдаушы әскерлермен алдын ала қоршаудан кейін) мыналар болуы мүмкін: бір уақытта бірнеше бағыттан орталыққа қарай жылжу кезінде қоршау сақинасын біртіндеп тарылту; қоршалған содырларды бөліп, оларды бөлшектеп жеңу үшін белгілі бір аймақтарда «қозғаушы сыналар»; кейбір бағытта қоршауды қатайту, басқаларында қатал қорғаныс («балға мен анвил») комбинациясы.

Егер заңсыз қарулы жасақ тобының барлауы толық аяқталмаған болса немесе содырлар бір аймақтан екінші аймаққа көшкен көшпелі тактиканы қолданған кезде барлау және іздестіру шараларын жүргізуге болады.

Барлау және іздестіру жұмыстарының мақсаты заңсыз қарулы құрамалардың орналасқан жерін, олардың жауынгерлік құрамын, бекіністердің, базалардың, қоймалардың, командалық пункттердің болуын анықтау болып табылады. [6, 201 б.].

Осы мақсатта адам, әуе, радио және радиотехникалық барлаудың күштері мен құралдары тартылуы мүмкін; арнайы мақсаттағы барлау органдары мен әскери барлау. Олардан алынған мәліметтерді нақтылау үшін барлау және іздестіру топтарын қолданған жөн. Олардың құрамы отрядтан взводқа дейін болуы мүмкін.

Тапсырманы орындаудың негізгі жолы – ізденіс. Барлау және ереуіл әрекеттері іздестіру нәтижесінде заңсыз қарулы құрамның орналасқан жерін дәл анықтау мүмкін болмаған жағдайларда қолданылады. Олар: хабаршыларды, барлаушыларды, содырлардың шағын топтарын, сондай-ақ жабдықтау базаларын (топтарын), оқ-дәрі қоймаларын, басқару пункттерін (штабтарын) ұстау және жою; тұтқындар мен қару-жарақтарды ұстау; әуе соққыларынан және артиллериялық атудан кейін объектілерді жоюды аяқтау; арнайы мақсаттағы бөлімшелерді (арнайы мақсаттағы барлау топтарын) пайдалана отырып, алдыңғы бағыттарды, ірі қарақшы құрамалардың шоғырлану аймақтарын барлау [6, 202 б.].

Тұтқындау – әскерлердің буксирленген жерде қозғалып келе жатқан немесе тоқтатылған жау нысанына алдын ала жоспарланған, дайындалған тосын шабуылы.

Тұтқындар жасырын шабуыл жасауға және қарудың барлық түрін атуға ыңғайлы жерлерде, жаудың маневр жасауын және жауап беру әрекеттерін ұйымдастыруды қиындатады, ластануды, таулы, орманды жерлерде, батпақтарда, тік өрмелеулерде, жолы нашар жерлерде ұйымдастырылады. жағдайлары, темір жол төсемдерінде, су көздерінде және т.б. [7, 91 б.]

Тұтқындарда қозғалыс жолдарын қазу және снайперлердің әрекеттерін қолдануға болады [8].

Рейдтік-шабуылдау операцияларының мәні – содырларды жылдам және жасырын маневрлер арқылы тосқауыл қою және майданнан, қапталдан және тылдан, жерден және әуеден аралас шабуылдар жасау арқылы оларды жеңу.

Шегініп жатқан топтарды толығымен жою үшін өрт сөмкелері мен буксирлерді қолдану керек. Бұл жағдайда қарсыластың маневрін бұзу, оған өз ерік-жігерін салу, соққының бағытына қатысты жаңылыстыру, сондай-ақ оны орнатылған жерге шегінуге мәжбүрлеу үшін тосын сыйға, бөлімдердің нақты үйлестірілуіне қол жеткізу қажет буксир (өрт қап) [7, 93 б.].

Содырларды жоюға күш жетпесе, олар орналасқан аумақ бастапқыда қоршалған.

Бандылардың қоршауы рейдтік-шабуылдаушы отрядтың әрекеті немесе екі немесе одан да көп рейдтік-шабуылдаушы отрядтардың бірлескен іс-әрекеттерімен қатар, сәтті жүргізілген тарақпен тосқауыл қоюдың нәтижесі болуы мүмкін.

Полк тактикалық тобының негізгі күштері содырлардың кезекті айла-шарғысының алдын алу үшін тиімді позицияларды иеленеді, кедергілер орнатады, буксирлер орнатады, атыс сөмкелерін жасайды.

Қарсылас жақсы барланған және одан сандық және сапалық артықшылық қамтамасыз етілген жерде соққы-ату әдісін қолдануға болады. Оның мәні жауынгерлік тікұшақтар мен зымырандардың қатысуымен қарсыласқа күшті атыс шабуылын жасауда, барлау және атыс бөлімшелерімен қарсыласқа жылдам жақындау, содан кейін оларды бөлшектеу және бөлшектеу мақсатында әр түрлі бағыттар бойынша шешуші соққылар беру болып табылады.

Шабуыл ЗҚҚ негізгі қарсыласу ошақтарын дереу басып ала алмаған кезде барлау және өрт сөндіру жасақтары оларды жауып, атыс дайындығынан кейін әртүрлі бағыттардағы соққылармен жеңілуді аяқтай алады. Кейіннен, жағдайға байланысты, жасырынған содырлардың шағын топтарын анықтау, басып алынған объектілерді қорғау мен қорғауды ұйымдастыру, бұл үшін күштердің бір бөлігін қалдыру және тез арада басқа аумаққа көшу үшін басып алынған аумақты тараған жөн ЗҚҚ операциялары.

Бірқатар жағдайларда қарсыластың күштері мен құралдары бойынша басымдық болуы немесе нысанаға кенеттен шабуыл жасау арқылы бастаманы уақытша қолға алуы мүмкін, бұл күрестің белсенді шабуыл түрлерін қолдануға мүмкіндік бермейді. Сондықтан, бұл жағдайларда жедел полк үшін тежеу және тұрақтандыру әрекеттерін жүргізу орынды болар еді, бірақ бұл классикалық түрде қорғаныс болмайды.

Қарсыласты ауыздықтауға ең маңызды бағыттар мен объектілерді жауып тұратын өртке қарсы буксирлер мен өрт сөмкелерін қолданумен ұштастыра отырып, жылжымалы кедергілер жасау арқылы қол жеткізуге болады.

Күшті жау тобын жою үшін күштер мен құралдар жеткіліксіз болған жағдайда оның маневрін шектеу және уақыт ұту мақсатында бөгеу әрекеттерін қолдануға болады. Бұғаттау әдістерінің бірі «веб» тактикасы болуы мүмкін -

содырлардың операцияларының бүкіл аумағын кедергілер жүйесімен, қарсылық түйіндерімен «шұбыртуға» ұмтылу.

Блоктау әдісінің мәні тосқауылдар орнату арқылы содырлардың блокадаға алынған аумақтан кетуіне жол бермеу болып табылады.

Болашақтың тактикалық іс-әрекеттеріне тән қасиет атыс алаңының маңыздылығын арттыру болады. Бөлімшелер жаумен тікелей байланыста болғанға дейін оны айтарлықтай жеңіліске ұшырату үшін атыс қаруын қолдану мүмкіндігіне ие болады. Жаңа қару шабуылдың үздіксіздігіне, соққылардың тосын және шапшаңдығына, жоғары белсенділікке, бөлімшелердің маневрлігі мен тұрақтылығына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Бұл ретте Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында немесе жекелеген өңірлерінде «төтенше жағдайдың» ықтимал күшеюімен және енгізілуімен, ішкі қарулы қақтығысты Ұлттық ұланмен ауыздықтау мүмкін еместігін ескере отырып, қайта бөлу қарулы қақтығыстың даму сатыларына байланысты министрліктер мен ведомстволардың рөлін жоққа шығаруға болмайды.

Қорытынды: Осылайша, қазіргі заманғы қарулы қақтығыстарда жедел полктерді пайдалануды жетілдірудің жаңа тенденциялары осы саладағы зерттеулерді арттыруды қажет етеді. Бөлімшелердің мүддесіне, навигация, барлау, басқару және байланыс құралдарының барлық мүмкіндіктерін біріктірудің жаңа жолдарын іздеу қажет. Экономикалық дамыған елдердің күш құрылымдарының мысалы барлау, соққы беру, барлау және атыс жүйелерін құру бойынша барабар шаралар қабылдауды және жақын арада соғыс жүргізудің жаңа түрлерін зерттеуге көшуді талап етеді.

ЗҚҚ ұрыс қимылдарын жүргізуді зерделеу және талдау негізінде жедел полкпен ЗҚҚ жолын кесу кезінде келесі негізгі әдістерді қолдануға болады: шабуылдаушы және қорғаныс ұрыстары, іздеу, тосқауыл қою, буксирлеу, рейдтік-шабуылдау әрекеттері, барлау-ізвестіру әрекеттері, барлау-шабуыл әрекеттері.

Зерттеу нәтижелері мен әскери сарапшылардың бар пікірлері қазіргі уақытта және жақын болашақта батальондық тактикалық топтардың дербес жауынгерлік іс-қимылдары барынша өзекті болатынын көрсетеді. Батальонның тактикалық топтарын жасақтау аға командирдің күштері мен құралдарымен айтарлықтай күшейтілмей, кез келген жағдайда ұрыс қимылдарын өз бетінше жүргізуге мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Әскери доктринасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 ж. 29.09. №554 Жарлығы. Астана 2017 жыл. Ақорда, ғаламтор-ресурсы https://www.mod.gov.kz/rus/dokumenty/voennaya_doktrina/. 8 б.
2. «Қазақстан Республикасының Ұлттық Ұлан туралы» Қазақстан Республикасының Заңы № 274-V., Астана 2015 жыл. Ақорда. 2-б.

3. Құрама қарулы тактикалық топтар // Әскери энциклопедия / Грачев Р.С. - Мәскеу: Әскери баспахана, 2001. - Т. 5. - 556 б.
4. Забарко Б.А. 21 ғасырдағы соғыстардағы операциялардың (жауынгерлік әрекеттердің) сипаты мен мазмұнының болжамы // Әскери ой. – 2004 №2. – 34-39 б.
5. Балабин В.И. Соғыстар мен қарулы қақтығыстардағы әскери әрекеттердің нысандары мен әдістерінің түрлері // Ақпараттық бюллетень. Әскери ғылымдар академиясы. 2015 ж. №34. – 108 б.
6. Зеленков В.В. Ведомствоаралық ғылыми-теориялық конференция материалдарының жинағы. - Астана. – 2017. 201 – 202 б.
7. Әлібеков А.Т. Ресей Федерациясы Ішкі істер министрлігінің Ішкі әскерлерінің тәжірибесіне негізделген заңсыз қарулы топтармен күресудің нысандары мен әдістері. «Ұлы Отан соғысының жауынгерлік тәжірибесі (1941-1945): тарих және қазіргі заман. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция жинағы. Бағалау әдістемесі мен болашақ офицерлерді оқыту мен тәрбиелеуде қолдану әдістері». 2-бөлім. – Петропавл – 2010. – 91 б.
8. Кириченко А.И. Заңсыз қарулы топтарға қарсы ұрыс қимылдарының тактикасы // Оқу құралы –УҚУ, 2009. – 78 б.

TRANSLITERATION:

1. Қазақстан Республикасының Әскери доктринасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 ж. 29.09. №554 Жарлығы. Астана 2017 жыл. Ақорда, ғаламтор-ресурсы
https://www.mod.gov.kz/rus/dokumenty/voennaya_doktrina/. 8 б.
2. «Қазақстан Республикасының Ұлттық Ұлан туралы» Қазақстан Республикасының Заңы № 274-V, Астана 2015 жыл. Ақорда. 2-б.
3. Құрама қарулы тактикалық топтар // Әскери энциклопедия / Grachev P.S. - Мәскеу: Әскери баспахана, 2001. - Т. 5. - 556 б.
4. Zabarko B.A. 21 ғасырдағы соғыстардағы операциялардың (zhauyngerlik әрекеттердің) sipaty men mazmұnyның bolzhamy // Әскери ой. – 2004 №2. – 34-39 б.
5. Balabin V.I. Соғыстар мен қарулы қақтығыстардағы әскери әрекеттердің nysandary мен әdisteriniң tұrleri // Ақпараттық byulleten. Әскери ғылымдар akademiya. 2015 zh. №34. – 108 б.
6. Zelenkov V.V. Vedomstvoaralyқ ғылыми-teoriyalық konferenciya materialdaryның zhinaғы. - Astana. – 2017. 201 – 202 б.
7. Әlibekov A.T. Resej Federaciya. Ishki ister ministrliginiң Ishki әскерлерiniң tәzhiribesine negizdelgen zaңsyz қарулы toptarmen kyresudiң nysandary мен әdisteri. «Ұly Otan soғыsynың zhauyngerlik tәzhiribesi (1941-1945): tarih zhәне qazirgi zaman. Halyқaralyқ ғылыми-praktikalық konferenciya zhinaғы. Baғalau әdistemesi men bolashaq oficerlerdi oқыtu men tәrbieleude қoldanu әdisteri». 2-bөlim. – Petropavl – 2010. – 91 b.
8. Kirichenko A.I. Zaңsyz қарулы toptarға қarsy ұrys қимылдарының taktikasy // Оқу құралы –УҚУ, 2009. – 78 б.

Ш.Ж. МЫНБАЕВ, Д.С. АБДИРАХМАНОВ, А.А. АБИЛЬМАЖИНОВ
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СПОСОБОВ ВЕДЕНИЯ БОЕВЫХ
ДЕЙСТВИЙ ПО ЛИКВИДАЦИИ НЕЗАКОННЫХ ВООРУЖЕННЫХ
ФОРМИРОВАНИЙ ВОИННСКИМИ ЧАСТЯМИ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ГВАРДИИ В СОВРЕМЕННЫХ ВООРУЖЁННЫХ КОНФЛИКТАХ

Қазақтан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті.

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан академиясы.

Решение и постановка задач в специальной операции в условиях пресечения внутреннего вооруженного конфликта на сегодня, одна из актуальных задач Национальной гвардии при участии в составе батальонной тактической группы.

Актуальность обоснована необходимостью изучения содержания боевой готовности сил и средств подразделений оперативного и специального назначения, а также артиллерии из состава соединения Национальной гвардии. Которые действует в составе батальонной тактической группы, выполняющих боевые задачи при участии в специальных операциях по прекращению деятельности незаконных вооруженных формирований, ведения боевых действий, выполнения задач в условиях при пресечении внутреннего вооруженного конфликта.

В статье раскрыты рекомендации командирам воинских частей оперативного назначения Национальной гвардии по совершенствованию подготовки сил и средств подразделений батальона оперативного назначения при выделении батальонной тактической группы, в том числе улучшение навыков командира батальона в управлении различными усиленными силами и средствами.

SH.ZH. MYNBAYEV, D.S. ABDIRAKHMANOV, A.A. ABILMAZHINOV
IMPROVING THE METHODS OF WARFARE IN ELIMINATION OF
ILLIGAL ARMED GROUPS BY MILITARY UNITS OF THE NATIONAL GUARD
DURING MODERN ARMED CONFLICTS

National Defense University of the Republic of Kazakhstan.

National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan.

Solving and setting tasks in a special operation in the context of suppressing an internal armed conflict nowadays is one of the urgent tasks of the National Guard with the participation of a battalion tactical group.

The actuality is justified by the need to study the content of combat readiness of forces and means of operational and special purpose units, as well as, the artillery from the National Guard compound which operate as part of a battalion tactical group performing combat missions while participating in special operations to stop the activities of illegal armed groups, conducting combat operations, performing tasks in conditions of suppressing an internal armed conflict.

The article reveals recommendations for commanders of operational military units of the National Guard on improving the training of forces and means of units of the operational battalion when allocating a battalion tactical group, including improving the skills of the battalion commander in managing various reinforced forces and means.

ҒТАХА: 10.27.61

Г.А. АУБАКИРОВА¹, А.А. БЕЙСЕЕВ²

¹ҚР ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының жалпы заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы, полиция полковнигі, Қарағанды қ.;

²заң ғылымдарының магистрі, филология ғылымдарының кандидаты, ҚР ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының жоспарлау және бақылау бөлімінің бастығы, полиция полковнигі, Қарағанды қ.

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ ШАРТТЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада ішкі істер органдарының шарттық қатынастарға қатысу ерекшеліктері қарастырылады.

Шарттық қатынастар тараптар ішкі істер органдары болып табылатын жағдайларда арнайы құқықтық реттеуге ие болмайды, осыған байланысты шарттық жұмыстың заңнамалық және ведомстволық құқықтық регламентін қалыптастыру және дамыту, сондай-ақ азаматтық-құқықтық қатынастарға қатысушылар ретінде ішкі істер органдарының жалпы құқықтық мәртебесін кеңейту қажет болып көрінеді.

Түйінді сөздер: *ішкі істер органдары, шарт, шарттық қатынастар, азаматтық айналым, мәмілелер, шарттар, жауапкершілік, әкімшілік акт*

Ерте рим құқықтық жағынан жетілген классикалық дәуірге дейін, міндеттеме көздері туралы ілімді дамыта отырып, барлық жағдайларды «екі негізгі түрге» дейін қысқартты: contractus, оның бастапқы мағынасында «келісім-шарт» («заңды әрекет»), және maleficium немесе delictum, яғни «заңсыз әрекет» Гай өзінің «Институттар» оқулығында мұрагерлік ілім туралы айтады: «*omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur, vel ex maleficio*» («кез-келген міндеттеме келісім-шарттан немесе құқық бұзушылықтан туындайды»). М. М. Брагинскийдің айтуынша, азаматтық құқықтың негізгі тұжырымдамасы «азаматтық айналым» - бұл келісімдер жиынтығы, [1] келісімдер міндеттемелердің абсолютті көпшілігінің пайда болуына негіз болады. Сондай-ақ, екіжақты келісім-шарт міндеттемелердің пайда болуының ең көп таралған түрлерінің бірі болып табылатыны даусыз.

Шарт бойынша жауапкершілік – оны бұзудың, орындамаудың, яғни азаматтық құқық бұзушылықтың заңды салдары. Тараптар өз міндеттерін орындамаған немесе тиісінше орындамаған жағдайларда контрагентте мүліктік шығындар туындайды, бұл оның ғана емес, жалпы қоғам үшін де қолайсыз теріс салдарға әкеп соғады. Дәл осындай құқық бұзушылықтардың алдын алу және олардың қолайсыз салдарын жою мақсатында мүліктік жауапкершілік белгіленеді. [2]

Жеке адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету, қоғамдық тәртіпті сақтау, қылмыстардың алдын алу және жолын кесу міндеттерін орындау барысында полиция бөлімшелері өздерінің негізгі қызметі шеңберінде әртүрлі қатынастарға, соның ішінде келісімшарттық қатынастарға белсенді түрде кірісуде.

ПО қатысатын шарттық қатынастардың белгілі бір ерекшелігі бар, бірақ соған қарамастан азаматтық заңнама ПО-ны азаматтық құқықтық қатынастардың қарапайым субъектісі ретінде қарастырады.

Олардың қатысуымен азаматтық-құқықтық қатынастарға осы органдардың ерекше құқықтық мәртебесіне байланысты қандай да бір өзгеріссіз азаматтық заңнама нормалары қолданылады.

Осылайша, шарттарды жасасу, орындау бойынша келіспеушіліктер туындаған жағдайда, даулар әкімшілік тәртіппен емес, азаматтық заңнамада көзделген тәртіппен шешіледі.

Ішкі істер органдары шарттық қатынастардың қатысушылары бола отырып, оларда билік өкілеттіктері берілген мемлекеттік билік органдары ретінде емес, азаматтық құқық субъектілері - заңды тұлғалар ретінде әрекет етеді.

Олар мүліктік айналымда мемлекеттік мекеменің ұйымдық-құқықтық нысанында белгілердің өзіндік ерекшелігімен, құрудың, тіркеудің, қайта ұйымдастырудың және таратудың ерекше тәртібімен заңды тұлға ретінде әрекет етеді.

Бұл ретте қолданыстағы азаматтық заңнама ішкі істер органдарын олардың қатысуымен шарттық қатынастардың белгілі бір ерекшелікке ие екендігіне назар аудармай, азаматтық құқықтың әдеттегі субъектісі ретінде қарастырады.

Соңғы уақытта ПО-ның құқықтық мәртебесінің, әсіресе азаматтық-құқықтық қатынастардың қатысушылары ретінде өзгеру үрдісі байқалады. ПО-ның азаматтық-құқықтық субъектісі азаматтық-құқықтық қатынастардың басқа қатысушыларының құқықтық субъектісіне жақындайды.

Сонымен қатар, ПО қатысатын бірқатар азаматтық-құқықтық шарттар осы органдардың қатысуымен болатын қатынастарға ғана қолданылатын заңға тәуелді (ведомстволық) нормативтік актілермен реттелген, бұл туындайтын азаматтық құқықтық қатынастардың ерекшелігін тағы да көрсетеді.

Ішкі істер органдарының құқықтық мәртебесін негізге ала отырып (мемлекеттің атқарушы билік органдары болып табылатын, яғни құзыреті берілген жария құқық субъектілері болып табылатын) олардың қатысуымен жасалған шарттар ұқсас міндеттемелер жүйесінен бөлінуі қажет.

Ішкі істер органдарының қатысуымен шарттық қатынастардың маңызды ерекшеліктері осы шарттардың пайда болу негіздерінде де, мазмұнында да, жасалу тәртібінде де, сондай-ақ шарттық міндеттемені орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін жауапкершіліктің ерекше белгілерінде көрінеді.

Тараптар шарт жасасу кезінде тең құқылы, өздерінің мінез-құлқын өздері сайлауға құқылы.

Бұл шарттарға сот тәртібімен дау айтуға болады.

Сонымен қатар, әкімшілік-құқықтық ғылымның кейбір өкілдері Ішкі істер органының азаматтық-құқықтық шарттар жасасуын басқару қызметінің нысаны ретінде қарастыратынын атап өту қажет деп санаймыз. [3]

Біздің ойымызша, бұл тәсіл дұрыс емес сияқты.

Бұған арнайы әдебиеттерде назар аударылған. Атап айтқанда, В. М. Манохин «ішкі істер органының азаматтық-құқықтық шарттар жасасуын басқару қызметінің нысаны ретінде қарастырған жөн емес. Бұл ретте бұл орган атқарушылық-өкімдік қызметтің субъектісі болып табылмайды; ол азаматтық, бірақ әкімшілік құқық нормаларының қолданысына жататын мүліктік құқықтардың субъектісі болып табылады». [4]

Сонымен қатар, шарт әкімшілік емес, азаматтық құқықтың құқықтық құралы болып табылатындығын ескеру қажет, оның нормалары шарт ұғымын, оны жасау, орындау және тоқтату тәртібін бекітеді.

Жалпы ереже бойынша, шарттық қатынастардың пайда болуының негізі олар бағытталған заңды салдарларды тудыратын тұлғалардың заңды заңды әрекеттері болып табылады.

Ішкі істер органдары үшін мұндай заңды факт шарт болып табылады.

Ішкі істер органдарының шарттық бостандығының көлемі жалпы құқықтық қабілеті бар азаматтық айналымға басқа қатысушылардың шарттық бостандығының көлемімен салыстырғанда аз болып табылатынын атап өткен жөн. ПО-ның кәсіпкерлермен шарттық қатынастарға қатысуын шектеу, ең алдымен, ішкі істер органдары қызметінің мақсаттарымен және олардың арнайы азаматтық құқық қабілеттілігімен байланысты. Алайда, ішкі істер органдарының келісімшарттық еркіндігінің мазмұны азаматтық-құқықтық қатынастардың кез-келген басқа қатысушысына тән элементтердің бірдей тізіміне тән (келісімшарт жасау еркіндігі, келісімшарт түрін таңдау еркіндігі, келісімшарт талаптарын анықтау еркіндігі және басқа да өкілеттіктер).

Кәсіпкерлермен шарт жасасу құқығын іске асыруда ішкі істер органдары оларға жедел басқару құқығымен бекітілген мүліктің құқықтық режимімен шектеледі-бұл олардың көп бөлігін өз бетінше басқаруға мүмкіндік бермейді.

Ішкі істер органдарының қатысуымен жасалған шарттар, егер олар мынадай ережелерге сәйкес келсе, жасалған болып есептеледі.

Біріншіден, олар жазбаша түрде жасалуы керек, өйткені қатысушы заңды тұлға болып табылады (ҚР Азаматтық кодексінің 152-бабы). [5]

Екіншіден, оларға уәкілетті адамдар қол қоюы керек. Заңды тұлғалардың атынан жасалған шарттарға олардың атқарушы басшы органдары немесе тиісті

өкілдері қол қоюға құқылы. Ішкі істер органы атынан шарттарға, әдетте, заңды тұлға болып табылатын бөлімшенің бастығы қол қояды.

Бұл ретте оларға қол қоятын тұлғаның лауазымы, оны шарттар жасасуға уәкілеттік беретін құжаттың нөмірі мен күні көрсетіледі. Мұндай құжат өкілдің іс-әрекеттерінің заңдылығын растайтын сенімхат немесе өзге де құжат болуы мүмкін: құрылымдық бөлімше (филиал, өкілдік) туралы бекітілген бұйрықтың немесе лауазымдық нұсқаулықтың көшірмесі немесе үзінді көшірмесі, оған осы ұйымның атынан шарттар жасасу құқығы беріледі.

Үшіншіден, шарттың мәні келісім болғандықтан, оны жасасу тараптардың әрқайсысының ерік-жігерін білдіруді және оның сәйкес келуін білдіреді, сондықтан қатысушылар арасында шарттың барлық маңызды (міндетті, қажетті және осы түрдегі шарттар үшін жеткілікті) шарттары бойынша келісімге қол жеткізілуі керек.

Ішкі істер органдарының қатысуымен шарттар жасасу, ресімдеу және мазмұнының ерекшеліктерін зерттеу шарттардың осы тобының талаптарын қалыптастыруға тараптардың шарт алдындағы қатынастарының кезеңі айқындаушы фактор болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ішкі істер органдарының қатысуымен жасалатын шарттар жария шарттарға жатпайды, бірақ екі тараптың қалауы бойынша еркін жасалатын шарттар болып табылады.

Алайда, әкімшілік акт сияқты заңды факт маңызды, өйткені ішкі істер органдарының қатысуымен шарттық қатынастар әкімшілік-құқықтық сипаттағы актілерге негізделеді.

Бұдан басқа, ҚР Азаматтық кодексінің 8-бабы әкімшілік актілерді азаматтық құқықтар мен міндеттердің туындау негіздерінің бірі ретінде айқындайды. [5]

Мемлекеттік мекемелер - Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары өздерінің практикалық қызметінде көбінесе азаматтық құқықтар мен міндеттердің пайда болуы шартқа және әкімшілік актіге негізделеді немесе әкімшілік акт азаматтық-құқықтық шарт жасасу қажеттілігін белгілейді.

Ішкі істер органдары үшін әкімшілік акт, әдетте, ведомстволық нормативтік актімен қайталанған ҚР Үкіметінің тиісті қаулысы болып табылады.

Ішкі істер органдарының шарттық қатынастарға қатысуының негізгі алғышарттары және олардың ерекшеліктері ерекшеленеді.

Ішкі істер органдарының шарттық қатынастарға қатысуының алғышарттары мынадай факторлар болып табылады:[6]

1. Қосымша табыс алу мүмкіндігіне байланысты әшкі істер органдарының осы қатынастарға қатысуға мүдделілігі.

2. Мемлекеттің осы субъектілердің шарттық қатынастарға қатысуына практикалық қажеттілігі.

3. Ішкі істер органдары қызметінің негізгі бағыттарының туындайтын шарттық қатынастардың сипаты мен мазмұнына сәйкестігі.

Біз ҚР Ішкі істер органдарының шарттық қатынастарының ерекшеліктерінің келесі тұжырыммен келісеміз:

- ішкі істер органдары арнайы азаматтық құқық қабілеттілігі бар шарттық қатынастардың ерекше субъектісі болып табылады; ішкі істер органдары қызметінің сипаты мен мақсаттарының туындайтын шарттық (азаматтық-құқықтық) қатынастарға сәйкестігі;

- ішкі істер органдарының заңды тұлғалар және азаматтық құқық субъектілері ретіндегі шарттық қатынастары типтік емес қатынастар қатарына жатады, бұл олардың ҚР Азаматтық кодексінде нормативтік бекітілмеуінен көрінеді.

Сонымен қатар, Ішкі істер органдарының қатысуымен шарттық қатынастар азаматтық құқық нормаларымен реттеледі. Алайда, маңызды ерекшеліктер бар, өйткені олар белгілі бір аяқталмағандықпен сипатталады:

- ішкі істер органдарының қатысуымен жасалған шарттарда заңнамаға белгілі әртүрлі шарттардың элементтері біріктірілуі мүмкін;

- ішкі істер органдарының қатысуымен шарттық қатынастарды жасасу немесе орындау кезіндегі барлық келіспеушіліктер әкімшілік емес, азаматтық іс жүргізу тәртібімен, яғни сот органдары арқылы реттеледі.

Ішкі істер органдары жасасатын шарттарды О. А. Банина үш топқа бөледі: [6]

Бірінші топты мүлікті беруге бағытталған шарттар құрайды. Шарттардың бұл түрі азаматтық айналымда өте кең таралған. Олардың қатарына ішкі істер органдары жасаған жалдау шарттары жатады.

Екінші топ-бұл жұмыстарды орындауға бағытталған шарттар. Оларға ішкі істер органдарының шаруашылық қызметінде кеңінен қолданылатын мердігерлік шарттар жатады.

Негізінен мердігерлік шарттардың мынадай түрлері жасалады: ғимараттар мен құрылыстарды күрделі және ағымдағы жөндеуге; криминалистикалық және жедел техникаға техникалық қызмет көрсетуге және жөндеуге; байланыс құралдарына техникалық қызмет көрсетуге және жөндеуге; компьютерлік және ұйымдастыру техникасына техникалық қызмет көрсетуге және жөндеуге; автокөлік құралдарына техникалық қызмет көрсетуге және басқаларға мердігерлік шарт.

Үшінші топқа қызмет көрсетуге бағытталған шарттар жатады. Шарттардың қарастырылып отырған түрі ішкі істер органдарының қатысуымен азаматтық-құқықтық қатынастарда кең таралған.

Шарттардың осы тобына «ҚР ІІМ Мамандандырылған күзет бөлімшелерінің қызмет атқаруын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы ІІМ-нің 2014 жылғы 26 маусымдағы бұйрығына сәйкес мемлекеттік күзетке жататын объектілер мен жеке тұлғаларды, оның ішінде шарттық негізде Қазақстан Республикасы ІІМ МКҚБ-ның арнайы бөлімшелерінің күзетуін қамтамасыз етуді ұйымдастыру кіреді.[7]

Ішкі істер органдарының мүліктік жауапкершілігінің ерекшеліктері шарттық міндеттемелерде айқын көрінеді. Шарттық қатынастарды талдау ішкі істер органдары міндеттемелерді орындамаған немесе тиісінше орындамаған жағдайда тек шектеулі мүліктік жауапкершілікке тартылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл шектеулер үлгілі шарттарда белгіленген және жауапкершіліктің ерекше шарттарында көрсетілген, бұл қолданыстағы заңнамаға қайшы келмейді осылайша, ішкі істер органдарының шарттық мүліктік жауапкершілігі олар шарт бойынша өз міндеттерін орындамаған немесе тиісінше орындамаған кезде туындайды. Мүліктік жауапкершілік ішкі істер органдарының шартта көзделген өз міндеттерін бұзуына байланысты ғана туындайды. Қызметкерлердің жекелеген міндеттері шарт талаптарына енгізілмеген жағдайда (мысалы, меншік иесінің өкілдерінің жүктерін алып жүретін өмір мен денсаулықты қорғау, меншік иесінің көлік құралдарын қорғау) ішкі істер органының өз қызметкерлерінің әрекетсіздігі үшін жауапкершілігіне күмән келтіріледі.

Ішкі істер органдарының кінәсі болған жағдайда ішкі істер органдарының мүліктік жауапкершілігі тек нақты залал мөлшерінде болады, яғни өтемақы көлемі шектеулі сипатқа ие болады. Еңсерілмейтін күш нәтижесінде келтірілген зиян өтелуге жатпайды. Егер ішкі істер органдары өз кінәсінің жоқтығын дәлелдесе, жауапкершіліктен босатылады.

Міндеттемені орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін ішкі істер органының жауапкершілігінің негізі заңда көзделген азаматтық-құқықтық жауапкершілік шарттары болып табылады.

Жекелеген шарттарда (мысалы, объектілерді қорғау туралы шартта) кейбір арнайы шарттар көзделуі мүмкін: құзыретті органның мүлікті ұрлау, тонау, қарақшылық шабуыл жасау, жою немесе бүлдіру фактісін анықтауы. Ұрлық, тонау, қарақшылық шабуыл жасау фактісі, сондай-ақ объектіге енген бөгде адамдардың не өрттің салдарынан немесе объектіні күзетуді жүзеге асыратын қызметкерлердің кінәсінен басқа да себептерге байланысты мүлікті жою немесе бүлдіру фактісі белгілі бір процестік нысанда тіркелуге тиіс.

Залалды мүлікті ұрлау, тонау немесе бүлдіру фактісін тергеу органы немесе сот анықтауы керек.

Аталған органдардың залал фактісін анықтамауы істі сотта қарау кезінде талап қоюдан бас тартуға негіз бола алады. [2]

Ішкі істер органының жауапкершілігі, егер қызметкерлердің міндеттерді дұрыс орындау үшін барлық шараларды қабылдағаны дәлелденсе, алынып тасталады, бұл әрдайым бола бермейді. Бұл міндет келісімшарттан да, ішкі істер органдары қызметкерінің құқықтық мәртебесінің мазмұнынан да туындайды.

Азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің және әсіресе шарттық жауапкершіліктің негізгі функциясы шарттың орындалуы нәтижесінде тараптар жоспарлаған мүліктік жағдайға қол жеткізуден тұратын өтемақы болып табылатындығына сүйене отырып, шарттық міндеттемені орындамағаны немесе

тиісінше орындамағаны үшін кез келген жауапкершілік шарасының мөлшері оның орындамауынан келтірілген залалдардың мөлшеріне сәйкес келуі тиіс.

Іс жүзінде өтемақының өте төмен деңгейі көбінесе дәлелдеу процесінің қиындықтарымен түсіндіріледі. Заң әдебиеттерінде мемлекеттік мекемелердің, оның ішінде ішкі істер органдарының шығыстарында белгіленген құқықтардың шектеулі болуына, қатаң және жан-жақты бақылауға байланысты олардың азаматтық айналымға қатысуы үшін дербес заңды тұлғасын сақтау орынды емес екендігі атап өтілді. Олар азаматтық-құқықтық мәмілелерді тиісті орган берген сенімхат негізінде жүзеге асыра алады. Қазіргі жағдайда, біздің ойымызша, азаматтық-құқықтық қатынастарға қатысушылар ретінде ішкі істер органдарының құқықтық мәртебесін кеңейту қажет. Ішкі істер органдарының азаматтық құқықтық субъектісі азаматтық айналымның басқа қатысушыларының құқықтық субъектісіне жақын болуы керек.

Сонымен қатар, ішкі істер органдарының қатысуымен жасалған бірқатар азаматтық-құқықтық шарттар заңға тәуелді (ведомстволық) нормативтік актілермен реттелген, олар тек осы органдардың қатысуымен болатын қатынастарға қолданылады, бұл туындайтын азаматтық құқықтық қатынастардың ерекшелігін көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде ішкі істер органдарының қатысуымен шарттар жасасу және орындау тәртібінің өзіндік ерекшеліктері бар деген қорытынды жасау қажет.

Ішкі істер органдарының түрлі қызметтер көрсетуіне байланысты міндеттемелердің туындауының негізі, әдетте, күрделі заңдық құрам болып табылады: уәкілетті мемлекеттік органның әкімшілік актісі және шарт.

Әкімшілік акт азаматтық-құқықтық қатынастардың негізіне немесе негіздерінің біріне айналған жағдайларда, Д. В. Пятковтың пікірінше, азаматтық-құқықтық қатынастың алдында әкімшілік-құқықтық қатынас болады деп айтуға болады. [8]

ҚР Азаматтық кодексінің 8-бабында әкімшілік акт азаматтық құқықтар мен міндеттердің пайда болуының негізі ретінде қарастырылғанын ескерсек, бұл мәлімдеме өте даулы деп санаймыз.

Ішкі істер органдары шарттық қатынастардың қатысушылары болып табылады.

Ішкі істер органдары жүйесіндегі шарттар бойынша мүліктік жауапкершілікті заңды тұлғаның заңды тұлғасын іске асыра отырып, тиісті шарт жасасқан бөлімше көтеруі тиіс деп санаймыз.

Осыған байланысты басқарудың әкімшілік-командалық әдістері жағдайында енгізілген мүліктік санкциялар санын едәуір қысқарту қажеттілігіне сүйене отырып, жаңа экономикалық механизмге шығындарды өтеу сияқты мүліктік жауапкершіліктің әмбебап шарасы тән деген ұсынысты орынды деп тану керек.

Мүліктік жауапкершіліктің бұл түрін қолдану табыс шығындарының орнын толтыруды қамтамасыз етіп қана қоймай, шарттық тәртіпті нығайтуға тиімді қол жеткізуге мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Научно-практический комментарий к части первой Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей. М. Спарк; Хозяйство и право, 1999. С. 59.
2. Ручкин О.Ю. Организационно-правовые аспекты участия органов внутренних дел РФ в договорных обязательствах: Дис...канд. юрид. наук. Москва 1997. С.125.
3. Административное право: Методы и формы государственного управления. - М, 1994. С. 28.
4. Манохин В.М. Административное право. Курс лекций. Вып.1. Часть общая.
5. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.01.2024 г.)
6. Банина О.А. Договорные отношения с участием органов внутренних дел Российской Федерации (на примере милиции общественной безопасности): Монография. - Калининград: КЮИ МВД России. 2004. С.36 - 41.
7. Приказ МВД Республики Казахстан от 26 июня 2014 года «Об утверждении правил организации несения службы специализированными охранными подразделениями ОВД РК» // <https://online.zakon.kz/m/amp/download/31594057>
8. Пятков Д.В. Акты государственных органов и органов местного самоуправления как основание возникновения гражданских правоотношений.//Государство и право. - 2004. - N8. С.50.

TRANSLITERATION:

1. Nauchno-prakticheskij kommentarij k chasti pervoj Grazhdanskogo kodeksa Rossijskoj Federacii dlya predprinimatelej. M.: Spark; Hozyajstvo i pravo, 1999. S. 59.
2. Ruchkin O.YU. Organizacionno-pravovye aspekty uchastiya organov vnutrennih del RF v dogovornyh obyazatel'stvah: Dis...kand. jurid. nauk. Moskva 1997. S.125.
3. Administrativnoe pravo: Metody i formy gosudarstvennogo upravleniya. - M, 1994. S. 28.
4. Manohin V.M. Administrativnoe pravo. Kurs lekcij. Vyp.1. CHast' obshchaya.
5. Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Obshchaya chast'), prinyat Verhovnym Sovetom Respubliki Kazahstan 27 dekabrya 1994 goda (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 05.01.2024 g.)

6. Banina O.A. Dogovornye otnosheniya s uchastiem organov vnutrennih del Rossijskoj Federacii (na primere milicii obshchestvennoj bezopasnosti): Monografiya. - Kaliningrad: KYUI MVD Rossii. 2004. S.36 - 41.

7. Prikaz MVD Respubliki Kazakhstan ot 26 iyunya 2014 goda «Ob utverzhdenii pravil organizacii neseniya sluzhby specializirovannymi ohrannymi podrazdeleniyami OVD RK» // <https://online.zakon.kz/m/amp/download/31594057>

8. Pyatkov D.V. Akty gosudarstvennyh organov i organov mestnogo samoupravleniya kak osnovanie vozniknoveniya grazhdanskih pravootnoshenij. // Gosudarstvo i pravo. - 2004. - N8. S.50.

Г.А. АУБАКИРОВА, А.А. БЕЙСЕЕВ
ОСОБЕННОСТИ ДОГОВОРНЫХ ОТНОШЕНИЙ ОРГАНОВ
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Қарағандинская Академия МВД РК им. Б. Бейсенова.

В статье рассматривается специфика участия органов внутренних дел в договорных отношениях.

Договорные отношения не имеют специального правового регулирования для случаев, когда стороной является органы внутренних дел, в связи с этим представляется необходимым формирование и развитие законодательной и ведомственной правовой регламентации договорной работы, а также расширение общего правового статуса органов внутренних дел, как участников гражданско-правовых отношений.

G.A. AUBAKIROVA, A.A. BEISEEV
FEATURES OF CONTRACTUAL RELATIONS OF INTERNAL AFFAIRS
BODIES

Karaganda academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of

The article examines the specifics of the participation of internal affairs agencies in contractual relations.

Contractual relations do not have special legal regulation for cases where the internal affairs bodies are a party, in this regard, it seems necessary to form and develop legislative and departmental legal regulation of contractual work, as well as expand the general legal status of internal affairs bodies as participants in civil law relations.

ӘОЖ 351.86

Қ.Е. ӘЛИЕВ

заң ғылымдарының магистрі, Қ. И. Сәтбаев атындағы Қазақ ҰТЗУ әскери істер институтының (әскери кафедрасының) аға оқытушысы, запастағы полковник, Алматы қ.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҰЛТТЫҚ ҰЛАНЫНЫҢ ӘСКЕРИ
ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Мақалада әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету институттары жүйесіндегі Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының орны мен рөлі қарастырылады. Оның қызметі Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі контекстінде сипатталады, онда оны қамтамасыз етудің тиімділігін жетілдіру, атқарушы биліктің құрылымы мен қызметін арттыру, сондай-ақ мемлекеттің әскери қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесін кешенді дамыту арқасында мүмкін болатындығы атап өтіледі. Сондай-ақ «Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының негізгі ережелері қаралады. Ұлттық ұлан мемлекет аумағында да, одан тыс жерлерде де экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыруға арналған, бұл әсіресе «гибридті соғыстар» жағдайында маңызды. Бірқатар басқа елдерде жұмыс істейтін осындай институттардың маңызы анықталады.

Ұлттық ұланның негізгі міндеттері мен өкілеттіктеріне талдау жүргізіліп, оның мағынасында Қазақстан Республикасының әскери қауіпсіздігін, нақтылағанда, соғыс жағдай режимінде және басқа да ерекше құқықтық режимдерде қамтамасыз етуге болатыны көрсетілген. Ұлттық ұланның қызметіне қатысы бар бірталай мәселелер ерекшеленіп, өкілеттіктер мен міндеттерді басқа күштік құрылымдарымен нақты ажыратып орындау қажеттілігі айқындалады. Ұлттық ұланның қызметіне бағытталған іс-қимылдың жаңа әдістері мен тәсілдері мемлекеттің әскери қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласында жаңа мүмкіндіктер ашады деген қорытындыға жасалады.

Түйінді сөздер: *Ұлттық ұлан, әскери қауіпсіздік, ұлттық қауіпсіздік, терроризм, аумақтық қорғаныс, әскери құрылым.*

Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігінің алғашқы кезектегі құрамдас бөлігі болып табылатын, әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету мемлекеттің басты мәселелерінің бірі болып саналады. Әлемдік қоғамдастық елдерінің қорғаныс саясатының негізі өзінің әскери қауіпсіздігін нығайтуға ұмтылу анық көзқарасын табады.

Әскери қауіпсіздік мәселелерін әлемнің көптеген мемлекеттері ең алғашқы кезеңдегі мән беретін шаралар қатарына жатқызады, сонымен қатар әр уақыт бұл мәселені ашық немесе «сахна артында» талқылау - саяси күн тәртібінде, геосаяси жағдайға байланысты қала береді. Қазіргі әлемде ұрыс жүргізу іс-

қимылдарының жаңа амалдары мен тәсілдерінің пайда болуына байланысты (ақпараттық, гибридтік соғыс) олардың маңыздылығы бұрынғыдан ерекше сипатқа ие болуы орын алды.

2023 жылғы маусымда Қауіпсіздік Кеңесінің отырысында елдің әскери қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өзекті мәселелері қаралды. Қауіпсіздік Кеңесі Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерін, басқа да әскерлері мен әскери құралымдарын (оның ішінде Ұлттық ұланын) қайта жарақтандыру және 2030 жылға дейін қорғаныс-өнеркәсіп кешенін дамыту тұжырымдамасының жобасын айқындады. Бұл еліміздің әскери қауіпсіздігін қамтамасыз ететін салаға аса көңіл бөлудің бір кепілі ретінде түсінеміз.

Өзгеріске ұшырап жатқан геосаяси ахуалға байланысты азақстан мемлекеті мен қоғамының өзінің әскери қауіпсіздігін қамтамасыз етуге назары күн сайын жоғарламаса кемімегені бәрімізге мәлім.

Әскери қауіпсіздік дегенімізді мемлекеттің егемендігі мен аумақтық тұтастығына шапқыншылықтан, нақты және жан-жақты қазіргі қауіптерден әскери сипаттағы қорғау жағдайы деп түсіну керек.

Әскери қауіпсіздік – бұл елдегі қоғамның дамуының ахуалы және бейтарап үрдісі, сонымен қатар Қазақстанға әскери жолмен немесе қарулы күш құралдарымен зақым келтіру қаупін немесе болу мүмкіндігін жоятын жағдайлар мен факторлардың жиындығы болып табылады. Саясаттың субъектісі үшін әскери қауіпсіздік не қауіп-қатер жоқтығы мен оған қолданатын әскери күштің болмауымен, не кез-келген нысандағы келтірілетін әскери қысымға қарсы тұру қабілеттілігімен сипатталады.

Әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесіне мемлекеттің көптеген органдары мен күштері қатысады, бірақ олардың арасында «күштік бөлігіне» жататын және құзыретіне ішкі және сыртқы қауіп-қатерге тікелей қарсы тұру кіретін құрылымдар ерекше және қайталанбас рөл атқарады. Мұндай құрылымдарды жетілдіру, олардың өкілеттіктерін қайта қарастыру әскери қауіпсіздікті қамтамасыз етудің тиімділігіне тікелей әсер етеді. Сондықтан, Қазақстан Республикасының ерекше күш құрылымы болып саналатын Ұлттық ұланның әскери қауіпсіздікті қамтамасыз етуіне байланысты кейбір мәселелерін қарастырамыз.

2014 жылы мемлекет басшысы 21 сәуірдегі Жарлығымен Ішкі істер министрлігінің Ішкі әскерлерін мемлекеттің ішкі істер органдарының бірыңғай жүйесіне кіретін Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы етіп қайта құрды. 2015 жылғы 10 қаңтарда оның құқықтық мәртебесін анықтап, бекіткен «Ұлттық ұлан туралы» заңы жарық көрді.

Қазіргі уақытта мемлекеттің Ұлттық ұланы елдегі тұрақтылықты сақтау, азаматтар мен қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша аса маңызды міндеттерді орындайды.

Ұлттық ұланның дамуына мемлекет басшысы әр жолы үнемі назар аударады. 2022 жылғы 11 қаңтарда Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаев: «Ұлттық ұланды сандық және сапалық жағынан нығайту, өңірлерде

оның жаңа бөлімшелерін құру және қызмет істеп тұрғандарын күшейту қажет. Көлік және материалдық-техникалық қамтамасыз ету мәселелерін шешу, Ішкі істер министрлігі мен Ұлттық ұланның арнайы мақсаттағы бөлімшелерінің санын көбейту керек. Жауынгерлік дайындық деңгейін арттыру мен қажетті арнайы көлік құралдарымен жабдықтау және барлық күштік органдардың арнайы бөлімшелері қызметкерлерінің еңбекақысын ұлғайту» қажеттігіне тоқталған [1].

Ел Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев 2022 жылғы 16 наурызда Қазақстан Республикасы Парламенті палаталарының бірлескен отырысында сөйлеген сөзінде қайғылы «қаңтар оқиғаларына» объективті баға беріп, құқық қорғау органдары қызметкерлері мен Ұлттық ұлан әскери қызметшілерінің батылдық әрекеттерін атап өтті.

Ұлттық ұланды басқа елдердегі ұқсас қызметтердің міндеттерімен салыстырған орынды. Мысалы, АҚШ Ұлттық гвардия құрылымдарын жоғары жауынгерлік дайындық жағдайында ұстап тұруға қосымша жағдай жасау – қарулы күштердің ішіндегі оның орнын көрсетеді. Құрлықтағы және әскери әуе күштері бойынша оның бөлімдері мен бөлімшелері жан жақты дайындықтан өтеді, ал егер жаппай әскерге шақыру жағдайы болса, оны қарулы күштер құрамында пайдаланып ұрыс (соғыс) әрекеттеріне тартылады [2].

«Революциялық гвардия» деп аталатын Ирандағы Ислам революциясының Сақшылар корпусымен де белгілі бір ұқсастықтары бар. Олар тәуелсіздікті, мемлекеттің аумақтық тұтастығын және исламдық Республикалық жүйені қорғау ісінде армияға көмек көрсетеді, сонымен қатар әскер құрылым бөлімшелері Сирия аумағындағы ұрыс қимылдарына белсенді қатысумен орын алған.

Бұрынғы Кеңестік одағына кіретін мемлекеттерінде Ұлттық ұланның атқарып отырған міндеттеріне ұқсайтын құрылымдар бар. Сонымен, Ресей Федерациясының ұлттық гвардиясының әскерлері мемлекеттік және қоғамдық қауіпсіздікті сақтауға, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға арналған мемлекеттік әскери ұйым болып табылады. Ресей ІІМ ішкі әскерлерінен қайта құрылды.

Ұлттық ұлан әскерлерінің негізгі міндеттеріне төтенше жағдай режимдерін, әскери жағдайды, терроризмге қарсы арнайы операцияның құқықтық режимін қамтамасыз ету және Ресей Федерациясының аумақтық қорғанысына қатысу жатады. Жоғарыдағы айтылған міндеттерді бұрынғы Кеңестік одағына кірген Әзірбайжан, Грузия, Армения, Қырғызстан, Өзбекстан, Түркіменстан және Тәжікстанның ішкі қауіпсіздігімен бірге әскери қауіпсіздігін қамтамасыз ететін Ұлттық ұланның қызметіне ұқсас әскери құрылымдар да айналысады [2]. Украинада 2014 жылы құрылған Ұлттық гвардия ІІМ Ішкі әскерлері мен «майданның өзін-өзі қорғау күштерінің» бірігуінен пайда болды. Негізінен ішкі қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету функцияларын орындауға арналған, іс жүзінде ол Украинада болып жатқан арнайы әскери операция барысында ұрыстық іс-қимылдарға белсенді қатысады.

Осылайша, Ұлттық ұлан, оның қызметіне ұқсас басқа да құрылымдар бар елдердің ұлттық гвардиялары (немесе ұқсас ұйымдар) ішкі және сыртқы қауіпсіздікті қамтамасыз ету шараларына, сонымен қатар қауіпсіздік саласында әр түрлі міндеттерді орындауға ат салысады. «Гвардия, Ұлан» терминінің өзі қойылған тапсырмаларды орындау үшін және сонымен бірге Қарулы Күштердің бөлімдері мен құрамаларынан бөлек орналасу, шоғырлану, өздері дербес тапсырмаларды орындау мағынадағы сөз емес, дұрысы бұл мағына – уикисөздік бойынша «Мемлекет басшысын және элиталық жауынгерлік бөлімшелерді күзетудің салтанатты немесе практикалық функцияларын орындайтын әскерлердің іріктелген, артықшылықты бөлігі».

Басқа мемлекеттерде Ұлттық ұланға ұқсайтын құрылымдардың атауы өзгеше болуы мүмкін, бірақ олардың мағынасы мен мәні – еліміздің ішкі қауіпсіздігін қамтамасыз ету, қоғамдық тәртіпті сақтау, күзету мен қорғау функцияларын орындау, сонымен бірге мемлекеттің әскери қауіпсіздігін қамтамасыз ету Ұлттық ұлан үшін ерекше және приоритетті міндет болып қала береді.

Ұлттық ұлан әскерлеріне басшылықты Қазақстан Республикасының Президенті жүзеге асырады, ол басқару органдарының міндеттерін анықтайды, әскерлердің құрылымы мен құрамын, әскери қызметкерлер мен азаматтық қызметкерлердің штаттық санын бекітеді. Ұлттық ұлан әскерлерін тікелей басқаруды Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің орынбасары – Ұлттық ұланның Бас қолбасшысы жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының Үкіметі басқару органдарының міндеттерін анықтайды, әскерлердің құрылымы мен құрамын, әскери қызметкерлер мен азаматтық қызметкерлердің штаттық санын бекітеді.

Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрі Ұлттық ұланның қызметтік-жауынгерлік әрекеттеріне оперативті басшылықты жүзеге асырады және Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы туралы заңы бойынша басқа да міндеттерді орындайды.

Сонымен, Ұлттық ұланды әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұрғысынан қарастырайық.

Бұл атқарушы органға әскери қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысты негізгі міндеттерді шешу жүктелген: Қазақстан Республикасының аумақтық қорғанысына қатысу, еліміздің шекара органдарына мемлекеттік шекараны қорғауға қолдау көрсеу. Ұлттық ұланның әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы өкілеттіктеріне соғыс және төтенше жағдай режимін қамтамасыз етуге, соғыс уақытындағы іс-шараларды орындауға, соғыс кезінде аумақтық қорғанысқа қатысу, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерімен, басқа да әскери құрылымдарымен және қорғаныс органдарымен бірлескен іс-қимылдарды жүзеге асыру, халықаралық бейбітшілікті қорғау немесе қалпына келтіру жөніндегі қызмет және қауіпсіздік жатады.

Әскери қауіпсіздік деп біз саяси, экономикалық, әлеуметтік, әскери және соғыстың (ұрыстық қақтығыстардың) басталу мүмкіндігін болдырмайтын басқа

жағдайлардың бірлестігіне байланысты елдер, немесе олардың біріккен ұжымдары арасындағы қатынастардың ерекше ахуалын түсінеміз.

Мұнда әскери қауіпсіздік - бұл «жағдай» екенін түсіну маңызды. Бұл «соғыс басталмаған жағдайды» жеке және кешенді қолданылатын бірқатар арнайы режимдердің тартылуымен қамтамасыз етуге болады.

Жоғарыда көрсетілген «режимдер» Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының күшімен қамтамасыз етілуі тиіс. Мұндай режимдерге мыналар жатады: «соғыс жағдайы» - Қазақстан Республикасына қарсы агрессияны не оның қауіпсіздігіне тікелей сыртқы қатерді болғызбау немесе оған тойтарыс беру үшін жағдайы [4]; «төтенше жағдай» - азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын қорғау мүддесінде ғана қолданылатын ерекше құқықтық режимі болып табылатын уақытша шара [5]; әскери жағдай кезеңі - әскери жағдай енгізілген уақыттан басталып, соғыс жағдайы жойылған кезден аяқталады; «аумақтық қорғаныс» - соғыстық жағдайдың қолданылу кезеңінде шетелдік диверсиялық-барлау құралымдарына қарсы күрес жөніндегі іс-шаралар жүйесі [6]. Қорғаныс министрлігі «Қазақстан Республикасының аумақтық қорғанысы туралы» заң жобасын дайындады. Заң жобасында Қазақстан Республикасының аумақтық қорғаныс жүйесіне мемлекеттік сектордың жекелеген саласының форматын беру, мемлекеттік органдардың елдің, оның ішінде Ұлттық ұланның аумақтық қорғанысын қамтамасыз етудегі функциялары мен өкілеттіктерін айқындау және басқа міндеттер көзделеді.

Осылайша жоғарыда айқындап айтылған «режимдерде» Ұлттық ұлан «негізгі күштердің» бірі ретінде қолданысқа ие.

Біздің пайымдауымызға қарай, Ұлттық ұлан мемлекеттің атқару билігі органдарының әр түрлі жүйе бөлігіне қатыстылығымен сипатталады; ұйымдастыру-құқықтық жағдайы бойынша Ұлттық ұлан Қазақстан Республикасы ІІМ құрамына кіреді және мемлекеттік құқық қорғау органдары жүйесімен тығыз байланысты болғандықтан, олар осы жүйенің де буыны болып табылады; Ұлттық ұланның әскери қызметшілері мемлекеттік қызметтің ерекше түрі - әскери қызметші болып табылады; «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы заңына сәйкес, Ұлттық ұлан сондай-ақ Қазақстан Республикасының қауіпсіздігін қамтамасыз ету күштері жүйесіне кіреді; Ұлттық ұлан сонымен қатар, «Азаматтық қорғау туралы» Қазақстан Республикасының заңына байланысты төтенше жағдайлардың алдын алу жөніндегі азаматтық қорғау бірыңғай мемлекеттік жүйеде; Қарулы Күштердің бір бөлігі ретінде мемлекеттің Ұлттық ұланының негізгі мақсаттарының бірі мемлекетімізді және оның қауіпсіздігін берік қорғауды қамтамасыз ететін - мемлекеттік әскери-қорғау күштерінің құрамынан жеке орнын алады.

«Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы туралы» заңында Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы қызметкерлерінің міндеттері, олардың құрамы, қызмет принциптері мен өкілеттіктері, Ұлттық ұлан саласындағы мемлекеттік

реттеу, Ұлттық ұланда әскери қызмет атқару және еңбек қатынастары, Ұлттық ұланның мәжбүрлеу шараларын қолдануы, Ұлттық ұлан әскери қызметшілерінің, олардың отбасы мүшелерінің әлеуметтік кепілдіктері, сондай-ақ қаржыландыру және материалдық-техникалық қамтамасыз ету анықталған [3].

Сонымен, Ұлттық ұлан терроризм мен экстремизмге қарсы күреске қатысу, төтенше және соғыс жағдай режимдерін, *лаңкестерге* қарсы операцияның құқықтық режимін қамтамасыз етуге қатысу, аумақтық қорғанысқа қатысу және т.б. сол сияқты өздеріне жүктелген міндеттерді орындауға тартылады.

Қазіргі жағдайда аумақтық қорғаныстың ерекшелігі-аумақтық қорғаныстың нақты міндеттерін дербес орындауға арналған және басқа әскерлермен, құрылымдармен және ұйымдармен өзара әрекеттесуге арналған аумақтық қорғаныс әскерлерінің құрылуы. Ұлттық ұлан соғыс уақытында Қазақстан Республикасының «аумақтық қорғаныс жүйесінде» заңмен айқындалған тапсырмаларды орындауы мәлім.

Шет мемлекетерде орын алып жатқан геосаяси жағдайларды ескере отырып, аумақтық қорғаныстағы тапсырмаларды жүзеге асыру үшін, Ұлттық ұлан атқаратын қызметтік-жауынгерлік міндеттер және «қарсыластық қызметтің жаңа әдістеріне» тиісті жауап пен жаңа шешімдерді қажет етеді. Ұлттық ұланға жүктелген міндеттерді тиімдірек орындау үшін қажеті бар «ауыр техникамен» қаруландыруды күн тәртібіне қойылғаны дұрыс.

Мемлекетке тікелей қауіп төнген кезеңде және соғыстың басталуы кезінде Қарулы Күштердің, басқа әскерлердің, соның ішінде Ұлттық ұланның және тұтастай алғанда елдің агрессияға қарсы тұруға дайындығын арттыру бойынша дайындық жұмыстарын жүргізу қажет болады. Осы мақсатта соғысты жариялау, елде не жекелеген жерлерде соғыс немесе төтенше жағдай енгізу, Қарулы Күштер мен басқа да әскерлерді не олардың бір бөлігін толық немесе ішінара стратегиялық дамытуды жүргізу және оларды міндеттерді орындауға дайындыққа келтіру жөнінде уақтылы шешім қабылдау жөнінде шаралар қабылдау қажет.

Қазақстан Республикасының шекаралық кеңістігіндегі шекаралық қарулы қақтығысты шешуді Шекара қызметі авиациялық қызметпен, Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясымен, өзге де ұлттық қауіпсіздік органдарымен бірлесіп, Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің басқару органдарымен, құрамаларымен және әскери бөлімдерімен және Ұлттық ұланымен өзара іс-қимыл жасай отырып агрессияға тойтарыс беру жөнінде ұрыс қимылдары мен өзге де іс-қимылдарды жүргізеді [7].

Ұлттық ұланның әскери қауіпсіздікті қамтамасыз етуге тікелей әсері, біздің ойымызша, келесі жағдайларға байланысты болуы мүмкін:

- Ұлттық ұлан Қазақстан Республикасының аумағында әлемдік терроризм ұйымдарына қарсы кең ауқымды терроризмге қарсы операцияларды қамтамасыз ету құралы бола алады;

- Ұлттық ұлан аумақтық қорғаныстағы тапсырмаларды жүзеге асыру кезінде аумақтық қорғаныс әскерімен бірге қарсыласқа тойтарыс бере алатын «ауыр техникамен» қаруланған Қарулы Күштердің бір бөлігі ретінде қолданылуы мүмкін;

- Ұлттық ұланның бөлімдері мен бөлімшелері, не болмаса ерекше мақсаттағы құрылымдар сыртқы арнайы әскери операцияларда қолданылуы мүмкін, қалай болғанда да нақты жағдайда бұл мәселе әлі құқықтық тұрғыдан реттелмеген;

- әскери қақтығыс жүргізудің гибриді түрлерінің таралуы кезінде Ұлттық ұланды еліміздің аумағындағы дұшпандық әрекеттерге, қарулы бүлік шығарушыларға, заңды билікке қарулы қарсылық көрсетуге, ауқымды әлеуметтік қақтығыстарды қоздыруға және т. б. қарсы әрекет ететін құрылым ретінде қарастырылуы мүмкін.

Гибриді ұрыс туралы Жоғарғы Бас қолбасшы Қасым-Жомарт Тоқаев «Батыс тойтарыс - 2023» Стратегиялық командалық - штабтық оқу-жаттығуында былай деген: «Бүгінде әлемдік қорғаныс жүйесінде ауқымды өзгерістер орын алуда. Жауынгерлік іс-қимылдарды жүргізудің заманауи әдістері мен тәсілдері, әсіресе соғыстардың гибриді түрлері кеңінен таралуда. Шабуылдар тек әскери емес, сонымен қатар ақпараттық, психологиялық, саяси, экономикалық және басқа сипатта болуы мүмкін» [8].

Осылайша, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін қарастыра отырып, қорытындылай келе, одан әрі зерделеп зерттеуге лайық бірқатар пікірталас аспектілерін бөліп көрсетуге болады.

1. Ұлттық ұланды дамыту күштік құрылым саласында ұлттық қауіпсіздікті, оның ішінде әскери қауіпсіздікті қамтамасыз етуге оң әсер етуі мүмкін. Ұлттық ұлан институты мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің, ішкі және сыртқы экстремистік және т.б. күштерге қарсы іс-қимылдың үлкен тетігінің маңызды элементі болуы тиіс. Геосаяси ахуалды ескере отырып Ұлттық ұланды қажеті бар, керек болса «ауыр техникамен» қаруландыру қажет.

2. Ұлттық ұлан немесе оның жеке бөлімшелері сыртқы әскери операцияларды жүргізу кезінде пайдаланылуы мүмкін. Сонымен қатар, сол операцияда ұжымдық қауіпсіздік ұйымы күштерінің қатысуымен бірлескен ұрыс қимылдарды жүргізуінің жаңа амалдары мен тәсілдерін нақты пысықтау керек.

3. Әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы міндеттер мен өкілеттіктерге қатысты бірқатар мәселелер туындайды. Ұлттық Ұланның биліктің басқа күштік институттарымен (Қарулы Күштер, Ұлттық қауіпсіздік комитеті, ІІМ) практикалық өзара іс-қимыл мәселелері толық нақтыланбаған, осы құрылымдардың қайталанатын функциялары айқын. Нормативтік компонентті одан әрі дамыту және оны практикада қолдану қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Токаев посетил стратегические командно-штабные военные учения «Батыл тойтарыс – 2023». Интернет ресурс: <https://astanatv.kz>. (дата обращения: 16.10.2023г.).
2. Токаев обратился к военнослужащим. Интернет ресурс: <https://tengrinews.kz>. (дата обращения: 10.11.2023г.).
3. Укрепить Национальную гвардию и повысить уровень ее боеготовности поручил Президент Республики Казахстан. Интернет ресурс: <https://24.kz>. (дата обращения: 10.12.2023г.).
4. Боевая служба воинов Национальной гвардии не прекращается ни на минуту. Интернет ресурс: <https://dknews.kz>. (дата обращения: 12.10.2023г.).
5. Әлиев Қ.Е. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының кейбір мәселелері. Монография. – Алматы; 2023. 2023. -197 б.
6. «Соғыс жағдайы туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 5 наурыздағы № 391 Заңы. (2022.07.11 №136-VII Заңымен өзгерістер енгізілді). Интернет ресурсы: <https://adilet.zan.kz>. (жүгінген күні: 13.11.2023ж.).
7. «Төтенше жағдай туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 ақпандағы № 387-2 Заңы. (2022.07.11 №136-VII Заңымен өзгерістер енгізілді). Интернет ресурсы: <https://adilet.zan.kz>. (жүгінген күні: 27.10.2023ж.).
8. «Азаматтық қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 11 сәуірдегі № 188-V Заңы. (2023.04.19 №223-VII Заңымен өзгерістер енгізілді). Интернет ресурсы: <https://adilet.zan.kz>. (жүгінген күні: 15.09.2023ж.).
9. «Қазақстан Республикасының қорғаныс және Қарулы Күштері туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 7 қаңтардағы №29 Заңы. (24.11.2022 ж. бойынша өзгертулер мен толықтырулармен). Интернет ресурсы: <https://www.akorda.kz>. (жүгінген күні: 14.10.2023ж.).
10. «Қазақстан Республикасының Әскери доктринасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 12 қазандағы № 1045 Жарлығы. Интернет ресурсы: <https://adilet.zan.kz>. (жүгінген күні: 15.10.2023ж.).

TRANSLITERATION:

1. Tokayev attended the strategic command and staff military exercises “Batyl Tottarys - 2023”. Internet resource: <https://astanatv.kz>. (date of application: 16.10.2023).
2. Tokayev addressed the military personnel. Internet resource: <https://tengrinews.kz>. (date of application: 10.11.2023).
3. The President of the Republic of Kazakhstan instructed to strengthen the National Guard and increase the level of its combat readiness. Internet resource: <https://24.kz>. (date of application: 10.12.2023).
4. The combat service of the National Guard soldiers does not stop for a minute. Internet resource: <https://dknews.kz>. (date of application: 12.10.2023).
5. Aliev K.E. Some problems of the National Guard of the Republic of Kazakhstan in the system of ensuring national security. Monograph. - Almaty; 2023. 2023. -197 p.

6. Law No. 391 of the Republic of Kazakhstan dated March 5, 2003 «On the state of war». (Amended by Law No. 136-VII of 11.07.2022). Internet resource: <https://adilet.zan.kz>. (date of application: 13.11.2023).

7. Law of the Republic of Kazakhstan dated February 8, 2003, No. 387-2 «On State of Emergency». (Amended by Law No. 136-VII of 11.07.2022). Internet resource: <https://adilet.zan.kz>. (date of application: 27.10.2023).

8. Law No. 188-V of the Republic of Kazakhstan dated April 11, 2014 «On Civil Protection». (Amended by Law No. 223-VII of 04/19/2023). Internet resource: <https://adilet.zan.kz>. (date of application: 15.09.2023).

9. Law No. 29 of the Republic of Kazakhstan dated January 7, 2005 «On Defense and Armed Forces of the Republic of Kazakhstan». (with changes and additions as of 24.11.2022). Internet resource: <https://www.akorda.kz>. (date of application: 14.10.2023).

10 Decree No. 1045 of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2022 «On approval of the Military Doctrine of the Republic of Kazakhstan». Internet resource: <https://adilet.zan.kz>. (date of application: 15.10.2023).

К.Е. АЛИЕВ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УЧАСТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ОБЕСПЕЧЕНИИ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Казахский национальный исследовательский технический университет
имени К.И. Сатпаева, г. Алматы.

В статье рассматриваются место и роль Национальной гвардии Республики Казахстан в системе институтов обеспечения военной безопасности. Ее функционирования анализируются в контексте национальной безопасности Республики Казахстан, где отмечается, что повышение эффективности ее обеспечения возможно за счет совершенства структуры и деятельности исполнительной власти, а также комплексного развития правоохранительных органов. Рассматриваются также основные положения закона Республики Казахстан «О Национальной гвардии Республики Казахстан». Отмечается, что Национальная гвардия призвана повысить эффективность противодействия экстремизму и терроризму как на территории государства, так и за ее пределами, что особенно важно в условиях ведения «гибридных войн».

К.Е. ALIEV

SOME ISSUES OF PARTICIPATION OF THE NATIONAL GUARD OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN ENSURING MILITARY SECURITY

Kazakh National Research Technical University named after K.I. Satbayev,
Almaty c.

The article examines the place and role of the National Guard of the Republic of Kazakhstan in the system of institutions for ensuring military security. Its functioning is analyzed in the context of the national security of the Republic of Kazakhstan, where it is noted that increasing the effectiveness of its provision is possible due to the perfection of the structure and activities of the executive power, as well as the comprehensive development of law enforcement agencies. The main provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan «On the National Guard of the Republic of Kazakhstan» are also considered. It is noted that the National Guard is designed to increase the effectiveness of countering extremism and terrorism both on the territory of the state and abroad, which is especially important in the context of conducting «hybrid wars».

УДК 355/359

Б.М. ТЛЕУЖАНОВ

магистр, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы қызметтік-жауынгерлік қолдану тактикасы кафедрасы бастығының орынбасары, полковник, Петропавл қ.

ГИБРИДТІК СОҒЫС: МӘНІ, МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада автор заманауи уақытта соғыс ұғымының өзгеріске ұшырағанын және қарсыласты жеңу, оған өз еркін жүктеу үшін тікелей зорлық-зомбылық жүргізу бірінші орыннан кетіп, гибридік соғыстың тәсілдері орын алғанын баяндайды. Әскери тарихқа шолу жасап, соғысты жүргізу стратегиясының эволюциясын тілге тиек етеді. Заманауи соғыстың мақсаты мен міндеттері өзгеріске ұшырап, қоғам мен мемлекеттің көптеген салаларына етек жайып, кешенді соғысқа айналғанын тұжырымдайды. Мақала барысында мысалдар келтіре отырып, заманның соғысты жүргізу тәсілдері мен амалдары елдің экономикалық, саяси, идеологиялық пен т.б. мүмкіндіктеріне байланысты және тәуелді болуына көз жеткізеді.

Түйінді сөздер: *гибридік соғыс, кешенді соғыс, түсті революциялар, бүлік соғыс, қақтығыстар мен қарсыластар, зорлық-зомбылық әрекеттері.*

Стратегия мен соғыс теориясымен айналысатын теоретиктердің біршамасы соғысты дәстүрлі жолмен жүргізу ескірді, заманауи соғыстар сапалы түрде бұрынғылардан өзгеше және 21 ғ. қауіпсіздіктің ортасына сай келмейді деп, есептейді. Демек, мемлекеттің әскери ұйымы және ұлттық қауіпсіздік саласы толығымен түбегейлі өзгерісті талап етеді. Соғысқа деген дәстүрлі көзқарасты ұстанатындар, назарларын соғыстың формасы мен сипатына аударады, оның табиғатының өзгермеген кезінде. Олардың пікірінше, мыңдаған

жылдар бойы қалыптасқан стратегия мен соғыстың фундаментальді негіздері мен ұстанымдарына әсер етпейтін әртүрлі көзқарастар бар.

Тарихты шолатын болсақ, соғыс түсінігіне деген көзқарастың екі түрін байқауға болады. Біріншісі, әлеуметтік және саяси мақсатқа жету мақсатында, соғысты ұйымдастырылған зорлық-зомбылық ретінде анықтама Клаузевиц есімі мен батыс және американдық ойларда басымдық алады. Аталған көзқарас, моральдің, этиканың және құқықтың құндылықтарынан және соғыс аспектілерінен алшақтандырылған, мүмкін ескеріліп, есепке алынса да, тек қана саяси және әскери пайданың призмасы арқылы ғана ескеріледі. Бұл көзқарастың «аморальді» және одан да артық «прагматикалық» екенін айтуға жол береді. Мысалы, құқық, соғыстың рационалдың бөлігі бола тұра, құқықты Клаузевиц соғыстың тотальдік соғысқа әкеліп соғуына жол бермейтін бір фактор ретінде қарастырады.

Соғысқа деген екінші көзқарас, сонау Рим империясының кезінен қалыптасып келеді. Бұл көзқарас рим ораторы және саяси қайраткер Цицеронның есімімен байланысты, оның тұжырымдауы бойынша, соғыс ұйымдастырылған зорлық-зомбылық емес, құқықтық жағдай мен жайт екенін айтады. Соғыстың шиеленісті шешетін және зорлық-зомбылықты ақтайтын және орын алатын шегі барын құптайды. Сондықтан, қарулы зорлық-зомбылықты қолданудың және соғысты жариялаудың құқықтық жағдайы мен критерияларын рәсімдеудің қажеттілігі бар.

Жаңа философиялық энциклопедияда соғыс екі аспектіде қарастырылған: біріншісі, дұшпандық күйі, біреумен ұрыс ретінде; екіншісі экономикалық, саяси, идеологиялық, дипломатиялық құралдарды қолдана отыра, арнайы әлеуметтік институттар (әскер) жүргізетін мемлекеттер, ұлттар, әлеуметтік топтар арасындағы ұйымдастырылған қарулы ұрыс ретінде [1].

Әскери энциклопедиялық сөздікте соғысты «әлеуметтік-саяси құбылыс, зорлық-зомбылық құралдары арқылы жүргізілетін саясаттың жалғасы» деп, анықтама береді [2].

Бұл анықтама соғыстың мәнін айтарлықтай кішірейтіп, тек қана оның бір белгісі – жүргізген құралын ғана ескеріп: зорлық-зомбылық құралдары бар – бұл соғыс бар дегенді ғана білдіреді. Біздің көзқарасымыз бойынша, соғысты осылай түсіну түсінікке кері нәтиже бере отыра, маңызды белгілерінің бірі - қарсыласқа өз еркін жүктеу және саясаттың ірі субъектілері мүдделерінің қақтығысы екенін ескермейді. Сонымен қатар, дәл осы белгілер соғыста мақсат қою аймағын құрайды.

Соғыстың анықтамасын беретін көптеген көзқарастарға тоқтауға болады, бірақ сонымен қатар соғыс тәжірибелерін негізге ала отыра, тарихи уақыттың өткен – 5,5 мың жылы бойынша келесі қорытынды жасауға болады. Кез келген соғыстың маңызды мәні – қарулы күрес, өткен соғыстарда қару басты және жалғыз зорлық-зомбылық құралы болды, осы уақытта да, мүмкін болашақта да сақталып қала берер. Жалпы алғанда, кез келген соғыстың мәні үш белгі: саяси мақсаты, зорлық-зомбылық құралы, өз еркін жүктеудің формалары мен тәсілдері

арқылы анықталады. Соғысқа деген осы жалпы көзқарастан, соғысты – саяси субъектілер арасындағы өз еркін зорлық-зомбылық құралдарын қолдану арқылы жүктеудің тәсілдері.

Егер, соңғы 60-80 жылдағы соғыстың даму тарихын алсақ, біздің көретініміз, екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі қарсыласу эволюциясы айтарлықтай өзгерген. Әр соғыстың өзіне тән бірегей әлеуметтік және технологиялық контексті барын ұмытпаған жөн, және әскери тарихтың айқындауы бойынша осы фактіні елемей өте қауіпті. Заманауи қарсыласуда дәл осы контекстер шешуші рөлді атқара бастады. Және де, осы контекстер, ең алдымен ақпараттық-танымдық технологиялармен, мәдениетпен байланысты. Жалпы алған, көптеген қарулы және қарусыз қақтығыстарды классикалық анықтамалар тұрғысынан соғыс деп атауға болмайды. Дегенмен, соған қарамастан, онтологиялық тұрғыдан алғанда, соғыстың табиғатын түсіне отырып, олар басымдыққа жетуге, жауды әлсіретуге, аумақты, табиғи ресурстарды тікелей басып алу арқылы емес, мемлекеттердің экономикасына нұқсан келтіруге, мифтерді, мәдени бірігейлікті жоюға бағытталған. Басқаша айтқанда, соғыс жоспарлы түрде тек қана жаудың қарулы күштеріне әсер етпей, сонымен бірге адам өмірінің барлық салаларына әсер ететін жалпы (тотальді) соғысқа айналып бара жатыр.

Қарсыласу мен соғыстың эволюциясы өз саласына материалдық ресурстар мен адам ресурстарын көбірек тартатын болды.

Заманауи соғыстар мен қақтығыстар мәселелерін зерттейтін көптеген авторлар, қарсыласудың назары ақпараттық, психологиялық және өркениеттік аспектілерге ауысып бара жатқанын, өз еңбектерінде көрсетеді. Заманауи соғысты анықтайтын жаңа көзқарастар және анықтамалар енгізілуде.

Қазіргі уақытта осындай соғыстар мен олардың элементтерін анықтайтын көптеген сипаттамалар мен әзірлемелер бар. Мысалы, келесі терминдер мен ұғымдар: жарияланбаған, құпия әскери іс-әрекеттер (А.А. Бартош) [3], шағын соғыс (М.А. Дровов) [4], желілік соғыс (аналитики РЭНД-корпорации) [5]. Бүкіл әлемде бір уақытта болып жатқан көптеген жергілікті-мақсатты соғыстардың шындығын анықтау және белгілеудің басқа әрекеттері бар.

Гибридтік соғысты зерттеушілер арасында орыс диаспорасының әскери теоретигі Е.Э. Месснерді және оның бүлік-соғыстың концепциясын атау керек⁶. Өз концепциясын түсіндіру үшін ол келесі түсініктемелерді қолданды: «жартылай соғыс», «агрессивті дипломатия», «хаос», «бүлік-соғыс», «ұйықтап қалған соғыстар», «дүниежүзілік соғыс» және басқалары. Соғыс түрлері әртүрлі дүниетанымдық-әдістемелік негізде қарастырылып танылған. Әр дәуірде соғыс мақсатының эволюциясы өзгеріске ұшырап, жақын болашақта қарсыласын толығымен өз еркіне бағындыруға келіп тоқтайтын болады, әзірше. Еске салатын болсақ, ежелгі дәуірдегі мақсат – қарсыласын физикалық жою, халқын құлдыққа алу және құнды заттарын иемдену; орта ғасыр мен қайта өрлеу дәуіріндегі мақсат – территорияны және қарсыластың материалдық байлығын басып алу; жаңа уақыт дәуірі (19-20 ғ.ғ.) – қарсыластың саяси құрылымы мен экономикасын

жою, оның әскерін тас-талқан ету және территориясын басып алу; жаңарған уақыт дәуірі (20 ғ. соңы – осы кезге дейін) – қарсыластың қарулы күштерін тас-талқан ету, саяси жүйені құлату, оның экономикалық потенциалын төмендету және қарсыласқа өз еркін жүктеу. Осы жоғарыда айтылған дәуірлердің мақсатын ескере отырып, соғысты жүргізу стратегиясының эволюциясына тоқталсақ, мынадай көріністі көреміз.

19 ғ. – ұсақтап және аштықпен жою стратегиясы; 20 ғ. – жаһандық соғыс және ядролық тежеу стратегиясы; 21 ғ. – жаһандық соққы және алдын алу стратегиясы. Осы ғасырда аяқ алған жаңа стратегия – гибридік соғыс.

Соғыс концепциясы ғана өзгерген жоқ, сонымен қатар соғыс өнерінің философиясы да өзгеріске ұшырады.

Біріншіден, қоғамдық қозғалыстың алға қарай дамуына байланысты соғысты зерттеу келесі бағыттарда жүзеге асуда: саяси соғыс, экономикалық соғыс, ақпараттық-психологиялық соғыс, классикалық соғыс, әлеуметтік соғыс, тарихпен соғыс, идеялар соғысы және мәдени соғыс.

Екіншіден, соғыс бұл арада тек қана арнайы әлеуметтік институт – әскердің көмегімен мемлекеттер жүргізетін физикалық қаруланған зорлық-зомбылық ретінде ғана емес, одан да кең шеңберде қарастырылады.

Үшіншіден, бұл жерде қаруды түсіну де маңызды. Бұл физикалық зорлық-зомбылық құралдарымен шектелмейді (оқшашар, зеңбірек, ұшақ).

Заманауи соғысқа арналған әдебиеттерді саралау нәтижесі соғыстың күрделі және көп қырлы екенін көрсетеді. Гибридік соғыстың тұжырымдамасы оның көпөлшемділігін және көпсалалы екендігін, адамның өзінің және өзі жасайтын әлеуметтік жүйелердің күрделілігі мен көп өлшемділігі ұстанымына негізделгенін көрсетеді.

Бұл тұжырымдама классикалық және классикалық емес соғыс қаруларын біріктіреді және соғыстың көп өлшемді ғылымы ретінде соғыс теориясы мен тәжірибесін қалыптастыруға мүмкіндік беретін соғыс түрлерін талдау үшін белгілі бір әдістемелік әлеуетке ие. Осы әдістеме шеңберінде гибридік соғыс бірнеше соғыс түрлерінің жиынтығы, қоғамды ұйымдастыру деңгейлері мен салаларына шабуыл жасау маневрі болып табылады. Кез келген соғыс күрделі, көп деңгейлі жүйе болғандықтан, ол бір уақытта көптеген басқа компоненттерді қамтиды, физикалық зорлық-зомбылық пен тиісті қаруды қолдану әрқашан соғыстың жалғыз белгісі бола бермейді. Бірақ айта кету керек, Кеңес Одағының ыдырауына дейін әскери тарихта тек әскери емес күрес түрлерін қолданатын соғыстар болған емес, «қырғи-қабақ соғысты» қоспағанда. Кейбір ғалымдар мен саясаткерлердің есептеуінше гибридік соғыстар «түсті революциялардың» басталуымен етек алды деуге болады. Алысқа кетпей бұрынғы Кеңес Одағының құрамында болған мемлекеттерді атасақ және еске салатын болсақ, алғашқы түсті революциялар: «революция роз» Грузияда 2003 ж., «оранжевая революция» Украинада 2004 ж., «тюльпановая революция» Қырғызстанда 2005 ж.. Түсті революциялар болған алыс шетелдерді атасақ: Югославия, Иран, Кувейт, Ливия, Сирия.

Дегенмен, бүгінгі күні қандай баға берілсе де, қандай болжамдар жасалса да, кез келген соғыс, оның ішінде гибридті соғыс жанама әрекеттердің емес, терең әлеуметтік және ұлтаралық қайшылықтар мен тенденциялардың жемісі екені даусыз. Бұл қайшылықтар экономикалық, саяси, геостратегиялық және басқа да мүдделердің қақтығысында туындайды. Олардың өршуінің әлеуметтік табиғаты мен механизмін білмейінше, олардың қайғылы салдарын болдырмау немесе ең болмағанда азайту мүмкін емес.

Гибридтік соғыстың не екенін ешкім нақты айта алмайды. Бұл терминді батыстық сарапшылар соғыстың қызу кезеңіне дейінгі бастапқы кезеңі ретінде ойлап тапты. Би-би-сидің дипломатикалық мәселелер жөніндегі комментаторы Джонатан Маркус «Путиннің гибридті соғысы – НАТО-ның бас ауруы» атты мақаласында келесідей анықтама береді: «Гибридті соғыс – бұл ашық және жасырын әскери күштердің бірігуі, арандатулар мен диверсиялардың үйлесімі және оның қатысуын жоққа шығару, бұл оларға толық жауап беруді әлдеқайда қиындатады»⁷.

Гибридті соғыстың мәні мен мазмұнын анықтау үшін біз «гибридтік», «гибридтік соғыс», «гибридтік әрекеттер», «ақпараттық соғыс», «ақпараттық қару», «психологиялық соғыс», «психологиялық қару» және тағы да басқа анықтамаларды нақтылауымыз керек.

Сөздіктерде «гибрид» (латын тілінен – «будандастыру» мағынасында) анықтамада – генетика жағынан әртүрлі формаларды, түрлерді, сорттарды будандастыру арқылы алынған *ағза* немесе *жасуша* түрінде берілген. Гибрид ұғымы әсіресе ботаникада кең таралған, бірақ зоологияда да қолданылады.

Әлеуметтік жүйелерге және олардағы басқару процестеріне қатысты «гибридтік» ұғымы факторлардың келесі негізгі топтарының шебер және икемді үйлесімін: әскери, дипломатиялық, ақпараттық, психологиялық, гуманитарлық, экономикалық және т.б. болжайды. Жауға бірден бірнеше әсер ету түрін қолданудың күрделілігі гибридтіктің маңызды белгісі болып табылады. Әскери зорлық-зомбылықты қолдану маңызды, бірақ жауға әсер етудің жалпы жүйесінің бір бөлігі ғана.

Осы орайда еліміздің алғашқы әскери ғылым докторларының бірі – Ж.Х. Ахметовтың гибридтік соғыстың мәніне берген анықтамасына тоқталсақ: «Гибридті соғыстың мәні мынада: бұл дипломаттар арасындағы қатаң қарсыластықты, ақпараттық соғысты, идеологиялық соғысты, қарсыласқа экономикалық және саяси қысым көрсетуді, арнайы қызметтердің ерекше белсенділігін және нақты әскери әрекеттерді қамтитын, әрекет етудің әртүрлі тәсілдерінің кең ауқымды жиынтығын жүзеге асырған *кешенді соғыс*» [8].

Қорыта және мысал келтіре келе, «гибридтік соғыс» Сирия мен басқа мемлекеттердің тәжірибесіне сүйенсек, гибридті соғыс оның барлық материалдық және рухани күштерінің ең қиын сынағы болып табылады. Құралдары мен әдістері жағынан бұрынғы соғыстарға ұқсамайды, ол террорға, ақпараттық-психологиялық қысымға, әсіресе мемлекеттің басқарушы элитасына, экономикалық санкцияларға сүйенеді. Сонымен бірге оны

жүргізуден келген зиян, классикалық соғыстан келетін шығыннан да көп. Мұндай соғыста мемлекеттің экономикалық мүмкіндіктері, халық пен Қарулы күштердің жеке құрамының моральдік беріктігі, сондай-ақ олардың билікке сенімі үлкен мәнге ие. Бұл, жалпы алғанда, қазіргі жағдайдағы гибридік соғыстың ерекшеліктері және сипаттамасы.

ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ:

1. Быченков М.В. Война // Новая философская энциклопедия: В 4 т. Москва – 2000. Т. 1, с. 425.
2. Военный энциклопедический словарь. Москва – 1984. с. 151.
3. Бартош А.А. Гибридные войны в стратегии США и НАТО // Независимое военное обозрение. 2014, 10 окт.
4. Дробов М.А. Малая война. Партизанство и диверсии. Москва – 1931.
5. Networks and Netware: The Future of Terror, Crime, and Militancy. John Arquilla David Ronfeldt (editors). RAND, 2001 (Электронный ресурс).
6. Мэсснер Е.Э. Всемирная мятежвойна. Москва – 2004. с. 512.
7. Дж. Маркус «Гибридная война Путина – головная боль НАТО». Электронный ресурс. [http //www bbc co uk/](http://www.bbc.co.uk/).
8. Сборник материалов круглого стола. Международный военно-технический форум «Армия-2022». Современные аспекты развития военного искусства в условиях гибридных методов борьбы. Москва-2022.
9. Тарас А.Е. Малая война. Организация и тактика боевых действий малых подразделений. Хрестоматия. Минск – 1998.

TRANSLITERATION:

1. Bychenkov M.V. Voina // New philosophical encyclopedia: In 4 volumes Moscow – 2000. Vol. 1, p. 425.
2. Military encyclopedic dictionary. Moscow – 1984. p. 151.
3. Bartosh A.A. Hybrid wars in the strategy of the USA and NATO // Independent Military Review. 2014, October 10.
4. Drobov M.A. Small war. Guerrilla warfare and sabotage. Moscow – 1931.
5. Networks and Netware: The Future of Terror, Crime, and Militancy. John Arquilla David Ronfeldt (editors). RAND, 2001 (Electronic resource).
6. Messner E.E. World insurgency. Moscow – 2004. p. 512.
7. J. Marcus «Putin's hybrid war is a headache for NATO» An electronic resource. [http //www bbc co uk/](http://www.bbc.co.uk/).
8. Collection of materials of the round table. The International military-technical Forum «Army-2022». Modern aspects of the development of military art in the context of hybrid methods of struggle. Moscow-2022.
9. Taras A.E. Small war. The organization and tactics of combat operations of small units. A textbook. Minsk – 1998.

Б.М. ТЛЕУЖАНОВ

ГИБРИДНАЯ ВОЙНА: СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ Академии Национальной гвардии Республики Казахстан.

В статье автор рассматривает изменение понятия «война» и уход от первого места насильственных действий для победы над противником, а взамен применяются способы ведения гибридной войны с целью навязывания ему своей воли. Опираясь на военную историю анализирует эволюцию стратегии ведения войны. Изменение цели и задачи современной войны привели к вторжению во все сферы общества и государства, тем самым приняли форму комплексности войны. Приведя примеры, приводит факты зависимости способов и приемов ведения современной войны от экономических, политических, идеологических и др. возможностей государства.

B.M. TLEUZHANOV

HYBRID WARFARE: ESSENCE, CONTENT AND FEATURES

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

In the article, the author reports that in modern times the concept of war has undergone a change, and the methods of hybrid warfare have taken place, when direct violence to defeat the enemy, impose their will on him has left the first place. He reviews military history and discusses the evolution of war strategy. He concludes that the goals and objectives of modern war have undergone changes, become a comprehensive war, spreading to many spheres of society and the state. In the course of the article, using examples, we will make sure that the methods and methods of conducting the war of the times depend on and depend on the economic, political, ideological, etc.capabilities of the country.

УДК 343.2/7

Г.Ж. НУРСАЛИЕВА¹, Е.А. БРЫЗГАЛОВА², Н.Н. СУЛАЙМАНОВА³

¹ к.ю.н. Республики Казахстан, старший преподаватель кафедры «Правовые дисциплины» Северо-Казахстанского университета им. М. Козыбаева;

² м.ю.н. Республики Казахстан, и.о. заведующей кафедры «Правовые дисциплины» Северо-Казахстанского университета им. М. Козыбаева;

³ д.ю.н., профессор, Республика Кыргызстан, заведующая кафедрой уголовного права и криминологии Кыргызско-Российского Славянского Университета.

ОБ ОСНОВНЫХ НОВЕЛЛАХ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются вопросы о внесенных некоторых новеллах нового уголовного законодательства, развитие уголовной политики, гуманизация лиц, впервые совершивших преступления небольшой и средней тяжести, а также о проведении жесткую уголовную политику в отношении лиц, виновных в совершении тяжких и особо тяжких преступлений, скрывающихся от уголовного преследования, а также при рецидиве преступлений.

Ключевые слова: уголовный кодекс, уголовное законодательство, уголовная политика, уголовное правонарушение, уголовный проступок.

Введение. С утверждением Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 г. прошла масштабная работа по дальнейшему совершенствованию уголовного законодательства и практики его применения.

Важнейшим звеном правовой политики государства **являлся уголовная политика**, совершенствование которой осуществляется путем комплексной, взаимосвязанной коррекции уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного права, а также правоприменения.

Оценивая современное состояние **уголовного права**, можно констатировать, что в целом обеспечено его поступательное развитие.

Методы исследования. При написании статьи был использован комплекс общенаучных и частнонаучных методов познания, в том числе системно-структурный, формально-юридический методы.

Результаты, обсуждения. Развитие уголовного права, как и прежде, должно осуществляться с учетом двухвекторности уголовной политики. Гуманизацию коснулась главным образом лиц, впервые совершивших преступления небольшой и средней тяжести, а также социально уязвимых групп населения - беременных и одиноких женщин, имеющих на иждивении несовершеннолетних детей, несовершеннолетних, людей преклонного возраста. Вместе с тем, необходимо и впредь проводить жесткую уголовную

политику в отношении лиц, виновных в совершении тяжких и особо тяжких преступлений, скрывающихся от уголовного преследования, а также при рецидиве преступлений.

Важнейшим направлением развития уголовного права являлась определение возможностей поэтапного сокращения сферы применения уголовной репрессии путем расширения условий освобождения от уголовного наказания, прежде всего по отношению к лицам, не представляющим большой общественной опасности (несовершеннолетним, лицам, совершившим неосторожные преступления, к иным лицам - при наличии смягчающих обстоятельств).

Как указывалось, что важным так же коснулась приведение уголовного закона в соответствие с международными договорами, ратифицированными Казахстаном. Речь, в частности, идет не только о декриминализации, но и об обратном процессе криминализации определенных видов правонарушений, а также о введении уголовной ответственности юридических лиц за некоторые категории уголовных деяний, в том числе за экологические, экономические и коррупционные правонарушения.

Необходимы новые подходы в определении критериев классификации и категоризации уголовных правонарушений. Как это сделано в ряде стран мира, Уголовный кодекс мог бы базироваться на иной классификации уголовно наказуемых деяний: преступления соответствующих категорий и уголовные проступки. Осуждение за уголовный проступок не должно влечь судимости[1].

С учетом двухвекторного курса уголовной политики в отношении отдельных преступлений прослеживалась гуманизация уголовного законодательства, в части других, напротив, - ужесточение мер уголовно-правового воздействия. В свою очередь, все это потребовало не просто внесения изменений и дополнений в действующее уголовное законодательство, а коренного пересмотра положений уголовного закона путем принятия нового УК РК, необходимость которого возникла уже давно. С января 2015 года Республика Казахстан живет по новому Уголовному кодексу.

Новый Уголовный кодекс Республики Казахстан, подписанный 3 июля 2014 года включает в себя 467 статей (в УК 1997 г. – 434). Общая часть состоит 7 разделов (98 статей), Особенная – из 18 глав (368 статей). Что касается положений Общей части, то одна из главных новел новой редакции УК - введение понятия «уголовные правонарушения», которые в зависимости от степени общественной опасности и наказуемости подразделяются на преступления и уголовные проступки. Преступлением в соответствии с ч. 2 ст. 10 нового УК РК признается совершенное виновно деяние (действие или бездействие), запрещенное настоящим Кодексом под угрозой наказания в виде штрафа, исправительных работ, ограничения свободы или смертной казни. Согласно ч. 3 ст. 10 УК РК, уголовным проступком признается совершенное виновно деяние (действие либо бездействие), не представляющее большой общественной опасности, причинившее незначительный вред либо создавшее

угрозу причинения вреда личности, организации, обществу или государству, за совершение которого предусмотрено наказание в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам, ареста.

Всего в новом УК РК содержится 156 уголовных проступков, в том числе 47 из категории бывших административных правонарушений, 103 преступления небольшой тяжести, не предусматривавших в качестве меры наказания лишение свободы, а также 7 новых деяний, которые ранее не были предусмотрены ни в Уголовном Кодексе, ни в Кодексе об административных правонарушениях. В основном это медицинские и кибер-проступки. Необходимо отметить, что в юридической литературе проблема уголовного проступка обсуждалась уже давно, однако вопрос о том, следует ли выделять в законе соответствующую категорию деяний, до сих пор не был решен, и только в новом Уголовном Кодексе Республики Казахстан данная проблема была разрешена на законодательном уровне, что приобретает особое значение. Пересмотреть положения уголовного законодательства в этой части было необходимо, в первую очередь, для достижения целей уголовного наказания, повышения его роли как средства противодействия преступным проявлениям, не представляющим большой степени общественной опасности. Выделение рассматриваемой категории правонарушений позволит, на наш взгляд, высвободить дополнительные силы для борьбы с наиболее опасными посягательствами за счет установления упрощенного процесса (протокольной формы) по делам об уголовных проступках, поскольку большая служебная загруженность сотрудников правоохранительных органов является одним из главных факторов, вызывающих ошибки в правоприменительной деятельности. Совершение проступков в соответствии с ч. 2 ст. 79 нового УК РК не будет влечь за собой такое уголовно-правовое последствие, как судимость. Максимальная мера наказания за уголовный проступок определена в виде ареста сроком до 90 суток, однако в таком размере он предусмотрен только по 41 составу правонарушений из 156. Главное отличие между преступлением и уголовным проступком - тяжесть и общественная опасность совершенного деяния. В нормах нового УК РК полностью исключен институт административной преюдиции, так как он несовместим с категорией уголовного проступка и в целом является неактуальным для современной модели отечественного уголовного права. Концептуальные изменения претерпел институт соучастия в преступлении. Так, в целях унификации положений Кодекса все сложные формы организованной преступности обозначаются одним обобщающим термином «преступная группа», под которым понимается «организованная группа, преступная организация, преступное сообщество, транснациональная организованная группа, транснациональная преступная организация, транснациональное преступное сообщество, террористическая группа, экстремистская группа, банда, незаконное военизированное формирование (ст. 3 УК РК). Расширен перечень преступлений, за совершение которых уголовная ответственность наступает с 14 лет. Реакция государства последовала и на участвовавшие случаи

совершения преступлений против несовершеннолетних со стороны педагогических работников и лиц, работа которых связана с несовершеннолетними. Так, установлен пожизненный запрет на работу с детьми лицам, осужденным за сексуальные преступления против несовершеннолетних. Также следует отметить, что за совершение коррупционных преступлений лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью назначается обязательно и состоит в пожизненном запрете занимать должности на государственной службе, судьи, в органах местного самоуправления и ряде других должностей (ч. 2 ст. 50 нового УК РК). В части, касающейся видов наказаний, законодатель изменил их традиционную классификацию. Так, если в УК РК 1997 г. все наказания делились на основные, дополнительные и те, которые могут быть применены как в качестве основных, так и дополнительных [2], то согласно положениям УК 2014 г. к лицу, признанному виновным в совершении уголовно наказуемого деяния, могут применяться либо основные наказания, либо, наряду с основным, дополнительные наказания [3]. Таким образом, исключена категория наказаний, которые могут быть применены в качестве как основных, так и дополнительных, что, на наш взгляд, положительно отразится на процессе правоприменения и послужит снижению уровня судейского усмотрения. Примечательно, что отдельные виды наказаний, ранее исключенные из УК РК 1997 г., в новом УК РК вновь нашли отражение. Таковым видом наказания, в частности, является арест, который состоит в содержании осужденного в условиях строгой изоляции от общества на весь срок назначенного наказания. Определенные изменения претерпели уголовно-правовые нормы, связанные с вопросами освобождения от уголовной ответственности и наказания. Так, в УК РК 2014 г. законодатель впервые в качестве самостоятельных оснований освобождения от уголовной ответственности предусмотрел освобождение от уголовной ответственности при выполнении условий процессуального соглашения (ст. 67) и освобождение от уголовной ответственности с установлением поручительства (ст. 69). Можно констатировать, что с развитием юридической науки и совершенствованием системы казахстанского уголовного законодательства в связи с изменяющимися условиями политической и правовой жизни страны назрела практическая необходимость расширить основания освобождения лица от уголовной ответственности и наказания, сохранив базовые, оправданные временем и практикой уголовно-правовые институты. Возможное наличие законодательных погрешностей в уголовно-правовых нормах покажет практика их применения. Вместе с тем, на наш взгляд, их введение является вполне обоснованным и целесообразным.

Говоря об отдельных аспектах совершенствования уголовного законодательства в вопросах, касающихся норм Особенной части, следует отметить, что в УК РК 2014 г. впервые введены две новые главы: гл. 7. «Уголовные правонарушения в сфере информации и связи» и гл. 12. «Медицинские уголовные правонарушения», разработанная во исполнение

поручения Главы государства о защите материнства и детства в Республике Казахстан. В данную главу вошел ряд преступлений, которые, согласно положениям УК РК 1997 г., были предусмотрены в гл. 1 «Преступления против личности». В целом, анализ норм Особенной части свидетельствует о том, что наказания за одни преступления в новом УК стали мягче, другие нормы, напротив, – более суровыми. Это касается экстремизма, терроризма, организованной преступности. По ним введен запрет на условно-досрочное освобождение, замену наказания на более мягкое, на применение амнистии, соответственно, увеличены сроки лишения свободы за их совершение. На указанную категорию преступлений не будут распространяться сроки давности привлечения к уголовной ответственности и наказанию. В рамках усиления борьбы с террористическими и экстремистскими преступлениями в новый УК РК в качестве самостоятельного состава преступления введена уголовная ответственность за прохождение террористической или экстремистской подготовки. Нельзя не отметить, что законодатель расширил перечень отягчающих обстоятельств при совершении особо тяжких преступлений против личности. К примеру, квалифицирующим признаком убийства, согласно ч. 2 ст. 99 УК РК, является совершение убийства в условиях чрезвычайной ситуации или в ходе массовых беспорядков. Ужесточена ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью, изнасилование, вовлечение несовершеннолетнего в преступную деятельность, в совершение антиобщественных действий, в занятие проституцией, а также за торговлю несовершеннолетними. Наряду с этим, законодатель вновь причислил к категории уголовно наказуемых деяний причинение легкого вреда здоровью и побои, причинение средней тяжести вреда здоровью по неосторожности, которые в УК РК 1997 г. были декриминализированы. Нельзя не акцентировать внимание на том, что в УК 2014 г. впервые предусмотрена ответственность за клонирование человека, хотя Казахстан является не первым государством, где клонирование человека влечет уголовную ответственность. Напомним, что Генеральная Ассамблея ООН 8 марта 2005 г. приняла Декларацию о клонировании человека, призвав страны запретить все формы клонирования людей «в такой мере, в какой они совместимы с человеческим достоинством и защитой человеческой жизни». Республика Казахстан тогда поддержала эту декларацию. Следует отметить, что технологиями репродуктивного клонирования страна не обладала ни тогда, ни сейчас. В Казахстане подобные случаи не зафиксированы, но если желающие совершить подобное деяние появятся, то их могут лишить свободы сроком до трех лет, а при наличии особо квалифицирующих обстоятельств – до десяти лет. В целях обеспечения безопасности сооружений для жизни и здоровья человека на всех этапах архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в УК 2014 г. предусмотрена уголовная ответственность за нарушения правил безопасности в этой сфере. С учетом постоянного роста числа дорожно-транспортных преступлений и возросшего общественного резонанса, связанного с

совершением ДТП, особенно в состоянии алкогольного опьянения, в УК 2014 г. введена статья, предусматривающая уголовную ответственность за управление транспортным средством лицом, лишенным права управления транспортными средствами, находящимся в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения, а равно передача управления транспортным средством такому лицу или допуск к управлению транспортным средством такого лица. Указанная норма состоит из пяти частей и является правонарушением, совершенным с двумя формами вины, т. е. к совершенному деянию виновное лицо относится с умышленной формой вины, а по отношению к наступившим последствиям (причинению средней тяжести вреда здоровью, тяжкого вреда здоровью человека, смерти и т. д.) усматривается неосторожная форма вины (ст. 346 нового УК РК). Часть 1 ст. 346 УК РК законодатель определил как уголовный проступок, максимальная мера наказания за который предусмотрена в виде ареста сроком до девяноста суток, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью сроком на три года. В случае если деяние повлекло по неосторожности смерть двух или более лиц, наказание предусмотрено в виде лишения свободы на срок от семи до десяти лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью сроком на десять лет. Кроме того, глава, предусматривающая ответственность за транспортные уголовные правонарушения, включает и такой состав преступления, как допуск к управлению транспортным средством водителя, не имеющего права управления транспортными средствами. Данное деяние будет являться уголовно наказуемым в случае, если оно повлекло причинение средней тяжести вреда здоровью, тяжкого вреда здоровью, смерти, смерти двух и более лиц. В целях ужесточения борьбы с уголовными правонарушениями против здоровья населения и нравственности, законодатель впервые предусмотрел уголовную ответственность за немедицинское потребление наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, прекурсоров в общественных местах. Деяние также определено как уголовный проступок, максимальная мера наказания за совершение которого – арест на срок до сорока пяти суток. Необходимо отметить, что в целях реализации Концепции правовой политики в УК РК 2014 г. расширена сфера применения наказаний, не связанных с лишением свободы, в том числе путем установления штрафов по всем преступлениям небольшой и средней тяжести, не связанным с причинением смерти человеку, с одновременным пересмотром санкций на предмет соразмерности наказаний общественной опасности деяний и их соответствия принципу справедливости.

Ж.Д. Бусурманов в своем научном труде отметил, что, юридическая наука сделала еще один важный шаг на пути выработки решений самых принципиальных и волнующих отечественную проблем развития национального законодательства[4].

Далее, в своем первом послании народу Казахстана Глава государства Касым-Жомарт Токаев одним из основных направлений определил приоритеты в области обеспечения прав и безопасности граждан, дав поручение уполномоченным органам рассмотреть вопрос об ужесточении наказания за преступления против личности, собственности и другие тяжкие преступления. Реализацией данного поручения послужило принятие 27 декабря 2019 года Закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» (далее – Закон), вступившего в законную силу 13 января 2020 года. Изучение положений данного Закона позволяет сделать некоторые выводы о характере внесенных новелл и возможности их влияния на правоприменительную практику. В данной статье хотелось бы обратить внимание на основные изменения и дополнения Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Так, указанным Законом ужесточены санкции более 30 статей, введены новые квалифицирующие признаки, а также криминализированы следующие уголовные правонарушения: скотокрадство (ст.188-1), пропаганда или незаконная реклама наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, прекурсоров (ст.299-1), нарушение правил дорожного движения или эксплуатации транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения (ст.345-1), посягательство на жизнь сотрудника правоохранительного, специального государственного органа, военнослужащего, государственного инспектора по охране животного мира, инспектора специализированной организации по охране животного мира, егеря (380-1), применение насилия в отношении государственного инспектора по охране животного мира, инспектора специализированной организации по охране животного мира, егеря (380-2).

В целях ужесточения наказания за транспортные уголовные правонарушения, установлен пожизненный запрет на право управления транспортным средством за совершение транспортных преступлений, предусмотренных частью четвертой статьи 345-1 и 346 УК. Из числа коррупционных преступлений исключены преступления в сфере экономической деятельности (ст.216 ч.2 п.4) и ст.217 ч.3 п.3) УК) и за организацию незаконного игорного бизнеса (ст.307 ч.3 п.3) УК).

В этой связи право на освобождение от уголовной ответственности лиц, впервые совершивших коррупционные преступления, в связи с деятельным раскаянием отнесено к исключительной компетенции суда.

Также, существенные изменения претерпела ст.62 УК по исчислению сроков и зачете наказания. Так, время содержания под стражей, до вступления приговора в законную силу, засчитывается в срок наказания, из расчета один день за один день отбывания наказания в виде лишения свободы в учреждении максимальной, чрезвычайной и полной безопасности; полтора дня отбывания

наказания в виде лишения свободы в учреждении средней безопасности, а также средней безопасности для содержания несовершеннолетних; два дня отбывания наказания в учреждении минимальной безопасности. Статья дополнена также частью 3-1, согласно которой время содержания под стражей до вступления приговора в законную силу засчитывается в срок наказания из расчета один день за один день отбывания наказания в виде ареста; два дня отбывания наказания в виде ограничения свободы; четыре часа отбывания наказания в виде общественных работ; четыре месячных расчетных показателя отбывания наказания в виде исправительных работ, штрафа. Согласно части 6 ст.62 УК, при пересмотре приговора с назначением лицу иного вида наказания, отбытый срок или исполненный размер наказания до пересмотра приговора засчитывается в срок или размер нового наказания. При зачете отбытого срока или исполненного размера наказания одному дню лишения свободы соответствует один день ограничения свободы, считает Есымова А. [5].

Закключение. Подводя итоги вышеизложенному, хотелось бы отметить, что, безусловно, резерв для дальнейшего совершенствования уголовного законодательства не исчерпан, несмотря на то, что многие проблемные вопросы в новом УК РК нашли свое разрешение. Заслуживая в целом положительную оценку, УК РК 2014 г. как документ, имеющий политическое значение, не поставил точку в разрешении всех проблем и сохранил почву для дальнейших дискуссий как среди научных работников, теоретиков, так и практических сотрудников. Кроме того, следует отметить, что изменения и дополнения в уголовное законодательство направлены на обеспечение прав и законных интересов граждан. Ведь именно правовые гарантии со стороны государства в лице правоохранительных органов и суда способствуют развитию страны и формированию правового государства в современных условиях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденного Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года №858.
2. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 1997 г.
3. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 2014 г.
4. Бусурманов Ж.Д. Современные законодательства в свете концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. №1 (21), 2011. -С. 129-132
5. Есымова А. Основные новеллы Уголовного кодекса Республики Казахстан. <http://infozakon.kz/courts/13084-osnovnye-novelly-ugolovnogo-kodeksa-respubliki-kazahstan.html>

TRANSLITERATION:

1. Konceptiya pravovoj politiki Respubliki Kazaxstan na period s 2010 do 2020 goda, utverzhdenogo Ukazom Prezidenta Respubliki Kazaxstan ot 24 avgusta 2009 goda №858.
2. Ugolovnyj Kodeks Respubliki Kazaxstan ot 1997 g.
3. Ugolovnyj Kodeks Respubliki Kazaxstan ot 2014 g.
4. Busurmanov Zh.D. Sovremennye zakonodatelstva v svete koncepcii pravovoj politiki Respubliki Kazaxstan na period s 2010 do 2020 goda // Vestnik Instituta zakonodatelstva Respubliki Kazaxstan. №1 (21), 2011. -S. 129-132
5. Esymova A. Osnovnye novelly Ugolovnogo kodeksa Respubliki Kazaxstan. <http://infozakon.kz/courts/13084-osnovnye-novelly-ugolovnogo-kodeksa-respubliki-kazahstan.html>

Г.Ж. НУРСАЛИЕВА, Е.А. БРЫЗГАЛОВА, Н.Н СУЛАЙМАНОВА
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСТІҢ
НЕГІЗГІ ЖАҢАШЫЛДЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ

*М. Қозыбаев атындағы Солтүстік-Қазақстан университеті.
Қырғыз-Ресей Сляван университеті, Қырғызстан Республикасы.*

Мақалада жаңа қылмыстық заңнаманың кейбір новеллалары, қылмыстық саясатты дамыту, ауырлығы аз және орташа қылмыстарды алғаш рет жасаған адамдарды ізгілендіру, сондай-ақ қылмыстық құдалаудан жасырынған ауыр және аса ауыр қылмыстар жасауға кінәлі адамдарға қатысты қатаң қылмыстық саясат жүргізу туралы мәселелер қарастырылады.

G.J. NURSALIYEVA, Y.A. BRYZGALOVA, N.N. SULAYMANOVA
ABOUT THE MAIN NOVELTIES OF THE CRIMINAL CODE THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

*M. Kozybayev North Kazakhstan University.
Kyrgyz-Russian Slyavan University, Republic of Kyrgyzstan.*

The article discusses the issues of some novelties of the new criminal legislation, the development of criminal policy, the humanization of persons who have committed crimes of small and medium gravity for the first time, as well as the implementation of a strict criminal policy against those guilty of committing serious and especially serious crimes, hiding from criminal prosecution, as well as in case of recidivism. The article discusses the issues of some novelties of the new criminal legislation, the development of criminal policy, the humanization of persons who have committed crimes of small and medium gravity for the first time, as well as the implementation of a strict criminal policy against those guilty of committing serious and especially serious crimes, hiding from criminal prosecution, as well as in case of recidivism.

ИСТОРИЯ. ТАКТИКА И ОПЕРАТИВНОЕ ИСКУССТВО

УДК 3554.43

Р.Б. АЛЬНАЗИРОВ

доктор философии (PhD), заместитель начальника Академии (по научной работе) Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск.

СООТВЕТСТВИЕ СИЛ И СРЕДСТВ БРИГАДЫ ОПЕРАТИВНОГО НАЗНАЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ ВЫПОЛНЯЕМЫМ СЛУЖЕБНО-БОЕВЫМ ЗАДАЧАМ ПРИ ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВОВОГО РЕЖИМА ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО ПОЛОЖЕНИЯ

В статье рассматриваются основные направления приведения сил и средств бригады в соответствие с выполняемыми служебно-боевыми задачами в условиях чрезвычайного положения. Необходимость приведения организационно штатной структуры бригады оперативного назначения Национальной гвардии в соответствие содержанию служебно-боевых задач, и способам действий в районах чрезвычайного положения ; совершенствование существующих и поиск новых способов действий подразделении Национальной гвардии при условии минимизации привлечения войсковых нарядов для несения боевой службы и их активности, и самостоятельности.

Ключевые слова: *бригада оперативного назначения, Национальная гвардия, чрезвычайного положения, боевой порядок, блокирование, средства индивидуальной защиты.*

Одним из факторов, обуславливающих эффективность применения бригады оперативного назначения национальной при обеспечении режима ЧП, является ее организационно-штатная структура и боевой состав (сил и средств). Вследствие этого особый интерес, в рамках исследования опыта применения БрОН НГ в условиях ЧП представляет анализ соответствия сил и средств бригады СБЗ, возлагаемым на нее.

В соответствии с целью и задачами для проведения исследования выбрана БрОН НГ РК в принятой на сегодняшний день учебной организационно-штатной структуре. Численность БрОН НГ составляет около 0000 человек.

На вооружении бригады состоит следующее вооружение, автомобильная и специальная техника: БТР-80, минометы 2Б9, ЗУ-23-2, СПГ-9, АГС-17, РПГ-7В и др. Кроме того, для перекрытия труднодоступных, порой не просматриваемых участков местности, промежутков между элементами боевого порядка, блокирования (изолирования) участков местности, экстренного вскрытия дверей, люков жилых и административных зданий, обнаружения огнестрельного и холодного оружия и других целей в БрОН НГ используется ряд инженерно-технических средств: приборы «Алмаз», «Трепанг», «Импульс», «Ключ»,

«Лаванда», «Гиацинт», «Ирис», «Гамма», «Минискан». Для временного подавления психоволевой устойчивости участников массовых нарушений общественного порядка в результате воздействия мощными световыми и акустическими импульсами может применяться световая граната «Заря» и световое устройство «Пламя».

Служебно-боевые задачи в районах ЧП военнослужащие подразделений БрОН НГ выполняют в средствах индивидуальной защиты. При этом для воздействия на агрессивно настроенных граждан (преступников) в целях отражения их нападения и ограничения физического сопротивления могут быть использованы средства активной обороны (палка резиновая ПР-71 или ПР-90 и наручники БР или БР-С). Для принудительной остановки автотранспортных средств малой и средней грузоподъемности, имеющих пневматические шины в районах ЧП могут применяться специальные средства остановки транспорта типа «Еж-М» и «Скорпион».

В случае участия в проведении СпО по пресечению групповых и массовых нарушений общественного порядка, а также действий, направленных на разрушение и уничтожение государственной и коллективной собственности граждан, используются нейтральные дымовые средства и газовые средства раздражающего действия типа «Черемуха-1, -4 (-7), -5 (-6), -10». Исследованием установлено, что техническое оснащение БрОН НГ оказывает существенное влияние на качество и полноту выполнения основных СБЗ в районе ЧП, укрепляет морально-психологическое состояние военнослужащих, а также оказывает на преступников сильное подавляющее воздействие, что позволяет решать поставленные задачи минимальными силами [11, 13]. Опыт пресечения МНК показывает, что, например, использование всего двух устройств «Заря» в феврале 1990 г. личным составом караула учебной роты специального назначения 36-го оперативного полка внутренних войск при отражении нападения экстремистов на здание КГБ Армянской ССР не только остановило нападавших, но и рассеяло их. Соотношение оборонявшихся в здании военнослужащих и нападавших (25 чел. и около 2 тыс.), наглядно показывает высокую эффективность применения данных средств.

В феврале 1989 г. при ликвидации массовых беспорядков в г. Кировабаде 1 рота 55-го отдельного специального батальона милиции в количестве всего 56 чел. личный состав которой был полностью оснащен стальными шлемами, бронежилетами ЖЗЛ и ЖЗТ, щитами «Витраж» и палками резиновыми ПР-73, смог не только предотвратить проникновение бесчинствующей толпы общей численностью около 4,5 тыс. чел. в места компактного проживания лиц армянской национальности, но и после применения спецсредств «Черемуха-1» рассеять ее. Тем самым было предотвращено массовое избиение гражданского населения [3, 4, 8].

Анализ соответствия находящихся на оснащении БрОН НГ некоторых видов вооружения, специальной и автомобильной техники, инженерно-технических средств выполняемым задачам, нормам права и новейшим

достижениям науки показывает, что на оснащении бригады находятся средства, поступившие на вооружение в 80-х годах прошлого столетия и давно устаревшие с точки зрения научно-технического прогресса и эффективности применения. Опыт локализации и пресечения социальных конфликтов, в том числе и межнациональных, показывает, что в современных условиях ощущается недостаток в новейших инженерно-технических средствах, с помощью которых можно значительно повысить эффективность действий подразделений БрОН НГ по пресечению массовых беспорядков, а также сократить количество личного состава, привлекаемого к выполнению задач по предназначению. В настоящее время ведутся разработки и апробация новейших средств, относящихся к так называемому не летальному которое позволяет более эффективно выполнять задачи не только по пресечению массовых беспорядков, осуществлению охраны объектов жизнеобеспечения населения, но и других мероприятий по обеспечению правового режима ЧП в условиях МНК, особенно по пресечению массовых беспорядков в населенных пунктах.

Анализ ОШС БрОН НГ показывает, что для выполнения задач по обеспечению правового режима ЧП в районе МНК она может выделить из своего состава до 3 батальонов оперативного назначения, 1–2 группы подразделения специального назначения «Беркут» (ПСПН), подразделения обеспечения и обслуживания и может выполнять задачи в составе ВОГ, состоять в резерве, находясь в готовности к выполнению задач по предназначению, как в полном составе, так и частью имеющихся сил и средств.

Анализ служебно-боевого применения внутренних войск и Национальной гвардии в районах ЧП показывает, что при распределении сил и средств по видам боевой службы для обеспечения режима ЧП значительное количество военнослужащих выделялось для охраны общественного порядка (патрульно-постовая служба) и обеспечения общественной безопасности (пресечение массовых беспорядков), а также для изоляции района и охраны (прикрытия) важных государственных объектов. При этом состав сил и средств в войсковых нарядах и караулах существенно изменялся в зависимости от степени обострения ЧП. Так, пешие патрули по охране общественного порядка имели в своем составе: при третьей степени обострения ЧП – 3–4, при второй – 4–5, при первой – 5–7 военнослужащих. При поддержании режима комендантского часа комендантские патрули при второй степени обострения ЧП имели в своем составе 5–7 военнослужащих, а при первой – 7–10. При выполнении задач по изоляции района ЧП КПП имели в своем составе: при третьей степени обострения ЧП – 5–7, при второй – 10–15, при третьей – 15–20 военнослужащих.

Таблица Распределение сил и средств по видам боевой службы при поддержании режима чрезвычайного положения по опыту межнациональных конфликтов

	Район чрезвычайного положения					
	Армения (1989)	НКАО (1989)	Баку (1989)	Ферганская область, (1989)	Ошск ая	Северо- Осетинская и

							область (1990)	Ингушская республики (июль 1994)
Кол-во	Личный состав, чел.		6397	4731	5960	10020	3047	4272
	БТР, ед.		52	201	187	256	52	158
Выделялось на боевую службу	ООП	чел.	1850	1755	2735	3661	1391	1021
		%ед.	72,5	65,5	86	60	46	61
	изоляция района	чел.	474	374	136	1066	819	342
		%ед.	19	14	5	17	56	20
	охрана объектов	чел.	216	549	283	1405	208	311
		%ед	8,5	20,5	9	22	15	19
	всего	чел.	2540	2678	3154	6132	364	1674
		%ед.	27	56	52	61	26	39,2
Резерв	Личный состав	чел.	3090	1425	2034	2855	1260	2098
		%ед.	48	30	34	28	41	49,1
	БТР (БМП)	кол	52	90	–	66	18	55
		ед.	100	45	–	26	34	37
Суточный наряд		чел	767	615	772	1546	396	500
		%ед.	13	13	12	16	13	11,7

Опыт показывает, что количество войсковых нарядов, необходимых для выполнения задач по охране общественного порядка, зависит не только от степени обострения ЧП, но также и от численности населения, проживающего в районе, которое является одним из важнейших факторов, оказывающих влияние на выполнение СБЗ БрОН НГ в районе МНК.

Расчеты показывают, что количество населения, проживающего в городе (районе), где введен режим ЧП, оказывает существенное влияние на численность потенциальных участников групповых и массовых нарушений общественного порядка. Так, при 3-й степени обострения ЧП численность участников массовых беспорядков может достигать 7–8% от общего количества населения, при 2-й – 10%, а при 1-й – 30%. Следовательно, в зависимости от степени обострения ЧП и численности участников массовых беспорядков будет определяться состав сил и средств, необходимых для их пресечения.

Важнейшей задачей обеспечения правового режима ЧП является охрана важных государственных объектов и объектов обеспечения жизнедеятельности населения в районе МНК

Анализ расположения объектов обеспечения жизнедеятельности в районах ЧП позволил определить зависимость их количества от численности населения, проживающего в городе (районе). Так, при численности населения в городе (районе) до 50 тыс. чел. их количество составляет 4–5, до 200 тыс. чел. – 8–14, до 500 тыс. чел. – 16–23, свыше 500 тыс. чел. – 32–60. При этом немаловажное значение имеет среднестатистический объем боевой службы для их охраны, который существенно зависит от типа объектов. Это подтверждается опытом действий внутренних войск, который свидетельствует о том, что в зависимости от степени обострения чрезвычайного положения количество объектов, требующих прикрытия и охраны, может быть до 50 и более [66, 69]. Так, количество объектов, принимаемых под охрану в районе ЧП, достигало: в

Ереване в феврале 1989 г. – 26, в Ферганской области в июне 1989 г. – 21, в НКАО в конце 1990 г. – 13, в Баку в декабре 1990 г. – 13. Для обеспечения безопасности перевозок на Мегринском участке Азербайджанской железной дороги охранялось 52 объекта.

Исходя из вышесказанного, следует, что БрОН НГ не всегда в состоянии в полном объеме решить задачу по принятию под охрану всех имеющихся объектов жизнеобеспечения населения, что требует совершенствования способов действий ее подразделений при выполнении данной СБЗ.

Известно, что в настоящее время БрОН НГ сформирована в соответствии со служебным предназначением, в зависимости от объема СБЗ и общего объема боевой службы с учетом установленной численности. Существующая ОШС бригады обеспечивает выполнение лишь повседневных задач, так как не предусматривает создание штатных специальных структур (маневренных групп, КПП и других войсковых нарядов), предназначенных для действий при обеспечении режима ЧП в условиях МНК. Кроме того, открытым остается вопрос оснащения вооружением и военной техникой в соответствии со складывающимися современными реалиями, обусловленными характером МНК и сложностью СБЗ, стоящих перед БрОН НГ при обеспечении правового режима ЧП.

В ходе проведенного исследования установлено, что в настоящее время существует явное противоречие между объемом СБЗ в районе ЧП, составом сил и средств БрОН НГ и ее возможностями по их выполнению.

Поэтому в качестве основных направлений приведения сил и средств бригады в соответствие с выполняемыми СБЗ в условиях ЧП можно определить: необходимость приведения ОШС БрОН НГ в соответствие содержанию СБЗ и способам действий в районах ЧП; совершенствование существующих и поиск новых способов действий БрОН НГ при условии минимизации привлечения войсковых нарядов для несения боевой службы и их активности и самостоятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахметов, Ж. Х. Командирам соединений и частей Внутренних войск по управлению служебно-боевой деятельностью в условиях вооруженного конфликта: опыт создания группировок и некоторые рекомендации: учеб. пособие / Ж. Х. Ахметов, А. А. Корнилов, Б. Т. Кожамбетов. – Петропавловск: ВИ ВВ МВД – 2014. – 28 с.
2. Ахметов, Ж.Х. Действия личного состава со специальными средствами при проведении специальной операции: учеб. пособие /Ж.Х Ахметов, С.М. Умаров. – Астана, 2007 – 23 с.
3. Зайцев, А. П. Все это вокруг нас (конфликты, катастрофы, чрезвычайные ситуации) / А. П. Зайцев // Воен. знания. – 2001. – № 8. – С. 46–48.

4. Майдыков, А. Ф. Управление органами внутренних дел при предупреждении массовых беспорядков в населенных пунктах : дис.... канд. воен. наук : 20.01.04 / А. Ф. Майдыков. – М. : ВАФ, 1994. – 184 л.
5. Обзор событий в г. Баку за 1989–1990 гг. и деятельность городских органов внутренних дел по обеспечению внутреннего порядка / сост. И. А. Мазура. – М.: Академия МВД СССР, 1990. – 74 с.
6. О деятельности органов внутренних дел Киргизской ССР в период межнационального конфликта в Ошской обл. (июнь – октябрь 1990 г.) / Академия м-ва внутренних дел СССР: сост. И.А. Мазура. – М.: Академия МВД СССР, 1991. – 62 с.
7. Особое положение в НКАО / В. А. Овчинников [и др.] // На боевом посту. – 1990. – № 76. – С. 7–13.
8. Поднесенский, А. В. Специальные средства внутренних войск и тактика их применения: уч. пособие / А. В. Поднесенский: ГУК ВВ МВД РБ. – Минск, 1995. – 162 с.
9. Уроки и выводы из участия подразделений внутренних войск МВД РК в специальной операции по пресечению массовых нарушений общественного порядка на площади независимости города Жанаозен Мангистауской области 17 декабря 2011 года. Отчетный материал оперативного управления и управления боевой службы ВВ МВД РК. – Астана : ГУК ВВ МВД РК, 2012. – 37 с.
10. Ферганский дневник – лето 1989 г. : иносф. бюл. / Гл. командование ВВ МВД СССР; сост. В. В. Игнашевич. – М., 1990. – 38 с.
11. Альназир, Р. Б. О некоторых вопросах охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности войсковыми подразделениями / А. А. Козлов, Р. Б. Альназир // Вестн. Акад. воен. наук Респ. Казахстан. – Астана: АВН РК, 2016. – № 1. – С. 23–27.
12. Альназир, Р. Б. Межнациональные конфликты и проблемы применения национальной гвардии Республики Казахстан в их разрешении / Р.Б. Альназир // спец. науч. закрытый журн. Науч. труды Акад. Пограничной службы КНБ Респ. Казахстан». – Алма-Ата: АПС КНБ РК, 2017. – №1. – С. 9–

TRANSLITERATION:

1. Ahmetov, Zh. H. Komandiram soedinenij i chastej Vnutrennih vojsk po upravleniyu sluzhebno-boevoy deyatel'nostyu v usloviyah vooruzhennogo konflikta: opyt sozdaniya gruppirovok i nekotorye rekomendacii: ucheb. posobie / Zh. H. Ahmetov, A. A. Kornilov, B. T. Kozhahmetov. – Petropavlovsk: VI VV MVD – 2014. – 28 s.
2. Ahmetov, Zh. H. Dejstviya lichnogo sostava so specialnymi sredstvami pri provedenii specialnoj operacii: ucheb. posobie / Zh. H. Ahmetov, S. M. Umarov. – Astana, 2007 – 23 s.
3. Zajcev, A. P. Vse eto vokrug nas (konflikty, katastrofy, chrezvychajnye situacii) / A. P. Zajcev // Voен. znaniya. – 2001. – № 8. – С. 46–48.

4. Majdykov, A. F. Upravlenie organami vnutrennih del pri preduprezhdenii massovyh besporyadkov v naselennyh punktah : dis.... kand. voen. nauk : 20.01.04 / A. F. Majdykov. – M. : VAF, 1994. – 184 l.
5. Obzor sobytij v g. Baku za 1989–1990 gg. i deyatelnost gorodskih organov vnutrennih del po obespecheniyu vnutrennego poryadka / sost. I. A. Mazura. – M.: Akademiya MVD SSSR, 1990. – 74 s.
6. O deyatelnosti organov vnutrennih del Kirgizskoj SSR v period mezhnacionalnogo konflikta v Oshskoj obl. (iyun – oktyabr 1990 g.) / Akademiya mva vnutrennih del SSSR: sost. I. A. Mazura. – M.: Akademiya MVD SSSR, 1991. – 62 s.
7. Osoboe polozhenie v NKAO / V. A. Ovchinnikov [i dr.] // Na boevom postu. – 1990. – № 76. – S. 7–13.
8. Podnesenskij, A. V. Specialnye sredstva vnutrennih vojsk i taktika ih primeneniya: uch. posobie / A. V. Podnesenskij: GUK VV MVD RB. – Minsk, 1995. – 162 s.
9. Uroki i vyvody iz uchastiya podrazdelenij vnutrennih vojsk MVD RK v specialnoj operacii po presecheniyu massovyh narushenij obshestvennogo poryadka na ploshadi nezavisimosti goroda Zhanaozen Mangistauskoj oblasti 17 dekabrya 2011 goda. Otchetnyj material operativnogo upravleniya i upravleniya boevoj sluzhby VV MVD RK. – Astana : GUK VV MVD RK, 2012. – 37 s.
10. Ferganskij dnevnik – leto 1989 g. : inofirm. byul. / Gl. komandovanie VV MVD SSSR; sost. V. V. Ignashevich. – M., 1990. – 38 s.
11. Alnazirov, R. B. O nekotoryh voprosah ohrany obshestvennogo poryadka i obespecheniya obshestvennoj bezopasnosti vojskovymi podrazdeleniyami / A. A. Kozlov, R. B. Alnazirov // Vestn. Akad. voen. nauk Resp. Kazahstan. – Astana: AVN RK, 2016. – № 1. – S. 23–27.
12. Alnazirov, R. B. Mezhnacionalnye konflikty i problemy primeneniya nacionalnoj gvardii Respubliki Kazahstan v ih razreshenii / R. B. Alnazirov // spec. nauch. zakrytyj zhurn. Nauch. trudy Akad. Pogranichnoj sluzhby KNB Resp. Kazahstan». – Alma-Ata: APS KNB RK, 2017. – №1. – S. 9–

Р.Б. АЛЬНАЗИРОВ

ҰЛТТЫҚ ҰЛАННЫҢ ЖЕДЕЛ МАҚСАТТАҒЫ БРИГАДАСЫНЫҢ КҮШТЕРІ МЕН ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ КЕЗІНДЕ ОРЫНДАЛАТЫН ҚЫЗМЕТТІК-ЖАУЫНГЕРЛІК МІНДЕТТЕРГЕ СӘЙКЕСТІГІ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан академиясы.

Мақалада төтенше жағдай кезінде бригаданың күштері мен құралдарын орындалатын қызметтік-жауынгерлік міндеттерге сәйкес келтірудің негізгі бағыттары қарастырылады. Ұлттық ұланның жедел мақсаттағы бригадасының ұйымдық итаттық құрылымын қызметтік-жауынгерлік міндеттердің мазмұнына және төтенше жағдай аудандарындағы іс-қимыл

тәсілдеріне сәйкес келтіру қажеттілігі ; жауынгерлік қызмет атқару және олардың белсенділігі мен дербестігі үшін әскери нарядтарды тартуды барынша азайту шартымен Ұлттық ұлан бөлімшесінің қолданыстағы іс-қимыл тәсілдерін жетілдіру және іздестіру.

R.B. ALNAZIROV

COMPLIANCE OF THE FORCES AND MEANS OF THE OPERATIONAL-PURPOSE BRIGADE OF THE NATIONAL GUARD WITH THE SERVICE AND COMBAT TASKS PERFORMED IN ENSURING THE LEGAL REGIME OF THE STATE OF EMERGENCY

The National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan.

The article considers the main directions of bringing the brigade's forces and means in line with the performed service and combat tasks in a state of emergency. The need to bring the organizational and staff structure of the operational brigade of the National Guard in line with the content of service and combat tasks, and methods of action in areas of emergency; improvement of existing and search for new ways of action by the National Guard unit, provided that the involvement of military units for combat service and their activity and independence is minimized.

УДК 355/359

М.А. ШАПШЕВ¹, Р.Б. АЛНАЗИРОВ², Д.Л. КАСИМОВ³,

¹ қауымдастырылған профессор (доцент), оқытушы-зерттеуші, әскери істер және қауіпсіздік магистрі, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан академиясының жедел өнер және моральдық-психологиялық қамтамасыз ету кафедрасының меңгерушісі, полковник;

² философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан академиясының бастығының ғылым бойынша орынбасары, полковник;

³ магистр, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан академиясының жедел өнер және моральдық-психологиялық қамтамасыз ету кафедрасының аға оқытушы, подполковник.

МАҢЫЗДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ОБЪЕКТІЛЕРДІ КҮЗЕТУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЖӘНЕ ІШКІ ӘСКЕРЛЕРДІҢ АРНАЙЫ ЖҮКТЕРДІ ТАСЫМАЛДАУЫНЫҢ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада маңызды мемлекеттік объектілерді күзетуді ұйымдастырудың және Қазақстан Республикасы ІІМ Ішкі әскерлерінің арнайы жүктерді тасымалдауының тарихи аспектілері қарастырылады. Автордың пікірінше, Қазақстан Республикасы ІІМ Ішкі әскерлерінің алдында тұрған әртүрлі

міндеттер кешенінің ішінде әскерлердің арнайы бөлімдері тікелей орындаған тасымалдау кезінде маңызды мемлекеттік объектілер мен арнайы жүктерді күзетуге ерекше маңызды орын берілген. Егемендік пен мемлекеттік тәуелсіздікке ие бола отырып, экономикалық даму үшін өзінің мүдделері мен қажеттіліктерін қорғау, қоғамның материалдық құндылықтарын сақтау және көбейту және стратегиялық объектілерді қорғау үшін түбегейлі шаралар қабылдау қажет болды.

Түйін сөздер: *тасымалдау кезінде маңызды мемлекеттік объектілер мен арнайы жүктерді күзету, стратегиялық нысандар, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету.*

КСРО-ның ыдырауы Қазақстанды өзінің даму жолын таңдау қажеттілігіне қойды. КСРО-дағы қызып тұрған әлеуметтік саяси жағдайды дұрыс бағалай отырып, Қаз КСР Жоғарғы Кеңесі 1991 жылғы 25 қазанда Қазақстан халқының ұлттық мүдделерін басшылыққа ала отырып, «Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Мемлекеттік Егемендігі туралы декларация» маңызды тарихи құжатын қабылдады [1, 36-бет].

Қазақстан алдында күтпеген жерден дереу шешуді талап ететін қауіпсіздік саласындағы ірі проблемалардың тұтас кешені өсті. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бірінші кезектегі міндетке айналды және 1991 жылғы 25 қазанда Қазақ КСР Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақ КСР Қауіпсіздік Кеңесін құру туралы», «Қазақ КСР Мемлекеттік қорғаныс комитетін құру туралы» Жарлықтарға қол қойды [2].

1991 жылы 16 желтоқсанда Республиканың Жоғарғы Кеңесі «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Заң қабылдады, өзін тәуелсіз, демократиялық және құқықтық мемлекет деп жариялады. Ерекше қоғамдық билікке ие және реттеуші әсердің мамандандырылған аппараты бар, ең алдымен басым әлеуметтік қабаттың мүдделерін білдіретін және қоғамға ортақ міндеттерді орындайтын әмбебап саяси ұйым мәртебесіне ие бола отырып, мемлекеттік шекаралар мен аумақтық тұтастықты қорғау маңызды функцияға айналды. Геосаяси және геостратегиялық жағдай егемендіктің жаһандық мәселелерін шешудің оңтайлы жолдарын іздеуді талап етті: қауіпсіздікті қамтамасыз ету, мемлекеттілік пен аумақтық тұтастықты сақтау.

Еліміздің тұңғыш жалпыхалықтық сайланған Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2030» Қазақстан халқына Жолдауында Ұлттық қауіпсіздік бірінші кезектегі ұзақ мерзімді басымдық болып табылатыны туралы айтқан сөздері ерекше өзекті болды. «Қауіпсіздіктің басымдығы айқын: егер ел оны сақтамаса, бізде тұрақты даму жоспарлары туралы айтуға мүмкіндік болмайды», - делінген Жолдауда [3].

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету Қазақстан Республикасының тәуелсіз егемен мемлекет ретінде дамуының басты шарты болды.

Мемлекеттің адам мен азаматтың конституциялық құқықтарын, қазақстандық қоғамның құндылықтарын, іргелі мемлекеттік институттарды

қорғауды қамтамасыз ету қабілетін іске асыруға байланысты бірқатар саяси, экономикалық, әлеуметтік және басқа да қажеттіліктердің болуы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесін құруды талап етті.

Дамудың бірінші кезеңінде бірінші орындардың біріне ішкі қауіпсіздікті, жеке тұлғаны, қоғамды және жалпы мемлекетті қамтамасыз ету міндеті қойылды. Өмір сүрудің көптеген салаларында болған өзгерістер, атап айтқанда нарықтық экономикаға көшу, өндірістің негізгі объектілерін жекешелендіру, бағаның күрт өсуі және оларды мемлекеттік реттеуді алып тастау, жұмыссыздық республикадағы әлеуметтік жағдайды қиындатты. Осы проблемалардың барлығы қоғамдық тұрақсыздықты арттырып, қылмыстың дамуына жол ашты. Қылмыстық жағдайдың қиын жағдайында бұл қылмыс барған сайын ұйымдасқан және басқа мемлекеттердің қылмыстық арналарымен байланыс орнатып, белгілі бір билік құрылымдарымен бірігіп, қылмыстардың саны артып, олар сапалы жаңа сипатқа ие болады [4].

Сондықтан құқықтық тәртіп үшін күрес Қазақстан Президенті мен саяси жүйенің негізгі институты болып табылатын мемлекеттің қамқорлығына айналды.

Осыған байланысты мемлекеттің қалыптасуы мен дамуының бастапқы кезеңіндегі ішкі тұрақтылық пен қауіпсіздіктің негізгі факторы Қазақстан Республикасы Президентінің 1992 жылғы 10 қаңтардағы Жарлығымен құрылған, қызметтік-жауынгерлік, арнайы және саяси міндеттердің орындалуын қамтамасыз ететін Қазақстанның ішкі әскерлері болды [5].

Республиканың ішкі әскерлері Орталық Азия мен Қазақстан бойынша КСРО ІІМ Ішкі әскерлерінің ҚазКСР аумағында орналасқан әскери объектілерінің, құрамалары мен бөлімдерінің базасында құрылды және түзеу мекемелерін, аса маңызды объектілерді күзету және елді мекендердегі азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі функцияларды жалғастырды.

Сол кездегі ҚР ІІМ Ішкі әскерлер алдында тұрған әртүрлі міндеттердің ішінде осы әскерлердің арнайы бөлімдері тікелей орындайтын тасымалдау кезінде маңызды мемлекеттік объектілер мен арнайы жүктерді қорғауға ерекше маңызды орын берілді.

1992 жылғы 23 маусымда «Қазақстан Республикасының Ішкі әскерлері туралы» ҚР Заңының қабылдануы тарихи маңызға ие болды, ол мемлекеттің мемлекеттік билік жүйесіндегі әскерлердің нақты құқықтық мәртебесін айқындады, бұл әскерлердің бөлімдері мен бөлімшелерінің қызметтік-жауынгерлік қызметін ұйымдастыру, құқықтық және әлеуметтік қорғауды, қаржылық және әлеуметтік қорғауды жақсарту үшін жаңа, неғұрлым қолайлы жағдайлар туғызды, әскери қызметшілерді материалдық-техникалық қамтамасыз ету. Осылайша, жоғарыда аталған мемлекеттік құжат негізінде ішкі әскерлердің арнайы бөлімдеріне Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстанға мұраға қалған ерекше режимді, аса маңызды, режимдік объектілерді және арнайы жүктерді [6] күзету және қорғау жөніндегі міндеттер жүктелді.

Еліміздің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүддесінде Қазақстанның мемлекеттік құпияларын қорғау жүйесін құру және кейбір мәліметтерді мемлекеттік құпияларға жатқызуға байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды реттеу тәртібін айқындау қажет болды.

Көптеген қоғамдық қатынастардың ішінде, олар қалыптасатын салаға қарамастан (мемлекеттің қорғаныс қабілеті, экономика, мәдениет, тіршілікті қамтамасыз ету және т.б.), бұл қоғамдық қатынастар, біріншіден, мемлекет пен қоғам үшін ең маңызды мәнге ие, екіншіден, белгілі бір материалдық объектілермен байланысты. Соңғысының қорғалуы мемлекеттің қауіпсіздігі, оған жүктелген функцияларды нақты іске асыру, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігі мен тіршілігін қамтамасыз ету үшін маңызды. Бұл аталған объектілерді аса маңызды санатқа бөлуді шарттады. Бұл салада мемлекет осындай қоғамдық қатынастарды реттеуде де, қорғауды жүзеге асыруда да өзінің басымдықтарын белгілейді.

Біздің мемлекетіміз шешкен бұл міндеттер ХХ ғасырдың екінші жартысындағы «қырғи қабақ соғыстың» мұрасы болып табылады. Тыңшылық, экономикалық диверсия, террористік актілер түріндегі диверсиялық қызмет, шет елдердің барлау қызметі әрқашан, ең алдымен, Отанымыздың әскери-өнеркәсіптік әлеуетін нығайтуға, әскери ғылым мен техниканы жетілдіруге байланысты құпиялар құрылған жерге бағытталғаны белгілі.

Тәуелсіз мемлекеттің жаңа мәртебесі Қазақстан алдында ядролық қару проблемасын күрт көтерді. Республика әлемдегі санаулы мемлекеттердің біріне айналды, онда 1400 ядролық оқтұмсығы бар 140 стратегиялық зымыран, 240 қанатты зымыраны бар 40 стратегиялық бомбалаушы қалды, олар әскери аэродромдардың қазақстандық кеңістігіне шашыраңқы ондаған зымырандардан бірден ұшыруға дайын. Ел басшылығы ядролық клубқа кіруден бас тартуға және ядролық қаруды КСРО қабылдағышына беруге мүмкіндік беретін маңызды шешімдер қабылдады [7].

Мысалы, бұрынғы Одақ Үкіметі «қырғи қабақ соғыс» жылдарында әскери-өнеркәсіптік кешенді нығайтты, әскери ғылым мен техниканы жетілдірді, қорғаныс өнеркәсібінің 40-қа жуық кәсіпорны Қазақстан аумағында болды, соның арқасында Республика КСРО жанындағы ядролық қару өндірісіне белсенді қатысты. Бұл ретте қазақстандық өндіруші өнеркәсіп ядролық-зымыран қаруын өндіруге қажетті табиғи уран мен түсті металдардың негізгі жеткізушісі болды. Уран кенін барлау, өндіру және өңдеу жөніндегі кәсіпорындар республиканың бүкіл аумағында батыс, орталық және оңтүстік бағытта, қолданыстағы аумақтық шекаралардан орналасқан. Бұл қазір «Қазатомөнеркәсіп» Ұлттық атом компаниясының құрамына кіретін кәсіпорындар [8].

Қазақстан аумағында уран кенін өндірумен қатар жоғары технологиялық кешендер де болды, онда ультра заманауи ядролық технологияларды пысықтау, яғни ядролық зымыран қозғалтқыштарын құру жөніндегі кеңестік бағдарлама жүргізілді. Семей полигонында ядролық зымыран қозғалтқыштарын пен

олардың элементтерін сынау және жерүсті пысықтау үшін ойын зерттеу реакторлары мен импульсивті графитті реакторлар кешендерін қамтитын стендтік база құрылды.

Жақсы дамыған ядролық инфрақұрылымнан басқа, Қазақстанға полигондардың, ғылыми және өнеркәсіптік кәсіпорындардың қызметі нәтижесінде пайда болған радиоактивті қалдықтар да берілді. Егер бұрын бұл КСРО-ның меншігі болса, енді кеңес державасының ыдырауымен радиоактивті қалдықтарды жоюға жауапты нақты заңды тұлға өмір сүруді тоқтатты. Қуатты мемлекеттің қорғаныс жүйесі дамыған және қолдайтын КСРО-ның ядролық инфрақұрылымын Қазақстан өзінің барлық артықшылықтарымен, кемшіліктерімен және жаңа тарихи кезеңнің пайда болған проблемаларымен мұра етті.

XX ғасырдың 90-жылдарының басында Қазақстанға берілген ядролық мұра Қазақстан аумағындағы ядролық объектілер, ядролық материалдар, сондай-ақ қос мақсаттағы өнімдер уақыт өте келе: террористердің шабуыл жасау немесе диверсиялау объектілері болуы; ядролық жарылғыш құрылғыны немесе «лас құрылғыны жасау мақсатында ұрлау немесе сатып алу объектілері болуы мүмкін деп болжауға мүмкіндік берді бомбалар».

1992 жылғы 7 қазанда ҚР Министрлер Кабинеті осы саланы осы ену объектілеріне жағымсыз жағдайдан қорғау үшін қаулы қабылдады, онда режимдік министрліктерді, ведомстволарды, мекемелер мен ұйымдарды айқындау тәртібі және күш құрылымдарымен, оның ішінде ҚР ІЖҚ-мен қорғалуға жататын объектілердің уақытша тізбесі бекітілді. Құжатта, атап айтқанда, мекемелер (кәсіпорындар) құпиялылық дәрежесіне және оларда жүзеге асырылатын ерекше маңызды жұмыстардың көлеміне, өте құпия және құпия жұмыстардың үш негізгі топқа бөлінетіндігі атап өтілді: ерекше режимдік; ерекше маңызды; режимдік [9].

Бұл мемлекеттік жіктеу күш құрылымдарына, оның ішінде ҚР ІЖҚ олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі объектілер мен міндеттердің тізбесін ғана айқындаған жоқ.

Ерекше режимдік объектілер тізбесіне: мәліметтері мемлекеттік құпияны құрайтын мекемелер, кәсіпорындар және олардың құрылымдық бөлімшелері енгізілді. Олардың қатарына мыналар кірді: стратегиялық мақсаттағы зымыран техникасын, зымыранға қарсы және ғарыштық қорғаныс құралдарын, ядролық оқ-дәрілерді, ядролық энергетикалық қондырғылары бар қару-жарақтарды, химиялық және бактериологиялық қорғаныс құралдарын және қару-жарақтың басқа да жаңа және дәстүрлі емес түрлерін әзірлеумен, өндірумен, тасымалдаумен, сақтаумен немесе сынаумен айналысатын объектілер, стратегиялық мақсаттағы зымыран-ядролық қаруы бар әскери бөлімдер мақсаттары, бактериологиялық және химиялық қорғау құралдары, зымыранға қарсы және ғарыштық қорғаныс құралдары, полигондар, арсеналдар, базалар, стратегиялық мақсаттағы зымыран техникасын, зымыранға қарсы және ғарыштық қорғаныс құралдарын пайдаланумен айналысатын, ядролық оқ-

дәрілері, ядролық энергетикалық қондырғылары бар қару-жарақтары, химиялық және бактериологиялық қорғау құралдары және қарудың басқа да жаңа түрлері бар ҚР ҚМ басқа да ұйымдары мен кәсіпорындары, оқ-дәрілер, әскери техника.

Ерекше маңызды объектілерге ерекше маңызы бар мекемелер, кәсіпорындар және қорғаныс сипатындағы өте құпия мәліметтер кірді. Оларға қару-жарақты, әскери техниканы әзірлеумен, өндірумен, тасымалдаумен, сақтаумен және сынаумен айналысатын, қорғаныс өнеркәсібі объектілерін жобалаумен және салумен айналысатын кәсіпорындар, сондай-ақ жарылғыш, радиоактивті және күшті улы заттарды әзірлеумен айналысатын объектілер, алтын, алмас, платина құндылықтарын сақтаумен айналысатын объектілер және басқалар кірді.

Режимдік объектілердің тізімдеріне қызметі өте құпия және құпия мәліметтермен байланысты мекемелер, кәсіпорындар және олардың құрылымдық бөлімшелері кірді.

Олар қару-жарақты, әскери техниканы және өзге де өнімдерді ерекше әзірлеумен, өндірумен, тасымалдаумен, сақтаумен, сынаумен айналысатын, ерекше режимді, аса маңызды және режимдік объектілерді жобалайтын және салумен айналысатын, сақтауда ерекше режимді, аса маңызды және ерекше режимге қатысты өте құпия және құпия мәліметтерді қамтитын құжаттамамен және бұйымдармен жұмыстар жүргізетін объектілер болды. режимдік объектілер.

Өз кезегінде арнайы жүктерге аса маңызды жүктер, өте құпия және құпия бұйымдар, олардың қорғаныс және мемлекеттік маңызы бар, халық пен қоршаған ортаға аса қауіп төндіретін компоненттері, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің аса ірі мөлшердегі құндылықтары кірді [10].

Осылайша, елдегі және әлемдегі әлеуметтік-саяси процестер объектілер мен арнайы жүктердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету әдіснамасына түбегейлі өзгерістер енгізу қажеттілігіне әкелді.

Арнайы жүктерді қорғау және қорғау үшін әскери күш қолдану мемлекеттің, азаматтардың және қоршаған табиғи ортаның қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты. Өйткені, күзет пен қорғаныстың сенімділігіне қылмыстық қарулы топтарға сәтті қарсы тұра алатын әскери құрылымдар ғана кепілдік бере алады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ж.Х. Ахметов Ұлттық мүдделер: тарих және қазіргі заман. - Петропавл, 2005. – 152 б.
2. В.А. Мартынова Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері: Тарих және қазіргі заман. // Бағдар әскери-теориялық журналы № 4, 2009. - 94 б.
3. Н.Ә. Назарбаев. «Қазақстан-2030» Қазақстан халқына Жолдауы // Тәуелсіздік стратегиясы. - Алматы: Атамұра, 2003. – Б. 310.

4. О.Л. Сафонов Қазақстан Республикасының Ішкі әскерлері: қалыптасу және даму тарихы (1992-2005жж.). Дисс. ізденуге. кандидаттық дәрежелер. тарихшы. ғылымдар. - Щучинск, 2008. – 164 б.

5. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының Ішкі әскерлері туралы» 1992 жылғы 10 қаңтардағы № 575 Жарлығы // нормативтік құқықтық актілер жинағы. - Алматы, 2003-Б. 100

6. КСРО ИМ Ішкі әскерлерінің арнайы бөлімдерінің жауынгерлік қызметінің жарғысы КСРО ИМ-нің 1987 жылғы 4 желтоқсандағы № 0246 бұйрығымен бекітілген.

7. В.А. Мартынова Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері: Тарих және қазіргі заман. // Бағдар әскери-теориялық журналы № 4, 2009. - 94 б.

8. Н. Жданова ядролық терроризм және Қазақстанның қауіпсіздігі режимдік министрліктерді, ведомстволарды, мекемелер мен ұйымдарды және ерекше режимдік, аса маңызды және уақытша объектілердің уақытша тізбелерін айқындау тәртібі туралы ережелер. Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 7.10.92 ж. № 833 қаулысы

9. ҚР ИМ ІӘ маңызды мемлекеттік объектілері мен арнайы жүктерді күзету жөніндегі Нұсқаулық. - Астана, 2006. – Б. 131.

10. Мемлекеттік қорғауға жататын объектілерді айқындау қағидалары. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 4 қыркүйектегі № 901 Қаулысы.

TRANSLITERATION:

1. J. K. Akhmetov national interests: history and modernity. - Petropavlovsk, 2005. - 152 P.

2. V. A. Martynova Armed Forces of the Republic of Kazakhstan: history and modernity. // Military-theoretical journal of orientation No. 4, 2009. - 94 P.

3. N. A. Nazarbayev. Address to the people of Kazakhstan «Kazakhstan-2030» // strategy of Independence. - Almaty: Atamura, 2003. - P. 310.

4. O. L. Safonov internal troops of the Republic of Kazakhstan: history of formation and development (1992-2005.). Diss. to search. candidate degrees. historian. science. - Shchuchinsk, 2008. - 164 P.

5. Decree of the president of the Republic of Kazakhstan dated January 10, 1992 No. 575 «on the Internal Troops of the Republic of Kazakhstan» / / collection of normative legal acts. - Almaty, 2003-P. 100

6. The Charter of the combat service of special units of the Internal Troops of the Ministry of internal affairs of the USSR was approved by order of the Ministry of internal affairs of the USSR dated December 4, 1987 No. 0246.

7. V. A. Martynova Armed Forces of the Republic of Kazakhstan: history and modernity. // Military-theoretical journal of orientation No. 4, 2009. - 94 P.

8. N. Zhdanova provisions on nuclear terrorism and security of Kazakhstan on the procedure for determining regime ministries, departments, institutions and organizations and temporary lists of special regime, especially important and

temporary objects. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Kazakhstan dated 7.10.92 No. 833

9. Instructions for the protection of important state objects and special cargo of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan. - Astana, 2006. - P. 131.

10. Rules for determining objects subject to state protection. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 4, 2003 No. 901

М.А. ШАПАСHEB, Р.Б. АЛHАЗИРОВ, Д.Л. КАСИМОВ
ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОХРАНЫ ВАЖНЫХ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБЪЕКТОВ И ПЕРЕВОЗКИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ГРУЗОВ
ВНУТРЕННИМИ ВОЙСКАМИ

Академии Национальной гвардии Республики Казахстан.

В статье рассматриваются исторические аспекты организации охраны важных государственных объектов и перевозки специальных грузов Внутренними войсками МВД Республики Казахстан. По мнению автора, среди комплекса различных задач, стоящих перед внутренними войсками МВД Республики Казахстан, особое место отводилось охране важных государственных объектов и специальных грузов при перевозках, выполняемых непосредственно специальными частями войск. С обретением суверенитета и государственной независимости для экономического развития необходимо было принять радикальные меры по защите своих интересов и потребностей, сохранению и воспроизводству материальных ценностей общества и защите стратегических объектов.

M.A. SHAPASHEV, R.B. ALNAZYROV, D.L. KASIMOV
HISTORICAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF THE PROTECTION
OF IMPORTANT STATE FACILITIES AND THE TRANSPORTATION OF
SPECIAL GOODS BY INTERNAL TROOPS

The National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan.

The article examines the historical aspects of the organization of the protection of important state facilities and the transportation of special goods by the Internal Troops of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. According to the author, among the complex of various tasks facing the internal troops of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, a special place was given to the protection of important state facilities and special cargo during transportation performed directly by special units of troops. With the acquisition of sovereignty and state independence, it was necessary for economic development to take radical measures to protect its interests and needs, preserve and reproduce the material values of society and protect strategic facilities.

УДК 355.357

А.А. КОРНИЛОВ¹, К.Б. ЦХАЙ²

¹ кандидат военных наук, ассоциированный профессор (доцент), член-корреспондент АВН РК, заместитель начальника Академии Национальной гвардии (по учебной работе), полковник, г.Петропавловск;

² магистр, начальник кафедры государственного, военного управления и права факультета «Академия Генерального штаба Вооруженных Сил» Национального университета обороны Республики Казахстан, полковник, г.Астана.

ХАРАКТЕР ДЕЙСТВИЙ УЧАСТНИКОВ МАССОВЫХ БЕСПОРЯДКОВ В НАСЕЛЕННОМ ПУНКТЕ

В статье на основе анализа информационных источников и опыта выполнения служебно-боевых задач силами охраны общественного порядка исследован характер действий участников массовых беспорядков. Сделаны выводы о наиболее характерных особенностях групповых нарушений общественного порядка преступными и хулиганствующими элементами. Авторами статьи проведен анализ процесса изменений характера действий участников массовых беспорядков. На основе, проведенного исследования выработаны практические рекомендации по пресечению массовых беспорядков органами внутренних дел и Национальной гвардией Республики Казахстан.

Ключевые слова: *массовые беспорядки, участники массовых беспорядков, характер действий, групповые нарушения общественного порядка.*

Анализ текущего состояния общественной безопасности во всем геополитическом пространстве мира показывает, что наблюдается стабильный рост увеличения случаев напряженности и социального недовольства граждан в различных странах и на континентах. Многочисленная череда так называемых «цветных революций», которая прошла в конце 20-ого и начале 21-ого века убедительно показала, что в среде человеческого общества сформировалась практика, когда целая группа людей провоцируют массовые беспорядки и конечном итоге преследуют цели посеять хаос, дестабилизацию и дезорганизацию в различных регионах и городах планеты. Все чаще и чаще приходится констатировать, что силы охраны и обеспечения общественного порядка с большим трудом пытаются противостоять организованному напору хулиганствующих и бесчинствующих группировок, которые в современных условиях обстановки уже не боятся вступать в открытое противоборство с органами обеспечивающими общественную безопасность, в том числе с подразделениями полиции, Национальной гвардий. Даже факт применения военнотружущих Вооруженных сил для оказания помощи силам охраны порядка не всегда способен остановить протестные массы.

Закономерно возникла потребность в организации органами внутренних дел эффективного противодействия участникам массовых беспорядков по их нейтрализации и задержанию путем проведения более глубоких исследований в области истории, психологии, формировании, характере действий участников групповых нарушений общественного порядка.

При ликвидации массовых беспорядков необходимо принять во внимание следующие обстоятельства: участники этих беспорядков в основной сути перестали быть членами стихийно собравшейся толпы, как это было ранее. Конечно в современной практике известны случаи, когда на фоне недовольства какой-то социальной ситуацией стихийно начинает формироваться толпа для публичного выражения своего возмущения или изложения требований. Опыт ликвидации массовых беспорядков констатирует, что количество стихийных массовых проявлений недовольства значительно меньше, в сравнении с заранее спланированными акциями. Как указывает в своей статье Я.Н. Цуканов «Теоретические основы исследования краудсорсинга и умной толпы» [1]; «В современных реалиях толпа преобразовалась под воздействием развития коммуникационной среды в виде мобильного Интернета. Возникли новые способы мобилизации, координации, рекрутинга участников для политической толпы». Другими словами, используя возможности современных средств коммуникации появились большие возможности по передачи информации большому количеству людей за очень короткий промежуток времени, практически мгновенно. Следовательно, появилась возможность по формированию общественного мнения (т.е. настроения), а значит и управлению большим количеством людей в более короткие промежутки времени. Благодаря этому фактору толпа стала «умной». Именно такое определение ввел одним из первых американский социолог, специализирующийся на изучении социальных и политических влияний на медиасферу современности, Говард Рейнгольд в своей книге «Умная толпа: новая социальная революция» [2].

Не секрет, то что для организации массовых беспорядков в настоящее время используется большое количество различных интернет-месседжей и социальных сетей. С помощью современных средств связи, участники массовых беспорядков могут быстро собираться в одном месте, осуществлять передвижение и маневр в населенных пунктах и на местности, предупреждать друг друга о передвижениях сил охраны порядка, пересылать различные медиа-материалы, для быстрой дестабилизации обстановки в информационном пространстве. Соответственно, что управляемая таким образом «умная» толпа намного организованнее, мобильнее, устойчивее и слаженнее при участии в массовых беспорядках, чем обычные участники стихийно возникших протестных акций и погромов. При ликвидации массовых беспорядков сотрудникам органам внутренних дел, военнослужащим Национальной Гвардии, Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований необходимо четко осознавать, что участники массовых беспорядков- это хорошо организованные группы людей, которые имеют свою структуру, управление, информационную

среду, средства связи и четко скоординированный порядок действий. Они готовы и будут совершать агрессивные действия в отношении сил охраны порядка. В следствии неверной оценки потенциала и намерений участников массовых беспорядков, это обстоятельство может привести к сложностям в выполнении служебно-боевых задач или даже невозможности их выполнения вообще.

При организации массовых беспорядков активными участниками используются различные варианты провокаций сотрудников органов внутренних дел и военнослужащих Национальной гвардии. Это могут быть открытые публичные словесные оскорбления, метание и броски различных предметов (пластиковые бутылки, камни, куски брусчатки), толчки, удары по щитам руками и ногами, использование аэрозольных баллончиков с краской, пуск газа из кислородных баллонов и поджигание кислородной смеси, направленной в сторону сотрудников. Главная цель всех провокаций вызвать силы охраны порядка на силовое противостояние, чтобы обеспечить доказательства применения силы со стороны государства, тем самым оправдать свои неправомерные действия в будущем. Помимо этого, противодействие таким провокационным действиям как правило очень сильно изматывает и обессиливает личный состав и именно на этом этапе силы охраны порядка уже несут потери среди сотрудников. Характер этих действий хулиганствующих элементов необходимо изучать и доводить до сотрудников и военнослужащих с целью недопущения преждевременного применения физической силы, специальных средств и использования этих фактов в средствах массовой информации для создания негативного образа сил охраны порядка.

В силовом противостоянии с сотрудниками органов внутренних дел и военнослужащими характер действий хулиганствующих и преступных элементов претерпел определенные изменения. Если раньше толпа, пользуясь своим численным преимуществом старалась «проломить» строй сотрудников или военнослужащих, то начиная с 2011 года участники массовых беспорядков стали делиться на группы по 15-20 человек, что позволило им в случае необходимости объединяться в большие толпы или разъединяться в случае необходимости совершения маневренных и подвижных действий. В каждой такой группе есть свой старший, который обеспечивает управление и координацию действий всей группы. Как следствие затрудняется преследование и задержание таких групп, а подразделения вынуждены применяться не в полном составе, что снижает их боевую эффективность. Примечателен еще один относительно новый способ действий участников массовых беспорядков, отмеченный всеми сотрудниками и военнослужащими, принимавшими участие в ликвидации массовых беспорядков в трагических событиях января в Республике Казахстан. В январе практически все элементы боевых порядков полиции и Национальной гвардии атаковывались так называемыми «волнами». Суть «волн» заключается в постоянном психологическом, силовом, а местами и огневом непрерывном воздействии на личный состав сил правопорядка. Речь идет об изнурении сотрудников и военнослужащих до момента полной потери

ими способности выполнять задачи по ликвидации массовых беспорядков и противоборстве с хулиганствующими элементами. Участники «волн» атакуют, меняются, отдыхают в то время как сотрудники и военнослужащие такой возможности не имеют. Учитывая еще и численное превосходство нападающих необходимо сделать вывод, что при применении такого способа воздействия на личный состав выполнение задач по ликвидации массовых беспорядков значительно осложняется. Подобный способ действий был успешно применен в ходе так называемых событий на «Майдане» в Украине.

Следующие характерные действия участников массовых беспорядков, которые очень часто используются в противоборстве с сотрудниками и военнослужащими это так называемые «моноатаки», представляющие собой по сути атаки на элементы боевого порядка с помощью использования транспортных средств. «Моноатаки» используются как правило, для тарана различных инженерных заграждений, нарушения целостности элементов боевого порядка, психологического воздействия на личный состав с целью его деморализации, нанесения физических повреждений сотрудникам и военнослужащим. Противодействию «моноатак» должно уделяться особое внимание. Действия против них должны постоянно отрабатываться на занятиях по тактико-специальной подготовке. В районе проведения специальной операции по ликвидации массовых беспорядков особое внимание должно уделяться всем припаркованным и подвижным транспортным средствам, так как «моноатаке» элементы боевого порядка могут быть подвергнуты с любой стороны (с фронта, флангов и тыла).

Еще один способ широко используемый в современное время участниками массовых беспорядков- это захват заложников. В качестве заложника могут оказаться лица, захваченные как из числа гражданского населения, так и из числа сотрудников и военнослужащих. С помощью захвата заложников участники массовых беспорядков как правило выдвигают требования по обмену своих задержанных соратников, склонять к оставлению охраняемых объектов сотрудников и военнослужащих, препятствовать выполнению служебно-боевых задач силам охраны порядка, производить психологическое давление для снижения боевого духа личного состава частей и соединений. Для своевременного реагирования на данные действия участников массовых беспорядков необходимо иметь силы и средства для проведения операций по освобождению заложников.

Таким образом, исходя из роста динамики «цветных революций» в мире и сопутствующих им массовых беспорядков, как инструмента дестабилизации обстановки в любом государстве необходимо проводить дальнейшие исследования в области ликвидации массовых беспорядков. Отдельным направлением исследований должен быть постоянный мониторинг характера действий участников беспорядков и способы эффективного противодействия им, так как международный опыт показывает, что деструктивными силами ведется постоянное обучение боевиков и преступных элементов, происходит обновление

форм и способов массовых беспорядков в различных регионах мира. Следует понимать, что без тщательного изучения характера действий участников массовых беспорядков задача по их ликвидации будет сильно затруднена и повлечет за собой необоснованные потери в живой силе и технике сил охраны порядка.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Я.Н. Цуканов «Теоретические основы исследования краудсорсинга и умной толпы» <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-issledovaniya-kraudsorsinga-i-umnoy-tolpy/viewer>;
2. Г. Рейнгольд «Умная толпа: новая социальная революция», Москва-2006 год, 5 с;

TRANSLITERATION:

1. Y. N. Tsukanov «Theoretical foundations of crowdsourcing and smart crowd research» <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-issledovaniya-kraudsorsinga-i-umnoy-tolpy/viewer>;
2. G. Reinhold «Smart crowd: a new social revolution», Moscow-2006, 5 p.;

А.А. КОРНИЛОВ, К.Б. ЦХАЙ

ЕЛДІ МЕКЕНДЕГІ ЖАППАЙ ТӨРТІПСІЗДІКТЕРГЕ

ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ӘРЕКЕТТЕРІНІҢ СИПАТЫ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті.

Мақалада ақпарат көздерін талдау және қоғамдық тәртіпті қорғау күштерінің қызметтік және жауынгерлік тапсырмаларды орындау тәжірибесі негізінде жаппай тәртіпсіздіктерге қатысушылардың іс-әрекеттерінің сипаты зерттелген. Қылмыстық және бұзақылық элементтердің қоғамдық тәртіпті топтық бұзуының ең тән белгілері туралы қорытынды жасалады. Мақала авторлары жаппай тәртіпсіздіктерге қатысушылардың іс-әрекеттерінің сипатындағы өзгерістер процесін талдайды. Жүргізілген зерттеулер негізінде қазақстан республикасының ішкі істер органдары мен Ұлттық Ұланының жаппай тәртіпсіздіктерді басу бойынша практикалық ұсынымдары әзірленді.

A.A. KORNILOV, K.B. TSKHAY

THE NATURE OF THE ACTIONS OF PARTICIPANTS IN MASS RIOTS IN THE SETTLEMENT

National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan.

National Defense University of the Republic of Kazakhstan.

Based on the analysis of information sources and the experience of performing service and combat tasks by the forces of public order protection, the nature of the actions of participants in mass riots is studied in the article. Conclusions are drawn about the most characteristic features of group violations of public order by criminal and hooligan elements. The authors of the article analyzed the process of changes in the nature of the actions of participants in mass riots. Based on the conducted research, practical recommendations have been developed for the suppression of mass riots by the internal affairs bodies and the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

А.А. БЕНКЕ¹, Р.Н. АКБАЛИН²

¹заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясының жалпы білім беру пәндері кафедрасы бастығының орынбасары, полковник, Петропавл қ. E-mail: benke78@mail.ru

²әскери іс және қауіпсіздік магистрі, генерал-майор, Өскемен қ. E-mail: akbalinr1977@gmail.com

XVIII-XIX ҒАСЫРЛАРДАҒЫ БАТЫРЛАРДЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫ МӘНМӘТІНІНДЕГІ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Ұсынылған мақалада қазақ қоғамындағы батырлық институтының функциялары және оның негізгі қызметі қарастырылған. Батырлардың қызметі, саяси, әлеуметтік-экономикалық қызметі, дипломатиялық миссиясы жеке әлеуметтік топ ретінде қарастырылған, сонымен қатар, батырлықтың негізгі белгісі ретінде танылатын олардың адамгершілік және рухани болмысы айшықталған.

Түйінді сөздер: *батырлық институты, дәстүрлі қазақ қоғамы, саяси қызмет, ерлік, дипломатиялық миссия, көшпелі халық, әлеуметтік топ, басқарушы топ, әскери-басқару құрылымы.*

Кіріспе

Батырлардың қызметін XVIII-XIX ғасырлардағы дәстүрлі қазақ қоғамы мәнмәтінінде талдай отырып, олардың әлеуметтік-экономикалық және мәдени салалардағы маңызды рөлін атап өткен жөн. Батырлар әлеуметтік танылған көшбасшылар мен билік ретінде көптеген функцияларды атқарды, соның ішінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету, жанжалдарды шешу, ресурстарды басқару және сот төрелігін бөлу сияқты мәселелер. Олардың әсері тұлғааралық қатынастар саласынан бастап қоғамдық институттарды басқаруға дейін жалғасты. Сонымен қатар, батырлар мифологиялық және этникалық нормалар арқылы мәдени және дәстүрлі құндылықтарды сақтау мен беруде маңызды рөл атқарды. Осылайша,

батырлар қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымының ажырамас бөлігі болды, аталған тарихи кезеңде оның тұрақтылығы мен жұмыс істеуін қамтамасыз етті.

Батырлық институты қоғамдық институттардың бірі болды және XVIII – XIX ғасырдың басындағы Қазақ хандығында әскери іске, мемлекеттік басқаруға және мәдениеттің дамуына елеулі үлес қосқан ерекше әлеуметтік топ болды. сондай-ақ ұлттық рухани құндылықтар жүйесінде қазақ мемлекеттілігінің тарихын қалпына келтіруде жан-жақты және маңызды бағыт береді.

Қазақ қоғамындағы әлеуметтік топтарды институт ретінде қарастыру мәселесі Отан тарихындағы шешілмеген мәселелердің бірі болып табылады. Батырлықты әлеуметтік институт ретінде қарастыру үшін оның қызметін және оны реттейтін ережелерді зерделеу қажет.

Зерттеу әдіснамасы.

Зерттеудің әдіснамалық негізі диалектикалық-тарихи даму құралдары, өркениеттік әдістер, салыстырмалы талдау, жинақтау, жалпылау және жүйелеу әдістері болды.

Тарих ғылымында батырлар тек жеке тұлға ретінде қарастырылады, онда батырлық адам тұлғасының қасиеті болып саналады, бірақ батырлықтың тарихи және әлеуметтік маңызы ғылыми тұрғыдан толық зерттелмеген. Барлық қоғамдарда әскери топ болғаны белгілі және олардың негізгі қызметі өз халқын қорғаумен тығыз байланысты болды. Әрбір қоғамның мемлекеттің даму деңгейіне байланысты әскери істің өзіндік ерекшеліктері болды. Көшпелі халықтардың тарихи-мәдени дамуының бірегей ерекшеліктеріне байланысты елдің қауіпсіздігін, мемлекеттік тәуелсіздігін және ел ішіндегі қоғамдық тәртіпті сақтау қажеттілігі көшпелі қоғамда әскери іспен кәсіби айналысатын ерекше мүшелердің қалыптасуына себеп болды.

XVIII-XIX ғасырлардағы дәстүрлі қазақ қоғамындағы батырлардың рөлін зерттеу олардың отанды сыртқы басқыншылардан қорғау мен босатудағы, сондай-ақ аумақты кеңейту және тұтқында болған отандастарды босату үшін әскери операцияларды жүзеге асырудағы маңызды қызметін көрсетеді. Батырлық ерекше әлеуметтік топ ретінде өзінің идеологиясын, жауынгерлік дәстүрлерін және қоғамның басқа топтарымен өзара әрекеттесуін реттейтін әлеуметтік нормаларын білдірді, бұл белгілі бір таптық сипаттамаларды қалыптастырды.

Батырлар өздерінің шығу тегі бойынша бай топтарға жатпауы мүмкін, бірақ олардың әскери жорықтарға қатысуы оларды басқа әлеуметтік топтармен салыстырғанда бай етті, өйткені соғыс өз мүлкін қорғауды да, бөтен адамды басып алуды да көздеді. Бұл сол кездегі қазақтардың: "жылқың жоқ болса – қалмақтан ал, әйелің жоқ болса – қалмақтан ал" деген сөзінде көрінеді.

Көшпелі қоғамның бірегей ерекшеліктері батырлық институтының пайда болуы мен дамуында маңызды рөл атқарды. Батырлық көшпелі қоғамның шаруашылық-мәдени кешенінің қалыптасуына байланысты әлеуметтік қажеттіліктерге жауап ретінде пайда болды. XVII-XVIII ғасырлардың ішкі және сыртқы факторлары қазақ қоғамындағы батырлардың саяси және әлеуметтік

белсенділігінің дамуына қолайлы жағдай туғызды, бұл хандықтың әлсіреуі кезеңінде саяси биліктің батырлардың қолына өтуіне септігін тигізді.

Кәсіби жауынгерлер мен әскери көсемдердің бүкіл әлеуметтік таптарының пайда болуы қазақ халқының жоңғарлармен, әсіресе ұзақ соғыстар кезеңінде, мысалы, 1723-1730 жылдардағы соғыстармен көпжылдық күресінен туындады. Барлық күштерді жұмылдыру қажет болды және тарихи жағдай батылдықты бірінші орынға қойды. Нәтижесінде әр жүзде, тайпада және тұқымда өз жерін қорғауға және қоғамның мүдделерін қорғауға дайын адамдар пайда болды [3, 37].

Соғыс көшпенділердің өмірінде үлкен орын алды және олардың өмірін әскери бағытқа бұру халықтың психологиясы мен дүниетанымына әсер етті. Дереккөздер шетелдік саяхатшылардың өз еңбектерінде дәстүрлі қазақ қоғамының батырлық халықпен бірге қалыптасқан ұлттық қасиеттердің ажырамас бөлігі екенін атап өткенін растайды [1, 17].

Кез келген қоғамның бірегейлігі оның экономикалық құрылымының сипатына ғана емес, сонымен бірге оның мәдени және рухани өмір салтына да байланысты. Көптеген ғалымдар мен зерттеушілер қазақтардың санасы, әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, білімі, бір сөзбен айтқанда, бүкіл өмірі көшпелі мәдениетпен тығыз байланысты екендігіне ерекше назар аударады. Көшпелі қазақ қауымын зерттей келе С. Толыбеков: "көшпелі халықтың батырлықсыз қалыптасуы елестету мүмкін емес [1, 8].

Қазақ қоғамында батырлар басқарушы топқа енгізілді. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы әлеуметтік жіктеу процесінде батырларды жоғары тапқа жатқызу тарихи кезеңдегі әскери-басқару құрылымының рөлімен, демек, әскери қақтығыстар дәуіріндегі батырлардың үлкен әсерімен анықталды.

Батырлық институтының тек дәстүрлі қазақ қоғамының артықшылығы болып табылатын әлеуметтік институтқа айналуының себебін оның жалпы қазақ қоғамының қалыптасуының ерекшеліктерімен байланысты екендігімен түсіндіруге болады. Батырлық институтын қалыптастыру жолдары қазақ қоғамының рулық құрылымының бірегейлігі болды және бұл құрылымның саяси, әлеуметтік және әскери басқарудағы, Қазақ хандығы құрылғанға дейінгі қазақ жеріндегі ежелгі мемлекеттік бірлестіктердің дәстүрлі шаруашылығындағы және тұрмысындағы рөлін айқындайтын болды.

Қазіргі зерттеушілердің көпшілігі көшпенділердің жоғары рухын көшпелі мал шаруашылығының кең түрін дамытудың нәтижесі және кең аумақтарды үнемі қорғау қажеттілігімен байланыстырады.

Қазақ хандығы құрылған сәттен бастап Батырлар мемлекеттік негізде мемлекетаралық, өңіраралық және халықаралық істерге қатысты. Қазақ батырларының сыртқы саясаттағы қызметі екі бағытта дамыды: туған жерді қорғау және дипломатиялық функция. Халықаралық жағдай экономикалық, саяси-идеологиялық, құқықтық, дипломатиялық, әскери және басқа қатынастарды, сондай-ақ әлемдік аренадағы мемлекеттер мен мемлекеттік құрылымдар арасындағы саяси принциптерді біріктіретін орта болды.

Күрделі әлеуметтік-саяси жағдайларда батырлар дипломатиялық миссияны атқарды. Ұйымдастырушылық істерде алған тәжірибесінің, сондай-ақ материалдық-мүліктік байлығының арқасында олар саяси ықпалға ие болды. Егер XVIII ғасырға дейін старшындар негізінен билерден сайланған болса, онда XVIII ғасырда қазақ старшындардың жартысына жуығы батырлардан тұратын жағдай жиі болды [4, 131].

XVIII ғасырдың екінші жартысынан бастап геосаясатта Қазақ хандығының тарихи аренасынан "жоңғар факторы" ұғымы өз күшін жоғалтып, көрші, көбінесе жау халықтармен саяси қатынастардың бай тарихы бар Қытай деген орасан зор империя пайда болды. Тарихи деректерден 1755-1799 жылдар аралығында қазақтар Қытайға жиырма елшілік жібергені белгілі, олардың жартысын батырлар басқарды [1, 8]. XVIII ғасырдың 60-70-ші жылдарында патшалық Ресейдің қазақ даласына басып кіруі және қазақтардың құқықтарын әртүрлі әкімшілік реформалармен шектеу батырлар қауымдастығын тәуелсіздік үшін күресті қайта бастауға мәжбүр етті. Біздің батырларымыз Ресейдің отаршылдық саясатына қарсы күресті десек те, көп жағдайда Ресей үкіметін қолдаған хандар мен сұлтандар арасында нақты күрес болды. Мұның артында қазақтардың қоғамдық жүйесінің ерекшелігі болып саналатын тайпалық құрылым тұрды [2, 7].

Қазақ хандығының көрші елдермен түрлі мәселелер бойынша келіссөздері, қазақ халқынан басқа мемлекеттерге жіберілген елшілер, қазақтарға шетелдік елшіліктер – осының бәрі қазақ халқының ортағасырлық тарихының ажырамас бөлігі болды. Елдің мүддесін қорғау және қолдау сияқты қоғамдық маңызы бар іс-шаралар елшіліктер арқылы шешілді. Сондықтан мәміулегерліктің мемлекеттік маңызы зор болды.

Әр тайпаның ежелден бері белгілі бір көшпелі жерлері болғаны белгілі. Ресейдің отаршылдық саясаты шекарада бекіністер тұрғызып, тайпалардың жайылымдық жерлерін шектеді. Тайпа көсемдері көп жағдайда мәселені қарумен шешуге тырысты. Егер сіз Отан тарихындағы кез келген азаттық көтерілістің барысы мен сипатына қарасаңыз, келесі белгілерді анық байқай аласыз. Бірінші кезекте төңкерісті ұйымдастырушы және орындаушы рөлін батыр атқарды. Атап айтқанда, Сырым Датұлы, Исатай Тайманұлы, Жоламан Тіленшиұлы және т.б. Кенесары Қасымұлы ақсүйек шежіресіне қатысты болса да, болса да, олардың қатарына қосылуы мүмкін. Қазақтардың, оның ішінде батырлардың да көтеріліске қатысуы оларды орыс әкімшілігінен немесе жергілікті биліктен (хан, сұлтан) қысымшылық дәрежесімен айқындалды.

Қазақ батырлары үшін күнделікті өмірде және ұрыста көрсеткен адамгершілік келбетін таныту маңызды болды. Дәстүрлі қазақ қоғамында жас жігіт Батыр атағын алу үшін белгілі бір әлеуметтік ортаның талаптарына сай болуы керек еді. Қазақ қоғамы үшін батырлықтың белгісі, ең алдымен, сыртқы жаумен күрестегі батылдық болып табылады. Қазақ тұжырымдамасында "батыр" атағы мұраға қалдырылмайды, бұл әр адамның жеке батылдығы. Алайда, И. Ерофеева ұзақ уақыт бойы тарихи әдебиетте батыр тек жеке

батылдық арқасында бола алады деген пікір болғанын, бірақ көптеген жауынгерлер батырлық танытқанын және олардың бәрі бірдей батыр атағын ала алмағанын атап өтті [3, 37].

Сондықтан батыр болу үшін қандай критерийлерге ие болу керек деген сұрақ туындайды. Сонымен, кездейсоқ, XVIII ғасырдың ортасы мен XIX ғасырдың басындағы қазақтар туралы ақпарат жинаушылардың жазбаларында батырлар тек батырлар емес, шайқастар кезінде үш рет жау еліне кірген немесе жауынгерлердің алғашқысы болған адам болғандығы туралы айтылады. Сондай-ақ, батыр деп аталудың басты талаптарының бірі – сапты бұзып, жауға шабуыл жасау, туды ұстап тұрған адамды өлтіру. Бұл батырлықтың ең жоғары дәрежесі болып саналды. Мұндай батырдың есімі ұранға айналды, ол ірі шайқастар кезінде туды көтеру құрметіне ие болды.

Батырлар үшін туған жер мен халықтың мүдделері бәрінен бұрын болды. Батырлардың өмірінде ар-намыс кодексіне үлкен мән берілді. Бұл соғыс кезінде қолданылатын жазылмаған ережелер болды, мысалы, сапты бұзбау, жеңілген жаудың достарымен қоштасуына мүмкіндік беру, қаруды дұрыс пайдалану және т.б. батырлардың басты қасиеттерінің бірі абырой, ант беру, шыдамдылық, әскери этиканы сақтау болды. Ар-намыстың көрінісі кек алу, халықтың қайғысы мен қару-жарақтың өлімі үшін жаудың төлемі болуы мүмкін. Өз халқы үшін кек ала алмау абыройсыз деп саналды [5, 63].

Батырлардың негізгі міндеті – шайқастарға қатысу. Кез келген жекпе-жекте жеңіске жетіп, нағыз батырлық басталып, олардың өмір салтына айналды. Батырлардың ар-намыс ережелері мен кодексіне оқыту өмір салты ретінде батылдық, ептілік пен батырлыққа үйретілген әскери өнердің бір түрі болды. Жаппай аң аулау кезінде көшпенділер арасында әдіс-тәсідерін үйрету, соғыс жүргізу тактикасын игеру жүргізілді. Қарудың барлық түрлерін игеруге садақ ату, жақын және алыс ұрыс, найза лақтыру және т.б. жатты. Мұның бәрі әскери ұйым жүйесіне жұмылдырылды.

Дала педагогикасының маңызды ерекшелігі, патриоттық тәрбиенің негізгі өмір салтын насихаттау және дәріптеу болды.

Батырлардың ішкі саяси жүйедегі әлеуметтік-экономикалық қызметі және XVIII-XIX ғасырларда бірінші жартысындағы қоғаммен сыртқы саяси байланыстардағы елшіліктері қазақ қоғамындағы батырлар институтының негізгі функцияларын айқындайды.

XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап Батырлар институты біртіндеп маңыздылығын жоғалтады, бастапқы құндылықтар жойылады. Мұның бәрі дәстүрлі қазақ қоғамына тән барлық әлеуметтік институттармен бірге күнделікті шаруашылық тіршіліктің және жалпы қазақ қоғамын ұйымдастырудың бұзылуымен қатар жүрді.

Көшпенділердің әскери рухының жойылуы, батырлық институтының мағынасының жоғалуы Ресей империясының көпжылдық мақсатты отаршылдық саясатының нәтижесі екенін атап өткен жөн. XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап дәстүрлі қазақ қоғамына тән институттар біртіндеп өз рөлін жоғалта

бастады, ал осы сәтте олар атқаратын қоғамдық-саяси функцияның моделі мен мазмұны жаңа билікке беріле бастады. Басқаша айтқанда, XIX ғасырда қазақ қоғамына әсер еткен ішкі және сыртқы факторлар XVII және XVIII ғасырлармен салыстырғанда Ресей империясының отаршылдық саясатының күшеюіне қанағаттанды.

XVIII ғасырдың бірінші жартысындағы жоңғарларға қарсы эпопея батырлық институтының гүлдену дәуірі болды. XVIII ғасырдың бірінші жартысында Кенесары қозғалысы кезінде батыр рухының соңғы көрінісі болды. Содан кейін елдің қорғаныс функцияларын Ресей империясының мемлекеттік институттары қабылдады. "Дала батыры" тарихи аренадан шыға бастады. Егер алдыңғы дәуірлерде батыр атағы сыртқы жаумен күресте қандай да бір елеулі жауынгерлік ерліктері үшін берілсе, енді бұл атақ көбінесе барымташыларға тиесілі болды.

Қорытынды.

XVIII-XIX ғасырларда батырлар дәстүрлі қазақ қоғамында маңызды рөл атқарды, осы дәуірдің әлеуметтік-экономикалық және мәдени динамикасына елеулі әсер еткен функциялардың кең спектрін орындады.

Біріншіден, батырлар қактығыстарды шешуде және қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты сақтауда негізгі делдал ретінде әрекет етті. Олардың беделі мен құрметі даулы жағдайларды тұлғааралық және қоғамдық деңгейлерде реттеуге мүмкіндік берді, бұл бейбітшілік пен тәртіпті сақтауға ықпал етті.

Екіншіден, батырлар ресурстарды басқарумен және сот төрелігін бөлумен айналысты. Олар жайылымдар мен су көздері сияқты табиғи ресурстарды пайдалануды ұйымдастыруда және бақылауда маңызды рөл атқарды, бұл қазақ халқының көшпелі өмір салты жағдайында ерекше маңызды болды. Сонымен қатар, батырлар төре ретінде әрекет етіп, әртүрлі құқықтық мәселелер бойынша шешім қабылдады және дауларды дәстүрлі әдет-ғұрыптар мен нормаларға сәйкес шешті.

Үшіншіден, батырлар мәдени мұраны сақтау мен беруде маңызды рөл атқарды. Олар қазақ халқының салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптары мен мифологиясын сақтаушылар болды, сондай-ақ діни және мәдени рәсімдерді өткізуге белсенді қатысты. Олардың қатысуының арқасында қазақ қоғамы ұрпақтар бойына өзінің бірегейлігі мен құндылықтарын сақтап келді.

Осылайша, XVIII-XIX ғасырлардағы дәстүрлі қазақ қоғамындағы батырлардың функциялары көп қырлы болды және оларға делдалдар, басқарушылар мен мәдени мұраны сақтаушылар рөлі енді. Олардың қызметі қазақ халқының әлеуметтік және мәдени өмірінің ажырамас бөлігі болды және оның аталған тарихи кезеңде дамуы мен жұмыс істеуін едәуір дәрежеде айқындады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ:

1. Исин А., Омаров Т., Сейткалиев Т. Казахские батыры: история и современность. – Алматы: Нұр-Астана, 2018.

2. Жантуғанова Г.М. Батыр-мақсаттары: қазақтардың қазіргі мәдениетінде. – Алматы: Казах университеті, 2019.
3. Төлегенов Б.Қ. Қазақ батырларының әмиян-дайындары және басқа салықтары. – Алматы: Дайк-Пресс, 2020.
4. Бөкейхан Б. Тауантын көкпар күн: көкшетаулардың мерекесінде. – Алматы: Балапан, 2021.
5. Айтмағанбетова Ж.М. Қазақтың батырлық кәсіптіктігінің дамуы туралы зертханалық. – Алматы: Ғылыми ақпарат, 2022.

TRANSLITERATION:

1. Isin A., Omarov T., Sejtkaiev T. Kazahskie batyry: istoriya i sovremennost. – Almaty: Nyr-Astana, 2018.
2. Zhantuganova G.M. Batyr-maksattary: kazaktardyn qazirgi mdenietinde. – Almaty: Kazah universiteti, 2019.
3. Tolegenov B.Q. Kazak batyrlarynyn amian-dajyndary zhne baska salyqtary. – Almaty: Dajk-Press, 2020.
4. Bokejhan B. Tauantyn kekpar kun: kekshetaulardyn merekesinde. – Almaty: Balapan, 2021.
5. Ajtmaganbetova Zh.M. Kazaktyn batyrylyk kasiptiktiginin damuy turaly zerthanalyk. – Almaty: Fylymi aqparat, 2022.

А.А. БЕНКЕ, Р.Н. АКБАЛИН

ФУНКЦИИ ГЕРОЕВ XVIII-XIX ВЕКОВ В КОНТЕКСТЕ ТРАДИЦИОННОГО КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясының.
әскери іс және қауіпсіздік магистрі, генерал-майор, Өскемен қ.

В представленной статье рассмотрены функции института героизма в казахском обществе и его основные функции. Деятельность, политическая, социально-экономическая деятельность, дипломатическая миссия героев рассматриваются как отдельная социальная группа, а также раскрывается их нравственная и духовная сущность, которая признается основным признаком героизма.

A. A. BENKE, R. N. AKBALIN

FUNCTIONS OF HEROES OF THE XVIII-XIX CENTURIES IN THE CONTEXT OF TRADITIONAL KAZAKH SOCIETY

The Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.
Master of military affairs and security, Major General, Ust-Kamenogorsk.

The presented article discusses the functions of the Institute of heroism in Kazakh society and its main functions. The activity, political, socio-economic activity, diplomatic mission of the heroes are considered as a separate social group, and their

moral and spiritual identity is also highlighted, which is recognized as the main feature of heroism.

УДК 355.42

Н.А. КОРНИЛОВ

магистр военного дела и безопасности, начальник кафедры тактики и общевойсковых дисциплин Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск.

ОСОБЕННОСТИ ТАКТИКИ ДЕЙСТВИЙ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ В ВООРУЖЕННОМ КОНФЛИКТЕ (БОИ В НАСЕЛЕННОМ ПУНКТЕ - ОБОРОНА)

В статье изложены основные особенности оборонительных боев в населенном пункте, выработанные в ходе анализа боевого опыта действий группировки войск Российской Федерации в ходе «Операции по восстановлению конституционной законности в Чеченской Республики и разоружению НВФ 1994-1996 годов (Вооруженный конфликт в Чеченские Республики)».

Ключевые слова: *незаконно-вооруженные формирования (далее НВФ), вооруженный конфликт, боевые действия, оборонительный бой, построение обороны, оборонительные рубежи, контрснайперские подразделения, нетрадиционный характер боевых действий, оборона вне соприкосновения с противником и в условиях непосредственного соприкосновения с ним.*

Современные тенденции всеобщей урбанизации обширных территорий, по мнению военных экспертов и аналитиков, отечественных и зарубежных стран, ориентируют нас на актуальность рассмотрения вопроса ведения боевых (специальных) действий в городских условиях, которые требует системной проработки и анализа. И вооруженные конфликты последних десятилетий, явный тому пример, где вооруженная борьба за населенные пункты составляет основу содержания и ведения боевых действий группировки войск. Обороне придается особое значение, потому что плотность застройки (особенно промышленные здания) и развитая сеть коммуникаций, может быть достаточно легко и быстро приспособлена для обороны. Вследствие чего, боевые действия, связанные с овладением населенного пункта (наступление) в значительной мере сопровождаются большими, чем планируется потерями и временными затратами.

Изыскания боевого опыта оборонительных боев в населенных пунктах, в частности городах, нас отправляют в далекое прошлое, во времена, когда города

строились по принципу неприступной крепости, способной удерживать осаду на протяжении многих месяцев и даже лет, выдерживая постоянные налеты огненных стрел, шаров и стенобойных машин (кстати, принцип непреодолимости (неприступности) остался неизменным). Во времена боевой славы наших дедов и прадедов в период Великой Отечественной войны (далее ВОВ), боевой опыт которых является основой тактики и стратегии военного искусства современности. И к горькому сожалению, к временам, историю которых мы помним, новости о которых мы с вами ежедневно с замиранием дыхания в груди слушали, переживали, радуясь успехам и скорбя о потерях. Это боевой опыт «Операции по восстановлению конституционной законности в Чеченской Республике и разоружению НВФ 1994-1996 годов (Вооруженный конфликт в Чеченские Республики)». В отдельных источниках она определена как «Операции по восстановлению конституционного порядка в Чечне 1994-1996 годов, официально с 2002 года, Вооружённый конфликт в Чеченской Республике и на прилегающих к ней территориях Российской Федерации» или «Боевые действия на территории Чечни и в приграничных регионах Северного Кавказа между войсками России (ВС и МВД) и непризнанной Чеченской Республикой Ичкерия с целью восстановления российской власти на территории Чечни, на которой в 1991 году была провозглашена Чеченская Республика Ичкерия» [2]. Но как бы она не называлась от этого она не перестает быть черной полосой, полосой скорби в истории Российской Федерации, бесценный боевой опыт которой добыт кровью молодых парней, которым в большинстве своем не исполнилось и девятнадцати лет.

Трансформация чеченской армии позволила организовать самостоятельные отряды (группы) боевиков, которые были хорошо обеспечены преимущественно стрелковым оружием, причем зачастую современными образцами Российского производства, имеющихся на вооружении только в специальных подразделениях. Так, неоднократно отмечались факты использования боевиками при проведении разведывательно-диверсионных действий 7.52 мм АКМ с ПБС-1 (прибор бесшумно-беспламенной стрельбы), пистолетов ПБ и АПБ, доставшихся боевикам при разгроме КГБ Чечено-Ингушской АССР. А в боях 1995- 1996 годов отмечались факты использования новейших образцов – 93-мм реактивных пехотных огнеметов – РПО (ШМЕЛЬ) и одноразовых противотанковых ручных гранатометов - РПГ-18, 22, 26, 27 [3].

По мнению военных историков и аналитиков, а также по воспоминаниям участников боевых действий того времени, основным, чем пренебрегла группировка Российских войск при входе в г. Грозный, это опыт боев в городах и населенных пунктах в период ВОВ. Тем, что завещали нам полководцы и командиры того времени, так, например, командующий 3-й гвардейской танковой армии П.С. Рыбалко (в дальнейшем став маршалом бронетанковых войск) 20 июля 1943 года получил директиву Ставки ВГК (Верховного Главнокомандующего), которая предписывала ему освободить город Мценск, а затем – при благоприятных условиях – занять город Орел. Прочитав директиву,

Рыбалко сказал: «ни в Мценск, ни в Орел мы входить не будем. На узких улочках фашисты расстреляют наши танки в упор. Маневрировать-то там негде...». Но приказ он выполнил, проведя маневр по охвату, создав угрозу окружения, в результате гитлеровцы, боясь последствий окружения, оставили город [4].

В результате пренебрежения богатейшим опытом ВОВ Федеральная группировка войск понесла большие потери при штурме г. Грозного. Войдя полковыми колоннами, подразделения буквально были расстреляны в упор, боевая техника уничтожалась гранатометами, личный состав пулеметным и снайперским огнем. Подразделениям пришлось действовать в составе батальона (роты, взвода) самостоятельно, занимая оборону вынужденно, без подготовки и без поддержки старшего командира, проявляя самоотверженность и героизм. Одним из ярких примеров боевого опыта, это оборона усиленным мотострелковым батальоном в районе республиканской больницы (рис.1) и ведение обороны десанниками дома № 1 на проспекте Орджоникидзе (рис.2) [5].

Особенностью построения обороны крупного участка городской застройки (квартал и более) являлось построение круговой обороны, строя боевой порядок, как правило, в один эшелон с выделением резерва: в батальоне – в составе усиленного отделения или взвода, в полку – до роты. Необходимо еще раз подчеркнуть, что оборона занималась *вынужденно*, под постоянным и ожесточенным огнем боевиков самопровозглашенной Республики Ичкерия.

Поспешно создавалась *система инженерных заграждений* на подступах, в первую очередь взрывных заграждений: устанавливались минные поля и отдельные мины, мины растяжки и минировались входы. Устраивали искусственные заграждения и завалы. Немаловажное значение придавалось подземным коммуникациям, используемые боевиками для перемещения, которые также минировались или блокировались заграждениями. Проемы первых этажей закладывались кирпичами и мебелью. Битое стекло использовалось как элемент затруднения движения противника – посыпались подходы и дороги, дверные проемы и оконные подоконники. Также над открытыми траншеями и окопами для защиты от осколков и пуль устанавливали вышедшую из строя бронетехнику, снятое вооружение использовали как отдельную огневую точку.

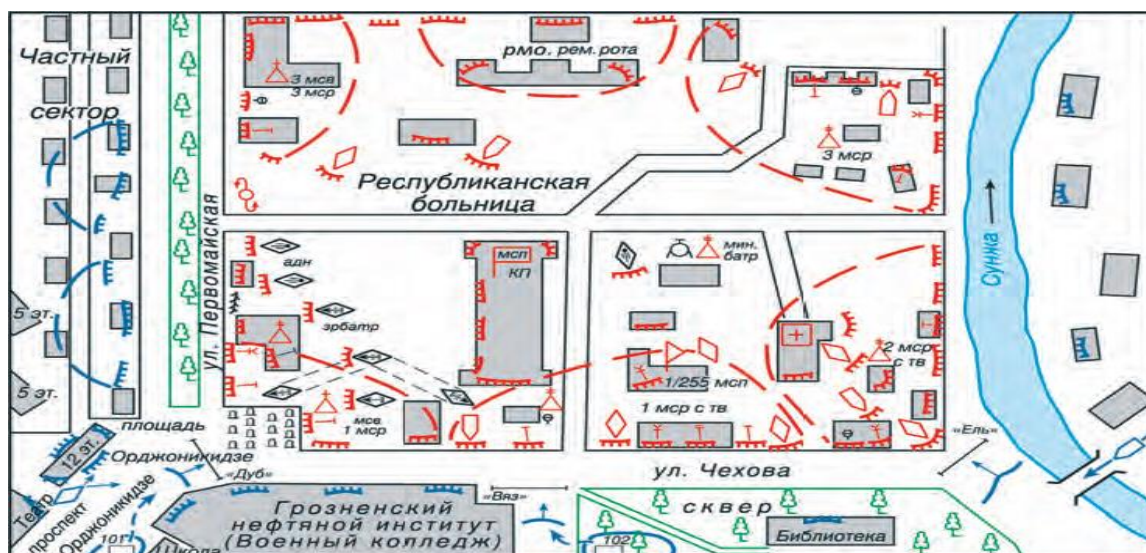

Рис. 1 Боевой порядок усиленного мотострелкового батальона при удержании республиканской больницы в Грозном (1995).

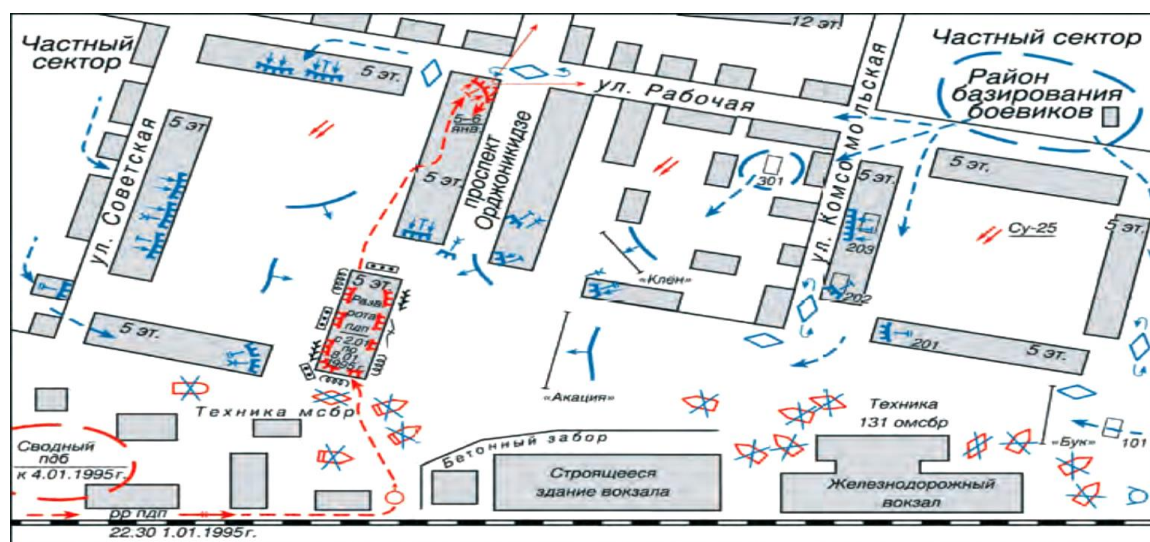

Рис. 2. Ведение обороны дома № 1 на проспекте Орджоникидзе десантниками под руководством старшего лейтенанта М. Теплинского (2-8 января 1995г.)

Система огня была построена по принципу круговой и включала огонь всего имеющегося оружия, в том числе зенитных установок, ведущих огонь прямой наводкой по пулеметам и снайперам противника. Свои же пулеметчики и снайперы занимали позиции на верхних этажах. На крышах зданий вели разведку и корректировали огонь корректировщики огня. Для повышения маневренности прорубались проходы между комнатами внутри здания. Действовали всегда в парах (боевых двойках), что обеспечило качественное взаимодействие и прикрытие. Так, например, один вел огонь, а другой вел наблюдение и корректировал стрельбу товарища (в отдельных случаях применяя зеркало), такой способ позволил эффективно использовать подствольный

гранатомет. Второй номер также при необходимости осуществлял зарядание магазина.

Управление осуществлялось – до взвода, голосом и дублированием команд, в роте и батальоне – голосом и по радиостанции, причем командиры не только управляли, но и лично действовали умело и самоотверженно.

Умело организовывалось *боевое дежурство*, к которому привлекалось до 1/3 личного состава, создавался *мобильный резерв* (пулеметчик, снайпер и гранатометчики).

Отдельного внимания заслуживает *организация засады*, которые устраивали бойцы. Так в ночное время бойцы выходили к близь лежащим зданиям и занимали позиции, а днем, когда боевики занимали исходные позиции для штурма, по ним открывали перекрестный огонь. После чего под прикрытием огня своих подразделений, возвращались к оборонительным позициям у здания.

С учетом ранее приобретенного опыта в ходе боев в Грозном, в августе 1996 года отдельного внимания заслуживает оборона четырех девятиэтажных зданий в районе площади Минутка, организованная штурмовыми отрядами из состава двух бригад оперативного назначения внутренних войск МВД Российской Федерации. Грамотный подход и нестандартное мышление к организации обороны позволил подразделениям выдержать 18-дневную осаду и отразить многочисленные атаки противника, нанеся ему значительный урон.

Необходимо отметить и то, что на начальном этапе штурма Федеральные войска понесли существенные потери от огня снайперов, в связи с чем появились *контрснайперские подразделения*, формируемые из числа наиболее подготовленных военнослужащих, стрелков-спортсменов или имеющих боевой опыт (афганцев), особо ценились призывники из народов Сибири и Крайнего севера. Контрснайперское движение, зародившееся в ходе боев в Грозном, получило свое дальнейшее развитие, обеспечив эффективную борьбу со снайперами противника [5].

Действуя на пределе моральных и физических возможностей, когда бандиты стреляют со всех сторон, своевременно не отработанная система опознавания «свой – чужой», могла привести к огню по своим. Из воспоминаний морского пехотинца «с ними нет радиосвязи. Балтийцы сидят в глухой обороне, по ним из темноты постоянно «лупят» снайперы, они постоянно ждут атаки, а тут мы... В очередной раз выручил русский мат...» [6].

Применение артиллерии требовало от личного состава высокой обученности и выучки, так как в городских условиях рубеж безопасного удаления от разрыва своих снарядов практически находится на линии боевого соприкосновения и всегда имелся риск поражения своих подразделений.

В своих воспоминаниях генерал-лейтенант Трошев Геннадий Николаевич (с 1994 года – командир 42-го армейского корпуса в Северо-Кавказском военном округе. В 1995 –1997 годах – командующий 58-й армией Северо-Кавказского военного округа) так вспоминал о тех событиях: «Нетрадиционный характер боевых действий потребовал от артиллеристов соответственно и нестандартных

подходов к выполнению тактических задач... Еще свежи были в памяти январские бои в Грозном, когда, случалось, общевойсковые командиры, не задумываясь, вызывали огонь целого артиллерийского дивизиона по пулеметчику-одиночке или по двум-трем окапывающимся боевикам. И это при дальности стрельбы более 10 километров, да еще без пристрелки! Бывали и приказы открыть огонь по противнику, находящемуся от наших войск всего в 70-100 метрах. А это чаще всего - верная гибель от своих же осколков...» [7].

Результативность и активность *применения авиации* в условиях городской застройки определенным образом была невысока, по причине близкого расстояния между своими подразделениями и подразделениями противника (доходило до 70-100 м), затруднения определения объектов для нанесения удара в связи с задымленностью, низкой облачностью и туманами, а также очаговым характером действий противника [5].

Исходя из анализа боевого опыта, с учетом перехода к обороне в условиях непосредственного соприкосновения с противником (вынужденно), как специфику подготовки и ведение боя в населенном пункте (городе), необходимо выделить следующие:

ограниченное время на детальную подготовку к бою, принятие решения и постановку боевой задачи, отсутствие времени на рекогносцировку и организацию взаимодействия с соседями и поддерживающими подразделениями;

полная автономность действий и самостоятельность в принятии решения командирами подразделений, отход от шаблонов и разумная инициатива;

использование система опознавания «свой – чужой»;

построение обороны по принципу «круговой», которая носит очаговый характер;

каждое здание подготавливается как отдельный опорный пункт, с подготовкой огневых позиций как у подходов к зданию (сооружению), так и внутри его;

устройство инженерных заграждений (особенно взрывных), разрушения и завалы с использованием не только штатных инженерных средств и боеприпасов, но и подручных;

ведение постоянного боевого дежурства на огневых позициях, наличие мобильного резерва и организация контрснайперской борьбы;

необходимость организации маневра, как подразделениями, так и огнем, использование зенитных установок (ЗУ-23-2), танковых подразделений прямой наводкой для подавления и уничтожения живой силы противника, находящейся в укрытии (огневые позиции снайперов, пулеметчиков, гранатометчиков);

ограниченность в организации связи и взаимодействия с основными силами по вопросам корректировки огня артиллерии и ударов авиации;

увеличение расхода боеприпасов (экономия и строгий расчет), целесообразное использование ВВТ и других материальных средств (в особенности медикаментов), специальная экипировка и снаряжение;

морально-психологическое и физическое напряжение личного состава, действия на пределе возможностей, в условиях систематического огневого и информационно-психологического давления боевиков;

проявление таких качеств у командиров как твердость в управлении подразделением и способность быть образцом мужества и профессионализма.

Говоря о другом виде обороне, которая осуществляется в условиях заблаговременной подготовки, необходимо рассмотреть противоположную сторону, оборону боевиков – дудаевцев. В своих воспоминаниях генерал-лейтенант Трошев Г.Н. так отмечал подготовку обороны Грозного: «Около 10 тысяч хорошо вооруженных боевиков Дудаева готовы были стоять насмерть, защищая Грозный. На вооружении они имели до 25 танков, 30 боевых машин пехоты (БМП) и бронетранспортеров (БТР), до 80 артиллерийских орудий (в основном 122-миллиметровые гаубицы Д-30) и минометов. Несмотря на неоднократные обращения федерального командования с предложением прекратить сопротивление, дудаевцы продолжали укреплять оборонительные рубежи. Их было создано три:

внутренний – радиусом от 1 до 1,5 км - вокруг президентского дворца;

средний – на удалении до 1 км от первого в северо-западной части города и до 5 км в его юго-западной и юго-восточной частях;

внешний рубеж – проходил в основном по окраинам города [7].

На внутреннем рубеже оборона чеченских формирований основывалась на создании сплошных узлов сопротивления вокруг президентского дворца с использованием капитальных каменных строений. Нижние и верхние этажи зданий были приспособлены для ведения огня из стрелкового оружия и противотанковых средств. Вдоль проспектов Орджоникидзе, Победы и улицы Первомайская были созданы подготовленные позиции для ведения огня артиллерии и танков прямой наводкой.

Основу среднего рубежа обороны составляли опорные пункты в начале Старопромысловского шоссе, узлы сопротивления у мостов через реку Сунжа, в микрорайоне Минутка, на улице Сайханова и подготовленные к подрыву нефтепромыслы, нефтеперерабатывающие заводы (два) и химический завод.

Внешний рубеж обороны состоял из опорных пунктов на автомагистралях Грозный - Моздок, Долинский - Катаяма - Ташкала, опорных пунктов Нефтянка, Ханкала и Старая Сунжа на востоке и Черноречье на юге города.

Хорошо подготовленная для обороны сеть подземных городских коммуникаций позволяла боевикам свободно маневрировать и проникать в тыл российским подразделениям [8].

Подтверждением тому служит воспоминания морского пехотинца о действиях при входе в здание дворца Президента (резиденция Д. Дудаева): «...первый вошел полковник Чернов с четырьмя бойцами, за ним вошел я с группой. Внутри, прямо у входа, наткнулись на хвостовую часть от разорвавшейся ракеты, противника нигде не было видно, обыскали все здание, никого, видимо боевики ушли через подземные ходы...» [6].

Одним из способов тактических действий применяемыми боевиками в ходе обороны города были *демонстративные действия и вовлечения в засаду или огневой мешок*.

Вот как об этом рассказывает участник тех боевых действий: «...у боевиков преобладала классическая партизанская *тактика «наскок – отход»*, они действовали небольшими группами по три-пять человек. Часть группы проводила демонстративные действия, заманивала наших бойцов в огневые ловушки, выскакивали и беспорядочно «палили» и отходили, ... если наши начинали преследование, то попадали под огонь снайперов и пулеметов» [6].

В ходе воспоминаний морпех подметил интересный факт, о том, что многие боевики носили шинели советского образца, потому что, у шинелей была специальная пропитка, делавшая их незаметными ночью в приборы ночного видения.

Отмечалась хорошая огневая подготовка, наличие современных на тот момент средств связи и боевого опыта боевиков. Высокая мотивация подкреплялась не только патриотическими призывами в борьбе за независимость, но и довольно солидным на тот период денежным вознаграждением.

В своей книге «Неоконченная война. История вооруженного конфликта в Чечне» Николай Гродненский описывает эти события так: «...к осени 1994 года в Грозном находилось около 3,5–4 тысяч боевиков, прекрасно знавших город, отлично вооруженных и экипированных; более 150 снайперов, более 200 иностранных наемников (на конец февраля 1995 г. более 5000 наемников из 14 государств ближнего и дальнего зарубежья), много гранатометов, отлично работающая связь. ... Заработная плата наемников в зависимости от квалификации составляла от 200 до 800 долларов в день, а по данным ГРУ – около 1000 долларов в день с дополнительной выплатой за каждую подбитую единицу бронетехники [9].

Особо необходимо отметить мощные узлы обороны, с которыми пришлось столкнуться войскам Российской группировки, это восток Чеченской республики – Аргунское, Шалинское, Гудермесское направление. *Их особенностью явилось* выгодное в военном плане географическое положение: господствующие высоты, множество разветвленных водных преград (крупные реки, многочисленные каналы). Все это позволяло ограничить возможности скрытых подступов и подходов федеральных войск, исключив тем самым эффект внезапности.

Из воспоминаний генерал-лейтенанта Трошева Г.Н.: «...все это естественным образом укрепляло и без того мощные очаги сопротивления. ...Действовали по уже знакомой нам схеме. Опорные пункты в селах устраивались, как правило, в капитальных каменных строениях, где оборону держали одна или несколько боевых групп по 5-6 человек в каждой (1 снайпер, 1 гранатометчик, 2 помощника гранатометчика, 1-2 стрелка). На подступах к населенному пункту оборудовали окопы для орудий и бронетанковой техники, траншеи и укрытия [7].

Обобщая боевой опыт, можно выделить следующие характерные особенности заблаговременной обороны:

подготовленная глубоко эшелонированная оборона, определение внешнего, среднего и внутреннего рубежей;

подготовленные разрушения и завалы, ограничивающие действия штурмовых групп, проведение засад на колонны наступающих подразделений, действуя по ставшей классической схеме, которую применяли душманы в Афганистане [10], расчленение больших колон и уничтожение их по частям.

навязывание инициативы, вынуждая наступающие подразделения, наступать на выгодном для обороняющейся стороны направлении, подготовка засад и огневых мешков;

техническое оснащение новыми средствами связи (спутниковыми), возможность прослушивания переговоров и налаженное взаимодействие боевиков, способность влиять на устойчивость связи Федеральных войск;

знание местности, организация маневра, своевременное использование ударно-штурмовых отрядов (резервов) и маневренных групп (мобильных малых групп, состоявших из снайперов, пулеметчиков, гранатометчиков и 1-2 стрелка);

подготовленная и успешно интегрированная в общую систему обороны сеть подземных городских коммуникаций, обеспечивающая своевременного проведения маневра, в том числе и выходом в тыл;

танки и артиллерия (Д-30) дудаевцами использовались для стрельбы прямой наводкой, огневые позиции которых располагались вдоль проспектов и улиц. Применение осуществлялось децентрализованно, по принципу «кочующего» огневого средства, зачастую устанавливая огневое средство (огнеметы) на автомобиль; из воспоминаний: «... Зная по опыту, что тяжелые огневые средства бандформирования применяют чаще всего «рассеянно» и крайне редко – в составе батареи, я приказал полковнику А. Стыцине (начальнику разведки корпуса) выявить, по возможности, все отдельные орудия, «кочующие» минометы (на автомобилях) и т. п. Понимал, как это трудно сделать, и тем приятнее было, что разведчики не подвели, помогли «пушкарям» [7];

размещение в жилых зданиях, в том числе детских домах, больницах и других различных объектах (организаций, заводов, предприятий) *тяжелого вооружения* и огневых позиций для них;

«психологический прессинг», который боевики оказывали на военнослужащих Российской Федерации, жестокое и бесчеловечное отношение к пленным «...отрубание голов, снятие кожи и скальпов с живых солдат, распятые тела в окнах домов – с таким федеральным войскам впервые пришлось столкнуться в Грозном» [10];

участие «московских политиков, правозащитников и журналистов, сыгравших особо недобрую роль в этом», призывавших сдаваться в плен к «добрым чеченцам» [10];

периодическая смена воюющих групп и вывод их на отдых под видом мирных жителей в населенные пункты или базы на юго-востоке Чечни;

циничное использование мирного населения, как живого щита и для вывода боевиков из зон ведения боевых действий под видом мирных жителей.

Анализ боевого опыта оборонительных боев в условиях вооруженного конфликта, дает основание утверждать, что возможны самые разнообразные приемы и способы достижения поставленных боевых задач. Для участия (в особенности боевики) привлекали самые разнообразные силы и средства, не только силовой компонент (боевые подразделения), но и социально-политический, такой как, местные жители и администрация, средства массовой информации, миротворческих организации и политиков. Информационное и психологическое воздействие на население и воюющие подразделения, а также противоборство этому направлению, стало неотъемлемым элементом в работе командира.

Необходимо подчеркнуть, то, что оборона в этих условиях для подразделений Российской Федерации, как вид общевойскового боя, чаще всего применялась на короткий срок и преследовала цели отражения внезапных действий противника, занятие выгодных рубежей (объектов), их удержание, выигрыша времени и создание условий для наступательных действий основных сил. Она характеризовалась высокой активностью и маневренностью, как со стороны федеральных войск, так и со стороны боевиков.

Наиболее типичной стороной в этом вооруженном конфликте явилось отсутствие четко выраженного сплошного фронта. Боевые задачи решались в нескольких удаленных районах, причем нередко одновременно с привлечением относительно небольших группировок, а боевики – малыми группами. В ходе боевых действий активно использовались группы снайперов, пулеметчиков, гранатометчиков.

Необходимо отметить объективно возросшую актуальность организации межведомственного взаимодействия и управленческой деятельности командиров (штабов) по руководству подразделениями.

Таким образом, в условиях вооруженного конфликта классические действия позиционного оборонительного противоборства не будут характерны, а задачи оборонительного боя будут выполняться в зоне ответственности с учетом наличия следующих основных особенностей:

сложной общественно-политической и социальной обстановкой, участием в военном противоборстве не только комбатантов, но местного населения и иррегулярных формирований;

широким освещением боевых действий в средствах массовой информации республиканского и мирового уровня, с привлечением политиков и исполнительных органов власти, народных избранников;

наличием зоны (сектора), участков обороны значительно большим, чем предусмотрено Правилами боевого применения и затруднением в скрытом ведении разведки;

сосредоточением усилий на важных участках местности, таких как административные или многоэтажные (высотные) здания, завод или предприятие, узел дорог или ключевая высота;

сочетанием оборонительных (позиционных) задач с ведением сдерживающих, блокирующих, контратакующих, засадных и других дерзких, активных и решительных действий;

организацией системы огня, с учетом всех имеющихся возможностей огневых средств, увеличением расходов боеприпасов, гранат и мин;

проведением мероприятий по инженерному оборудованию, подготовкой заграждений (невзрывных и взрывных) на подступах к зданию (объекту), укрепление огневых позиций огневых средств, проделывание проходов внутри здания, под зданием (объектом), устройство сигнальных мин и мин «сюрпризов»;

проведением мероприятий по поддержанию морального духа и психологической устойчивости личного состава, разъяснительной работе по обоснованию законности действий своих подразделений и противоправных противника;

проявлением инициативы и самостоятельности в принятии решения, использованием нестандартных способов и действий при выполнении поставленной боевой задачи;

продуманной системой опознавания «свой – чужой» и взаимодействия с соседями, организацией скрытого управления подразделениями, проявлением твердости в руководстве личным составом.

Таковы наиболее важные особенности характера оборонительных действий в условиях вооруженного конфликта, выработанных на боевых примерах «Операции по восстановлению конституционной законности в Чеченской Республики и разоружению НВФ 1994-1996 годов».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Подготовка и ведение боевых действий в локальных войнах и вооруженных конфликтах: учебное пособие / С.А. Батюшкин. – Москва : КНОРУС, 2018. С.91, 227.
2. <https://ru.wikipedia.org/wik>.
3. Малая война. Организация и тактика действий малых подразделений: хрестоматия / Сост. А.Е. Тарас. – Мн.: Харвест, 2003. С-116.
4. Управление войсками / Авт.-сост. Ю.Б. Рипенко – М.: АСТ; Мн.: харвест, 2006. С.4.
5. Б.А. БОЖЕДОМОВ, Т.Г. ЛЕВЧЕНКО – Оборонительные бои в городе: факторы успеха по опыту вооруженного конфликта на Северном Кавказе. ВОЕННАЯ МЫСЛЬ · № 7– 2022, С. 58.
6. <https://www.youtube.com/watch>. Морпехи в Чечне. Воспоминания подполковника морской пехоты о Первой чеченской. И. Борисевич.

7. <http://www.lib.ru/MEMUARY/CHECHNYA/troshev.txt>. Геннадий Трошев. Моя война. Чеченский дневник окопного генерала. 2021.
8. <http://vrazvedka.ru/main/learning/last-confl/analitical>. Анализ опыта боевого применения сил и средств разведки СВ во внутреннем вооруженном конфликте в Чечне. Москва - 1997.
9. <https://coolib.net/b/97263/read>. Неоконченная война. История вооруженного конфликта в Чечне» Николай Гродненский.
10. <https://www.rulit.me/books/chechenskij-izlom-dnevnik-i-vospominaniya-read-344206-32.html>. Геннадий Трошев. Чеченский излом. Дневники и воспоминания.

TRANSLITERATION:

1. Podgotovka i vedenie boevykh deystvij v local`nyh vojnah i vooruzhennykh konfliktah: uchebnoe posobie / S.A.Batyushkin. – Moskva: KNORUS, 2018. S.91, 227.
2. <https://ru.wikipedia.org/wik>.
3. Malaya vojna. Organizaciya i taktika deystvij malyh podrazdelenij: hrestomatiya / Sost.A.E. Taras. – Mn.: Harvest, 2003.S-116.
4. U pravlenie vojskami / Avt.- sost. YU.B. Ripenko – M.: AST; Mn.: harvest, 2006. S.4.
5. B.A. BOZHEDOMOV. T.G. LEVCHENKO – Oboronitel'nye boi v gorode: factory uspekha po opytu vooruzhennogo konflikta na Severnom Kavkaze. VOENNAYA MYSL' · № 7– 2022, S. 58.
6. <https://www.youtube.com/watch>. Morpekhi v Chechne. Vospominaniya podpolkovnika morskoy pekhoty o Pervoj chechenskoj.I.Borisevich.
7. <http://www.lib.ru/MEMUARY/CHECHNYA/troshev.txt>. Troshev. Moya vojna. Chechenskij dnevnik okopnogo generala. 2021. Gennadij
8. <http://vrazvedka.ru/main/learning/last-confl/analitical>. Analiz opyta boevogo primeneniya sil i sredstv razvedki SV vo vnutrennem vooruzhennom konflikte v Chechne. Moskva - 1997.
9. <https://coolib.net/b/97263/read>. Neokonchennaya vojna. Istoriya vooruzhennogo konflikta v Chechne Nikolaj Grodnenskij.
10. <https://www.rulit.me/books/chechenskij-izlom-dnevnik-i-vospominaniya-read-344206-32.html>. Gennadij Troshev. Chechenskij izlom. Dnevnik i vospominaniya.

Н.А. КОРНИЛОВ

ҚАРУЛЫ ҚАҚТЫҒЫСТАҒЫ БӨЛІМШЕЛЕРДІҢ ӘРЕКЕТ ТАКТИКАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (ЕЛДІ МЕКЕНДЕГІ ШАЙҚАСТАР-ҚОРҒАНЫС)

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы.

Мақалада «Шешен Республикасындағы конституциялық заңдылықты

қалпына келтіру және заңсыз қарусыздандыру операциясы» кезінде Ресей Федерациясының әскерлерін топтастыру әрекеттерінің жауынгерлік тәжірибиесін талдау барысында әзірленген елді мекендегі қорғаныс шайқастарының негізгі ерекшеліктері көрсетілген. Қарулы топтар 1994-1996 (Шешен Республикасындағы қарулы қақтығыс).

N. KORNILOV

ON THE ISSUES OF IMPROVING THE THEORY OF THE ORGANIZATION OF COMBAT

National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan.

The article outlines the main features of defensive battles in a populated area, developed during the analysis of the combat experience of the actions of the grouping of troops of the Russian Federation during the «Operation to restore constitutional legality in the Chechen Republic and disarmament of illegal armed groups 1994-1996 (Armed conflict in the Chechen Republic)».

УДК 355.42

Б.М. АҚТАНОВ

әскери іс және қауіпсіздік магистрі, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясы тактика және жалпы әскери пәндер кафедра бастығының орынбасары, полковник, Петропавл қ.

ҚАРСЫЛАСТЫҢ БЕКІНІСІНЕ ШАБУЫЛ ЖАСАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада шабуыл кезінде қарсыластың қорғаныс бекіністеріне жақындау және оны басып алу кезіндегі мотоатқыштардың әрекеттерінің ерекшеліктері қарастырылады

Түйінді сөздер: *бір лақтыру, алшақтық, қарсы шабуыл, тактикалық топ.*

Шабуыл ұрысында шабуылдаушы жаяу әскерлері біртіндеп қарсыласқа жақындау, атака барысында жүргізіледі, сол уақытта қарсыластың қорғанысының алдыңғы шетіндегі учаскені еңсеру қажеттілігі туындайды. Атака мотоатқыштар бөлімшелерінің жауынгерлік тәртіпте атыспен үйлестірілген жауынгерлік ретте шапшаң және тоқтаусыз қозғалыста, ал қарсыласқа жақындауына қарай және оны жою мақсатымен қару-жарақ және басқа да құралдар түрлерімен жүргізіледі [1]. Қорғанушылардың атыс қаруының ең жоғары тиімділік аймағын еңсеру, қарсылас бекінісінің алдындағы соңғы метрді еңсеру үшін екі түрлі тәсілдер бар. Бүкіл майданда шабуылдаушы бөлімшені бір лақтыру немесе тар алшақтық арқылы қарсылас бекінісіне ену арқылы.

Бір лақтыру

Классикалық тактикада көбіне аса қарапайым тәсілді қолданған, атап етсек барлық жаяу әскердің жаппай жүгіріп қозғалуы болған [2, с.16]. Бұл әдіс қолданыстағы оқулықтарда бекітілген: қарсыластың бекінісіне жүгірумен бір лақтыру. Кейбір дәрежелік пен примитивизмге қарамастан, оның негізі бар, атап айтқанда, егер орамдармен қозғалу кезінде әскери қызметшілердің бір бөлігі от астында бас көтермі жатса, басқалары да жатып қалады. Қарсылас миномет атысымен оларға кері шегінуге жол бермей өзінің оқшашарлары атысына қуып жіберуі мүмкін. Осы жағдайда командирге адамдарды толық биіктікке көтеріп, қарсылас бекінісіне жүгіруден басқа ештеңе қалмайды, бірақ атыс астында жатқан жаяу әскерді шабуылға көтеру командирге өте қиын.

Тағы бір маңызды аспект - қорғанушының психологиялық жағдайы. Бір қарағанда, бекіністегі қорғаныс шабуылдаушыға қарағанда барлық артықшылықтарға ие. Ол толығымен дерлік жермен жабылған, оның атыс секторлары бар, ол физикалық тұрғыдан шабуылдаушыдан әлдеқайда аз шаршады. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, шабуылдаушылардың қарыластын бекінісіне дейінгі соңғы метрдегі шығындары жақындау кезеңіне қарағанда төмен. Шабуылдаушылар жақындаған сайын, қорғанушылардың артықшылығын жоғалтады. Психологиялық жүктеме өте жоғары, сондықтан қорғанушы атысы жүйелі және ұйымдасқан болу керек. Психологиялық жүктеме өте жоғары, сондықтан қорғанушы тиімді атыс жүргізе алмайды. Себебі қорғанушы жүргізіп жатқан атысын тиімсіз, ал оның қарсыласы шығындарға қарамастан, үнемі жақындап келеді. Қорғанушының көзқарасы оған сансыз болып көрінетін қарсылас әскерлерін көреді, ал оның әскери қызметшілерінің ішінен ол бірнеше адамды ғана көреді. Сондықтан бекіністі қорғайтын әскери қызметшілер жиі қашуға жүгінеді. Бұл әсерді жеңу үшін қорғанушылар қарсы шабуылға шығады, бірақ бекіністен ашық далаға шығу психологиялық тұрғыдан өте қиын.

Шабуылдаушының қорғаныстағыларға қарағанда бірқатар басқа артықшылықтары бар. Шабуылдаушыға бекініске жоғарыдан ату қорғаныстағыларға қарағанда ыңғайлы. Жүгіріп келе жатқан әскери қызметшіге қарағанда қозғалмайтын атқышқа жоғарыдан гранатамен тигізу оңайырақ. Бекіністігіге қарағанда жоғарыдағы әлдеқайда көп маневр еркіндігіне ие. Осылайша, қарсылас бекінісіне бір лақтыру әдісі өзінің тактикалық негіздемесіне ие. Бұл әдістің тиімділігі қорғанушылардың моральдық жағдайына байланысты. Шабуылдаушылардан барлық қорғанушылар қашпайды және олардың саны қорғаныс бекінісінде шабуыл жасауды тоқтату үшін жеткілікті болуы мүмкін. Сонымен қатар, қорғанушылар қорғаныс бекінісі майданы бойымен атыс жүргізу үшін орнатылған оқшашарларының қанжар атысын қолданып шабуылды тоқтата алады. Ол үшін қарсыластың атысын басып, оның бекіністеріне граната лақтыру қашықтығына жақындап, бекініске граната лақтыру керек, содан кейін қорғанушылар бекінісін басып алу керек. Мүмкін болса, шабуылдаушы тарап соңғы лақтырумен еңсеру үшін қашықтықты

азайтуы керек. Соңғы лақтыру қашықтық неғұрлым аз болса, жаяу әскердің қарсыластың атысымен қорғансыз болған уақыты аз болады. Кейбір жағдайларда, мысалы, қыстың қалың қарында немесе тайғақ топырағы бар таулы жерлерде, соңғы 100 метрді еңсеру үшін жарты сағатқа дейін уақыт қажет болады.

Бекіністік ұрыста соңғы лақтыру үшін қашықтықты азайтуға өз бекіністерінің алдыңғы сызығын қарсылас бекіністеріне мүмкіндігінше жақындату арқылы қол жеткізіледі. Сонымен қатар, мұндай бекіністерде болу қарсыластан алыс болуына қауіпсіз болуы мүмкін, себебі қарсылас артиллериясы, өздеріне соққы беруден қорқып, әдетте оларға оқ атпайды.

Келесі әдіс - түнде немесе жаңбырда граната лақтыру қашықтығына жақындау (қарсыласта түнгі көру құралдары болмаған кезде). Мұндай жақындасу мүмкіндігінше үнсіз жүзеге асырылады - дыбыс шығара алатын кезкелген нәрсе шүберекпен оралуы керек. Жасыратын шудың жоқтығына көз жеткізу үшін орнында секіру керек, одан да жақсысы 20 - 25 метрге жүгіру керек. Ал еріксіз атудан аулақ болу үшін, бұл өте қиын, себебі біреу міндетті түрде қателеседі, қаруды мүлдем жүктемеу ұсынылады, бірақ қарсыласпен күтпеген кездесуде гранаталармен әрекет ету ұсынылады. Алайда, чеканы гранатадан алдын - ала ала алмайсыз, абайсызда оны аяғыңыздың астына түсіріп алу мүмкіндігі жоғары. Қажетті бағыттан адаспау үшін компасты пайдалану керек (азимут бойымен қозғалу), немесе сымдармен басқарылатын танкке қарсы зымыранмен атып, осы сымды бағыттаушы ретінде пайдалану керек.

Нұсқа ретінде: қарсыластың бекінісіне жақындауды түнде жасауға болады, ал лақтырудың өзі-күндіз, қорғанушылардың назары мен қырағылығы әлсіреген кезде (әрине, егер қарсыласқа жақын жергілікті жердің қалың шөбінде жасыруға мүмкіндік болса). Түнгі жақындау кезінде белгілерді сым арқылы беруге болады. Тыныш жақындасу жағдайында шабуылдаушы топты және атысты қолдау тобын бөліп алған жөн, және олар кеңістікте жақын болмауы керек. Олар бір-біріне жақын орналасқан кезде, қарсыластың атысы тек шабуылдаушы топты ғана емес, сонымен қатар атыспен қолдау тобын да жерге шегелейді, бұл оның ұрыстан шығуды тиімді жабуына немесе басқа топтың шабуылын қолдауына жол бермейді. Лақтыруға арналған белгі бүкіл бөлімшелерге мүмкіндігінше бір уақытта орындайтындай болуы керек. Мұндай белгі артиллериялық атысты алдыңғы шетінен қарсылас қорғанысының тереңдігіне ауыстыру, түтін снарядтарын атуды бастау, жарылғыш затты жару және т.б. Егер мүмкін болса, лақтыруға арналған белгі қарсыластың назарын аудармауы керек. Бұл қарсылас есіне түсіп, атысын бастағанша бірнеше қымбат секундтарды жеңіп, бірнеше ондаған метрді өтуге мүмкіндік береді. Сондықтан дауыспен немесе ысқырықпен «Алға» пәрменімен лақтыруға бұйрық берудің ең аз қалаулы тәсілі болып табылады. Бір түзу сызықпен шабуыл жасамау ұсынылады, бірақ әскери қызметшілер қатарында кейбір «шығыңқы» мен «шегінісі» болуы керек, қорғанысшылардың гранаталары мүмкіндігінше аз шабуылдаушыларды жою үшін әскери қызметшілер тобын шахмат тәртібімен орналастыру керек.

Сонымен қатар, бір лақтыруға арналған мұндай бір сызықты емес құрылым қарсылас оқшашарларының қапталдағы атысының тиімділігін біршама әлсіретеді.

Қарсылас қорғауындағы тар алшақтық

Қарсылас бекінісінің ені 20-40 метр болатын учаскелерінің біріне шабуылдағы күштерінің барлығының немесе көп бөлігінің атысының ең көп саны түседі. Нәтижесінде, бұл учаскеде қорғанушылардың бір бөлігі немесе толығымен басылады, содан кейін тек осы учаскені басып алу жүзеге асырылады. Мотоатқыш бөлімше жеке құрамы ұрысты жүргізу үшін жауынгерлік жұптарға (тактикалық топтарға) бөлінуі мүмкін, олардың құрамы бөлімшелердің жабдыкталуына және алдағы іс-әрекеттерге байланысты әр түрлі болу мүмкін [2, с.10]. Тактикалық топ қысқа жүгірулермен және тек еңбектеумен қарсылас бекінісіне жетеді және осы кішкене бөлігін басып алады, осылайша алшақтықты қалыптастырады. Сонымен қатар, осы уақытта барлық басқа бөлімшелер, тіпті егер бұл бүкіл рота немесе батальон болса да, осы шағын топтың алға жылжуын қамтиды. Қолдау бөлімшесі бекініске ену учаскесінде қарсыласты толық басылуын қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар қорғанушылардың аталған тактикалық топқа қарсы оқ ату әрекеттерін бейтараптандыруы керек. Ену орнының оң және сол жағындағы бекіністерін толық басылуын қамтамасыз ету мүмкін емес, бірақ қарсыласты ұрыспен байланыстыру, онымен атысты қолдау, оның назарын ену аймағынан алшақтату өте маңызды. Қарсылас бекінісінің кішкене бөлігін басып алу үшін толық басып алуға қарағанда әлдеқайда аз күш қажет. Бұл ену учаскесін басу арқылы күштедің бір бөлігін сол учаскенің оң және сол жағында орналасқан қарсыласпен күресуге бөлуге, ал бір бөлігін қол жеткізілген басуды сақтауға қалдыруға мүмкіндік береді. Мүмкін болса ену учаскесіне жақындау үшін қарсыластың бақылаудан немесе тіпті атысынан қалқан болатындай таңдалады (жердегі қарапайым шөптер мен кішігірім ойпаттар еңбектеп жүрген әскери қызметшіні толығымен жасыра алады), түтінді де қолдануға болады. Бұл аймақты түпкілікті тазарту үшін әскери қызметшілерге лақтыруға емес, сөзбе-сөз мағынада қарсылас бекінісіне граната салуға кеңес беріледі. Ал өздері - секіру емес, бекініске еңбектеп кіру. Әскери қызметшілер қарсылас бекінісіне қарай жүгірмей, оған «еңбектеп кіру» кететіндігімен ерекшеленеді. Бекініске қарай еңбектеген әскери қызметші жатып (орнынан тұрмай) гранатаны қандай да бір қолайлы дәлдікпен бекініске лақтыра алмайды, ал жіберіп алған жағдайда лақтырушының өзі өз гранатасынан сынықтар алады. Ары қарай бекініске шабуыл жасау, оны тазарту ішкі жағынан хабарлама қозғалысын қолдана отырып жүзеге асырылады. Сонымен қатар, қолдау тобының атысы бекіністі тазалаушылар тобының қозғалысынан миниатюралық атыс білігі сияқты сәл озып кетті. Шабуылдаушыларды қолдау үшін қосымша әскери қызметшілер басып алынған алшақтық базасы арқылы қарсылас бекінісіне енгізіледі. Бекіністің жеткілікті бөлігі тазартылғаннан кейін және басудың қажеті жоқ, бөлімшенің қалған әскери қызметшілері бекініс тазалаушылар тобына қосылады.

Қарсылас алшақтық базасын жоюға тырысады және шабуылдаушылар қарсылас бекінісін басып алынған бөлігіне қосымша күш енгізу үшін пайдаланатын дәлізді жауып тастайды. Мүмкіндігінше, жағдайға және қолда бар мүмкіндіктерге сәйкес қарсылас қорғауында бірнеше «кішігірім алшақтықтар» ұйымдастырылады. Егер қарсылас қорғаныс бекіністері алдында мина-жарылғыш тосқауылдар болса, онда оларда бір емес, екі немесе одан да көп өтпелер жасау керек.

«Кішігірім алшақтықтар» әдісі бойынша іс-қимылдардың шамамен сипаттамасы

Екі әскери қызметші өз бөлімшесінің атысымен бекініске миниатюралық дәліз арқылы еңбектейді; олар бекініс бойымен аяқтарымен бір-біріне қарай орналасады; әрқайсысы бекініске граната салады; екінші жарылыстан кейін бірден бұл әскери қызметшілер бекініске еңбектеп кіреді; автоматтар атысымен бекіністі ең жақын тізеге дейін тазартады және олардың әрқайсысы үшін ең жақын бекіністің иілуіне қарай жүгіреді, осы уақытта олардың артынан басқа топтар бекініске кіріп, алғашқы екі әскери қызметкердің әрқайсысына қарай жүгіреді; олар тазартқыштар тобын құрайды, оның құрамында бір немесе екі граната лақтырғыш (біреуі жақын, екіншісі алыс қашықтыққа лақтыру үшін), атқыш және оқ-дәрі тасығыш; бекіністі иілуіне жақындаған кезде граната оған лақтырылады, ал ол жарылғаннан кейін көрсеткіш бұрышқа оралып, бекіністің келесі тізесін автоматты атыспен тазартады; қажет болса, алдыңғы қатардан кейінгі топтар жоғарыға шабуыл жасайды немесе бекіністер тармақталған кезде тазартқыштардың қосымша топтарын құрайды. Егер қарсыластың атысы өте күшті болмаса, бекініс бойымен алға жылжып, жоғарыдан қолдау көрсететін әскери қызметшілерді бөліп көрсету керек. Бірақ қарсыластың атысы күшейген кезде олар бекініске түсуі керек.

Көріп отырғаныңыздай, «кішігірім алшақтықтар» әдісі шабуылдаушылардың әрекеттерін мұқият ұйымдастырылуын қажет етеді. Сонымен қатар, қорғанушы шабуылдаушылармен алып жатқан бекіністен шығаруға тырысады, сондықтан жоғары қарқынмен әрекет ете отырып, алшықты бекіту өте маңызды. Барлық қиындықтармен шабуылды кішігірім алшақтықтар арқылы жақсы орындау шабуылдаушылардың шығының азайтады.

Қарсылас бекінісін алғаннан кейінгі әрекеттер

Бұл жалпы тактикалық жағдайға байланысты. Егер шабуыл үлкен іс-қимылдардың бір бөлігі болса, онда-негізгі ереже басып алынған бекіністе кідірмеу, бірақ өз бекінісінен шегініп бара жатқан қарсыластың жамылғысы астында оның келесі қорғаныс бекінісін ену үшін қарсылас қорғанысының тереңдігіне қарай жүру керек. Демек, тоқтамау керек, бір бекіністен өтіп, әрі қарай жүру керек. Бірақ бұл талап қарсыластың қираған бекінісі аяқтайтын өз әскерлерінің келесі эшелонының болуына арналғанын есте ұстаған жөн. Егер мұндай эшелон болмаса, онда шабуылдаушылардың ішінен тірі қалған қарсыласты жоюмен айналысатын және алға шыққандардың артынан өтудің алдын алу үшін серпіліс қапталына бекітілетін топ бөлінуі керек. Егер бұл үшін

күш жеткіліксіз болса, онда дереу қорғанысқа ауысып, басқаруды қалпына келтіріп, оқ-дәрілерді таратып, атыс секторын тағайындап, озық күзет жіберуіңіз және т.б. әрекеттер жасау керек. Қарсыласқа қарсы шабуылының ең жақсы уақыты, ол шабуыл тоқтаған кезде. Осы кезде шабуылдаушылар ұйымдаспаған, тозған, оқ-дәрілері таусылған, олар физикалық тұрғыдан шаршаған. Бекіністерді алғаннан кейін, оларды қарсыласын атуына және қарсыластын жылдам қарсы шабуылына дайын болу керек. Егер шабуыл тоқтағаннан кейін алдыңғы қатарлы күзетке тағайындалған топтардың негізгі топқа қарағанда алға жылжу мүмкіндігі болмаса, онда негізгі топ пен алдыңғы қатарлы күзет арасында буферлік кеңістік құру үшін негізгі топқа сәл артқа шегіну жақсы болады.

Сонымен, шағын шайқастар жағдайында фронтальды шабуылдар ережеден гөрі ерекшелік болып табылады, бірақ олардың мысалында үлкен соғысқа тән, жаяу әскер тактикасының барлық негізгі принциптері мен элементтерінің әрекетін жақсы байқауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Б.М. Ақтанов Мотоатқыштар взводы әр түрлі тактикалық әрекеттерде. Оқу құралы. Петропавл, 2023. - С.29.
2. Б.М. Ақтанов, А.А. Әбілмәжінов, Д.Қ. Мухамеджанов Заманауи ұрыс жағдайындағы бөлімшелер әрекетінің тактикасы. Оқу құралы. Петропавл, 2022.

TRANSLITERATION:

1. B.M. Aktanov Motorized rifle platoon in various tactical actions. Training manual. Petropavlovsk, 2023. - P. 29.
2. B.M. Aktanov, A.A. Abilmazhinov, D.K. Mukhamedzhanov Tactics of units ' actions in modern combat conditions. Training manual. Petropavlovsk, 2022. - P. 10, 16.

Б.М. АҚТАНОВ

ОСОБЕННОСТИ АТАКИ ПОЗИЦИИ ПРОТИВНИКА

Академия Национальной гвардии Республики Казахстан.

В статье рассмотрены особенности действия мотострелков при приближении в ходе атаки к оборонительным позициям противника и при ее захвате.

B.M. AKTANOV

FEATURES OF ATTACKING ENEMY POSITIONS

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

The article discusses the actions of motorized infantry when approaching the enemy's defensive positions during an attack and capturing it.

УДК 355

Б.М. АҚТАНОВ¹, Ж.С. БАЙТЕЛЕНОВ²

¹Әскери іс және қауіпсіздік магистрі, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы Академиясы тактика және жалпы әскери пәндер кафедра бастығының орынбасары, полковник, Петропавл қ.;
 педагогика ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы Академиясы тактика және жалпы әскери пәндер кафедрасы тактика циклінің оқытушысы, подполковник, Петропавл қ.

**ҚАРСЫЛАСТЫҢ АТЫС КЕЗІНДЕГІ МОТОАТҚЫШТАРДЫҢ
ӘРЕКЕТТЕРІ**

Мақалада қарсыластың атыс кезіндегі мотоатқыштардың әрекеттері қарастырылды.

Түйінді сөздер: *қарсыластың атысы, жаяу әскер, қамтамасыз ету.*

Заманауи ұрыс жағдайлардың барлық алуан түрлілігімен кез-келген тактикалық тапсырмаларды шешуі үш негізгі көрсеткіштерге негізделген:

- қарсыластың атысы барысында жаяу пехотаның іс-әрекеті;
- қарсыласты басуға арналған атыс;
- жан-жақты қамтамасыз ету.

Жаяу пехота жақын аралықтағы қарсыластың тапсырмаларын шешеді. Бұл граната лақтыру, бекіністі алу, хабардар ету жолдарының жақын иілу бөлігі, ғимараттар мен атыс қаруының максималды ату қашықтығы. Жаяу пехота осында йтапсырмаларды орындайды және осыған байланысты олар тікелей қарсыласпен қарулы қақтығысқа түсу керек.

Қарсыластың атысы барысында жаяу пехотаның іс-әрекеті

Қарсыласпен жанасу, жаяу әскерлердің, сирек жағдайларды қоспағанда, қарсыластың атыс аймағында әрекет етуге мәжбүр екенін білдіреді.

Қазіргі заманғы қарудың атысы, егер оған ештеңе кедергі болмаса, оның әрекет ету аймағында орналасқан қарсыластың жаяу әскерін толығымен жоя алады.

Бұл жағдайда жақындау жылдамдығы да, шабуылдаушы сарбаздардың саны да маңызды емес. Белгілі бір жағдайларда бір оқшашар жаяу әскер батальонының алға жылжуын тоқтата алады. Қарсыластың атыс аймағында әрекет ету, бұл атыс нәтижесіз болса немесе оның жүргізілуін толығымен тоқтатса ғана мүмкін болады [1].

Сонымен, жаяу пехотаның негізгі тапсырмасы ол ұрыс алаңында іс-қимылдар жасау (тікелей қақтығысу, артқа қайту, шегіну және басқалары), қарсыласты жою үшін оның атыс жүргізуін қиындатып, шабуылдың қарқынын ұлғайту керек. Ұрыс барысында қарсыласты тез әрі барынша аз шығынмен жөнуді әр сарбаз ойлануы керек.

Ұрысты жоспарлау қарсыласының атыс бекіністерінің орналасуы мен оның атыс жүргізу мүмкіндіктерін бағалау, одан жеке құрамды барынша қорғау іс-шараларын басты назарға алу маңызды.

Қорғаныстағы қарсыластың атысына қарсы тұрудың көптеген амал тәсілдері бар, оларға сан алуын тактикалық әдістерді жатқызуға болады:

-қарсыласты бекіністен қарумен, жергілікті жер бедерлеріне, құрылыстары мен дайындалған бекіністерде - атыс жүргізу қиын болғанда, егер дұрыс нысаны қарастырмаса оқ сарбазға емес бекініске тиеді;

-бекініс, түгінді қолдану әдісімен жасырыну қарсыластың бақылауын адастыру нәтижесінде - қарсылас қайда атыс жүргізіп жатқанын байқамайды, нашар көреді, атысты бағыттау және атысты реттеу қиындайды, соның нәтижесінде нысанларға тимеу мүмкіндігі артады. Нашар көрінетін жағдайларда немесе түнде қарсыласқа күшті жарық түсіру арқылы орадың атсы бекіністерін көруге және олардың көздеуін қиындата аламыз, бұның нәтижесінде шабуыл сәтті аяқталу ықтималдылығы артады;

-қарсыластың ұйымдастырушылық жұмыстарына кедергі жасау арқыды біз оның ұйымдасқан тасы жүргізуіне кедергі келтіреміз. Көздеген нәтижеге қол жеткізу үшін, қарсыласқа орналасуына уақыт бермей немесе орналасып үлгерген қарсыласты кенеттен шабуылдау арқылы оның ішінде ең тиімді әдіс ұрыс алаңында қысқа жүгірістерді қолдану болып табылады;

-қарсыласқа психологияқ әсер ету ұрыс барысында қолданылатын бірден бір тиімді әдістердің бірі. Бұлай әсер ету үшін мерген белігенген уақыт аралығы ішінде қарсылас бекінісінен шыққан әр бір нысананың көзін жояды, осы жұмыстар нәтижесінде қарсылас сарбаздары бекіністен шығуға жүрексініп қорқыныш сезімі пайда болады. Бұнда шабуылды нәтижелі аяқтауға мүмкіндік беретін бірден бір әдіс болып табылады;

-көңілін алаңдату, бұл қосымша бағыт бойынша шабуыл жасап, қарсыласының көңілін алдау. Ал негізгі күштермен кейін қарсылас бірінші айлаға түскенен кейін шабуыл жүргізу;

-қарындылай келек жаяу пехотаның негізгі тапсырмаларының бірі қарсыластың атысын басып олның бекіністерін басып алау. Бұл ретте жаяу пехота бекініске жасырын кіре алмаса, оған қарсы үздіксіз атыс жүргізеді, нәтиже болмаған жағдайда олардың атыс жүргізуіне барынша кедергі келтіретін шараларды қолданады.

Қарсылас атыс жүргізуі барысында «өзін басып тастауы» мүмкін, себебі дұрыс ұйымдастырылмаған және бір-бірімен байланыс орнатпаған әскерлердің іс-әрекеттері нәтижелі болуы екі талай. «Өзін басып тастауы» мысал келтіретін болсақ – оған оқшашардың орынын ауыстыру нәтижесінде оны қайта орнату, оқтау және атыс жүргізуге кететін уақытты алсақ болады. Қорғаныстағы қарсылас атыс жүргізуі ұйымдастырылмаған жағдайда, оның атыс құралдарындағы оқ-жаратлардағы оқ-дәрлер бір мезетте таусылуына әкеп соғады. Бұл өз кезегінде атыс жүргізудің қалыңдығының тез төмендеуіне алып келеді.

Осының нәтижесінде бірқатар нәтижелер көрсетуге болады. Бірақ дұрыс ұйымдастырылған атыс жүйесі негізінде «біреуі атады - екіншісі қайта оқтайды» деген тәртіппен іс-әрекет жасауға болады, сондай жағдайда шабуыл жасау күрт қиындайды.

Басышылық құжаттар негізінде ұрыс барысында екі іс-әрекетті біріктіруге тиым салынған, олар атыс жүргізу және маневр жасау. Өз атысымен қарсыластың атысын басуы керек. Қолда бар құралдармен қарсыластың атысын басып біздің әскерлерге барынша қолайлы жағдай жасау керек.

Әрине, қазірге заман талаптарын сай қаруланған әскерсердің атыстын 100% басу мүмкін емес, бірақ біздің әскерлерге шабуылға шығуға қолайлы мүмкіндік жасалса жеткілікті.

Талқыланып ортыған сұрақ негізінде кеңес одағы жаяу пехоталы әскерлеріне қолданылған құжатқа сәйкес біздің жаңа тактикамыз мүлдем сай келмейді. Себебі кез-келген шабуылдарды еске алсақ сарбаз ұрыс алаңында қаруды қарсылас бекіністеріне бағыттап атыс жүргізіп келеді, бұлжерде қарысластың атысын басу, біздің іскерлерге қолайлы жағдай жасайындай дегени мәселелер қарастырыл маған. Керісінше алаңның бір шетінен екінші шетіне оқ атуыларынң астынан аман жүгіріп өту тапсырмасы тұрғандай. Бұнындай тактиканы қолдану себебі қару-жарақ пен техниканың мүмкіндіктері сондай ұрыс тәсілдерін қолдауға қолайлы болғандықтан, бұл қазіргі ұрысқа мүлдем келмейді және біз оларды тек қана мысал ретінде қарастыра аламыз.

Негізінеде сол уақыттардың әскери өндірістік кешенінің дауын қарастытсақ артиллерия мен авиация, ауыр бронды техникалардың жаңадан қолданысқа ену уақыты деп санасақ болады. Осы құралдар қарсылас атысын басудағы басты міндеттерді орындады десек болады.

Бұндай артиллерия мен авиация, ауыр бронды техникалардың ұрыс барысында толық дайындалмаған жаяу пехоталы әскерлерді қолдану арқылы көздеген мақсаттраға жетуге болатындығын дәлелдеді. Жоғарыда аталған тактиканы қолданудың екі маңызыд нысаны бар оны есте сақтау маңызды - 1) күшейту құралдарын тиімді қолдану арқылы 2) жеке құрамның саны барынша көп болған сайын олардың шығыныда соған сай болатыны естен шығармаған жөн.

Қарсылас атысын басу жаяу пехоталы әскерге жүктелсе онда тактикалық өнредің барлық тәсілдерін қолдану арқылы арнайы топтар (атыс, маневр, бұзып өту және т.б.) құру. Олардың іс-әрекеттерінің бірегейлік деңгейінің ең шыңына жету және жүктелетін тапсырмаларын нақты белгілеу нәжисінже қол жеткізу мүмкін.

Қарсыласты басуға арналған атыс

Ұрыс барысында қарсылас атысын басу жоғарыда айтылған топтар көмегімен жүргізілген кезде олардың басты тапсырмасы қарсылластың отшашар, басты қрауланған бөлімшелерін жойып немесе маневр жасауы мен атуын қиындау арқылы жаяу пехоталы әскерге мүмкіндік беру. Әрине, басуға бағытталаған топ қарсыласының атыс құралын немесе бөлімшесені белгіленегн

уақыт аралығына қана тоқтала алады, осы уақыт ішінде жаяу пехотлы әскер өзінің тапсырмасын орындап бекіністі алуы қажет. Құжатты тәжіірбелік түрде қолдану үшін командирдің машығы мен білімі болуы керек және оның негізінде көп теген жетістіктерге жетуге болдаы. Басуға арналған құралдар белгіленген уақытта бернеше мәпрте қайталуға дайын болуы керек және оны қолдану шүін іс-әрекеттер толық қайталануы керек. Егре дұрыс қолданбаған жағдайда біз өз әл ақуалымызды әдсіретіп алуымыз мүмкін себебі оқ-дәрілер мен снарядтардың шығыны болып табылады. Өткерге әс-шаралар нәтижесінде қарсылас атыс құралдарының 20 немесе 30% атыс жүргізе аламаса бұл оның жеңілгенінің негізі емес, ол жерге қарсылас болмауы мүмкін және оның негізінде кері шегініп басқа тұт қиылдан әрекеттер дайындауы мүмкін. Жаяу пехоталы сарбаз қарсыласқа жалппы атыс құралы ретінде басп тастай алады, қарсыласықа біраз шығын келтіретіні анық, бірақ оны толығымен жоймайтынын білу керек. Артиллерия атысы нәтижесінде қарсылас толық жайылды деп санау қатедлік болып табылады, себебі артиллерия тек қана ашық нысанларды 100% көзін құрта алады, ал бекіністегі қарсылас өзінің жауынгерлік даярлығын төмендетіп және кейбір сарбаздарына психологияқ әсер етуі мүмкін.

Жергілікті жер жағдайларына байланысты қарулардың атыс жүргізу қашықтықтары әр түрлі болып табылады. Оларды алып қарастырсақ атыс қарулары үшін 50-70 метр, оқшашарлар үшін 100 метр, ал артиллериялық құралдар үшін километрлер. Осындай тактикалық-техникалық қасиеттерге ие қарулар жоғарыда көрсетілген қашықтықтарда өз нысандарынан қиыс кетуі мүмкін емес. Бұндай атысты басу үшін ұзақ уақытқа шоғырланып жүргізілген атыс нәтиесінде жетуге ғана болады. Онадй атысқа қол жетізу үшін бірқатар жағдайлар бар. Ол атыс орындарының көрінуі, жергілікті жер бедері, атыс жүйесінің ұйымдастырылуы мен іс-әрекеттердің бір келілігі болып табылады. Орташа немесе алыс қашықтықтарда атыс жүргізу ол тек қана қарсыласқа пихологиялық әсекр ету болып табылады. Ал нақты нәжижеге жету үшін нақты бір орынға топтардың біріктірілген атысы нәтижесінде қол жеткізуге болады. Бірақ кейбір жағдайларда топтардың біріктірілген атысы қарысласқа психологиялық әсер ету салдары болып табылуы мүмкін.

Егер тапсырма қарсыластың атысысн босу немесе оған ешқандай психологиялық әскер зиячн келтірмеуде болса онда атыс аз қарқынмен, ұзақ демалыстармен жүргізіледі. Жоғарыд көрсетілгендер қарсыласқа айтарлықтай зиян келтірмейді, бірақ оның іс-әрекеттеріне біршама өзгерістер енгізуге әрекет етуі мүмкін. Атыс астында қалған куәгерлердің ой түйіні бойынша: егер қарсы топ сенің атысыңды басу үшін от жаудырса, онда мұндай от атысына жауап берудің маңызы жоқ.

Қарсылас от астында қалған сарбаздар қысқа таумен жауап қайтару нәтижесінде оған жауап қайтарал алады. Бұндай атыс қортындысы бойынша қарсылас біздің бекінінсті анықтауы мүмкін бірақ бұл ешқавндай маңызды рөл атқармайды. Егер қарсылас атысы бізге маңызды шығын алып келшен жағдайда ғана оған қайта оқ ату керек. Маңызды шығын келтіргенен кейін

қарсылас кейін шегіну, паналарды тығылу немесе тағыда басқа іс-әрекеттерді жасау үшін шешім қабылдауы мүмкін осын мәселеніде еске сақтаған жөн.

Оқ-дәрі қоры және атыс жүйесі жақсы қамтылған тараптар атысыс әрдайым тиімді болады деп санауға болады, ол өзіне қойылған талаптарды орныдайды деп санадайы. Психологиялық тұрғыдан мен бірдей қарқындылықпен жауап бергім келеді. Егер бұл мүмкін болса, қарсылас оқ-дәрілерді тез жұмсай бастайды және оны оқ-дәрілері таусылғанша жасайды. Осыдан кейін оқ-дәрі қоры жеткілікті жақ әлсіз қаорсыласты соққыға жығып, жойып жібереді. Көбінесе оқ-дәрілер таусылғаннан кейін ғана жау шайқастан шығуға тырысады (корпустан шығып, кетуге). Бұл жерде ұрыс (шаубыл, қорғаныс) сәтті болуы барлық мәселелерге сай ұымдастырылған және тікелней байланысты.

Жан-жақты қамтамасыз ету

Жан-жақты қамтамасыз ету, оңай сияқты болғанымен өте маңызды шаралардың бірі болып табылады.

Ұрысты табысты аяқтау үшін оқ-дәрі, қару-жарақ пен басқа техникалармен қамтамасыз ету маңызды болып табылады;

Қамтамасыз етуге тек қанан материалдық заттрамен ғана емес, ол барлау нәтижелерін уақытыл алу оның ішінде қарсылас туралы ақпарат, құрамы, саны, қарулануы және алдағы іс-әрекетт тәртібі сонымен қатар басқада маңызды ақпараттар болфп табылады;

«Байланыссыз жеңіс жоқ» демекші өз әскерлерінің мен байлнасы болмаса оларды ұрыс барысында басқара алмасаң және жаңа бағыттарға бағыттамасаң іс-әрекетің нәтижелі болуы екі талай;

Сарбаздар ең алдымен адам, тірі жан, оның жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру да өте маңызды істердің бірі сондықтанда тамақ пен, киімен, су және жылумен, сонымен бірге оқ-дәрілер мен жанар маймен уақытылы және толық көлемде қамтамасыз ету де маңызды іс-шарлардың бірі.

Ұрыс нәтижелі болуы үшін жеке құрам толық және сапалы қамтамасыз етілуі керек. Егер осы іс-шаралардың біреуі дұрыс ұйымдастырлмаған жағдайда қортынды қынжылтатындай болуы мүмкін. Қару-жарақ, техника, матеиралдық мүліктер, ақпараттар сапасы, байлныстың болмауы деген дей мәселелер өте қайғылы жағдайларға әскелуі мүмкін. Сол үшін аға бастықтар осы мәслеленіде дұрыс ұйымдастырғаны жөн.

Кез-келген тапсырманы алғанан кейін оның орындалуына жауапты тұлға бірқатар іс-әрекетер жасау нәтижесінде шешім қабылдайды, осы шешімді ортаға салып талқылау және әр іс-қимылды қағаз бетіне түсіру оның әстті орынлдауына көмек көрсетуі мүмкін.

Шын мәнінде, әскерлердің кез-келген түрімен - артиллериямен, танктермен, авиациямен өзара іс-қимыл жасау жаяу пехотаның қуатын көбейтеді. Қарудың әр түрінің өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері, күшті және әлсіз жақтары бар, ал бірге қолданған кезде әртүрлі қарулардың кемшіліктері өзара күшейтіліп, біріктіріледі. Классикалық мысал-жаяу

пехотаның танктермен өзара әрекеттесуі. Танктер жаудың атыс нүктелерін басып тастайды, ал жаяу пехотаның танктің айналасындағы өлі кеңістіктегі жауды жойып, танкті танктің тарылуын пайдаланғысы келетін жаудың соққысынан қорғайды. Алайда, жаяу пехотаның басқа әскер түрлерін қолдауынсыз әрекет етуге дайын болуы керек, яғни тек жалпы пехотаға ғана емес, сонымен қатар жаяу пехотаға қарсы, танкке қарсы, әуе шабуылына қарсы ұрысқа дайын болуы керек.

Қортындылай келсем жау пехотаны кез-келген ұрыста қолдануға болады. Бірақ осы ұрыстардың сәтті аяқтау және аяқталмауы командирдік тікелей білімі мен ұйымдастыру қабілеттеріне байланысты. Жаяу пехота сан алуан құрылымдармен бірлесіп іс-қимыл жасаса алады. Мысалға алатын болсақ олар артиллерия әскерлерімен, танк топтарымен, әуе күштерімен бірлесіп іс-қимыл жасау нәтижесінде оларды ұрыс барысында тапсырмаларының нәтижесін жақсартуға болады. Бұл іс-әрекеттер барлығы командир ұйымдастыру қажет. Атыс жүргізу жолақтары, олардың ату қарқыны, сонымен жан-жақты қамтамасыз ету бойынша бірқатар іс-шаралардың толық көлемде ұйымдастырылуы жаяу пехотаның тапсырмаларды табысты орныдауына мүмкіндіктер жасайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Б.М. Ақтанов, М.Қ. Кәрібозов, А.А. Әбілмәжінов Заманауи ұрыс жағдайындағы сарбаз әрекетінің тактикасы, оқу құралы. - Петропавл, 2019. – С. 11.

TRANSLITERATION:

1. B.M. Aktanov, M.K. Karbosov. A.A. Abilmazhinov Tactics of soldier's actions in modern combat conditions, training manual. Petropavlovsk, 2019. - P. 11.

Б.М. АҚТАНОВ, Ж.С. БАЙТЕЛЕНОВ
ДЕЙСТВИЯ МОТОСТРЕЛКОВ ПРИ ОГНЕВОМ ВОЗДЕЙСТВИИ
ПРОТИВНИКА

Академия Национальной гвардии Республики Казахстан.

В статье рассмотрены действия мотострелков под огнем противника.

B.M. AKTANOV, J.S. BAYTELENOV
ACTIONS OF MOTORIZED SKIRMISHERS UNDER THE FIRE IMPACT
OF THE ENEMY

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

The article discusses the actions of motorized infantry under enemy fire.

УДК 355.5

Д.Б. КАБЫЛБЕКОВ

магистр, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясы тактика және жалпы әскери пәндер кафедрасының тактика цикл бастығы, полковник, Петропавл қ.

**ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙ РЕЖИМДІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҮШІН
ТІТІРКЕНДІРГІШ ӘРЕКЕТТІ АРНАЙЫ ҚҰРАЛДАРДЫ
ҚОЛДАНЫЛУДЫҢ ЖЕТІЛУІ**

Төтенше жағдай режимінде арнайы операцияларды жүргізу барысында тітіркендіргіш әрекетті арнайы құралдарын қолдануды талдау негізінде тітіркендіргіш әрекетті арнайы құралдарды дұрыс және тиімді қолдану қойылған жауынгерлік тапсырмаларды толық көлемде орындалуын қамтамасыз етеді деген қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: арнайы операция, іс-қимыл тактикасы, арнайы құралдарды қолдану тобы, арнайы құралдар.

Париж қаласында 1993 жылы 13 қаңтарда қабылданған «Химиялық қаруды әзірлеуге, өндіруге, жинақтауға, қолдануға және оны жоюға тыйым салу туралы Конвенцияға» сәйкес. Тәртіп бұзушыларға химиялық құралдармен күрес жүргізуіне түсініктеме ол адам ағзасының сезімін немесе физикалық бұзылуын тез арада тітіркендіріп, химиялық улы заттарды қолдануды тоқтатқаннан кейін қысқа уақыт ішінде ұшып кетуді білдіреді. [1].

Өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында әскери технологиялары дамыған елдерде (ең алдымен АҚШ пен Ресейде) тірі күш пен материалдық құралдарға артық шығын келтірместен қойылған жауынгерлік тапсырмаларды шешуге мүмкіндік беретін арнайы құралдарды зерттеу, әзірлеу және енгізу күрт өсті. [2].

Қазіргі уақытта, атыс қаруымен қатар, өлімге әкелмейтін құралдар кең таралған. Өлімге әкелмейтін құралдар арнайы операцияларда қолданған кезде, адамдарға және бөлімше жеке құрамына аз шығын келтіріп, қызметтік-жауынгерлік тапсырмаларды толық көлемде орындауға мүмкіндік береді.

Өлімге әкелмейтін құралдың бір түрі ол тітіркендіргіш әрекетті арнайы құралдар. Олар тітіркендіргіш әсер ететін химиялық заттармен әрекет ету арқылы тірі күштің іс-қимылын уақытша тежейді.

Құрамында тітіркендіргіш заттар (ирританттар) бар арнайы құралдар дербес және көмекші құралдар ретінде қолданылады.

құралдар тәртіп бұзушыларға жаппай шеруге шыққан құқық бұзушыларды және олардың шағын топтарын іс-қимылдарын тоқтатуға, кейбір арнайы операцияларда (мысалы, кепілге алынғандарды босатуға), сондай-ақ құқық

қорғау органдарының қызметкерлерің және Ұлттық ұланының әскери қызметшілерінің жеке қорғанысын қорғауына арналған.

Көмекші құралдар арнайы операцияларды жүргізу кезінде және атыс қаруымен бірге арнайы тапсырмаларды шешуде қолданылады. Тітіркендіргіш әрекетті арнайы құралдар террористердің және бандалардың моральдық қасиеттерін төмендетіп, олардың жауынгерлік қабілетін уақытша айыруға бағытталған. Сонымен бірге көмекші тітіркендіргіш әрекетті арнайы құралдардың артықшылығы қойылған тапсырмаларды сәтті орындауға мүмкіндік береді.

Тітіркендіргіш әрекетті арнайы құралдар қару-жарақтың қосымшасының негізі болып табылады, бұл командирлердің шешім қабылдағанда оларға икемділікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, арнайы операциялар кезінде жеке құрам мен бейбіт тұрғындардың зақымдалу қауіпін азайтады, әдетте оқ-дәрілерді қолдану мүмкін болмаған жағдайда осы құралдардың көмегімен арнайы операцияларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Тітіркендіргіш әрекетті арнайы құралдардың негізгі ерекшеліктері: бейбіт тұрғындар мен жеке құрам арасындағы шығындарды азайту; еңбекке қабілеттілігі мен денсаулығынан айырылған адамдар санын азайту; адамдардың тіршілігін қамтамасыз ету инфрақұрылымның бұзылу қарқындылығын азайту; экологиялық қауіпті жағдайларға әкелуі мүмкін қондырғылар мен құрылыстардың бұзылуының істен шығуы салдарын азайту; бейбіт тұрғындар арасындағы әлеуметтік салдарларды азайту; арнайы операциялардан кейі тірі қалған террористерден олардың түпкі ойлары туралы ақпараттар алу.

Тітіркендіргіш әрекетті арнайы құралдарды қолдану құқық бұзушыларды белгілі бір уақытқа қабілетсіз етуге, оларды белсенді әрекеттерден бас тартуға мәжбүр етуге, нысаналы атысты жүргізуге кедергі келтіруге, олардың арасындағы басқару мен өзара іс-қимылды бұзуға немесе қиындатуға мүмкіндік береді.

Тітіркендіргіш әрекетті арнайы құралдардың жабдықтарында қару-жарақ үлгілерін пайдалану бандалық құрылымдарды жою, террористерді залалсыздандыру, кепілге алынғандарды босату, аса маңызды объектілерді жабу, қорғау және күзету; митингілер мен шерулер жаппай тәртіпсіздіктердің жолын кесу кезінде бөлімшелердің жедел және жауынгерлік мүмкіндіктерін едәуір кеңейтуге мүмкіндік береді.

Өлімге әкелмейтін құралдар пайда болуында және жетілдірілуде, онда бірнеше әсер етуші факторлар біріктірілген. Әр түрлі әсерлері бар өлімге әкелмейтін зақымдану құралдарын бір мезгілде қолдану немесе әр түрлі әсер ететін факторларды бір құралға біріктіру сәтті нәтижеге әкеледі деп саналады. [3].

Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында төтенше жағдай режимін және кейбір елді мекендерде терроризмге қарсы операция режимін енгізуге себеп болған Қазақстан Республикасындағы 2022 жылғы «қаңтар оқиғалары» Ішкі істер органдарының, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының

арнайы операцияларда іс-қимыл тактикасы, күштер мен құралдарды қолдануы проблемасына жаңа көзқараспен қарауға мәжбүр етті. [4].

Қазіргі жағдай арнайы құралдарды қолдану топтарының әрекет ету тактикасына жаңа талаптар қойды. Осы проблемаларды шешу үшін Өңірлік қолбасшылықтарда, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының Бас қолбасшылығына тікелей бағыныстағы әскери бөлімдерде, және Ұлттық ұлан Академиясында жұмыстар жүзеге асырылуда.

Қалалық жағдайларда және елді мекендерде жаппай тәртіпсіздіктердің жолын кесу және жою жөніндегі арнайы операцияға қатысу үшін **жиынтық тактикалық топ** құрылады.

Жиынтық тактикалық топ Ішкі істер органдарының қызметкерлерінен және Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының әскери қызметшілерінен құрылады.

Жиынтық тактикалық топтың жауынгерлік тәртібінің элементтерінің бірі:

1) тітіркендіргіш және жарық дыбыстық әрекеттің арнайы құралдарды қолдану тобы (есеп топы);

2) өлімге әкелмейтін травматикалық әрекеттің арнайы құралдарды қолдану тобы (есеп топы);

3) қамтамасыз ету есебі.

Тітіркендіргіш және жарық дыбыстық әрекеттің арнайы құралдарды қолдану тобы жаппай тәртіпсіздікке қатысушыларға психологиялық және моральдық әсер етуге, сондай-ақ назар аударуға және жауынгерлік тәртіп элементтеріне көмек көрсетуге арналған.

Өлімге әкелмейтін травматикалық әрекеттің арнайы құралдарды қолдану тобы жаппай тәртіпсіздіктерге қатысушылардың жауынгерлік тәртіп элементтерімен тікелей байланысына жол бермеуге және оларды болдырмауға, сондай-ақ алып қою және отпен қолдау көрсету тобының әрекеттерінен назар аударуға арналған.

Қамтамасыз ету есебі арнайы құралдарды және оқ-дәрілерді тасмалдаруға арналған.

Есеп топтар жаппай тәртіпсіздікке қатысушыларға психологиялық және көңіл-күйді түсіретін әсер етуге, жауынгерлік тәртібінің элементтеріне назар аударуға және қолдау көрсетуге, жаппай тәртіпсіздікке қатысушылардың жауынгерлік тәртіп элементтеріне тікелей байланысына жол бермеуге және оларды болдырмауға, алып қою және отпен қолдау көрсету тобының әрекеттерінен назар аударуға, сондай-ақ тітіркендіргіш және жарық дыбыстық әрекетті арнайы құралдарды қолдану және өлімге әкелмейтін травматикалық әрекетті арнайы құралдарды қолдану тобоптарына өлімге соқтырмайтын әсер ететін арнайы құралдармен оларды уақытында қамтамасыз етуге арналған.

Арнайы құралдарды қолдану шептері

Арнайы операцияны жүргізу кезінде Ішкі істер органдарының күштері негізгі мәселені қысқа мерзімде шешу үшін орталықтандырылған түрде

пайдаланылады. Қару, жауынгерлік техника және арнайы құралдар операция басшысының нұсқауы бойынша ерекше жағдайларда ғана қолданылады.

Жаппай тәртіпсіздіктерді болдырмауға арналған арнайы операциядағы күштер мен құралдардың тактикалық тәсілдерін шартты түрде байланыс және байланыссыз деп бөлуге болады.

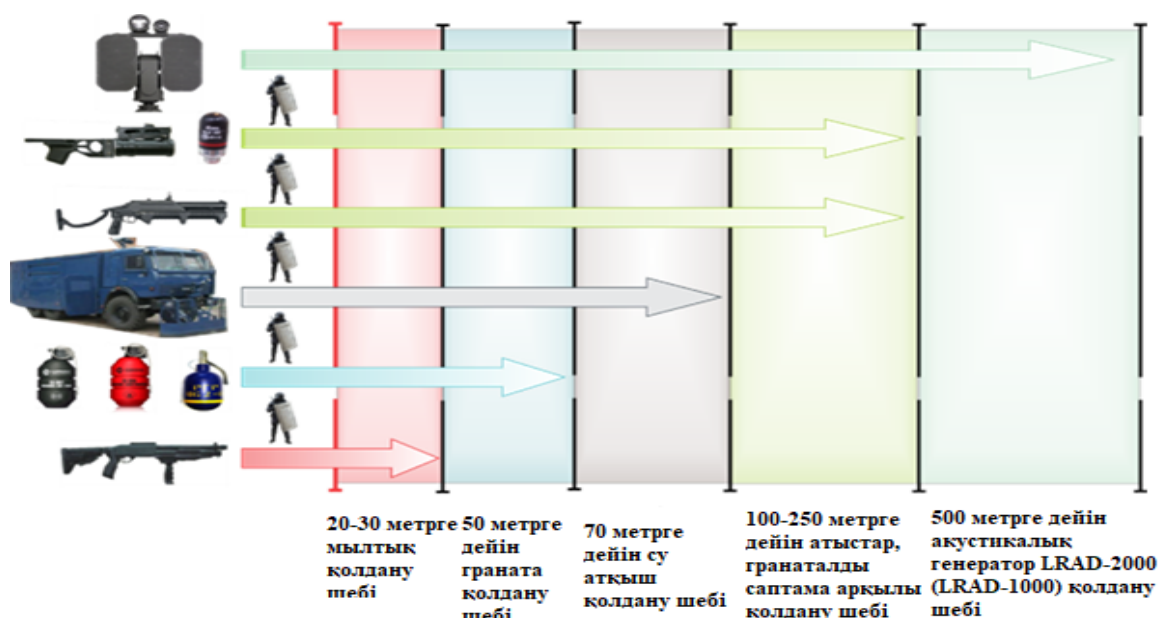
Байланысу тәсілдері құқық қорғау органдарының және Ұлттық ұлан күштері мен құралдарының арнайы топтарын оны бөлу, тарату және тарату мақсатында тікелей көпшілікке енгізуден тұрады.

Байланыссыз тәсілдер құқықтық тәртіп күштерінің арнайы техника және заңда көзделген өзге де арнайы құралдар (*су атқыштар, көлікті мәжбүрлеп тоқтату құралдары, «Егоза» қауіпсіздігінің жылжымалы кедергілері, дыбыс күшейтетін қондырғылар, резеңке оқтар және т.б.*) арқылы алыстан көпшілікке әсерін көздейді. (Сурет.1). Осындай құралдарды қолдана отырып, құқықтық тәртіп күштері бірте-бірте көпшілікті белгілі бір бағытта жылжытады және қатысушыларды бөледі және таратады.

Байланыссыз тәсілдердің артықшылығы Ішкі істер органдарының жеке құрамының, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының әскери қызметшілерінің және азаматтар арасында аз шығын әкелуіне мүмкіндік береді.

Егер байланыс әдістерімен дене күшін қолдану жақын болса, бұл көпшіліктің агрессивтілігінің артуына, дене жарақаттарына әкеліп соқтырса, онда байланыссыз әдістер "қансыз" болады.

Дегенмен, ең үлкен әсер қалыптасқан ортаға, жаппай тәртіпсіздіктердің сипаты мен ауқымына, сондай-ақ көпшіліктің агрессивтілігіне байланысты байланыс және байланыссыз әдістерді біріктіріп пайдалану арқылы беріледі.

Сурет. 1. Арнайы құралдарды байланыссыз тәсілмен қолдану шптері

Арнайы құралдарды қолдану топтың жауынгерлік тәртіпте арнайы құралдарды бес шебін қолданудына мүмкіндік береді (сурет.2):

1 шеп – травматикалық оқ-дәрілерді ату арқылы ығыстыру тобының алдыңғы шебінен 20-30 метр қашықтықта;

2 шеп – тітіркендіргіш және жарық-дыбыстық әсер ететін қол гранаталарын лақтыру арқылы ығыстыру тобының алдыңғы шетінен 50 метрге дейін қашықтықта;

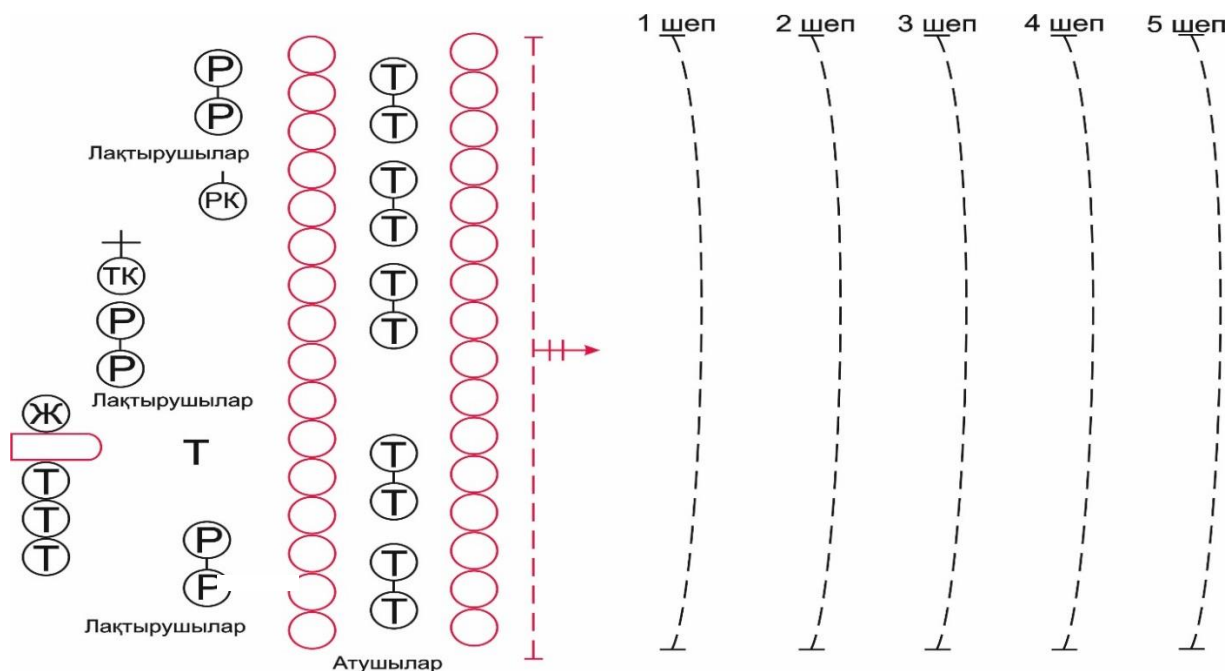
3 шеп – Форт-500 тегіс ұңғылы мылтыққа саптаманы пайдалана отырып, тітіркендіргіш және жарық-дыбыстық әсер ететін қол гранаталарын ату жолымен ығыстыру тобының алдыңғы шебінен 100 метрге дейін қашықтықта;

4 шеп – ығыстыру тобының алдыңғы шетінен 100-ден 200 метрге дейінгі қашықтықта ұңғы астындағы гранатометінен (ГП-25) газ гранатасымен ату жолымен төсеу траекториясы бойынша;

5 шеп - ығыстыру тобының алдыңғы шебінен 200-ден 400 метрге дейінгі қашықтықта, аспалы траектория бойынша ұңғы астындағы граната (ГП-25) атқыштан газ гранатасымен оқ ату арқылы.

Құқық бұзушылармен физикалық байланысты азайту мақсатында митингілермен жанаспастан қашықтықтарда арнайы құралдарды жаппай қолдануды көздеу. Ол үшін жоғарыда көрсетілген 5 кезеңнен бастап нақты жағдайға байланысты оларды қолдану кезектілігін анықтай отырып, арнайы құралдарды қолдану жоспарын жасау керек.

Тегіс ұңғылы мылтықты қолданған кезде қолданылатын травматикалық патрондардың тактикалық және техникалық сипаттамаларын ескеру қажет.

Сурет. 2. Арнай құралдарды қолдану тобының арнайы құралдарын қолдану шептері

Егер құқық бұзушылар тәртібіне жақын болса және оларды ығыстыру міндеті тұрса, онда арнайы құралдарды 1 шептен бастап қолдану қажет.

Тітіркендіргіш әсер ететін арнайы құралдарды қолданудың барлық жағдайларында метеожағдайларды және жеке қорғаныс құралдарын (Сүзгіш

газқағарды) міндетті түрде ескеру керек және жеке құрамның жауынгерлік тапсырмаларын орындау алдында газтұмылдырықтарын жауынгерлік жағдайға ауыстырулары қажет. [5].

Ол қойған міндеттерді орындау кезінде арнайы құралдарды қолдану жөніндегі топтарды және есеп топтарды басқаруды арнайы операцияны жүргізуге басшылық ететін командир (бастық) жүзеге асырады. Топты басқару командирдің (бастықтың) қойылған міндеттерді орындауға шешімі болып табылады.

Арнайы құралдарды қолдану жөніндегі топтың (есеп топтың) командирі арнайы құралдарды дұрыс қолданбағаны үшін, тапсырмаларды орындауға және өзіне бағыныштыларға тапсырмаларды уақтылы қоюға жауап береді.

Топтың (есеп топтың) командирі тапсырманы алғаннан кейінгі жұмысының тәртібі:

- алынған тапсырманы түсіну

- алынған тапсырманы орындауға арнайы құралдарды қолдану топты дайындау үшін дереу жүргізілуі қажет іс-шараларды анықтайды;

- уақытты есептейді;

- қарамағындағыларға тапсырманы орындауға дайындалуға, жұмыс уақыты мен тәртібі туралы нұсқаулар береді;

- жағдайды бағалайды;

- шешім қабылдайды және оны өз мүддесі үшін тапсырмаларды орындайтын командирге баяндайды;

- іс-қимылдарды жан-жақты қамтамасыз етуді және басқаруды ұйымдастырады;

- қажет болған жағдайда барлау жүргізеді;

- жауынгерлік бұйрық береді;

- өзара әрекеттесуді ұйымдастырады;

- дайындықты бақылауды жүзеге асырады және белгіленген уақытта әскери бөлімнің командиріне жауынгерлік тапсырманы орындауының дайындығы туралы баяндайды.

Тапсырманы түсіну кезінде арнайы құралдарды қолдану жөніндегі топ (есеп топ) командирі мыналарды ескеруі тиіс:

- алдағы іс-қимылдардың мақсатын, өз міндетін және оны орындау тәртібін,

- арнайы құралдардың түрлерін, қолдану тәртібін;

- арнайы құралдарды қолдану шептерін (аймақтарын);

- жауынгерлік тәртіптегі орнын;

- қолдануға дайындық уақытын;

- басқару сигналдарын;

- аға бастықпен байланысты сақтау тәртібін;

- арнайы құралдармен қамтамасыз ету тәртібін.

Арнайы құралдарды қолдану жөніндегі топтың (есеп топтың) командирі жағдайды бағалау кезінде:

құқық бұзушылардың (қарсы тараптың) іс-әрекеттерінің жағдайы және ықтимал сипатын;

жергілікті жердің сипатын, қала жағдайында-көпшіліктің ықтимал кету жолын;

арнайы құралдарды қолдану топтың жағдайы мен мүмкіндіктерін, оның қажетті қару-жарақпен және жабдықтармен қамтамасыз етілуін;

арнайы құралдардың қажетті резервтерін, оларды шоғырландыру орындарын;

жаппай тәртіпсіздікті жоюға қатысатын басқа бөлімшелердің міндеттерін;

ауа-райындың жай-күйін, жыл-мезгілдің және тәулік уақытын, олардың арнайы құралдарды қолдануға және тапсырманы орындауға әсерін;

жеке құрам мен жергілікті тұрғындар үшін қауіпсіздік шараларын анықтайды.

арнайы құралдарды қолдану тобының командирі өз шешімде:

іс-әрекет мақсатын;

топтар мен есептеу тапсырмаларын;

өзара іс-қимылдың негізгі мәселелерін және арнайы құралдармен қамтамасыз ету тәртіптерін;

басқаруды ұйымдастыруын анықтайды.

Арнайы құралдарды қолдану топтарының жеке құрамының жетілген іс-қимыл тактикасын практикалық сабақтар жүргізгенде және Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының қызметтік-жауынгерлік тапсырмаларын орындау кезінде кеңінен қолданылуда.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ:

1. Химиялық қаруды әзірлеуге, өндіруге, жинақтауға және қолдануға және оны жоюға тыйым салу туралы конвенция [Электрондық ресурс] – қол жеткізу режимі:

https://www.un.org/ru.documents/decl_conv/conventions/chemweapons.shtml, тегін.

2. Қарулы күрестің заманауи құралдары. [Электрондық ресурс] – қол жеткізу режимі: өлімге әкелмейтін құрал. <https://www.volgmed.ru.>, тегін.

3. «Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы бөлімшелерінің қызметтік-жауынгерлік міндеттерін орындау кезінде тітіркендіргіш іс-қимылдың арнайы құралдарын қолдану ерекшеліктері», оқу-әдістемелік құрал, Д.Б. Қабылбеков.

4. Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің отырысында сөйлеген сөзі. «Қайғылы қаңтар» сабақтары: қоғамның бірлігі-Тәуелсіздіктің кепілі <https://adilet.zan.kz>. Ақорда. өтініш берілген күні 11.02.2022 жыл.

5. «Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының жеке құрамымен арнайы құралдарды қолдану» Ұлттық ұлан Бас қолбасшысының бірінші орынбасарларына-28.12.2022 ж. № Ш/1-1051 Бас штаб бастығына бекітілді.

TRANSLITERATION:

1. Konvenciya o zapreshenii razrabotki, proizvodstva, nakopleniya i primeneniya himicheskogo oruzhiya i ego unichtozheniya [Elektronnyj resurs] - rezhim dostupa: https://www.un.org/ru.documents/decl_conv/conventions/chemweapons.shtml, besplatno.
2. Sovremennye sredstva vooruzhennoj borby. [Elektronnyj resurs] - rezhim dostupa: sredstvo, ne privodyashee k smerti. <https://www.volgmed.ru.>, besplatno.
3. «Osobennosti primeneniya specialnyh sredstv razdrazhayushego dejstviya pri vypolnenii sluzhebno-boevykh zadach podrazdeleniyami Nacionalnoj gvardii Respubliki Kazahstan», uchebno-metodicheskoe posobie.
4. Vystuplenie Glavy gosudarstva Tokaeva K.K. na zasedanii Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan. Uroki «Pechalnogo yanvary»: edinstvo obshestva - zalog Nezavisimosti <https://adilet.zan.kz>. Akorda. data podachi zayavleniya 11.02.2022 goda.
5. «Primenenie specialnyh sredstv lichnym sostavom Nacionalnoj gvardii Respubliki Kazahstan» utverzhdeno pervym zamestitelyam Glavnokomanduyushego Nacionalnoj gvardiej - nachalnikom Generalnogo shtaba № Sh/1-1051 ot 28.12.2022 g.

Д.Б. КАБЫЛБЕКОВ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ СРЕДСТВ РАЗДРАЖАЮЩЕГО ДЕЙСТВИЯ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕЖИМА ЧРЕЗВЫЧАЙНОЙ СИТУАЦИИ

Академия Национальной гвардии Республики Казахстан.

На основе анализа применения специальных средств раздражающего действия при проведении специальных операций в режиме чрезвычайной ситуации делается вывод о том, что правильное и эффективное использование специальных средств раздражающего действия обеспечивает выполнение поставленных боевых задач в полном объеме.

D. B. KABYLBEKOV

PERFECTION OF THE USE OF SPECIAL MEANS OF IRRITATING ACTION TO ENSURE EMERGENCY MODE

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

Based on the analysis of the use of special means of irritating action in the process of conducting special operations in an emergency mode, it is concluded that the correct and effective use of special means of irritating action ensures the full implementation of the assigned combat tasks.

УДК 94 (574)

А.А. БЕНКЕ

магистр юридический наук, заместитель начальника кафедры общеобразовательных дисциплин Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник

ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КУЛЬТУРНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ КАЗАХСТАНА И УЗБЕКИСТАНА

Настоящая научная статья исследует сложную историю культурного взаимодействия между Казахстаном и Узбекистаном, двумя центральноазиатскими странами с богатым и разнообразным культурным наследием. Географическая близость, исторические связи и общие культурные элементы способствовали созданию увлекательной картины взаимного влияния. Посредством изучения ключевых исторических периодов, торговых путей и культурных обменов это исследование призвано пролить свет на динамичные отношения, которые сформировали культурный ландшафт обеих стран.

Ключевые слова. Культурные взаимоотношения, культурные связи, Казахстан, Узбекистан, исторические аспекты, поэзия, музыка, традиционная культура, киноискусство.

Введение.

Центральная Азия долгое время была перекрестком цивилизаций, и взаимодействие между Казахстаном и Узбекистаном является свидетельством исторического значения региона. В этой статье рассматриваются различные эпохи, сыгравшие ключевую роль в формировании культурной динамики между этими народами. Цель статьи – общее освещение взаимоотношений казахов и узбеков в исторической ретроспективе, где основное внимание уделено истории этих связей в дореволюционный, советский периоды и период независимости обоих государств.

Основная часть.

Шелковый путь, древняя сеть торговых путей, соединял Восток и Запад, способствуя обмену товарами, идеями и культурами. И Казахстан, и Узбекистан были неотъемлемыми частями этого трансконтинентального торгового пути. Передвижение торговцев, ученых и ремесленников по этим землям привело к ассимиляции различных культурных элементов, создав уникальную смесь, которая повлияла на развитие обоих обществ. Монгольское завоевание Центральной Азии в 13 веке оказало глубокое влияние на регион. При монгольском правлении возник тюрко-монгольский синтез, смешавший тюркские и монгольские традиции. Этот синтез заложил основу для культурного схождения между казахским и узбекским народами, поскольку у них были общие языковые и культурные особенности. Империя Тимуридов со столицей в Самарканде еще больше укрепила связи между Казахстаном и Узбекистаном.

Художественные и архитектурные достижения периода Тимуридов оставили неизгладимый след в культурном ландшафте обоих народов. Общие художественные стили и архитектурные мотивы продолжают находить отклик в исторических памятниках региона [1, с. 45].

Исторические аспекты культурных связей между Казахстаном и Узбекистаном являются важным фактором, определяющим современное состояние взаимоотношений двух стран. Уже с древности на территории этих регионов проходили торговые пути, по которым обменивались товарами и культурными ценностями. Особую роль в развитии культурных связей между Казахстаном и Узбекистаном сыграли переселение народов, политические и экономические союзы.

Одним из ярких примеров таких связей является переселение уйгуров из Синьцзяна в Казахстан в 19-20 веках. Это событие стало значительной точкой в формировании многонациональной культурной среды Казахстана, а также способствовало развитию литературы и искусства уйгуров.

Присоединение юга Казахстана к России означало конец Кокандского господства и одновременно начало завоевания самого Кокандского ханства Российской империей, которое было завершено в 1876 году. Полувековой кокандский период на юге Казахстана оставил глубокий след. Связи узбекского и казахского народов, оказавшихся в составе одного государства, еще более усилились [2, с. 27]. Результатом кокандской колонизации было развитие городской и оседло-земледельческой культуры в присырдарьинских областях и Семиречье, эти крепости позже выросли в областные центры Республики Казахстан.

С началом Первой мировой войны в 1914 году ужесточилась участь казахского и узбекского народов. Они насильственно привлекались на тыловые работы. 25 июля 1916 года был издан указ царя Николая II «О привлечении мужчин инородческого населения империи» в возрасте от 19 до 43 лет включительно «для работы по устройству оборонительных сооружений и военных сообщений в районе действующей армии, а равно для всяких иных, необходимых для государственной обороны работ». Этот документ стал толчком к национально-освободительному восстанию 1916 года. Массовые волнения прошли по всем казахским и узбекским аулам и кишлакам, районам железной дороги Туркестанского края. В 1924 году началось национально-территориальное размежевание Средней Азии. Основная цель политики большевиков заключалась в создании новых национальных республик, подчиняющихся центру.

В разгар Великой Отечественной войны в Казахстан и Узбекистан было депортировано большое количество кавказских и других народов. Данная политика велась со стороны центра с целью понижения процентного показателя коренного населения и под лозунгом «интернационализма» размещения народов Советского Союза. Несмотря на это, Казахстан и Узбекистан в период Отечественной войны стали тылом Советского Союза. В 60-х годах XX века

между республиками продолжалось сотрудничество, в том числе в газовой отрасли. В связи с этим в 1961-1963 гг. было проложена газовая труба Газли-Челябинск, которая проходила по территории Казахстана, соединяя одновременно Бухару и Уральск [3, с. 91].

20-й век принес значительные изменения в Центральную Азию с созданием Советского Союза. Хотя советская эпоха стала свидетелем установления централизованной политической системы, она также привела к модернизации образования, инфраструктуры и культурных учреждений как в Казахстане, так и в Узбекистане. Этот период сыграл определенную роль в укреплении общей советской идентичности при сохранении самобытных национальных особенностей.

Распад Советского Союза в 1991 году ознаменовал новую главу для Казахстана и Узбекистана как независимых государств. В этот период возродился интерес к традиционным культурным практикам, языкам, истории тюркского мира, в частности, к степному государству – Казахстан и наследнику империи Тимура – Узбекистан. Две страны начали утверждать свою уникальную самобытность, признавая исторические взаимосвязи, которые сформировали их культурное наследие [4, с. 87].

Также следует отметить наличие общих элементов традиционной культуры, таких как музыкальные инструменты (кобыз и домбра), национальные танцы и костюмы, народная кухня. Взаимное влияние культурных особенностей Казахстана и Узбекистана можно увидеть в архитектурных стилях, религиозных обрядах и традициях. Культурные взаимоотношения между Казахстаном и Узбекистаном играют важную роль в формировании и развитии идентичности обоих народов, а также сохранении и продвижении их культурного наследия. Обмен культурными ценностями, традициями, языками, музыкой, танцами и другими аспектами культуры способствует укреплению связей между двумя странами.

Влияние культурных обменов проявляется в различных сферах жизни общества. Например, благодаря этим взаимодействиям у жителей обеих стран возникает большой интерес к изучению языков друг друга. Это способствует расширению коммуникационных возможностей между людьми из разных регионов и позволяет им лучше понимать друг друга. Кроме того, культурные обмены способствуют сохранению уникального культурного наследия каждой страны [5, с. 32]. Выставки художников, концерты музыкантов - все это помогает привлечь внимание к национальным традициям и искусству Казахстана и Узбекистана. Это также позволяет представить свою культуру международной аудитории и расширить ее влияние.

Современные культурные взаимоотношения между Казахстаном и Узбекистаном характеризуются разнообразием форм сотрудничества в сфере культуры и искусства. В последние годы обмен международными выставками, фестивалями, концертами и другими культурными мероприятиями стал все более активным. Казахские и узбекские артисты регулярно выступают на

сценах друг других стран, демонстрируя свои творческие достижения. Кроме того, проводятся совместные проекты по сохранению и популяризации культурного наследия двух стран. Организуются выставки, посвященные истории и культуре Казахстана и Узбекистана, которые приобретают большую популярность как среди местных жителей, так и среди туристов. Также активное развитие получает обмен опытом в области кинематографии [6]. Совместное создание фильмов становится все более популярным и позволяет объединять таланты и ресурсы двух стран. Важным направлением сотрудничества является обмен студентами и преподавателями в сфере культуры и искусства.

Одним из крупных совместных мероприятий в сфере культуры между Казахстаном и Узбекистаном был Год культуры Узбекистана в Казахстане, который проходил в 2019 году. В рамках этого события были проведены различные культурные мероприятия, такие как выставки узбекского искусства, концерты, литературные вечера, кинопоказы, мастер-классы по узбекским национальным ремёслам и другие культурные мероприятия.

Также стоит отметить Год культуры Казахстана в Узбекистане, который проходил в 2018 году. В рамках этого события были проведены выставки казахстанского искусства, концерты национальных музыкальных коллективов, кинопоказы, презентации книг и другие мероприятия.

Эти события способствовали углублению культурных связей, понимания и уважения культурных традиций друг друга между узбекским и казахским народами [6, с. 42].

Роль культурных центров и организаций в укреплении культурных связей между Казахстаном и Узбекистаном является неопределимой. Эти учреждения играют ключевую роль в развитии диалога, обмене опытом и пропаганде культуры двух народов. Культурные центры предоставляют площадку для проведения выставок, концертов, лекций и других мероприятий, посвященных культуре и искусству Казахстана и Узбекистана. Благодаря таким мероприятиям жители обеих стран имеют возможность познакомиться с традициями, обычаями, музыкой, танцами и национальными костюмами другого народа [7].

Организации также активно сотрудничают в проведении фестивалей, конкурсов и проектов, направленных на сохранение и продвижение культурного наследия Казахстана и Узбекистана. В результате этих совместных усилий формируется понимание и уважение к чужой культуре. Более того, культурные центры и организации являются площадками для обучения и развития молодых талантов.

В будущем перспективы развития культурных взаимоотношений между Казахстаном и Узбекистаном обещают быть более сильными и продуктивными. Оба этих государства имеют богатое культурное наследие, которое может стать основой для дальнейшего сотрудничества и обмена опытом.

Один из ключевых аспектов будущего развития культурных взаимоотношений – это укрепление туристической индустрии. Казахстан и Узбекистан обладают уникальными туристическими достопримечательностями,

которые привлекают внимание не только своих граждан, но и зарубежных посетителей. Развитие туризма между этими двумя странами позволит не только увеличить поток туристов, но и создать новые рабочие места и способствовать экономическому росту. Кроме того, активное продвижение казахстанской и узбекской культуры за пределами своих границ будет способствовать расширению интереса к этим странам со стороны международного сообщества. Презентации национальных культурных событий, выставки и фестивали будут способствовать популяризации уникальных традиций и обычаев Казахстана и Узбекистана [8].

Казахстан и Узбекистан являются членами различных международных культурных организаций, в том числе: ЮНЕСКО (Организация Объединенных Наций по культуре, образованию и науке); МИДЕМ (Международная ассоциация музыкальной индустрии); МАКСИ (Международная ассоциация выставочной индустрии); МФАК (Международная федерация актеров); МАМА (Международная ассоциация музейных ассоциаций); ИФПП (Международная федерация кино- и телевизионных продюсеров); Азиатско-Тихоокеанская ассоциация культурного обмена (АТАКО). Участие в таких организациях позволяет странам сотрудничать с другими государствами в сфере культуры, обмениваться опытом, ресурсами и проводить совместные мероприятия [8, с. 11].

Историческая ретроспектива сотрудничества Казахстана и Узбекистана показывает, что на протяжении долгого периода два народа совместно боролись против колониальной политики Российской империи. Их сотрудничество, как отражено выше, прошло целую историческую эпоху. Бесспорно, данный процесс связан с задачами сохранения государственности, территориальной целостности, самобытности, культуры и языка.

Заключение

Культурные взаимоотношения между Казахстаном и Узбекистаном имеют долгую и богатую историю. Оба этих государства расположены в Средней Азии и обладают уникальными культурными традициями, которые отражаются в языке, литературе, музыке, танцах и других аспектах жизни. В течение многих веков эти две нации были связаны не только географическим положением, но и общими ценностями, обычаями и верованиями.

Историческое повествование о культурном взаимодействии между Казахстаном и Узбекистаном представляет собой исследование общих влияний, обменов и различных событий. От древнего Шелкового пути до наших дней взаимодействие различных культур внесло свой вклад в создание богатого гобелена, определяющего уникальную самобытность этих центральноазиатских народов. Понимание этого исторического континуума важно для оценки глубины и сложности их культурных взаимоотношений.

Казахстан и Узбекистан существуют на пересечении важных торговых путей между Европой и Азией. Это способствовало развитию активного культурного обмена между этими странами. Жители Казахстана и Узбекистана

долгое время подвергались влиянию друг друга: казахский язык содержит узбекские слова, а узбекская культура была оказывает значительное влияние на казахскую литературу, архитектуру и музыку. Кроме того, оба государства создали ряд культурных программ для поддержки и развития культурного наследия.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдуллаев Ф. И. Духовно-культурные связи Казахстана и Узбекистана: история и современность. – Ташкент: Узбекистан, 2013.
2. Айдахметов Т. И. Культурная дипломатия Казахстана и Узбекистана в XXI веке: вызовы и перспективы. – Астана: Казахстан, 2016.
3. Барлықпайызов Ж. Ж. Казахстан мен Өзбекістанның мәдени саясаты: тарих және Қазақстан саласы. – Астана, 2019.
4. Веселов П. В. Культурные взаимодействия Казахстана и Узбекистана в современном мире. – Москва: Наука, 2015.
5. Голубева И. Н. Казахстанско-узбекские культурные связи: история и современность. – Алматы: КазГУ, 2011.
6. Узбекистан - Казахстан: подписан меморандум об сотрудничестве в кинематографии // URL: <https://darakchi.uz/index.php/ru/133760> (дата обращения: 17.12.2023).
7. Самиев, А. Я. Узбекистан — Казахстан: новый этап культурно-духовного сотрудничества / А. Я. Самиев. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 51 (237). — С. 318-321. — URL: <https://moluch.ru/archive/237/55111/> (дата обращения: 17.12.2023).
8. Узбекистан и Казахстан обсудили развитие сотрудничества в сфере туризма // URL: <https://uzdaily.uz/ru/post/81615> (дата обращения: 17.12.2023).

TRANSLITERATION:

1. Abdullaev F. I. Duhovno-kul'turnye svyazi Kazahstana i Uzbekistana: istoriya i sovremennost'. – Tashkent: Uzbekistan, 2013.
2. Ajdahmetov T. I. Kul'turnaya diplomatiya Kazahstana i Uzbekistana v XXI veke: vyzovy i perspektivy. – Astana: Kazakhstan, 2016.
3. Barlykpajyzov Zh. Zh. Kazakhstan men Өzbekistannıñ мәдени sayasaty: tarih zhәne Қазақстан salasy. – Astana, 2019.
4. Veselov P. V. Kul'turnye vzaimodejstviya Kazahstana i Uzbekistana v sovremennom mire. – Moskva: Nauka, 2015.
5. Golubeva I. N. Kazahstansko-uzbekske kul'turnye svyazi: istoriya i sovremennost'. – Almaty: KazGU, 2011.
6. Uzbekistan - Kazakhstan: podpisan memorandum ob sotrudnichestve v kinematografii // URL: <https://darakchi.uz/index.php/ru/133760> (data obrashcheniya: 17.12.2023).
7. Samiev, A. Ya. Uzbekistan — Kazakhstan: novyj etap kul'turno-duhovnogo sotrudnichestva / A. Ya. Samiev. — Tekst: neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. —

2018. — № 51 (237). — S. 318-321. — URL: [https://moluch.ru/archive/237/55111/\(data obrashcheniya: 17.12.2023\)](https://moluch.ru/archive/237/55111/(data obrashcheniya: 17.12.2023)).

8. Uzbekistan i Kazahstan obsudili razvitie sotrudnichestva v sfere turizma // URL: <https://uzdaily.uz/ru/post/81615> (data obrashcheniya: 17.12.2023).

А.А. БЕНКЕ

ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАН АРАСЫНДАҒЫ МӘДЕНИ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ТАРИХЫ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы.

Осы ғылыми мақала Қазақстан мен Өзбекстан, бай және алуан түрлі мәдени мұрасы бар екі Орталық Азия елдері арасындағы мәдени өзара іс-қимылдың күрделі тарихын зерттейді. Географиялық жақындық, тарихи байланыстар және ортақ мәдени элементтер өзара әсердің қызықты көрінісін жасауға ықпал етті. Негізгі тарихи кезеңдерді, сауда жолдарын және мәдени алмасуларды зерттеу арқылы бұл зерттеу екі елдің мәдени ландшафтын қалыптастырған динамикалық қатынастарға жарық түсіруге арналған.

A.A. BENKE

THE HISTORY AND CURRENT STATE OF CULTURAL RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND UZBEKISTAN

National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan.

This scientific article explores the complex history of cultural interaction between Kazakhstan and Uzbekistan, two Central Asian countries with a rich and diverse cultural heritage. Geographical proximity, historical ties and common cultural elements contributed to the creation of a fascinating picture of mutual influence. Through exploring key historical periods, trade routes, and cultural exchanges, this study aims to shed light on the dynamic relationships that have shaped the cultural landscape of both countries.

ТЕХНИКА И ВООРУЖЕНИЕ. ВОЙСКОВОЙ ТЫЛ ӘОЖ 623.454.8

М.Е. БАТЫРОВ, Б.Ж. АЛИЕВ

п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университеті қару-жарақ және әскери техниканы ғылыми зерттеу институтының бастығы, полковник, Астана қ.;

докторант, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университеті қару-жарақ және әскери техниканы зерттеу басқармасының аға ғылыми қызметкері, подполковник, Астана қ.

ЖАҢА ФИЗИКАЛЫҚ ПРИНЦИПТЕРДЕГІ ҚАРУ

Мақала жаңа физикалық принциптерге негізделген қару-жарақ саласындағы өзекті әзірлемелерге шолу жасайды. Жұмыста лазерлік, үдеткіш, инфрақызыл, радиожиілік, кинетикалық қаруды қоса алғанда, осындай қарудың негізгі түрлері қарастырылады, олардың жұмыс принциптеріне, әскери саладағы артықшылықтары мен ықтимал перспективаларына шолу жасалады. Бұл технологиялардың әлеуетті қолданылуы, сондай-ақ олардың әскери қақтығыстың болашағына және геосаяси жағдайға әсері талданады. Бұл мақала әскери технологиялар, ғылыми зерттеулер және ең жаңа қорғаныс құралдарын дамытуға мүдделі барлық мамандарға арналған.

Түйінді сөздер: *лазерлік қару, электромагниттік қару, плазмалық қару, кинетикалық қару, әскери технологиялар, геосаяси жағдай, қару-жарақтың болашағы, қорғаныс технологиялары.*

Дәстүрлі қару-жарақтың дамуымен қатар, көптеген елдерде дәстүрлі емес қару-жарақ жасау жұмыстарына немесе, әдеттегідей, жаңа физикалық принциптерге негізделген қаруларға көп көңіл бөлінеді.

Жаңа физикалық принциптердегі қару (ЖФПҚ) – бұл бағытталған жоғары энергиялы сәулелер мен өрістерді, бейтарап немесе зарядталған бөлшектерді қолдануға, сондай-ақ жау күшін, жауынгерлік техниканы, объектілерді немесе аумақты толық немесе ішінара жоюдың басқа дәстүрлі емес әдістеріне негізделген қару түрі.

Мұндай қарудың кейбір түрлерін жаппай қырып-жою қаруына жатқызуға болады. Оны қолдану әскери істе, жаңа қауіпті және революциялық секіріске әкеледі [1, 2, 3, 5].

Лазерлік қару – жоғары энергиялы лазерлердің электромагниттік сәулеленуін қолдануға негізделуге бағытталған энергетикалық қару түрі. ЛҚ-ның әсері негізінен лазер сәулесінің нысанаға термомеханикалық және импульстік әсер етуімен анықталады.

Лазерлік сәулелену ағынының тығыздығына байланысты бұл әсерлер адамның уақытша соқырлығына немесе зымыран корпусының, ұшақтың және т. б. бұзылуына әкелуі мүмкін.

Кешеннің негізі-бірнеше мегаватт шығыс сәулелену қуаты бар оттегі-иодты лазер. Мамандардың бағалауы бойынша оның диапазоны 400 км-ге дейін болады.

Қазіргі уақытта адамның оптикалық-электронды құралдары мен көру органдарының зақымдануын қамтамасыз ететін тактикалық лазерлік қару ең көп әзірленген болып табылады [1].

Үдеткіш (сәулелік) қару-бұл қару жердегі және ғарыштық негіздегі үдеткіштердің әртүрлі түрлерімен жасалған зарядталған немесе бейтарап бөлшектердің тар бағытталған сәулелерін қолдануға негізделген.

Адамдарға зиян радиациялық (иондаушы) әртүрлі заттар термомеханикалық әсерлермен анықталады. Сәулелі қарулар борттағы электронды жабдықты өшіру арқылы, ұшақ корпустарының снарядтарын, баллистикалық зымырандар мен ғарыштық объектілерді жоя алады. Электрондардың күшті ағынының көмегімен оқ-дәрілерді жарылғыш заттармен жаруға және оқ-дәрілердің оқтұмсықтарының ядролық зарядтарын балқытуға болады деп болжануда.

Зарядталған бөлшектердің (электрондардың) сәулелерін пайдалана отырып, жұмыс кемелер, сондай-ақ жылжымалы тактикалық жерүсті қондырғылары, әуе шабуылына қарсы жеделдеткіш ЖФПҚ арқылы қорғаныс жүйелерін құру мүддесі жүргізілуде.

Инфрадыбыстық қарулар қуатты инфрадыбыстық тербелістердің бағытталған сәулеленуін пайдалануға негізделген түрлерінің бірі болып табылады.

Мұндай қарудың прототиптері бұрыннан бар және ықтимал сынақ нысаны ретінде бірнеше рет қарастырылған.

Кейбір елдерде жүргізілген зерттеулерге сәйкес инфрадыбыстық тербеліс орталық жүйке жүйесі мен ас қорыту мүшелеріне әсер етіп, сал ауруын, құсуды және құрысуларды тудыруы мүмкін, жалпы бұзылулар мен ішкі ағзалардың ауырсынуына әкеледі, ал жоғары жиілікте - бас айналу, жүрек айнуы, әлсіздік, сана, кейде соқырлық, тіпті өлім.

Инфрадыбыстық қарудың прототиптері Югославияда қолданылған. «Акустикалық бомба» деп аталатын өте төмен жиіліктегі дыбыс тербелістерін шығарды.

Радиожиілік қаруы соңғы жылдары электромагниттік сәулеленудің биологиялық әсерін зерттеу күшейді. Зерттеудің негізгі бағыты өте төмен ($f=3-30$ Гц) ультра жоғары ($f=3-30$ ГГц) дейінгі радиожиілік диапазонындағы электромагниттік сәулеленудің адамдарға әсері.

АҚШ-та жүргізілген тәжірибелер нәтижесінде адамға 10 МВт-тан астам қарқындылықта 30-дан 30 000 МГц-ке дейінгі радиожиілік диапазонында (метрлік және дециметрлік толқындар) белгілі бір жиіліктегі сәулеленудің адамға бір рет әсер ететіні анықталды. Мыналар байқалады: бас ауруы, әлсіздік, депрессия, ашушандықтың күшеюі, қорқыныш, шешім қабылдау қабілетінің бұзылуы, есте сақтау қабілетінің бұзылуы.

Миға 0,3-3 ГГц жиілік диапазонындағы радиотолқындардың (дециметрлік толқындар) 2 МВт/см^2 -ге дейінгі қарқындылықпен әсер етуі ысқырық, ызылдау, ызылдау, шерту сезімін тудырады, ол тиісті экрандау арқылы жоғалады. Сондай-ақ күшті электромагниттік сәулеленудің ауыр күйік пен соқырлыққа әкелуі мүмкін екендігі анықталды.

Кинетикалық қару - батыс сарапшылары қарулы күштердің қуатын, ұтқырлығын арттыру және жауынгерлік мүмкіндіктерін кеңейту мақсатында қарулы күштерді қайта жарақтандыру жоспарларында жаңа физикалық принциптер бойынша зерттелетін қару-жарақ жүйелерінің ішінде маңыздылығы аз емес, құралдарды құруға үлкен мән береді. электродинамикалық массалық үдеткіштерге немесе электр зеңбіректеріне негізделген қарулы соғыс, оның басты тартымды ерекшелігі гиперсоникалық жою жылдамдығына, оның ішінде арнайы оқтұмсықтарды қолданбай қол жеткізу болып табылады.

Өлтірмейтін қарулар - қаруды белгілі бір уақытқа ұрыс қабілетсіз ету негізінде жасалған адамдар мен техникаға әсер ету құралын өлтірмейтін (өлтірмейтін) қару деп түсінеміз.

НАТО елдерінде жасалған өлімге қарсы қарудың келесі түрлері бар:

Акустикалық қару – инфрадыбыс және дыбыс жиілік диапазонында жұмыс істейтін шағын өлшемді қуатты генераторлар. Адамдарды, соның ішінде баспаналар мен жабдықтарды жеңу үшін жасалған.

Электромагниттік қару – бұл негізінен электр жабдықтарын жоюға арналған микротолқынды диапазондағы электромагниттік сәулелену генераторлары.

Соқыр қарулар оптикалық-электрондық жабдықты өшіру және көру органдарын зақымдау үшін когерентті және когерентсіз оптикалық сәулелену көздері болып табылады.

Химиялық заттар – психотроптық препараттардың аэрозольдік құрамдары, әр түрлі көбік түзетін, адгезиялық және тез қататын қосылыстар, белсенді химиялық заттар, металл қорытпаларының, оқ-дәрілердің компоненттері мен резеңке бұйымдарының молекулалық құрылымын бұзуы мүмкін тотығу реакцияларының ингибиторлары мен белсендірушілері.

Биологиялық агенттер – бұл металл қорытпаларының, оқ-дәрілердің компоненттері мен резеңке бұйымдарының құрылымын бұзу және жанар-жағармай материалдарын желе тәрізді массаға айналдыру үшін ерекше қасиеттері бар гендік инженерия әдістерінің көмегімен модификацияланған микроорганизмдер.

Жеке адамдар мен ұйымдасқан топтарға ақпараттық-психологиялық әсер ету құралдары.

Сомали, Гаити және Ирактағы қарулы қақтығыстарда өлімге әкелмейтін қарудың белгілі бір түрлері қолданылды.

НАТО елдерінде өлімге әкелмейтін қаруды қолданудың одан әрі дамуы мен принциптері мәселелері кеңінен талқылануда. Бұл блок елдері қарулы күштерінің аймақтық қақтығыстардың әртүрлі түрлеріне және бітімгершілік

операцияларына қатысуының айтарлықтай артуына байланысты. Дәстүрлі емес тәсілдермен ұрыс қимылдарын жүргізетін тәртіпсіз қарулы құрамалармен бетпе-бет келгенде, бөлімшелер өздеріне жүктелген міндеттерді орындай алмайды немесе негізсіз үлкен шығындарға ұшырайды [4, 5].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Өлімге әкелмейтін әрекет қаруы және тактика принциптері. М.: № 6 Әскери ой, 2011ж.
2. Климаттық қару: блеф немесе шындық? М.: №35 әскери-өнеркәсіптік курьер, 2010 ж.
3. Жаңа физикалық принциптердегі қару. РФ ҚК БШӨА, 2007 ж.
4. Соғыстар көрінбейтін болады. Тәуелсіз әскери шолу №32, 2006 ж.
5. АҚШ және НАТО: әскери саясатты үйлестіру. М.: тәуелсіз әскери шолу №3, 2012 ж.

TRANSLITERATION:

1. Өлімге әкелмейтін әрекет қаруы және тактика принциптері. М.: № 6 Әскери ой, 2011ж.
2. Климаттық қару: блеф немесе шындық? М.: №35 әскери-өнеркәсіптік курьер, 2010 ж.
3. Жаңа физикалық принциптердегі қару. РФ ҚК БШӨА, 2007 ж.
4. Соғыстар көрінбейтін болады. Тәуелсіз әскери шолу №32, 2006 ж.
5. АҚШ және НАТО: әскери саясатты үйлестіру. М.: тәуелсіз әскери шолу №3, 2012 ж.

М.Е. БАТЫРОВ, Б.Ж. АЛИЕВ

ОРУЖИЕ НА НОВЫХ ФИЗИЧЕСКИХ ПРИНЦИПАХ

Национальный университет обороны Республики Казахстан.

Статья представляет обзор актуальных разработок в области вооружений, основанных на новых физических принципах. В работе рассматриваются основные типы такого оружия, включая лазерное, ускорительное, инфразвуковое, радиочастотное, кинетическое оружие, предоставляя обзор их принципов работы, преимуществ и возможных перспектив в военной сфере. Анализируются потенциальные применения данных технологий, а также их влияние на будущее военного противостояния и геополитическую обстановку. Эта статья предназначена для специалистов в области военных технологий, научных исследований и всех заинтересованных в развитии новейших оборонительных средств.

M.E. BATYROV, B.J. ALIYEV

WEAPONS BASED ON NEW PHYSICAL PRINCIPLES

National Defense University of the Republic of Kazakhstan.

The article presents an overview of current developments in the field of armaments based on new physical principles. The paper examines the main types of such weapons, including laser, accelerator, infrasound, radio frequency, kinetic weapons, providing an overview of their principles of operation, advantages and possible prospects in the military sphere. The potential applications of these technologies are analyzed, as well as their impact on the future of military confrontation and the geopolitical situation. This article is intended for specialists in the field of military technology, scientific research and anyone interested in the development of the latest defensive means.

УДК 355/359.07
МРНТИ 78.19.03

Ш.К. КАДИРКУЛОВ

кандидат военных наук, доктор философии (PhD), профессор - начальник научно-исследовательского отдела учебно-методического управления Военного института Сухопутных войск, полковник, г. Алматы.

АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ СОВРЕМЕННЫХ ОПЕРАЦИЙ И СОСТОЯНИЯ УПРАВЛЕНИЯ АВТОТЕХНИЧЕСКИМ БЕСПЕЧЕНИЕМ ГРУППИРОВКИ ВОЙСК

Интеллектуально-информационное превосходство в противоборстве с противником имеет решающий фактор достижения победы. Быстрое изменение обстановки в современном бою резко сокращает время, отводимое на анализ доступной информации и принятия решения по организации управления техническим обеспечением (ТО) войск. Являясь составной частью ТО войск, автотехническое обеспечение (АТО) относится к одной из наиболее сложных и значимых подсистем системы ТО войск.

Поэтому повышается цена каждого решения, принимаемого на всех стадиях управления АТО войск, особенно тех, которые связаны с риском, когда требуются логические обоснования, обеспечение информацией, подтверждение расчетами. Эффективное функционирование системы управления (СУ) АТО в современных условиях может быть достигнуто только при широком внедрении информационных технологий, средств автоматизации в повседневную деятельность органов управления (ОУ). Совершенствование автоматизации АТО непосредственно влияет на повышение эффективности управления ТО войск.

При этом, совершенствование автоматизации АТО, а значит и ТО в первую очередь должно быть направлено на совершенствование процессов создания, хранения, распространения, обработки, использования и обеспечения безопасности информации в системе управления ТО.

Ключевые слова: *Повышение эффективности, автоматизация, системы управления, информационные технологий, автотехническое обеспечение.*

Вводная часть

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев, выступая с посланием народу, назвал важным вопросом всемерное укрепление оборонно-промышленного комплекса, который в развитых государствах играет ключевую роль в обеспечении национальной безопасности [1].

Как заявил глава государства, важнейшей задачей является создание цикла производства с высокой долей локализации, позволяющей снизить зависимость от импортных поставок. Наша армия должна быть обеспечена высокотехнологичным вооружением и военной техникой, в том числе бронетехникой, беспилотными летательными аппаратами, современным стрелковым оружием. Нужно укрепить производственные мощности по оперативному ремонту техники, усилить поддержку отечественных предприятий.

Для достижения этой цели в Казахстане имеется соответствующая материально-техническая база, компетенции и кадры, отметил глава государства. Им нужны заказы от соответствующих ведомств.

«Следует продолжить работу по трансферту современных технологий и локализации новых производств. Механизмом прямой финансовой поддержки отечественных предприятий станет специальный Фонд развития оборонно-промышленного комплекса», – отметил Глава Государства.

Основная часть

Современное состояние взглядов на формы и способы подготовки и ведения операций (сражений) сводными (объединёнными, коалиционными) группировками войск (ГВ), являются посылом к необходимости изменения ряда существенных положений теории и практики управления АТО ГВ. Кроме того, интенсивное внедрение в практику работы органов управления (ОУ) средств информационно-коммуникационных технологий требует научного обоснования и практической разработки новых подходов к управлению АТО ГВ с использованием автоматизированных систем управления (АСУ) [2].

От укомплектованности личным составом, профессиональной подготовленности должностных лиц (ДЛ) ОУ, от степени автоматизации

процессов управления АТО ГВ зависит качество решения и время, затрачиваемым на его выработку. Отсутствие одного или нескольких ДЛ (из-за возможных потерь, выделение в оперативные группы (ОГ)), требует перераспределения их обязанностей между другими исполнителями, что приводит к увеличению цикла управления или в условиях острого дефицита располагаемого времени, ведет к снижению качества работы, а чаще всего к тому и другому одновременно. Однако даже полная укомплектованность ОУ личным составом является лишь необходимым, но не достаточным условием его готовности к качественному и своевременному решению всех задач управления.

В этих условиях решение в заданный срок возложенных на ОУ задач в период подготовки и ведения операции невозможно без использования средств автоматизации, под влиянием которых в свою очередь будут изменяться методы работы ДЛ ОУ АТО.

Правомерно утверждать, что способность любого ДЛ выполнять свои функциональные обязанности в срок и с высоким качеством неразрывно связана с его фундаментальной военно-технической и профессиональной подготовкой, знанием и умением использовать большие возможности современных средств управления и особенно средств автоматизации.

Работы последних десятилетий [3, 4, 5, 6] по повышению качества информационной поддержки процессов управления сосредотачивались главным образом на создании автоматизированных средств, предназначенных для обработки и передачи информации. В то же время созданные автоматизированные системы военного назначения используются не с полной нагрузкой и не всегда эффективно. В настоящее время ДЛ используют лишь наиболее изученные и «популярные» возможности АСУ, такие как электронная почта и файловый обмен. Работа на АСУ ведется по аналогии с традиционными методами, что не позволяет в полной мере использовать ее возможности. Для повышения эффективности управления в процессах планирования АТО и принятия управленческих решений необходимо совершенствовать алгоритм функционирования ОУ АТО на основе применения средств автоматизации [7, 8, 9].

В современных условиях значение фактора времени играет одну из важных ролей. Следовательно, высокий уровень эффективности управления МТО, всесторонняя обоснованность принимаемых решений, предполагает широкое использование средств автоматизации с целью сокращения времени на решение задач, поставленных перед ОУ ТО в целом и органами управления АТО в частности. Немаловажную роль в автоматизации процессов управления АТО играет разработка различных алгоритмов по сбору информации и моделирование

различных вариантов и ситуационных моделей ведения операций, и их АТО [10, 11, 12, 13].

Анализ научных трудов, результатов учений и оперативных мероприятий позволил выявить следующие особенности функционирования ОУ АТО ГВ в современных условиях:

- рост объёма задач, быстрая смена обстановки приводят к увеличению объёма информации, усложнению условий их решения, затруднению принятия своевременного, обоснованного и адекватного решения;
- отсутствие средств и способов разделения необходимой и излишней информации приводит к большим затратам времени на её сопоставление, анализ, оценку и обработку и влияет на обоснованный выбор ДЛ только той информации, без которой невозможно решить управленческих задач;
- усложнение характера и напряженности военных действий обусловлено широким применением средств автоматизации в процессах управления АТО с целью сокращения времени на решение задач;
- возрастает потребность использования системного подхода к определению перечня задач АТО, их структуризации и решения с использованием АСУ.

Таким образом, новые особенности, выявленные в ходе анализа научных трудов, результатов учений и оперативных мероприятий последних лет, позволили выявить следующие противоречия:

- между количеством функций и задач, возложенных на орган управления АТО и возможностями должностных лиц по их реализации;
- между объёмом поступающей информации и оперативностью по их обработке;
- между объёмом поступающей информации и потребностью выбора только той информации, без которого невозможно решить управленческих задач по АТО;
- между уровнем развития АСУ и степенью реализации их возможностей в процессах функционирования ОУ АТО.

Причины этих противоречий в практике позволили сформулировать вывод, о том, что существующие знания о процессах управления АТО устарели и привели к противоречию в науке, определяющие актуальность исследования.

Элементами методологических основ исследования явились:

- теория системного, функционального и комплексного подходов, теория решений (Булгаков Д.В);
- работы, в которых освещаются вопросы методологии моделирования (Коновалов В. Б., Прищепов Н.Е., Черных А.К., Хлюпин В.А.);

– положения, разработанные в области управления (Московченко В.М., Целыковских А.А., Серба В. Я.);

– положения, разработанные в области автоматизации управления (Стативка В.С., Швед В. Г., Молоков И.Е., Григорян В.С.).

Заключительная часть

Анализ ранее проведенных исследований, опыта учений, вооруженных конфликтов, руководящих документов позволяет сделать вывод, что к основным факторам, снижающих эффективность управления, относятся:

– выраженная децентрализация управления, проявляющаяся в необходимости большого количества согласований;

– зависимость успешности управления от степени обеспеченности комплексами связи и АСУ различных поколений, недостаточное обеспечение надежной связью ОУ;

– большие затраты времени на сбор, оценку, обработку и передачу информации.

Своевременность и эффективность принимаемых решений во многом зависит от качества обработки информации, полноты анализа и методов представления им данных.

Следовательно, успех боевых действий целиком и полностью зависит от умения ДЛ ОУ АТО в короткие сроки принимать оптимальные решения, оперативно и качественно планировать АТО группировок войск, готовить подчиненные силы и средства к выполнению поставленных задач, эффективно, непрерывно и устойчиво ими управлять. То есть, эффективным может быть лишь то управление, которое наилучшим образом соответствует реализации потенциальных возможностей подчиненных сил и средств.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Главы Государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана». 1 сентября 2023 года. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K23002023_1

2. Булгаков Д.В. Формирование и совершенствование системы материально-технического обеспечения Вооруженных сил Российской Федерации. Монография. -М.: «ДПКМТО МО РФ», 2012. - 250 с.

3. Коновалов В.Б. Методологические аспекты военно- экономического обоснования параметров системы подготовки специалистов материально - технического обеспечения в новом облике Вооруженных сил. Диссертация доктора экономических наук. - СПб.:ВАТТ, 2012. - 380 с.

4. Прищепов Н.Е. Теоретические основы и методология построения системы математических моделей программно-целевого планирования технического оснащения тыла ВС РФ. Диссертация доктора технических наук. - Л.: ВАТТ, 1990. - 337 с.
5. Черных А.К. Моделирование системы технического прикрытия железнодорожной сети в операциях. Диссертация доктора технических наук. - СПб.: Петродворец, 2010. - 348 с.
6. Хлюпин В.А., Стативка В.С. Методика планирования автотехнического обеспечения объединения (соединения) в операции (бою) с применением средств автоматизации. Монография. - СПб.: ВАМТО, 2016. - 128 с.
7. Московченко В.М. Методы повышения эффективности системы материального обеспечения объединённой группировки войск в ходе специальной операции. Диссертация доктора военных наук. - СПб.: ВАТТ, 1998. - 310 с.
8. Целыковских А.А. Методология квалиметрического моделирования процессов тылового обеспечения войск. Диссертация доктора военных наук. - СПб.: ВАТТ, 1994. - 290 с.
9. Серб В.Я. Методология обоснования параметров функционирования системы тылового обеспечения общевойсковых соединений в боевых действиях. Диссертация доктора военных наук. - СПб.: ВАТТ, 2002. - 310 с.
10. Стативка В.С., Дубинин С.Г. Управление автотехническим обеспечением войск: Учебник. - СПб.: ВАМТО, 2014. - 150 с.
11. Швед В.Г. Методы многоуровневой технологии обеспечения качества автоматизированной системы управления тылом. Диссертация доктора технических наук. - СПб.: ВАТТ, 1997. - 289 с.
12. Молоков И.Е. К вопросу о моделировании деятельности должностных лиц тыла при осуществлении управленческих функций. - М.: ЦВНИ МО РФ, справка № 13455, инв. № Б5415, 2004.
13. Григорян В.С. Системы моделей и методов обоснования структуры, состава и функционирования органов управления материально-технического обеспечения группировки войск (сил) Диссертация доктора военных наук. 20.01.08 / Григорян В. С. СПб.: ВАМТО, 2014. - 397 с.

TRANSLITERATION:

1. Poslaniye Glavy Gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokayeva narodu Kazakhstana «Ekonomicheskiy kurs Spravedlivogo Kazakhstana». 1 sentyabrya 2023 goda. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K23002023_1.
2. Bulgakov D.V. Formirovaniye i sovershenstvovaniye sistemy material'no-

tekhnicheskogo obespecheniya Vooruzhennykh sil Rossiyskoy Federatsii. Monografiya. -M.: «DPKMTO MO RF», 2012. – 250 s.

3. Konovalov V.B. Metodologicheskiye aspekty voyenno- ekonomicheskogo obosnovaniya parametrov sistemy podgotovki spetsialistov material'no - tekhnicheskogo obespecheniya v novom oblike Vooruzhennykh sil. Dissertatsiya doktora ekonomicheskikh nauk. - SPb.:VATT, 2012. - 380 s.

4. Prishchepov N.Ye. Teoreticheskiye osnovy i metodologiya postroyeniya sistemy matematicheskikh modeley programmno-tselevogo planirovaniya tekhnicheskogo osnashcheniya tyla VS RF. Dissertatsiya doktora tekhnicheskikh nauk. - L.: VATT, 1990. - 337 s.

5. Chernykh A.K. Modelirovaniye sistemy tekhnicheskogo prikrytiya zheleznodorozhnoy seti v operatsiyakh. Dissertatsiya doktora tekhnicheskikh nauk. - SPb.: Petrodvorets, 2010. - 348 s.

6. Khlyupin V.A., Stativka V.S. Metodika planirovaniya avtotekhnicheskogo obespecheniya ob"yedineniya (soyedineniya) v operatsii (boyu) s primeneniym sredstv avtomatizatsii. Monografiya.- SPb.: VAMTO, 2016. - 128 s.

7. Moskovchenko V.M. Metody povysheniya effektivnosti sistemy material'nogo obespecheniya ob"yedinonnoy gruppirovki voysk v khode spetsial'noy operatsii. Dissertatsiya doktora voyennykh nauk. - SPb.: VATT, 1998. - 310 s.

8. Tselykovskikh A.A. Metodologiya kvalimetricheskogo modelirovaniya protsessov tylovogo obespecheniya voysk. Dissertatsiya doktora voyennykh nauk. - SPb.: VATT, 1994. - 290s.

9. Serba V.YA. Metodologiya obosnovaniya parametrov funktsionirovaniya sistemy tylovogo obespecheniya obshchevoyskovykh soyedineniy v boyevykh deystviyakh. Dissertatsiya doktora voyennykh nauk. - SPb.: VATT, 2002. - 310 s.

10. Stativka V.S., Dubinin S.G. Upravleniye avtotekhnicheskimi obespecheniyem voysk: Uchebnik. - SPb.: VA MTO, 2014. - 150 s. Shved V.G. Metody mnogourovnevnoy tekhnologii obespecheniya kachestva avtomatizirovannoy sistemy upravleniya tylom. Dissertatsiya doktora tekhnicheskikh nauk. - SPb.: v/ch 48273, inv №39716, 1997. - 289 s.

11. Shved V.G. Metody mnogourovnevnoy tekhnologii obespecheniya kachestva avtomatizirovannoy sistemy upravleniya tylom. Dissertatsiya doktora tekhnicheskikh nauk. - SPb.: VATT, 1997. - 289 s.

12. Molokov I.Ye. K voprosu o modelirovanii deyatel'nosti dolzhnostnykh lits tyla pri osushchestvlenii upravlencheskikh funktsiy. - M.: TSVNI MO RF, spravka № 13455, inv. № B5415, 2004.

13. Grigoryan V.S. Sistemy modeley i metodov obosnovaniya struktury, sostava i funktsionirovaniya organov upravleniya material'no-tekhnicheskogo obespecheniya

gruppirovki voysk (sil) Dissertatsiya doktora voyennykh nauk. 20.01.08 / Grigoryan V. S. SPb.: VAMTO, 2014. - 397s.

Ш.Қ. КАДИРКУЛОВ

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ОПЕРАЦИЯЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЖӘНЕ
КҮШТЕР ТОБЫН АВТОТЕХНИКАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІ БАҚЫЛАУ
ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Сағдат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты.

Қарсыласпен текетірестегі интеллектуалдық және ақпараттық артықшылық жеңіске жетудің шешуші факторы болып табылады. Қазіргі заманғы ұрыстағы жағдайдың тез өзгеруі қолда бар ақпаратты талдауға және әскерлерді техникалық қамтамасыз етуді (ТҚ) басқаруды ұйымдастыру туралы шешім қабылдауға бөлінген уақытты күрт қысқартады. Әскерлерді ұстаудың ажырамас бөлігі бола тұра, автотехникалық қамтамасыз ету (АТҚ) әскерлерге қызмет көрсету жүйесінің аса күрделі және маңызды кіші жүйелерінің біріне жатады.

АТҚ басқару жүйесінің (БЖ) қазіргі заманғы жағдайларда тиімді жұмыс істеуіне басқару органдарының тәуліктік қызметіне ақпараттық технологиялар мен автоматтандыру құралдарын кеңінен енгізу кезінде ғана қол жеткізілуі мүмкін. АТҚ автоматтандыруды жетілдіру әскерлердің командалық және техникалық қызмет көрсету тиімділігінің артуына тікелей әсер етеді.

Бұл ретте, АТҚ автоматтандыруды, демек, техникалық қызмет көрсетуді жетілдіру ең алдымен техникалық қызмет көрсетуді басқару жүйесінде ақпаратты құру, сақтау, бөлу, өңдеу, пайдалану және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету процестерін жетілдіруге бағытталуы тиіс.

SH.K. KADIRKULOV

ANALYSIS OF THE FEATURES OF MODERN OPERATIONS AND THE
STATE OF CONTROL OF THE AUTOTECHNICAL SUPPORT OF THE GROUP
OF FORCES

Military Institute of Ground Forces named after Sagdat Nurmagambetov.

Intellectual and informational superiority in the confrontation with the enemy is a decisive factor in achieving victory. The rapid change of the situation in modern combat dramatically reduces the time allotted for the analysis of available information and decision-making on the organization of technical support management (TS) of

troops. Being an integral part of the technical support of troops, automotive technical support is one of the most complex and significant subsystems of the maintenance system of troops.

Therefore, the price of every decision made at all stages of the management of the autotechnical support of the troops, especially those that are associated with risk, when logical justifications, the provision of information, and confirmation by calculations are required, increases. Effective functioning of the control system of auto technical support in modern conditions can be achieved only with the widespread introduction of information technologies, automation tools in the daily activities of control bodies. Improvement of automation of auto technical support directly affects the increase in the efficiency of management of technical support of troops.

At the same time, the improvement of automation of automotive technical support, and therefore technical support, should primarily be aimed at improving the processes of creating, storing, distributing, processing, using and ensuring the security of information in the technical support management system.

ӘОЖ 355:338.245.01;

М.Е. БАТЫРОВ, А.Е. САПАБЕКОВ

п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университеті қару-жарақ және әскери техниканы ғылыми зерттеу институтының бастығы, полковник, Астана қ.;

магистр, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университеті қару-жарақ және әскери техниканы зерттеу басқармасының аға ғылыми қызметкері, Астана қ.

СОЛТҮСТІК КАВКАЗ АЙМАҒЫНДАҒЫ ӘСКЕРЛЕРДІҢ БІРІККЕН ТОБЫН МАТЕРИАЛДЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ТАСЫМАЛДАУДЫ ЖӘНЕ КӨЛІКТІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ТАЛДАУ

Солтүстік Кавказ аймағындағы әскерлердің (күштердің) біріккен тобын материалдық құралдарды тасымалдауды ұйымдастыру және көліктік қамтамасыз ету ерекшеліктерін талдау әскери іс-қимылдардың қауіпсіздігі мен тиімділігін қамтамасыз ету контекстіндегі өзекті міндет болып табылады. Бұл мақала материалдық ресурстарды тасымалдаудың қолданыстағы әдістері мен стратегияларын зерттеуге және осы аймақтың күрделі географиялық және саяси жағдайларында көлікпен қамтамасыз етуді ұйымдастыруға бағытталған. Әдеби дереккөздерді, статистикалық деректерді және сараптамалық бағалауды талдау

арқылы ағымдағы әдістердің тиімділігін бағалау және процестерді оңтайландыру мүмкіндіктерін анықтау жүргізіледі. Зерттеу нәтижелері Солтүстік Кавказ аймағында жедел дайындықты арттыру және тапсырмаларды сәтті орындау үшін материалдық құралдар мен көліктік қамтамасыз ету жүйесін жақсарту бойынша ұсыныстар беруге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: *Солтүстік Кавказ аймағы, шешен компаниясы, әскери тасымалдау, көлікпен қамтамасыз ету, терроризмге қарсы операция, таулы аймақтар.*

Зерттеу тақырыбының өзектілігі Солтүстік Кавказ аймағындағы әскерлердің (күштердің) біріккен тобын материалдық құралдарды тасымалдауды және көліктік қамтамасыз етуді ұйымдастырумен байланысты, бұл аймақтағы әскери операциялардың қауіпсіздігі мен сәтті орындалуын қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Күрделі Географияны, көлік инфрақұрылымының ерекшеліктерін және геосаяси жағдайларды ескере отырып, осы аспектілерді талдау процестерді оңтайландыру және жедел дайындықты арттыру үшін өзекті болады.

Зерттеу мақсаты - ағымдағы әдістердің күшті және әлсіз жақтарын анықтау және оларды оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу мақсатында Солтүстік Кавказ аймағындағы әскерлердің (күштердің) біріккен тобын материалдық құралдарды тасымалдауды ұйымдастыру және көліктік қамтамасыз ету ерекшеліктеріне талдау жүргізу.

Зерттеу міндеттері:

1. Солтүстік Кавказ аймағының көлік инфрақұрылымының ерекшеліктері мен географиялық жағдайларын зерттеу.

2. Материалдық құралдарды тасымалдауды ұйымдастырудың қолданыстағы әдістері мен стратегияларын талдау.

3. Көліктік қамтамасыз етудің тиімділігін бағалау.

4. Процестерді оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу материалдық құралдарды тасымалдауды ұйымдастыру және әскерлердің (күштердің) біріккен тобын көлікпен қамтамасыз ету ерекшеліктері саласындағы әдеби дереккөздер мен нормативтік-құқықтық базаны зерттеу арқылы жүргізілді. Қойылған міндеттерге қол жеткізу үшін талдамалық деректер, статистикалық есептер, әдеби көздер, сондай-ақ талдау және сараптамалық бағалау әдістері пайдаланылатын болады.

Зерттеу нәтижелері Солтүстік Кавказ аймағында материалдық құралдар мен көліктік қамтамасыз етуді ұйымдастырудағы негізгі проблемалар мен қиындықтарды анықтап, оларды шешу бойынша практикалық ұсыныстар береді деп күтілуде. Зерттеу нәтижелерін талқылау осы өңірдегі көліктік қамтамасыз ету жүйесінің тиімділігін арттыру үшін оңтайлы стратегиялар мен тәсілдерді іздеуге бағытталатын болады.

Солтүстік Кавказдағы оқиғалар Ресейдің бүкіл әскери ұйымы үшін, оның ішінде қарулы күштердің тылдары үшін үлкен сынақ болды. Шынында да, жауынгерлік жағдайда бүкіл тылдық қамтамасыз ету жүйесінің қабілеттілігі мен тиімділігіне емтихан өтті. Бірінші атап өткім келеді: тыл басшылығы 1994-1996

жылдардағы шешен компаниясынан қажетті тұжырымдар жасады. Әскерлерді материалдық-техникалық қамтамасыз ету саласындағы соңғы жетістіктерге сүйене отырып, тыл күнделікті, барлық қаржылық-экономикалық қиындықтарға қарамастан, өз құрылымдарының жауынгерлік дайындығын нығайтты. Әрине, Солтүстік Кавказ округіне ерекше назар аударылды. Дағыстан Республикасының аумағында терроризмге қарсы операцияның басталуымен тыл басшылығы Солтүстік Кавказ әскери округі тылының, оның инфрақұрылымының мүмкіндіктерін барынша пайдалануға тырысты. Кейінгі кезеңдерде тылдағы қамтамасыз ету әскерлер тобын үнемі көбейту, жауынгерлік байланыстар жиілігін және қимылдарын жүргізу тәсілдерін өзгерту жағдайында жүзеге асырылды. Бұл ретте қарулы күштерге мемлекеттің әскери ұйымының неғұрлым дайындалған құрылымы ретінде, терроризмге қарсы операцияға қатысатын барлық әскерлерді олардың ведомстволық тиесілігіне қарамастан, жан-жақты және үздіксіз тылдық қамтамасыз ету бойынша негізгі жүктеме түсті [1, 2, 3].

Бұрын-соңды болмаған қысқа мерзімде әскерлерді жедел топтастыру мүддесі үшін әскери тасымалдардың үлкен көлемі орындалды. Операция басталғаннан бері теміржол, әуе және автомобиль көлігімен жеке құрамның ондаған мың адамы және жүздеген мың тонна оқ-дәрілер, жанармай, азық-түлік, киім-кешек, әскери-техникалық мүлік және материалдық құралдар тасымалданды.

Тұтастай алғанда Ресей әскерінде болған өзгерістерге қарамастан, тылдық органдардың құрылымында, әскерлерді қамтамасыз ету жүйесін құруда көлік құралдарын тиімді пайдалану мәселесі шешілмеген күйінде қалып отыр. Қарулы күштерді көлікпен қамтамасыз ету саласындағы мамандардың пікірінше, бұл мәселе бүгінгі күнге дейін өзекті болып қала береді. Қазіргі уақытта барлық көлік құралдарын орталықтандырылмаған пайдалану принципіне көшу және оларды тасымалдауды қажет ететін органдарға беру қажеттілігі туралы пікір бар. Сондай-ақ орталықтандыруды тек арнайы мәселелермен шектеу және қарулы күштердің жалпы тыл жүйесіндегі көліктің барлық түрлерін пайдалануды және барлық көліктік қамтамасыз етуді бірыңғай басшылықпен біріктірмеу ұсынылады. Ресейлік әскери теоретиктердің көліктік қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру бағыттары туралы негізгі тұжырымдар оның (1994-1996 жж.) және (1999-2001 жж.) шешен жорықтарындағы ұйымын талдау негізінде жасалды.

Парсы шығанағы аймағындағы НАТО коалициялық күштерінің әскери әрекеттерімен салыстырғанда, Ресей Федерациясының Солтүстік Кавказ аймағында терроризмге қарсы операцияларды жүргізу кезінде әскерлердің біріккен тобына материалдық құралдарды тасымалдауды ұйымдастырудың айрықша ерекшелігі, заңсыз қарулы құрылымдардың тылдық автомобиль бағандарына үнемі әсер етуі жағдайында жүзеге асырылды. Бұл ретте әскери бөлімдерде оқ-дәрілердің (алты оқ-дәріге дейін) жоғары қорлары құрылды, бұл тасымалдаудың штаттық көлігінің мүмкіндігінен бірнеше есе асып, қорларды жерге төгуге мәжбүр етті. Жауынгерлік бөлімшелер мен әскери бөлімдердің кезекті қозғалысы тыл күштері мен құралдарының айтарлықтай артта қалуына

әкеліп соқтырды және жауынгерлік тапсырманы орындамау қаупін тудырды. Автокөлікпен тасымалданатын барлық материалдық құралдардың 50% -дан астамы оқ-дәрілер болды, шамамен 15%-ы жанармай мен азық-түлікке тиесілі болды [2].

Материалдық құралдарды тасымалдауды ұйымдастыру үшін әскерлерге үш автомобиль батальоны мен 22 автокөлігі бронецентрінің жиынтық ротасы, оның құрамында 560 автокөлігі бар бөлімдері мен бөлімшелерінің топтамасы құрылды. Тасымалдау автокөлігінің жүк көтергіштігі 2730 тоннаны құрады, оның ішінде 582 тонна құю бойынша. Аудандық тыл құрамынан 118 автокөлік, олардың тыл бөлімшелерінің мүмкіндіктерін күшейту үшін жұмыс істеп тұрған әскерлерге берілді. Жауынгерлік іс-қимылдарды жүргізу кезеңінде, автомобиль көлігімен 67 мың тонна әскери жүк тасымалданды. Жеке жол-коменданттық батальонның 87 күшімен автомобиль колонналарының қозғалысын ұйымдастыру үшін 4 диспетчерлік пункт, құрамында жол-коменданттық қызмет орналастырылды.

1994 жылғы 30 қарашадан бастап, орталықтан соғыс аймағына барлығы 160 мың тонна жүк жеткізілді, оның ішінде: темір жол көлігімен - 159 мың тоннадан астам (жанғыш 158 мың тонна, азық-түлік - 602 тонна, киім-кешек мүлкі - 417 тонна), әуе көлігімен - 1000 тоннадан астам (азық-түлік - 393,5 тонна, әр-түрлі заттар - 614 тонна).

Қозғалыс маршруттарындағы автокөлікті күзету мен қорғауды, округ әскерлері қолбасшысының тылдағы орынбасарының қарамағына бөлінген мотоатқыштар ротасының күштері жүзеге асырды. Осы мақсатта әрбір колоннаның құрамына (20-30 машина) 2-3 БМП енгізілді. 50-100 автокөліктен тұратын колонналардың маршы кезінде, оларды қорғау үшін мотоатқыштар бөлімшелерінен басқа жауынгерлік тікұшақ бөлінді.

1994-1996 жылдары Ауғанстан мен Шешенстандағы әскери қимылдарының тәжірибесіне қарамастан, автокөлік әскери бөлімдерін неғұрлым қуатты байланыс құралдарымен жарақтандыру бойынша әзірленген ұсыныстар іске асырылған жоқ. Бұл мәселе тек екінші шешен компаниясы кезінде (1999 - 2001 жж.) автомобиль әскери бөлімдерін Р-142 (Р-140) радиостанцияларымен жарақтандыру есебінен шешілді, бұл тасымалдауды басқаруды, диспетчерлік қызметті және қамтамасыз ету бөлімдері мен бөлімшелерімен, жол полициясы және ІІМ органдарымен өзара іс-қимылды ұйымдастыруға мүмкіндік берді.

Әскери-автокөлік жолдарын эксплуатациялық жағдайында ұстау, оларда жол-коменданттық қызметті ұйымдастыру округтік тыл құрамында орналастырылған жол-коменданттық қосылыстар мен бөлімдердің болмауына байланысты өте қиын болды. Нәтижесінде, тасымалдау және эвакуациялау жолдарын күтіп ұстау, су тосқауылдары арқылы және тау асуларында көпірлерді қалпына келтіру (бағыттау) жол-пайдалану басқармасы, жол және инженерлік әскерлер өкілдерінен құралған жиынтық жасақтың күштерімен жүзеге асырылды.

Диспетчерлік пункттер тек жол депосының офицерлері және Солтүстік Кавказ әскери округінің автожол қызметі кадрының басқа бөліктері есебінен жасақталды. Грозный қаласының маңындағы Терек және Нефтянка өзендері арқылы, көпірлерді қалпына келтіруді жол депосының офицерлері мен инженерлік күштері ұйымдастырды [3].

Ресей Федерациясының қарулы күштерінде тылдың арнайы техникасын одан әрі жетілдіру жұмыстары жүргізілуде. 2015 жылдың қараша айында Мәскеуде Ресей Федерациясы қарулы күштерінің тылында жыл сайынғы көрме барысында, техникалық тыл құралдарының жаңа үлгілері ұсынылды: КамАЗ-43501 «Бархан» броньды автокөлігі, ТЖЖК тактикалық автожол жиналмалы көпірі.

Қорытынды. Осылайша, Солтүстік Кавказ аймағындағы терроризмге қарсы операциядағы тыл органдарының жұмыс тәжірибесі жақын арада шешілуі тиіс, әскерлерді тылмен қамтамасыз етудің қазіргі кездегі мәселелерді анықтауға көмектесті. Мәселелердің бір бөлігі нақты және тіпті жеке сипатта болады, оларды бірлесіп шешу қажет [1, 2, 3].

Біріншіден, тыл органдары бейбіт уақытта олардың жұмыс істеуін реттейтін нормативтік-құқықтық базаны басшылыққа ала отырып, біріккен әскерлер тобының әскери әрекеттерін қамтамасыз етуге мәжбүр. Атап айтқанда, мемлекеттің әскери ұйымы жауынгерлік іс-қимылдарын жүргізуге жұмсайтын жанармай, азық-түлік және басқа да материалдық құралдарды нарықтық бағамен төлеуге мәжбүрміз. Бірақ, бұл басқа әскери округтер мен флоттардың қажеттіліктеріне байланысты қосымша шығындар.

Екіншіден, Ресей Федерациясының қарулы күштері мен басқа да күш құрылымдары мен әскери құрылымдарының, тыл органдарының жұмысындағы интеграцияны одан әрі дамыту қажет.

Үшіншіден, барлық дәрежедегі тыл мамандарын, ең алдымен кіші мамандарды даярлау, олардың алдында тұрған міндеттерді сапалы шешу үшін әлі де жеткіліксіз болып қалуда, бұл әсіресе таулы аудандардағы іс-қимылдар кезінде әсер етеді. Бұл құбылыстың басты себебі-соңғы жылдары мемлекет бөлетін барлық қаржылық, адами және энергетикалық ресурстарды тек өмір сүру үшін жұмсауға мәжбүр болдық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Исаков В.И. Ресей Федерациясының Солтүстік Кавказ аймағында терроризмге қарсы операцияларды жүргізу кезіндегі әрекеттерін тылдағы қамтамасыз ету тәжірибесі мен мәселелері / РФ Сб. 11 қараша 1999 ж.: - М.: РФ ҚК БШ, 1999. - С. 109-136.

2. Родионов А.А., Аверин К.С. Жауынгерлік іс-қимылдарды жүргізудегі тылдағы қамтамасыз етудің заманауи тәжірибесі / Ғылым және әскери қауіпсіздік. - Минск: 2006. - С. 51-54.

3. Чуранов В.Т. Шешенстан Республикасының аумағында заңсыз қарулы құрылымдарды қарусыздандыру міндетін орындау кезінде Ресей

Федерациясының Федералды әскерлерін тылдық қамтамасыз етуді ұйымдастыру тәжірибесі / сенбі: - М.: Ресей Федерациясы, 1996 ж. - 30 б.

TRANSLITERATION:

Isakov V.I. Resej Federaciyasynyn Soltystik Kavkaz aймағында terrorismge қарсы operaciyalardy zhyrgizu kezindegi әreketterin tyldaғы қамтамасыз etu tәzhiribesi men мәseleleri / RF Sb. 11 қараша 1999 zh.: - М.: RF ҚК BSh, 1999. - S. 109-136.

.А., Averin K.S. Zhauyngerlik is-қimyldardy zhyrgizudegi tyldaғы қамтамасыз etudin заманаui tәzhiribesi / Fylym zhәne әskeri қаuipsizdik. - Minsk: 2006. - S. 51-54.

Churanov V.T. Sheshenstan Respublikasynyn aумағында заңсыз қарулы құрылымдарды қарусыздандыру mindetin oryndau kezinde Resej Federaciyasynyn Federaldy әскерлерin tyldық қамтамасыз etudi ұjымдастыру tәzhiribesi / senбі: - М.:

М.Е БАТЫРОВ., А.Е. САПАБЕКОВ

АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПОДВОЗА МАТЕРИАЛЬНЫХ СРЕДСТВ И ТРАНСПОРТНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЪЕДИНЕННОЙ ГРУППИРОВКИ ВОЙСК (СИЛ) В СЕВЕРО-КАВКАЗСКОМ РЕГИОНЕ

Национальный университет обороны Республики Казахстан.

Анализ особенностей организации подвоза материальных средств и транспортного обеспечения объединенной группировки войск (сил) в Северо-Кавказском регионе является актуальной задачей в контексте обеспечения безопасности и эффективности военных действий. Данная статья направлена на изучение существующих методов и стратегий подвоза материальных ресурсов и организации транспортного обеспечения в сложных географических и политических условиях данного региона. С помощью анализа литературных источников, статистических данных и экспертных оценок будет проведена оценка эффективности текущих методов и выявление возможностей для оптимизации процессов. Результаты исследования позволят предложить рекомендации по улучшению системы подвоза материальных средств и транспортного обеспечения для повышения оперативной готовности и успешного выполнения задач в Северо-Кавказском регионе.

M.E. BATYROV, A.E. SAPABEKOV

ANALYSIS OF THE SPECIFICS OF THE ORGANIZATION OF THE SUPPLY OF MATERIEL AND TRANSPORT SUPPORT FOR THE UNITED GROUP OF TROOPS (FORCES) IN THE NORTH CAUCASUS REGION

National Defense University of the Republic of Kazakhstan, Astana c.

The analysis of the specifics of the organization of the supply of materiel and transport support for the united group of troops (forces) in the North Caucasus region

is an urgent task in the context of ensuring the safety and effectiveness of military operations. This article is aimed at studying the existing methods and strategies for the transportation of material resources and the organization of transport support in the difficult geographical and political conditions of this region. Through the analysis of literature sources, statistical data and expert assessments, the effectiveness of current methods will be assessed and opportunities for process optimization will be identified. The results of the study allow us to propose recommendations for improving the system of material supply and transport support to increase operational readiness and successful completion of tasks in the North Caucasus region.

UDK 681.5

D.S. YERGALIYEV¹, I.E. SHAPOSHNIKOV²

¹candidate of Technical Sciences, Professor at the Academy of Civil Aviation, Almaty;

²graduate student of the Academy of Civil Aviation, Almaty.

ASSESSMENT OF RISK FACTORS DURING TAKEOFF AND LANDING IN ICY CONDITIONS

The scientific article discusses the problems related to the effect of icing on the aerodynamic characteristics of the aircraft and flight qualities. Despite some successes achieved in recent decades in solving this problem, nevertheless, a number of technical issues remain unresolved to ensure the safety of aircraft flights.

In such cases, much depends on the level of training and professionalism of the flight crew. The analysis of aviation accidents carried out in the article allows the authors to assess risk factors and make certain recommendations in cases of icing both in ground conditions and in flight conditions. The article presents the conclusions on the plane crash as a result of icing on the example of the case of Bek Air.

Keywords: *aircraft, ice, icing, de-icing system, safety, aviation accidents, aerodynamics, risk factors.*

Introduction. Promotion of safety especially in difficult meteorological conditions including icing conditions, is one of the most important issues of modern aviation. Ice formation on the leading edges of carrier surfaces may cause significant changes in aerodynamic characteristics and deterioration of aircraft flight properties. This issue has always received and is receiving increased attention both in our country and abroad, considering that a great number of air routes run through places where meteorological conditions may favour aircraft icing. Icing is extremely dangerous to any aircraft. The aircraft becomes heavier, sometimes the flight compartments controls can freeze up: ailerons, flaps, rudders, etc. But the greatest danger of icing is that the

ice crust changes the streamline of the wing resulting in a decrease in lift, up to a complete loss of its load-bearing capacity.

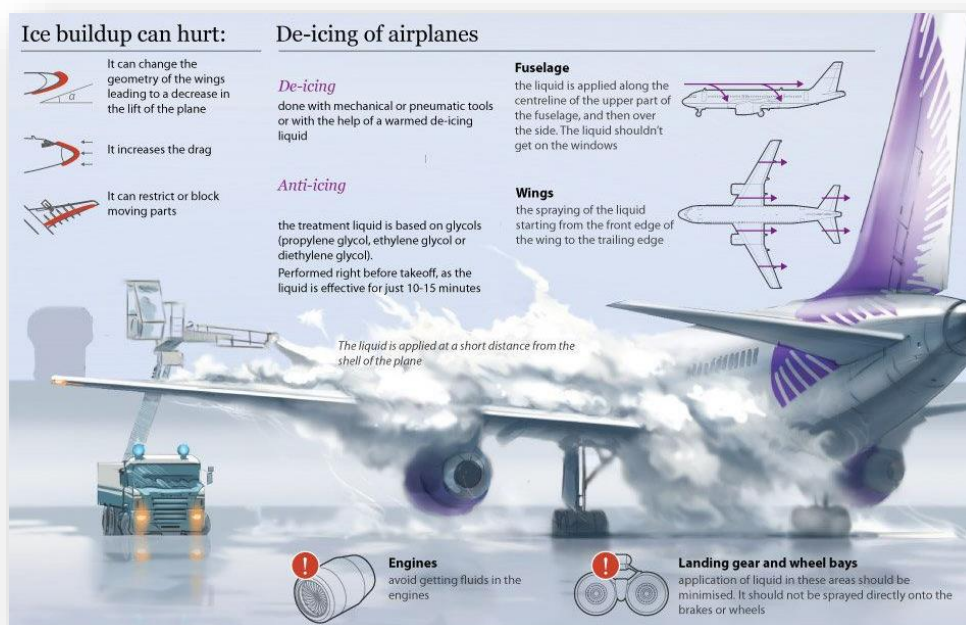
The aircraft lost its altitude, smashed through a concrete fence, collided with a two-storey structure and crashed in a residential area. A total of 98 people were on board the aircraft including 9 children, and 5 crew members. Twelve people died as a result, including the commander of the aircraft. 67 people were injured, 49 of whom were hospitalized[1].

The officially announced cause of the crash was aircraft icing.

Main part. Icing is the process of ice formation on the surfaces of aircraft aggregates. In the majority of cases, aircraft icing is caused by flying in an atmosphere containing supercooled water droplets (i.e. water in the liquid phase at sub-zero temperature). When supercooled water droplets collide with the frontal surfaces of aircraft aggregates, they quickly crystallise, forming ice outgrowths of various shapes and sizes. Aircraft of different types differ considerably in their sensitivity to icing[2]. The degree of icing influence depends to a greater extent on the design and aerodynamic features of the aircraft. Ice, ice buildup or snow accumulation on the leading edge and upper surface of the wing reduces wing lift by up to 30 % and increases drag by up to 40 %.

Aircraft ground icing differs from in-flight icing. While in flight ice usually forms only on the frontal parts of the aircraft, on the ground it usually covers most of its upper wing and plumage, as well as the surface of the fuselage. Sometimes ground icing is asymmetrical - it appears on the side of the aircraft facing the wind. A sharp decrease in the lift coefficient and a decrease in the critical angle of attack with the smallest ice deposit is possible for some types of airfoil-shaped profiles[3].

It follows from this that it is practical to switch on the aircraft wing and empennage de-icing system on take-off in ground icing conditions (if it is available and its use is allowed at take-off mode). The bearing properties of the wing are most strongly influenced by the surface roughness of the leading-edge profile. If the take-off is performed in conditions where wing icing is possible, the lift-off and climb rates should be increased and the angular velocity of lift-off reduced. However, it is recommended to use the aircraft's de-icing system immediately after take-off(pic.1).

Picture 1 – de-icing and anti-icing

Another hazardous effect of ground icing is a reduction in the effectiveness of controls. Wing icing where ailerons are located, as well as icing of the ailerons themselves, ice formation on empennage and steering control can lead to dangerous deterioration of aircraft controllability. There are cases when snow or ice not removed from the upper surface of the horizontal empennage and steering control resulted in the aircraft cabbing at takeoff at the moment of nose wheel breakaway, creating extremely dangerous situations. An additional negative factor is the weight of ice build-up on the surface of the aircraft while the aircraft is on the ground[4].

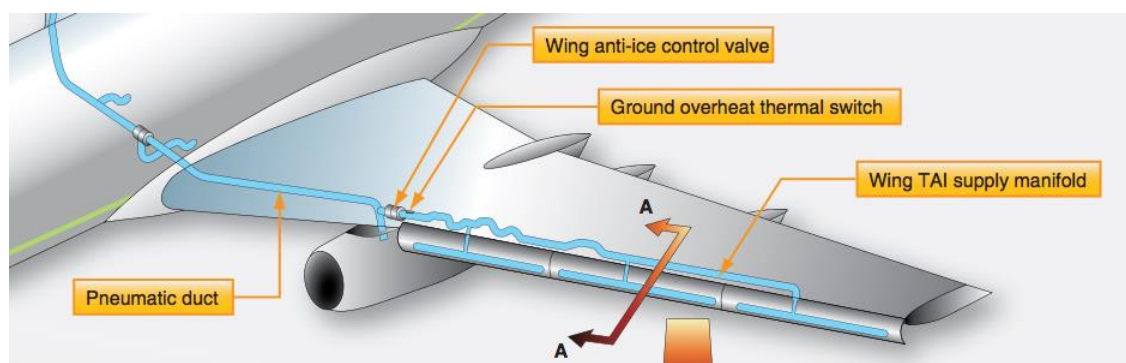
A serious and quite frequent consequence of ground icing is the failure and deterioration of propulsion systems. This results when the engine de-icers have for some reason not been switched on or have been switched on too late.

Unlike engine inlets, which are fitted with de-icing devices, compressor impeller blades are usually not protected which can result in ice formation on them, and their discharge. This leads to reduced engine thrust, unstable engine operation, inadmissible vibrations, and self-disconnection. The negative effects of engine icing during ground operation may only become apparent when operating in take-off mode.

The critical moment for the aircraft and the propulsion system may be the moment when the mode from takeoff mode is changed to nominal, the de-icing system is activated, and ice is thrown off the wing.

In Kazakhstan, the Regulations on Aircraft De-icing Protection on the Ground were approved on March 7, 2023, by Order No. 141 of the Acting Minister of Industry and Infrastructural Development of the Republic of Kazakhstan which establish the procedure for aircraft de-icing protection.

Aircraft icing is also possible in flight, and virtually every type of aircraft has and uses some type of de-icing system (DIS). All de-icing methods can be divided into 4 groups.(pic. 2)

Picture 2 – how anti-icing system work

Mechanical method. It involves the mechanical removal of formed ice from the frontal parts of the aircraft, its planes and tailplane. The method was used a long time ago on low-speed aircraft as well. The idea was as follows. Rubber treads (more simply, rubber hoses) were laid in the leading edges of the airfoil, tailplane, etc., through which compressed air was periodically passed.

The treads start pulsing, breaking up the ice that has been deposited on them, and the airflow that blows that ice away does the rest. The disadvantage of this de-icing system is the disturbance of aerodynamic characteristics of the wing and the empennage when the treads are blown, as well as their poor efficiency.

Physical and chemical method. The physical and chemical method of de-icing is based on decreasing the adhesion of ice to the aircraft surface or on decreasing the water-ice transition temperature. Various protective coatings in the form of varnishes, pastes or greases, as well as substances that do not wet with water (paraffin, petroleum jelly, fats, etc.) have been used to reduce the ice adhesion force with the aircraft or helicopter skin, practice has shown that these means do not give the desired effect.

Thermal method. Thermal method of controlling icing is based on the thermal method of de-icing. This method is currently the most widespread. To remove ice, it is only required to raise the temperature of the icing surfaces to values above 0°C. For this purpose, air-thermal de-icing devices are widely used ensuring heating of wing and tailplane leading edges, air intakes and cockpit windows. Air-thermal systems are fairly simple, but they do have one major disadvantage. The point is that if hot gases after the engine do not immediately get into the exit nozzle, but “walk” around the aircraft (even doing a “good deed” - fighting icing), in this case there is a noticeable loss of engine power. This is why electrothermal de-icing systems, in which the working part is a conductive layer, are becoming more and more common in recent years. By placing it between the insulation layers and passing the electric current, the icy surface can be heated and the ice can be removed.

Combined method. This method is to use all three of the above together. However, this is not usually the way things are done. Aircraft of the same type generally use only one method of de-icing.

Indirect de-icing techniques involve a comprehensive analysis of meteorological conditions to assess the occurrence of icing and, if possible, to change the route and profile of the flight, as well as to increase the flight speed.

The cause of the crash of Bek Air's Fokker-100 aircraft near Almaty in December 2019 was the loss of the wing's load-bearing properties due to icing. The commission investigating the aircraft crash has come to this conclusion, the press service of the Ministry of Industry and Infrastructural Development (MIID) of Kazakhstan reports [5].

“The aviation accident with the aircraft of Beck Air JSC was caused by an asymmetrical loss of load-bearing properties of the wing of the aircraft during the take-off phase of the flight. This resulted in a stall on the fuselage immediately after leaving the runway and rolling out to the right on the ground covered by snow, smashing through the airport perimeter fence and colliding with a two-storey private building 9-10 metres away from the fence” [5].

In addition to Kazakhstani specialists, representatives of the Safety Bureau of the Kingdom of the Netherlands (a state agency for investigating aviation accidents) of Fokker Services B.V. from the Netherlands, (the holder of the Fokker aircraft type certificate), and investigators from the Interstate Aviation Committee were also members of the commission that investigated the crash.

The final report of the investigation was agreed by all commission participants. It was found out that the wings of the aircraft had not been doused with reagents prior to the flight, as the commander had requested that only the stabiliser be treated.

Conclusion. Aircraft icing is a highly dangerous situation. This situation must not be allowed, as it may result in an aircraft crash and the loss of life of the crew and passengers. For this reason, procedures for de-icing an aircraft before it leaves the airport are mandatory.

A new promising option for de-icing is the development and introduction of special hydrophobic structural materials. They are materials that repel water by themselves. They should be used to cover the most vulnerable areas, such as wing and empennage edges, engine intakes, and fairings.

As we can see, progress does not stand still. New de-icing solutions are becoming more effective. But even they are powerless in the case of human error. Flight safety should be of paramount importance, so aircraft de-icing should be handled responsibly. It is better to be safe than sorry.

Equally important is the increased responsibility for determining the need for de-icing and anti-icing procedures by a designated aircraft inspection controller prior to departure. He/she should inform his/her decision in writing or verbally to the commander, who is then obliged to follow the prescribed procedures. The findings should be verified by a designated person and the information on the de-icing fluid

used should be passed to the commander. The responsibility for the airworthiness of the aircraft should then be transferred to the aircraft commander.

In the case of Bek Air, the de-icing process was performed in partial violation of the Fokker-100 aircraft de-icing technology outlined in the work instruction of the Aircraft Ground De-icing Protection Manual, as the treatment of the right part of the stabiliser was not performed from the front, but from the side of the left part of the stabiliser, which did not allow the aircraft de-icing operator to fully observe the leading edge of the right part of the stabiliser being treated. When the pilots realised that the stabiliser was icing up, they aborted the take-off of the aircraft, and saved the people from an imminent death. Then the aircraft rolled out of the runway onto the airfield area of the Almaty airport where it collided with an obstacle - a two-storey residential building.

Icing leads to a significant deterioration of aircraft flight properties and dynamics in all flight modes, can cause engine (engines) failure.

- in case of accidental contact with the icing zone at the outside air temperature below -12°C , it is necessary to take measures for immediate exit from this zone.
- night flights in icing conditions should be prohibited;
- in icing conditions at outside air temperature $=+5^{\circ}\text{C}$ and below, increased air humidity (over 80%), steering after warming up of engines and main gearbox should be performed at η of turbocharger not lower than 80%;
- engine de-icing system should be switched on manually before entering cloud cover, fog, snowfall, rain, drizzle at outside air temperature $=+5^{\circ}\text{C}$ and below.

TRANSLITERATION:

1. Aircraft Icing - Conditions, Causes and Consequences/
<https://fb.ru/article/391661/obledenenie-samoleta-usloviya-prichinyi-i-posledstviya/>
2. The cause of the Bek Air plane crash near Almaty is revealed/
<https://fergana.agency/news/125979>
3. Sergey Shcherbakov. Aircraft Icing on the Ground and in Flight. Man Earth Universe-11-2.2018 edition. Source: <https://partner-avia.ru/ob-avtore>
4. Recommendations for anti-icing/anti-icing protection for aircraft on the ground, 25 January 2011/Flight Safety NP)/ Aviation Explorer
5. Fighting Icing. Source: Artur Nurgaleyev // AviaPort.Ru / Published on 28.04.2012, 14:03

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Обледенение самолета — условия, причины и последствия/
<https://fb.ru/article/391661/obledenenie-samoleta-usloviya-prichinyi-i-posledstviya/>
2. Стала известна причина крушения самолета Bek Air под Алматы/
<https://fergana.agency/news/125979>
3. Сергей Щербakov. Обледенение самолётов на земле и в полёте. Издание Человек Земля Вселенная-11-2.2018года. Источник: <https://partner-avia.ru/ob-avtore>

4. Рекомендации по борьбе с обледенением/защите от обледенения самолетов на земле, 25 января 2011 года / НП «Безопасность полётов»

5. Борьба с обледенением. Источник: Артур Нургалеев // АвиаПорт.Ru / Опубликовано: [28.04.2012](#), 14:03

Д.С. ЕРГАЛИЕВ, И.Е. ШАПОШНИКОВ

ОЦЕНКА ФАКТОРОВ РИСКА ПРИ ВЗЛЕТЕ И ПОСАДКЕ В УСЛОВИЯХ ГОЛОЛЕДА

Академия гражданской авиации, г. Алмата.

В научной статье рассматриваются проблемы касающиеся влияния обледенения на аэродинамические характеристики самолета и летные качества. Несмотря на определенные успехи достигнутые в последние десятилетия в решении этой проблемы, тем не менее в настоящее время остаются нерешенными ряд технических вопросов по обеспечению безопасности полетов воздушных судов.

Проведенный в статье анализ авиапроисшествий позволяет авторам выполнить оценку факторов риска и дать определенные рекомендации в случаях обледенения как в наземных условиях, так и в условиях полета. В статье представлены выводы по авиакатастрофе, в результате обледенения на примере случая с Bek Air.

Д.С. ЕРГАЛИЕВ, И.Е. ШАПОШНИКОВ

МҰЗ ЖАҒДАЙЫНДА ҰШУ ЖӘНЕ ҚОНУ КЕЗІНДЕГІ ҚАУІП ФАКТОРЛАРЫН БАҒАЛАУ

Азаматтық Авиация Академиясы, Алматы қ.

Ғылыми мақалада мұзданудың ұшақтың аэродинамикалық өнімділігі мен ұшу сапасына әсері туралы мәселелер қарастырылады. Соңғы онжылдықтарда осы мәселені шешуде қол жеткізілген белгілі бір жетістіктерге қарамастан, қазіргі уақытта әуе кемелерінің ұшу қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша бірқатар техникалық мәселелер шешілмеген күйінде қалып отыр.

Мұндай жағдайларда көп нәрсе ұшу құрамының дайындығы мен кәсібилігіне байланысты. Мақалада Bek Air жағдайының мысалында мұздану нәтижесінде ұшақ апаты туралы тұжырымдар келтірілген.

УДК 355.01

Д.В. НИКИТЕНКО¹, Р.В. ГРОСКОП²

¹начальник цикла ракетно-артиллерийского обеспечения войск кафедры вооружения и стрельбы Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск;

²старший офицер (по международному и межвузовскому сотрудничеству) военно-научного центра Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск.

«АДСКАЯ МОЛОТИЛКА» ИЗ ПРОШЛОГО В СОВРЕМЕННЫХ БОЕВЫХ РЕАЛИЯХ

В статье приведены исторические факты по разработке и внедрению автоматической зенитной пушки, примеры ее адаптации в качестве танкового и морского орудия. Также предложены варианты по дальнейшей модернизации и техническому усовершенствованию навесного оборудования и механизмов пушки.

Ключевые слова: *зенитная пушка, комплекс, боевое применение, башенная установка, модернизация*

Известные масштабные противостояния в государствах к западу и югу от нашей страны наглядно демонстрирует нам, что внезапное и максимально продуктивное поражение противника на современном этапе боевых действий служит решающим фактором огневой успешности, основой боевой нейтрализации его группировок.

Анализ характерности боевого применения войск и активности в районах боевого соприкосновения последних нескольких лет и месяцев демонстрирует разгром противника умелым применением сил и средств дальнего огневого поражения.

Применение современных и дорогостоящих боеприпасов, средств их доставки и транспортирования на сегодняшний день где-то находится на пике своего применения (недавно разверзшегося конфликта), а где-то применяется крайне редко, очагово и эпизодически, и только на важных стратегических и оперативных направлениях [1].

Создание огневого комплекса С-60 с 57-мм автоматической зенитной пушкой (индекс 52-П-281) было вызвано необходимостью замены 37-мм зенитных орудий 61-К образца 1939 года в виду необходимости ввода скорострельной системы большего калибра, так как воздушные цели со временем становились все более скоростными, маневренными, защищенными и живучими.

В 1943 году, явившемся переломным в ходе Второй мировой войны, Советское правительство, осознавая неизбежность краха гитлеровского режима,

приняло решение по модернизации своих вооруженных сил и наращивание их мощи для возможности дальнейшего их использования против потенциального противника – активизация союзников на западе и открытие второго фронта более чем наглядно демонстрировала их желание получить свой кусок пирога в этой войне.

В связи с этим в 1944 году НИИ-58 ЦАКБ, действующее под руководством конструктора артиллерийского вооружения В. Грабина, получило техническое задание, на основании которого там же и было инициировано проектирование 57-мм зенитного орудия. При этом присутствовало обязательное условие – пушка должна была автоматической и вести стрельбу очередями с темпом не менее 80 выстрелов в минуту.

В середине 1946 года был изготовлен первый опытный образец орудия АЗП-57 УВС, который в конце того же года на территории Дозгунского полигона проходил первые испытания, где были выявлены «детские болезни» над устранением которых работали вплоть до 1949 года. Очередные испытания продемонстрировали законченность образца и в 1950 году принимается на вооружение Советской армии (Фото 2). Максимальный угол возвышения составлял $+ 87^{\circ}$. Ее серийный выпуск был налажен на заводе № 4 в городе Красноярске. Для большей мобильности пушка была смонтирована на четырехколесной платформе и транспортировалась посредством мощного для своего времени полноприводного трехосного грузовика или гусеничным средним артиллерийским тягачом. Времени для перевода из походного в положение требовалось в среднем 3 – 5 минут, а обратно – 6 – 7 минут [2, С. 5].

Артиллерийская часть 57-мм автоматической пушки – автомат – правого питания; принцип действия – использование энергии в ходе отдачи при коротком ходе ствола. Замок затвора поршневого типа, скользящий, с жидкостным наполнением гидравлического буфера для поглощения избытка энергии, создаваемой взводящимся затвором, возвращающимся в исходное положение за счет энергии пружинно-гидравлических амортизаторов. Питание орудия осуществляется из магазина на четыре выстрела.

Как любое огневое средство орудие имеет свои слабости. Таковым является перегрев ствола и необходимость его охлаждения в течение 5 мин. после 15 выстрелов и в течение 20 – после 40 выстрелов. После 50-60 выстрелов ствол пушки разогревается до $400-450^{\circ}\text{C}$, без естественного или принудительного охлаждения ствола стрельба не рекомендована, так как снижается прочность и живучесть ствола. При принудительном охлаждении ствола к его казенной и дульной части присоединяют гидрозамки, которые посредством резиноктаневых паростойких рукавов соединены с насосом, прокачивающем из 75-ти литрового бака жидкость для охлаждения (воду).

Комплекс С-60 есть ни что иное, как АЗП-57 установленная на колесной платформе с торсионной подвеской и губчатой гусматиковой шиной и автоматической системой наведения, осуществляющейся дистанционно. За счет этого, данный образец стал первым зенитным орудием, управление которым

проводилось дистанционно по данным прибора управления огнем (ПУАЗО) и в полуавтоматическом режиме – по данным автоматического зенитного прицела [3].

Позднее ПУАЗО заменили станцией наземного наблюдения СОН-9 (рисунок 2), которую в дальнейшем заменил радиоприборный комплекс управления огнем РПК-1 «Ваза».

Однако на этом модернизация пушки не заканчивалась, она в спарке монтировалась в специально для нее разработанной башне на танковой платформе [4].

Совокупность броневой защищенности, мобильности и проходимости шасси танка Т-55, наличие противоатомного оборудования, а также огневой мощи двух пушек произвело такой эффект, что тут же была прозвана «Адская молотилка». Кроме того, в комплект такой машины входило оборудование для преодоления водных преград по дну. Впервые описываемая установка планировалась к применению в арабо-израильском конфликте – в июньской шестидневной войне 1967 года. Но как показала история, она себя никак не проявила – ни времени не было, ни возможности, ни должного боевого духа.

Для ведения огня применяются унитарные артиллерийские выстрелы типа 57х348 мм SR. Для ведения огня по воздушным целям применяются осколочные трассирующие снаряды ОР-281 и ОР-281У, для поражения наземных целей предназначены бронебойные трассирующие выстрелы БР-281 и БР-281У. Заявленная начальная скорость снаряда – 1000 метров в секунду. Взрыватели, устанавливаемые на осколочные выстрелы, были оборудованы самоликвидатором.

АЗП-57 активно поставлялась и на флот для борьбы с воздушными и другими целями в море. В 1958 году в ВМФ СССР была принята на вооружение морская двухорудийная башенная установка АК-725 (Рис. 1). Проблему охлаждения статичной установки решили довольно просто – прогоняли морскую забортную грубо отфильтрованную воду через наложенную на ствол водяную рубашку (как на общеизвестном пулемете Максим) [5].

Рисунок 1 – 57-мм морская башенная двухорудийная установка АК-725

Несмотря на видимые преимущества комплекса С-60 на вооружении он простоял относительно недолго – питание от малоёмкостного магазина, необходимость принудительного охлаждения привели к решению о переводе на длительное хранение в стратегическом резерве. Однако экспортная судьба у АЗК-57 – колоссальное количество от 5752 выпущенных единиц ушли на экспорт.

В настоящее время в ходе локальных конфликтов враждующие стороны не чураются применением АЗП-57 по наземным целям, ведь она способна поражать цели на дальности до 12 км. В целях сокращения времени на открытие огня транспортную повозку заменили базовым шасси трехосного автомобиля высокой проходимости. Для минимизации времени по подготовке данных для стрельбы в России разработан модуль АУ220М «Деривация-ПВО».

Кроме того, в рамках модернизации в целях сокращения временных показателей и сокращения времени на зарядание в комплексе С-60 «Пустынный паук» магазинное питание боеприпасами без особых доработок возможно заменить ленточным в количестве до 10 штук (более 70 кг). При этом лента с боеприпасами размещается в специальном пристегивающемся коробе. Также можно ввести в штат дополнительное вооружение, сочленив с пушкой единый пулемет или автоматический гранатомет и вспомогательное оружие типа 81-мм 902В «Туча» (или его аналог) для постановки дымовой завесы.

Необходимо отметить, что один из образцов автоматическая зенитная пушки в настоящее время установлен в Военно-историческом музее артиллерии, инженерных войск и войск связи, узнаваем посетителями, которые несомненно приводят ряд примеров и воспоминаний с опытом ее боевого применения. Однако огневой зенитный комплекс С-60 до сих пор является грозным оружием с солидным конструкторским заданием для дальнейшей модернизации и как следствие, заявку на применение ее в современных конфликтах.

В этой связи является целесообразным проработать варианты адаптации к комплексу баллистического вычислителя, лазерного дальномера, взрывателей с дистанционным действием для установки в штатные боеприпасы, а также обновления механизмов привода наведения. Однако параллельно с этим возникает вопрос перегрева ствола при использовании пушки в полевых условиях, над решением которого необходимо проводить дальнейшую работу.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Антиквариат в современном бою. UPL: <https://rg.ru/amp/2022/22/01/skorostrelnye-57-mm-adskie-molotilki-primeniaiut-protiv-boevikov.html>;
2. 57-мм автоматическая зенитная пушка С-60. Руководство службы.: Воениздат МО СССР, М – 1974 г.;
3. Управление зенитным огнем. UPL: <https://armedman.ru/artilleriya/1946-1961-artilleriya/s-60-57-mm-buksiruemaya-zenitnaya-avtomaticheskaya-puscha>;
4. Адская молотилка на танковом шасси. UPL: <https://dzen.ru/aY1ASLDfFrXmGazoD6>;

5. Зенитные орудия в море. UPL: <https://cheslavkara.livejournal.com/147297.html>;

TRANSLITERATION:

1. Antikvariat v sovremennom boyu. UPL: <https://rg.ru/amp/2022/22/01/skorostrelnye-57-mm-adskie-molotilki-primenaiut-protiv-boevikov.html>;

2. 57-mm avtomaticheskaya zenitnaya puschka S-60. Rukovodstvo sluschbi.: Voenizdat MO SSSR, M – 1974 g.;

3. Upravlenie zenitnim ognyom. UPL: <https://armedman.ru/artilleriya/1946-1961-artilleriya/s-60-57-mm-buksiruemaya-zenitnaya-avtomaticheskaya-puschka>;

4. Adskaya molotilka na tankovom schassi. UPL: <https://dzen.ru/aY1ASLDfrXmGazoD6>;

5. Zenitnie oruia v more. UPL: <https://cheslav-kara.livejournal.com/147297.html>;

Д.В. НИКИТЕНКО, Р.В. ГРОСКОП
ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАУЫНГЕРЛІК ШЫНДЫҚТАҒЫ «ТОЗАҚ»
Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы.

Мақалада автоматты зениттық зеңбіректі әзірлеу және енгізу бойынша тарихи фактілер, оны танк және теңіз құралы ретінде бейімдеу мысалдары келтірілген. Сондай ақ аспалы жабдықтар мен зеңбірек механизмін одан әрі жаңғырту және техникалық жетілдіру бойынша нұсқаулар ұсынылды.

D. NIKITENKO, R. GROCKOP
THE «INFERNAL THRESHER» FROM THE PAST IN MODERN COMBAT REALITIES
National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan.

The article presents historical facts on the development and implementation of an automatic anti-aircraft gun, examples of its adaption as a tank and naval gun. Options for further modernization and technical implement of the attachments and mechanisms of the gun also proposed.

УДК 681.5

**Е.Е. ҚАРСЫБАЕВ¹, С. БАКАЕВА², К.М. САМЫЛТЫРОВ³,
Е.Ж. ЖАНТЛЕСОВ⁴**

¹техника ғылымдарының докторы, профессор, азаматтық авиация академиясының авиациялық техника және технологиялар кафедрасының профессоры, Алматы қ.;

²азаматтық авиация академиясының магистранты, Алматы қ.;

³азаматтық авиация академиясының магистранты, Алматы қ.;

⁴доктор (PhD), Қазақ технология және бизнес университетінің қауымдастырылған профессоры, Астана қ.

ӘУЕ КЕМЕЛЕРІНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ЖҮЙЕЛЕРІН ЖЕТІЛДІРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Бүкіл әлемде әуе көлігі қызметіне деген сұраныс бірнеше онжылдықтар бойы тұрақты түрде артып келеді. Мәселен, мысалы, әлемдік авиация қауымдастығы тасымалдаған соңғы 10 жыл ішінде жолаушылар саны 45% - ға өсіп, екі еседен астам өсті. Авиакомпанияларда борттық жабдықтардың күрделі жүйелерімен және қуатты электр қондырғыларымен жабдықталған жаңа қымбат ұшақтардың пайда болуына байланысты оларға қызмет көрсету және жөндеу шығындары едәуір өсті.

Жаңа шетелдік әуе кемелерінің отандық азаматтық авиацияға түсуі бірқатар маңызды проблемаларды, соның ішінде әуе кемелеріне техникалық қызмет көрсетудің өндірістік процестерін басқаруды анықтады. Соңғы зерттеулер көрсеткендей, көптеген ірі және күрделі өнімдер мен жүйелер үшін техникалық қызмет көрсету олардың өмірлік циклі құнының 60% - дан 75% - на дейін. Осылайша, қызмет көрсету, техникалық қызмет көрсету және сенімділік рөлі барған сайын маңызды бола түсуде.

Түйін сөздер әуе көлігі, қызмет көрсету, жөндеу, азаматтық авиация, өндірістік процестер, өмірлік циклі.

Кіріспе. Әуе кемелеріне техникалық қызмет көрсету мәселелері Қазақстан Республикасы үшін аса өзекті болып табылады. Тәуелсіздік алғаннан кейін біздің еліміз осы мәселемен бір-біріне айналды. Біздің мемлекетіміздің қызметінде ескірген ұшақ үлгілері болғанын ескере отырып, бір жағынан ұшақтар паркін жаңарту қажет болды, ал екінші жағынан оларға қызмет көрсететін мамандар апатты түрде жетіспеді. Сондықтан Нұрсұлтан Назарбаевтың тапсырмасына сәйкес Астана қаласында мемлекеттік авиацияның авиациялық техникасының, оның ішінде жетекші Еуропалық авиациялық концерн-Airbus компаниясы шығарған авиациялық – техникалық орталықтың құрылысы басталды.

Мұның бәрі авиакомпанияларды ӘК-ге техникалық қызмет көрсетудің өндірістік процестерін басқару әдістерін, ұшу қауіпсіздігінің қолайлы деңгейін

қамтамасыз ету үшін техникалық қызмет көрсету мен жөндеуді ұйымдастыру, техникалық қызмет көрсету мен жөндеуде ұшақтардың еңбек шығындары мен тоқтап қалуын қысқартуды қамтитын ұшақ паркін пайдаланудың тиімділігі мен рентабельділігін арттыру жөніндегі іс-шараларды әзірлеуге және енгізуге міндеттейді.

Авиатехникаға техникалық қызмет көрсету әуе кемелерін пайдаланудың құрамдас бөлігі болып табылады және техникалық пайдалану бағдарламасында айқындалған жұмыстарды ұйымдастыруды және орындауды, сондай-ақ ұшуда және авиатехникаға қызмет көрсету процесінде анықталған ақаулар мен ақауларды жою жөніндегі жұмыстарды, пысықтауларды жүргізуді, біржолғы тексерулерді, Ағымдағы жөндеуді, компоненттерді ауыстыруды қамтиды.

Зерттеу әдістері. Қазақстан Республикасының қорғаныс-өнеркәсіп кешені кәсіпорны құрылды, ол ҚР Қорғаныс министрлігінің әскери ұшақтарына техникалық қызмет көрсетуді және жөндеуді жүзеге асырады — "Қазақстандық авиациялық индустрия" ЖШС(сур.1).

1-сурет - Қазақстан Республикасының қорғаныс-өнеркәсіп кешені кәсіпорны (ашық көздерден алынған фото)

Қазіргі уақытта КАИ әскери ұшақтарға техникалық қызмет көрсету бойынша Мемлекеттік қорғаныс тапсырысының негізгі орындаушысы болып табылады (сур.2).

2 – сурет - Ұшақтарға техникалық қызмет көрсету (ашық көздерден алынған сурет)

Қазіргі уақытта ҚАИ С295 ұшақтарына регламенттелген техникалық қызмет көрсетумен айналысады[1]. Бұл төрт жылдық жөндеу жұмыстары немесе кәсіби сленгте "СИ чегі"деп аталады. Тағы бір ұшақ сегіз жылдық жөндеу жұмыстарына қабылданады (сур.3).

3-сурет - С295 ұшақтарына техникалық қызмет көрсетумен реттелген

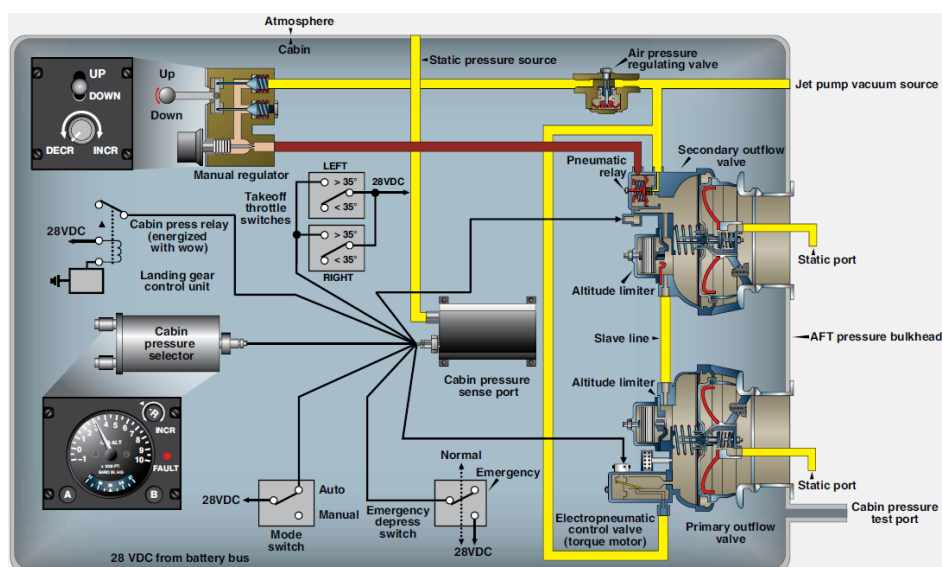
С295М ұшағы-Airbus Defence & Space компаниясы шығарған орташа әскери көлік ұшағы. Зауыт Севильяда орналасқан. Қазақстан өз уақытында өзара түсіністік туралы Меморандум жасасты және осы испандық компаниямен өз

ниетін растады. Қазіргі уақытта Қазақстан Қарулы Күштері сегіз ұшақ сатып алды. Биыл ҰҚК Шекара қызметі үшін бір ұшақ сатып алынды. Болашақта Қорғаныс министрлігі оларды сатып алуды жалғастыруға ниетті.

Зерттеу нәтижелері. Қазір кәсіпорын негізінен әскери мақсаттағы ұшақ техникасына арналған. 2018 жылы КАИ алғаш рет өзінің өндірістік қызметін жүзеге асыра бастады, алғаш рет екі ұшақ – Ан-72 жұмысқа қабылданды. Және оларда регламенттік жұмыстар орындалды. Сондай-ақ, 2018 жылы КАИ төрт Су-25 ұшағын күрделі жөндеуден өткізді. Азаматтық авиация ұшақтарына техникалық қызмет көрсетуді орындау да маңызды мәселе болып табылады.

Авиатехникаға техникалық қызмет көрсету әуе кемелерін пайдаланудың құрамдас бөлігі болып табылады және техникалық пайдалану бағдарламасында айқындалған жұмыстарды ұйымдастыруды және орындауды, сондай-ақ ұшуда және авиатехникаға қызмет көрсету процесінде анықталған ақаулар мен ақауларды жою жөніндегі жұмыстарды, пысықтауларды жүргізуді, біржолғы тексерулерді, Ағымдағы жөндеуді, компоненттерді ауыстыруды және т. б. орындауды қамтиды[2].

Ұшу санының артуы ұшу қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көбірек көңіл бөлуді талап етеді. АҚШ-та коммерциялық авиация қауіпсіздігі командасының (CAST) коммерциялық авиациялық қауіпсіздік тобы жұмыс істейді. 2010-2020 жылдар аралығындағы кезеңде ұшу қауіпсіздігінің деңгейін 83% - ға арттыруға мүмкіндік берді және 2020-2025 жылдар аралығындағы кезеңде тәуекелдің 50%-ға төмендеуіне қол жеткізу үшін стратегиялық мақсат қойылды(сур.4).

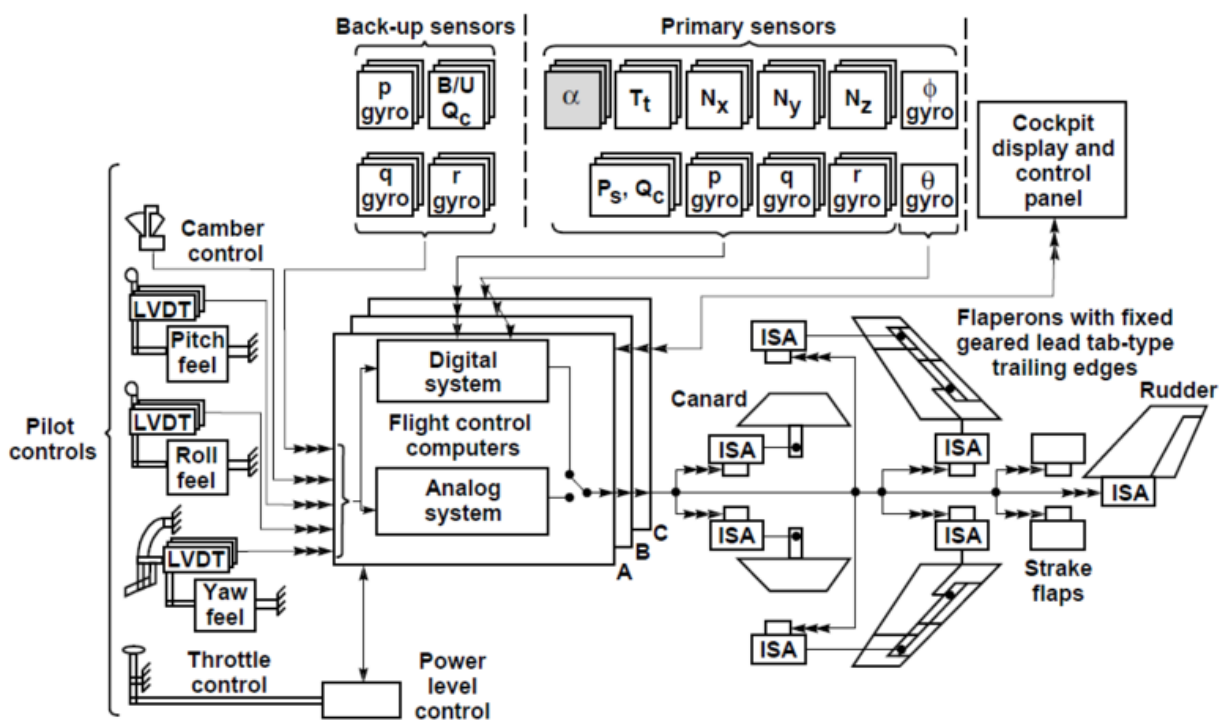

4-сурет - Ұшақтың негізгі техникалық тораптары

Демек, қаралып отырған ӘК типін пайдаланудың мақсаты мен ерекшеліктерін, оның пайдалану-техникалық сипаттамаларын, ТҚК таңдалған жүйесін, ұшу қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүмкіндіктерін және әк коммерциялық пайдаланудың рентабельділігін ескеру қажет[3]. ҚР ҚК паркін

шетелдік өндірістің үздік ұшақтарымен қайта жарактандыруға сәйкес, жаңа әдістерді әзірлеу және оларды отандық авиакомпанияларда қолдану мақсатында авиациялық техниканы пайдалану процестерін басқарудың шетелдік озық тәжірибесін жүйелі зерделеу аса өзекті міндет болып табылады.

Зерттеу нәтижелерін талқылау. Әуе кемесін техникалық пайдалану бойынша авиациялық мамандарды даярлау мәселесі Техникалық пайдалану жөніндегі мамандарды даярлауды, егер ол әуе кемесінің пайдалану қасиеттерін барынша тиімді пайдалануды қаласа, әуе кемесін жеткізуші жүргізе алады. Әуе кемесінің белгілі бір түрін техникалық пайдалану үшін мамандарды даярлау, әдетте, орталықтандырылған немесе кәсіпорындар мен жеткізушінің оқу орталықтарында оның оқыту бағдарламалары бойынша қалыптасқан оқыту жүйесі шеңберінде жүргізіледі[4]. Әдетте пайдаланушының өзі әуе кемесінің жаңа түріне техникалық пайдалану бойынша мамандарды даярлау схемасын таңдайды. Қазіргі уақытта заманауи есептеу техникасы мен аудио және бейнеаппаратура негізінде интерактивті режимде оқытудың ақпараттық-компьютерлік технологиясы кеңінен қолданылады(сур.5).

5-сурет - Ұшақты басқарудың сандық жүйелері

Шетелдік әуе кемелерінде жұмыстарды орындау үшін барлық жердегі персонал технологиялық рәсімдерді дайындау және орындау ерекшеліктері бойынша арнайы оқытылуы тиіс; ұшақтарды даярлау жөніндегі технологиялық процестердің орындалуын бақылау үшін арнайы оқытылған адамдар тағайындалады. MEL қолдану және қолдану әдістемесін оқыту қажет[5].

Қорытынды. Шетелдік ӘК ұшуларын дайындау және орындау үшін

инженерлік-техникалық персоналды ұшуға дайындық, есіктер мен люктерді жабу бойынша операцияларды орындау, трапты айдап әкету, арнайы машиналардың кетуі, наряд картасында қорытынды жұмыстарды Құжаттамалық ресімдей отырып, арнайы көліктің кіруі және кетуі кезінде ұшақта зақымның болмауы жөніндегі рәсімдердің орындалуын бақылауға және тексеруге міндеттейтін нормативтік-құқықтық құжаттарды шығару қажет.

ІСАО халықаралық азаматтық авиация ұйымына мүше елдердің авиациялық тасымалдарында орын алатын авиациялық оқиғалардың себептерін талдау АТ-ның істен шығуы қолайсыз оқиғалардың 25% - причиной себеп болып отырғанын көрсетті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Павлекевич Г.Н. Требования международных стандартов ИКАО, касающиеся систем управления безопасностью полетов ВС гражданской авиации. www.aviationunion.ru/Files/
2. Скотников К.Р. Эксплуатационная надежность авиационной техники. Полет. 2016. 324 с.
3. Бронин К.С. Методика оценки рисков возникновения авиационных событий при летной эксплуатации воздушных судов гражданской авиации. Днепропетровск. 2017. 362 с.
4. Капустюк Е.Н. Надежность технических систем. Москва. 2016. 421 с.
5. Юрков Н.К. Надежность и качество сложных систем. Пенза . 2020. 453с.

TRANSLITERATION:

1. Pavlekevich G. N. Requisita SIGNA INTERNATIONALIA ICAO circa systemata salutis administrationis civilis aviationis aircraft. www.aviationunion.ru/Files/
2. Skotnikov K. R. operational reliability aviation apparatus. Volatura. 2016. 324 pp .
3. Bronin K. S. Methodus perpendendi pericula aviationis eventuum in fuga operationis aviationis civilis aircraft. Dnepropetrovsk. 2017. 362 pp .
4. Kapustyuk E. N. Fiducia systematum technicorum. Moscua. 2016. 421 p .
5. Yurkov N. K. Fiducia et qualitas systematum complexorum. Penza . 2020. 453s.

Е.Е. КАРСЫБАЕВ, С. БАКАЕВА, К.М. САМЫЛТЫРОВ,
Е.Ж. ЖАНТЛЕСОВ

МЕТОДИКА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМ ТЕХНИЧЕСКОГО
ОБСЛУЖИВАНИЯ ВОЗДУШНЫХ СУДОВ

Академия гражданской авиации.

Казахский университет технологии и бизнеса.

Спрос на услуги воздушного транспорта во всем мире неуклонно растет в течение нескольких десятилетий. Так, например, за последние 10 лет, перевозимых мировым авиационным сообществом, количество пассажиров увеличилось на 45% и увеличилось более чем вдвое. В связи с появлением в авиакомпаниях новых дорогостоящих самолетов, оснащенных сложными системами бортового оборудования и мощными электроустановками, затраты на их обслуживание и ремонт значительно возросли.

Поступление новых иностранных самолетов выявило ряд серьезных проблем, в том числе управление производственными процессами технического обслуживания самолетов.

E.E. KARSYBAEV, S. BAKAEVA, K.M. SAMYLYTAYROV,
E.J. ZHANTLESOV

METHODS OF IMPROVING AIRCRAFT MAINTENANCE SYSTEMS

Academy of Civil Aviation.

Kazakh University of Technology and Business.

The demand for air transport services worldwide has been steadily growing for several decades. For example, over the past 10 years, the number of passengers carried by the global aviation community has increased by 45% and more than doubled. Due to the appearance of new expensive aircraft in airlines, equipped with complex avionics systems and powerful electrical installations, the cost of their maintenance and repair has increased significantly.

The arrival of new foreign aircraft has revealed a number of serious problems, including the management of aircraft maintenance production processes.

УДК 656.7

А.С. АХМЕТЖАНОВ

магистр Национальной безопасности и военного дела, начальник цикла материальной части и эксплуатации АБТТ кафедры технического обеспечения, Академия Национальной гвардии Республики Казахстан, подполковник, г. Петропавловск.

ПРОИЗВОДСТВО АВТОМОБИЛЬНОЙ ТЕХНИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

В статье рассказывается история предприятия «ТОО СемАз», которое является одним из флагманов автостроительной отрасли Казахстана. Делается акцент на вехи развития автосборочного производства в городе Семей.

Приводятся структура, особенности функционирования и перспективы развития предприятия. Приводятся положительные аспекты производственной практики курсантов.

Ключевые слова: *сборка, государственные закупки, лизинговые услуги, модернизация, сотрудничество, производственная практика, предприятие.*

ТОО «СемаЗ» является отечественным производителем сельскохозяйственной и коммерческой техники в Казахстане.

Автосборочный завод «СемаЗ» в городе Семей был основан 23 февраля 2006 г., и входит в состав ГК «Вираз».

В 2007 году состоялось открытие совместного производства по выпуску автобусов корейской компании *Daewoo Bus Global Corporation*

Важным моментом в деятельности завода, как современного высокотехнологичного производства стало освоение и запуск сборки трех моделей тракторов – «*BELARUS*». А именно «*BELARUS 80.1*», «*BELARUS 82.1*» и «*BELARUS 1221.2*». Необходимо отметить, что выбор именно этой техники был не случайным, поскольку из-за надежности, неприхотливости, а также широких функциональных возможностей эти тракторы давно и заслуженно пользуются популярностью не только в сельском хозяйстве, но и в коммунальной сфере. Помимо проведения различных агромероприятий, они удобны для очистки улиц, дорог и тротуаров, при планировке насыпного грунта и засыпке им траншей и ям.

Рисунок 1 – автосборочный цех ТОО «СемаЗ».

В 2010 году ТОО «СемаЗ» получил золотую медаль «Алтын Белгі» за развитие автомобильной и машиностроительной промышленности Казахстана. Высокое и стабильное качество выпускаемой продукции подтверждается отзывами наших потребителей и Национальной компанией АО «КазАгроФинанс».

В 2013 году стартовал проект по сборке грузовых самосвалов «*SHACMAN*», грузоподъемностью до 25 тонн. Основными покупателями данных большегрузных самосвалов являются транспортные и строительные организации республики.

Также в 2013-2014 годах, завод освоил сборку грузовых автомобилей повышенной проходимости «Урал». Покупателями являются воинские части Пограничной службы и Республиканской гвардии РК, а также

нефтедобывающие и горнодобывающие компании Казахстана. Сам факт того, что автомобили производства СемаЗ стоят на страже независимости нашей страны, еще раз подчеркивает безупречное качество и надежность продукции нашего завода.

2018 год ознаменовался освоением сборки автобусов марки «*DONGFENG*» по лицензии китайского партнера (КНР).

Шагая в ногу со временем и учитывая потребности внутреннего рынка в среднетоннажной технике, уже в следующем **2019** году, СемаЗ запустил в производство около 30 модификаций автомобилей марки «ГАЗ».

Рисунок 2 – транспортные средства, производимые ТОО «СемаЗ».

В **2021** году, по лицензии китайского партнера (КНР) был расширен ассортимент марки «*DONGFENG*». Проведенный мониторинг показал, что автомобиль с грузоподъемностью 7-10 тонн пользуются популярностью у предприятий малого и среднего бизнеса. Данный грузовик выгодно отличается соответствием цены и качества, по сравнению с российскими аналогами.

Два года назад завод ТОО «СемаЗ» приступил к сборке малотоннажных грузовиков японского бренда «*HINO*». В этом же году освоили *SKD* сборку городских автобусов марки «*ZHONGTONG*», которые уже в **2022** г. начали свою работу по перевозке пассажиров на маршрутных сетях Казахстана.

Всего за период своей деятельности автосборочный завод ТОО «СемаЗ» освоил производство 9 моделей трактора марки «*BELARUS*», а также 2 моделей грузовых автомобилей «*SHACMAN*». Кроме того, 7 моделей автобусов и 2 моделей грузовых автомобилей марки «*DONGFENG*», 30 моделей автомобилей повышенной проходимости и специального назначения марки «Урал» и 35 моделей малотоннажных и среднетонажных грузовых автомобилей марки «ГАЗ» и 4 модели марки «*HINO*».

В **2022** году был освоен выпуск новой модели трактора марки «*JINMA*» и зерновоза марки «*DONGFENG*».

На сегодняшний день, на производственных мощностях завода выпускаются:

- малотоннажные автомобили марки «*HINO*»;
- трактора марки «*BELARUS*»;
- грузовые автомобили «*SHACMAN*» и «*DONGFENG*»;

- автобусы городского типа «ZHONGTONG» и «DONGFENG»;
- автомобили повышенной проходимости и специального назначения марки «УРАЛ».

Производственная мощность завода при двухсменном режиме работы составляет:

- Производство тракторов «Беларус» - 3 500 ед.
- Производство грузовых автомобилей –10 000 ед.
- Производство автобусов – 1200 ед.

Рисунок 3 – транспортные средства, производимые ТОО «СемАЗ».

Производство состоит из нескольких цехов и участков:

- Цех №1 – линия сборки тракторов, и линия сборки-сварки кузовов автобуса;
- Цех №2 – линия сборки средне и крупнотоннажных грузовых автомобилей, линия сборки кабин грузовых автомобилей, и линия сборки автобусов;
- Цех №3 – линия сборки малотоннажных грузовых автомобилей и шасси автобусов;
- Цех №4 – участок сборки-сварки кабин и клепки рам грузовых автомобилей и участок механической обработки;
- Цех №5 – участок окраски кабин грузовых автомобилей и кузовов автобуса;

Все технологические линии оборудованы кондукторами и приспособлениями для сборки-сварки кабин и кузовов, подъемниками, кантавателями и пневмоинструментами, а также оборудованием для резки, гибки и механической обработки.

Цель предприятия — развитие автомобильной промышленности Казахстана.

Выпускаемая продукция сертифицирована и внедрена система менеджмента качества, **СТ РК ISO 9001-2016**

Главный приоритет завода «СемАЗ» - выпуск продукции высокого качества, соответствующей всем действующим стандартам. Именно поэтому завод является Лауреатом многих республиканских конкурсов и выставок, что в свою очередь подтверждается многочисленными грамотами, дипломами и медалями.

Рисунок 4 – оборудование ТОО «СемАЗ».

Компания принимает активное участие в государственных закупках и зарекомендовала себя как хороший и ответственный партнер, тем самым закрепив свои позиции в Реестре надежных товаропроизводителей РК.

Среди постоянных партнеров завода: Министерство по чрезвычайным ситуациям РК, Министерство обороны РК, Министерство здравоохранения РК, Министерство образования РК, Национальная гвардия РК, Пограничная служба КНБ РК, АО «Самрук-Қазына», АО "Национальная компания «ҚазАвтоЖол», РГП «Қазавтодор».

Рисунок 5 – автосборочный цех ТОО «СемАЗ».

В целях поддержки малого и среднего бизнеса, выпускаемая заводом автомобильная и сельскохозяйственная техника, реализуется в рамках льготного финансирования через АО «ҚазАгроФинанс», АО «Фонд развития предпринимательства», АО «Халық-Лизинг» и ТОО «Нур Лизинг».

Рисунок 6 – автосборочный цех ТОО «СемАЗ».

В 2018 году ТОО «СемАЗ» стало обладателем премии республиканского конкурса-выставки «Лучший товар Казахстана» - «**АЛТЫН САПА**», а также конкурса по Социальной ответственности бизнеса «**ПАРЫЗ-2018**», специальной премии НПП РК «АТАМЕКЕН» в области предпринимательской деятельности «**ІСКЕР**», кроме того предприятие «СемАЗ», обладает правом использовать зонтичный бренд «**Ұлы дала елі**»;

Так же ТОО «СемАЗ» удостоено звания «Лучшее предприятие производственного назначения»;

Руководство компании уверено, что участие завода «СемАЗ» в конкурсе «**АЛТЫН САПА**» дает возможность повысить его узнаваемость на рынке Казахстана

Сейчас на предприятии работает более 400 человек, в дальнейшем планируется увеличение рабочих мест.

На данный момент, трудовая деятельность предприятия вносит существенный вклад в конкурентоспособность отечественного производства, но вместе с тем коллектив завода понимает, что во благо развития всей отрасли предстоит сделать еще многое.

Учитывая социальную ответственность перед обществом, предприятие «СемАЗ» на постоянной основе занимается благотворительностью и добрыми делами. Завод оказывает поддержку ветеранам войны, Обществу Красного Полумесяца, курирует и организует помощь подшефным детским садам и школам, активно участвует в общереспубликанском мероприятии «Дорога в школу».

На сегодняшний день, коллектив завода «СемАЗ» подтверждая свой высокий профессионализм выпуском качественной, конкурентной сельскохозяйственной и коммерческой техники, вносит большой вклад в социально-экономическое развитие региона.

Так же хотелось бы отметить, что с 2017 года завод является базой производственной практики курсантов Академии Национальной гвардии. В ходе производственной практики курсанты непосредственно участвуют в сборке автомобильной техники. Это способствует изучению ими новых методов сборки техники, изучению устройства агрегатов и механизмов, а также расширению технического кругозора и профессиональных знаний курсантов.

Исходя из выше сказанного нужно отметить, что трудовая деятельность предприятия вносит существенный вклад в конкурентоспособность отечественного производства, но вместе с тем коллектив завода понимает, что во благо развития всей отрасли предстоит сделать еще многое.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ссылка на официальный сайт: [https:// www.semaz.kz](https://www.semaz.kz).
2. Ссылка на официальный сайт: [https:// www.virazh.kz](https://www.virazh.kz).
3. Отчет по производственной практики, 2023 год.

TRANSLITERATION:

- 1.link to the official website: [https:// www.semaz.kz](https://www.semaz.kz).
- 2.link to the official website: [https:// www.virazh.kz](https://www.virazh.kz).
- 3.report on the production practice, 2023.

A.C. АХМЕТЖАНОВ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АВТОМОБИЛЬ ТЕХНИКАСЫН ӨНДІРУ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы.

Мақалда кәсіпорнының тарихы баяндалады, сеас, ол Қазақстанның автиокұрастытұ саласының флгаманы болып табылады, Семей қаласында автоқуратстыру өндірісің дамыту кезеңіне баса назар аударылады, құрылымы жұмыс істеу ерекшеліктері келтіріледі. Кәсіпорынның даму перспективалары курсантардың өндірістік тәжірибесінің оң аспектілері келтіріледі.

A.S. AKHMETZHANOV

PRODUCTION OF AUTOMOTIVE EQUIPMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: HISTORY AND MODERNITY

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

This article tells the history of the company TOO «SEMAZ» which is one of the flagship of the automotive industry of Kazakhstan, focuses on the milestone in the development of car assembly production in the city of Semey and provides the structure and features of its functioning. And the prospects for the development of the enterprise, the positive aspects of the cadet's production practice are given.

УДК 629.7

**С.Ж. КАРИПБАЕВ¹, Д.Е. ОРЫМБАЕВ², Б.А. СЕРИМБЕТОВ³,
Ж.Т. ТАЙШЫҒАРА⁴**

¹техника ғылымдарының кандидаты, Азаматтық авиация академиясының авиациялық техника және технологиялар кафедрасының профессоры, Алматы қ.;

²азаматтық авиация академиясының магистранты, Алматы қ.;

³техника ғылымдарының кандидаты, Қазақ технология және бизнес университетінің қауымдастырылған профессоры, Астана қ.;

⁴магистр, Қазақ технология және бизнес университетінің оқытушысы, Астана қ.

ШАССИ МЕХАНИЗМДЕРІНІҢ ЖҰМЫС ІСТЕУДІҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада әуе кемесінің шассиі жұмысының қауіпсіздігін қамтамасыз ететін механизмдермен байланысты проблемалар, ұшу-қону жолағы бойымен жерде жүру кезінде де, ұшу және қону кезінде де қарастырылады. Негізгі мәселе-қону кезінде әуе кемесінің бүкіл массасының соққы жүктемесін дұрыс өтеу. Осыған байланысты тұрақтандыруды арттыру үшін амортизаторларды қамтитын шассидің амортизациялық тіректеріне үлкен рөл беріледі

Жүргізілген зерттеу негізінде шасси механизмдерінің тактикалық-техникалық сипаттамаларын одан әрі арттыру үшін назар аудару қажет ең маңызды сәттер анықталады.

Түйін сөздер. *шасси, авиациялық техника, механизм, әуе кемесі, амортизаторлар.*

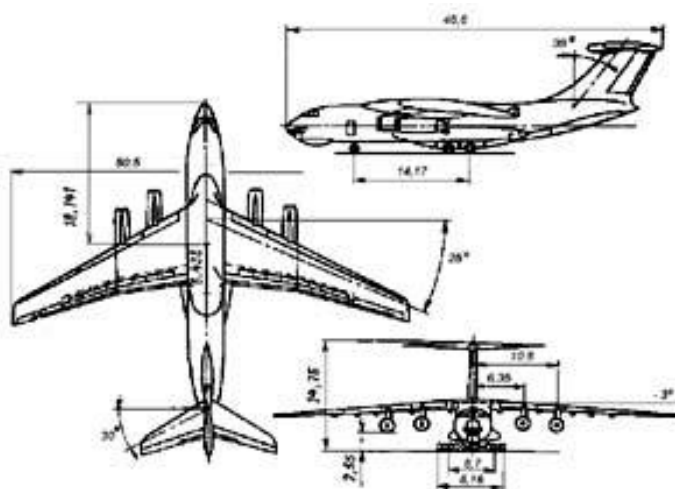
Кіріспе. Кез-келген тарихи кезеңде авиация өз қызметінде көптеген ұшақ түрлеріне ие болды (және бар), соның ішінде әр түрлі уақытта жасалған бір класс. Сондықтан конструкциялар мен пішіндердің алуан түрлілігі. Планер түйіндерінің пішіндері мен пропорцияларының өзгеруі және олардың өзара орналасуы ғылыми ізденістердің, дизайнерлердің тәжірибесінің, өзгертін талаптардың және тіпті белгілі бір инновацияларға арналған "сәннің" нәтижесі болып табылады. Бұл Қанаттың пішініне, фюзеляжға, қанаттарға және қозғалтқыштардың орналасуына, сондай-ақ бұрыннан бар машиналарға қарағанда жетілдірілуі керек жаңа ұшақтың жалпы дизайн идеясына қатысты.

Зерттеу әдістері. Әуе кемесінің маңызды және маңызды тораптарының бірі-шасси. Өздеріңіз білетіндей, ең маңызды және жауапты кезеңдер-ұшақтың ұшуы мен қонуы. Сондықтан шассидің ең оңтайлы дизайнын табу мақсатында көптеген зерттеулер жүргізілді. Бүгінгі таңда тактикалық және техникалық сипаттамаларымен ерекшеленетін шасси дизайнының бірнеше түрлі нұсқалары бар.

Мысалы, 1 300x480 мм өлшемді дөңгелектері (КТ-158 шинаның қысымы 0.45-0.5 МПа) жоғары тиімді жоғары қуатты тежегіштермен жабдықталған және

әр тіректің жалпы осінде төртеуі орналасқан төрт негізгі тіректерді орналастыру нұсқасын қарастырыңыз. Доңғалақтардың бұл орналасуы ұшақтың беріктігі кемінде 60 н/см^2 болатын топырақ арқылы өтуін едәуір жақсартуға мүмкіндік берді. Доңғалақтарды тіректің айналасына 90 градусқа бұра отырып, негізгі тіректерді жинау жүк кабинасының еденінің астында арнайы пішінді қаптамаларға, олар шығарылған кезде немесе шассиді тазалаған кезде ғана ашылатын жапқыштармен орындалады[1].

Алдыңғы тірекке төрт доңғалақ орнатылған (КТ-159 шинаның қысымы $0.55-0.6 \text{ МПа}$) өлшемі $1 \times 100 \times 300 \text{ мм}$. Алдыңғы тіректің дөңгелектері ені 40 м жолақта ұшақтың айналуын қамтамасыз ету үшін 50 градус бұрышқа бұрыла алады. арнайы көп доңғалақты шасси ұшаққа топырақ аэродромдарының едәуір көп санын пайдалануға мүмкіндік береді(сурет 1).

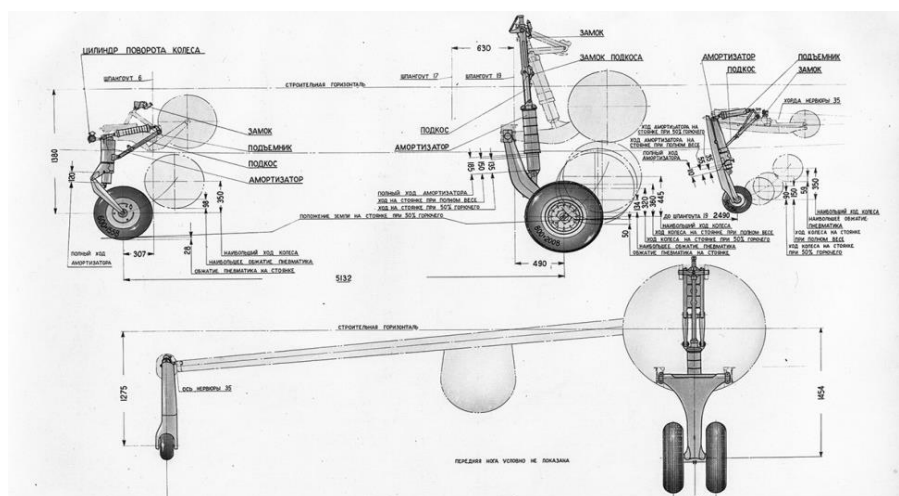
1-сурет - Төрт негізгі тіректерді, дөңгелектерді орналастыру нұсқасы (КТ-158)

1-кестеде шассидің геометриялық сипаттамалары ұсынылған. 1-кесте.

Шасси:

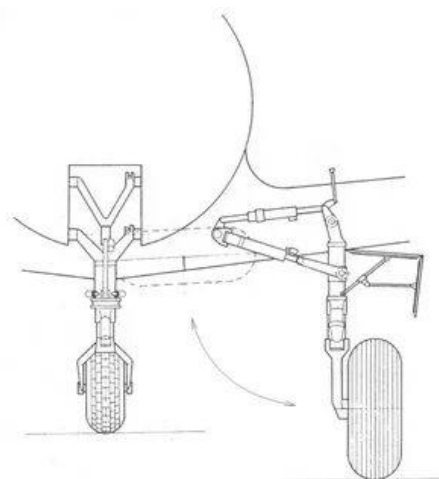
Шасси жолағы (сыртқы дөңгелектер бойынша), м	816
Шасси базасы, м	14.17
Такси кезінде шассидің алдыңғы тірегінің бұрылу бұрышы	± 50
Ұшу және қону кезінде шассидің алдыңғы тірегінің бұрылу бұрышы	± 7

Үш тірек шассиінің орналасуындағы проблемалар әзірлеушілерді велосипед шассиінің схемасын қолдануға мәжбүр етті, бірақ дәстүрлі үш тірек схемасындағыдай жүктемелердің таралуымен, шассидің негізгі (артқы) тірегі қозғалтқыш гондолалары арасындағы қаптамамен жабдықталған орталық ұшақтың тауашасына тартылды, ал қосымша тірек тіректері аэрон мен қаппақ арасындағы қанат консольдеріндегі қаптамаларға орналастырылды. Шасси үш тірек схемасы бойынша орындалды[2]. Бір доңғалақпен жабдықталған шассидің алға қарай түсірілген мұрын тірегі ұшу кезінде фюзеляждың тауашасына қарай тартылды. «Тандем» схемасы бойынша жасалған екі доңғалақты арбалары бар

2-сурет - Велосипед шассиінің схемасы

Үш тірек шассиіне алдыңғы екі доңғалақты тірек кірді, ол фюзеляждың бас бөлігінің саңылауына тартылды және қозғалтқыштардың ауа арналарының астындағы фюзеляж бөлімдеріне ұшу кезінде артқа қарай тартылған бір оське орнатылған үш шағын диаметрлі дөңгелектері бар негізгі тіректер. Мұндай схеманы қолдану интегралды орналасу нұсқасымен салыстырғанда шассидің өлшеуішін (3 м-ге дейін) ұлғайтуға мүмкіндік берді, бірақ дөңгелектерді тауашаларға толығымен алып тастау мүмкін болмады, сондықтан ағынға шығатын тауашалар қарастырылды(сурет 3)

3-сурет-үш тірек шасси

Шасси классикалық үш тірек схемасы бойынша жасалған, оған салыстырмалы түрде төмен жүктемелердің әсерін қамтамасыз ету үшін алдыңғы тірек алға қарай жылжытылды: шассидің негізі 9,03 М болды. Алдыңғы тірек рычаг түріндегі тіректен және қозғалтқыштардың ауа қабылдағыштарына бөгде

заттардың түсуіне жол бермейтін балшықтан қорғайтын қалқанмен жабдықталған бір дөңгелектен тұрды. Алдыңғы тірек ұшу кезінде ұшқыш кабинасының астындағы тауашаға тартылды, ал тауашаны екі жапқышпен жауып тастады — алдыңғы жағы тіректің алдына және бүйіріне орнатылды. Бір доңғалақты телескопиялық тіректер болып табылатын негізгі шасси тіректері ұшу кезінде орталық ұшақтағы шасси қаптамаларының тауашаларына дөңгелектерін бұрып шығарумен орындалды.

Әр тауашаны екі жапқыш - алдыңғы және бүйір жапқыштармен жауып тастады, ал алдыңғы қапқактар бір уақытта 2,05 м² ауа тежегіш қалқандарының ролін атқарды. Шассидің өлшемі 5,01 м, шассидің негізгі тіректерінің дөңгелектерінің өлшемдері 1030×350 мм болды.

Негізгі тіректер кеңістіктегі "қиғаш" айналу осімен қамтамасыз етілді, бұл отарды орталық планерге тіректерді тазалауды жеңілдетуге және қосымша тірек элементінен - сынған тіректен бас тартуға мүмкіндік берді. Тірек функциясын қозғалтқыштың гондоласы орындай бастады, оның сыртқы бетіне тіректің шығарылған позициясының құлпы орналастырылды. Бұл ретте шассиді жинау тауашалары аймағында көтергіш корпустың көлденең қимасының ауданын азайтуға мүмкіндік туды.

Әуе кемесінің маңызды тораптарының бірі гидравликалық шығару-жинау жүйесі болып табылады. Сондықтан гидравликалық тазарту жүйесінің ең оңтайлы дизайнын табу мақсатында көптеген зерттеулер жүргізілді. Бүгінгі таңда тактикалық және техникалық сипаттамаларымен ерекшеленетін бірнеше түрлі дизайн нұсқалары бар.

Жаңбыр кезінде немесе одан кейін ұшу және қону кезінде шассидің алдыңғы доңғалағымен көтерілген спрейдің ауа қабылдағыштарына түсуіне жол бермеу үшін алдыңғы тірек 3 м-ден астам артқа жылжытылды. Сонымен қатар, алдыңғы тірек айтарлықтай ауыр жүктемелерді қабылдай бастады және оны едәуір күшейтуге тура келді. Шасси базасының азаюы жердегі ұшақтың маневрлік қабілетінің тамаша өнімділігін қамтамасыз етті.

Шығару тұтқасы-шассиді тазалау. Оның үш позициясы бар: Up – Off – DN. Шассиді тазарту үшін рычаг UP (Жоғары) күйіне ауыстырылады, шасси тартыла бастайды, ал тежегіш автоматты түрде дөңгелектің қалдық айналуын тоқтатады. Шасси алынып тасталғаннан кейін тұтқаны қолмен OFF күйіне қайтару керек. Осылайша, гидравликалық шығару-тазалау жүйесі өшіріледі. Шасси босатылғаннан кейін тұтқаны OFF күйіне қайтарудың қажеті жоқ. Шасси қатты топырақта тұрғанда, оны алып тастау мүмкін емес – функция бұғатталған[3].

Жарық тақтасы. Егер шасси босатылмаса және жерден биіктігі 800 футтан аз болса немесе ұшақтың жылдамдығы шасси үшін қауіпті болса, үстіңгі тақтайшалар қызыл түспен жанады.

Егер шасси босатылса, төменгі тақталар жасыл болып жанады.

Шассиді пайдалану қауіпсіздігі кестесі. Шассиді босату/алып тастау жылдамдығын көрсетеді. Егер шасси жол берілмейтін жоғары жылдамдықпен шығарылса, онда шасси жыртылады немесе бұзылады.

LANDING GEAR LIMIT (IAS)
 OPERATING:
 EXTEND 270K - .82M
 RETRACT 235K
 EXTENDED 320K - .82M

Бұл нені білдіреді:

Шассиді келесі жағдайларда шығаруға болады
 жылдамдығы 270 түйіннен жоғары емес немесе
 0.82 Маха.

Шассиді жылдамдықпен алып тастау керек
 235 түйінге дейін.

Шығарылған шасси арқылы сіз
 320 түйін немесе 0.82 Мах
 дейін жылдамдықпен ұшу қауіпсіз

Және ең төменгі жағында:

230K ALT FLAP EXTEND

Бұл нені білдіреді:

Резервтік қақпақтар босату
 жылдамдығы 230 түйіннен жоғары емес.

Зерттеу нәтижелері. Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде шассидің гидрожүйесін пайдаланудың кейбір ерекшеліктері анықталды. Ұшақтың гидравликалық жүйелерін басқару мен бақылаудың негізгі органдарына мыналар жатады:

- «ENG1» (А жүйесінің сорғысы) және «ENG2» (В жүйесінің сорғысы) негізгі механикалық сорғыларының ажыратқыштары жоғарғы қашықтан басқару пультінде орналасқан және сорғылардың берілуін басқаратын OFF жағдайында сорғылар нөлдік беріліске ауыстырылады;

- жоғарғы қашықтан басқару пультінде орналасқан «ELEC1» (В жүйесінің сорғысы) және «ELEC2» (А жүйесінің сорғысы) электр гидравликалық сорғыларының ажыратқыштары;

- сорғы шығаратын қысым рұқсат етілген мәннен төмен болған кезде сары түсті төмен қысымды жарық сигналының тақтасы жанады. А және В жүйелерінің сорғыларының жарық сигналдық таблолары олардың ажыратқыштарының үстінде орналасқан. Резервтік жүйе сорғысының жарық сигнал тақтасы «FLT CONTROL» ажыратқыштарының оң жағында орналасқан;

- сары жарық сигналының қызып кету тақталары электр сорғыларының ажыратқыштарының үстінде орналасқан;

- А жүйесі мен В жүйесіне арналған гидравликалық жүйенің қысым көрсеткіштері жоғарғы жүйелік дисплейде орналасқан. Бақылау тақтасының оң жақ панеліндегі бөлек қысым көрсеткіші тежеу жүйесіндегі қысымды көрсетеді;

- гидравликалық сұйықтықтың жеке сандық көрсеткіштері А және В жүйелеріне гидравликалық сұйықтықтың мөлшерін толық толтыру пайызымен көрсетеді және жоғарғы жүйелік дисплейде орналасқан.

– жоғарғы қашықтан басқару пультіндегі сары түсті жарық сигнал тақтасы резервтік гидрожүйенің гидробақындағы гидро сұйықтықтың аз мөлшерінде жанады.

Гидравликалық жүйенің қалыпты жұмысы кезінде сұйықтық мөлшерін көрсетудегі өзгерістер орын алуы мүмкін:

- қозғалтқыш іске қосылғаннан кейін;
- шассиді тазалау және шығару немесе қанатты механикаландыру кезінде;
- ұзақ ұшу кезінде жоғары ылғалдылықта.

Бұл өзгерістер жүйелердің жұмысына айтарлықтай әсер етпейді.

Егер гидравликалық жүйе дұрыс тығыздалмаса, ұшу биіктігінде көбік пайда болуы мүмкін. Көбікті қысымның ауытқуы және сәйкес төмен қысым индикаторының жыпылықтауы арқылы тануға болады. Шассиді тазарту жүйесінің қуат қосқышы келесі жағдайларда А гидрожүйесі істен шыққан кезде шассиді тазалау үшін қажетті қысыммен сұйықтықтың берілуін қамтамасыз етеді:

- ұшақ ұшады;
- қозғалтқыштың айналу жылдамдығы рұқсат етілген мәндерден төмен түсті;
- шассидің негізгі тіректерінің бірі алынбаған.

Қорытынды. Резервтік гидрожүйенің сенімділігін арттыру үшін (атап айтқанда, қозғалтқыштардың істен шығуы және ұшақтың токтан шығуы кезінде) резервтік гидрожүйеде қысым көзі ретінде жел сорғы қондырғысын қосқан жөн. Сонымен қатар, резервтік гидравликалық жүйеге шассидің негізгі тіректерінің тіректерін апаттық механикалық босатудан кейін сығу үшін қол сорғысын қосуға болады, әсіресе гидравликалық жүйеде қол сорғысы бар, бірақ бұл мақсаттар үшін емес (гидравликалық резервуарларды толтыру үшін).

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Братухин А.Г. Современные авиационные материалы: технологические и функциональные особенности // Москва. Издательство «АвиаТехИнформ XXI век». 2001 г.
2. Братухин А.Г. и др. Конструкционные и функциональные материалы современного авиостроения // Москва. Издательство МАИ. 2007 г.
3. Горобец А.Р. Проектирование и конструирование шасси летательного аппарата // Москва. Издательство МАИ. 2012 г.

TRANSLITERATION:

1. Bratukhin A.G. Modern aviation materials: Technological and functional features // Moscow. Aviatekhinform XXI Century Publishing House. 2001.

2. Bratukhin A.G. et al. Structural and functional materials of modern aircraft industry // Moscow. Publishing House MAI. 2007.

3. Gorobets A.R. Design and construction of the aircraft chassis // Moscow. Publishing House MAI. 2012.

С.Ж. КАРИПБАЕВ, Д.Е. ОРЫМБАЕВ, Б.А. СЕРИМБЕТОВ,
Ж.Т. ТАЙШЫҒАРА

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ МЕХАНИЗМОВ
ШАССИ

Академия гражданской авиации.

Казахский университет технологии и бизнеса.

В статье рассматриваются проблемы связанные с механизмами, обеспечивающими безопасность работы шасси воздушного судна, как во время движения на земле по взлетно-посадочной полосе, так и во время взлета и посадки. Основная проблема заключается в правильной компенсации ударной нагрузки всей массы воздушного судна при посадке. В этом плане огромная роль отводится амортизационным стойкам шасси, в состав которых входят демпферы для увеличения стабилизации

На основе проведенного исследования определяются наиболее важные моменты, на которые необходимо обратить внимание для дальнейшего повышения тактико-технических характеристик механизмов шасси.

S.J. KARIPBAYEV, D.E. ORYMBAYEV, B.A. SERIMBETOV,
J.T. TAYSHYGARA

TECHNOLOGICAL FEATURES OF THE OPERATION OF CHASSIS
MECHANISMS

Academy of Civil Aviation.

Kazakh University of Technology and Business.

The article discusses the problems associated with the mechanisms that ensure the safety of the aircraft landing gear, both during movement on the ground along the runway, and during takeoff and landing. The main problem is the correct compensation of the shock load of the entire mass of the aircraft during landing. In this regard, a huge role is assigned to the shock absorption struts of the chassis, which include dampers to increase stabilization

Based on the conducted research, the most important points that need to be paid attention to in order to further improve the tactical and technical characteristics of the chassis mechanisms are determined.

УДК 69.003

А.Г. ГОНЧАРОВ

начальник цикла материального обеспечения кафедры тыла Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОМЕЖУТОЧНОГО ПИТАНИЯ И ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОДОЙ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ СЛУЖЕБНО-БОЕВЫХ ЗАДАЧ

Одной из основных задач Национальной гвардии является участие совместно с органами внутренних дел в охране общественного порядка, пресечении массовых беспорядков, обеспечении общественной безопасности и правовых режимов чрезвычайного и военного положения, антитеррористической операции, участие в ней, а также в мероприятиях по ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций природного, техногенного и социального характера. Участвовать в специальных операциях по пресечению деятельности незаконных военизированных или вооруженных формирований (групп), террористических организаций, организованных преступных групп (сообществ), а также по освобождению заложников, в мероприятиях по предупреждению и ликвидации чрезвычайных ситуаций социального характера и т.д.

Ключевые слова: *индивидуальный рацион питания, гидратор, продовольственная служба, энергетический батончик, калории.*

В современной обстановке, как показали последние события в стране при обеспечении общественного порядка и безопасности населения, при обеспечении порядка на митингах не всегда представляется возможность обеспечить военнослужащих горячей пищей, в связи с этим для питания личного состава используются различные действующие сухие, аварийные пайки и рационы. Довольствие военнослужащих каждая армия организует по своим пайкам и рационам, которые несколько отличаются по структуре, и в то же время имеют ряд сходств по ассортименту, способам промышленной подготовки (консервы, пищевые концентраты, продукты сублимационной сушки и др.).

Актуальность темы данной работы обусловлена тем, что вопросы организации питания военнослужащих всегда были, есть и будут одними из ключевых вопросов жизнеобеспечения войск как в мирное, так и в военное время, поэтому от успешного их решения зависит способность воинских частей выполнить поставленные задачи. В Национальной гвардии Республики Казахстан организация питания военнослужащих при выполнении служебно-боевых задач по организации общественного порядка и безопасности в большинстве своем остаются открытыми.

При участии военнослужащих региональных командований, соединений, воинских частей и высшего военного учебного заведения Национальной гвардии

в выполнении служебно-боевых задач по ликвидации последствий кризисных ситуаций и ситуаций природного и техногенного характера, там, где питание и снабжение продовольствием военнослужащих осуществляется непосредственно местными органами исполнительной власти, порядок организации питания устанавливается, как и в стационарных условиях (в пунктах постоянной дислокации) при непосредственном участии и контроле со стороны должностных лиц региональных командований, соединений, воинских частей и высшего военного учебного заведения Национальной гвардии.

Организация питания и снабжения продовольствием военнослужащих региональных командований, соединений и воинских частей и высшего военного учебного заведения Национальной гвардии при выполнении служебно-боевых задач определяется заместителем Главнокомандующего Национальной гвардией по тылу, а при выполнении служебно-боевых задач в зависимости от условий обстановки командующими региональных командований, командирами соединений, воинских частей и начальником высшего военного учебного заведения Национальной гвардии по предложениям заместителей командующих региональными командованиями, заместителей командиров соединений, воинских частей и высшего военного учебного заведения Национальной гвардии по тылу.

В связи с новыми вызовами, которые возникают в современном мире, Национальная гвардия должна быть готова к участию в специальных операциях, которые в любой момент могут быть спровоцированы в любом регионе. Соответственно к полному и своевременному продовольственному обеспечению воинских частей и учреждений в специальных операциях должна быть готова, и продовольственная служба Национальной гвардии [1].

Такое многообразие пайков и рационов, как справедливо отмечает большинство специалистов продовольственной службы, усложняет их получение и хранение, планирование, организацию питания, учет, отчетность, составление меню, введение информации в память ЭВМ. В связи с этим за последнее время в ряде армий производится пересмотр пайков и рационов, их унификация, то есть объединение близких по составу и назначению или сокращение утративших свое значение. Для приготовления пищи в полевых условиях в Национальной гвардии применяют три технологии.

Первая – обычная, пища готовится из свежих продуктов.

Вторая – пища готовится из консервированных продуктов и концентратов.

Третья заключается в кратковременном разогреве содержимого упаковок индивидуальных рационов питания.

Как показывает сравнительный анализ, в Национальной гвардии РК технология приготовления пищи в полевых условиях, заключающаяся в кратковременном разогреве готовых к употреблению рационов, не предусмотрена, как не предусмотрены и подобные рационы. Опыт американской армии показывает, что при приготовлении пищи с использованием таких рационов, во-первых, происходит выигрыш во времени, во-вторых, отсутствует

необходимость в дополнительном сопутствующем инвентаре и оборудовании, в-третьих, снижается потребность в количестве обслуживающего персонала, в-четвертых, снижаются требования к его квалификации. Все эти преимущества, особенно при ведении боевых действий, существенны, что позволяет сделать вывод о целесообразности заимствования данной технологии организации питания в полевых условиях для внедрения в Национальной гвардии РК. Анализ возможностей по внедрению этой технологии в Национальной гвардии РК показал, что по своим конструктивным особенностям используемые в Национальной гвардии РК технические средства при незначительной модернизации и доукомплектовании вспомогательным инвентарем способны осуществлять кратковременный разогрев рационов питания, поэтому для внедрения данного метода не потребуется значительных ассигнований. В числе хранимых запасов зарубежные армии стремятся увеличить долю заранее подготовленных и скомплектованных рационов питания с целью их быстрой выдачи и удобства использования в полевых условиях. Проводимые исследования в зарубежных странах выявили направления совершенствования пайков по составу продуктов, основными из которых являются:

- использование достижений генной инженерии, биотехнологии, нано технологии при разработке новых компонентов индивидуальных и коллективных пайков, способов их разработки для увеличения сроков хранения без ухудшения качества;
- расширение ассортимента индивидуальных и коллективных пайков;
- создание пайков, требующих минимального времени и оборудования для их разогрева;
- уменьшение массы пайков путем обезвоживания продуктов с сохранением калорийности и питательной ценности;
- обогащение продуктов или рационов различными питательными веществами.

На основе имеющейся информации установлены основные меры, принимаемые разработчиками пайков, по увеличению срока годности пайков.

К ним следует отнести:

- разработка и применение упаковочного материала, обеспечивающего длительные сроки хранения продуктов;
- внедрение новых методов обработки продуктов, обеспечивающих существенное увеличение сроков хранения;
- выбор среды, в которой упакованы пайки и рационы, позволяющей обеспечить длительные сроки хранения продуктов, без снижения их качества.

Существующая система продовольственного обеспечения подходит для выполнения задач в повседневной жизнедеятельности, при этом необходимо принять во внимание тот факт, что Национальная гвардия также предназначена для участия в специальных операциях.

Переход к аутсорсингу повлек за собой отказ от снабжения через продовольственные склады и базы региональных командований в связи с чем, запасы продовольствия хранятся только в воинских частях и соединениях [2].

Ни может не вызывать опасения тот факт, что в случае локального конфликта, либо ухудшения экономической ситуации в стране, исполнитель может прекратить выполнять условия договора. Примером служат последние события в стране, когда не малочисленные, вооружённые группы смогли парализовать жизнь населённых пунктов на несколько часов, а в некоторых регионах и на целые сутки [4].

В ходе выше указанных событий возникли проблемы с доставкой горячей пищи к местам выполнения личным составом поставленных задач. В некоторых случаях личный состав около суток не мог даже использовать ИРП так как находился на посту, и его замена не представлялась возможным.

Очевидно, что при таком развитии событий продовольственное обеспечение военнослужащих силами сторонних организаций в случае локальных конфликтов и при проведении специальных операций мягко говоря не всегда осуществимо, значит эти мероприятия должны будут осуществляться силами продовольственной службы воинских частей и Региональных командований.

В обеспечение военнослужащих в ситуациях, связанных поддержанием порядка во время митингов, демонстраций в ходе которых находясь в оцеплении не имеют возможности не только подмениться для приема пищи, но даже, из-за тесноты строя, выпить воды или использовать ИРП.

В этих ситуациях предлагается для поддержания жизнеобеспечения военнослужащих использовать энергетические батончики.

Протеиновые шоколадные батончики с повышенным содержанием белка может быть использован для временного утоления голода военнослужащих. Содержит высококачественный протеин с повышенной биологической ценностью, клетчатку, витамины и минералы. Благодаря сбалансированному составу продукт стимулирует работу мозга, выводит шлаки и токсины, надолго утоляет голод. Энергетический батончик содержит только натуральные ингредиенты, его удобно носить с собой и использовать для поддержания сил военнослужащих при ситуациях невозможности принять горячую пищу или использовать ИРП. Легкий приятный вкус полезного перекуса тонизирует и заряжает энергией.

Так же данный продукт можно использовать без соблюдения элементарных санитарно-гигиенических требований, проще говоря нет необходимости перед употреблением энергетического батончика мыть руки, так как в различных ситуациях у военнослужащего может не представиться такая возможность. А так как батончик находится в специальной упаковке, которая предотвращает соприкосновение его с внешней средой его можно применять без мытья рук.

В некоторых зарубежных армиях мира в состав армейских сухих рационов питания так же включены энергетические батончики и широко применяются для

поддержания боеспособности личного состава в сложных ситуациях. Так Австралийский сухой паек, содержит: 2 главных блюда (как правило суп и второе, а также консервы и соус), закуску (шоколад, батончик мюсли, бисквит и тд.), напитки (кофе, растворимый напиток и пр.). Американский сухой паек содержит: главное блюдо (горяченькое, например, мясо), второе блюдо (рис, картошка, кукуруза, фрукты и т.д.), крекеры или хлеб, арахисовое масло, джем, сырная паста, десерт (печеньки или пироженки типа маффинов), конфеты (эм-энд-эмс, скитлс или батончики). Немецкий сухой паек содержит 2 главных блюда (напр. гуляш, сосиски с чечевицей, пирог с говядиной и пр.) и закуска (сырная паста, паштет из тушенки и пр.). Также в состав входит хлеб или крекеры, каша быстрого приготовления, фруктовый салат, быстрорастворимые кофе\какое, чай в пакетиках, шоколадный батончик, жвачка, сахар-соль, джем.

Таким образом автором данной статьи вносится предложение выше стоящему руководству тыла Национальной гвардии Республики Казахстан о внесении дополнений в натуральную норму 11 «Индивидуальный рацион питания общевойсковой» приказа Министра внутренних дел Республики Казахстан от «30» апреля 2015 года № 420 в виде энергетических батончиков с указанием в приложениях к норме, что данное дополнение применимо только в случаях когда военнослужащий выполняет задачу по пресечению массовых беспорядков находясь в тесном строю и не может быть обеспечен горячим питанием, а так же использовать ИРП.

Во второй части статьи автором затрагивается проблемный вопрос обеспечения личного состава водой при организации служебно-боевых задач.

При выполнении задач, связанных с контролем населения во время митингов, демонстраций находясь в тесном строю, когда военнослужащему нет возможности применить флягу с водой для утоления жажды можно рекомендовать специальное приспособление под названием «Гидратор» (рюкзак с водой) Рис 1,2.

Армейский гидратор KMS
Рис.1

Питьевая система "Extreme". 2,5 литра
Рис.2

Использование гидратора как «питьевой системы» позволяет в любой момент получить свободный доступ к питьевой воде, что важно особенно в тех ситуациях, когда руки заняты, и достать флягу с водой проблематично.

Данное приспособление может размещаться у военнослужащего под бронежилетом, а трубка для подачи воды выводится к голове с правой или левой сторон, военнослужащему останется только повернуть голову и попить воды. Емкость данного устройства начинается от 2 литров жидкости, что вполне достаточно для утоления жажды.

В заключении хотелось бы отметить что, в перспективной системе продовольственного обеспечения должны иметься и ресурсы продовольствия, и хорошо подготовленный личный состав (военнослужащие), только в этом случае можно будет в сжатые сроки создать эффективную систему снабжения продовольствием в регионе конфликта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416 «О противодействии терроризму».

Материалы интернет ресурсов <https://kz.wildberries.ru>detail>

Материалы интернет ресурсов <https://almaty.satu.kz>Bstonchiki>

4. Д. В. Ольшанский «Психология терроризма» Издательство: Питер 2012 г. Добрович А. <http://magazines.russ.ru/sib/2011/4/do26.html>.

5. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 24 августа 2017 года № 583 «Об утверждении Правил организации питания в Национальной гвардии Республики Казахстан».

TRANSLITERATION:

1. Zakon Respubliki Kazachstan ot 13 ijlj 1999 goda № 416 «O protivodejstvii terrorizmu».

2. Materiali internet resursov <https://kz.wildberries.ru>detail>

3. Materiali internet resursov <https://almaty.satu.kz>Bstonchiki>

4. D. V. Olchanskij «Psichologij terrorizma» Izdatelstvo: Piter 2012 г. Dobrovich A. <http://magazines.russ.ru/sib/2011/4/do26.html>.

5. Prikaz Ministra vnutrennich del Respubliki Kazachstan ot 24 avgusta 2017 goda № 583 «Ob utverjdenii Pravil organizacii pitaniy v Nacionalnoj gvardii Respubliki Kazachstan».

А.Г. ГОНЧАРОВ

ҚЫЗМЕТТІК-ЖАУЫНГЕРЛІК МІНДЕТТЕРДІ ОРЫНДАУ КЕЗІНДЕ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҰЛТТЫҚ ҰЛАНЫНЫҢ ӘСКЕРИ
ҚЫЗМЕТШІЛЕРІН АРАЛЫҚ ТАМАҚТАНДЫРУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫ
ЖӘНЕ СУМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІ ЖЕТІЛДІРУ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан академиясы.

Ғылыми мақалада Ұлттық ұланның әскери қызметшілерін аралық тамақтандыруды және сумен қамтамасыз етуді жетілдіру жолдарының бірі ұсынылған.

A.G. GONCHAROV

IMPROVING THE ORGANIZATION OF INTERMEDIATE NUTRITION AND WATER SUPPLY FOR MILITARY PERSONNEL OF THE NATIONAL GUARD OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE PERFORMANCE OF SERVICE AND COMBAT MISSIONS.

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

The scientific article suggests one of the ways to improve the intermediate nutrition and water supply of the National Guard soldiers.

УДК 358.3

МРНТИ 78.25

Ш.К. КАДИРКУЛОВ¹, Д.М. НИГМЕТУЛЛАЕВ², Е.Т. МАКАЕВ³

¹кандидат военных наук, доктор философии (PhD), профессор - начальник научно-исследовательского отдела учебно-методического управления Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова, полковник, г. Алматы;

²преподаватель кафедры технического обеспечения, эксплуатаций и ремонта Военного института Сухопутных войск имени С.Нурмагамбетова, подполковник, г. Алматы;

³старший научный сотрудник научно-исследовательского отдела учебно-методического управления Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова, майор.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЕМОНТНО-ЭВАКУАЦИОННЫХ МАШИН РОССИЙСКОГО ПРОИЗВОДСТВА И СТРАН НАТО

Данная статья представляет собой сравнительный анализ ремонтно-эвакуационных машин, произведенных в России и странах НАТО. Исследование охватывает основные технические характеристики, функциональные возможности, технологические особенности и эффективность применения данных машин в контексте ремонта и эвакуации вооружения и военной техники. Авторы подробно анализируют различия и сходства между моделями, а также выявляют их преимущества и недостатки, что способствует более глубокому пониманию особенностей существующих технологий и возможностей их применения в военных целях.

Ключевые слова: *ремонтно-эвакуационные машины (РЭМ), технические параметры, поле боя, система, инструменты, оборудование, производства.*

Введение

Ремонтно-эвакуационные машины (РЭМ) представляют собой ключевую часть военной техники, обеспечивая поддержку и техническое обслуживание боевой техники на поле боя. Сравнение между РЭМ российского производства и стран НАТО предоставляет понимание их технических характеристик, функциональности и эффективности в военных операциях. РЭМ являются важным элементом обеспечения боевой готовности армий по всему миру.

Методы исследования. При работе над статьей о сравнительном анализе ремонтно-эвакуационных машин российского производства и стран НАТО были использованы следующие методы исследования тенденции развития в области РЭМ, сравнительный анализ в применении и обобщения информации.

Основная часть. Российские РЭМ имеют разнообразные технические характеристики в зависимости от модели и специализации. Можно привести общий обзор основных параметров:

- Грузоподъемность: Варьируется от 15 до 30 тонн в зависимости от конкретной модели. Это позволяет машинам эффективно эвакуировать и транспортировать различные виды военной техники или тяжелые объекты.

- Тип двигателя и мощность: Обычно оснащены дизельными двигателями мощностью от 300 до 600 лошадиных сил. Это обеспечивает достаточную мощность для выполнения ремонтных и эвакуационных задач в различных условиях.

- Оборудование для ремонта: Включает в себя набор инструментов, системы подъема и транспортировки, а также различное специализированное оборудование для проведения ремонтных работ на поле боя. Это включает системы подъема, наборы инструментов, технологическое оборудование и прочие средства для осуществления ремонтных работ.

- Проходимость и мобильность: Многие модели обладают высокой проходимостью, позволяя им эффективно перемещаться по труднодоступной местности, включая бездорожье и различные типы грунтов, что обеспечивает доступ к поврежденной военной технике. Машины спроектированы для передвижения в различных условиях, включая труднодоступные территории и непригодные для движения дороги.

- Защитные характеристики: Некоторые модели обладают элементами защиты от внешних угроз, что повышает безопасность при выполнении задач на поле боя. Это включает элементы бронирования или другие меры, направленные на обеспечение безопасности при выполнении задач.

- Адаптивность к условиям: Машины спроектированы с учетом изменчивости полевых условий и могут быть адаптированы для выполнения различных задач, включая особенности работы в разных климатических условиях или специфических боевых сценариях[1].

РЭМ произведенные странами НАТО, имеют разнообразные технические параметры, которые определяют их функциональность и эффективность в военных операциях. Вот обзор некоторых типичных технических параметров таких машин:

- Грузоподъемность: Машины НАТО обладают грузоподъемностью, которая может колебаться от 15 до 30 тонн, в зависимости от модели. Это позволяет им эвакуировать и транспортировать различные типы военной техники или тяжелые грузы.

- Тип двигателя и мощность: Они обычно оснащены различными типами двигателей, включая дизельные и бензиновые, с мощностью от 300 до 600 лошадиных сил. Это обеспечивает достаточную мощность для эвакуации и выполнения ремонтных работ в различных условиях.

- Оборудование для ремонта: Машины НАТО обычно комплектуются широким набором инструментов для ремонта, системами подъема и транспортировки, а также специализированным оборудованием для проведения ремонтных работ на поле боя. Это включает в себя системы подъема, наборы инструментов для диагностики и ремонта, специализированное техническое оборудование для восстановления боевой техники.

- Проходимость и маневренность: Многие модели обладают высокой проходимостью, что позволяет им эффективно передвигаться в различных условиях, включая сложную местность, песчаные или горные районы. Они могут обладать высокой проходимостью и способностью быстро реагировать на изменения ситуации на поле боя.

- Защитные характеристики: Некоторые машины могут иметь системы защиты от взрывов или элементы бронирования, обеспечивая определенный уровень защиты для персонала и оборудования при выполнении задач на поле боя. Также могут быть оборудованы дополнительными элементами защиты, например, бронированием или системами обнаружения угроз, предназначенными для обеспечения безопасности персонала и оборудования во время ремонтных работ.

Это лишь общий обзор технических параметров РЭМ, Российского производства и стран НАТО. Конкретные модели могут иметь уникальные характеристики и специализированные возможности, соответствующие особым требованиям и задачам военных операций[1, с.50].

Ремонтно-эвакуационные машины (РЭМ) российского производства представляют собой специализированные автомобили, предназначенные для оказания помощи на дорогах при происшествиях или авариях. Они обеспечивают эвакуацию поврежденных вооружений, а также проведение аварийно-ремонтных работ. Российские РЭМ часто оснащены кранами, лебедками, гидравлическими системами и специальным оборудованием для эвакуации и ремонта вооружений.

Из российского производства можно рассмотреть БРЭМ-80У-бронированная ремонтно-эвакуационная машина (разработанный в омском

конструкторском бюро ОАО КБТМ), способная вытаскивать технику с поля боя и под огнем противника[2].

Важнейшим ее элементом являются машины комплексного ремонта и эвакуации БТВТ в передовых эшелонах войск при отсутствии производственных помещений и стационарного оборудования. В большинстве танкопроизводящих государств для этих целей разработаны и выпускаются многофункциональные бронированные ремонтно-эвакуационные машины (БРЭМ). До последнего времени такой машиной в российской армии была БРЭМ-1, созданная на базе танков семейства Т-72. С поступлением на вооружение танков Т-80 при их эксплуатации возникают трудности из-за усложнения материально-технического снабжения танковых подразделений.

Экипаж машины состоит из четырех человек: механика-водителя, командира, слесаря-специалиста по системам и сварщика-такелажника. Кроме того, установлено сиденье для пятого человека, что позволяет, при необходимости, иметь на БРЭМ еще одного специалиста либо вывозить раненых с поля боя. Вооружение БРЭМ состоит из зенитной пулеметной установки калибра 12,7 мм открытого типа, четырех автоматов АКС-74, ручного гранатомета РПГ-7 и сигнального пистолета. Маскировка на поле боя осуществляется пуском дымовых гранат[2, с.79].

Питание электросварочного оборудования обеспечивается независимым электроагрегатом с приводом от вспомогательного газотурбинного двигателя мощностью 24,5 л.с. Благодаря этому экономятся топливо и ресурс основного двигателя. Для улучшения условий работы экипажа в различных климатических зонах на машине установлен кондиционер. Для сохранности дорожных покрытий на БРЭМ возможна установка асфальтоходной гусеницы.

Ремонтно-эвакуационные машины (РЭМ), производства стран НАТО, такие как 88A2 Hercules, (система подъема и эвакуации боевой техники) представляет собой автономную бронированную эвакуационную машину, используемую в миссиях по спасению на поле боя.

Это вариант M88 Hercules, который изначально был разработан Боуэном Маклафлином Йорком (ВМУ). Первая машина M88 была произведена ВМУ в 1961 году, а первый вариант, M88A1, был представлен в 1977 году.

ВМУ объединилась с Food Machinery and Chemical (FMC) в 1994 году, чтобы сформировать United Defense Industries, которая была приобретена BAE Systems Land and Armaments в 2005 году. BAE Systems в настоящее время является производителем M88A2.

Эвакуационная машина M88A2 соответствует требованиям армии США к хорошо оснащенной эвакуационной машине, которая безопасно выполняет буксировку, подъем лебедкой и восстановительные операции в зонах боевых действий. Машина M88A2 также может поднимать на лебедке вышедшие из строя тяжелые танки M1A1 / 2 Abrams.

Машина была спроектирована и оборудована для выполнения ремонта других вспомогательных машин на поле боя. Бронированные эвакуационные

машины М88А2 поступили на вооружение армии США в 1997 году и использовались в войнах в Персидском заливе и Косово[3].

Гидравлическая система была разработана таким образом, чтобы обеспечивать достаточную мощность для обслуживания гусениц и восстановительных работ с помощью гидравлической лебедки с приводом 19 мм. Автомобиль оснащен трансмиссией ХТ-1410-5А с поперечным приводом, которая работает на трехступенчатой передаче вперед и одноступенчатой передаче назад. Машина М88А2 может перевозить экипаж из трех человек, в который входят командир, оператор и механик.

Мощность лебедки бронированной эвакуационной машины Hercules может восстанавливать боевые машины грузоподъемностью до 70 тонн, такие как Leopard, М1А1, М1А2, bridging systems и другие транспортные средства. Технически усовершенствованный для повышения производительности М88А2 также был оснащен дополнительной броней.

Машина была построена с длинной стрелой 35 тонн и главной лебедкой постоянной тяги 140 000 фунтов, что обеспечивает превосходную и легкую подъемную способность. Она также оснащена тросом длиной 85,3 м (280 футов) и вспомогательной лебедкой грузоподъемностью 3 т [3, с.24].

М88А2 был разработан таким образом, чтобы обеспечить на 55% большую мощность лебедки, на 40% большую грузоподъемность и на 25% дополнительную тяговую силу.

При необходимости она может обеспечивать заправку и откачку топлива для транспортных средств, а также использоваться для автоматического запуска и гидравлической лебедки.

Корпус М88А2 Hercules был разработан для обеспечения защиты от противопехотных мин, артиллерийских осколков и огня из стрелкового оружия. Машина оснащена пулеметом 50-го калибра с 1300 патронами для самозащиты. Она может выполнять эвакуацию, восстановление и ремонт боевых танков и другой техники на поле боя.

Машина оснащена бронированными ограждениями гусениц и генераторами дымовой завесы и обеспечивает защиту от ядерных, биологических и химических атак (NBC).

Дизельный двигатель с двойным турбонаддувом воздушного охлаждения

М88А2 оснащен дизельным двигателем continental AVDS-1790-8CR с двойным турбонаддувом V12 воздушного охлаждения номинальной мощностью 1050 л.с. Машина оснащена усовершенствованной силовой установкой и вспомогательной силовой установкой (APU), которая обеспечивает дополнительную электрическую и гидравлическую мощность, когда главный двигатель не работает[4].

М88А2 оснащен двигателем повышенной мощности, улучшенным рулевым управлением с усилителем, электрическими системами и характеристиками торможения для повышения мобильности. Запас топлива машины составляет 1563 л, а ее скорость по дороге составляет 48 км / ч.

Также можем рассмотреть БРЭМ Bergepanzer 2 (BPz 2) которая была передана странами НАТО в Украину как военная помощь. БРЭМ Bergepanzer 2 является типичным представителем своего класса. Это бронемашина с набором специального оборудования, способная работать на переднем крае и выполнять особые задачи: вытаскивать застрявшую технику, буксировать ее и обеспечивать проведение некоторого ремонта.

BPz 2 выполнена на основе танка «Леопард-1» и максимально унифицирована с ним. Доля общих деталей и узлов достигает 75%. Практически без изменений сохранены нижняя часть корпуса, силовая установка и ходовая часть. При этом корпус получил рубку для размещения основного оборудования, снаружи и внутри нее. Уровень защиты в целом остался на уровне базового танка. Лобовая проекция защищала от снарядов, прочие элементы брони – от пуль, осколков и малокалиберных снарядов.

БРЭМ сохранила дизельный двигатель MTU MB 838 CaM 500 мощностью 830 л.с. Трансмиссию доработали для выдачи мощности на насос гидравлической системы, обеспечивающей работу целевого оборудования. Ходовая часть на основе торсионов не переделывалась. Подвижность и проходимость БРЭМ и танка не отличались, что упрощало совместную эксплуатацию и выполнение задач эвакуации[4, с.30].

Внутри корпуса находится гидравлическая лебедка с усилием 35 тс. Трос выдается через окно в лобовой броне и используется самостоятельно или с полиспастом. В последнем случае БРЭМ способна вытащить танк массой в десятки тонн. Для устойчивости при работе спереди на корпусе имеется опускаемый бульдозерный отвал.

В передней части машины, справа от рубки находится подъемный кран с поворотной платформой и прямой стрелой. В походном положении стрела укладывается вдоль корпуса. Гидравлические приводы обеспечивают круговое вращение крана. Грузоподъемность, в зависимости от угла подъема стрелы, достигает 20 т. Модернизированная БРЭМ BPz 2A2 получила кран на 25 т.

На бортах и на корме корпуса предусмотрены крепления для различного оснащения, такого как блоки полиспаста, буксировочные штанги и т.д. Также имеются ящики для инструмента и запчастей. Платформа над моторным отсеком предназначена для перевозки танкового двигателя / силового агрегата в сборе.

Экипаж БРЭМ состоит из четырех человек. На их рабочих местах имеются необходимые пульта управления, в т.ч. в выносном исполнении. Для самозащиты у экипажа есть два пулемета. Один помещается на люке в крыше, другой перевозится в укладке. Предусмотрены дымовые гранатометы[5].

По задумке Берлина, машины Bergepanzer 2 будут использоваться для вытаскивания, эвакуации и мелкого ремонта поврежденных боевых единиц. В первую очередь "клиентами" таких БРЭМ станут немецкие самоходки Gepard и PzH 2000. Технические характеристики BPz 2 вполне достаточны для работы с ними.

Впрочем, при выполнении таких задач BRz 2 будут сталкиваться с очевидными рисками и трудностями. Эвакуация подбитой техники подразумевает активную работу в опасной зоне под огнем противника. Соответственно, БРЭМ имеет все шансы обнаружить себя и попасть под обстрел с предсказуемыми результатами.

Для выполнения части операций экипаж должен покидать защищенный объем, и в это время оказывается простой целью для стрелкового [оружия](#), артиллерии и иных огневых средств. Поражение даже одного члена экипажа угрожает срывом всей эвакуации. При этом даже броня не гарантирует безопасность и успех. Защита БРЭМ BRz 2 в целом похожа на защиту танка "Леопард-1" и не представляет особой трудности для современной артиллерии или противотанковых средств.

Можно ожидать, что украинские формирования не будут применять немецкие БРЭМ по прямому назначению. Столкнувшись с нехваткой бронетехники, они могут использовать специализированные машины в качестве "полноценных" боевых машин. В этом случае риски только усилятся, т.к. техника не предназначена для таких задач, и в полной мере проявятся все ограничения и недостатки брони и вооружения [5, с.42].

Заключение. В заключение, проведенный сравнительный анализ ремонтно-эвакуационных машин Российского производства и стран НАТО позволяет выявить как сильные стороны отечественных разработок, так и преимущества техники производства стран НАТО. Однако, важно отметить, что обе стороны имеют потенциал для улучшения и дальнейшего совершенствования технических характеристик, что способствует укреплению позиций на мировом рынке военно-технической продукции. Развитие сотрудничества и обмен опытом могут способствовать повышению эффективности и надежности ремонтно-эвакуационных машин в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Еременко Б. БРЭМ-80У – современная ремонтно-эвакуационная машина. – М. Воениздат. 1998 – С. 48-50.
2. Андропов Д.Н. Технические характеристики и применение ремонтно-эвакуационных машин. – М. Воениздат. 1995. – С. 75-80.
3. Морозов Г.Ю. Сравнительный анализ военной техники. –Томск. Воениздат. 2003 – С. 22-25.
4. Никольский М.Г. История развития военной техники. –М. Воениздат. 2010. – С. 16-34.
5. Тарасенко П.Н. Эксплуатация и технические обслуживание военной техники. – Саратов. Воениздат. 1991. – С. 32-45.

TRANSLITERATION:

1. Yeremenko B. BREM-80U – sovremennaya remontno-evakuatsionnaya mashina. – M. Voyenizdat. 1998 – P. 48-50.

2. Andropov D.N. Tekhnicheskkiye kharakteristiki i primeneniye remontno-evakuatsionnykh mashin. – M. Voenizdat. 1995. – P. 75-80.
3. Morozov G.YU. Sravnitel'nyy analiz voyennoy tekhniki. –Tomsk. Voenizdat. 2003 – P. 22-25.
4. Nikol'skiy M.G. Istoriya razvitiya voyennoy tekhniki. –M. Voenizdat. 2010. – P. 16-34.
5. Tarasenko P.N. Ekspluatatsiya i tekhnicheskkiye obsluzhivaniye voyennoy tekhniki. – Saratov. Voenizdat. 1991. – P. 32-45.

Ш.К. КАДИРКУЛОВ, Д.М. НИГМЕТУЛЛАЕВ, Е.Т. МАКАЕВ
РЕСЕЙЛІК ЖӘНЕ НАТО ЕЛДЕРІНІҢ ЖӨНДЕУ-ЭВАКУАЦИЯЛЫҚ
МАШИНАЛАРЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова
МО РК, г. Алматы.

Бұл мақала Ресейде және НАТО елдерінде шығарылған жөндеу және эвакуациялық машиналарға салыстырмалы талдау болып табылады. Зерттеу қару-жарақ пен әскери техниканы жөндеу және эвакуациялау контекстінде осы машиналарды қолданудың негізгі техникалық сипаттамаларын, функционалдығын, технологиялық ерекшеліктері мен тиімділігін қамтиды. Авторлар модельдер арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды егжей-тегжейлі талдайды, сонымен қатар олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтайды, бұл қолданыстағы технологиялардың ерекшеліктері мен оларды әскери мақсатта қолдану мүмкіндіктерін тереңірек түсінуге ықпал етеді.

SH.K. KADIRKULOV, D.M. NIGMETULLAYEV, E.T. MAKAEV
COMPARATIVE ANALYSIS OF RUSSIAN-MADE REPAIR AND
EVACUATION VEHICLES AND NATO COUNTRIES

The Institute of Sukhoputny voysk named after Nurmagambetova of the
Republic of Kazakhstan, Almaty.

The article represents a comparative analysis of repair and evacuation vehicles manufactured in Russia and NATO countries. The study covers key technical characteristics, functional capabilities, technological features, and the effectiveness of these vehicles in the context of repairing and evacuating weaponry and military equipment. The authors extensively analyze the differences and similarities between the models, as well as identify their advantages and disadvantages, contributing to a deeper understanding of the existing technologies and their potential applications in military purposes.

УДК 004.93

А.А. САВОСТИН¹, Д.В. РИТТЕР¹, Г.В. САВОСТИНА², Р.А. МАЗОРОВ³

¹кандидат технических наук, профессор кафедры «Энергетика и радиоэлектроника» Северо-Казакстанского университета им. М. Козыбаева, г. Петропавловск;

²доктор философии (PhD), доцент кафедры «Энергетика и радиоэлектроника» Северо-Казакстанского университета им. М. Козыбаева, г. Петропавловск;

³магистрант Северо-Казакстанского университета им. М. Козыбаева, г. Петропавловск.

АВТОМАТИЧЕСКОЕ ОБНАРУЖЕНИЕ УТОМЛЯЕМОСТИ ОПЕРАТИВНОГО ПЕРСОНАЛА МЕТОДАМИ КОМПЬЮТЕРНОГО ЗРЕНИЯ

В статье предложен метод автоматического обнаружения утомляемости и сонливости операторов человеко-машинных интерфейсов, основанный на анализе видеоизображений при помощи инструментов компьютерного зрения. Авторами разработано практическое решение по детектированию закрытия глаз и зевания человеком в кадре в режиме реального времени. Для этой цели используются специальные скалярные метрики Eye Aspect Ratio (EAR) и Mouth Aspect Ratio (MAR). Сравнение указанных метрик с определенными в статье пороговыми значениями на заданном временном интервале позволяет выявлять утомляемость оперативного персонала по известным поведенческим признакам. Возможность расчета метрик EAR и MAR достигается благодаря определению выбранных реперных точек на лице человека при помощи глубоких искусственных нейронных сетей в составе фреймворка MediaPipe. На языке программирования Python было разработано программное обеспечение, позволяющее использовать предложенный метод обнаружения утомляемости в реальных производственных задачах.

Ключевые слова: *компьютерное зрение, утомляемость, оперативный персонал, искусственные нейронные сети.*

Введение

Современный этап развития научно-технического прогресса характеризуется высоким уровнем внедрения автоматизации во все сферы деятельности человека. Однако, полному исключению человека-оператора из производственного процесса препятствует детерминированность реализуемых алгоритмов автоматизации.

Утомляемость и сонливость персонала при работе с человеко-машинными интерфейсами (ЧМИ) является главной причиной возникновения аварийных

ситуаций. В особенности снижение концентрации и потеря внимания чревато катастрофическими последствиями для водителей транспортных средств [1], операторов опасных производств и контролирующего персонала сложных технологических процессов [2].

Для предотвращения внештатных ситуаций, вызванных повышенной утомляемостью операторов ЧМИ, в данной работе представлены программные средства и технические решения, позволяющие разработать метод автоматического контроля сонливости оперативного персонала.

Основная часть

Для контроля утомляемости операторов ЧМИ предлагается использовать современные инструменты технологии компьютерного зрения. Данный подход будет наиболее эффективным с точки зрения информативности и наименьшего дискомфорта при получениях данных о состоянии человека, поскольку ориентирован на распознавание изображений с камеры. Визуальный анализ внешнего вида человека позволяет в режиме реального времени получать информацию об уровне утомляемости оператора на основании автоматического распознавания совокупности поведенческих дескрипторов.

В частности, об усталости и необходимости отдыха будет свидетельствовать зевота, закрытие глаз на продолжительное время в процессе трудовой активности, наклон головы и т.п. В таком случае для автоматического детектирования указанных признаков утомляемости по изображению могут быть применены глубокие искусственные нейронные сети (ИНС). На данный момент ИНС в задачах обработки и анализа изображений занимают лидирующие позиции среди доступных технических средств, а в ряде задач по распознаванию объектов превосходят по точности человека [3].

Как известно, разработка новых специализированных моделей ИНС для анализа видео и изображений является очень трудоемким процессом. В такой ситуации оптимальным решением поставленной в работе задачи может являться использование существующих эффективных инструментов для анализа видео в реальном времени. Данные инструменты должны быть способны обеспечить высокоскоростной процессинг видео, необходимую графическую обработку, предоставление обученных ИНС для детекции объектов на изображении, а также удовлетворять требованиям кроссплатформенности и доступности для использования без коммерческих лицензий.

Перечисленным требованиям удовлетворяет фреймворк с открытым исходным кодом MediaPipe [4] от компании Google. MediaPipe – это открытый и кроссплатформенный фреймворк для анализа мультимедийных данных при помощи мультимодальных конвейеров машинного обучения. В частности, он предоставляет набор интеллектуальных инструментов и библиотек для обработки видео и изображений в задачах компьютерного зрения. Главным преимуществом фреймворка MediaPipe по сравнению с другими решениями является легкость его интеграции и использования в разнообразных приложениях, включая мобильные устройства и встроенные системы [5].

Для контроля утомляемости персонала ЧМИ могут быть использованы такие возможности фреймворка MediaPipe, как распознавание лиц на изображении и реализация процедуры Face Mash, выполняющей построение 3D-модели лицевой карты реперных точек.

Для построения 3D-модели лица в фреймворке используется 468 реперных точек (маркеров). Каждая точка 3D-модели имеет свой уникальный номер, по которому могут быть получены ее координаты.

Таким образом, при помощи MediaPipe появляется возможность в реальном времени отслеживать любые части лица человека опираясь на полученные координаты реперных точек. В контексте решаемой задачи для контроля утомляемости необходимо реализовать программный метод отслеживания закрытия глаз человеком на более продолжительное время, чем время моргания. Это будет свидетельствовать о сонливости человека в кадре и связанной с этим потенциальной опасностью. Кроме этого, утомление и недостаток сна будет проявляться в виде зевоты. Тогда детекция открытия рта в процессе зевания также может использоваться как фактор, свидетельствующий об необходимости отдыха для персонала ЧМИ.

Методология исследования.

В соответствии с [4] для выделения областей глаз и рта на изображении лица будет достаточно использование следующих маркеров 3D-модели MediaPipe с номерами: правый глаз – 33, 160, 158, 133, 153, 144; левый глаз – 362, 385, 387, 263, 373, 380; рот – 76, 37, 267, 306, 314, 84 (рисунок 1).

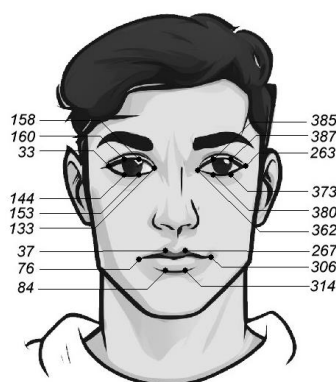

Рисунок 1 – Расположение и номера реперных точек для правого, левого глаза и рта

В исследовании [6] для детекции моргания глаз на видео предлагается использовать специальную метрику *EAR* (Eye Aspect Ratio). Данная метрика представляет собой скалярную величину и рассчитывается по формуле:

$$EAR = \frac{\|P_2 - P_6\| + \|P_3 - P_5\|}{2 \|P_1 - P_4\|}, \quad (1)$$

где выражение $\|P_i - P_j\|$ обозначает евклидово расстояние между точками P_i и P_j с координатами (x_i, y_i) и (x_j, y_j) соответственно. В качестве точек $P_1 - P_6$ принимаются маркеры для правого и левого глаза, выбранные ранее (рисунок 1) и показанные на рисунке 2. Итоговое значение метрики $\overline{EAR}$ рассчитывается как среднее для EAR_L левого и EAR_R правого глаза.

Рисунок 2 – Реперные точки для расчета метрики $\overline{EAR}$: а. глаз открыт; б. глаз закрыт

В данной работе для количественной оценки используемых метрик был собран набор данных, в состав которого вошла база YawDD [7], представляющая собой набор видеозаписей с автомобильного регистратора. На записях водители автомобиля с различной внешностью разговаривают, поют, молчат и зевают. Кроме этого, в используемый набор данных были включены видеофайлы из открытых источников, где люди также с различной внешностью сняты с закрытыми глазами.

В таблице 1 приведены статистических характеристик метрики $\overline{EAR}$ для полученного набора данных. Характеристика $\overline{EAR}$ рассчитывалась для каждого кадра видеозаписи по группам людей с закрытыми (close) и открытыми глазами (open). Причем данные для людей с открытыми глазами разбиты на группы по категориям деятельности: normal – водитель смотрит на дорогу; talking – водитель разговаривает; yawning – водитель зевает; talking&yawning – водитель зевает и разговаривает.

Таблица 1 – Статистические параметры метрики $\overline{EAR}$

Состояние глаз	Действие	Число кадров	Среднее значение, μ	Среднее квадратическое отклонение, σ
close	normal	31711	0,0646	0,041
open	normal	57462	0,3188	0,077
	talking	81955	0,2834	0,0826
	talking&yawning	73345	0,2646	0,0677
	yawning	51390	0,2842	0,0730

На рисунке 3 показано изменение метрики $\overline{EAR}$, рассчитанной для фрагмента видеозаписи, где человек в кадре закрывает глаза (6 – 8 секунды на графике).

Момент закрытия глаз хорошо различим на рисунке 3, так как значение $\overline{EAR}$ резко уменьшается в среднем с отметки 0,25 до 0,1. Кроме этого, значение $\overline{EAR}$ мало изменяется, когда глаза открыты. Короткие уменьшения величины $\overline{EAR}$ соответствуют моментам моргания.

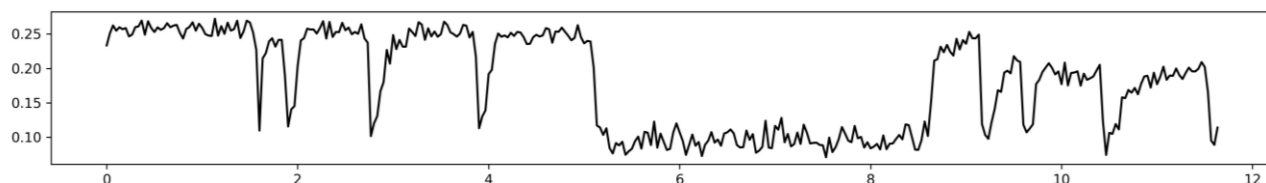

Рисунок 3 – Изменение метрики $\overline{EAR}$ для видеозаписи

Также установлено, что $\overline{EAR}$ частично зависит от формы глаза, но для открытого глаза имеет небольшую дисперсию среди индивидов и полностью инвариантна к равномерному масштабированию изображения и вращению в плоскости лица.

Рисунок 4а показывает диаграммы размаха метрики $\overline{EAR}$, рассчитанные по данным сформированного набора видеозаписей.

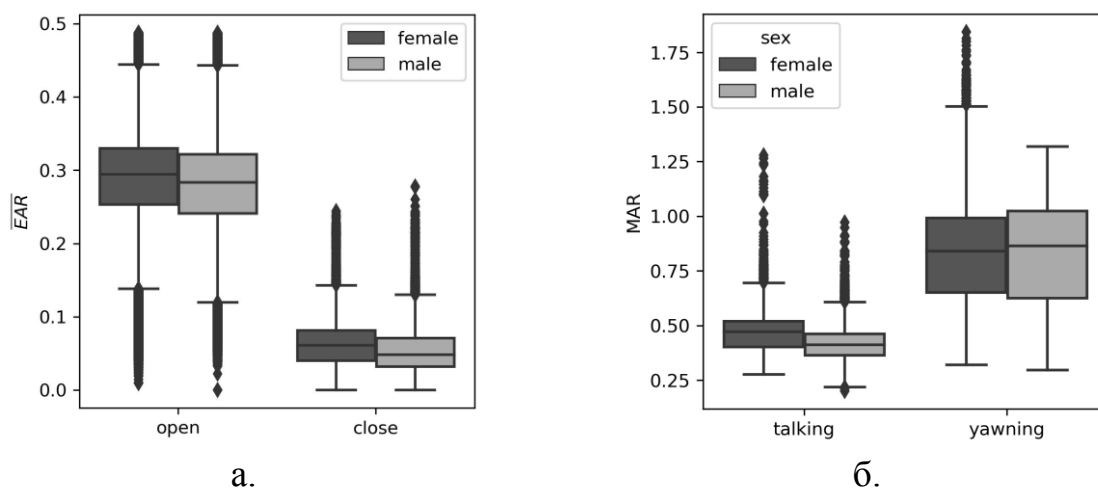

Рисунок 4 – Диаграммы размаха: а. для метрики $\overline{EAR}$; б. для метрики MAR

Как следует из рисунка 4а, метрика $\overline{EAR}$ мало зависит от пола. Также визуализация данных позволяет выбрать пороговое значение $\overline{EAR}$, по которому можно определить, что глаза у человека на изображении закрыты. Так выбор порогового значения $thr_{EAR} = 0.15$ позволит с высокой вероятностью разделять подвыборки “open” и “close”. Фильтрацию моментов моргания глаз можно производить, задав минимальный допустимый временной интервал $t_{close} = 2$ с снижения метрики $\overline{EAR}$ ниже порога thr_{EAR}

Аналогичный подход предлагается использовать для обнаружения зевания. Для этого подобно метрике EAR рассчитывается показатель Mouth Aspect Ratio (MAR) для реперных точек рта, показанных на рисунке 1. Диаграммы размаха метрики MAR для имеющегося набора данных показаны на рисунке 4б.

В соответствии с информацией рисунка 4б авторами данного исследования было выбрано пороговое значение $thr_{MAR} = 0,8$, превышение которого метрикой MAR показывает высокую вероятность обнаружения зевания. Для большей точности также вводится минимальный допустимый временной интервал $t_{yawning} = 2$ с превышения порога. Это позволяет снизить число ложных срабатываний на речь и смех.

На рисунке 5 представлен алгоритм, поясняющий принцип работы предлагаемого метода.

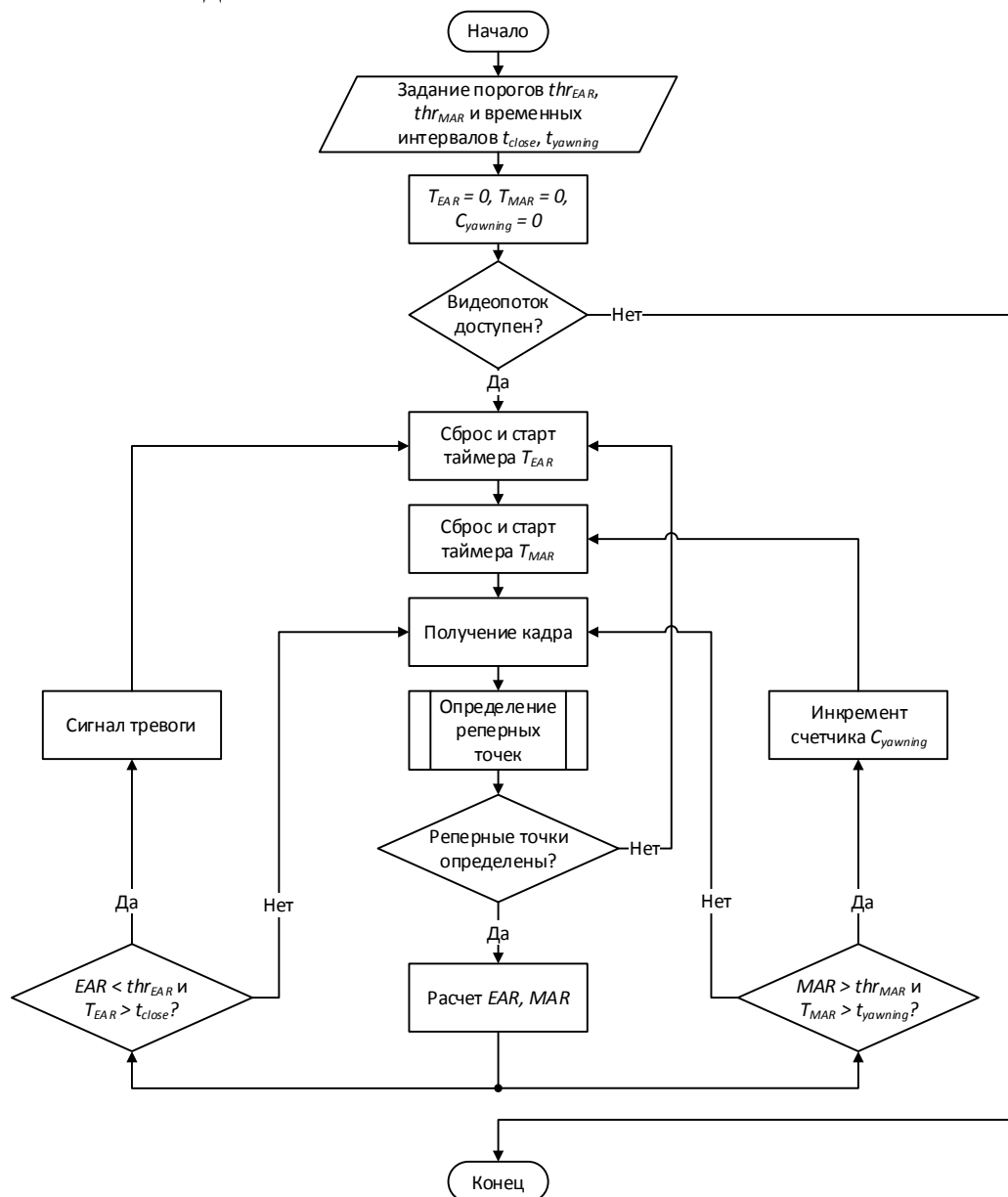

Рисунок 5 – Алгоритм метода определения сонливости оператора

В алгоритме рисунка 5 таймеры T_{EAR} и T_{MAR} выполняют функцию определения интервалов времени, в течении которых соответствующая метрика выходит за установленные пороговые значения thr_{EAR} и thr_{MAR} . При одновременном выполнении условий $EAR < thr_{EAR}$ и $T_{EAR} > t_{close}$ прозвучит сигнал тревоги (или может быть выполнена какая-либо другая автоматизация в зависимости от задач контроля оперативного персонала). Когда одновременно выполняются условия $MAR > thr_{MAR}$ и $T_{MAR} > t_{yawning}$ происходит инкремент счетчика $C_{yawning}$, отвечающего за число детектированных зеваний. Если за фиксированный промежуток времени значение счетчика $C_{yawning}$ превышает установленное значение, то также могут быть автоматически выполнены запрограммированные действия для контроля утомляемости человека-оператора.

В соответствии с представленным алгоритмом рисунка 5 было разработано программное обеспечения (ПО) для реализации описанного метода на практике. Реализация ПО выполнена на языке Python 3.9 с применением библиотек mediapipe 0.10.9 и opencv-python 4.9. Детекция закрытия глаз и зевания реализовано в отдельных потоках для ускорения обработки входных видеоданных.

Выводы

Предложенный в работе метод определения утомляемости отличается относительной простотой реализации благодаря применению кроссплатформенного фреймворка MediaPipe и пороговых процедур с временными интервалами для отслеживания изменения значений EAR и MAR . Благодаря реализованной архитектуре разработанное ПО может быть установлено на портативных аппаратных платформах (Raspberry Pi и др.) и использоваться для контроля состояния операторов в широком спектре производственных задач.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Abdulbari Bener, Erol Yildirim, Türker Özkan, Timo Lajunen Driver sleepiness, fatigue, careless behavior and risk of motor vehicle crash and injury: Population based case and control study. Journal of Traffic and Transportation Engineering (English Edition). Vol. 4. Issue 5. 2017. P. 496-502, doi: <https://doi.org/10.1016/j.jtte.2017.07.005>.
2. L. Smith, S. Folkard, C.J.M. Poole Increased injuries on night shift. The Lancet, 344 (8930) (1994), pp. 1137-1139. doi: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(94\)90636-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(94)90636-X).
3. Goodfellow et al Deep Learning / Ian Goodfellow and Yoshua Bengio and Aaron Courville. MIT Press. 2016. <http://www.deeplearningbook.org>.
4. MediaPipe. <https://developers.google.com/mediapipe>. 10 октября 2023.
5. Lugaresi, Camillo, et al. «Mediapipe: A framework for perceiving and processing reality». Third workshop on computer vision for AR/VR at IEEE computer vision and pattern recognition (CVPR). Vol. 2019. 2019.

6. Tereza Soukupova, Jan Cech Real-Time Eye Blink Detection using Facial Landmarks. 21st Computer Vision Winter Workshop. Rimske Toplice, Slovenia, February 3–5, 2016.

7. Shabnam Abtahi, Mona Omidyeganeh, Shervin Shirmohammadi, and Behnoosh Hariri. 2014. YawDD: a yawning detection dataset. In Proceedings of the 5th ACM Multimedia Systems Conference (MMSys '14). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 24–28. <https://doi.org/10.1145/2557642.2563678>.

TRANSLITERATION:

1. Abdulbari Bener, Erol Yildirim, Türker Özkan, Timo Lajunen Driver sleepiness, fatigue, careless behavior and risk of motor vehicle crash and injury: Population based case and control study. Journal of Traffic and Transportation Engineering (English Edition). Vol. 4. Issue 5. 2017. P. 496-502, doi: <https://doi.org/10.1016/j.jtte.2017.07.005>.

2. L. Smith, S. Folkard, C.J.M. Poole Increased injuries on night shift. The Lancet, 344 (8930) (1994), pp. 1137-1139. doi: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(94\)90636-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(94)90636-X).

3. Goodfellow et al Deep Learning / Ian Goodfellow and Yoshua Bengio and Aaron Courville. MIT Press. 2016. <http://www.deeplearningbook.org>.

4. MediaPipe. <https://developers.google.com/mediapipe>. 10 октябрь 2023.

5. Lugaresi, Camillo, et al. «Mediapipe: A framework for perceiving and processing reality» Third workshop on computer vision for AR/VR at IEEE computer vision and pattern recognition (CVPR). Vol. 2019. 2019.

6. Tereza Soukupova, Jan Cech Real-Time Eye Blink Detection using Facial Landmarks. 21st Computer Vision Winter Workshop. Rimske Toplice, Slovenia, February 3–5, 2016.

7. Shabnam Abtahi, Mona Omidyeganeh, Shervin Shirmohammadi, and Behnoosh Hariri. 2014. YawDD: a yawning detection dataset. In Proceedings of the 5th ACM Multimedia Systems Conference (MMSys '14). Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 24–28. <https://doi.org/10.1145/2557642.2563678>.

А.А. САВОСТИН, Д.В. РИТТЕР, Г.В. САВОСТИНА, Р.А. МАЗОРОВ
КОМПЬЮТЕРЛІК КӨРУ ӘДІСТЕРІМЕН ЖЕДЕЛ ПЕРСОНАЛДЫҢ
ШАРШАУЫН АВТОМАТТЫ ТҮРДЕ АНЫҚТАУ

Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл.

Мақалада компьютерлік көру құралдарын қолдана отырып, бейне кескіндерді талдауға негізделген адам-машина интерфейсі операторларының шаршауы мен ұйқышылдығын автоматты түрде анықтау әдісі ұсынылған. Авторлар нақты уақыт режимінде кадрда адамның көзін жұмып, есінеуін анықтау бойынша практикалық шешім әзірледі. Осы мақсатта Eye Aspect Ratio (EAR) және Mouth Aspect Ratio (MAR) арнайы скалярлық көрсеткіштері қолданылады. Көрсетілген көрсеткіштерді берілген уақыт аралығындағы

мақалада анықталған шектермен салыстыру белгілі мінез-құлық белгілері бойынша жедел персоналдың шаршауын анықтауға мүмкіндік береді. EAR және MAR көрсеткіштерін есептеу мүмкіндігі mediapipe шеңберіндегі терең жасанды нейрондық желілерді қолдана отырып, адамның бетіндегі таңдалған сілтеме нүктелерін анықтау арқылы қол жеткізіледі. Python бағдарламалау тілінде нақты өндірістік тапсырмаларда шаршауды анықтаудың ұсынылған әдісін қолдануға мүмкіндік беретін бағдарламалық жасақтама жасалды.

A.A. SAVOSTIN, D.V. RITTER, G.V. SAVOSTINA, R.A. MAZOROV

AUTOMATIC DETECTION OF OPERATIONAL PERSONNEL FATIGUE BY COMPUTER VISION METHODS

M. Kozybaev North-Kazakhstan university, Petropavlovsk.

The article proposes a method of automatic detection of fatigue and drowsiness of human-machine interface operators based on the analysis of video images using computer vision tools. The authors have developed a practical solution to detect eye closure and yawning by a person in the frame in real time. Special scalar metrics Eye Aspect Ratio (EAR) and Mouth Aspect Ratio (MAR) are used for this purpose. Comparison of these metrics with the threshold values defined in the article for a given time interval allows to detect fatigue of operating personnel by known behavioural signs. The possibility of calculating the EAR and MAR metrics is achieved by defining selected reference points on a person's face using deep artificial neural networks as part of the MediaPipe framework. Software has been developed in the Python programming language to utilise the proposed fatigue detection method in real-world production tasks.

БЕЙСЕНОВ Ж.Т.

магистр, старший преподаватель – начальник службы (ИТО) ТСБП Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, г. Петропавловск, подполковник.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СИСТЕМА ОХРАНЫ И БЕЗОПАСНОСТИ

Статья «Интеллектуальная система охраны и безопасности» представляет собой обзор современных технологий и подходов к обеспечению безопасности объектов с помощью интеллектуальных систем охраны. В статье рассматриваются основные принципы работы таких систем, а также их преимущества и возможности.

Автор статьи анализируют основные компоненты интеллектуальной системы охраны, такие как видеоаналитика, системы распознавания лиц и

голоса, датчики движения и другие. Они объясняют, как каждый из этих компонентов помогает в обнаружении возможных угроз и предотвращении незаконного проникновения на объект.

Особое внимание в статье уделяется вопросам интеграции интеллектуальной системы охраны с другими системами безопасности, такими как системы контроля доступа и видеонаблюдения. Авторы описывают преимущества такой интеграции и рассматривают ее влияние на эффективность работы системы.

Кроме того, статья обсуждает вопросы безопасности данных и конфиденциальности в контексте использования интеллектуальных систем охраны. Автор предлагают рекомендации по защите данных и обеспечению конфиденциальности, чтобы предотвратить возможные утечки информации и несанкционированный доступ к системе.

В заключение, статья подводит итоги и делает выводы о важности и эффективности использования интеллектуальной системы охраны безопасности объекта. Автор отмечают, что такие системы являются незаменимыми инструментами для обеспечения безопасности и защиты объектов от различных угроз, а также для повышения эффективности контроля и реагирования на возможные инциденты.

Статья предназначена для специалистов в области безопасности объектов, а также для всех, кто интересуется современными технологиями и подходами к охране и защите.

Ключевые слова: *система безопасности, система видеонаблюдения, система охранной, технические средства охраны, интеллектуальные системы безопасности.*

Введение. В эпоху, характеризующуюся быстрым технологическим прогрессом и ростом возможностей подключения, потребность в эффективных решениях безопасности никогда не была более острой. Интеллектуальные системы безопасности объектов, часто называемые IOSS, представляют собой передовой подход к защите физических активов, пространств и данных в различных средах. Эти системы используют возможности искусственного интеллекта, машинного обучения и Интернета вещей (ИТ) для создания динамичной и проактивной инфраструктуры безопасности.

Главной отличительной чертой и преимуществом нейронных сетей перед традиционными способами является возможность их самообучения [1].

Традиционные системы безопасности часто полагаются на статические меры, такие как замки, сигнализация и камеры наблюдения, которые могут быть подвержены человеческим ошибкам и ограничениям заранее определенных правил. Напротив, интеллектуальные системы безопасности объектов предназначены для адаптации и реагирования на развивающиеся угрозы, что делает их важным компонентом в современной постоянно меняющейся среде безопасности.

Во введении будут подробно рассмотрены ключевые компоненты, функциональные возможности и преимущества интеллектуальных систем безопасности объектов, а также представлен всесторонний обзор того, как они меняют методы обеспечения безопасности и способствуют повышению безопасности в различных областях: от умных домов до промышленных объектов и за их пределами.

Интеллектуальная система безопасности для обеспечения безопасности объектов представляет собой передовую и сложную сеть взаимосвязанных технологий, предназначенную для повышения безопасности и защиты физического пространства, такого как здание, кампус или промышленный объект. В отличие от традиционных систем безопасности, интеллектуальная система безопасности объединяет передовые технологии и искусственный интеллект для предоставления упреждающих, адаптивных и эффективных решений безопасности. Вот что это обычно включает в себя:

1. Камеры наблюдения и датчики:

Камеры высокого разрешения. Используйте камеры высокого разрешения для получения детальных изображений.

Инфракрасное и ночное видение: включите мониторинг в условиях низкой освещенности или в ночное время.

Датчики движения и звука: обнаруживают необычные движения или шумы на объекте.

2. Системы контроля доступа:

Биометрический доступ: Внедрите распознавание отпечатков пальцев, сетчатки глаза или лица для безопасного доступа.

Считыватели смарт-карт: Ограничьте вход на основе авторизованных карт доступа.

Мобильный доступ: используйте смартфоны для безопасных точек входа и выхода.

3. Обнаружение вторжений:

Защита периметра: используйте датчики и камеры для наблюдения за заборами, воротами и стенами.

Детекторы разбития стекла: выявляют несанкционированное проникновение через разбитые окна.

Датчики вибрации: обнаруживают вибрации, вызванные несанкционированным доступом или несанкционированным проникновением.

4. Интеграция и автоматизация:

Централизованное управление: управляйте всеми компонентами безопасности с центральной консоли.

Автоматические ответы: настройте автоматические оповещения и ответы на конкретные нарушения безопасности.

Интеграция с другими системами: интеграция с пожарной сигнализацией, системами HVAC и освещением для комплексного контроля.

5. Шифрование данных и кибер безопасность:

Шифрование данных: защитите каналы связи и хранимые данные для предотвращения взлома.

Регулярные обновления программного обеспечения. Поддерживайте актуальность программного обеспечения безопасности для защиты от уязвимостей.

Сегментация сети: изолируйте системы безопасности от основной сети, чтобы минимизировать поверхность атаки.

Камеры и датчики наблюдения играют решающую роль в системах безопасности и мониторинга для различных приложений, включая домашнюю безопасность, бизнес, общественные места и многое другое. Вот обзор ключевых особенностей и функций, которые вы упомянули:

Камеры высокого разрешения:

Камеры высокого разрешения предназначены для захвата детализированных изображений с исключительной четкостью и резкостью.

Они доступны в различных разрешениях, наиболее распространенными вариантами являются Full HD (1080p), 4K и даже более высокие разрешения.

Эти камеры идеально подходят для ситуаций, когда необходимы четкие визуальные доказательства, например, идентификация людей, номерных знаков или конкретных деталей на месте происшествия [2].

Камеры высокого разрешения обычно используются в системах безопасности, мониторинге дорожного движения и наблюдения за критическими зонами.

Инфракрасное и ночное видение:

Технологии инфракрасного (ИК) и ночного видения позволяют осуществлять мониторинг в условиях низкой освещенности или полной темноты.

Инфракрасные камеры используют инфракрасный свет для освещения области, которая невидима для человеческого глаза, но обнаруживается датчиком камеры.

Камеры ночного видения часто используют ИК-светодиоды для освещения и могут захватывать изображения или видео в оттенках серого или с зеленоватым оттенком.

Эти технологии имеют решающее значение для круглосуточного наблюдения и обычно используются в камерах наружного наблюдения, мониторинге дикой природы и в военных целях.

Датчики движения и звука:

Датчики движения обнаруживают движения в пределах их поля зрения и при обнаружении движения активируют оповещение или запись.

В современных системах наблюдения эти компоненты часто объединяются, чтобы обеспечить комплексные решения по мониторингу и безопасности. Например, камеры высокого разрешения, оснащенные функцией ночного видения, могут снимать четкие кадры даже в полной темноте. Датчики

движения и звука могут дополнять эти камеры, обнаруживая необычные действия и реагируя на них, повышая общую безопасность объекта или места[3].

Системы контроля доступа (СКУД) необходимы для обеспечения безопасности физических пространств и цифровых ресурсов. Они помогают регулировать, кто может входить в определенные области или получать доступ к определенной информации. Вот обзор упомянутых вами технологий:

Биометрический контроль доступа: Распознавание отпечатков пальцев: сканеры отпечатков пальцев фиксируют и сохраняют уникальные образцы отпечатков пальцев, предоставляя доступ лицам с авторизованными отпечатками пальцев. Эта технология надежна и широко используется благодаря своей точности и простоте использования.

Распознавание сетчатки: сканирование сетчатки включает в себя захват уникального рисунка кровеносных сосудов человеческого глаза. Он предлагает высокий уровень безопасности, но менее распространен из-за своего инвазивного характера.

Распознавание лиц: технология распознавания лиц идентифицирует людей по чертам лица. Это удобно и неинвазивно, но его точность может варьироваться в зависимости от качества системы и факторов окружающей среды.

Биометрический контроль доступа считается высокозащищенным, поскольку он основан на уникальных биологических особенностях, что затрудняет подделку или передачу учетных данных доступа.

Считыватели смарт-карт: Смарт-карты, такие как RFID-карты или бесконтактные смарт-карты, содержат встроенные микрочипы, в которых хранятся учетные данные доступа. При поднесении к устройству чтения смарт-карт система может проверить подлинность карты и предоставить или запретить доступ на основе информации, хранящейся на карте.

Карты контроля доступа можно легко выдавать сотрудникам, посетителям или подрядчикам, а также деактивировать или перевыпускать по мере необходимости, что повышает безопасность и контроль над разрешениями на доступ.

Мобильный доступ: Мобильный контроль доступа использует смартфоны для обеспечения безопасных точек входа и выхода. Пользователи могут установить приложение, которое взаимодействует с системой контроля доступа.

Эта технология становится все более популярной из-за ее удобства и гибкости. Пользователи могут использовать свои смартфоны для получения доступа, а администраторы могут легко управлять разрешениями и получать удаленный доступ [3].

Защита периметра: включает использование датчиков и камер для наблюдения за границами объекта, например заборами, воротами и стенами.

Датчики могут включать в себя детекторы движения, инфракрасные датчики и магнитные контакты, которые активируют сигнал тревоги, если кто-то пересекает или нарушает периметр.

Камеры могут снимать видеозаписи любых подозрительных действий или попыток несанкционированного доступа, которые можно просматривать в режиме реального времени или сохранять для последующего анализа.

Детекторы разбития стекла: Детекторы разбития стекла предназначены для выявления несанкционированного проникновения через разбитые окна или стеклянные двери.

Эти детекторы могут представлять собой акустические датчики или датчики удара, которые улавливают звук разбивающегося стекла или улавливают ударные волны, возникающие при разбииении стекла.

Когда они обнаруживают характерный звук или вибрацию, связанные с разбитием стекла, они включают сигнал тревоги, чтобы предупредить сотрудников службы безопасности или власти.

Датчики вибрации: используются для обнаружения вибраций, вызванных несанкционированным вмешательством, несанкционированным проникновением или другими физическими повреждениями таких конструкций, как двери, окна или стены.

Системы обнаружения вторжений часто работают в сочетании с другими мерами безопасности, такими как системы контроля доступа, камеры наблюдения и сигнализация, чтобы обеспечить комплексное решение безопасности. При обнаружении нарушения эти системы могут оповещать сотрудников службы безопасности, подавать звуковые сигналы, а иногда даже автоматически реагировать, запирая двери или активируя другие меры безопасности.

Централизованное управление: подразумевает возможность управлять всеми компонентами и устройствами безопасности с единой консоли или платформы. Эту центральную консоль часто называют системой управления информацией о безопасности и событиями (SIEM).

Преимущества централизованного управления включают упрощенное управление, улучшенную видимость и упрощенный мониторинг событий безопасности. Администраторы безопасности могут настраивать и контролировать различные компоненты безопасности, такие как межсетевые экраны, системы обнаружения вторжений, камеры наблюдения, системы контроля доступа и многое другое, из одного места.

Централизованное управление также помогает обеспечить более скоординированное и эффективное реагирование на инциденты безопасности, поскольку вся информация доступна из единого интерфейса.

Автоматические ответы:

Автоматизированные реакции включают в себя настройку заранее определенных действий и ответов на конкретные нарушения безопасности или инциденты. Эти автоматизированные действия могут включать оповещение соответствующего персонала, блокировку сетевого трафика, изоляцию скомпрометированных устройств или даже принятие контрмер.

Интеграция с другими системами:

Интеграция систем безопасности с другими компонентами здания и инфраструктуры, такими как пожарная сигнализация, системы HVAC (отопления, вентиляции и кондиционирования воздуха) и освещение, называется автоматизацией здания или интеграцией интеллектуального здания.

Интегрируя системы безопасности с другими компонентами, вы можете создать комплексный и скоординированный подход к безопасности. Например, если срабатывает пожарная сигнализация, система безопасности может автоматически блокировать определенные зоны, активировать камеры наблюдения и оповещать соответствующий персонал.

Интеграция с другими системами может улучшить общую ситуационную осведомленность и безопасность, а также снизить эксплуатационные расходы за счет более эффективного управления ресурсами [5].

Таким образом, централизованный контроль, автоматизированное реагирование и интеграция с другими системами являются важнейшими аспектами современных стратегий безопасности. Эти элементы расширяют возможности мониторинга, управления и эффективного реагирования на инциденты безопасности, что приводит к более надежному и эффективному обеспечению безопасности организаций.

Ваши замечания по шифрованию данных, регулярным обновлениям программного обеспечения и сегментации сети — все это важные аспекты кибербезопасности. Позвольте мне предоставить дополнительную информацию по каждой из этих тем:

Шифрование данных:— это процесс преобразования информации в код для предотвращения несанкционированного доступа. Он играет фундаментальную роль в защите данных как при передаче, так и при хранении. Существует два основных типа шифрования данных:

Шифрование при передаче: включает шифрование данных при их передаче по сети или Интернету. Secure Sockets Layer (SSL) и Transport Layer Security (TLS) — это широко используемые протоколы для шифрования данных во время веб-коммуникации (HTTPS). Виртуальные частные сети (VPN) также используют шифрование для защиты данных во время их передачи.

Шифрование при хранении: используется для защиты данных, хранящихся на устройствах, серверах или в облаке. Полнодисковое шифрование, шифрование на уровне файлов и шифрование базы данных — это некоторые методы, используемые для защиты хранящихся данных.

Регулярные обновления программного обеспечения: поддержание актуальности программного обеспечения, включая операционные системы, приложения и инструменты безопасности, имеет решающее значение для кибербезопасности. Обновления программного обеспечения часто включают исправления известных уязвимостей и недостатков безопасности. Киберпреступники часто используют устаревшее программное обеспечение для получения несанкционированного доступа к системам. Оставаясь в курсе обновлений, вы снижаете риск нарушений безопасности и утечки данных.

Сегментация сети: предполагает разделение сети на изолированные сегменты или подсети. Это делается для сдерживания угроз безопасности и минимизации поверхности атаки. Ключевые преимущества сегментации сети включают в себя:

Сдерживание нарушений. Если нарушение происходит в одном сегменте, оно с меньшей вероятностью повлияет на другие части сети. Это ограничивает ущерб и облегчает обнаружение инцидентов безопасности и реагирование на них.

Помимо этих практик, необходимы и другие меры кибербезопасности, такие как политика надежных паролей, многофакторная аутентификация (MFA), регулярные проверки и оценки безопасности, обучение сотрудников и планы реагирования на инциденты. Кибербезопасность — это непрерывный процесс, и многоуровневый подход часто является наиболее эффективным способом защиты ваших данных и систем от различных угроз.

Конечно! Удаленный мониторинг и мобильные оповещения являются важнейшими функциями в различных отраслях и приложениях, предоставляя пользователям возможность следить за своими объектами или системами на расстоянии. Вот развитие упомянутых вами моментов:

Подводя итог, можно сказать, что интеллектуальная система безопасности для обеспечения безопасности объектов — это целостный подход, который использует передовые технологии и интеллектуальные алгоритмы для эффективной защиты активов, сотрудников и конфиденциальной информации. Он обеспечивает надежную, адаптируемую и быстро реагирующую инфраструктуру безопасности, обеспечивая более безопасную среду для всех участвующих сторон.

Эти системы используют передовые технологии, такие как искусственный интеллект, машинное обучение, Интернет вещей и передовые системы наблюдения, чтобы обеспечить комплексный и упреждающий подход к безопасности. В статье представлен всесторонний обзор различных компонентов и особенностей интеллектуальных систем безопасности, подчеркнуты их преимущества в повышении безопасности и снижении уязвимостей.

Выводы:

Расширенное обнаружение угроз. Интеллектуальные системы безопасности способны обнаруживать угрозы и реагировать на них более эффективно, чем традиционные меры безопасности. Их способность анализировать данные в режиме реального времени позволяет немедленно распознавать угрозы, снижая риск взломов или атак.

Улучшенный контроль доступа. Контроль доступа к объектам имеет решающее значение для обеспечения безопасности. Интеллектуальные системы предлагают передовые механизмы контроля доступа, включая биометрию, смарт-карты и распознавание лиц, гарантируя, что только авторизованный персонал сможет войти в определенные зоны.

Экономическая эффективность. Хотя первоначальные инвестиции в интеллектуальные системы безопасности могут быть значительными, их долгосрочные выгоды часто перевешивают затраты. Они могут снизить потребность в большом количестве сотрудников службы безопасности на объекте и снизить риск нарушений безопасности, в конечном итоге экономя ресурсы.

Ориентированность на будущее: интеллектуальные системы безопасности могут адаптироваться и развиваться вместе с технологическими достижениями. Регулярные обновления и улучшения программного и аппаратного обеспечения обеспечивают их эффективность и актуальность в борьбе с возникающими угрозами.

Соответствие: во многих отраслях действуют особые правила и стандарты безопасности, которые необходимо соблюдать. Интеллектуальные системы безопасности могут помочь организациям достичь и поддерживать соответствие этим требованиям.

В заключение, интеллектуальные системы безопасности для обеспечения безопасности объектов являются важнейшей инвестицией в современном быстро развивающемся технологическом ландшафте. Они предлагают упреждающий, основанный на данных подход к защите активов, персонала и конфиденциальной информации. Используя эти системы, предприятия и организации могут не только повысить свою безопасность, но также адаптироваться к возникающим угрозам и оставаться конкурентоспособными в постоянно меняющемся мире.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан от 10 января 2015 года, №274-V «О Национальной гвардии Республики Казахстан», Астана, Акорда.
2. Асадуллаев Р.Г. 2017. Нечеткая логика и нейронные сети: учебное пособие. Белгород: БелГУ, 309.
3. Катунцев В.Г., Мусаев Р.А. Оборудование помещений объектов техническими средствами охранной и пожарной сигнализации, Учебное пособие, Военный институт, 2012 г.
4. Катунцев В.Г. Современные средства видеонаблюдения. Учебное пособие, Петропавловск, 2013 г.
5. Коптилов Е.Н., Катунцев В.Г. Нурмаханов М.Б. Система технических средств охраны «Улан» г. Петропавловск, 2020 г.

TRANSLITERATION:

1. The Law of the Republic of Kazakhstan dated January 10, 2015, No. 274-V «On the National Guard of the Republic of Kazakhstan», Astana, Akorda.
2. Asadullaev R.G. 2017. Fuzzy logic and neural networks: a textbook. Belgorod: BelSU, 309.

3. Katuntsev V.G., Musaev R.A. Equipment of premises of objects with technical means of security and fire alarm systems, Textbook, Military Institute, 2012.
4. Katuntsev V.G. Modern means of video surveillance. Textbook, Petropavlovsk, 2013.
5. Kopotilov E.N., Katuntsev V.G. Nurmakhanov M.B. The system of technical means of protection «Ulan» Petropavlovsk, 2020.

Zh.T. BEISENOV

INTELLIGENT SECURITY SYSTEM AND SAFETY

Academy National Guard of the Republic of Kazakhstan.

The article «Intelligent security and Safety System» is an overview of modern technologies and approaches to ensuring the safety of objects using intelligent security systems. The article discusses the basic principles of operation of such systems, as well as their advantages and capabilities.

The author of the article analyzes the main components of an intelligent security system, such as video analytics, face and voice recognition systems, motion sensors and others. They explain how each of these components helps in detecting possible threats and preventing illegal entry into the facility.

Special attention is paid in the article to the integration of an intelligent security system with other security systems, such as access control and video surveillance systems. The authors describe the advantages of such integration and consider its impact on the efficiency of the system.

In addition, the article discusses the issues of data security and confidentiality in the context of the use of intelligent security systems. The authors offer recommendations on data protection and confidentiality to prevent possible information leaks and unauthorized access to the system.

In conclusion, the article summarizes and draws conclusions about the importance and effectiveness of the use of an intelligent security system of the facility. The authors note that such systems are indispensable tools for ensuring the safety and protection of facilities from various threats, as well as for improving the effectiveness of monitoring and responding to possible incidents.

The article is intended for specialists in the field of facility security, as well as for anyone interested in modern technologies and approaches to security and protection.

Ж.Т. БЕЙСЕНОВ

ИНТЕЛЕКТУАЛДЫ КҮЗЕТ ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК ЖҮЙЕСІ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан академиясы.

«Интеллектуалды күзет және қауіпсіздік жүйесі» мақаласы зияткерлік күзет жүйелері арқылы объектілердің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің заманауи технологиялары мен тәсілдеріне шолу болып табылады. Мақалада

мұндай жүйелердің негізгі принциптері, сондай-ақ олардың артықшылықтары мен мүмкіндіктері қарастырылады.

Мақала авторы бейне аналитика, бет пен дауысты тану жүйелері, қозғалыс сенсорлары және т.б. сияқты интеллектуалды қауіпсіздік жүйесінің негізгі компоненттерін талдайды. Олар осы компоненттердің әрқайсысы ықтимал қауіптерді анықтауға және объектіге заңсыз кірудің алдын алуға қалай көмектесетінін түсіндіреді.

Мақалада зияткерлік қауіпсіздік жүйесін қол жеткізуді басқару және бейнебақылау жүйелері сияқты басқа қауіпсіздік жүйелерімен біріктіру мәселелеріне ерекше назар аударылады. Авторлар мұндай интеграцияның артықшылықтарын сипаттайды және оның жүйенің тиімділігіне әсерін қарастырады.

Сонымен қатар, мақалада ақылды қауіпсіздік жүйелерін пайдалану контекстінде деректер қауіпсіздігі мен құпиялылық мәселелері талқыланады. Авторлар ақпараттың ағып кетуіне және жүйеге рұқсатсыз кіруге жол бермеу үшін деректерді қорғау және құпиялылық бойынша ұсыныстар ұсынады.

Қорытындылай келе, мақала объектінің қауіпсіздігін қорғаудың зияткерлік жүйесін пайдаланудың маңыздылығы мен тиімділігі туралы қорытынды жасайды және қорытынды жасайды. Авторлар мұндай жүйелер объектілердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және әртүрлі қауіптерден қорғау, сондай-ақ ықтимал оқиғаларды бақылау мен оларға жауап берудің тиімділігін арттыру үшін таптырмас құрал екенін атап өтеді.

Мақала объектілердің қауіпсіздігі саласындағы мамандарға, сондай-ақ қазіргі заманғы технологиялар мен қорғау мен қорғау тәсілдеріне қызығушылық танытқандарға арналған.

УДК 681.5

**Д.С. ЕРГАЛИЕВ¹, Р.К. АНАЯТОВА², А.Қ. ҚАДЫР³,
А.Б. КОРЖУМБАЕВ⁴**

¹техника ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), Азаматтық авиация академиясының авиациялық техника және технологиялар кафедрасының профессоры, Алматы;

²докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, Азаматтық авиация академиясының авиациялық, Алматы;

³азаматтық авиация академиясының магистранты, Алматы;

⁴азаматтық авиация академиясының магистранты, Алматы.

АУА-РАЙЫНЫҢ ҚИЫН ЖАҒДАЙЛАРЫНДА АВИАЦИЯЛЫҚ ТЕХНИКАНЫҢ ҰШУЫН ТЕХНИКАЛЫҚ-АҚПАРАТТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Ғылыми мақалада күрделі ауа-райы жағдайында авиациялық техниканың ұшуын техникалық-ақпараттық қамтамасыз етудің ерекшеліктері талданады. Қалыпты ауа-райында ұшудан айырмашылығы, күрделі ауа-райында ұшу жоғары кәсібилік пен тәжірибені қажет етеді. Алайда, бұл фактор әрқашан шешуші бола бермейді. Әуе кемесі-бұл ең алдымен техника және өте күрделі.

Ғылыми мақалада «әуе кемесі-экипаж – орта» эргатикалық жүйесінің жұмыс істеу процесінде болатын белгісіздік түрлері мен көздері қарастырылады. Ауа-райының қиын жағдайларында авиациялық техниканың ұшу қауіпсіздігін ақпараттық-техникалық қамтамасыз етуге ерекше назар аударылды. Әуе кемесінің қозғалыс траекториясына әсер етуі мүмкін сыртқы бұзушылықтардың әсерін талдауға ерекше назар аударылады. Әуе құрылысын дамытудағы елеулі жетістіктерге қарамастан, қолайсыз ауа райы жағдайында ұшу кезіндегі тәуекелдермен байланысты бірқатар проблемалар әлі шешілген жоқ.

Түйін сөздер. *күрделі ауа-райы, авиациялық техника, эргатикалық жүйесі, ақпараттық-техникалық, әуе кемесі, басқару объектілері, модельдер, автоматты басқару жүйелері.*

Кіріспе. Авиациялық техниканы пайдалану қауіпсіздігі саласындағы зерттеулер бүгінде жаңа тәсілдерді, әдіснамалар мен технологияларды қолдануды қажет етеді. Бұл келесі себептерге байланысты:

- ұшу жылдамдығы мен биіктігінің күрт өсуі; ұшуды орындауға метеорологиялық шектеулердің кеңеюі;
- әуе қозғалысының қарқындылығының артуы;
- өлшемдердің ұлғаюы және жаңа буын ӘК автоматтандыру деңгейінің жоғарылауы нәтижесінде құрылымның күрделенуі;
- қартаю техникасын пайдалануға байланысты қосымша факторлардың пайда болуы;

- кейбір мемлекеттердің экономикалық жағдайына байланысты пайдалану жағдайларының ерекшеліктері;
- ұшу құрамын да, авиациялық қамтамасыз ету қызметтерінің мамандарын да қосымша даярлау және қайта даярлау қажеттілігінің туындауы;
- ұшуды орындауға және қамтамасыз етуге байланысты технологиялық процестерді компьютерлендіру;
- "шыны кабиналарды" немесе жоғары Ақпараттық технологиялар кабиналарын енгізу.

Зерттеу әдістемесі. «ӘК-экипаж-орта» эргатикалық жүйесін зерттеуге жүйелі көзқарас кейбір ұғымдарды, атап айтқанда, Жүйелік қауіпсіздік, жүйелік диагностика, эргатикалық жүйенің жұмыс істеуінің ақпараттық кеңістігі, техногендік тәуекел және т. б. нақтылауды және келісуді талап етеді.

Осылайша, «ӘК-экипаж ортасы» эргатикалық жүйесін пайдалану процесін зерттеуге жүйелі тәсілді қолданудың мақсаты кеңістікте эргатикалық жүйесін пайдаланудың жүйелік қауіпсіздігін, оның нақты қасиеттері мен мүмкіндіктерін қамтамасыз ету болып табылады. Бұл тәсіл авиацияда бұрыннан бар «анықтау және түзету» қағидатының орнына «көздеу және алдын алу» қағидатын енгізуге мүмкіндік береді.

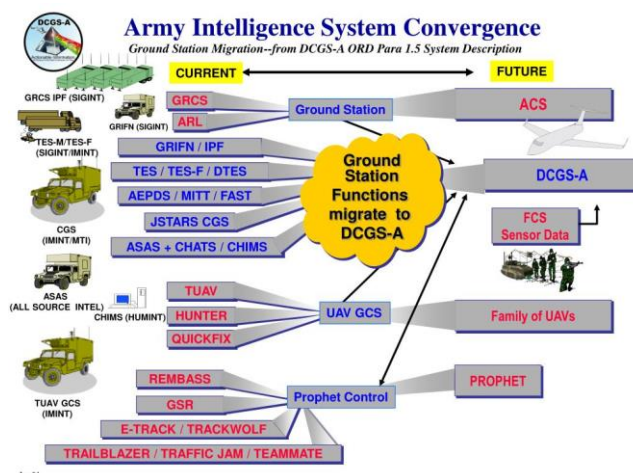
Пайдалану процесін зерттеуге жүйелі көзқарас нәтижелері келтірілген жүйелік талдауды енгізуді көздейді. Атап айтқанда, зерттелетін эргатикалық жүйенің негізгі ерекшеліктері:

- эргатикалық жүйесін басқарудың дәстүрлі емес объектісі ретінде сипаттайтын қасиеттер, атап айтқанда оны пайдаланудың әртүрлі кезеңдерінде шешім қабылдайтын адамдар (адамдар топтары) және т. б.;
- жүйенің қасиеттері мен мүмкіндіктері кеңістігіндегі әртүрлі белгісіздіктер, атап айтқанда ақпараттық;
- осы Жүйенің жұмыс істеуіне байланысты тәуекел;
- субъектінің (экипаждың) және тәуекел объектісінің (әк және субъект әрекет ететін орта) нақты айқындалған.

«ӘК-экипаж-орта» эргатикалық жүйесін жұмыс істеуінің жүйелік қауіпсіздігі осы жүйенің қалыпты жұмыс істеуіне кедергі келтіретін жанжалдың, тәуекелдің және қауіптің барлық факторларын анықтаумен қамтамасыз етіледі[1].

Бүгінгі таңда адамзат зерттеу нәтижелері болып табылатын деректердің едәуір көлемін жинады: әр түрлі типтегі ұшақтардың жұмыс істеуі мен жұмыс істеу процестері; ұшқыштардың кәсіби қызметінің ерекшеліктері; ұшақтарға техникалық қызмет көрсету және жөндеу технологиялары; әуе қозғалысын басқару және т.б. зерттеудің әр саласында ұшу кезінде қауіп пен ерекше жағдайларды тудыратын жағымсыз факторлардың кең тізімі бар. Мысалы, баяндалған тұжырымдама шегінде экипаж үшін қауіп факторлары болып табылатын эргатикалық жүйесін істен шығуларының толық тізбесі жасалды.

Жүйелік талдау нәтижелеріне зерттелетін жүйенің жүйелік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі одан әрі іс-шаралар негізделеді (сур.2).

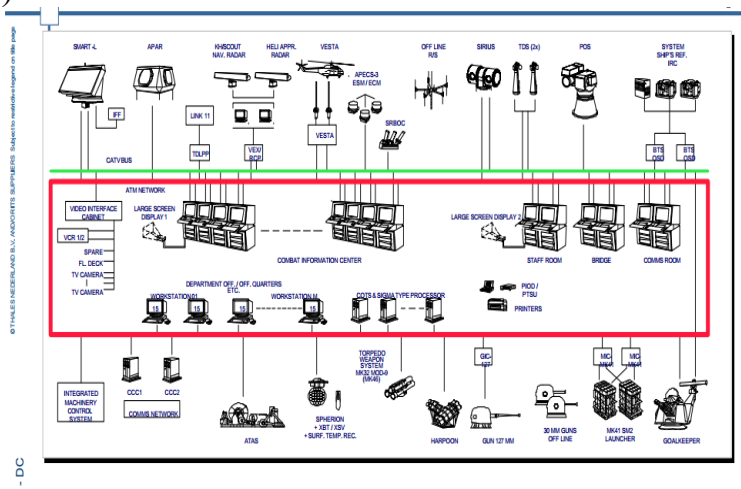

Сурет 2 - Жүйелі диагностиканың перспективалары

Зерттеу нәтижелері. «Әуе кемесі-экипаж-орта» эргатикалық жүйесінің контурындағы ақпараттық ағындар мен белгісіздік[3].

«ӘК-экипаж орта» эргатикалық жүйесін құрылымында айналатын ақпараттық ағындарды шартты түрде бес топқа бөлуге болады:

- 1) Жаксы ресімделген ақпараттан тұратын ағындар (әдетте бұл сандық түрде дәл беруге болатын сипаттамалар);
- 2) ауызша немесе мәтіндік ақпараттан тұратын ағындар, мысалы, лингвистикалық айнымалылар түрінде ұсынылуы мүмкін;
- 3) сандық және лингвистикалық деректердің бірігуі нәтижесінде пайда болатын ағындар (1-ші және 2-ші топтардың екі немесе одан да көп ағындарының қиылысу немесе бірігу тәсілімен қалыптастырылады);
- 4) анық емес сандық репродукциясы бар ақпарат (мысалы, сараптамалық бағалау);
- 5) ресімдеу мүмкін емес ақпарат (мүмкін белгісіздіктің жоғары дәрежесіне байланысты) (сур. 3).

Сурет 3 – «ӘК-экипаж орта» эргатикалық жүйесін құрылымы

Зерттеу нәтижелері «ӘК экипаж-орта» эргатикалық жүйесінде дәстүрлі емес басқару объектілері болып табылатын үш негізгі құрамдас бөлік бар екенін көрсетті. Авиациялық оқиғалар мен инциденттер туралы деректерді талдау белгісіздік көзі болып табылатын және тәуекел субъектісінің қызметтің белгіленген мақсатына жету мүмкіндіктерін іске асыруға айтарлықтай кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірнеше тобын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл факторлар, шын мәнінде, жүйе элементтерінің өзара әрекеттесуінің бұзылуына әкелетін алғышарттар (көптеген жағдайларда жасырын) болып табылады. Осы алғышарттарды анықтау олардың құбылыстар туралы заңдылықтарын табуға және олардың көріну сәттерін қамтамасыз етуге ықпал етеді, бұл «көздеу және алдын алу» қағидатын іске асыруға сәйкес келеді[4].

Осылайша, біз «ӘК экипаж қоршаған ортаны» пайдалану процесінде белгісіздіктің негізгі көздері болуы мүмкін деп дау айта аламыз:

- ұшқыштың (экипаждың) пилоттық кабинаны автоматтандырудың жоғары технологиялық құралдарымен өзара іс-қимылы;
- ұшқыштың (экипаждың) картаю техникасымен өзара әрекеттесуі;
- ұшу құрамын кәсіби даярлаудың кемшіліктері;
- экипажды ақпараттық қамтамасыз етудің кемшіліктері;
- қоршаған ортаның әсері; қамтамасыз ету қызметтерінің жұмысындағы қателіктер мен кемшіліктер (атап айтқанда, техникалық қызмет көрсету және жөндеу қызметтері, әуе қозғалысын басқару, метеорологиялық қамтамасыз ету және т. б.);
- реттеуші құжаттарды түсіндірудің түсініксіздігі;
- әк құрылымдық кемшіліктерінің болуы;
- коммерциялық мақсаттарды қудалау;

энергоақпараттық ықпал ету; жердегі және ӘК бортындағы террористік және бұзақылық акциялар қаупі.

Зерттеу нәтижелерін талқылау. «ӘК-экипаж-орта» ЭС пайдалану процесін зерттеуде ең қызықтысы техногендік тәуекел - күрделі техникалық жүйе элементтерінің жұмыс істеу процесіне тән және белгісіздік факторлары болған кезде қолайсыз жағдайды еңсерумен байланысты объективті-субъективті категория болып табылады. Техногендік тәуекел, әдетте, шешім қабылдау процесінде көрінеді. Бұл санат ЭС-тің нақты күйінің жұмыс істеу мақсатынан (күтілетін нәтиже) ауытқу дәрежесін және қолайсыз жағдайды жеңе алмаған жағдайда шығындар деңгейін көрсетеді, сонымен қатар басқарылатын (басқарылмайтын) факторлардың әсерін және СТС элементтері арасындағы байланыстардың әртүрлі түрлерін ескереді. Бұл анықтама СТС зерттеуіне жүйелік тәсілге негізделген және көптеген сыртқы және ішкі қауіп факторларының СТС жұмыс істеу процесіне және жүйенің эргатикалық компоненттерінің тәуекелге қатынасына әсерін талдау қажеттілігін көрсетеді[5].

Ең үлкен тәуекел ұшуды орындау процесіне байланысты екені түсінікті. Ол екі негізгі категорияның тәуекелін біріктіреді - ұшу кезінде туындауы мүмкін күтпеген жағдайлармен байланысты динамикалық және техникалық

компоненттің техникалық жағдайымен байланысты статикалық. Бұл тәуекелді қалыпты пайдалану, ұшу жағдайларының күрделенуі, Төтенше және Апатты жағдайлар сияқты ұшу жағдайларының түрлерімен салыстырған жөн.

Мұндай талаптар аппараттың өлшеу ортасына оңтайлы шешімдер теориясын, жасанды интеллект пен бұлыңғыр жүйелерді тартуға әкелді. Объектілердің сандық емес қасиеттерін өлшеу қажеттілігі жалпы (өкілдік) өлшеу теориясын құруға ықпал етеді. Атап айтқанда, Өлшем теорияларының, таразылардың және бұлыңғыр жиындардың сәтті үйлесімі алынды. Қазіргі уақытта "өлшеу" ұғымы тиістілік функциясы мен бұлыңғырлық дәрежесін анықтауда қолданылады. Шешім қабылдау жүйелерінде логикалық тұжырымды жүзеге асыруда тиімді болатын өлшеу шкалаларының түрлері де анықталады. Теориялардың осындай интеграциясы нәтижесінде интеллектуалды өлшеу тұжырымдамасы пайда болды.

Қорытынды. Жоғарыда келтірілген ойлар уақыт пен кеңістікте бөлінген көп сатылы шешім қабылдау міндеті ретінде "ӘК экипаж қоршаған орта" эргатикалық жүйесінің жүйелік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді тұжырымдауға мүмкіндік береді. Тапсырма кіріс параметрлерінің (эргатикалық жүйенің қасиеттері мен мүмкіндіктерін бағалау) осындай комбинациясын табудан тұрады, ол үшін бастапқы мәннің (тәуекелдің) мәні минималды болады.

Тәуекелді талдау мен модельдеудің қолданыстағы тәсілдері шегінде негізінен Ықтималдықтар теориясы мен математикалық статистиканың негізгі ережелеріне негізделген тәсілдер қолданылады. Бұл тәсілдер статистикалық мәліметтердің болуын қамтамасыз етеді, олар өз типтері бойынша сандық болуы керек. Осыған қарамастан, "ӘК-экипаж-орта" эргатикалық жүйесінің қасиеттерінің кеңістігі анизотропты құрылымға ие және әртүрлі ақпараттық типтегі деректерді қамтиды, олардың едәуір бөлігі сапалы мәліметтерден, атап айтқанда сараптамалық бағалаулардан тұрады. Бұл "әк экипаж-орта" ЭС қасиеттерінің ақпараттық кеңістігін және динамикалық шектеулері бар шкала ретінде тәуекел шкаласын қалыптастыра алатын интеллектуалды өлшеу аппаратын қолдануды талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Р.К. Самохин. Техническое обслуживание полетов. Изд-во «Микс». 2021.
2. П.А. Борейко. Влияние погодных условий на динамику полета летательных аппаратов. Днепропетровск. 2016.
3. Д.С. Бурков. Техническое обслуживания воздушного судна при обледенении. Прогресс. 2017.
4. В.С. Бондарь. Факторы риска эргатической системы. Санкт - Петербург. 2015.
5. П.З. Береговой. Метеорологическое обеспечение полётов. Прогресс. 2013.

TRANSLITERATION:

1. R.K. Samokhin. Flight maintenance. Publishing house "Mix". 2021.
2. P.A. Boreyko. The influence of weather conditions on the flight dynamics of aircraft. Dnepropetrovsk. 2016.
3. D.S. Burkov. Maintenance of the aircraft during icing. Progress. 2017.
4. V.S. Bondar. Risk factors of the ergatic system. St. Petersburg. 2015.
5. P.Z. Beregovoy. Meteorological support of flights. Progress. 2013.

Д.С. ЕРГАЛИЕВ, Р.К. АНАЯТОВА, А.К. КАДЫР, А.Б. КОРЖУМБАЕВ
Академии гражданской авиации, Алматы.

В научной статье анализируются особенности технико-информационного обеспечения полетов авиационной техники в сложных погодных условиях. В отличие от авиapolетов в нормальных метеоусловиях, полеты при сложных метеоусловиях требуют более высокого профессионализма и опыта. Однако не всегда этот фактор является решающим. Воздушное судно – это в первую очередь техника, причем достаточно сложная.

В научной статье рассматриваются виды и источники неопределенности, возникающей в процессе функционирования эргатической системы "воздушное судно-экипаж - среда". Особое внимание было уделено информационно-техническому обеспечению безопасности полетов авиационной техники в сложных погодных условиях.

D.S. ERGALIEV, R.K. ANAYATOVA, A.K. KADYR,
A.B. KORZHUMBAEV
Academy of Civil Aviation, Almaty.

The scientific article analyzes the features of technical and information support for aviation equipment flights in difficult weather conditions. Unlike air flights in normal weather conditions, flights in difficult weather conditions require higher professionalism and experience. However, this factor is not always decisive. An aircraft is primarily a technique, and it is quite complex.

The scientific article examines the types and sources of uncertainty arising in the process of functioning of the ergatic system "aircraft-crew - environment". Special attention was paid to information and technical support of aviation safety in difficult weather conditions.

ӘОЖ 623:658.7

М.Е. БАТЫРОВ¹, О.Т. КОПАБАЕВ²

п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университеті қару-жарақ және әскери техниканы ғылыми зерттеу институтының бастығы, полковник, Астана қ.;

²магистр, ұлттық ұлан қызметтік-жауынгерлік іс-қимылын қамтамасыз ету кафедрасының оқытушысы, полковник, Астана қ.

ІШКІ ҚАРУЛЫ ҚАҚТЫҒЫСТА БРИГАДАЛЫҚ БУЫН ҚАРУ ЖАРАҒЫ МЕН ӘСКЕРИ ТЕХНИКАСЫН ЖӨНДЕУГЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫ ТАЛДАУ

Бұл жұмыс ішкі қарулы қақтығыста бригадалық буынның қару-жарағы мен әскери техникасын жөндеуге әсер ететін факторларды талдайды. Жөндеу жұмыстарының тиімділігін немесе тиімсіздігін анықтайтын себептерді анықтауға және олардың ел ішіндегі соғыс қимылдарының барысына әсерін бағалауға баса назар аударылады. Зерттеу ресурстардың қол жетімділігі, қызметкерлердің біліктілігі, техникалық қолдау деңгейі және жанжалдағы логистика сияқты факторларды қамтиды.

Түйінді сөздер: *қару-жарақ, әскери техника, жөндеу, бригадалық буын, ішкі қарулы қақтығыс, ресурстар, біліктілік, логистика, тиімділік.*

Көрші елде (РФ) қару-жарақ пен әскери техниканы жөндеу қажеттіліктерін анықтау, Солтүстік Кавказ аумағында қарулы қақтығыстарды жүргізу тәжірибесін зерделеу және жалпылау негізінде жүзеге асырылады.

Батальондық-тактикалық топтардың нақты жауынгерлік міндеттерді орындауы кезінде бригаданың қару-жарақ пен әскери техниканың істен шығуын есептік болжау, әдетте, нәтижелердің төмен сенімділігіне байланысты жүргізілмеді[1].

1994-1996 және 1999-2001 жылдардағы Солтүстік Кавказдағы қарулы қақтығыстар тәжірибесіне сәйкес, ақаулы қару-жарақ пен әскери техниканың істен шығу себептері бойынша таралуының өзгеруі 1 және 2-кестеде келтірілген[2, 3].

1-кесте. Жауынгерлік зақымданулар мен техникалық себептер бойынша ҚЖжӨТ істен шығуының орташа арақатынасы (ақаулы ҚЖжӨТ жалпы санының%)

ҚЖжӨТ түрі	1994-1996 жж		1999-2001 жж	
	Жауынгерлік зақымдану	Техникалық себептер	Жауынгерлік зақымдану	Техникалық себептер
ЗАҚЖ	10	90	4	96
БҚЖТ	45	55	5	95
АК	28	72	3	97

2-кесте. Жөндеу түрлері бойынша техникалық себептер бойынша ҚЖжӘТ істен шығуын бөлу (ақаулы машиналардың жалпы санынан %)

ҚЖжӘТ түрі	1994-1996 жж				08.1999-08.2001 жж			
	ТР	ОЖ	КЖ	БВП	ТР	ОЖ	КЖ	БВП
ЗАҚЖ	69	16	15	-	83	-	15	2
БҚЖТ	91	6	3	-	96	2	1,5	0,5
АК	80	5	5	10	95	2,5	1	1,5

Жауынгерлік зақым бойынша ҚЖжӘТ істен шығу сипаттамалары.

Жауынгерлік зақым бойынша ҚЖжӘТ техникасының істен шығуы көбінесе жау қолданатын жеңіліске байланысты. Зақымдану құралдарына байланысты жауынгерлік зақым бойынша істен шығудың таралуы 3, 4-кестеде көрсетілген [2, 3].

3-кесте. ҚЖжӘТ-ның әртүрлі зақымдану құралдарынан істен шығуын бөлу (зақымдалған машиналардың жалпы санының%)

Зақымдану құралдары	1999 – 2002 жж
атыс қаруы	50 – 60 (%)
миналар (фугастар)	20 – 25(%)
РПГ	20 – 25(%)

4-кесте. Жөндеу түрлері бойынша жауынгерлік зақымданудан ҚЖжӘТ-ның істен шығуын бөлу (зақымдалған машиналардың жалпы санынан%)

АК түрі	Жөндеу түрі	1999 - 2002 жж
доңғалақты машиналар	ТР	43
	ОЖ	5
	КЖ	8
	ҚА	44

Техниканы, жүргізушілерді және тасымалданатын жеке құрамды зақымдаудың негізгі құралдары атыс қаруы, миналар мен фугастар, танкке қарсы құралдар болды, оларда күрделі жөндеуді қажет ететін және қалпына келтіруге жатпайтын машиналар саны артады.

Жауынгерлік зақым бойынша істен шыққан кезде ағымдағы жөндеудің еңбек сыйымдылығы 100 адамға-сағатқа, яғни орташа жөндеудің еңбек сыйымдылығына жақындады. Жалпы алғанда, 1994-1996 және 1999-2001 жылдардағы қарулы қақтығыс қимылдары үшін ҚЖжӘТ-ның жауынгерлік зақымданулар бойынша күрделі жөндеуге және қайтарымсыз шығындарға үлкен шығуы тән.

ҚЖЖӘТ-ның күрделі жөндеуге шығуының және қайтарымсыз шығындардың едәуір артуы қазіргі заманғы жауынгерлік іс-қимылдарға тән жалпы заңдылық болып табылады, бұл жоғары дәлдіктегі жеңіліс құралдарының пайда болуына байланысты. Сонымен қатар, мұндай жеңіліс құралдары жоқ заңсыз қарулы құрылымдарға қарсы күресте, зақымданудың ауырлығының артуы, көбінесе әскерлердің, әсіресе елді мекендер мен таулы-орманды жерлерде әрекет ету тәсілдеріне байланысты [3].

1999 жылдың тамызында Дағыстан Республикасында қарулы қақтығыс қимылдары үшін әскерлер тобын құру кезінде, келуші бөлімдер мен бөлімшелердің құрамында жөндеуді қажет ететін қару-жарақ пен әскери техниканың едәуір саны болды, оның ішінде қозғалтқыштарды, беріліс қораптарын және басқа агрегаттарды ауыстыру. Ақауларды жою және қару-жарақ пен әскери техниканы жауынгерлік қолдануға дайындау үшін 4-6 сағат, ал кейбір жағдайларда бір тәуліктен астам уақыт қажет болды [1, 2, 3].

Сонымен қатар, әскерлер топтарын құру және жауынгерлік іс-қимылдарға дайындық кезеңінде жеке құрамның нашар дайындығы, экипаждармен есеп реттелмеуі, жеке құрамның лауазымдық мақсатына сәйкес келмеуі салдарынан қару-жарақ пен әскери техниканың істен шығуының көптеген жағдайлары болды.

Жауынгерлік іс-қимылдарды құру және дайындық кезеңдерінде ҚЖЖӘТ жөндеуге үлкен қажеттіліктердің себептері:

құрамалар мен бөлімдердегі, әсіресе бөлімшелердегі және техникалық қамтамасыз ету бөлімдеріндегі жеке құрамның ішінара жиынтығы;

қару-жарақ пен әскери техниканы пайдалануға, қосалқы бөлшектерді, қару-жарақ пен әскери техникаға материалдар мен керек-жарақтарды сатып алуға арналған шығыстарды қаржыландыруды күрт қысқарту;

әртүрлі деңгейдегі командалық және инженерлік-техникалық құрам тарапынан қару-жарақ пен әскери техниканың жай-күйі мен мазмұнына қойылатын талаптарды төмендету, оларды пайдалануды ұйымдастыру;

қару-жарақ пен әскери техника паркінің қартаюы құрамалар мен бөлімдерге жеткізілімдердің күрт төмендеуіне, жаңа және күрделі жөндеуден өткен қару-жарақ пен әскери техникаға байланысты;

қысқартылған құрамның, кадрдың құрамалары мен бөліктерінде, базаларда, арсеналдар мен қоймаларда ұзақ уақыт сақтауға жататын қару-жарақ пен әскери техника санының едәуір өсуі;

жеке құрамның құрамалар мен бөлімдердің кәсіби даярлық деңгейін төмендету;

бөлімдерді даярлаудың қысқа мерзімдері, жеке құрам бөлімдерді толық жасақтауға жіберуге дайындық мерзімінен бірнеше күн бұрын келіп түсті және тұрақты орналасу пункттерінде қару-жарақ пен әскери техниканы жауынгерлік қолдануға дайындау бойынша жұмысқа іс жүзінде қатыспады.

1994-1996 және 1999-2001 жылдардағы операциялардағы жауынгерлік зақымданулар бойынша ҚЖЖӘТ-ның істен шығуы күрделі жөндеу мен

қайтарымсыз шығындардың басым болуымен сипатталады. Бүлінген машиналардың жалпы санының 85%-не дейін қамтыды. 1999-2001 жылдардағы операцияда доңғалақты автомобиль техникасының күрделі жөндеуі мен қайтарымсыз шығындарының үлесі төмендеп, 44% құрады. Жалпы алғанда, 1994-1996 және 1999-2001 жылдардағы қарулы қақтығыс қимылдары үшін қару - жарақ пен әскери техниканың жауынгерлік зақымданудан күрделі жөндеуге және қайтарымсыз шығындарға үлкен шығуы тән [1, 2, 3].

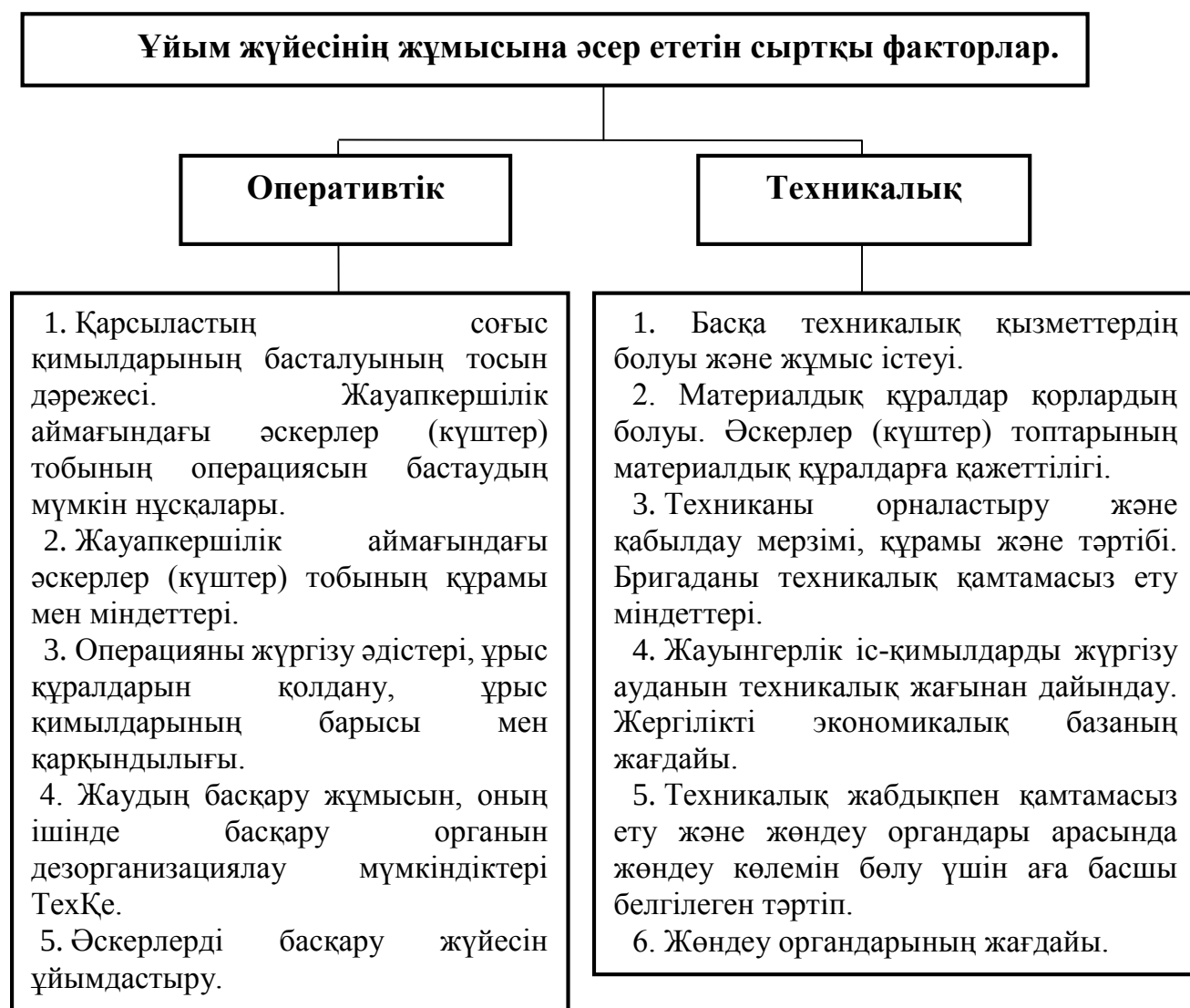
Кейбір әскери бөлімдерде 30% ӘТ дейін жөндеу қажет болды. Орташа алғанда, әр бөлімшенің 5-10 бірлігі қозғалтқыштарды, жүріс бөлігінің элементтерін, беріліс қорабын, электр-арнайы жабдықтың тораптары мен аспаптарын ауыстыруды талап етті. Ең осал үлгілердің қозғалғыштығын анықтайтын құрылымдық элементтер болды.

Қарулы қақтығыстарда ҚЖжӘТ-ның істен шығуының кеңістіктік уақыт көрсеткіштері, әдетте, ауқымды қарулы қақтығыс қимылдарында туындауы мүмкін аудандарға ұқсас үлкен шығындардың нақты анықталған аудандарының болмауымен сипатталады.

Қару-жарақ пен әскери техниканың техникалық себептермен де, жауынгерлік зақымдармен де үлкен істен шығуының ең тән орындарының бірі әскерлерді тағайындалған аймақтарға ұсыну маршруттары, бөлімдер мен бөлімшелерді қайта топтастыру кезінде материалдық құралдарды тасымалдау жолдары болып табылады [3].

Тікелей қарулы қақтығыс қимылдары барысында қару-жарақ пен әскери техниканың істен шығуы елді мекендерді, басым биіктіктерді, асуларды игеру кезінде, заңсыз қарулы құралымдарды бұғаттау кезінде және олардың блоктау аудандарынан шығу әрекеттері кезінде болуы мүмкін. Қару-жарақ пен әскери техниканың істен шығуының кеңістіктік көрсеткіштерінің тән ерекшелігі бригадада, әдетте, танк және басқа взводтармен күшейтілген роталар негізінде құрылған тактикалық топтардың құрамы мен әрекет ету тәсілдеріне байланысты.

Уақытша құралымдардың автономды іс-қимылдары барысында қару-жарақ пен әскери техника істен шыққан аудандарда, оның ішінде жоқ үлгілер болуы мүмкін. Батальондық тактикалық топтар құрылатын батальондар штатында оларды жөндеуге қаражат жоқ, оларды қалпына келтіру үшін күштер мен құралдардың құрамына тиісті талаптар қояды.

1 сурет- Жөндеуді ұйымдастыру және жұмыс істеуге әсер ететін сыртқы факторлардың жіктелуі

2 сурет-Жұмыс істеуге әсер ететін ішкі факторлардың жіктелуі

Қорытынды. Осылайша, жөндеуді ұйымдастыру жүйесінің жұмысына әсер ететін ішкі және сыртқы факторлар жөндеу органдарының жұмыс ерекшеліктерімен және оларды қолданумен байланысты ерекшеліктермен, сондай-ақ қарулы қақтығыс қимылдарының сипатымен, жер бедерімен және жергілікті өнеркәсіптік базаның болуымен байланысты ұйымдастырушылық болады деген қорытынды жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ақпараттық сайт. [Электрондық ресурс] - URL: www.cast.ru/files/new-Russianarmysm/pdf
2. Ақпараттық сайт. [Электрондық ресурс] - URL: www.vpk-news.ru/sites/default/files/pdf/VPK_11_479.pdf
3. Ақпараттық сайт. [Электрондық ресурс] - URL: www.e-reading.club/bookreader.php/.../Milyukov_-_Ya_-_Kalibr_10.html

TRANSLITERATION:

1. Ақпараттық сайт. [Elektrondyq resurs] - URL: www.cast.ru/files/new-Russianarmysm/pdf
2. Ақпараттық сайт. [Elektrondyq resurs] - URL: www.vpk-news.ru/sites/default/files/pdf/VPK_11_479.pdf
3. Ақпараттық сайт. [Elektrondyq resurs] - URL: www.e-reading.club/bookreader.php/.../Milyukov_-_Ya_-_Kalibr_10.html

М.Е. БАТЫРОВ, О.Т. КОПАБАЕВ

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ ВЛИЯЮЩИХ НА РЕМОНТ ВООРУЖЕНИЯ И
ВОЕННОЙ ТЕХНИКИ БРИГАДНОГО ЗВЕНА ВО ВНУТРЕННЕМ
ВООРУЖЕННОМ КОНФЛИКТЕ

Национальный университет обороны Республики Казахстан.

Данная работа анализирует факторы, влияющие на ремонт вооружения и военной техники бригадного звена во внутреннем вооруженном конфликте. Основное внимание уделяется выявлению причин, обуславливающих эффективность или неэффективность ремонтных работ, и оценке их влияния на ход военных действий внутри страны. Исследование охватывает факторы, такие как доступность ресурсов, квалификация персонала, уровень технической поддержки и логистики в условиях конфликта.

М.Е. BATYROV, O.T. KOPABAEV

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE REPAIR OF BRIGADE-
LEVEL WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT IN AN INTERNAL ARMED
CONFLICT

National Defense University of the Republic of Kazakhstan, Astana c.

This work analyzes the factors influencing the repair of weapons and military equipment of the brigade level in the internal armed conflict. The main focus is on identifying the causes of the effectiveness or inefficiency of repair work, and assessing their impact on the course of military operations within the country. The study covers factors such as the availability of resources, the qualifications of staff, the level of technical support and logistics in conflict situations.

УДК 355.01

Д.В. НИКИТЕНКО

начальник цикла ракетно-артиллерийского обеспечения войск кафедры вооружения и стрельбы Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СПОСОБОВ И СРЕДСТВ УПРАВЛЕНИЯ ОГНЕМ АРТИЛЛЕРИИ

В статье изложены рекомендации по действиям специалистов артиллерии (офицеров и сержантов) по разведке и поражению целей с закрытых огневых позиций самостоятельно с применением различных доступных способов и средств для корректирования огня. Роль электронных средств наблюдения в артиллерийской разведке.

Ключевые слова: беспилотник, корректирование огня, разведка цели, маскировка, наблюдение, боевая задача

Наблюдая за опытом боевого применения артиллерийских подразделений в районах боевого соприкосновения конфликтующих сторон, ведущих огонь с закрытых огневых позиций, мы видим, что управление огнем артиллерии (как минометной, так и ствольной, и реактивной) очень часто не только децентрализовано, но и фрагментарно. Это связано с тем, что вся стратегическая концепция заключена в том, что любые боевые действия современного формата носят образ партизанского (повстанческого) типа. В таких условиях представители противоборствующих сторон ведут охоту друг на друга мелкими подразделениями без прямого боевого столкновения, стремятся дезорганизовать

Очень часто артиллерийский командир, действующий с закрытой огневой позиции, получив первичные данные по цели (чаще всего полярные – угол на цель и дальность до нее (в основном приблизительно) от наблюдателя), и, после начала пристрелки цели, не получает данные по разрыву в связи с тем, что корректировщик не может работать с того же пункта и либо перемещается, либо отходит назад в безопасную зону. Вследствие такого работа по цели заканчивается, так как артиллерист в следствие отсутствия данных не может продолжить пристрелку и, тем более, перейти к стрельбе на поражение.

В таких случаях в более выгодном положении оказываются мелкие артиллерийские подразделения (до батареи включительно), действующие в относительно равнинной местности и на дальностях стрельбы до двух – четырех километров. Управление огнем артиллерии в таком случае может осуществлять не только артиллерийский командир (офицер или подготовленный и опытный сержант), но и любой военнослужащий, если он надежно усвоил положение цели на местности, непосредственно визирует ее на местности, а также способен

примерно охарактеризовать отклонение разрыва относительно цели по дальности и в сторону в делениях угломера.

Здесь мы должны понимать, что противниками с обеих сторон ведется постоянное наблюдения за действиями и маневрами друг друга. В таких условиях скрытое, скоростное и бесшумное перемещение на линии боевого соприкосновения является их бесспорным преимуществом в вопросах боевой эффективности и живучести подразделений.

В преддверии прибытия в район огневой позиции место или участок местности для нее должен быть предварительно разведан, привязан к координатам и, по возможности, подготовлен к занятию огневыми подразделениями. Понятие «подготовлен к занятию» имеет довольно широкий смысловой спектр. Это может быть и наличие колышков где развертываются орудия, и оборудованные окопы (ячейки), и наличие маскировки с фронта и с воздуха (работу барражирующих воздушных объектов противника никто не отменял) и др. В общем и целом – все по возможности.

При наличии возможности сосредоточить наблюдение с нескольких камер, т. е. создать сопряженное наблюдение, получаем наблюдение за разрывами своих снарядов в различных ракурсах, преимущество которого дает возможность более объективно их оценивать и характеризовать. В районе целей заранее выбираются ориентиры, в некоторых случаях на местности, бедной ориентирами, они создаются искусственно. Если имеется возможность, ориентиры пристреливаются без их разрушения или, при невозможности пристрелять непосредственно ориентиры ввиду наличия в их районе своих подразделений или по другим причинам, в стороне от них до одного километра создается (пристреливается) фиктивный (действительный) репер. Репер – это центр группы разрывов (фиктивный) или хорошо наблюдаемый местный предмет (действительный) с известными полярными координатами.

Фото 1.
Беспилотный
летательный аппарат

В последнее время очень широкое распространение в качестве средств разведки и наблюдения получили дроны и коптеры (Фото 1). Их эффективность во многом зависит от стоимости используемых комплектующих, качества сборки, способа и цели применения, а также от возможности противодействия их применению противником средств подавления. Противоборствующие стороны прекрасно понимают, что их оппонент использует различные средства разведки – очень часто аналогичные – активно подбирает их и использует в собственных интересах [1]. Ведь подобрать программное обеспечение для настройки беспилотника на любой смартфон не представляется сложным.

Наиболее оптимальным принято считать способ артиллерийской разведки, когда воздушный разведчик зависает над целью на большой высоте и фиксирует

работу по ней и ее маневр. Не менее продуктивен вариант, когда средство воздушной разведки ведет разведку в стороне от цели, фиксируя отклонения по дальности и направлению, находясь в створе между целью и средствами огневого воздействия на цель [2]. В некоторых случаях в ночное время применяются разведывательные беспилотники с дорогостоящими камерами ночного видения. Ведение разведки в ночное время обусловлено тем, что противоборствующие стороны в это время активизируются: осуществляется ротация и пополнение подразделений, подвоз боеприпасов и материальных средств, вывоз раненых, перемещение техники и др. Как сказано выше, в обоих случаях очень велика вероятность того, что дрон (коптер) будет потерян в результате обстрела его из стрелкового оружия с земли, в результате поражения электромагнитным импульсом или посредством радиоэлектронного подавления частот навигации.

В некоторых случаях с одной стороны на линии соприкосновения на западе в качестве разведывательного используют беспилотный летательный аппарат типа «Герань» с реактивным двигателем [3]. Такой аппарат требует не только более сложное оборудование для эксплуатации (управления им, обслуживание) и дорогостоящие материальные средства (топливо для реактивных двигателей и эксплуатационные смазки), но и высококвалифицированные кадры – оператор БПЛА. Однако, как разведывательное средство, на наш взгляд, он малоэффективен, так как обладает высокими скоростными (до 600 км/ч) и высотными (потолок до 5000 м.) характеристиками (Фото 2).

Фото 2.
Беспилотный летательный аппарат самолетного типа на реактивной тяге

Высокое качество камеры и наличие запасных аккумуляторных батарей могут оказать помощь не только в пристрелке и поражении целей, но и исключить вероятность утраты беспилотника, так как его использование возможно непосредственно в воздухе над огневой позицией. В этом есть и еще существенный плюс – наблюдаемый с воздуха отрыв разрыва от цели по дальности и угол отклонения разрыва будут равными величине корректуры в дальность и в направление для миномета (орудия). Но такой вариант наблюдения ведется крайне редко и только в исключительных случаях – нахождение оператора дрона (коптера), корректировщика огня и стреляющих минометов в одном месте чревато выводом из строя всех звеньев всей цепочки. А это неприемлемо.

Рассмотренный нами вариант артиллерийской разведки весьма мобилен, живуч и дешевле человеческой жизни. В начале статьи мы оговаривали, что военный – корректировщик артиллерийского огня на весь период пристрелки и поражения цели не может в силу различных причин находиться на наблюдательном пункте. Вместе с тем, ничто не мешает ему оставить там

камеру, закрепить ее и сменить свое местоположение, а управление камерой и наблюдение через нее осуществлять дистанционно. Камеру можно закрепить к дереву, кустарнику, строению фрагменту военной техники и др. Кроме того, современные технологии позволяют экономить ресурс аккумуляторной батареи путем ее дистанционного включения и отключения. Зрачок камеры может быть подвижным и ее можно будет использовать по разным целям в поле зрения. Камеру можно установить заблаговременно или в ночное время суток в просматриваемом противником пространстве [4].

Фото 3. Камера, установленная в ветках поваленного

Также на одно направление можно установить несколько неподвижных камер и здесь вывод из строя одной из них не повлияет на непрерывность процесса наблюдения за противником и своевременно реагировать на его действия. Немалую роль играет маскировка камеры подручными средствами (Фото 3). Место ее установки не должно отличаться от прилегающей местности; оно может выглядеть весьма непрезентабельно, иметь резкий и неприятный запах, вызывать отторжение и брезгливость. К средствам разведки должен быть ограничен доступ различными кустарниками, лежалыми ветками, бытовым мусором, останками сгоревших автомобилей и органики.

Учитывая низкую интенсивность и инертность боевых действий в районе боевого соприкосновения статичная установка таких «наблюдателей» будет достаточно продолжительна по времени (до нескольких суток) (Фото 4). В зависимости от себестоимости статичных камер передача данных с них может быть беспроводной и проводной [5]. Какая из них лучше и более оптимальна – спорный вопрос. Провод может быть поврежден осколками от взрыва боеприпасов, гусеничными траками боевых машин, целенаправленно перерезан военнослужащими противника и своих подразделений, а также по нему велика вероятность отследить местоположение оператора (корректировщика).

Фото 4. Потенциальное место установки камеры наблюдения – уличный фонарь освещения

Работа беспроводной камеры, в основном, чревата перебоями в работе из-за превышения расстояния между камерой и оператором, использования аппаратуры радиоподавления и других «глушилок».

Таких «глаз» можно «накидать» множество на всем участке, периметре или в полосе ответственности (Фото 5). То есть, они будут выполнять ту же роль, что в прошедших войнах выполняли консервные банки на колючей проволоке или сигнальные средства на подходах к переднему краю. Тем самым:

во-первых, получим постоянное безопасное наблюдение в районе (секторе, полосе) разведки;

во-вторых, мы сэкономим жизнь людей – их не нужно отправлять на передний край и подвергать риску;

в-третьих, нет необходимости готовить множество разведчиков – корректировщиков артиллерийского огня, так как несколько наблюдателей посменно могут вести разведку через десяток камер круглосуточно.

Фото 5. Беспроводная камера наблюдения замаскирована вблизи дорожного полотна

Таким образом, применение беспилотных летательных аппаратов или статичных средств наблюдения в различных их вариациях в вопросах управления огнем артиллерии весьма перспективное направление; причем из различных систем и на различные дальности стрельбы. Ведь по сути нет абсолютно никакой разницы каким образом наблюдать цель и разрывы своих снарядов – собственными глазами, глазами корректировщика артиллерийского огня или через камеру (неподвижную или подвижную) в режиме реального времени.

Перед исполнителем ставится конкретная цель – выполнить боевую задачу и нанести огневое поражение противнику, а каким образом она будет выполнена и что будет применяться в качестве средств разведки обычно мало интересует того, кто ее поставил.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Как сбить беспилотник. URL: <https://riamo.ru/amp/630163/kak-sbivayut-bespilotniki-v-rossii-kompleksy-reb-dronobojki-tehnologiya-schit>;
2. Операторы БЛА повышают профессиональные навыки. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mod/press/news/details/162305?lang=ru>;
3. Военное применение беспилотных летательных аппаратов. <https://is.ru/export/google/amp/1476709>;
4. Приборы наблюдения и разведки. URL: <https://www.spec-naz.org/index.php?/topic/5879/>;

5. Солдаты электронной разведки: как появились системы видеонаблюдения. UPL: <https://21mm.ru/amp/soldaty-elektronnoy-razvedki>.

TRANSLITERATION:

1. Kak sbit bespilotnik. UPL: <https://riamo.ru/amp/630163/kak-sbivayut-bespilotniki-v-rossii-kompleksy-reb-dronobojki-tehnologiya-schit>;
2. Operatory BLA povischayut professionslynie naviki. UPL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mod/press/news/details/162305?lang=ru>;
3. Voennoye primeneniye bespilotnyich letatelynyich apparatov. UPL: <https://is.ru/export/google/amp/1476709>;
4. Priboryi nablyudeniya i razvedki. UPL: <https://www.spec-naz.org/index.php?/topic/5879/>;
5. Soldaty elektronnoi razvedki: kak poyavilis sistemyi videonablyudeniya. UPL: <https://21mm.ru/amp/soldaty-elektronnoy-razvedki>.

Д.В. НИКИТЕНКО

Артиллериялық атысты басқарудың әдістері мен құралдарын жетілдіру

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы.

Мақалада атысты реттеудің әртүрлі қолжетімді әдістері мен құралдарын қолдана отырып, жабық атыс позицияларынан нысаналарды барлау және жою бойынша артиллерия мамандарының (офицерлер және сержанттардың) әрекеттері бойынша ұсыныстар берілген. Артиллериялық барлауда электронды барлау құралдарының ролі.

D. NIKITENKO

IMPROVING METHODS AND MEANS OF ARTILLERY FIRE CONTROL
National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan.

The article provides recommendations on the actions of artillery specialists (officers and sergeants) to scout and hit targets from closed firing positions independently using various available methods and means to correct fire. The role of electronic surveillance in artillery reconnaissance.

УДК 681. 332.8

А.О. КАСИМОВ¹, М.А ХИЗИРОВА², М.М. ЕРМЕКБАЕВ³, О.Б. СУЙЕУБАЕВ⁴, К. АБДУРАЗАК⁵

¹к.т.н., доцент кафедры телекоммуникационной инженерии;

²к.ф.м.н., доцент кафедры телекоммуникационной инженерии;

³д.ф. (PhD), асс.профессор, доцент кафедры телекоммуникационной инженерии;

⁴магистр, докторат Алматинского университета энергетики и связи имени Гумарбека Даукеева;

⁵магистр, докторант Казахстанско-Британского технического университета.

АНАЛИЗ МЕТОДОВ И СРЕДСТВ ВОЛОКОННО-ОПТИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ ДАТЧИКОВ

В данной статье представлено анализ методов и средств волоконно-оптического контроля датчиков на основе волоконно-оптических сенсорных технологий. Рассматриваемая технология обладает рядом неоспоримых преимуществ по сравнению с традиционными инструментами мониторинга система мониторинга на основе Брэгговских решеток. Области оптической связи, волоконной оптики, датчиков и лазерных приложений претерпели значительную эволюцию, революционизировав способы передачи и получения данных и оказав глубокое влияние на различные отрасли промышленности. Благодаря постоянным достижениям и исследованиям, эти области обладают огромным потенциалом для будущих разработок. Волоконно-оптические датчики играют ключевую роль в разработке системы связи для обнаружения и измерения изменений фазы, скорости передачи данных, длины волны, интенсивности, шума, неравномерных условий окружающей среды, экстремальной жары, высокой вибрации и т.д. Датчик, использующий [оптическое волокно](#) в качестве элемента обнаружения, известен как волоконно-оптический датчик. В дистанционном зондировании волокна играют ключевую роль, но в зависимости от требований могут использоваться волокна. Непрерывный сбор данных в режиме реального времени может позволить операторам устранять потенциальные опасности с наименьшим временем реагирования с емкостными датчиками, контролирующими нагрузку и последовательнее измеряют реакцию на напряжение при приближении к рабочей поверхности.

Ключевые слова. *сенсор, Брэгговская решетка, передача данных, волоконно-оптические технологии, сети, оптическое волокно.*

Введение. Оптическая связь, волоконная оптика и датчики — это взаимосвязанные области, которые значительно повлияли на то, как мы сегодня

передаем и получаем данные. Волоконная оптика — это использование пластиковых или стеклянных нитей для направления и передачи световых сигналов и является подмножеством оптических систем связи, которые используют свет для передачи информации. Датчики, с другой стороны, — это устройства, которые обнаруживают физические или химические изменения в окружающей среде и реагируют на них. Первые системы оптической связи были основаны на использовании светоизлучающих диодов (LED) и фотодиоды для передачи и приема сигналов. Однако эти системы имели ограниченный радиус действия и были подвержены помехам. Изобретение оптического волокна в 1970-х годах компанией Corning Glass Works произвело революцию в области оптической связи, обеспечив надежное и эффективное средство передачи данных на большие расстояния.

Сегодня волоконная оптика является основой современных телекоммуникационных систем, обеспечивая высокоскоростную передачу данных с высокой пропускной способностью. Использование волоконной оптики привело к разработке множества новых технологий и приложений, включая Интернет, центры обработки данных и облачные вычисления. В последние годы также наблюдается значительный рост в области волоконно-оптических датчиков, которые находят применение в различных областях, таких как медицина, управление промышленными процессами и мониторинг окружающей среды. Использование волоконной оптики в датчиках обеспечивает обнаружение на большом расстоянии, повышенную чувствительность и защиту от электромагнитных помех.

Основная часть.

Основной принцип построения и обеспечения повышения характеристик волоконно-оптических линий связи (ВОЛС) является методы мультиплексирования их сенсоров и образа применяемых сенсоров, действующих на строение интеррогатора и обеспечения адресности измерений при решении ситуационных задач.

Волоконная Брэгговская решетка (ВБР) -это участок оптического волокна (ОВ), в ядре которого показатель преломления (ПП) периодически колеблется интенсивным лазерным излучением в продольном направлении путем бокового воздействия на сердцевину одномодового волокна (рис. 1). Экспозиция приводит к постоянному увеличению показателя преломления сердцевины волокна, создавая модуляцию фиксированного показателя в соответствии с характером экспозиции. Такая модуляция фиксированного показателя называется решеткой.

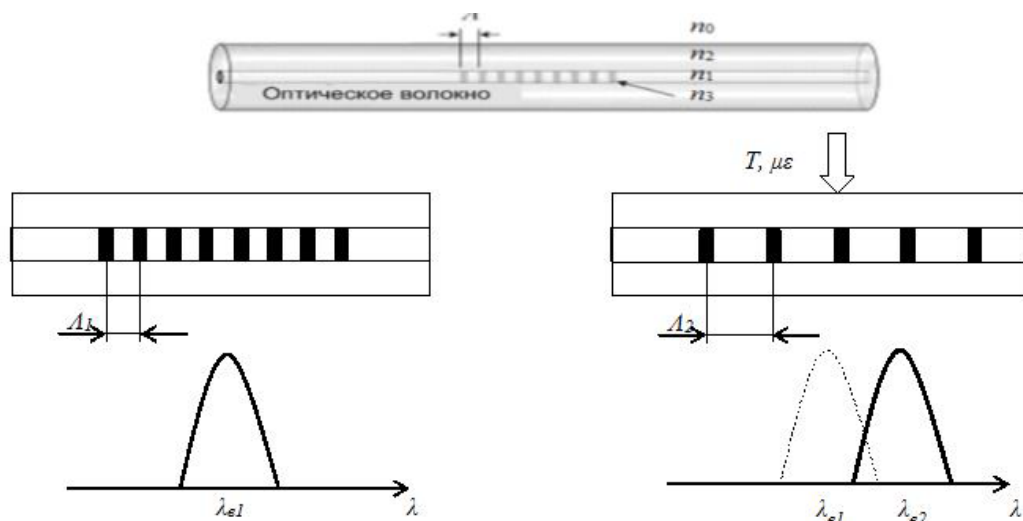

Рисунок 1 – Схема ВБР

При каждом периодическом изменении преломления отражается небольшое количество света. Все отраженные световые сигналы когерентно объединяются в одно большое отражение на определенной длине волны, когда период решетки составляет примерно половину длины волны входного света. Данное называется условием Брэгга, а длина волны, на которой происходит это отражение, называется длиной волны Брэгга. Световые сигналы на длинах волн, отличных от длины волны Брэгга, которые не согласованы по фазе, по существу, прозрачны. Излучение, исходящее по ОВ, представляет собой комбинацию своих мод световода: направляемых и излучательных. Излучательные моды ОВ вырабатывают непрерывную функцию, а направляемые отвечают дискретному комплексу неизменных распространения β_i . При отсутствии изменений в ПП, моды исходят без рассогласованности друг с другом. Оттого период модуляции ПП предпочитается подобным образом, чтобы обеспечить нужное резонансное взаимодействие между предпочтенными модами световода. Данная модуляция ПП соединяет главную моду ОВ с модой, исходящей в возвратном направлении. В следствии, на дискретной длине волны исходящее по ОВ излучение отображается от ВБР. Коэффициент отображения зависит от глубины модуляции ПП, а Брэгговская длина волны отображения устанавливается условием Брэгга.

Передача сигнала, излучающееся через ОВ, показывает собой комбинацию своих мод световода: направляющего и излучаемого. Режимы излучения моды ОВ образуют непрерывную функцию, а обращенные соответствуют дискретному набору констант распределения β_i . При отсутствии модификаций в ПП моды распределяются без взаимодействия друг с другом. Поэтому период модуляции ПП предпочитается так, чтобы обеспечить нужное резонансное взаимодействие между предпочтенными режимами модами световода. Данная модуляция ПП объединяет базовую моду ОВ с модой, которая излучается в обратном назначении. В итоге излучение, исходящее по ОВ на дискретных длинах волн, отражается от ВБР. Коэффициент отображения зависит от глубины модуляции ПП, а длина волны Брэгга отражения назначается условием Брэгга.

В настоящее время используются различные методы, которые в свою очередь тоже эффективны, но возникает вопрос разработки нового способа, основанный на волоконно-оптической технологии, которая обладает преимуществами ранее описанные в работе [1, 2, 3, 4], где приведены эксперименты по исследованию дополнительных потерь при механическом воздействии на оптическое волокно. В работе [5] описаны исследования разработки физических основ создания датчиков и физико-математическая модель системы управления параметров оптического сигнала. Также авторы [6] представляет собой пробу для изучения всего процесса деформации и смещения горного массива. В итоге результаты исследования помогут при работах на карьере, оптимизировать работы и предотвратить аварии. Чтобы обеспечить безопасность и постоянный мониторинг при работах на территории используют точечные волоконно-оптические датчики. Волоконно-оптические датчики и контрольные кабели линии связи выполнены на основе одномодовых оптических волокон, что позволяет с высокой точностью измерять деформации и смещения на расстояниях 30–50 км. Для создания волоконно-оптических датчиков (ВОД) давления используется оптическое волокно стандарта ITU-T G.652.D. Кроме того, выполнен научный анализ аналогичных работ зарубежных авторов, которые работают с оптическим волокном и разрабатывают волоконно-оптические датчики. Ученые Х.-Н. Лю, К.Ван, Т.- Ю. Лю, Ю.В. Вэй изготовили новый датчик давления воды на основе волоконной Брэгговской решетки, где были подтверждены применимость датчика для мониторинга давления воды [7]. В 2011 году учеными Atul Kumar, Dheeraj Kumar, U.K. Singh, P.S. Gupta and Gauri Shankar проиллюстрирована разработка системы непрерывного контроля кровельного давления и замыкания крепи с прогрессивным продвижением забоя в лавовых выработках. Проиллюстрирован пример работы длинного расстояние для оценки эффективность системы мониторинга при оценке эксплуатационных характеристик.

Работа авторов Мадждабади, Б, Долина Б, Дюссо, привлекает вниманием в области измерения деформаций в подземной инфраструктуре, включая горнодобывающую промышленность [8], где измерение деформации на практически неограниченной длине дает возможность зафиксировать поле деформации, вызванное подземными выработками за пределами зоны повреждения выемки. Потенциальная выгода от такого мониторинга поля деформации является деформацией континуума при растяжении, сжатии или сдвиге, или как деформация разрыва из-за локального сдвига или расширения неоднородностей. В 2016 году ученые Имин Чжао, Нонг Чжан и Гунъяо Си в своей работе [9] показали разработку и проведенные эксперименты по новой системе мониторинга безопасности на карьере на основе материала волоконной Брэгговской решетки. По сравнению с традиционным оборудованием для мониторинга разработанная новая система мониторинга имеет преимущества обеспечения точного, надежного и непрерывного онлайн-мониторинга территории. Ученые Тао Ху, Гунюй Хоу, Цзысян Ли в своей работе делились с

результатами испытаний, где высокопрочное оптическое волокно из нержавеющей стали обладает высокими характеристиками передачи деформации, что позволяет соединять его с бетонным анкером с равномерной деформацией. Это демонстрирует возможность использования волокна для теоретического и экспериментального мониторинга движения. В современных много сенсорных системах для преобразования информации из ВБР применяется широкополосная или преобразуемая в широком диапазоне оптико-электронная измерительная аппаратура - интеррогаторы: оптические анализаторы спектра (ОСА), преобразуемые лазеры, оптические рефлектометры, сканирующие фильтры Фабри-Перо (СФФП), корректирующий полосовой фильтр (КПФ) с прибор зарядовой связи (ПЗС) матрицами и др. Оптико-электронные интеррогаторы характеризуются рядом ограничений. Первое из них – малая скорость опроса, необходимая для получения высокого разрешения измерений по длине волны. При использовании ОАС или СФФП высокое разрешение по длине волны (1–10 пм) требует большего времени для механического сканирования спектрального диапазона ВБР, что обуславливает низкую скорость интеррогации (до 1 Гц). При использовании электронного сканирования в СФФП (разрешение до 1–5 пм) скорость интеррогации достигает 100 Гц. Применение КПФ и ПЗС-матриц с высокой скоростью опроса обеспечивает скорость сканирования в 1 кГц при разрешении 1–5 пм. Использование облучателя ультрафиолетового (ОУФ) позволяет увеличить скорость интеграции до 1 МГц, но ограничивает разрешение по длине волны (1–10 пм). Во-вторых, необходимо отметить, что спектральные характеристики ВБР являются резонансными или короткими к ним, но для их оценки в области резонанса функция преобразования "длина волны - амплитуда" обладает колебательной или довольно плоским характером. Поэтому, чтобы увеличить измерительную способность, они производят поиск натуральную узкополосную неоднородность в спектре ВБР или синтезируют ВБР с неоднородностью в структуре. Несомненно, в настоящее время в строении волоконно-оптических датчиков (ВОД) в законе модуляции коэффициента преломления решетки активно используется ВБР с неоднородностью в виде дискретных фазовых π -сдвига (рис. 2). Поэтому, такие методы не всегда приносят необходимый результат, временами повергает к высокому удорожанию интеррогаторов.

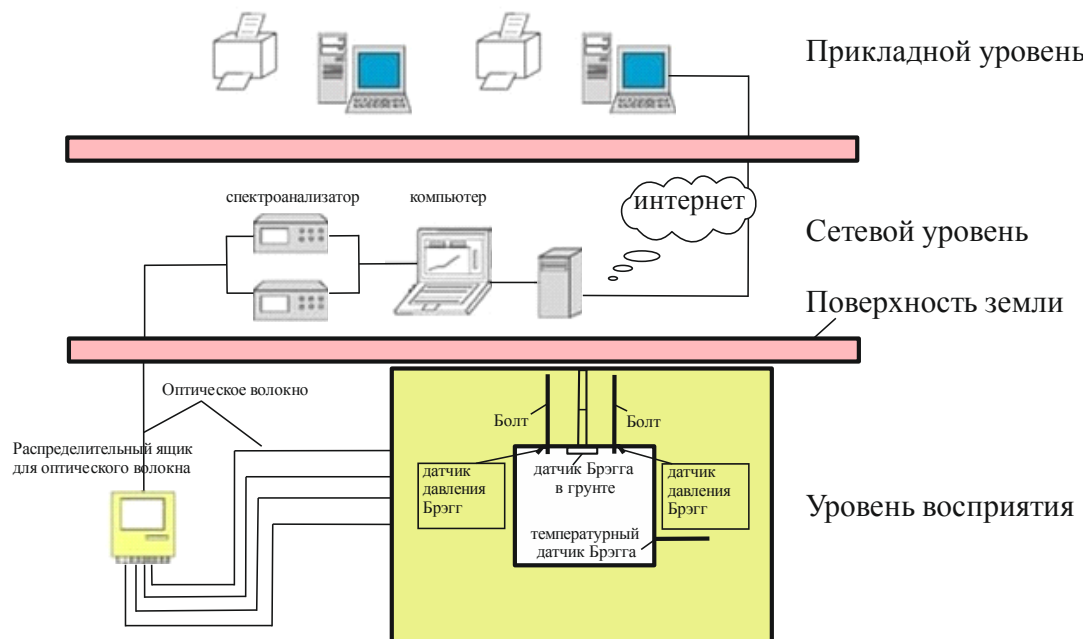

Рисунок 2 – Структурная схема расположения сетей датчиков

При использовании чистой деформации механическое поведение кровель проезжей части, такое как отрыв кровли и нагрузка на стропильные болты, может быть рассчитано на основе тщательной калибровки свойств материала датчиков отрыва кровли ВБР и датчиков напряжения ВБР. Принцип работы датчиков ВБР показан на рисунке 3.

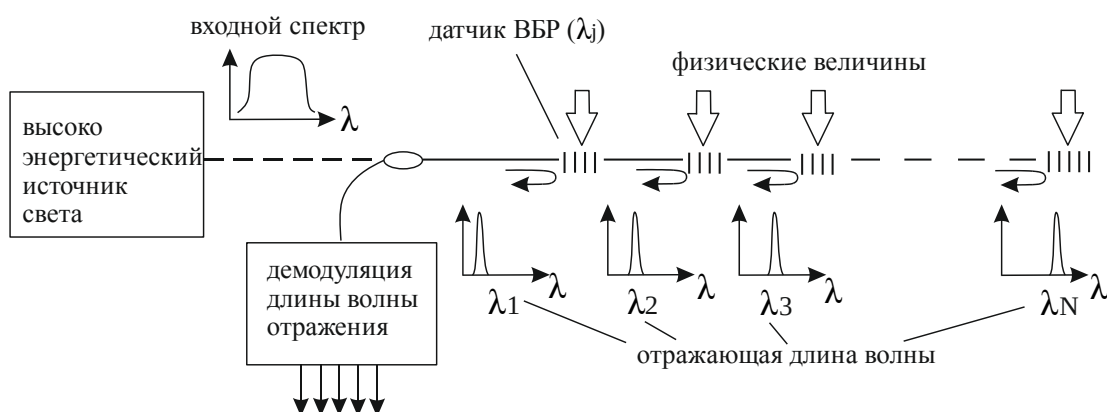

Рисунок 3 –Схема, показывающая основной принцип работы датчиков мониторинга на основе волоконной Брэгговской решетки

Уровень восприятия состоит из датчиков, которые используют материал ВБР в качестве воспринимаемого элемента, включая датчики разделения ВБР, датчики температуры ВБР и датчики напряжения ВБР. Датчики ВБР используются для определения значений отрыва кровли и напряженной нагрузки на стропильные болты. После установки этих датчиков в кровле проезжей части, перед проходкой забоя, в соответствии с требованиями мониторинга, путем последовательного подключения датчиков формируется полная сеть мониторинга для контроля безопасности кровли при подземной добыче угля.

Сетевой уровень используется для автоматической обработки данных, полученных от уровня восприятия. Этот уровень в основном состоит из системы сбора данных, систем связи и передачи данных, а также системы анализа и обработки данных, все из которых можно рассматривать как программные системы. Все эти системы имеют фиксированные функции, включая отображение в режиме реального времени, сбор и хранение данных, прогнозирование и доступ в Интернет, среди прочего.

Датчики разделения кровли ВБР могут использоваться для контроля разделения слоев кровли с максимальным расстоянием до 200 мм, что может быть использовано для прогнозирования катастрофических обрушений кровли.

Внутренняя структурная схема датчиков разделения кровли ВБР показана на рисунке 4. Чтобы установить датчики отрыва кровли ВБР, сначала измерительные головки должны быть закреплены на разной глубине внутри породы кровли, затем датчики отрыва кровли ВБР подсоединяются к наружным отверстиям скважин кровли, и, наконец, за этим следует затягивание троса. На этом рисунке левый датчик предназначен для измерения смещения кровли в неглубоких окружающих породах (0–3 м до поверхности воздействия), в то время как правый датчик предназначен для измерения глубокой деформации породы. После разделения слоев кровли запросчик ВОД может обнаруживать изменения деформации в отраженной длине волны и преобразовать их в выходные данные о смещении кровли в режиме реального времени. Сравнивая разности смещений, измеренные этими двумя датчиками, можно обнаружить отрыв кровли. Комплектный датчик разделения кровли ВБР показан на рисунке 4.

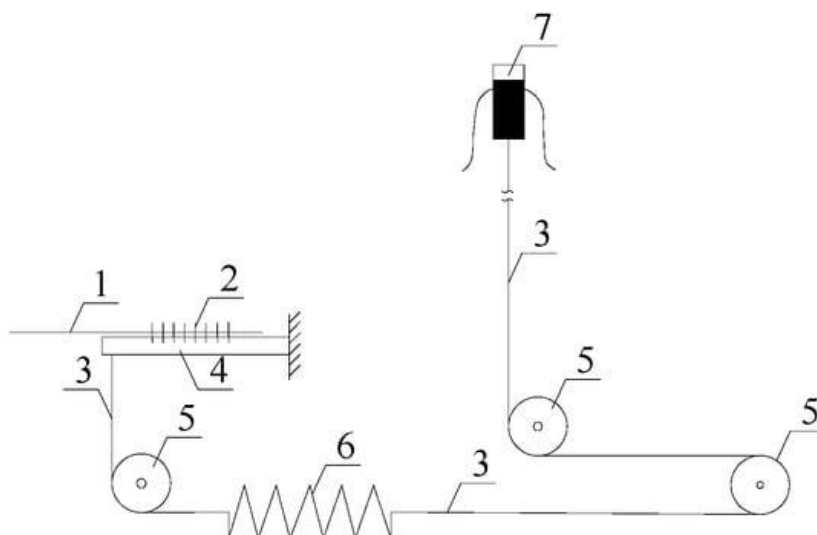

Рисунок 4. – Внутренняя схема датчиков отрыва кровли ВБР: 1—Оптическое волокно; 2— ВБР; 3—Проволоочный трос; 4—Консольная балка; 5—Неподвижный ролик; 6—пружина; 7—Неподвижное устройство

Каждый датчик напряжения ВБР состоит из датчика ВБР, прижимного кольца и волоконной перемычки; внутренняя структурная схема датчика этого типа показана на рисунке 5, где максимальное значение датчика напряжения ВБР

составляет 90 МПа. Два упакованных датчика напряжения ВБР показаны на рисунке 5. Датчик напряжения ВБР должен быть установлен между опорой и окружающей породой и в первую очередь контролирует сопротивление, оказываемое опорой на кровлю проезжей части. До тех пор, пока крыша не станет неустойчивой, прижимное кольцо может обнаруживать и передавать незначительные изменения напряжения на датчики ВБР, а запросчик ВОД измеряет эти изменения в виде отраженных длин волн. При этом сопротивление опоре болта может быть получено в режиме реального времени, а незначительные изменения сопротивления в течение длительного периода времени могут быть использованы для характеристики устойчивости крыши.

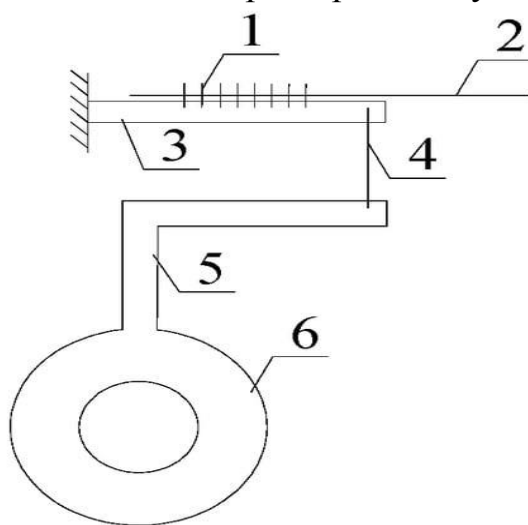

Рисунок 5. — Схема датчиков напряжения ВБР: 1— ВБР; 2—оптическое волокно; 3—консольная балка; 4—Проволоочный трос; 5—Трубка Бурдона; 6— прижимное кольцо

Заключение. Была сделана анализ методов измерения с помощью волоконно-оптических датчиков Брэгга. Эта система может использоваться для проведения точного, надежного и непрерывного онлайн-мониторинга состояния дорожного полотна с помощью датчиков на базе ВБР и датчиков напряжения, что облегчает обнаружения вибрации периметра. По сравнению с традиционными инструментами мониторинга система мониторинга на основе ВБР обладает рядом неоспоримых преимуществ. Хотя механические экстензометры и датчики разделения на основе ВБР дают сопоставимые результаты мониторинга смещения, кроме того, непрерывный сбор данных в режиме реального времени может позволить операторам устранять потенциальные опасности с наименьшим временем реагирования. По сравнению с емкостными датчиками, контролирующими нагрузку и последовательное измеряют реакцию на напряжение при приближении к рабочей поверхности.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту AP19675982 Разработка мониторинга беспроводной системы охраны объектов на основе волоконно-оптических технологий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Патент 2491523 Российская Федерация, МПК G01B 11/06, G01K 11/32, G01N 3/56, H01R 39/58, G01D 5/353. Волоконно-оптический термометр / Симонов М.А., Греков М.В., Васильев С.А. и др.; заявитель и патентообладатель ООО ИП «НЦВО-Фото-ника». –опубл.: 27.08.2011; Бюл. № 24.
2. Kun, P. Statistical analysis of coal mine accidents and its countermeasures. China Coal 2015, 41, 114–118. [Google Scholar] Whittaker, B.N. Appraisal of strata control practice. Min. Eng. 1974, 134, 9–22. [Google Scholar].
3. Bhalla, S.; Yang, Y.W.; Zhao, J.; Soh, C.K. Structural health monitoring of underground facilities—Technological issues and challenges. Tunn. Undergr. Space Technol. 2005, 20, 487–500. [Google Scholar] [CrossRef].
4. Staveley, C. Get smart, go optical: Example uses of optical fibre sensing technology for production optimisation and subsea asset monitoring. IEEE Trans. Biomed. Eng. 2014, 47, 163–169. [Google Scholar].
5. Pei, H.-F.; Teng, J.; Yin, J.-H.; Chen, R. A review of previous studies on the application of optical fiber sensor in geotechnical health monitoring. Measurement 2014, 58, 207–214. [Google Scholar] [CrossRef].
6. Catalano, A.; Bruno, F.A.; Pisco, M.; Cutolo, A.; Cusano, A. An intrusion detection system for the protection of railway assets using fiber Bragg grating sensors. Sensors 2014, 14, 18268–18285. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed].
7. Yel, X.W.; Ni, Y.Q.; Yin, J.H. Safety monitoring of railway tunnel construction using FBG sensing technology. Adv. Struct. Eng. 2013, 16, 1401–1409. [Google Scholar].
8. Kinet, D.; Chah, K.; Gusarov, A.; Faustov, A.; Areias, L.; Troullinos, I.; Van Marcke, P.; Craeye, B.; Coppens, E.; Raymaekers, D.; et al. Proof of Concept for Temperature and Strain
9. Measurements with Fiber Bragg Gratings Embedded in Supercontainers Designed for Nuclear Waste Storage. IEEE Trans. Nucl. Sci. 2016, 63, 1955–1962. [Google Scholar] [CrossRef].
10. Касимов А.О., Хизирова М.А., Ермекбаев М.М. К вопросу о применении волоконно-оптической системы охраны объектов НАУЧНЫ Е Т Р У Д Ы Военно-инженерного института радиоэлектроники и связи Военный научно-технический журнал, № 3 (53), (сентябрь) 2023 г., стр 176-182.

TRANSLITERATION:

1. Patent 2491523 Rossiyskaya Federatsiya, MPK G01B 11/06, G01K 11/32, G01N 3/56, H01R 39/58, G01D 5/353. Volokonno-opticheskiy termometr / Simonov M.A., Grekov M.V., Vasil'yev S.A. i dr.; zayavitel' i patentoobladatel' ООО IP «NTSVO-Foto-nika». –opubl.: 27.08.2011; Byul. № 24.
2. Kun, P. Statistical analysis of coal mine accidents and its countermeasures. China Coal 2015, 41, 114–118. [Google Scholar] Whittaker, B.N. Appraisal of strata control practice. Min. Eng. 1974, 134, 9–22. [Google Scholar].

3. Bhalla, S.; Yang, Y.W.; Zhao, J.; Soh, C.K. Structural health monitoring of underground facilities—Technological issues and challenges. *Tunn. Undergr. Space Technol.* 2005, 20, 487–500. [Google Scholar] [CrossRef].

4. Staveley, C. Get smart, go optical: Example uses of optical fibre sensing technology for production optimisation and subsea asset monitoring. *IEEE Trans. Biomed. Eng.* 2014, 47, 163–169. [Google Scholar].

5. tPei, H.-F.; Teng, J.; Yin, J.-H.; Chen, R. A review of previous studies on the application of optical fiber sensor in geotechnical health monitoring. *Measurement* 2014, 58, 207–214. [Google Scholar] [CrossRef].

6. Catalano, A.; Bruno, F.A.; Pisco, M.; Cutolo, A.; Cusano, A. An intrusion detection system for the protection of railway assets using fiber Bragg grating sensors. *Sensors* 2014, 14, 18268–18285. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed].

7. Yel, X.W.; Ni, Y.Q.; Yin, J.H. Safety monitoring of railway tunnel construction using FBG sensing technology. *Adv. Struct. Eng.* 2013, 16, 1401–1409. [Google Scholar].

8. Kinet, D.; Chah, K.; Gusarov, A.; Faustov, A.; Areias, L.; Troullinos, I.; Van Marcke, P.; Craeye, B.; Coppens, E.; Raymaekers, D.; et al. Proof of Concept for Temperature and Strain

9. Measurements with Fiber Bragg Gratings Embedded in Supercontainers Designed for Nuclear Waste Storage. *IEEE Trans. Nucl. Sci.* 2016, 63, 1955–1962. [Google Scholar] [CrossRef].

10. Kasimov A.O., Khizirova M.A, Yermekbayev M.M. К вопросу о применении волоконно-оптической системы охраны объектов НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ВОЕННО-ИНЖЕНЕРНОГО ИНСТИТУТА РАДИОЭЛЕКТРОНИКИ И СВЯЗИ Военно-научно-технический журнал, № 3 (53), (сентябрь) 2023 г., стр 176-182.

А.О. КАСИМОВ¹, М.А. ХИЗИРОВА¹, М.М. ЕРМЕКБАЕВ¹, О.Б. СУЙЕУБАЕВ¹, К. АБДУРАЗАК²

ДАТЧИКТЕРДІ ТАЛШЫҚТЫ-ОПТИКАЛЫҚ БАҚЫЛАУ ӘДІСТЕРІ МЕН ҚҰРАЛДАРЫН ТАЛДАУ

¹Алматинский университет энергетики и связи имени Гумарбека Даукеева.

²Казахстанско-Британский технический университет, г. Алматы.

Бұл мақалада талшықты-оптикалық сенсорлық технологияларға негізделген сенсорларды талшықты-оптикалық бақылау әдістері мен құралдарын талдау ұсынылған. Қарастырылып отырған технология дәстүрлі бақылау құралдарымен салыстырғанда бірқатар даусыз артықшылықтарға ие Брэгг торларына негізделген бақылау жүйесі. Оптикалық байланыс, талшықты оптика, сенсорлар және лазерлік қосымшалар салалары айтарлықтай эволюцияға ұшырады, деректерді беру және алу тәсілдерін өзгертті және әртүрлі салаларға қатты әсер етті. Үздіксіз жетістіктер мен зерттеулердің арқасында бұл салалар болашақ даму үшін үлкен әлеуетке ие. Талшықты-оптикалық сенсорлар фазалық өзгерістерді, деректер жылдамдығын, толқын

ұзындығын, қарқындылықты, шуды, қоршаған ортаның біркелкі емес жағдайларын, Қатты ыстықты, жоғары дірілді және т.б. анықтау элементі ретінде оптикалық талшықты пайдаланатын сенсор талшықты-оптикалық сенсор ретінде белгілі. Қашықтықтан зондтау кезінде талшықтар шешуші рөл атқарады, бірақ талаптарға байланысты талшықтарды қолдануға болады. Нақты уақыттағы деректерді үздіксіз жинау операторларға жүктемені басқаратын сыйымдылық датчиктерімен ең аз жауап беру уақытымен ықтимал қауіптерді жоюға мүмкіндік береді және жұмыс бетіне жақындаған кезде кернеу реакциясын дәйекті түрде өлшейді.

ANALYSIS OF METHODS AND MEANS OF FIBER-OPTIC SENSOR MONITORING

¹Almaty University of Energy and Communications named after Gumarbek Daukeev.

²kazakhstan-British Technical University, Almaty.

This article presents an analysis of methods and means of fiber-optic sensor monitoring based on fiber-optic sensor technologies. The technology in question has a number of undeniable advantages over traditional monitoring tools, the Bragg grid-based monitoring system. The fields of optical communication, fiber optics, sensors and laser applications have undergone significant evolution, revolutionizing the way data is transmitted and received and having a profound impact on various industries. Thanks to constant advances and research, these areas have huge potential for future developments. Fiber optic sensors play a key role in the development of a communication system for detecting and measuring changes in phase, data rate, wavelength, intensity, noise, uneven environmental conditions, extreme heat, high vibration, etc. A sensor using optical fiber as a detection element is known as a fiber optic sensor. In remote sensing, fibers play a key role, but depending on the requirements, fibers can be used. Continuous real-time data collection can allow operators to eliminate potential hazards with the shortest response time with capacitive sensors that monitor the load and consistently measure the voltage response when approaching the work surface.

УДК 355/359; 623

Ш.Р. МУРТАЛИМОВ

педагогика магистрі, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан академиясының қару-жарақ және атыс кафедрасының оқытушысы, подполковник.

АК-74 АВТОМАТЫНЫҢ ҰРЫСТЫН ТЕКСЕРУ ЖӘНЕ ОНЫ ЖАҚЫН НӨЛДІК ЖАҒДАЙДА ҚАЛЫПТЫ ҰРЫСҚА КЕЛТІРУ

Осы мақаланың аясында қарауға қаруланған автоматтарды атуға дайындаудың жетілдірілген әдістемесі ұсынылды.

Түйінді сөздер: *нөлге жақын, аддукция, жекпе-жектегі тексеру, сапа.*

Қарулы күрес әдістерін дамыту мен жетілдірудің қазіргі кезеңінде бөлімшелердің жаңа тактикалық тәсілдері мен іс-қимыл тәсілдерін қалыптастыру, атыс қаруына ерекше талаптар қойылады. Атыс құралдарының үлкен номенклатурасының пайда болуымен оларды атуға дайындау әдістерінің саны да өсті, ал олардың барлығы штаттық қару-жарақтан ату ережелеріне сәйкес келмейді және көбінесе олардың жауынгерлік мүмкіндіктерін мүлдем нашарлатады. [1]

Қару-жарақты тексеру соққының ортаңғы нүктесі мен оқтардың таралуының белгіленген нормаларға сәйкестігін анықтау үшін жүргізіледі. Егер жекпе-жектегі тексеру кезінде оқтардың соғуының немесе таралуының ортаңғы нүктесінің жағдайы белгіленген талаптарға сәйкес келмейтіні анықталса, онда қару қалыпты ұрысқа әкеледі. [2]

Жалпы ереже

Ұрысты тексеру және қалыпты жекпе-жекке келтіру 20 метр атыс қашықтығында, "3" нысанын орнату жүргізіледі. Аялдамадан жатып атуға арналған позиция.

Атыс қалқанға бекітілген тексеру нысаны бойынша жүргізіледі. Тексеру нысаны А4 форматында орындалған. Бұл тордың өлшемі 1*1 см болатын тор, ал ортасына тігінен 5*5 см екі қара квадрат орналастырылған. Тексеру нысанын ату кезінде квадраттардың төменгі жиегінің ортасы көздеу нүкте (КН) болып табылады. Төменгі квадрат автоматтың жекпе-жегі тексеруге және оны қалыпты жекпе-жекке жеткізуге қызмет етеді, әр түрлі оптикалық, коллиматорлық, түнгі және термиялық көріністері бар автоматтың жекпе-жегі тексеруге арналған Жоғарғы квадрат. Бақылау нүктесі (БН) КН ретінде қызмет етеді, оптикалық, коллиматорлық, түнгі және термовизиялық көріністермен Ұрысты тексеру кезінде БН позициясы КН-нен төмен орнатылады (ашық көздеу құрылғыларының көздеу сызығынан жоғары оптикалық көздеу сызығының биіктігіне байланысты). Жекпе жектегі тексеру және қалыпты жекпе жекке әкелу оқ ату бір оқпен үш оқпен жүргізіледі.

Ұрысты тексеру

Ұрысты тексеру үшін атқыш алаңның төменгі жиегінің ортасына мұқият және біркелкі бағытталған үш рет оқ жаудырады.

төменде нысанаға. Атыс аяқталғаннан кейін нысананы қарап шығу арқылы арудың дәлдігі және соққының ортаңғы нүктесінің (ОТН) жағдайы анықталады.

Ұрыстың дәлдігі қалыпты деп танылады, егер барлық үш тесік диаметрі 3 см шеңберге сәйкес келсе, егер тесіктердің орналасу дәлдігі бұл талапты қанағаттандырмаса, онда ату қайталанады.

Егер тесіктердің орналасу дәлдігі қалыпты деп танылса, онда ОТН және оның БН-не қатысты орны анықталады.

Үш тесік бойынша ОТН анықтау үшін оларды үшбұрышқа біріктіру керек, үшбұрыштың ортасы ОТН болады.

Автоматтың қалыпты шайқасы кезінде ОТН БН-мен сәйкес келуі немесе одан кез-келген бағытта ауытқуы керек, 1 см-ден аспауы керек. (сурет. 1) Тексеру кезінде жекпе-жегі қалыпты болмайтын автомат қалыпты жекпе-жекке әкеледі.

[3]

Сурет 1. Ұрысты тексеру

Қалыпты ұрысқа әкелу

Егер атыс кезінде ОТН БН - нен қандай да бір бағытта 1 см-ден артық ауытқып кетсе, онда осыған сәйкес қарауылының орнын өзгерту жүргізіледі: егер ОТН БН - нен төмен болса, БН - қараулды бұрап алу керек, егер жоғары болса - бұрап алу керек; егер ОТН БН - қарауылының сол жағында солға, егер оң жақта-оңға жылжыту керек. Қарауылды 1 мм жағына жылжытқанда, 20 м ату кезінде ОТН автоматтан 5 см-ге ауысады. Қарауылының бір толық айналымы ОТН-ды 20 м ату кезінде биіктігі бойынша жылжытады. Автоматтан 4 см ыңғайлы болу үшін алынған нәтижені сантиметрмен беске көбейтіп, нұсқаулыққа сәйкес түзетулер енгізуге болады. Қарауылының дұрыс қозғалуы қайта ату арқылы тексеріледі.

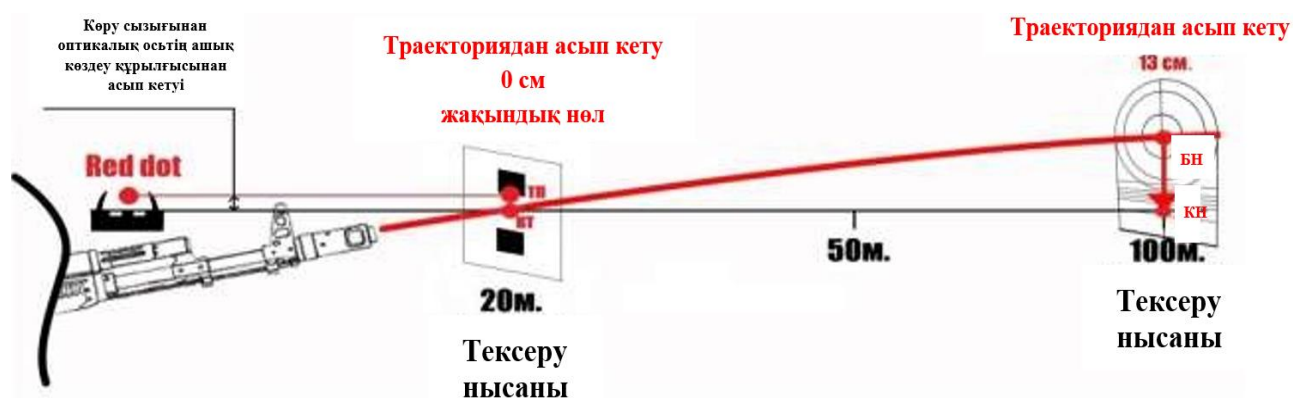
Оптикалық, коллиматорлық, түнгі және термовизиялық көріністерді салыстыру, ұрысты тексеру және көрікті автоматтың қалыпты жекпе-жегіне әкелу.

Оптикалық, коллиматорлық, түнгі, термовизиялық көздеулерді салыстырып тексеру, ұрысты тексеру және көздеуі бар автоматтың қалыпты ұрысына келтіру Ұрысты тексеру немесе ашық көздеуі бар автоматтың қалыпты ұрысына әкелу аяқталғаннан кейін жүргізіледі. [4] Ол үшін сізге қажет:

– көздеу көздеуді автоматқа бекіту, көздеу оптикалық сызығынан (линзаның ортасынан) ашық көздеу құрылғыларының көздеу сызығына дейінгі қашықтықты өлшеу;

– алынған нәтижені белгілеу тексеру жоғарғы шаршыдан төмен нысандар және белгілеу бақылау нүктесі (оптикалық көздеу сызығы мен ашық арматураның көздеу сызығы арасындағы айырмашылық көздеу нүктесі мен бақылау нүктесі арасындағы қашықтық болып табылады);

– көздеу оптикалық көздеу сызығын және ашық көздеу құрылғыларының көздеу сызығын көру арқылы салыстыруды жүргізу, бұл ретте көздеу жоғарғы шаршының (көздеу нүктесі) төменгі жиегінің ортасына қарауы тиіс. Егер көру аймағының оптикалық осінің орны КН позициясына сәйкес келмесе, көру аймағына нұсқаулықта сипатталған түзетулер енгізіледі. Салыстыру үшін суық атудың лазерлік құрылғыларын қолдануға рұқсат етіледі, бұл жағдайда лазер сәулесі көздеу нүктесінен төмен бақылау нүктесіне көрсетуі керек.

Сурет 2. Оптикалық, коллиматорлық, түнгі және термовизиялық көріністерді салыстыру, Ұрысты тексеру және көрікті автоматтың қалыпты жекпе-жекке әкелу

Көрікті жерлерді салыстырғаннан кейін, Ұрысты тексеру және қалыпты жекпе-жекке әкелу ашық көрініспен бірдей ережелер бойынша жүргізіледі, тек БН бұрын айтылғандай КН-нен төмен болады. Егер көру ашық көру құрылғыларының көру сызығымен қабаттасса және салыстыру мүмкін болмаса, онда ол машинаға қарайды және атыс жасалады (бұл әдіс үшін үлкен тігісті қолдану ұсынылады). Әрі қарай орташа тиеу нүктесі және нұсқаулықта көрсетілген түзетулер бар, мақсатты бренд бақылау нүктесіне апарды (сурет 2).

Түйіндеме

Қорытындылай келе, "нөлдеу" ұғымы сыртқы баллистиканың негіздеріне және отандық атыс қаруын ату ережелеріне қайшы келмейтінін атап өткен жөн. Ол штаттық атыс қаруында заманауи модульдік жүйелерді дайындау мен

пайдалануда тиімді қосымша болып табылады, қызметтік-жауынгерлік міндеттерді сапалы орындауға ықпал етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИТТЕР:

1. «Атыс дайындық» жәрдемақысы. Минск. БНТУ. 2017 ж.
2. 5,45 мм Калашников автоматы (АК74, АКС74, АК74Н, АКС74Н) және Калашников қол пулеметі (РПК74, РПКС74, РПК74Н, РПКС74Н) бойынша нұсқаулық. Мәскеу, әскери баспа, 1984 ж
3. Сукнев Дмитрий <https://telegra.ph/Usovershenstvovanie-proverki-boya-i-privedenie-k-normalnomu-boyu-545-mm-avtomata-AK---74-12-17>.
4. Волков в. г. жеке қаруға арналған Коллиматорлық көріністер. ФГУП. Альфа.

TRANSLITERATION

1. Posobie «Ognevaia podgotovka». Minsk. BNTU. 2017 g.
2. Rukovodstvo po 5.45-mm avtomatu Kalashnikova (AK-74, AKS-74, AK-74N, AKS-74N) i ruchnomu pulemetu Kalashnikova (RPK-74, RPKS-74, RPK-74N,N) RPKS-74N). Moskva, Voennoe izdatelstvo, 1984 g.
3. Dmitry Suknev <https://telegra.ph/Usovershenstvovanie-proverki-boya-i-privedenie-k-normalnomu-boyu-545-mm-avtomata-AK---74-12-17>.
4. Volkov V.G. Kollimatorye prisely dlia individualnogo oruzhia. FGUP. Alfa.

Ш.Р. МУРТАЛИМОВ

ПРОВЕРКА БОЕВОГО ДЕЙСТВИЯ АВТОМАТА АК-74 И ПРИВЕДЕНИЕ ЕГО В НОРМАЛЬНЫЙ БОЙ ПРИ БЛИЗКОМ НУЛЕВОМ ПОЛОЖЕНИИ

Академия Национальной гвардии Республики Казахстан.

В рамках данной статьи предложена к рассмотрению усовершенствованная методика подготовки к стрельбе, стоящих на вооружении автоматов.

SH.R. MURTALIMOV

CHECKING THE COMBAT OF THE AK-74 ASSAULT RIFLE AND BRINGING IT INTO NORMAL COMBAT IN NEAR ZERO CONDITIONS

National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan.

Within the framework of this article, an improved method of preparing for firing armed with automatic weapons is proposed for consideration.

УДК621.824.32

**Д.К. ДАИРОВ¹, С.Н. КОЛИСНИЧЕНКО², С.В. КОЛИСНИЧЕНКО³,
Д.А. КОПТЯЕВ⁴**

¹ магистрант, кафедрасы «Транспорт и машиностроение» Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, г.Петропавловск, e-mail: daulet_dairov@mail.ru

² доктор (PhD), Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, г.Петропавловск

³ магистр, Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, г.Петропавловск

⁴ старший преподаватель, Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, г.Петропавловск

ИМИТАЦИОННОЕ 3D-МОДЕЛИРОВАНИЕ В ИССЛЕДОВАНИИ КРИТИЧЕСКИХ НАГРУЗОК КОЛЕНЧАТЫХ ВАЛОВ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДВИГАТЕЛЕЙ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ

В статье рассматривается способ повышения ресурса коленчатого вала для двигателей внутреннего сгорания (ДВС) с рассмотрением возможностей использования 3D программ имитационного моделирования. Цель заключается в определении влияния критических напряжений на коленчатый вал используя моделирование и анализ, тем самым спрогнозировать место возможной поломки.

Ключевые слова: *коленчатый вал, моделирование, САПР, критические нагрузки, 3D-модель, ресурс.*

3D-моделирование используется во многих видах разнообразной инженерной и творческой деятельности, уже в современное время не может сосуществовать без компьютерных технологий и необходимого программного обеспечения. Авто и машиностроительная промышленность, медицина, архитектура, компьютерная графика и видео-игры, кино, 3D принтеры, археология, производство музыкальных клипов, научные исследования и многие другие сферы деятельности не имеют перспектив развития без моделирования, которое по своей сути возникло благодаря Г. Монжу. Моделирование единицы(детали, продукта) стало возможным не столько компьютерным технологиям, сколько начертательной геометрии, инженерной графике, теоретической механике, «сопромату», теории механизмов и машин[6].

Под программным обеспечением понимается, проще говоря, приложение на компьютере с помощью которого инженер проектирует свои идеи разработок. Сейчас их большое множество, но можно выделить основные:

1.«Blender»-3D редактор анимации и моделирования, полностью бесплатный и лёгкого размера, удобный. Имеет собственный движок для

сотворения компьютерных игр. Освоение этого редактора начинается со школьных программ информатики.

2.«Solidworks»-САПР программа, которая предназначена для моделирования механизмов машиностроения и их проверочных параметров.

3.«Autodesk Maya»-приложение 3D моделирования, анимации и рендеринга. Его выбирают производители компьютерных игр[5].

4.«3D StudioMax»- полнофункциональная профессиональная программа, разработанная компанией Autodesk.

5.«Компас-3D» - простейший, удобный редактор 2D и 3D моделирования, широко используемый в высших учебных заведениях для сдачи отчетов по практике, курсовых, дипломных проектов, научных диссертациях и обладающий в сети Интернет огромным количеством готовых работ и примеров. Возможность оформления чертежей и других графических работ по стандартам СПДС и ЕСКД.

6.«AutoCAD»-2D и 3D САПР и черчения компании Autodesk. Популярно используется в строительстве, машиностроении, архитектуре и учебных заведениях.

7.«Inventor»-система трёхмерного, твердотельного и поверхностного параметрического проектирования (САПР) компании Autodesk.

8.«T-FLEXCAD»-САПР с возможностью параметрического моделирования и оформлением по ЕСКД.

9.«Cinema 4D(C4D)»-моделирование, рисования, «скульптинг», «компози́тинг», «трекинг», анимации и высококачественный «рендеринг» в 2D и 3D. Поддержка руссификатора.

10.«PTCCreo»-ПО для твердотельного моделирования параметрических объектов, прямого 3D моделирования, 2D ортогональных видов, конечно-элементного анализа и моделирования, схематического проектирования, технических иллюстраций, а также просмотра и визуализации.

«Creo Elements»и«Creo Parametric»напрямуюконкурируютс«CATIA», «Siemens NX / Solid Edge»и «SolidWorks».

Анализ программ с точки зрения инженера проектировщика для создания 3D-моделей представлена в таблице 1.

Таблица 1 –Анализ возможностей программного продукта для 3D-моделирования

Название	Использование	Формат файлов	Размер пакета	Возможность анализа	Сфера применения
Cinema 4D	Платное	CATPro duct, cgr, dem, dae	8-10ГБ	-	Анимация
Blender	Бесплатное	OBJ, FBX, PLY, STL	701МБ	-	
Autodesk Maya	Платное /бесплатная версия для обучающихся	3DS, OBJ	4-6ГБ	-	
3D Studio Max			4-5ГБ	-	Архитектура
Компас-3D		IGES, SAT, XT, STEP, VRML, PDF	4-6ГБ	+	Машинострое ние
AutoCAD	Бесплатная пробная версия, далее платное	DXF,D WG, AutoCad drawing	4-5ГБ	-	
Inventor	Платное	IPT, DWG, PDF	9-10ГБ	+	
T- FLEXCAD	Бесплатная пробная версия, далее платное	grb.	5-6ГБ	+	

Solidworks	Платное	STL, VRML, VDAFS, ACIS	15- 16ГБ	+	
PTC Creo	Платное/ Бесплатная «хакнутая» версия	prt,DXF, DWG,S TL	6ГБ	+	

Как можно заметить из таблицы 1, моделирование широко применяется в машиностроении. Преимущества моделирования в промышленности[1]:

- 1.Визуализация результата проектирования;
- 2.Отсутствие погрешности в геометрических параметрах;
- 3.Проведение проверочных, сборочных операций в программе;
- 4.Сокращение времени производства изделия;
- 5.Низкая вероятность появления бракованных изделий, повышающее качество продукции.

Коленчатый вал двигателя является важным элементом двигателя, поскольку он преобразует возвратно-поступательное перемещение поршня во вращательное движение. Коленчатый вал эффективно поглощает силы от взрыва, передает энергию маховику двигателя, который передает энергию на вал, соединенный с приводимым в движение механизмом. Поскольку коленчатый вал испытывает большое количество циклов нагрузки в течение срока службы, важно изучить и проанализировать прочность этого компонента при оценке его эксплуатационных характеристик и срока службы коленчатого вала. Для моделирования, такой ответственной детали, как коленчатый вал, используем пакет программ «PTC Creo». Выбор именно этой программы моделирования обусловлен возможностью его использования неограниченное число раз, а также исходя из удобств использования интерфейса, и проводимых необходимых расчетов.В этой программе можно одновременно моделировать и проводить анализ, что исключают отдельное использование ПО «CATIA» и «ANSYS».

Коленчатый вал должен быть достаточно прочным, чтобы выдерживать усилие, направленное вниз в виде импульсов, в начале рабочего хода без чрезмерного изгиба. Надежность и срок службы двигателя внутреннего сгорания во многом зависят от долговечности коленчатого вала. Крутильная вибрация возникает, когда импульс мощности попадает на шатунную шейку в такте рабочего хода. Коленчатый вал испытывает ряд напряжений изгиба, сжатия, растяжения, и сдвиг относительно оси, по причинам:

- 1.Несоосности вала и его неправильной геометрии;
- 2.Вибрации, вызванной работой подшипников;
- 3.Высокой температуры двигателя;

- 4.Неправильной смазки;
- 5.Чрезмерной перегрузки, давления, действующие из-за поршня;
- 6.Материала шатунной шейки и его химического состава.

Выбранный коленчатый вал ДВС автомобиля КамАЗ-740.13 с габаритными параметрами(высота-0,46м, ширина-0,4м. длина-0,92м, масса-96кг) построен в трёхмерном варианте в программе «PTC Creo»(рис. 2) на основе чертежа в «КОМПАС-3D»(рис. 1).

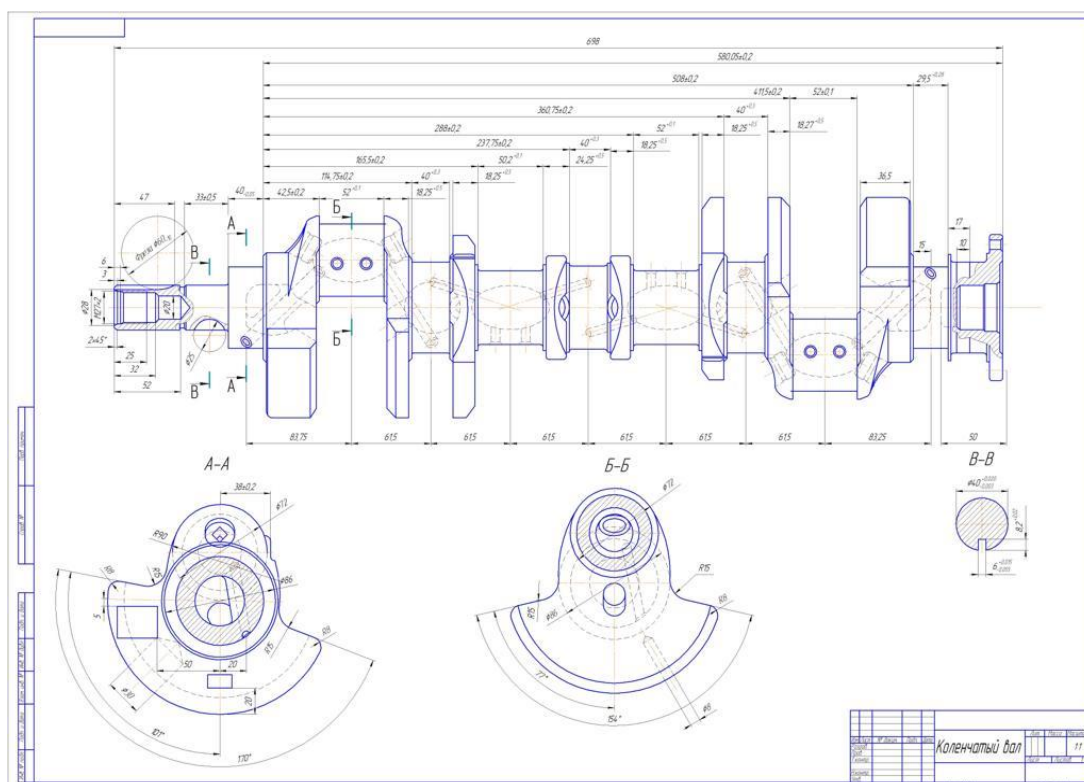

Рисунок 1-Чертёж коленчатого вала двигателя автомобиля КамАЗ-740.13

Чертёж коленчатого вала(рис. 1) обладает необходимыми значениями размеров и наглядности для построения его 3D-модели.

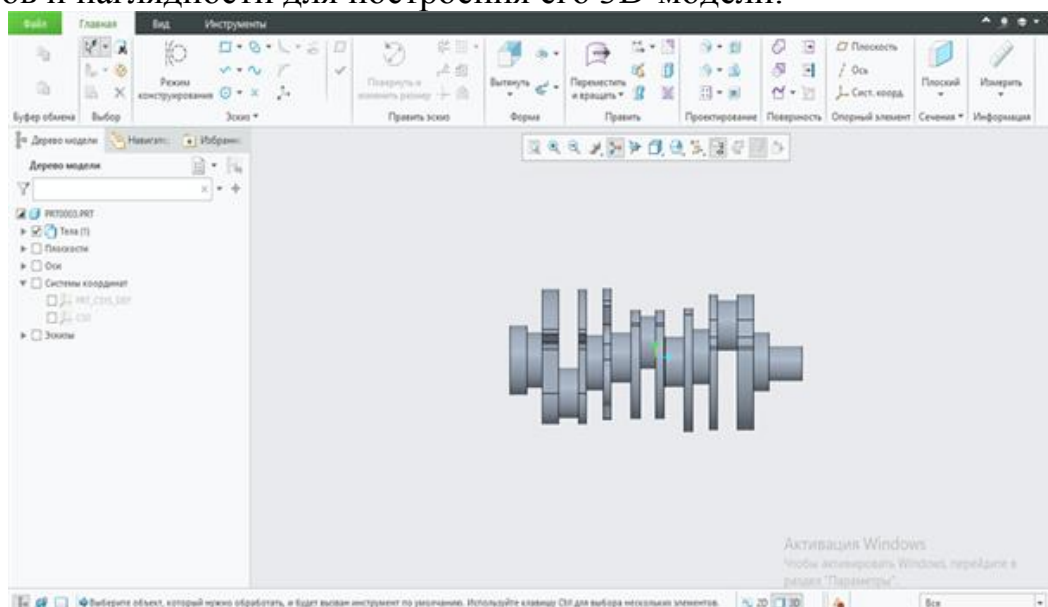

Рисунок 2-3D-модель коленчатого вала(вид слева)

Как показано на рисунке 2, коленчатый вал построен в трёхмерном виде, также задаются определённые параметры, такие как вид металла, ось вращения, математические данные, представленные в таблице 2.

Таблица 2 – Параметры ДВС КамАЗ -740

Параметры	Значение
Количество цилиндров	8
Диаметр/ход поршня	120/130 мм
Объем	10850 см ³ /11 760 см ³
Максимальная мощность двигателя	210–440 л. с., при 2500 об/мин
Максимальный крутящий момент	667–1700 Н·м, при 1700 об/мин
Степень сжатия	17
Рабочий температурный диапазон	80-98°C
Порядок работы цилиндров	1-5-4-2-6-3-7-8
Максимальное давление газа	≥0,5–0,6 МПа
Материал коленчатого вала	Легированная сталь 42ХМФА
Давление в камере сгорания(p)	2,8Мпа, т.е. $p \approx 3 \cdot 10^6$ Па
Модуль упругости (E)	$2 \cdot 10^{11}$ Па
Предел текучести(σ)	716МПа

На основе данных таблицы 2 проводится расчёт эксплуатационных характеристик(не полный) коленчатого вала.

Расчёт физических параметров работающей детали (инерционные силы пренебрежены):

Площадь головки поршня:

$$S = \pi \cdot \frac{d^2}{4} = 3,14 \cdot \frac{0,12^2}{4} = 0,0113(\text{м}^2)$$

Равнодействующая сила одного поршня, предполагается, что это усилие действует в центральной точке шатунной шейки:

$$F = p \cdot S = 3 \cdot 10^6 \cdot 0,0113 = 33,9(\text{кН})$$

Предел текучести по касательной напряжению, если $\sigma = 7 \cdot 10^8$ Па:

$$\tau = \frac{\sigma}{2} = \frac{7}{2} \cdot 10^8 = 3,5 \cdot 10^8 (\text{Па})$$

Сила тяжести(вес):

$$F = mg = 96 \cdot 9,8 = 941 (\text{Н})$$

Коленчатый вал двигателя опирается на фланец маховика, так и на переднюю шейку КВ, где располагается шестерня. Таким образом, это ограничивает перемещение в направлениях x, y и z, как показано на рисунке 3. Как видно из рисунка перемещение коренных шеек коленчатого вала ограничено в направлениях x и y, поскольку подшипники ограничивают это перемещение.

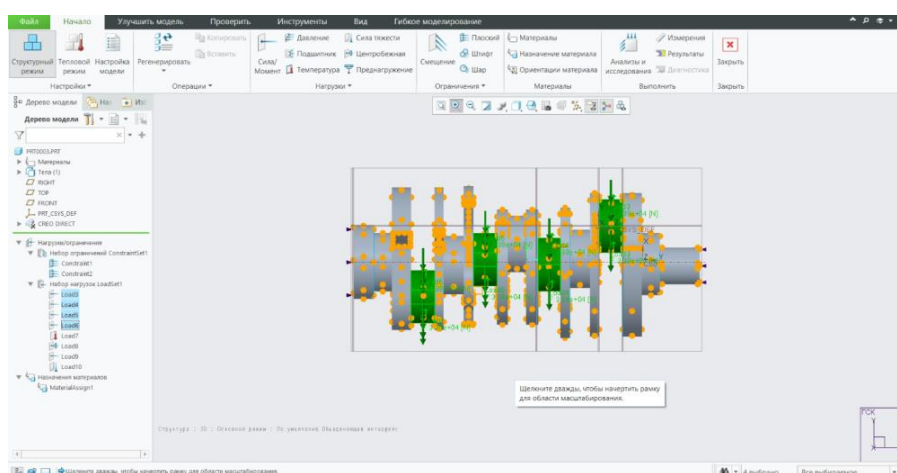

Рисунок 3-Подставленные результаты действующих сил и ограничения движения

В программе моделирования «PTC Creo» на коленчатый вал приложены значения сил действующих на шатунные шейки, направления сил, и крутящий момент от двигателя, который составляет 667–1700 Н·м, при 1700 об/мин.

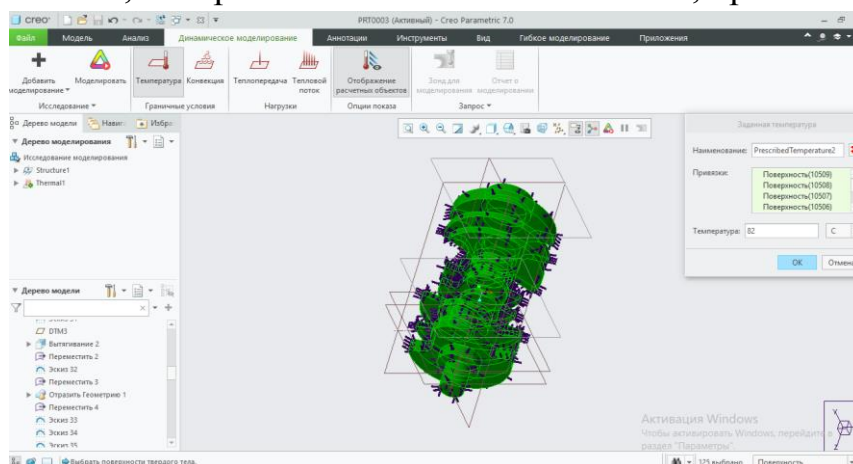

Рисунок 4 - Температурный режим при эксплуатации коленчатого вала

Рабочий температурный диапазон работы двигателя составляет 80-98°C(рис. 4). Учитывается по параметрам датчиков охлаждающей жидкости.

Моделирования детали в созданных условиях в программе показало ряд возможностей для проверки его прочностных характеристик. Следовательно,

провелись анализы по напряжению, и деформации, при критических нагрузках(рис. 5, 6), а именно в ситуации при резком торможении автотранспорта без выжима сцепления.

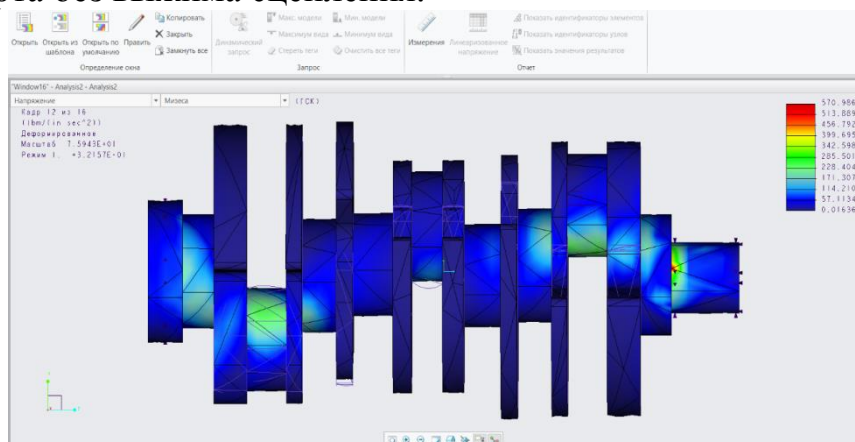

Рисунок 5-Напряжение КВ по Фон-Мизесу

В программе проведена имитация работы детали при заданных нагрузках, и упрощенных параметрах, как показано из анимации на рисунке 5 напряжения по «мизесу» в области окрашенные красным цветом описывают наибольшую нагрузку данного коленчатого вала в передней шатунной шейке, а также на шейке, на котором располагается шестерня ГРМ.

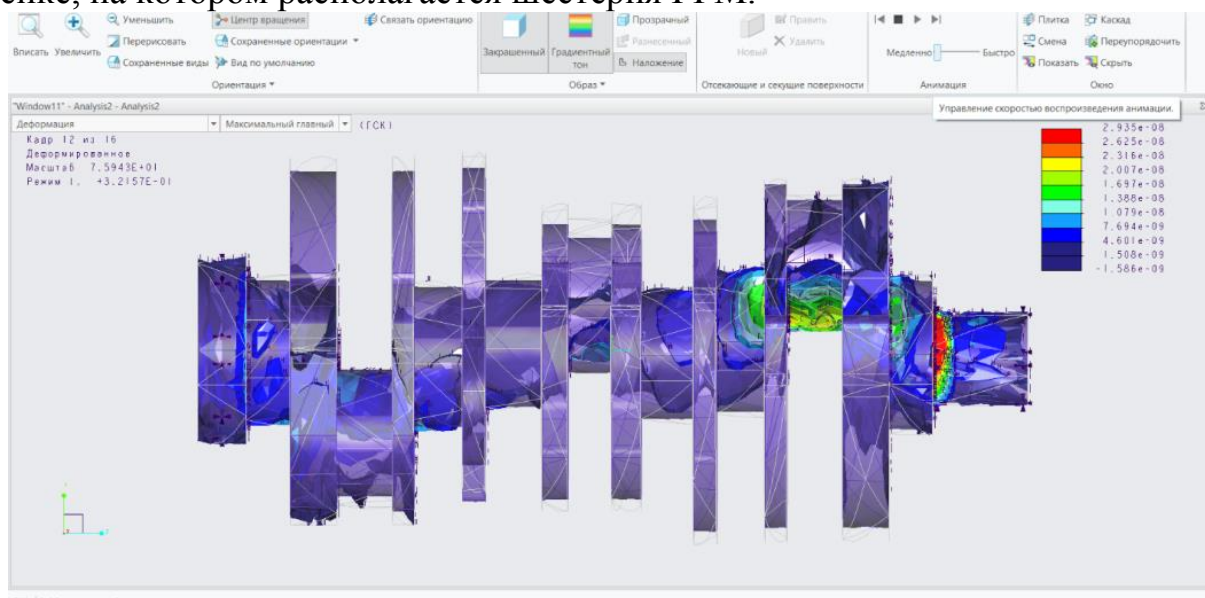

Рисунок 6-Деформация детали при критических нагрузках

На рисунке 6 показаны возможные области деформирования и спрогнозированное место образования трещин на валу при критических нагрузках.

С помощью имитационного моделирования и прочностного анализа колебаний коленчатого вала, возможно улучшить его конструкцию и оптимизировать работу всего ДВС. 3D-моделирование помогает выбрать будущие физические параметры коленчатых валов для транспортных двигателей

с учётом режима эксплуатации агрегата, климатических условий, типа дорожного покрытия, что позволит увеличить надёжность, долговечность и срок эксплуатации детали в общем и целом. Такие вопросы освещались в зарубежных научных трудах Aung Ko Latt, Zin Ei Ei Win, Htay Htay Win в которых путём теоритических расчётов и моделирования можно уменьшить себестоимость и возникающие напряжения коленчатого вала дизельного ДВС путём уменьшения массы конструкции на 3,5кг[8]. Позже на примере обычного и уменьшенного по массе вала в научных трудах Mallikarjuna Naraga, Babu Uppalapti, были выполнены сравнения с помощью программ моделирования показателей напряжений и деформаций коленчатого вала из конструкционной стали, чугуна, и из медного сплава, и доказаны, что сталь является наиболее приемлемым материалом для изготовления детали[10]. В работах Люциан Витек, Феликс Стаховиц, Аркадиуз Залески, на практике были проанализированы и выяснены причины возникновения трещин на коленчатом валу дизельного ДВС с помощью моделирования.

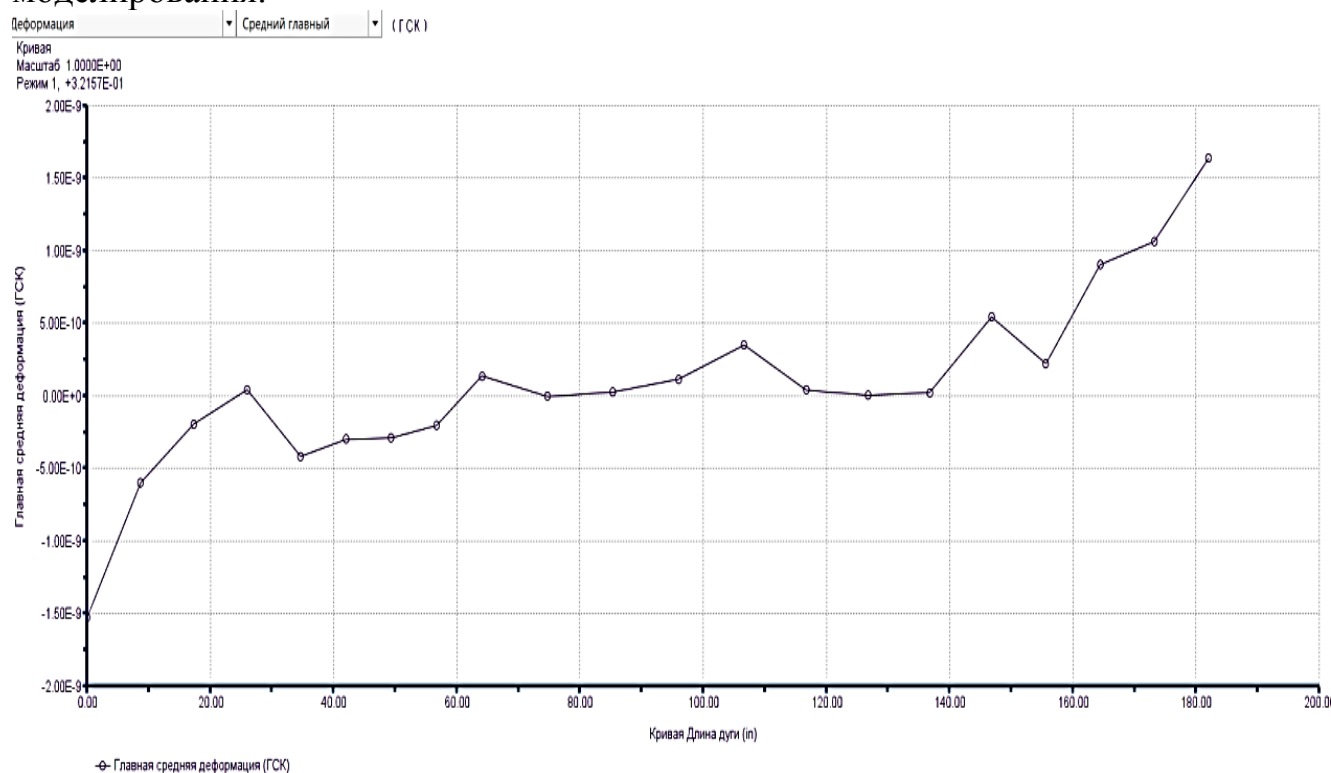

Рисунок 7 - График деформации

График на рисунке 7 показывает возможную величину усилия и область образования трещин на коленчатом валу через кривую длину окружности(дуги) передней шейки.

В результате проведенной работы используя имитационное моделирование в программе «РТС Сгео показано, что при критической нагрузке усилие максимального напряжения расположенной в области передней шейки коленчатого вала соответствует месту расположения шпонки и шпоночной канавки; в дальнейшем это может привести к возникновению трещин и необратимой поломки комплектующих детали.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдуллах Л.С., Кукушкина В.А., Бордюгова Ю.А. Применение методов 3D-моделирования в промышленности//Перспективное развитие науки, техники и технологий МТО-5 - С.10-13
2. Аль-Дарабсе А. М., Маркова Е. В. Применение методов компьютерного трехмерного моделирования для решения типовых задач начертательной геометрии//Материалы 65-й студенческой научно-практической конференции инженерного факультета ФГБОУ ВО Самарский ГАУ 27 мая 2020 г. - С .91-94
3. В. А. Бакач, И. С. Федорченко, Обзор известных программ для 3D моделирования//Сборник статей Всероссийской научно-практической конференции «3D технологии в решении научно-практических задач», 2021 г. - С.54-55
4. Н.Е. Моськина Использование трехмерного моделирования в защитах курсовых и дипломных проектов по специальности «Технология машиностроения»
5. Мыльников В.В. Вопросы проектирования и создания тренажеров машин и механизмов/Рецензируемый, реферируемый научный журнал «Вестник АГУ »//Выпуск 2 (137) 2014г. - С.135-146
6. Телегин В. В. Autodesk Inventor – базовая среда 3D-моделирования при подготовке специалистов для предприятий машиностроительного производства, 2019г. МТО-46 - С.277-280
7. Ямщиков И.А.Основные проблемы применения 3D-программ для моделирования в машиностроении
8. Aung Ko Latt, Zin Ei Ei Win, Htay Htay Win Modeling, analysis and optimization of a four cylinder engine crankshaft/International Journal of Advances in Mechanical and Civil Engineering, 2015 - С.88-93
9. Ananta U. Kumbhar, Sanjay R. Kumbhar, Vijay S.Diwate Design and failure analysis of four stroke six cylinder diesel engine crankshaft - С. 33-37
10. Mallikarjuna Naraga, Babu Uppalapti Design optimization and stress analysis of multicylinder diesel engine crankshaft/International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology -С. 9333-9342

TRANSLITERATION:

1. Abdullah L.S., Kukushkina V.A., Bordyugova Yu.A. Primeneniemetodov 3D-modelirovaniya vpromyshlennosti//Perspektivnoe razvitie nauki, tehniki i tehnologij MTO-5 - S.10-13
2. Al-Darabse A. M., Markova E. V. Primenenie metodov kompyuternogo trehmernogo modelirovaniya dlya resheniya tipovyh zadach nachertatelnoj geometrii//Materialy 65-j studencheskoj nauchno-prakticheskoy konferencii inzhenernogo fakulteta FGBOU VO Samarskij GAU 27 maya 2020 g. - S .91-94
3. V. A. Bakach, I. S. Fedorchenko, Obzor izvestnyh program dlya 3D modelirovaniya//Sbornik statej Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii «3D tehnologii v reshenii nauchno-prakticheskikh zadach», 2021 g. - S.54-55

4. N.E. Moskina Ispolzovanie trehmernogo modelirovaniya v zashitah kursovyh i diplomnyh proektov po specialnosti «Tehnologiya mashinostroeniya»
5. Mylnikov V.V. Voprosy proektirovaniya i sozdaniya trenazherov mashin i mehanizmov/Recenziruemyj, referiruemyj nauchnyj zhurnal «Vestnik AGU»//Vypusk 2 (137) 2014g. - S.135-146
6. Telegin V. V. Autodesk Inventor – bazovaya sreda 3D-modelirovaniya pri podgotovke specialistov dlya predpriyatij mashinostroitel'nogo proizvodstva, 2019g. MTO-46 - S.277-280
7. Yamshikov I.A.Osnovnye problem primeneniya 3D-programm dlya modelirovaniya v mashinostroenii
8. Aung Ko Latt, Zin Ei Ei Win, Htay Htay Win Modeling, analysis and optimization of a four cylinder engine crankshaft/International Journal of Advances in Mechanical and Civil Engineering, 2015 - S.88-93
9. Ananta U. Kumbhar, Sanjay R. Kumbhar, Vijay S.Diwate Design and failure analysis of four stroke six cylinder diesel engine crankshaft - S. 33-37
10. Mallikarjuna Naraga, Babu Uppalapti Design optimization and stress analysis of multicylinder diesel engine crankshaft/International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology - S. 9333-9342

Д.К. ДАИРОВ, С.Н. КОЛИСНИЧЕНКО, С.В. КОЛИСНИЧЕНКО,
Д.А. КОПТЯЕВ

АВТОМОБИЛЬДІҢ ІШКІ ЖАНУ ҚОЗҒАЛТҚЫШТАРЫНЫҢ ИІНДІ
БІЛІКТЕРІНІҢ КРИТИКАЛЫҚ ЖҮКТЕМЕЛЕРІН ИМИТАЦИЯЛЫҚ 3D
МОДЕЛЬДЕУ

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті.

Мақалада КамАЗ-740 автомобильінің сегіз цилиндрлі қозғалтқышының иінді білігінің статикалық құрылымдық талдауы сипатталған. Ол модельдеу әдістері арқылы мәселені анықтайды және шешеді. Иінді білікті модельдеу «PTSCreo» бағдарламалық жасақтамасының көмегімен жасалады, оның жұмысы статикалық құрылымдық талдау үшін жүктемелермен бірдей. Бағдарламалық жасақтама көмегімен иінді біліктің кернеуінің өзгеруін алу үшін ақырлы-элементтік талдау жасалады. Мақсат кернеулердің иінді білікке әсерін анықтау үшін иінді білікті модельдеу мен талдауды қамтиды, осылайша ықтимал сыну орнын болжайды.

D. K. DAIROV, S.N. KOLISNICHENKO, S.V. KOLISNICHENKO,
D.A. KOPTYAEV

SIMULATION 3D MODELING OF CRITICAL LOADS OF THE CRANK
SHAFTS OF AUTOMOTIVE INTERNAL COMBUSTION ENGINES

North Kazakhstan University named after M. Kozybayev.

The article describes the static structural analysis of the crankshaft of the eight-cylinder engine of the Kamaz-740 car. It identifies and solves the problem through modeling methods. Crankshaft modeling is done using the «PTC Creo» software, the operation of which is the same as for loads for static structural analysis. With the help of software, a finite-element analysis is performed to obtain changes in the crankshaft voltage. The goal involves modeling and analyzing the crankshaft to determine the effect of stresses on the crankshaft, thus predicting the location of a possible fracture.

УДК 62-503.51

Т. Б. АТЫГАЕВ¹, Ю. В. ГЕРАСИМОВА², В. П. ИВЕЛЬ³

¹ Докторант кафедры «Энергетика и радиоэлектроника» Некоммерческое акционерное общество «Северо-Казахстанский университет имени Манаша Козыбаева», Петропавловск, Казахстан;

² Доцент кафедры «Энергетика и радиоэлектроника» Некоммерческое акционерное общество «Северо-Казахстанский университет имени Манаша Козыбаева», Петропавловск, Казахстан;

³ Профессор кафедры «Энергетика и радиоэлектроника» Некоммерческое акционерное общество «Северо-Казахстанский университет имени Манаша Козыбаева», Петропавловск, Казахстан.

МОДЕЛИРОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ РЕАКТИВНОГО СНАРЯДА В ПРОСТРАНСТВЕ ДЛЯ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ОПТИМАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ

Предложен новый метод моделирования реактивного снаряда, основанный на орбитальной механике и гидродинамике. Модель учитывает аэродинамические, гравитационные силы и тягу, демонстрируя высокую точность предсказания состояния. Она включает дифференциальные уравнения для положения, скорости, ориентации и вращения. Предложенный метод позволяет создавать оптимальные системы управления, обеспечивая точную коррекцию траектории в реальном времени. Модель адаптируется к различным конструкциям и условиям, что делает ее универсальным для научных исследований, поддерживая изучение динамики и устойчивости снаряда.

Ключевые слова: *математическая модель, ориентация реактивного снаряда в пространстве, углы тангажа, рыскания, крена.*

Введение

Исследование по проектированию систем управления реактивными снарядами, направленное на повышение точности стрельбы, решает ключевые

задачи, такие как разработка математической модели, учет изменений массы снаряда и воздействия внешних сил. Моделирование движения в MatLab позволяет проверить систему управления, но существуют проблемы с несовершенством математических моделей и воздействием внешних факторов. Решение включает методы адаптивного и оптимального управления, а также технологии искусственного интеллекта. Исследование представляет новый подход с учетом сложных аэродинамических и гравитационных сил, повышая точность прогнозирования траектории. Разработанный метод может быть интегрирован в программно-аппаратные комплексы для систем управления реактивными снарядами.

Методы

В исследованиях по управлению реактивными снарядами предлагаются разные методы коррекции траектории. В [1] использованы GPS и тормозные устройства, в [2] – двухмерная коррекция с применением ракетного топлива и подруливающих устройств. Современные подходы включают машинное обучение [3], обучение с подкреплением и метод модельного прогностического управления (МРС) [4], основанный на прогнозировании поведения снаряда с учетом ограничений и неопределенностей. Исследование направлено на разработку математических моделей коррекции углового положения снаряда, с использованием реактивного снаряда класса Град [9М22У]. Для описания движения в трехмерном пространстве используется система дифференциальных уравнений, включающая параметры положения, скорости, ускорения, ориентации и вращения.

Движение по оси x , y , z описывается уравнениями (1) - (3), где v_x , v_y , v_z – скорости по осям x , y , z

$$\frac{dx}{dt} = v_x \quad (1)$$

$$\frac{dy}{dt} = v_y ; \quad (2)$$

$$\frac{dz}{dt} = v_z . \quad (3)$$

Уравнения скоростей по осям x , y , z

$$\frac{dv_x}{dt} = \frac{-D}{m} v_x^2 + \frac{T}{m} v_x^2 ; \quad (4)$$

$$\frac{dv_y}{dt} = \frac{-D}{m} v_y^2 + \frac{T}{m} v_y^2 ; \quad (5)$$

$$\frac{dv_z}{dt} = \frac{-D}{m} v_z^2 + \frac{T}{m} v_z^2 - g , \quad (6)$$

где D – аэродинамическое сопротивление снаряда, T – сила тяги снаряда, g – ускорение свободного падения.

Угловое движение (ориентация) снаряда

$$\frac{d\phi}{dt} = p + r \tan(\theta) \cos(\phi) ; \quad (7)$$

$$\frac{d\theta}{dt} = q \cos(\phi) - r \sin(\phi) ; \quad (8)$$

$$\frac{d\psi}{dt} = \frac{q \sin(\phi)}{\cos(\theta)} + r \cos(\phi) \frac{\sin(\phi)}{\cos(\phi)} . \quad (9)$$

где ϕ – крен, θ – тангаж, ψ – рыскание, p , q и r – скорости вращения по соответствующим осям.

Исследуя угловое движение, можно использовать уравнения Эйлера для описания динамики вращения снаряда:

Для угловой скорости $\dot{p}$ по оси x

$$I_x (p + r \tan(\theta) \cos(\phi)) = (I_y - I_z) q r + M_x . \quad (10)$$

Для угловой скорости $\dot{q}$ по оси y

$$I_y (\cos(\phi) - r \sin(\phi)) = (I_z - I_x) r p + M_y . \quad (11)$$

Для угловой скорости $\dot{r}$ по оси z

$$I_z \left(\frac{q \sin(\phi)}{\cos(\theta)} + r \cos(\phi) \frac{\sin(\phi)}{\cos(\phi)} \right) = (I_x - I_y) p q + M_z . \quad (12)$$

Полученная математическая модель, объединяющая динамические и кинематические уравнения Эйлера для описания полной динамики вращения реактивного снаряда (РС). Модель позволяет проектировать систему управления, включая выбор корректирующего устройства — пропорционально-дифференцирующего регулятора (ПД-регулятора). Это обеспечивает требуемую точность, устойчивость и качество переходных процессов. В практике ПД-регуляторы часто применяются для управления скоростью объекта, в данном случае, углом тангажа РС. Это позволяет достигнуть заданной цели с необходимой скоростью и точностью.

Результаты

Моделирование процесса управления РС было осуществлено в программной среде MatLab на основе уравнения (10), описывающее движение снаряда по оси x . Представленная программа включает в себя несколько этапов. На первом этапе был произведен ввод характеристик РС (рисунок 2). Основными характеристиками снаряда являются: калибр снаряда, длина снаряда, масса снаряда, масса топлива, время сгорания топлива, тяга двигателя, моменты инерции, начальная скорость полета.


```
function simulate_and_plot_with_pd()
    % Параметры снаряда и движения
    caliber = 0.122; % Калибр (м)
    projectile_length = 2.87; % Длина снаряда (м)
    projectile_mass = 66; % Масса снаряда (кг)
    fuel_mass = 20.5; % Масса топлива (кг)
    burn_time = 1.67; % Время сгорания топлива (с)
    thrust = 23600; % Тяга двигателя (Н)
    inertia = [0.1499, 41.58, 41.58]; % Моменты инерции (кг м^2)
    initial_speed = 26.7; % Начальная скорость (м/с)
```

Рисунок 2 – Параметры реактивного снаряда

Следующий этап – вычисление производных параметров (рисунок 3). Эти переменные вычисляются на основе заданных параметров и представляют производные параметры для удобства расчетов.

```
% Производные параметры
burn_rate = fuel_mass / burn_time; % Скорость сгорания топлива (кг/с)
thrust_per_unit_mass = thrust / (fuel_mass * 9.81); % Тяга на единицу массы топлива (м/с^2)
```

Рисунок 3 – Вычисление производных параметров

Затем задается время симуляции (рисунок 4). Эти переменные задают начальное и конечное время симуляции, а также шаг времени для численной интеграции.

```
% Время для симуляции
t_start = 0; % Начальное время (с)
t_end = 10; % Конечное время симуляции (с)
t_step = 0.01; % Шаг времени для интеграции (с)
```

Рисунок 4 – Время симуляции

Далее осуществляется установка начальных условий (рисунок 5). Эти переменные задают начальные условия для положения, углов и скорости снаряда.

```
% Начальные условия
initial_position = [0, 0, 0]; % Начальная позиция (м)
initial_angles = [0, 0, 0]; % Начальные углы Эйлера (рад)
initial_velocity = [initial_speed, 0, 0]; % Начальная скорость (м/с)

% Координата X, к которой стремимся
target_x = 1000; % Пример: достичь координаты 1000 метров по X
```

Рисунок 5 – Начальные условия

Затем происходит настройка ПД – регулятора: установка значений его коэффициентов (рисунок 6).

```
% Параметры PD-регулятора
Kp = 0.1; % Пропорциональный коэффициент
Kd = 0.01; % Дифференциальный коэффициент
```

Рисунок 6 – Коэффициенты ПД – регулятора

Задаем параметры бокового ветра (рисунок 7).

```
% Боковой ветер
wind_speed = 10; % Скорость бокового ветра (м/с)
wind_speed_y = 5; % Дополнительная компонента скорости бокового ветра (м/с)
```

Рисунок 7 – Боковой ветер

На следующем этапе устанавливается функция симуляции и построения графика с ПД-регулятором (рисунок 8). Эта функция является точкой входа в программу. Она вызывает внутреннюю функцию *simulate_and_plot_internal_with_ПД*, передавая ей все необходимые параметры.

```
% Симуляция и построение графика с PD-регулятором
simulate_and_plot_internal_with_pd(caliber, projectile_length, projectile_mass, thrust, ...
    inertia, initial_position, initial_angles, ...
    initial_velocity, burn_rate, thrust_per_unit_mass, ...
    t_start, t_end, t_step, target_x, Kp, Kd, burn_time);
```

Рисунок 8 – Функция симуляции и построения графика

Далее создается функция, осуществляющая симуляцию движения снаряда с использованием ПД-регулятора (рисунок 9). Она интегрирует уравнения движения, учитывая влияние ПД-регулятора на управление движением по оси *x*.

```
function simulate_and_plot_internal_with_pd(caliber, projectile_length, projectile_mass, thrust, ...
    inertia, initial_position, initial_angles, ...
    initial_velocity, burn_rate, thrust_per_unit_mass, ...
    t_start, t_end, t_step, target_x, Kp, Kd, burn_time)
```

Рисунок 9 – Функция симуляция движения снаряда с ПД-регулятором

На рисунке 10 показаны графики полета реактивного снаряда в пространстве при различных значения бокового ветра, полученные в результате ввода программы.

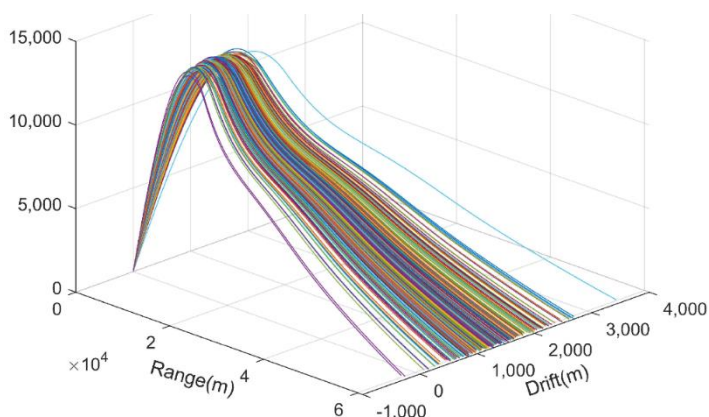

Рисунок 10 – Графики полета реактивного снаряда

Обсуждение

Результаты моделирования в MatLab имеют важное теоретическое и практическое значение. Графики, представленные на рисунке 15, позволяют анализировать характеристики полета снаряда, включая высоту полета, дальность полета и точку падения. Траектория снаряда может изменяться в зависимости от различных параметров, таких как угол запуска и начальная скорость.

График полета играет важную роль при проектировании и анализе полета снарядов, а также при оптимизации параметров регулятора для достижения максимальной дальности и точности попадания.

Однако следует отметить ограничения и допущения математической модели. Она предполагает упрощенную пространственную среду, что может не полностью соответствовать реальным условиям полета. Поэтому модель может потребовать дополнительной настройки для учета более сложных условий.

Также важно учитывать изменение параметров снаряда в реальных сценариях, что не учтено в модели. Это может потребовать дальнейших исследований и анализа стабильности системы управления в различных ситуациях.

Заключение

Исследование выявило сложности усовершенствования точности полетных характеристик реактивных снарядов. Существующие системы требуют значительной доработки, включая изменения в конструкции, такие как тормозные системы и отклонение носовой части. Многие вопросы, такие как анализ полетных характеристик в условиях изменяющихся аэродинамических параметров и создание оптимальных систем коррекции для неуправляемых снарядов без существенных изменений в конструкции, остаются нерешенными. Представленные в статье стратегии моделирования и управления играют важную роль в проектировании ракетных снарядов. Математическая модель учитывает аэродинамические, гравитационные и тяговые силы, а метод коррекции повышает точность прогнозирования траектории. Эта модель может быть использована при разработке Simulink-моделей систем управления различных снарядов для исследования переходных процессов. Исследование важно для глубокого понимания динамических законов управления траекторией снарядов и разработки систем управления полетом РС.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кузнецов Н.С. (2019) Способ коррекции траектории снарядов реактивных систем залпового огня. Патент РФ № 0002678922. <https://edrid.ru/rid/219.016.b7e0.html>;
2. Yongjie XU, Zhijun W., Fangdong D. (2020) Ballistic Trajectory Modeling for Missile with Deflectable Nose. MECHANIKA. 26 (5) 450-456. doi: <http://dx.doi.org/10.5755/j01.mech.26.5.27874>;
3. AhlemWalha, Al iWali, Adel M.Alimi. Video Stabilization for Aerial Video Surveillance. AASRI Procedia.2013, vol. 4, pp. 72-77. doi:

<https://doi.org/10.1016/j.aasri.2013.10.012>;

4. Li Wei, Wen Qiuqiu, Yang Yu. Stability analysis of spinning missiles induced by seeker disturbance rejection rate parasitical loop. Aerospace science and technology. 2019, vol. 90, pp. 194-208. doi: 10.1016/j.ast.2019.04.013.

TRANSLITERATION:

1. Kuznesov N.S. (2019) Sposob korreksii traektorii snaryadov reaktivnyh system zalpovogo ognya. PatentRF № 0002678922. <https://edrid.ru/rid/219.016.b7e0.html>;

2. Yongjie XU, Zhijun W., Fangdong D. (2020) Ballistic Trajectory Modeling for Missile with Deflectable Nose. MECHANIKA. 26 (5) 450-456. doi: <http://dx.doi.org/10.5755/j01.mech.26.5.27874>;

3. AhlemWalha, Al iWali, Adel M.Alimi (2013) Video Stabilization for Aerial Video Surveillance. AASRI Procedia. 4 72-77. doi: <https://doi.org/10.1016/j.aasri.2013.10.012>;

4. Li Wei, Wen Qiuqiu, Yang Yu. Stability analysis of spinning missiles induced by seeker disturbance rejection rate parasitical loop. Aerospace science and technology. 2019, vol. 90, pp. 194-208. doi: 10.1016/j.ast.2019.04.013.

T.B. ATYGAYEV, Y.V. GERASIMOVA, V.P. IVEL
SIMULATION OF THE STATE OF A ROCKET PROJECTILE IN SPACE
FOR THE DESIGN OF AN OPTIMAL CONTROL SYSTEM
North Kazakhstan University named after M. Kozybayev.

A new method for modeling a reactive projectile is proposed, based on orbital mechanics and hydrodynamics. The model considers aerodynamic, gravitational forces, and thrust, demonstrating high accuracy in predicting the projectile's state. It includes differential equations for position, velocity, orientation, and rotation. The proposed method enables the creation of optimal control systems, ensuring precise trajectory correction in real-time. The model adapts to various projectile designs and conditions, making it versatile for scientific research, supporting the study of projectile dynamics and stability.

Т.Б. АТЫГАЕВ, Ю.В. ГЕРАСИМОВА, В.П. ИВЕЛЬ
ОҢТАЙЛЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЖОБАЛАУ ҮШІН КЕҢІСТІКТЕГІ
РЕАКТИВТІ СНАРЯДТЫҢ КҮЙІН МОДЕЛЬДЕУ
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті.

Реактивті шаруа модельдеу жасалды, орбиталды механика және гидродинамикаға негізделген. Модель аэродинамикалық, гравитациялық күштерді және жаттығуны қарастырады, жасалатын объектінің мәртебесін сенімдеді. Ол объектінің орны, жылы, орындалуы мен айналуы үшін дифференциалды теңдеулерді қамтиды. Тексеру нәтижесінде берілген метод

объектінің жағдайын жасыруда жаттығумен демонстрациялауы артылу. Модель кез келген объектінің жобалары мен шарттарына айналысады, сондай-ақ ғылыми зерттеулерді орталығы ретінде объектінің динамикасы мен ықпалын зерттеуде көмек көрсететін көмекшілік модель етіп табылады.

УДК 355/359; 623

Р.А. КУТНЯК

магистр, преподаватель цикла РАОВ кафедры вооружения и стрельбы, Академия Национальной гвардии Республики Казахстан, майор, г. Петропавловск. E-mail: yakut_611@mail.com

ВЛИЯНИЕ МЕДИ ВНУТРИ КАНАЛА СТВОЛА НА МЕТКОСТЬ И КУЧНОСТЬ СТРЕЛЬБЫ

В статье рассмотрены правила по уходу за автоматными системы Калашникова, настреле оружия, живучести ствола и влиянии продуктов распада пули на кучность и меткость стрельбы.

Ключевые слова: *канал ствола, медь, автомат Калашникова, нарезь, кучность и меткость стрельбы.*

Чистка оружия — постоянная тема жарких дискуссий среди военнослужащих и гражданских любителей оружия. Поэтому я думаю, что статья будет интересна всем, кто задает вопросы о настреле оружия, живучести ствола, чем его можно чистить, а чем нет, и далее по списку.

Широкий выбор элементов новотюнинга в интернет-магазинах оружия — палка о двух концах. С одной стороны, это здорово, что есть где посмотреть и купить разное навесное оборудование на оружие. А с другой — рай для производителей, которые тут же создают новую моду и тренды. И все бы ничего, но часто новые идеи доходят до безумных изобретений.[1]

К примеру, там, где Михаил Тимофеевич Калашников с его конструкторским отделом бились за каждый сэкономленный грамм весу своей конструкции, лжеразработчики придумывают множество ненужных девайсов и устройств для установки на свое оружие и его обслуживания (рис.1).

Рис.1 – Устройства и обвес оружия

Желание производителей заработать, привело к тому, что среди любителей оружия появилось мнение о том, что медь, которую оставляет оболочка пули, влияет на живучесть ствола и нормальный бой оружия.[2] Поэтому ее обязательно нужно вычищать. Об этом и поговорим.

Как работает оболочка пули внутри канала ствола?

Давайте посмотрим на пулю, прошедшую канал ствола. На ней вы не увидите, медь на рисках. Потому что ее там нет, там красиво блестит белый металл (рис.2).

На ум приходит резонный вопрос: «А почему ее нет и куда она делась?» И ответ очевиден: «Она осталась в стволе». Неопытные стрелки считают, что ее тут же нужно выгонять, иначе она может увеличить толщину боевой грани нарезов на несколько сотых миллиметров. Но это заблуждение.[3]

Рис.2 – Пуля после выстрела

На той части боевой грани нарезов, до которой вминается оболочка пули, медь не оседает. Она оседает чуть ниже.

Чтобы было понятнее, несколько раз проведем напильником по медной оболочке пули. Можно увидеть, что на, так скажем, боевых гранях напильника меди не осталось, и сами они не стали толще. Вся медь осталась в углах нарезов. И даже если нагреть напильник и повторять много раз, уповая на температуру, давление и прочее, ничего не изменится — в гранях инструмента медь оставаться не будет (рис.3).

Рис. 3 – Медь не остается
в гранях инструмента

В полукруглых нарезах медь оседает гораздо меньше, чем в прямоугольных. Потому что в них нет углов. Также и в стволах оружия — грязь и остатки оболочки от предыдущей пули, счищает следующая. Холостая грань напротив, грязная всегда.[4]

Справка: «Боевая грань видна со стороны патронника, а холостая — со стороны дульного среза, независимо от стороны закрутки нарезов».

В автомате Калашникова нарезы, хоть и заявлены, как прямоугольные, но все равно по факту имеет несколько скругленные углы. Почему? Потому что на автомате Калашникова ствол изготавливается методом нарезания. И логично, что на любом режущем инструменте профиль острой грани очень быстро теряет остроту этой грани, потому что на нем изготавливают много единиц стволов.[5]

Закручивает пулю именно боевая грань и только закручивает. А вот ведут пулю дальше, уже поля. Поля это расстояние между нарезами. Расстояние между противоположащими полями — это есть калибр оружия. В случае с АК-74 это есть и самые заветные 5,45 мм. Раскалиброванное оружие — это когда расстояние между противоположащими полями больше, чем заявленное производителем.

Влияние меди внутри канала ствола на меткость и кучность стрельбы.

Диаметр пуль всегда заведомо больше, чем расстояние между полями нарезов, потому что пуля должна вминаться в эти нарезы. К примеру, в патроне 5,45*39 мм для автомата Калашникова, диаметр пули равен 5,6-мм (рис.4).

Да, чем более повторяемое условие, тем ближе к идеалу. Потому что, чем более повторяемый диаметр пуль, чем ближе расстояние между противоположащими полями нарезов к

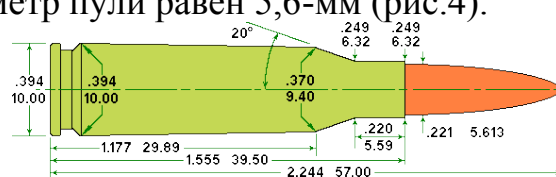

Рис. 4 – размеры 5,45-мм патрона

заявленным размерам, тем ближе результаты стрельбы к данным математического расчета. Исключая различные переменные факторы вроде температуры, скорости ветра и атмосферного давления, мы получаем чистый результат.[6]

Но для автомата не требуется идеал. От автомата требуется кучность 15 сантиметров на дистанции 100 метров с отклонением средней точки попадания от контрольной точки не более 5 сантиметров в любую сторону. Это дает

гарантированное поражения грудной фигуры на дистанции 300-400 метров. Это физика, наложенная на техническое задание.

На интенсивность износа канала ствола влияет не медь, а влага, которая есть в воздухе и которая впитывает нагар, если оружие не чистить. И опасен даже не столько сам нагар, сколько его свойств накапливать и удерживать себе влагу. Нагар — субстанция непостоянная. Различают три вида нагара: рыхлый, твердый и стекловидный. Стекловидный нагар уже практически не впитывает влагу. А больше всего ее впитывает рыхлый нагар. И то в таком состоянии он держится только первые несколько часов постепенно переходя в твердый нагар. Соответственно, если не давать им и перейти в твердый нагар, а чистить оружие сразу после стрельбы, хотя бы ружейным маслом, ничего стволу не будет.

Резюме.

Все основные правила эксплуатации написаны в руководстве по 5,45-мм автомату Калашникова (АК74, АКС74, АК74Н, АКС74Н) и ручному пулемету Калашникова (РПК74, РПКС74, РПК74Н, РПКС74Н). И для поддержания оружия в постоянной боевой готовности и продления его срока службы достаточно просто соблюдать требования инструкций.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Общее руководство по ремонту ракетно-артиллерийского вооружения. Ч.3. Москва Воениздат, 1983 г.
2. Инструкция по техническому обслуживанию и техническому ремонту 5,45 – мм автомат Калашникова АК-74, АКС-74 и РПК-74, РПКС-74. – Москва Воениздат, 1982 г.
3. Руководство по 5,45-мм автомату Калашникова (АК74, АКС74, АК74Н, АКС74Н) и ручному пулемету Калашников (РПК74, РПКС74, РПК74Н, РПКС74Н). Москва, Военное издательство, 1984 г.
4. Оружейный ликбез: Размеднение ствола Сайги 5,45мм. <https://youtu.be/RFY6TdaVImE?si=nbprKXvfXO4frWRU>, 2023 г.
5. Как не надо чистить канал ствола. <https://youtu.be/IR7-otG80L8?si=BbzfVruHSNTTtwe>, 2023 г.
6. Книга: «Теория дрона». Грегуар Шамаю. 2017 г.

TRANSLITERATION:

1. Obshee rukovodstvo po remontu raketno-artilleriiskogo vooruzhenia. Ch.3.. Moskva Voenizdat, 1983 g.
2. Instruksia po tehničeskemu obsluzhivaniu i tehničeskemu remontu 5.45 – mm avtomat Kalashnikova AK-74, AKS-74 i RPK-74, RPKS-74. – Moskva Voenizdat, 1982 g.
3. Rukovodstvo po 5.45 – mm avtomatu Kalashnikova (AK-74, AKS-74, AK-74N, AKS-74N) i ruchnomu pulemetu Kalashnikov (RPK7-4, RPKS-74, RPK-74N, RPKS-74N). Moskva, Voennoe izdatelstvo, 1984 g.
4. Oruzheini likbez: Razmednenie stvola Saigi 5,45 mm.

<https://youtu.be/RFY6TdaVImE?si=nbprKXvfXO4frWRU>, 2023 g.

5. Kak ne nado chistit kanal stvola. <https://youtu.be/IR7-otG80L8?si=BbzfVruHSNTTiwe>, 2023 g.

6. Kniga: «Teoria drakona». Greguar Shamaui. 2017 g.

Р.А. КУТНЯК

ОҚПАН КАНАЛЫНДАҒЫ МЫСТЫҢ АТУДЫҢ ДӘЛДІГІ МЕН
ДӘЛДІГІНЕ ӘСЕРІ

Академия Национальной гвардии Республики Казахстан.

Мақалада Калашников жүйесінің автоматтарын күту, қару ату, оқпанның өміршеңдігі және оқтың ыдырау өнімдерінің атудың дәлдігі мен дәлдігіне әсері туралы ережелер қарастырылған.

R. A. KUTNYAK

THE EFFECT OF COPPER INSIDE THE BARREL BORE ON ACCURACY
AND ACCURACY OF SHOOTING

National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan.

The article considers the rules for the care of Kalashnikov assault rifles, the firing of weapons, the survivability of the barrel and the effect of bullet decay products on accuracy and accuracy of shooting.

УДК 62-523

А.П. СМЕРНОВ¹, Д.В. РИТТЕР², А.А. САВОСТИН³, Е.С. РИТТЕР⁴

¹докторант 3-го курса по специальности 8D06201 Радиотехника, электроника и телекоммуникации, Северо-казахстанского университета им. М. Козыбаева, г. Петропавловск;

²кандидат технических наук, ассоциированный профессор (доцент), профессор кафедры «Энергетика и радиоэлектроника», Северо-казахстанского университета им. М. Козыбаева, г. Петропавловск;

³кандидат технических наук, ассоциированный профессор (доцент), профессор кафедры «Энергетика и радиоэлектроника», Северо-казахстанского университета им. М. Козыбаева, г. Петропавловск;

⁴доктор PhD, доцент, кафедры «Энергетика и радиоэлектроника», Северо-казахстанский университет им. М. Козыбаева, г. Петропавловск.

РАЗРАБОТКА УСТРОЙСТВА ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ГРАНИЦЫ ПЕРЕХОДА ЖИДКОСТЕЙ С РАЗНЫМИ ПРОВОДИМОСТЯМИ

Статья посвящена разработке устройства, предназначенного для определения границы перехода между жидкостями с различной проводимостью. Введение подчеркивает актуальность автоматизации производства в контексте технологических изменений и повышения эффективности. В статье представлены структурная схема устройства, по которой были разработаны все части устройства. Уделено внимание стабильности устройства при различных значениях проводимости, для этого использована автоматическая регулировка усиления. Устройство успешно прошло тестирование и было внедрено в производственный процесс молочного предприятия, демонстрируя высокую надежность, точность и способность автоматизировать процесс определения перехода между жидкостями.

Ключевые слова: *проводимость жидкости, изменение проводимости жидкости, определение перехода жидкости, автоматический переключатель, пищевое производство*

Введение

В современном мире, где технологические достижения неуклонно продвигаются вперед, автоматизация производства становится неотъемлемой составляющей стратегии успешных предприятий. Этот трансформационный процесс, основанный на интеграции инновационных технологий и роботизированных систем, существенно меняет облик промышленности и поднимает производственные процессы на новый уровень эффективности и точности. Также исключается человеческий фактор, из-за которого происходят большинство аварий на производстве.

Устройства для измерения уровня жидкости, известные как уровнемеры, предназначены для непрерывного мониторинга уровня жидкости. Они функционируют на основе определенных физических принципов, что позволяет электронному блоку уровнемера преобразовывать уровень жидкости в соответствующий аналоговый сигнал или цифровой код. [1]

Сигнализаторы, в свою очередь, являются датчиками, созданными для определения конкретного положения уровня жидкости в резервуаре или трубе, например, его заполнения или опустошения. Эти датчики генерируют дискретный выходной сигнал в форме релейного или транзисторного сигнала. Обычно срабатывание сигнализатора происходит при блокировании или освобождении чувствительного элемента жидкостью. Но на производстве бывают случаи, что нужно определить не наличие или отсутствие жидкости, а переход от одной жидкости к другой. Например, в системах централизованной мойки оборудования необходимо определить момент, когда по трубам после воды начинает течь моющий раствор, тогда необходимо переключить клапаны и отсечь воду от моющего раствора. И наоборот, определить момент перехода от моющего раствора к воде.

Материалы и методы исследования

Электродные реле осуществляют дискретный мониторинг рабочей среды, используя ее электропроводность. Когда рабочая среда (электрический проводник) достигает электрода, создается электрическая цепь, что приводит к возникновению сигнала. При уменьшении объема рабочей среды цепь разрывается. Эти устройства имеют простую конструкцию, но могут активироваться только в электропроводных средах, таких как вода. [2]

Для определения границы перехода жидкости с разными проводимостями необходимо изменить конструкцию реле так, чтобы предыдущая проводимость жидкости запоминалась и сравнивалась с текущей. Структурная схема устройства для определения границы перехода жидкостей с разными проводимостями приведена на рисунке 1.

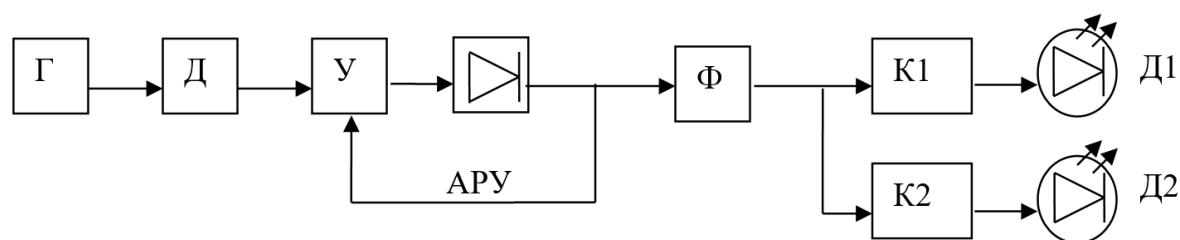

Рисунок 1 – Структурная схема устройства для определения границы перехода жидкостей с разными проводимостями

Генератор Г генерирует прямоугольные импульсы частотой 300 Гц, которые подаются на датчик Д, который находится в контролируемой жидкости. Сигнал с датчика усиливается усилителем У с фильтром верхних частот. Усилитель имеет цепи автоматической регулировки усиления АРУ. С усилителя сигнал подается на детектор и через фильтр нижних частот на компараторы К1 и

K2, которые срабатывают при увеличении и уменьшении проводимости жидкости, при этом загорается светодиод Д1 или Д2 соответственно.

Для отделения промышленных помех и внешних наводок в устройстве используется переменный ток частотой 300 Гц. Генератор переменного тока построен на цифровой микросхеме инверторе по схеме автогенератора. Схема генератора и датчика приведена на рисунке 2 [3].

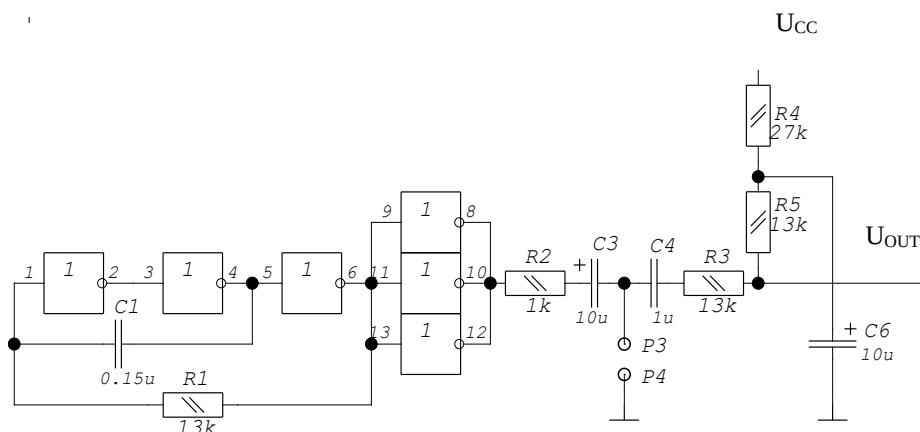

Рисунок 2 – Схема генератора и датчика

Для корректной работы устройства при различных значениях проводимости необходимо обеспечить одинаковое значение напряжения после фильтрации сигнала. Для этого необходимо добавить в фильтр низких частот автоматическую регулировку усиления сигнала. Схема фильтра низких частот с автоматической регулировкой усиления приведена на рисунке 3. [4, 5]

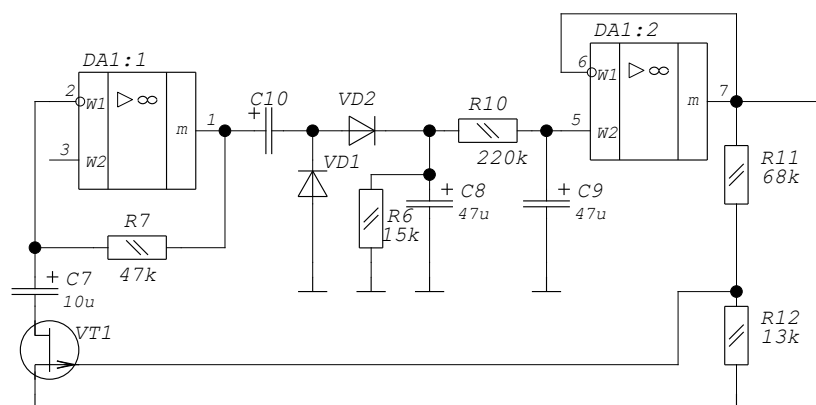

Рисунок 3 – Схема фильтра низких частот с автоматической регулировкой усиления

Цепочка R10C9 определяет время перехода жидкости от одной проводимости к другой и определяется выражением [6]

$$\tau = RC \quad (1)$$

Зададим значения сопротивления резистора $R10 = 220 \text{ кОм}$, а емкость конденсатора $C9 = 47 \text{ мкФ}$, тогда время перехода составит

$$\tau = 220 \cdot 10^3 \cdot 47 \cdot 10^{-6} = 10,34 \text{ с}$$

Для определения перехода жидкости от одной проводимости к другой необходимо сравнивать напряжение на конденсаторах $C8$ и $C9$. Изменение проводимости может быть как к большему значению, так и к меньшему, поэтому необходимо использовать двухпороговый компаратор напряжения. Схема двухпорогового компаратора напряжения приведена на рисунке 4. [7]

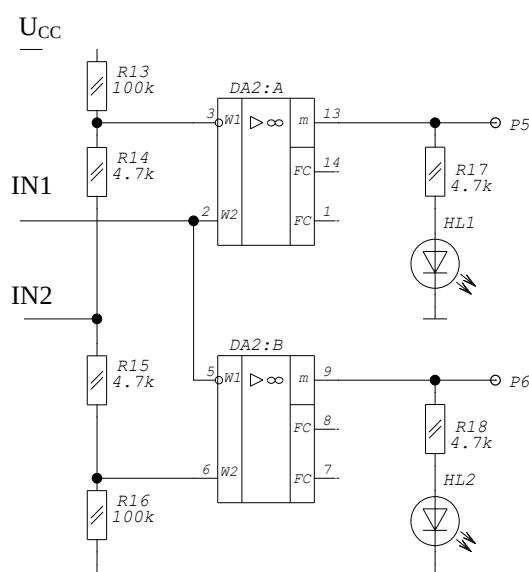

Рисунок 4 – Схема двухпорогового компаратора напряжения

Если напряжение на обоих входах $IN1$ и $IN2$ будет одинаковое, то есть проводимость жидкости не меняется, то на выводах 13 и 9 компаратора будет лог. 0 и светодиоды $HL1$ и $HL2$ не будут светиться. Если напряжение на входе $IN1$ станет больше напряжения на входе $IN2$, то на выводе 13 компаратора $DA2$ будет лог. 1 и светодиод $HL1$ засветится. Если же напряжение на входе $IN1$ станет меньше напряжения на входе $IN2$, то на выводе 9 компаратора $DA2$ будет лог. 1 и светодиод $HL2$ засветится.

Закключение

Разработанное устройство для определения границы перехода жидкостей с различными проводимостями представляет собой технологический решение в области автоматизации производства и контроля за технологическими процессами. Его применение в системах, где требуется точное определение момента перехода между жидкостями с разной проводимостью, позволяет повысить эффективность и надежность работы промышленных установок.

Разработанное устройство успешно прошло этап тестирования и было внедрено в производственный процесс молочного предприятия. Новое устройство продемонстрировало свою надежность, точность и способность к автоматизации процесса определения границы перехода между жидкостями с

различной проводимостью. Это позволило улучшить контроль за производственными процессами, минимизировать риски и повысить общую эффективность производства.

Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP13268797).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Винокуров Б. Б. Метрология и измерительная техника. Уровнеметрия жидких сред: учеб. пособие для академического бакалавриата. – М: Юрайт, 2016. – 187 с.
2. Атигаев А.С. Изучение электрических характеристик водных растворов некоторых электролитов // Международный студенческий научный вестник. – 2017. – № 6.
3. Пухальский Г. И., Новосельцева Т. Я. Проектирование цифровых устройств: Учебное пособие. – СПб.: Издательство «Лань», 2012. – 896 с.
4. Horowitz P., Hill W. The Art of Electronics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 1220 с.
5. Хилл У., Хоровиц П. Искусство схемотехники. 2-е изд. (пер.). – М: Бином, 2023. – 704 с.
6. Востриков А.С. Теория автоматического регулирования: учебник и практикум для академического бакалавриата. – М: Юрайт, 2018. – С. 41-43.
7. Никольский Б. А. Основы радиотехнических систем: учебник. – Самара: Изд-во Самарского гос. аэрокосмического ун-та, 2013. – 315 с.

TRANSLITERATION:

1. Vinokurov B. B. Metrologiia i izmeritelnaia tekhnika. Urovnemetriia zhidkikh sred: ucheb. posobie dlia akademicheskogo bakalavriata. – M: Iurait, 2016. – 187 s.
2. Atigaev A.S. Izuchenie elektricheskikh kharakteristik vodnykh rastvorov nekotorykh elektrolitov // Mezhdunarodnyi studencheskii nauchnyi vestnik. – 2017. – № 6.
3. Pukhalskii G. I., Novoseltseva T. Ia. Proektirovanie tsifrovyykh ustroystv: Uchebnoe posobie. – SPb.: Izdatelstvo «Lan», 2012. – 896 s.
4. Horowitz P., Hill W. The Art of Electronics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 1220 pp.
5. Khill U., Khorovits P. Iskusstvo skhemotekhniki. 2-e izd. (per.). – M: Binom, 2023. – 704 s.
6. Vostrikov A.S. Teoriia avtomaticheskogo regulirovaniia: uchebnik i praktikum dlia akademicheskogo bakalavriata. – M: Iurait, 2018. – S. 41-43.
7. Nikolskii B. A. Osnovy radiotekhnicheskikh sistem: uchebnik. – Samara: Izd-vo Samarskogo gos. aerokosmicheskogo un-ta, 2013. – 315 s.

А.П. СМІРНОВ, Д.В. РИТТЕР, А.А. САВОСТИН, Е.С. РИТТЕР
ӘР ТҮРЛІ ӨТКІЗГІШТІГІ БАР СҰЙЫҚТЫҚТАРДЫҢ ӨТУ
ШЕКАРАСЫН АНЫҚТАУҒА АРНАЛҒАН ҚҰРЫЛҒЫНЫ ӘЗІРЛЕУ
М. Қозыбаев Атындағы Солтүстік Қазақстан университеті.

Мақала әртүрлі өткізгіштігі бар сұйықтықтар арасындағы ауысу шекарасын анықтауға арналған құрылғыны әзірлеуге арналған. Кіріспе технологиялық өзгерістер мен тиімділікті арттыру контекстінде өндірісті автоматтандырудың өзектілігін көрсетеді. Мақалада құрылғының барлық бөліктері жасалған құрылғының құрылымдық сұлбасы келтірілген. Өткізгіштіктің әртүрлі мәндеріндегі құрылғының тұрақтылығына назар аударылады, ол үшін күшейтуді автоматты реттеуі қолданылады. Құрылғы сәтті сынақтан өтті және жоғары сенімділікті, дәлдікті және сұйықтықтар арасындағы ауысуды анықтау процесін автоматтандыру қабілетін көрсете отырып, сүт кәсіпорнының өндірістік процесіне енгізілді.

A.P. SMIRNOV, D.V. RITTER, A.A. SAVOSTIN, E.S. RITTER
DEVELOPMENT OF A DEVICE FOR DETERMINING THE TRANSITION
BOUNDARIES OF LIQUIDS WITH DIFFERENT CONDUCTIVITIES
M.Kozybayev North Kazakhstan University.

The article is devoted to the development of a device designed to determine the transition boundary between liquids with different conductivities. The introduction highlights the relevance of industrial automation in the context of technological change and efficiency gains. The article presents a block diagram of the device, according to which all parts of the device were developed. Attention was paid to the stability of the device at various conductivity values; automatic gain control was used for this purpose. The device was successfully tested and implemented into the dairy production process, demonstrating high reliability, accuracy and the ability to automate the process of determining the transition between liqu.

УДК 614.8
МРНТИ 78.19.03

Т.А. САМАЕВ

докторант, доцент кафедры государственного, военного управления и права факультета АГШ ВС Национального университета обороны Республики Казахстан, полковник, г. Астана.

СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРИМЕНЕНИЕ ОРУЖИЯ, ОСНОВАННОГО НА НОВЫХ ФИЗИЧЕСКИХ ПРИНЦИПАХ

В статье рассматриваются некоторые используемые на современном этапе технического прогресса виды оружия основанные на новых физических принципах и его перспективные образцы. Прогнозируемые способы его практического применения при выполнении служебно-боевых задач сотрудниками органов внутренних дел и военнослужащими Национальной гвардии Республики Казахстан.

Ключевые слова: Республика Казахстан, органы внутренних дел, Национальная гвардия, оружие на новых физических принципах, акустическое оружие, электромагнитное оружие.

Введение. Разнообразие видов оружия и боеприпасов к нему, состоящих на вооружении в органах внутренних дел и Национальной гвардии Республики Казахстан, позволяет выполнять широкий круг задач, стоящих перед современными правоохранительными органами. Оружие классифицируется и используется в зависимости от его назначения и тактико-технических характеристик. Однако современный уровень угроз общественной безопасности и развитие науки в области новых видов вооружений требуют внедрения новых образцов вооружения, основанного на новых физических принципах (далее-ОНФП).

Цель исследования – рассмотрение подходов зарубежных стран на использование новых видов оружия и способов его практического применения при выполнении служебно-боевых задач.

Задачи исследования:

1. Изучить современные взгляды зарубежных стран к развитию оружия на новых физических принципах.
2. Выявить основные проблемы использования в органах внутренних дел и Национальной гвардии Республики Казахстан оружия, основанного на новых физических принципах.

Материалы и методы исследования. Материалами исследования послужили личные публикации автора [4-5]. Использованы общенаучные положения методов исследования, такие как анализ, синтез, интерпретация, обобщение и личный служебный опыт.

Результаты исследования и их обсуждение. По встречающейся в прессе информации многие государства, в том числе и Россия, давно ведут исследования в этой сфере, так как такое оружие может быть одинаково эффективно как при ведении боевых действий, так и при охране общественного порядка и пресечении преступлений и правонарушений, а определенные технологии широко применяются в мирных целях. Эффективность некоторых современных технологий оценили туристы и охотники, применяющие электронные устройства отпугивания кровососущих насекомых, жители сельской местности, использующие ультразвуковые отпугиватели кротов и грызунов. В настоящее время отдельные виды такого оружия могут быть использованы для выполнения оперативно-служебных задач органами внутренних дел и военнослужащими Национальной гвардии Республики Казахстан, поскольку традиционными методами и оружием их выполнение не представляется возможным.

Так например, 23 октября 2002 года несколько десятков вооруженных боевиков ворвались на мюзикл «Норд-Ост» и захватили в заложники 916 человек, в результате этой террористической атаки погибло 130 человек. Эффективное освобождение заложников обычными средствами, используя только стоящие на вооружении органов внутренних дел виды оружия и специальные средства, было невозможно, только совместное применение нервно-паралитического газа и действий спецподразделений дало возможность освободить захваченное здание и спасти максимально возможное количество людей на рис. 1 [1, с.67].

Рис. 1. – 23 октября 2002 год, освобождение заложников захваченные вооруженными боевиками в мюзикле «Норд-Осте».

Другой пример, 1 сентября 2004 года группа террористов захватила 1128 заложников в здании школы № 1 в Беслане (Северная Осетия) рис. 2. В ходе проведения специальной операции, использовались только штатные виды

оружия и спецсредств, что в сложившейся ситуации не позволило предотвратить гибель находящихся в здании заложников. В результате теракта погибло 334 человека, из них 186 дети, свыше 800 ранено, в ходе спецоперации уничтожен 31 террорист, 1 арестован [1, с.68].

Рис. 2. – 1 сентября 2004 года группа террористов захватила заложников в здании школы № 1 в Беслане (Северная Осетия).

Перечисленные факты указывают на необходимость использования современных достижений науки для оказания влияния на поведение людей или физического воздействия на них, против которых человек по своим физиологическим особенностям не в состоянии противостоять. При этом для воздействия на агрессивную толпу либо на правонарушителей можно было бы применять оружие нелетального воздействия, например, порождающего панику у лиц, подвергшихся его воздействию, а для пресечения деятельности террористических групп и бандформирований возможно использование как оружия нелетального воздействия, так и летального. Оружие на новых физических принципах (далее-ОНФП) – это вид оружия, основанный на качественно новых или ранее не использовавшихся физических, биологических и других принципах действия и технических решениях, базирующихся на достижениях в новых областях знаний и на новых технологиях [1, с.69].

Известные виды оружия, основанного на новых физических принципах, условно можно разделить на два типа: летального и нелетального воздействия.

К ОНФП летального типа относятся следующие виды оружия: лазерное, ускорительное (пучковое), инфразвуковое, геофизическое, атмосферное (погодное), литосферное, гидросферное, биосферное (экологическое), озонное, аннигиляционное, кинетическое.

Некоторые типы указанного оружия могут быть отнесены к оружию массового поражения, и их применение не может быть осуществлено сотрудниками правоохранительных органов.

К ОНФП нелетального типа относятся следующие виды оружия: генное, радиочастотное, акустическое, электромагнитное, ослепляющее, химические средства, психотропный «лохотрон» [1, с.69].

Применительно к целям специальных операций возможно использование указанного оружия нелетального вида для временного ослепления, подавления воли к сопротивлению, введения преступника в заблуждение относительно действий сотрудников полиции либо в состояние неконтролируемого страха и паники, при которых невозможно принятие адекватных решений и эффективное противодействие.

Акустическое оружие – малогабаритные мощные генераторы, работающие в инфразвуковом и звуковом диапазонах частот. Данное оружие предназначено для поражения людей, в том числе находящихся в укрытиях и транспорте. Его поражающее воздействие заключается в том, что определенные низкие частоты вызывают страх, галлюцинации, дискомфорт и даже остановку сердца, а чрезмерная мощность звука, превышающая болевой порог, не дает возможность защититься от него на открытой местности. Поступающие в продажу гражданские версии акустических генераторов предназначены для трансляции сигналов и голосовых сообщений на значительные расстояния с сохранением высокой четкости и разборчивости речи. Они отличаются острой направленностью распространения звукового сигнала, их побочным эффектом является возможность применения как средства сдерживания попыток проникновения на определенных рубежах охраны или обороны, так как мощность излучаемого звука не даст возможность людям приблизиться к его источнику. Наиболее мощные устройства могут использоваться как средство сдерживания на дистанции более 100 метров [2, с. 51].

Однако применение данного вида оружия в городских условиях не всегда целесообразно, так как звуковые волны, отражаясь от зданий, одинаково воздействуют как на правонарушителей, так и на силы правопорядка [2, с. 53].

В 2000 году в США разработана установка LRAD, предназначенная для защиты надводных кораблей от террористов и пиратов, а также для пресечения несанкционированных демонстраций. Наибольшее распространение она получила на кораблях, так как в море практически нет отражающих преград, в связи с чем установка полностью безопасна для команды корабля. LRAD использует чудовищный рев на низких частотах до 150 dB, который значительно превышает болевой порог. При этом уровень шума реактивного двигателя самолета равен 120 dB, что является пределом для человеческого слуха. В конце 2005 года сомалийские пиратские катера совершили нападение на круизный лайнер «Seabourn Spirit», но при попытке подняться на борт начали бросать свое оружие и свободными руками закрывали уши от непонятно откуда взявшейся ужасной боли. Так впервые было успешно применено акустическое орудие LRAD. Разработки данной системы велись для обеспечения секретности на объектах особой важности, однако после удачного применения акустического оружия на лайнере «Seabourn Spirit» поступило предложение использовать его

на всех крупных надводных кораблях. Мобильная версия данного акустического оружия используется полицейскими подразделениями США. Исходя из весовых и габаритных характеристик, данные устройства могут быть установлены на автомобиле и переноситься вручную. Полицией США данные устройства были использованы не более десятка раз для разгона демонстраций [3, с. 289].

Использование инфразвуковых установок основано на воздействии на организм человека низкочастотных колебаний, не воспринимаемых слухом. Опаснейшим диапазоном, по мнению ученых, считается промежуток звука частотой от 6 до 10 Гц. Малая интенсивность звукового колебания способна вызывать тошноту и звон в ушах, чувство звериного страха. Средняя интенсивность звука влияет на расстройство пищеварения, вызывает паралич конечностей, поражает мозг. Мощный инфразвук может остановить сердце [3, с. 291]. Использование инфразвукового оружия может быть оправдано при проведении специальной операции по освобождению заложников, так как воздействие его на людей серьезно затрудняет возможность их физического сопротивления действиям групп спецподразделений.

Электромагнитное оружие – генераторы электромагнитного излучения СВЧ-диапазона, предназначенные для поражения главным образом электрооборудования. Исследования этих диапазонов частот электромагнитных излучений явилось основой создания нового вида ОНФП

– радиочастотного оружия, которое иногда называют микроволновым или СВЧ-оружием. Применительно к военной и правоохранительной деятельности изучалось действие излучения на центральную нервную и сердечно-сосудистую системы, так как они регулируют деятельность всех других органов и систем, определяют состояние психики и поведения человека. В результате проведенных экспериментов определено, что при однократном воздействии на человека излучений в диапазоне радиочастот от 30 до 30000 МГц при интенсивности более 10 МВт/см² отмечаются такие симптомы, как головная боль, слабость, угнетенное состояние, повышенная раздражительность, чувство страха, нарушение способности принимать решения, ухудшение памяти. Установлено также, что мощное электромагнитное излучение может вызывать сильные ожоги и ослепление [3, с. 292].

По мнению ученых, с помощью электромагнитных излучений возможно дистанционно и целенаправленно воздействовать на человека, либо группу лиц, что позволяет использовать радиочастотное оружие для проведения психологических диверсий и дезорганизации террористических группировок, а также нейтрализации незаконных вооруженных формирований [3, с. 293].

Психотропный «лохотрон» - введение в заблуждение путем проецирования изображения предметов на объектах местности либо в пространстве, вынуждающее человека путать реальность с иллюзией [4].

Российские ученые изучают психофизическую систему влияния и методы борьбы с ней. В нашей стране работы над этим оружием начались в конце XX века, после того как разведке стало известно о работах, производимых в США. В

Америке еше в 1990 году провели эксперимент, в ходе которого на опытном поле мнимого боя с помощью лазера было воссоздано присутствие разных предметов, так были спроецированы изображения самолетов, танков и целых боевых подразделений. Достигли это с помощью голограмм нового поколения.

Такое искажение действительности в реальных боевых действиях либо в ходе проведения специальной операции способно вводить людей в заблуждение, влиять на сознание, вызывая галлюцинации.

Таким образом, исследования, проводимые в различных областях науки и техники, позволят создать наиболее эффективные и малогабаритные образцы оружия, которые представляется возможным использовать для эффективной борьбы с терроризмом, вооруженными и особо опасными преступниками и бандформированиями, пресечения массовых беспорядков.

Основные проблемы использования в органах внутренних дел и Национальной гвардии оружия, основанного на новых физических принципах, заключаются в следующем:

1. Необходимость длительного финансирования разработки такого оружия, что подразумевает выделение больших материальных средств на развитие данных технологий в целях обороны государства и защиты правопорядка. Также больших финансовых затрат потребует оснащение правоохранительных органов данным видом вооружения, создание центров по изучению возможностей этого вооружения и обучения сотрудников органов внутренних дел и военнослужащих Национальной гвардий по его применению.

2. Отсутствие исследований его безопасности для окружающих.

3. Отсутствие правовой базы для применения этого вооружения.

4. Отсутствие опыта применения.

5. Создание специальных подразделений из сотрудников органов внутренних дел и военнослужащих Национальной гвардий, обученных применению оружия, основанного на новых физических принципах.

6. Обеспечение сохранности образцов вооружения, закрытости данных о его тактико-технических характеристиках. Так как любая информация о нем представляет интерес для террористических организаций, и имеется риск

принятия мер противодействия, а также использования не по назначению [5].

Заключение. Проведенный анализ показал, что важной компонентой направления развития в системе органов внутренних дел и Национальной гвардии Республики Казахстан возможно использование практически всех видов нелетального оружия. Это выведет работу сотрудников правоохранительных органов на новый уровень в борьбе с преступностью, в бесконтактном воздействии на преступников снизится угроза жизни и здоровью сотрудников органов внутренних дел и военнослужащих Национальной гвардии, участвующих в специальных операциях. Хотя всемирно признанное оружие, стоящее на вооружении в органах внутренних дел и Национальной гвардии Республики Казахстан, такое как автомат Калашникова и пистолет Макарова,

пока остаются всё так же актуальными, но уровень современных угроз требует использования оружия, основанного на новых физических принципах, что приведет к большому скачку в работе правоохранительных органов.

Таким образом, проблемы использования в органах внутренних дел и Национальной гвардии оружия, основанного на новых физических принципах представляет собой непрерывный и объективный процесс, требующий постоянного совершенствования, анализа и решения возникающих проблем в области обеспечения безопасности государства от реальных внешних и внутренних угроз.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

Невмоленко А.А., Чирков Е. Н. Проблемы использования в органах внутренних дел оружия, основанного на новых физических принципах\\ Проблемы непрерывной профессиональной подготовки сотрудников ОВД. 2015. № 10. – С.67.

Сильников А.М. Виды специальных средств, состоящие на вооружении ОВД, и их классификация [\\Вестник](#) Санкт-Петербургского университета МВД России. 2011. № 3. – С.51.

Молянов А.Ю., Семькин В.В. Специальные средства органов внутренних дел или оружие нелетального действия \\ Вестник Московского университета МВД России. 2011. № 6. – С.289-292.

Самаев Т.А., Есполов Ш.О., Жунискулов Б.С. Особенности обеспечения РХБ защиты войск оперативного объединения в операциях. Научно-образовательный журнал «Вестник» Национального университета обороны №3. – Астана, 2023. – С.136-140.

Самаев Т.А. Совершенствование способов применения войск (по видам вооруженных сил, родам войск и специальным войскам) по опыту боевых действий 2020-2022гг. Научно-теоретическая конференция. Национального университета обороны №4. – Астана, 2022. – С.254-261.

TRANSLITERATION:

1. Nevmoenko A.A., Chirkov E.N. Problems of using weapons based on new physical principles in internal affairs bodies\\ Problems of continuous professional training of police officers. 2015.№10.-p.67.

2. Silnikov A.M. Types of special equipment in service with the Department of Internal Affairs and their classification\\ Bulletin of the St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2011.№3.-P.51.

3. Molyanov A.Yu., Semykin V.V. Special means of internal affairs bodies or non-lethal weapons\\Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia.2011.No.6.-P.289-292.

4. Samaev T.A., Espolov Sh.O., Zhuniskulov B.S. Features of providing RCB protection of the troops of the operational association in operations. Scientific and

educational journal "Bulletin" of the National Defense University No. 3. - Astana, 2023. – pp.136–140.

5. Samaev T.A. Improving the methods of using troops (by types of armed forces, types of troops and special forces) based on the experience of combat operations 2020-2022. Scientific and theoretical conference. National Defense University No. 4. – Astana, 2022. – pp.254-261.

Т.Ә. САМАЕВ

ЖАҢА ФИЗИКАЛЫҚ ПРИНЦИПТЕРГЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ҚАРУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ЗАМАНАУИ КӨРІНІСІ

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті.

Мақалада техникалық прогрестің қазіргі кезеңінде қолданылатын қарудың кейбір түрлері жаңа физикалық принциптерде және олардың перспективалы үлгілері қарастырылады. Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарының қызметкерлерімен және Ұлттық Ұланның әскери қызметкерлерімен жауынгерлік-ұрыс тапсырмаларын орындау барысында оны практикалық қолданудың болжамды әдістері.

T.A. SAMAEV

A MODERN VIEW OF THE USE OF WEAPONS BASED ON NEW PHYSICAL PRINCIPLES

The article discusses some types of weapons used at the present stage of

t
e
c
h
n
i
c
a
l

p
r
o
g
r
e
s
s

o
n

n

ӘОЖ 355

М.Н. БАЙБУСИНОВ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан Академиясының жедел өнер және моральдық-психологиялық қамтамасыз ету кафедрасының цикл бастығы, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясы, Петропавл қ. E-mail: muratbaibusinov@mail.ru.

**ӘСКЕРИ ОБЪЕКТІЛЕРДІҢ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ҚАЗІРГІ
ЗАМАНҒЫ ТАЛАПТАР ЖАҒДАЙЫНДА ИНТЕГРАЦИЯЛАНҒАН
КҮЗЕТ КЕШЕНДЕРІН ДАМУЫ**

Мақалада интеграцияланған күзет кешендерін пайдалана отырып, Ұлттық ұлан күзететін объектілерді күзету жүйесіне қойылатын негізгі талаптар қарастырылады. Ұлттық ұланның уақтылы дамуында күзетілетін объектілерге, оның ішінде әскери бөлімдердің орналасқан жерлеріне рұқсатсыз кіру ерекше қауіп төндіреді. Осыған байланысты күзетілетін объектілерді күзету жүйесіндегі құрамдас бөліктердің бірі ретінде техникалық күзет құралдарын қолдану қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі тиімді шаралардың бірі болып табылады. Қазіргі уақытта әскерлер пайдаланатын техникалық күзет құралдары бейімделген жаңғыртуды талап етеді, бұл мәселені шешу үшін неғұрлым жетілдірілген интеграцияланған күзет кешенін құру қажет. Бұл зерттеу әскери объектілердің қауіпсіздігіне қойылатын заманауи талаптар жағдайында техникалық күзет құралдары кешендерінің дамуын талдайды.

Түйінді сөздер: *Ұлттық ұлан, интеграцияланған кешендер, объектілерді күзету, техникалық құралдар.*

Құқықтық тәртіп әскерлерін дамытудың қазіргі кезеңінде Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы Ұлттық ұлан туралы заңда айқындалған міндеттерге сәйкес қызметтік-жауынгерлік қызметті жүзеге асырады [1]. Заң талаптарына сәйкес өз құзыреті шегінде қызметтік-жауынгерлік қызметтегі маңызды бағыт маңызды мемлекеттік объектілерді, қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерін күзетуді қамтамасыз ету, сондай-ақ объектілерді күзету жүйесінде пайдаланылатын құралдар мен техниканы пайдалануды ұйымдастыру және т. б. болып табылады. Сондықтан құқықтық тәртіп әскерлері үшін күзет функцияларын орындау қызметтік-жауынгерлік қызмет жүйесіндегі құрамдас міндеттердің бірі болып табылады. Сонымен бірге, қазіргі әлем қорғалатын объектілердің қауіпсіздігіне төнетін қауіптердің артуымен бетпе-бет келіп отыр, осыған байланысты қорғалатын объектілерді күзетуді қамтамасыз ету өзекті бола түсуде.

Бүгінгі таңда әскери нысандарға қойылатын қауіпсіздік талаптары құқықтық тәртіп әскерлерінің қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөлігі болып

табылады. Тиісінше, әскери нысандарды күзетуге арналған бірқатар нормативтік құжаттар бар.

Қарулы Күштер, басқа да әскерлер мен әскери құралымдар объектілерін инженерлік-техникалық нығайту жөніндегі талаптар Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына және тиісті мемлекеттік органдардың бірінші басшыларының бұйрықтарына сәйкес көзделеді.

Террористік тұрғыдан осал объектілерді терроризмге қарсы күзетуді ұйымдастыруға қойылатын талаптарды бекіту туралы заңның ережелеріне сәйкес маңызды мақсаттардың бірі терроризм актісін жасауға кедергі келтіретін жағдайлар жасау немесе объект аумағында терроризм актісін жасау тәуекелін азайту және ықтимал террористік қауіптердің салдарын барынша азайту және жою болып табылады.

Бұл ретте терроризм актісін жасауға кедергі жасау немесе объектіде терроризм актісін жасау тәуекелін төмендету шарттарының бірі қажетті инженерлік-техникалық құралдармен жарактандыруды қамтамасыз ету болып табылады.

Тиісінше, адам ресурстарын, техникалық құралдар мен жүйелерді, ең бастысы нақты қауіптер мен олардың салдары туралы ақпаратты талдай білуді қамтитын инженерлік-техникалық нығайтудың тиісті деңгейінсіз күзет объектісінің қажетті қауіпсіздік деңгейін қамтамасыз ету мүмкін емес.

Инженерлік – техникалық нығайту – ол объектіге не оның бір бөлігіне рұқсатсыз кіруге қажетті қарсылықты қамтамасыз ететін конструктивтік элементтер, инженерлік, техникалық құралдар және олардың жиынтығы [2].

2016 жылғы 5 маусымда Ақтөбе қаласында террористер тобы Ұлттық ұланның әскери бөліміне шабуыл жасаған оқиға объектілердің қорғалуының рөлі күзетілетін объектінің қауіпсіздік жүйесіндегі маңызды элемент болып табылатынын көрсетті.

Қорғалатын объектілерді күзетуге қойылатын талаптар Ұлттық ұланның қауіпсіздік жүйесіндегі маңызды бағыт болып табылады. Алайда, бүгінгі таңда объектілерді техникалық күзету құралдарымен қамтамасыз етуде бірқатар мәселелер бар, оларды шешу үшін ғылыми негізделген шешімдер қажет.

Мысалы, қазіргі уақытта Ұлттық ұланның қарамағындағы объектілерді күзетуді қамтамасыз ететін қолданыстағы күзет жүйесінің көптеген кемшіліктері бар, одан әрі жаңғыртуға жатпайды, істен шыққан радиоэлементтер мен резервтік қуат көздерін (сілтілі аккумуляторлық батареялар) ауыстырудағы үлкен мәселе, олар бүгінгі күнге дейін тоқтатылды.

Сонымен қатар, қазіргі заманғы техникалық сипаттамалары бар сатып алынатын күзет кешендерінің жаңа техникалық жүйелері оларды нақты қорғалатын объектілерді күзетуге және объектілердің жұмыс істеу ерекшеліктеріне бейімдеу тұрғысынан кемшіліктерге ие.

Тағы бір мәселе техникалық күзет құралдарын (ТКҚ) сатып алу кезінде экономикалық пайдаға қол жеткізу және пайдалану мен қызмет көрсетудің қарапайымдылығы болып табылады. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып,

Ұлттық ұланның қызметтік-жауынгерлік қызметін орындауға жарамды объектілерді сенімді күзетуді қамтамасыз ету үшін отандық заманауи интеграцияланған ТКҚ күзет кешенін құру қажеттілігі туындады.

Осыған байланысты әскерлердің басшылығы экономикалық тұрғыдан тиімді және әртүрлі қауіпсіздік деңгейіндегі объектілерге бейімделген күзет кешендері жүйесінің жеке жобаларын құруға, біріншіден, әскерлер күзететін объектілерге, оның ішінде әскери қалашықтарды күзетуге, екіншіден, экономикалық жағынан қол жетімді, үшіншіден, әртүрлі қауіпсіздік деңгейіндегі объектілерді жабдықтауда әмбебап болып табылатын объектілерді құруға көп көңіл бөледі, төртінші қарапайым пайдалану.

Сондықтан Ұлттық ұлан үшін күзет объектілерінің мақсаты мен жұмыс істеуін ескере отырып, объектіні күзетудің интеграцияланған кешенінің (КИК) бейімделген жобасын құру қажеттілігі туындады.

Бұл жағдай КИК -ның болжамды моделіне қойылатын талаптарды анықтау үшін заманауи КИК кешендерін талдау негізінде ғылыми-техникалық тәсілді қажет етеді.

Бүгінгі таңда объектілерді күзетудің көптеген техникалық құралдары бар, олардың барлығы әртүрлі физикалық принциптерге негізделген. Техникалық қауіпсіздік жүйелерінің дамуы, әдетте, интеграция мен автоматтандырудың әртүрлі процестерімен байланысты.

Қазіргі заманғы интеллектуалды кешендерде әртүрлі элементтер базасы, жабдықты енгізу мен жобалаудың инновациялық тәсілдері бар. Олардың көпшілігі біріктірілген және қауіпсіздікті қамтамасыз ететін бір компьютерлік нысанды басқару және басқару жүйесін құра отырып, барлық деректер ағындарын біріктіруге мүмкіндік беретін бірыңғай бағдарламалық құралға ие [3].

Зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми еңбектерге шолу КИК қолдану арқылы объектілерді күзетуді жетілдіруге көптеген техникалық көзқарастар бар екенін көрсетті. Мысалы, Е. И. Михненконың зерттеулерінде ТКҚ-ны бірлесіп пайдалануды зерттеуге арналған аппараттық-бағдарламалық кешен қарастырылады. Кешенде кеңістіктің берілген аймағында қозғалатын объектілерді автоматты түрде анықтау міндетін шешетін бірлесіп жұмыс істейтін техникалық күзет құралдарының (оптикалық-электрондық жүйе, сейсмодатчиктер, талшықты-оптикалық датчиктер) жиынтығы ұсынылады. Аппараттық-бағдарламалық кешеннің негізінде авторлар әзірлеген техникалық бақылау посты жатыр, ол жүйенің датчиктерінің көру аймағында қозғалатын объектілерді автоматты түрде анықтау, сондай-ақ басқа техникалық күзет құралдарымен бірлесіп жұмыс істеу мәселелерін шешуді қамтамасыз етеді [4].

Басқа автордың пікірінше, күзетуді қамтамасыз етуде интеллектуалды жүйелерді енгізу «адам факторы» деп аталатын жағымсыз әсерді айтарлықтай азайтуға мүмкіндік береді, осылайша қызметкердің күзетті ұйымдастыру мәселесіндегі рөлін азайтады [5].

Тағы бір зертеушінің ғылыми мақаласында ТКҚ компоненттерін жергілікті жерге оңтайлы орналастыру мәселелері және ТКҚ кешендері

ақпаратын жинау және өңдеу жүйесінде анықтаудың техникалық құралдарынан ақпаратты интеграциялау тәсілдері қарастырылған. Бұл ТКҚ -ны анықтау тиімділігі бойынша міндеттерді шешу сапасын арттырады және күзет бөлімшесінің мобильді күштерін оларды ұстап алу үшін бұзушылардың қозғалыс маршруттарына бағыттайды [6].

Ғылыми-техникалық әдебиеттер мен бірқатар авторлардың зерттеулерін талдау әртүрлі жүйелерді біріктіру нәтижесінде әртүрлі қауіптерді тез анықтауды және жоюды қамтамасыз ететін қорғалатын объектінің қауіпсіздік жүйесі құрылатынын көрсетті. Жүйелерді біріктіру жұмыстың сенімділігін едәуір арттырады және оның мүмкіндіктерін кеңейту және басқа жүйенің жабдықтары арқылы кемшіліктерді жою арқылы әр жүйені пайдалану тиімділігін арттырады.

Зерттелетін материалды қорытындылай келе, интеграцияланған жүйені дамыту - бұл қорғалатын объектіде орнатылған әртүрлі күзет жүйелерінің оңай бірігуі емес, ал әртүрлі жағдайларда қауіпсіздікті жедел басқару және жалған дабыл беру ықтималдығын азайту мақсатында барлық жүйелердің автоматты кешенді өзара әрекеттесуін қамтамасыз ететін сапалы жаңа жүйе деп айтуға болады.

Интеграцияланған жүйенің құрамына кіретін жабдық, әдетте, бір бағдарламалық-аппараттық базаны қолдана отырып жүзеге асырылады, соның арқасында жүйенің бірқатар элементтерін орнатуды және ауыстыруды жеңілдету қамтамасыз етіледі.

Нысанның қауіпсіздігін қамтамасыз етудің әртүрлі жүйелері тиісті бірлесіп жұмыс істейтін және ақпарат алмасатын, өзара әрекеттесетін ішкі жүйелер түрінде КИК құрамына кіреді. Кез-келген ішкі жүйеде дабылдың пайда болуы қауіпті жағдайларды тану үшін бүкіл жүйемен талданады және объектінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған басқа ішкі жүйелердің реакциясымен бірге жүреді. КИК-де орталықтандырылған басқарудың, ортақ желілердің және деректер алмасу хаттамаларының болуы жүйені жобалау кезеңінде дамып келе жатқан сценарийге сәйкес әр түрлі жағдайларда оның мінез-құлқын орнатуға мүмкіндік береді. Объектіде жүйеге енгізілген сценарийлердің ешқайсысына сәйкес келмейтін стандартты емес жағдайлар туындаған жағдайда, КИК операторды барлық қажетті ақпаратпен қамтамасыз етеді. Осындай ақпараттың болуына байланысты қабылданатын шешімдердің жеделдігі мен негізділігі едәуір артады, бұл қорғалатын объектінің қауіпсіздігін күшейтуге ықпал етеді.

Мұндай жағдайларда әртүрлі қорғалатын объектілердің ерекшеліктеріне, қорғалатын объектінің мақсатына байланысты күзет жүйесіне қойылатын талаптарға мұқият назар аудару қажет.

Мұндай талаптар объектілерді күзету жүйесінің тиімділігін жетілдіру және арттыру, объектілерде әртүрлі конфигурациялар мен периметрлердің ұзындығын орнатуда әмбебаптандыру есебінен қажеттілікті арттыру, пайдаланушының орташа деңгейіне дейін есептелген пайдалану талаптарын жеңілдету, сонымен бірге интеграцияланған күзет кешені үшін блоктар мен

компоненттерді сатып алу бойынша ең тиімді экономикалық ұсыныс жасау керек.

Шағын және өте үлкен үлестірілген объектілерді оңтайлы жабдықтауға мүмкіндік беретін модульдік құрылым мәселесі маңызды. Жоба объектіден және объектіге рұқсатсыз орын ауыстыруларға қауіпсіздікті және уақтылы ден қоюды қамтамасыз ететін объектілерді күзетудің интеграцияланған құралдарымен кешен әзірлеуді қамтуы тиіс. Техникалық шешімдер заманауи қауіпсіздік стандарттарына және әскери талаптардың ерекшеліктерін ескеруге негізделуі керек.

КИК-нің пайдалану сенімділігіне қойылатын талап үздіксіз және ақаусыз жұмысқа сәйкес келуі тиіс. КИК пайдаланылатын аймаққа байланысты температураның өзгеруіне төзімділік. Сенімділікпен жүйелер мен блоктарды резервтеу, сондай-ақ орталықтандырылған және орталықтандырылмаған басқаруды қамтамасыз ету көзделуге тиіс. Автономды қуат көздерін жүйемен қамтамасыз ету.

Әскери қызметшілер қызметтік-жауынгерлік қызметте КИК пайдалана отырып қызметтік міндеттерін орындаушылар ретінде де, қызмет көрсету бойынша регламенттік жұмыстарды қамтамасыз ететін мамандар ретінде пайдаланған кезде пайдалану қауіпсіздігіне қойылатын талаптар. Бұл талаптың мәні мынада: әскери қызметшілердің көпшілігі, оның ішінде КИК-ды қолдана отырып, объектілерді күзету бойынша қызмет атқаратын мерзімді қызмет әскери қызметшілерінің техникалық білімі жоқ. Әскери бөлімдерде электр тогымен, электромагниттік сәулеленумен және т.б. зақымданудың алдын алу мақсатында әскери қызметшілерді КИК-ді пайдалануға дайындау бойынша бірқатар ұйымдастыру іс-шаралары көзделген, алайда минимизация тікелей КИК-нің техникалық сипаттамаларына қойылатын талаптарда да көзделуге тиіс.

Анықтаудың дәйекті шептерін құруға қойылатын талап, анықтау шептерін құру объектіге рұқсатсыз кірудің күрделілігін арттырады, сондай-ақ қарауылдың ден қоюын жылдам алға жылжыту мүмкіндігін арттырады. Сонымен, КИК-ге объектіден объектіге рұқсатсыз кіруді анықтаудың негізгі талаптарының бірі-бақылау-өткізу пункттерінде басқару және қол жетімділік жүйесін бақылауды қамтамасыз ету. Бейнебақылау жүйесінің биометриялық танушыларының көмегімен күзет объектісінің ішіндегі «өзіміздікі-бөтен» типі бойынша бақылау мұндай шара объектіні күзетудің қосымша шекарасын білдіреді.

Сондай-ақ, интеграцияланған күзет кешендерін енгізу кезінде объектілерді күзету жүйесіндегі оң бағытқа әсер ететін оң факторлардың бірі бұл «адам факторы» деп аталатын жағымсыз әсерді едәуір төмендетуге мүмкіндік беретінін, яғни әскери қызметшінің күзетті ұйымдастырудағы рөлін төмендететінін ұмытпауымыз керек.

КИК кешеніне жоғарыда айтылған талаптарды есепке алғанда, мұндай жобаны іске асыру күзетілетін объектілердің, оның ішінде әскери объектілер мен жеке құрам мен қару-жарақ орналасқан әскери қалашықтардың дене қауіпсіздігі

деңгейін арттыруға, Ұлттық ұлан күзететін әскери объектілердің қауіпсіздігін жақсартуға әкеледі.

Осылайша, белгілі бір күзет объектісіне бейімделген күзетуді қамтамасыз ететін зияткерлік жүйелер периметр бойынша күзет сенімділігінің деңгейін едәуір арттыруға, сондай-ақ объект ішіндегі тіршілік әрекетінің жұмыс істеуін бақылауға мүмкіндік береді. Периметрдің ұзындығына, ішкі режимдік үй-жайлардың санына және басқа да бақылау орындарына байланысты объектіні жабдықтауды таңдауға КИК әмбебаптығы техникалық-экономикалық тұрақтылыққа әсер етеді, КИК кешені жұмысының тұрақтылығын, өміршендігін және тиімділігін арттырады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Ұлттық ұлан туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 10 қантардағы № 274-V. – 4 бап. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000274>.

2. Террористік тұрғыдан осал объектілерді терроризмге қарсы қорғалуын ұйымдастыруға қойылатын талаптарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 6 мамырдағы № 305 қауылысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000305>.

3. Интеллектуалды жүйелер [Электронды ресурс]. Кіру режимі: <https://camafon.ru/sistemyi-bezopasnosti/intellektualnyie> (өтінім беру күні: 15.09.2018 ж.).

4. *Михнёнок Е.И.* Аппаратно-программный комплекс для исследования совместного применения технических средств, построенных на различных физических принципах / *Михнёнок Е.И., Хижняк А.В.* // Доклады Белорусского государственного университета информатики и радиоэлектроники. - 2023. - Т. 21. - № 2. - С. 68-76.

5. *Кох Ю.А.* Использование комплекса интегрированных систем безопасности (ИСБ) на ГЭС в России / *Кох Ю.А., Петченко В.П.* // В сборнике: Инновационные научные исследования: теория, методология, практика. сборник статей XV Международной научно-практической конференции / 2018. - С. 38-40.

6. *Корякин А.В.* Направления системных исследований при построении комплекса технических средств усиления охраны территории объекта со сложным рельефом и инфраструктурой / *Корякин А.В., Кудрявцев В.М., Чекоданов А.А., Шульгин В.Е.* // Прикладные проблемы безопасности технических и биотехнических биосистем. - 2015. - № 1. - С. 12-17.

REFERENCES:

1. Қазақстан Respublikasiniң Ұлттық ұлан туралы Қазақстан Respublikasiniң Заңы 2015 жылғы 10 қантардағы № 274-V. - 4бап. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000274>

2. Terroristik тығридан osal obektilderdi terrorizmge қарси қорғалуиn үiimдаstirуға қоiilatin talaptardi bekitu турali Қазақстан Respublikasi Ykimetiniң 2021 jilғи 6 mamirdaғи № 305 қауилиси. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000305>

3. Intellektualdi jyielер [Elektrondi resurs]. Kiru rejimi: <https://camafon.ru/sistemyi-bezopasnosti/intellektualnyie> (өtinim беру kyni: 15.09.2018 j).

4. Mihnenok E.I. Apparatno-programmnii kompleks dlya issledovaniya sovmestnogo primeneniya tehnikeskikh sredstv_ postroennih na razlichnih fizicheskikh principah / Mihnenok E.I., Hijnyak A.V. // Dokladi Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta informatiki i radioelektroniki. - 2023. - T. 21. - № 2. - S. 68-76.

5. Koh Yu.A. Ispolzovanie kompleksa integrirovannih sistem bezopasntosi (ISB), na GES v Rossii / Koh Yu.A., Petchenko V.P. // V sbornike: Innovacionnie nauchnie issledovaniya: teoriya, metodologiya, praktika. sbornik statei XV Mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferencii / 2018. - S. 38-40.

6. Koryakin A.V. Napravleniya sistemnih issledovani pri postroenii kompleksa tehnikeskikh sredstv usileniya ohrani territorii obekta so slojnim relefom i infrastrukturoi / Koryakin A.V., Kudryavcev V.M., Chekodanov A.A., Shulgin V.E. // Prikladnie problemi bezopasnosti tehnikeskikh i biotehnikeskikh biosistem. - 2015. - № 1. - S. 12-17.

М.Н. БАЙБУСИНОВ

РАЗВИТИЕ ИНТЕГРИРОВАННЫХ КОМПЛЕКСОВ ОХРАНЫ В УСЛОВИЯХ СОВРМЕННЫХ ТРЕБОВАНИЙ К БЕЗОПАСНОСТИ ВОЕННЫХ ОБЪЕКТОВ

Академия Национальной гвардии Республики Казахстан

В статье рассматриваются основные требования к системе охраны объектов охраняемых Национальной гвардией с использованием интегрированных комплексов охраны. На сворременном развитии Национальной гвардии особую опасность представляет несанкционированное проникновение на охраняемые объекты в том числе места дислокации воинских частей. В этой связи применение технических средств охраны как одной из составляющих в системе физической защиты охраняемых объектов является одной из эффективных мер по обеспечению безопасности. В настоящее время эксплуатируемые войсками технические средства охраны требуют адаптированной модернизации, для решения этой проблемы необходимо создать более совершенный интегрированный комплекс охраны. Данное исследование анализирует развитие комплексов технических средств охраны в условиях соврменных требований к безопасности военных объектов.

М.Н. БАИБУСИНОВ

DEVELOPMENT OF INTEGRATED SECURITY COMPLEXES IN THE CONTEXT OF MODERN REQUIREMENTS FOR THE SECURITY OF MILITARY FACILITIES

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan

The article discusses the basic requirements for the system of protection of objects protected by the National Guard using integrated security systems. In the modern development of the National Guard, unauthorized entry into protected facilities, including the locations of military units, poses a special danger. In this regard, the use of technical means of protection as one of the components in the system of physical protection of protected objects is one of the effective measures to ensure safety. Currently, the technical means of protection operated by the troops require adapted modernization, to solve this problem it is necessary to create a more advanced integrated security complex. This study analyzes the development of complexes of technical security equipment in the context of modern requirements for the security of military facilities.

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

УДК 355.23; 355.54/.55

ИМИРОВ С.К.

магистр экономических наук, начальник Факультета Национальной гвардии Национального Университета обороны Республики Казахстан, г. Астана, полковник.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ КУРСАНТОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, ПУТИ ЕЁ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Успешное выполнение НГ РК возложенных задач по обеспечению безопасности общества и государства, защиты прав личности и гражданина от преступных или иных противоправных посягательств зависит от знаний и глубокого уважения личным составом законов РК, воинских уставов и других нормативно-правовых актов, а также беспрекословного и сознательного выполнения приказов командиров и начальников, соблюдения законности и правопорядка.

Правовая культура курсантов представляет собой систему знаний, умений и навыков, основанных на принципах права и морали, которые они осваивают в процессе профессиональной подготовки в вузе. Правовая культура курсантов содействует обеспечению законности и правопорядка, а также повышает доверие общества к правоохранительным органам.

Данная статья раскрывает анализ текущего состояния правовой культуры курсантов Национальной гвардии, и представляет научный интерес по изучению основных направлений и предложенных путей совершенствования культуры курсантов с учетом требований современных реалий.

Ключевые слова: *правовая культура курсантов, Академия Национальной гвардии, компоненты правовой культуры, право, правосознание личности, формы и методы воспитательной работы, идеология, мировоззрение.*

Жизнь, быт и служебно-боевая деятельность Национальной гвардии Республики Казахстан (далее – НГ РК), регламентируется правовыми нормами Конституции Республики Казахстан, законами Республики Казахстан, военной присягой, воинскими уставами, приказами, наставлениями и инструкциями.

Анализ «январских событий» 2022 года в Казахстане показал необходимость в количественном и качественном укреплении НГ РК. Наряду с материально-техническим оснащением войск, их комплектованием, выработкой новых форм и способов выполнения возложенных задач, большое значение имеет подготовка военных кадров НГ РК, отвечающим современным требованиям к профессиональным и моральным качествам.

Важным компонентом профессиональных и морально-деловых качеств военнослужащих НГ РК является *правовая культура*, предусматривающая знание ими своих прав, обязанностей и ответственности, умение самостоятельно ориентироваться в различных правовых ситуациях и принимать правильные решения, соотносить свое поведение с существующими нормами права. В свою очередь, это предполагает осознанное соблюдение военнослужащим требований законов, военной присяги, общевоинских уставов и приказов командиров (начальников).

Кроме того, как сама военно-социальная среда, так и условия воинской службы, а также межличностные отношения в воинских коллективах являются факторами формирования правомерного или неправомерного поведения военнослужащих. При этом негативные процессы в воинских коллективах активно трансформируют сознание военнослужащих, в идеале направленное на соблюдение норм права, беспрекословное исполнение законных приказов. Они же стимулируют общую преступную мотивацию военнослужащих: запускают личностные мотивационные механизмы, культивируют правовой нигилизм, продуцируют новые преступления.

Наличие правовой культуры в большей степени относится к офицерским кадрам, поскольку нельзя грамотно осуществлять руководство действиями подчиненных без знания и правильного понимания требований военного законодательства, других законов и нормативно-правовых актов Республики Казахстан, обеспечения личной примерности в их соблюдении.

Как показывает практика, формирование правовой культуры офицеров, интенсивно происходит в период их обучения в Академии Национальной гвардии Республики Казахстан (далее – Академия НГ), в которой налажена стройная система воспитательной и социально-правовой работы с курсантами. Вместе с тем, вопросы совершенствования правовой культуры у курсантов Академии НГ в настоящее время становится актуальной. Так, анализ состояния воинской дисциплины среди курсантов показывает, что уже в период обучения ими допускаются различные правонарушения, что не приемлемо для будущих офицеров. Кроме того, около 60% совершенных офицерами правонарушений в НГ РК за период с 2013 по 2023 гг. приходится на офицеров младшего звена. Это объясняется тем, что низкий уровень правовой культуры курсантов как во время учебы в вузе и в первые годы офицерской службы в войсках, не позволяет им умело осуществлять свою правовую деятельность, как в практической воинской деятельности, так и в повседневной жизни.

Таким образом, определенное несоответствие уровня правовой культуры курсантов Академии НГ РК затрудняет процесс формирования у будущих офицеров необходимых профессиональных и морально-деловых качеств, включающее, в том числе высокий уровень правовой культуры и правомерное поведение. Преодолеть отмеченные проблемы возможно через совершенствование правовой культуры курсантов, путем выработки и применение эффективным форм и методов работы.

В этой статье рассмотрим теоретические основы формирования правовой культуры у курсантов Академии Национальной гвардии Республики Казахстан.

Одним из условий существования демократического, правового государства является признание высшей ценностью человека, его прав и свобод, определяемых в нашей стране Конституцией Республики Казахстан, которая в строгом соответствии с общепризнанными принципами и нормами международного права признаёт соблюдение и защиту прав и свобод человека и гражданина – обязанностью государства.

Вместе с тем, правовой нигилизм и низкая правовая сознательность отдельных граждан приводит к совершению различных правонарушений, представляющих в некоторой степени угрозу для дальнейшего поступательного развития общества и государстве.

После «январских событий» 2022 года в Казахстане последовательно и своевременно, путем республиканского референдума были проведены конституционные реформы, направленные на усиление защиты конституционных ценностей, обеспечение прав и свобод граждан, развитие демократизации и укрепление правозащитных механизмов, а также повышение ответственности граждан страны.

5 ноября 2022 года Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев, публично подписал ряд законов РК по итогам состоявшегося 5 июня 2022 года республиканского референдума о внесении изменений и дополнений в Конституцию страны.

Безусловно, проводимые правовые и демократические реформы будет способствовать повышению правовой активности граждан и стремлении отстаивать свои права и свободы, что предполагает проведение активной работы по повышению правовой культуры граждан.

Глава государства Касым-Жомарт Кемелевич Токаев в своем выступлении на сессии АНК подчеркнул необходимость повышения правовой культуры граждан. Так он подчеркнул: *«Следует последовательно повышать правовую культуру людей, культивировать в общественном сознании созидательные ценности. Каждый гражданин должен оценивать свои слова и действия с точки зрения закона, четко понимать правовые последствия своих поступков. «Плюрализму – да, радикализму – нет» – этот принцип остается незыблем»,* - сказал Касым-Жомарт Токаев.

Объектом правовой культуры является право, которое рассматривается в рамках основных концепций теории права – социологической, нравственной и нормативной. Право – это юридическое понятие, а культура имеет философское значение. Таким образом, в совокупности право и культура представляет собой нравственное и нормативное положения.

По мнению российского ученого Ю.В.Сорокина, право и культура создают правила поведения человека, социальной группы и всего общества, которая живет в определенной культурной среде. И право и культура регулируют

различные группы отношений: межличностные, межгрупповые, отношения человека и общества, общества и государства.

Анализ основных подходов к понятию и сущности правовой культуры показывает, что, несмотря на некоторое различие, существует достаточно общее понимание его как «одной из форм правосознания и социального поведения (личности, группы)».

Так, в Википедии дано определение правовой культуры как – общий уровень знаний и объективное отношение общества к праву; совокупность правовых знаний в виде норм, убеждений и установок, создаваемых в процессе жизнедеятельности. Проявляется в труде, общении и поведении субъектов взаимодействия. Формируется под воздействием системы культурного и правового воспитания и обучения.

В зависимости от носителя правовой культуры различаются три ее вида: правовая культура общества; правовая культура личности; правовая культура группы.

Так, *правовая культура* - это высокая правовая грамотность и уровень правосознания общества, личности и группы людей, уважение человека к праву и правовым отношениям, умение гражданина самостоятельно ориентироваться в различных правовых ситуациях и принимать правильные решения, соотносить свое поведение с существующими нормами права.

Правовая культура включает в себя:

- правовые ценности и нормы, которыми руководствуется личность, группа людей и в целом общество;
- правовые знания, объективное отношение личности и общества к праву;
- уровень *правосознания* личности и правовая деятельность общества в процессе жизнедеятельности.

Эти *три компонента* и представляют правовую культуру.

Соблюдение правовых норм непосредственно связано с сознанием человека, его установками, ценностями и правовой грамотностью. Безусловно, высокий уровень правовой культуры человека способствует правомерному и законопослушному поведению в обществе. Правовая культура начинается с уважения прав других, по принципу: «Права и свободы человека заканчиваются там, где начинаются права и свободы другого».

Предназначение правовой культуры можно рассматривать в двух аспектах: во-первых, правовая культура аккумулирует все ценности, созданные в сфере права на протяжении всего исторического процесса развития общества;

во-вторых, правовая культура является одним из элементов общей культуры человека, которая регламентирует уровень правовых отношений гражданина, даёт ориентиры законопослушного поведения в любых условиях.

Правовая культура охватывает все ценности, которые созданы деятельностью людей в области права. Она охватывает право, правосознание, правовые отношения, законность и правопорядок, в том числе и правовой менталитет нации и отдельных категорий граждан.

По мнению Е.В. Моисеевой, правовое общество невозможно без высокой правовой культуры населения, а деятельность государства по укреплению правопорядка - без ее неуклонного повышения. Правовая культура представляет собой разновидность общей культуры, но относящаяся к правовой действительности. При этом правовая культура включает лишь то, что есть в правовых явлениях относительно прогрессивного, социально полезного и ценного. Она не только результат, но и способ деятельности, и в этом смысле духовная правовая культура понимается как образ мышления, нормы и стандарты поведения.

Полагаю, что основными характеристиками правовой культуры общества является понимание каждым человеком роли права в жизни общества, правовые знания и осознанная готовность следовать правовым нормам, уважение к правовым ценностям и нормам. Эти качества проявляются в повседневном труде, общении и поведении человека или группы людей. На правовую культуру человека влияют: социальная среда (окружение) и уровень общественных отношений; социально-экономические условия и существующие правовые нормы; состояние законности и правопорядка в стране, а также состояние идеологической и правовоспитательной деятельности государства.

Как отметил выдающийся советский педагог В.А. Сухомлинский: «В основе нравственной убежденности лежат чувства. Дорожка от нравственного понятия к нравственному убеждению начинается с поступка, с привычки».

По мнению ученых, правосознание нуждается в систематическом рациональном формировании убежденного чувства справедливости, стимулировании, позитивном социальном развитии, т.е. правовом воспитании, которое выступает системой мер, направленных на интеграцию в сознании людей политико-правовых идей, норм, принципов, представляющих ценности мировой и национальной правовой культуры.

По мнению кандидат политических наук, кафедра политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета им. Абая, Г.А. Абсаттарова: «правовая культура казахстанцев отражает идейно-правовое состояние казахстанского общества на определенном историческом этапе, характеризует уровень *правосознания*, знание права, уважение к закону. Состояние и развитие правового сознания народа Казахстана - это не только уровень развития нормативных и индивидуальных юридических актов Казахстана, это еще и уровень развития всей правовой деятельности, уровень развития всего права, это право - психологический, социально-политический климат, правовые ценности, идеалы, традиции и обыкновения и, главное, это реальное правовое, социально-политическое положение личности, уровень ее прав и свободы поведения, гарантированных государством».

Согласно толковому словарю С.И.Ожегова «правосознание - это совокупность взглядов на действующее право, на существующие правовые нормы. В юридической литературе дается следующее определение правосознанию - это одна из форм или областей человеческого сознания, явление

идеальное, непосредственно не наблюдаемое. То есть правосознание - это совокупность идей, взглядов, представлений о том, каким должно быть право с точки зрения его справедливости и целесообразности.

Важнейшим компонентом правовой культуры выступает правовоспитанность, без которой невозможно правомерное поведение.

В современном казахстанском обществе, в последние годы, происходит разрушение нормативных образцов поведения: меняются цели, мотивы разных сфер деятельности людей, происходит переориентация ценностей. Имеющая место трансформация общественного сознания остро нуждается в изучении воспитательного потенциала правовой культуры, поскольку существующие проблемы вносят изменения в правовые взаимоотношения между людьми, приводят к доминированию карьерных, эгоистических установок.

Особое значение эта проблема приобретает в воинской среде, где вопросы правовой культуры должны быть возведены в идеалы и в непреложные ценности. Военнослужащие НГ РК, как граждане страны представляют часть гражданского общества и осуществляют свою деятельность в военной организации, выполняющую военную и правоохранительную функции.

Так, защита Отечества является священным долгом и конституционной обязанностью каждого гражданина Республики Казахстан, соответственно воинская служба является особым видом государственной службы военнослужащих Вооруженных сил, других войск и воинских формирований Республики Казахстан. Особый вид государственной службы предусматривает особый статус военнослужащего, особые права и обязанности, а также социальные льготы и ограничения. Основной особенностью воинской службы является обязательное принятие военной присяги на верность народу Казахстана. Военная присяга является нормативно-правовым документом, текст которого утвержден Указом Президента Республики Казахстан.

В соответствии с законом РК «О Национальной гвардии Республики Казахстан» правовой основой деятельности НГ РК составляют Конституция РК, законы и иные нормативные акты, а военнослужащие НГ РК при выполнении возложенных на них обязанностей, являются представителями власти и находятся под защитой государства.

Военнослужащие НГ РК, как граждане страны представляют часть гражданского общества и представляют военную организацию, выполняющую военную и правоохранительную функции. Как мы знаем, самочувствие одного социального института зависит от состояния другого. Поэтому развитие правовой культуры военнослужащих является необходимым условием формирования правовой жизни общества. При этом каждый человек должен начинать с себя: повышать свои правовые знания и правовую культуру, он должен сам изучать, понимать, знать и уметь применять законы, которые регулируют его собственную жизнь.

В настоящее время правовую культуру командиров (начальников) в Национальной гвардии Республики Казахстан в целом можно считать

содержательной, но назвать её безупречной нельзя, поскольку в этом определении правовая культура практически сводится лишь к осуществлению организаторской и правовоспитательной деятельности.

Условия воинской службы предполагают тесное взаимодействие и сотрудничество, взаимопомощь и кооперацию между субъектами социальных отношений, что предполагает наличие большого числа контактов между людьми, проявление доверия к ним.

Вопросы правовой культуры курсантов НГ РК, необходимо рассматривать, как обусловленную спецификой воинской службы его правовую «подготовленность к профессиональной деятельности, которая находит своё внешнее проявление в организаторской и правовоспитательной деятельности, основанной на знании ими законодательства страны, правильном его понимании и глубоким уважении, исполнении и применении в соответствии с предусмотренными в законах целями».

Повседневная деятельность курсантов НГ РК имеют свою особую специфику и особенности. Объясняется это тем, что их профессиональная деятельность, весь уклад жизни и быта направлены на решение получение воинской специальности, предусматривающий выполнение важных государственных задач, участия в общественной жизни государства, управление подчиненным подразделением, воинским коллективом.

Курсант НГ РК, как гражданин своего государства и член казахстанского общества в свободное от службы время вступает в отношения с другими гражданами, государственными служащими, общественными организациями для решения личных проблем и реализации своих прав, не связанных с прохождением воинской службы. Кроме того, курсанты, реализуя свои конституционные права, участвуют в жизни общества и государства, а при выполнении служебных обязанностей обязаны соблюдать законность и правопорядок. Соответственно, высокое правосознание и правовая культура курсантов позволяет качественно выполнять ими своих обязанностей, с достоинством и честью представлять НГ РК в глазах граждан.

Вместе с тем, изучая вопросы, связанные с состоянием правовой культуры курсантов НГ РК, мы можем утверждать, что она имеет свою специфику, поскольку нормативные отношения в процессе прохождения воинской службы воспринимаются курсантами неоднозначно, подавляющая их часть имеет низкую правовую культуру, а поведение отдельных курсантов не всегда можно назвать законопослушным. Об этом свидетельствуют статистические данные о совершенных преступлениях как курсантами Академии НГ, так и ее выпускниками в войсках за период с 2013 по 2023 гг..

Таким образом, правовую культуру курсантов НГ РК на мой взгляд нужно рассматривать как - часть общей культуры, совокупность правовых знаний, норм и ценностей, уровень правосознания и отношения к законам, воинским уставам, а также гражданской ответственности, пренебрежительное отношение к любым

фактам правонарушения, выполняющих функцию социальной и правовой ориентации в условиях прохождения воинской службы и общественной жизни.

В связи с этим, в формировании правовой культуры курсантов возрастает роль профессорско-преподавательского состава Академии НГ РК, осуществляющих подготовку офицеров тактического звена по восьми специальностям. Кроме того, с 2023 года в Академии НГ осуществляется подготовка магистрантов оперативно-тактического уровня.

Усилия органов военного управления НГ РК, профессорско-преподавательского состава Академии НГ РК необходимо направить на повышение правовой культуры курсантов, что позволит сформировать у будущих офицеров таких важных качеств, как: беспрекословного уважения к законам и воинским уставам, гражданской ответственности - как основы социального поведения, пренебрежительное отношение к любым проявлениям правового нигилизма и к фактам правонарушений.

Становление теории и практики формирования правовой культуры у курсантов Академии Национальной гвардии Республики происходило под непосредственным воздействием изменения нормативно-правовой базы страны.

Содержание правовой культуры курсантов Национальной гвардии Республики Казахстан определяются - Конституцией Республики Казахстан, законами Республики Казахстан «Об обороне», «О Национальной гвардии Республики Казахстан», «О воинской службе и статусе военнослужащих», Указами Президента Республики Казахстан, Постановлениями Правительства Республики Казахстан, военной доктриной, приказами и директивами МВД Республики Казахстан, Главнокомандующего Национальной гвардией Республики Казахстан.

Стоящие перед преподавателями задачи по формированию у курсантов правовой культуры, требуют использования современных подходов в обучении и воспитании.

Формы и методы ВиСПР с курсантами определяются Руководством по организации ВиСПР с личным составом НГ РК а также тематикой занятий по государственно-правовой подготовке с личным составом, что позволяло курсантам получать начальные правовые знания, а также навыки и умения применения практике норм поведения и соблюдения требований общевоинских уставов.

Формирование правовой культуры курсантов, должно стать одним из важных направлений деятельности как руководства Академии НГ РК и командиров учебных групп, так и профессорско-преподавательского состава, поскольку проникает в область правовой идеологии, мировоззрения, укрепляет их правовые чувства, убеждения и установки курсантов.

По мнению Иванова А.А., содержание процесса формирования правовой культуры у курсантов военно-учебных заведений представляет совокупность его элементов: правосознание, правовое мировоззрение, правовое мышление, правовое поведение. Правовое мировоззрение выступает как социальное,

имеющее ярко выраженное целевую направленность, охватывающее всю совокупность важнейших ценностных компонентов правовой реальности, явление. Правовое мировоззрение в формировании правовой культуры курсанта играет главную роль, выступая в роли внутреннего организатора правового поведения, определяет жизненные стремления, характер и содержание потребностей, мотивы деятельности. В целом, правовое мировоззрение определяет жизненную позицию, возможности и эффективность деятельности курсантов в правовой области. Правовое мышление, в свою очередь, выступает способом организации мыслительного процесса, включающего в себя осознанное соблюдение правил и законов. Правовое мышление связано со способностью курсанта диалектически мыслить, логически грамотно разрешить возникающие противоречия на основе принципов, законов и категориального аппарата юриспруденции.

Выделим основные составляющие системы формирования правовой культуры у курсантов.

1. Основной этап формирования правовой культуры курсантов — это освоение основной образовательной программы высшего образования, в рамках которого предусмотрены изучение и правовых дисциплин («Основы права», «Основы антикоррупционного законодательства», «Правовые основы применения НГ»). Содержание этого этапа определяется Государственным общеобразовательным стандартом высшего образования в Республике Казахстан (далее - ГОСО). В результате освоения образовательной программы у выпускника должны быть сформированы профессиональные компетенции в той сфере деятельности, к которой готовится выпускник.

2. Выработка у курсантов зрелого юридического мышления и вовлечение их в правовую деятельность.

Это возможно реализовать при помощи занятий, информирований, правового всеобуча, встреч и бесед, во взаимодействии с другими военными правоохранительными органами и военной прокуратурой. Кроме того, в качестве положительного опыта следует отметить совместную программу **«В армии нет место преступности»**.

3. Формирование устойчивого антикоррупционного мировоззрения и поведения.

Как отмечают исследователи, коррупция как социальное явление и проводимая государственная антикоррупционная политика становятся предметом изучения в образовательной деятельности, а также объектом нравственной и правовой оценки. У курсантов происходит осмысление личного опыта и информационного фона, соответствующее преломление приобретает изучение истории, литературы, устройства общества и государства, развития правовой системы и т.д. Это, несомненно, способствует формированию устойчивого антикоррупционного мировоззрения.

4. Вовлечение курсантов в научную деятельность — участие курсантов в научных конкурсах и научных мероприятиях создают условия для творческой самореализации личности.

5. Патриотическое воспитание курсантов, которое нацелено на развитие нравственных и патриотических чувств, приобщение к отечественной истории и культуре.

6. Вовлечение курсантов в волонтерскую работу. Именно в этом направлении реализуется принцип инициативности курсантов в выборе способов самореализации; формируется позиция и отношение курсантов к тем или иным событиям и ситуациям, что имеет особую важность, как для социума, так и для самой личности курсанта.

Следовательно, у курсантов формируется теоретическая правовая база, накапливаются знания, появляются навыки работы с юридической литературой, умение анализировать нормативные правовые акты, а также применять их.

Какие критерии можно применить для оценки уровня правовой культуры курсантов:

- уровень овладения курсантами объемом правовых знаний;
- умение правильно трактовать нормативные правовые акты;
- способность курсантов оценивать социальную обстановку с точки зрения правовых норм и их устойчивая гражданская позиция;
- умение курсантов дифференцировать правовые и общечеловеческие ценности;
- умения и навыки применять правовые знания на практике;
- пренебрежение к фактам правонарушений и негативным явлениям в обществе и воинской среде.

Так, формирование правовой культуры курсанта является важным требованием подготовки будущего офицера и неотъемлемым компонентом военного образования. Формирование правовой культуры должно выступать как часть процесса усвоения личностью курсанта необходимых правовых знаний, умений, навыков и личностных качеств в системе правового воспитания. Привитие правовой культуры курсантам необходимо осуществлять комплексно, на основе целостного, личностно-ориентированного, интегративного и деятельностного подходов.

Основной парадигмой правовой культуры будущего офицера Национальной гвардии Республики Казахстан, должно стать переход от концепции приобретения правовых знаний к концепции правового сознания, развивающего личность курсанта, дающего ему возможность успешно применять на практике полученные в военном вузе правовые знания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

Закон РК «О Национальной гвардии Республики Казахстан» №274-УЗРК от 2

Конституция Республики Казахстан. Принята 30 августа 1995 года на 1

5

республиканском референдуме (с изменениями и дополнениями от 19.09.2022 года). Параграф-Закон.kz <http://online.zakon.kz>.

К.К. Токаев: «Уроки «трагического января»: единства общества – гарантия независимости». Выступление на заседании Мажилиса Парламента Республики Казахстан 11 января 2022 года. Акorda. <https://www.akorda.kz.https://24.kz>news>.

Статьи,1-5 Дисциплинарного устава ВС, других войск и воинских формирований Республики Казахстан. Утвержден Указом Президента Республики Казахстан №364 от 05 июля 2007 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/u070000364>

Шестак В.А. О необходимости разработки теоретической модели антикриминогенного обеспечения воинского правопорядка // Военно-юридический журнал. 2013. № 4. С. 15-30; Шестак В.А. Воинский правопорядок как основной элемент системы предупреждения преступности в войсках // Юридический мир. 2013. № 5. С. 48-50.

См.: Справка анализ состояния законности и правопорядка в Академии Национальной гвардии Республики Казахстан за 2018-2023гг.

Конституция Республики Казахстан. Принята 30 августа 1995 года на республиканском референдуме (с изменениями и дополнениями от 19.09.2022 года). Параграф-Закон.kz <http://online.zakon.kz>.

Послание Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации», от 16 марта 2022 года // Официальный сайт Президента РК.URL: <https://akorda.kz.ru/1623953>

С.Ударцев. Путем демократических реформ и усиление правозащитных институтов//газета «Казахстанская правда» от 26 апреля 2022 года, стр.4.

О

Касым-Жомарт Токаев. Выступление на XXXII сессии Ассамблеи народа Казахстана,27 апреля 2023 года. <https://www.akorda.kz/ru-273234>.

«О взаимодействии права и культуры» Ю.В. Сорокина. Вестник ВГУ.17.09.2017г.

и 13. Правовая культура – Википедия. <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>

а 14. Гуляихин В.Н. Правовая культура как объект научного исследования: методологические подходы, структура и критерии оценки. Юридические исследования.2013.№4 С.135-158.

Правовая культура: содержание и формы существования. Авторы: А.В.Петров, Ю.М. Симканич. Вестник Нижегородского университета им.Н.И.Лобачевского, 2009г. №2 стр.186-193.

Моисеева Е.В. Формирование правовой культуры студентов в процессе профессионального образования. «Вестник «Өрлеу»-kst98 ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ ОБРАЗОВАНИЯ 2(4)/2014, С. 97

Шухомлинский В.А. Мудрые мысли. Социальная сеть работников образования nsportal. ru [Электрон.ресурс]. – 2012. – URL:<http://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/raznoe/2012/01/08/mudrye-mysli> (дата обращения: 12.05.2017)

Теория государства и права в вопросах и ответах: учебное пособие / под ред. Н.А. Биекенова – Караганда, 2003. с. 189.

е

з

и

д

е

н

Абсатаров Г.Р. Состояние и развитие правового сознания народа Казахстана. Автореферат

Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка /С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова. М., 1999.-944 с.

Моисеева Е.В. Формирование правовой культуры студентов в процессе профессионального образования. «Вестник «Өрлеу»-kst98 Инновационные процессы образования 2(4)/2014, С.100

Певцова, Е.А. Правовое воспитание как средство формирования правовой культуры /Е.А. Певцова//Современное право.-2003.-№8.-С.44-48.

23. Конституция Республики Казахстан. Статья 36. Принята 30 августа 1995 года на республиканском референдуме (с изм.и доп.от 19.09.2022 года). Параграф-Закон.kz URL: <http://online.zakon.kz/m/amp/dokument/1005029>

Закон Республики Казахстан «О воинской службе и статусе военнослужащих» Статьи 1 п.16; URL: <https://online.zakon.kz/m/amp/dokument/31130640>

Закон Республики Казахстан «О воинской службе и статусе военнослужащих» Статьи 2,4,5,6,7,8 URL: <https://online.zakon.kz/m/amp/dokument/31130640>

У
Закон РК «О Национальной гвардии Республики Казахстан» от 10.01.2015 г. Статьи 2 п.1,2; 3 п.1; URL: <https://online.zakon.kz/m/amp/dokument/31649585>

Закон РК «О Национальной гвардии Республики Казахстан» от 10.01.2015 г. Статья 18 п.1; <https://online.zakon.kz/m/amp/dokument/31649585>

Красавчиков О.А. Основные черты и значение социалистической правовой культуры / О.А. Красавчиков // Советское государство и право. - 1968. - № 6. - С. е

з 30. Домбровский В.В. Знать и уважать закон: в помощь организаторам правового воспитания военнослужащих/Л.: Изд-во Высш. полит. училища,1988.- 86 с.

е 31. Закон Республики Казахстан «О Национальной гвардии Республики Казахстан» от 10 января 2015 года. Статьи 1,2,3,18,27 см. URL: <https://akorda.kz.ru/152636>

а 32. См.справочный материал состояния законности и правопорядка в Академии НГ и среди офицеров младшего звена в НГ за 2013-2023гг.

Р 33. Приказ МВД РК №270 от 06.06.2023г.

К 34. Иванов А.А. Формирование правовой культуры у курсантов военных вузов в ходе изучения гуманитарных дисциплин. Автореферат диссертации на «искание ученой степени кандидата педагогических наук. Москва-2008.

О 35. Государственный общеобразовательный стандарт высшего образования в Республике Казахстан. Утвержден приказом Министра науки и высшего образования РК №2 от 20 июля 2022 года.

о 36. См. Республиканская межведомственная Программа в вооруженных еилах, других войсках и воинских формированиях «В Армии нет место преступности» на 2021-2023гг.

Формирование антикоррупционного мировоззрения у школьников и студентов :

о
й

п
р

науч.-исслед. работа ФГБОУ ВПО «Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина (МГЮА)» [Электронный ресурс]. URL: <http://msal.ru> (дата обращения: 20.12.2019).

Семенов В. Е. Актуальные проблемы теории правосознания и правовой культуры молодежи // Вестник Ставропольского гос. университета. 2005. № 4. С. 158–166.

TRANSLITERATION:

1. Zakon RK «O Nacionalnoj gvardii Respubliki Kazahstan» №274-UZRK ot 10.01.2015 g. (s izm.i dop. ot 01.07.2023g.). Stati 1; URL: <https://online.zakon.kz/m/amp/dokument/31649585>.

2. Konstituciya Respubliki Kazahstan. Prinyata 30 avgusta 1995 goda na respublikanskom referendumе (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 19.09.2022 goda). Paragraf-Zakon.kz <http://online.zakon.kz>.

3. K.K. Tokaev: «Uroki «tragicheskogo yanvarya»: edinstva obshestva – garantiya nezavisimosti». Vystuplenie na zasedanii Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan 11 yanvarya 2022 goda. Akorda. <https://www.akorda.kz>.<https://24.kz>>news.

4. Stati,1-5Disciplinarnogo ustava VS, drugih vojsk i voinskih formirovanij Respubliki Kazahstan. Utverzhden Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan №364 ot 05 iyulya 2007 goda. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/u070000364>

5. Shestak V.A. O neobhodimosti razrabotki teoreticheskoy modeli antikriminogennogo obespecheniya voinskogo pravoporyadka // Voенно-yuridicheskij zhurnal. 2013. № 4. S. 15-30; Shestak V.A. Voinskij pravoporyadok kak osnovnoj element sistemy preduprezhdeniya prestupnosti v voyskakh // Yuridicheskij mir. 2013. № 5. S. 48-50.

6. Sm.: Spravka analiz sostoyaniya zakonnosti i pravoporyadka v Akademii Nacionalnoj gvardii Respubliki Kazahstan za 2018-2023gg.

7. Konstituciya Respubliki Kazahstan. Prinyata 30 avgusta 1995 goda na respublikanskom referendumе (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 19.09.2022 goda). Paragraf-Zakon.kz <http://online.zakon.kz>.

8. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Novyj Kazahstan: put obnovleniya i modernizacii», ot 16 marta 2022 goda // Oficialnyj sajt Prezidenta RK.URL: <https://akorda.kz/ru/1623953>

9. S.Udarcev. Putem demokraticeskikh reform i usilenie pravozashitnyh institutov//gazeta «Kazahstanskaya pravda» ot 26 aprelya 2022 goda, str.4.

10. Oficialnyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan. Akorda. g.Astana.<https://www.akorda.kz/ru-5104524>.

11. Kasym-Zhomart Tokaev. Vystuplenie na XXXII sessii Assamblei naroda Kazahstana,27 aprelya 2023 goda. <https://www.akorda.kz/ru-273234>.

12. «O vzaimodejstvii prava i kultury» Yu.V. Sorokina. Vestnik VGU.17.09.2017g.

13. Pravovaya kultura – Vikipediya. <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>

14. Gulyaihin V.N. Pravovaya kultura kak obekt nauchnogo issledovaniya: metodologicheskie podhody, struktura i kriterii ocenki. Yuridicheskie issledovaniya. 2013. №4 S.135-158.

15. Pravovaya kultura: sodержanie i formy sushestvovaniya. Avtory: A.V.Petrov, O.M. Simkanich. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im.N.I.Lobachesvskogo, 2009g. №2 str.186-193.

16. Moiseeva E.V. Formirovanie pravovoj kultury studentov v processe professionalnogo obrazovaniya. «Vestnik «Өrleu»-kst98 INNOVACIONNYE PROCESSY OBRAZOVANIYa 2(4)/2014, S. 97

17. Suhomlinskij V.A. Mudrye mysli. Socialnaya set rabotnikov obrazovaniya nsportal. ru [Elektron.resurs]. – 2012. – URL:<http://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/raznoe/2012/01/08/mudrye-mysli> (data obrasheniya: 12.05.2017)

18. Teoriya gosudarstva i prava v voprosah i otvetah: uchebnoe posobie / pod red. N.A. Biekenova – Karaganda, 2003. s. 189.

19. Absatarov G.R. Sostoyanie i razvitie pravovogo soznaniya naroda Kazahstana. Avtoreferat

20. Ozhegov, S.I. Tolkovyj slovar russkogo yazyka /S.I.Ozhegov, N.Yu.Shvedova. M., 1999.-944 s.

21. Moiseeva E.V. Formirovanie pravovoj kultury studentov v processe professionalnogo obrazovaniya. «Vestnik «Өrleu»-kst98 Innovacionnye processy obrazovaniya 2(4)/2014, S.100

22. Pevcova, E.A. Pravovoe vospitanie kak sredstvo formirovaniya pravovoj kultury /E.A. Pevcova//Sovremennoe pravo.-2003.-№8.-S.44-48.

23. Konstituciya Respubliki Kazahstan. Statya 36. Prinyata 30 avgusta 1995 goda na respublikanskom referendume (s izm.i dop.ot 19.09.2022 goda). Paragraf-Zakon.kz URL: [htt: http://online.zakon.kz/m/amp/dokument/1005029](http://online.zakon.kz/m/amp/dokument/1005029)

24. Zakon Respubliki Kazahstan «O voinskoj sluzhbe i statuse voennosluzhashih» Stati 1 p.16; URL: <https://online.zakon.kz/m/amp/dokument/31130640>

25. Zakon Respubliki Kazahstan «O voinskoj sluzhbe i statuse voennosluzhashih» Stati 2,4,5,6,7,8 URL: <https://online.zakon.kz/m/amp/dokument/31130640>

26. Ukaz Prezidenta RK «O voennoj prisyaге» ot 25 avgusta 1992 goda №870. URL: <https://online.zakon.kz/m/amp/dokument/1001405>

27. Zakon RK «O Nacionalnoj gvardii Respubliki Kazahstan» ot 10.01.2015 g. Stati 2 p.1,2; 3 p.1; URL: <https://online.zakon.kz/m/amp/dokument/31649585>

28. Zakon RK «O Nacionalnoj gvardii Respubliki Kazahstan» ot 10.01.2015 g. Statya 18 p.1; <https://online.zakon.kz/m/amp/dokument/31649585>

29. Krasavchikov O.A. Osnovnye cherty i znachenie socialisticheskoy pravovoj kultury / O.A. Krasavchikov // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. - 1968. - № 6. - S. 17.

30. Dombrovskij V.V. Znat i uvazhat zakon: v pomoshh organizatoram pravovogo vospitaniya voennosluzhashih/L.: Izd-vo Vyssh. polit. uchilisha,1988.- 86 s.

31. Zakon Respubliki Kazahstan «O Nacionalnoj gvardii Respubliki Kazahstan» ot 10 yanvarya 2015 goda. Stati 1,2,3,18,27 sm. URL: <https://akorda.kz.ru/152636>
32. Sm.spravochnyj material sostoyaniya zakonnosti i pravoporyadka v Akademii NG i sredi oficerov mladshego zvena v NG za 2013-2023gg.
33. Prikaz MVD RK №270 ot 06.06.2023g.
34. Ivanov A.A. Formirovanie pravovoj kultury u kursantov voennyh vuzov v hode izucheniya gumanitarnyh disciplin. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata pedagogicheskikh nauk. Moskva-2008.
35. Gosudarstvennyj obsheobrazovatelnyj standart vysshego obrazovaniya v Respublike Kazahstan. Utverzhden prikazom Ministra nauki i vysshego obrazovaniya RK №2 ot 20 iyulya 2022 goda.
36. Sm. Respublikanskaya mezhvedomstvennaya Programma v vooruzhennyh silah, drugih vojskakh i voinskih formirovaniyah «V Armii net mesto prestupnosti» na 2021-2023gg.
37. Formirovanie antikorrupcionnogo mirovozzreniya u shkolnikov i studentov : nauch.-issled. rabota FGBOU VPO «Moskovskij gosudarstvennyj yuridicheskij universitet imeni O. E. Kutafina (MGYuA)» [Elektronnyj resurs]. URL: <http://msal.ru> (data obrasheniya: 20.12.2019).
38. Semenov V. E. Aktualnye problemy teorii pravosoznaniya i pravovoj kultury molodezhi // Vestnik Stavropolskogo gos. universiteta. 2005. № 4. S. 158–166.

С.К. ИМИРОВ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҰЛТТЫҚ ҰЛАНЫ
КУРСАНТТАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ
НЕГІЗДЕРІ, ОНЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университеті, Астана қ.

Қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, жеке адамның және азаматтың құқықтарын қылмыстық немесе өзге де заңсыз шабуылдардан қорғау жөніндегі міндеттерді ойдағыдай жүзеге асыру ҚР ҰҰ-ның жеке құрамының Қазақстан Республикасының заңдарын білуіне және терең құрметтеуге байланысты. ҚР, әскери жарғылары мен басқа да құқықтық актілері, сондай-ақ командирлер мен бастықтардың бұйрықтарын сөзсіз және саналы түрде орындау, заңдылық пен тәртіпті сақтау.

Курсанттардың құқықтық мәдениеті – бұл олардың жсоғары оқу орнында кәсіптік даярлау процесінде игеретін құқық және адамгершілік принциптеріне негізделген білім, білік және дағды жүйесі. Курсанттардың құқықтық мәдениеті заңдылық пен тәртіпті қамтамасыз етуге көмектеседі, сонымен қатар халықтың құқық қорғау органдарына деген сенімін арттырады.

Бұл мақалада Ұлттық ұлан курсанттарының құқықтық мәдениетінің қазіргі жай-күйіне талдау жасалып, қазіргі заманғы шындықтарды ескере отырып, курсанттардың мәдениетін арттырудың негізгі бағыттары мен ұсынылған жолдарын зерделеу ғылыми қызығушылық тудырады.

S.K. IMIROV

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE LEGAL CULTURE OF CADETS
OF THE NATIONAL GUARD OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN, WAYS
FOR ITS IMPROVEMENT

National Defense University of the Republic of Kazakhstan, Astana.

The successful implementation of the NG RK assigned tasks to ensure the security of society and the state, the protection of individual and citizen rights from criminal or other unlawful attacks[1] depends on the knowledge and deep respect by the personnel of the laws of the RK, military regulations and other legal acts, as well as unquestioning and conscious execution of orders from commanders and superiors, compliance with law and order.

The legal culture of cadets is a system of knowledge, skills and abilities based on the principles of law and morality, which they master in the process of professional training at a university. The legal culture of cadets helps ensure law and order, and also increases public confidence in law enforcement agencies.

This article reveals an analysis of the current state of the legal culture of National Guard cadets, and is of scientific interest in studying the main directions and proposed ways to improve the culture of cadets taking into account modern realities.

УДК 372.835.5

Н.О. МИРТАЕВ¹, К.К. АБИЛГАЛАМОВА²

философия ғылымдарының докторы, (PhD), Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университеті Ұлттық ұлан факультеті жедел өнер және тактика кафедрасының профессоры, полковник, Астана қаласы;

²Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы 3656 әскери бөлімі тәрбие және әлеуметтік-құқықтық жұмыстары бөлімшесі бастығының аға көмекшісі (мемлекеттік тілді енгізу жөніндегі), подполковник, Астана қаласы.

ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІ БОЙЫНША АВАЦИЯЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІ ПРАКТИКАЛЫҚ САБАҚТАРДА ОҚЫТУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Берілген мақалада оқытудың дидактикалық негіздері жағдайындағы авиациялық терминологияны қолдану шаралары қамтамасыз етілген. Сөздік қорда арнайы лексика –авиациялық терминологияны қолдану ерекше бағыт болып табылады. Бұл ретте тілдің негізгі бірлігі ретінде мәтіннің рөлі ерекше. Соның ішінде лексика- грамматикалық тапсырмалар мен коммуникативтік жаттығулардың орны ерекше екендігі бірнеше тапсырмалар мен жаттығулар арқылы дәлелденеді.

Тірек сөздер: *авиация, кәсібилік, білім жүйесі, дидактикалық негіздер.*

Білім жүйесінің дамуы мен тұрақты қызмет етуін қамтамасыз ету, қоғам мен мемлекеттің даму шарттары көптеген дамыған елдерде мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі ретінде қарастырылуда. Білім алушылардың зияткерлік әлеуетін қалыптастырып, оларды жеке тұлға ретінде дамыту оқу орындарында білім жүйесін жетілдірудің басты міндеті болып табылады. Бүгінгі жаһандану заманында еліміздің әлемнің алпауыт елдерінің қатарында тұрып, ұлттық құндылықтарымыз бен тілімізді, тарихымыз бен мәдениетімізді әлемге танытатын зиялы, білікті ұрпақ тәрбиелеу – міндетіміз. Сондықтан ұстаз алдындағы басты міндет жан-жақты дамыған, өз елінің тілін, тарихын, мәдениетін жетік білетін, белсенді тұлғаны қалыптастыруға мүмкіндік туғызатын білімді орта құру. Кез-келген тіл өзге тілмен қарым-қатынасқа түскенде ғана өсіп, өркениет жаятынын әрдайым есте сақтаған жөн. Ерте кездегі мифтерге, аңыздарға және ертегілерге сүйенетін болсақ, батырлардың өз бетінше немесе ұшу құралдарын, атап айтсақ (миномёттің, сыпырғыштың, ұшатын кілемнің) көмегімен ұшуға мүмкіндіктері болған. Адамның әуе кеңістігін бағындыру тарихы сан ғасырлардан бастау алған. Көптеген ғалымдар жылдар бойы ұшақтарды жасау мәселесімен айналысты, авиацияның қалыптасуымен бірге тұжырымдамалық арсенал да дамып отырды. Кез-келген саладағы өзіндік терминдер сияқты, авиация саласында бәріне бірдей түсініксіз терминдер көптің қасы, авиацияға қатысы жоқ адамдарға бұл терминдерді түсіну өте қиынға соғады. Мысалы: авионика, автогиро, гироплан, баллонет, питчинг.

Кәсіби қызмет саласындағы арнайы тіл – кәсіби қарым-қатынастың қызмет тілі деп саналады. Бұл тіл көп салалы болып келеді. Ол өзінің қалыптасқан дәрежесінде және ақпараттық тарату мазмұнына қарай бірнеше тілдік қабаттарды құрайды және сипаттайды: терминология, кәсіби ауызша лексика (кәсібилік), кәсіби тілді жаргон, номенклатура. Кәсіби қарым-қатынас тілінің негізін терминология құрайды. Оның негізгі белгілері мен қасиеттері бар. Кәсіби қарым-қатынас дегеніміз белгілі бір кәсіп және туыстас кәсіп өкілдерінің арасындағы кәсіби саладағы қарым-қатынас. Терминдер лексиканың ең мобильді қабатын білдіреді, тұрақты және қарқынды байытуға және кейде өзгеруге

ұшырайды. Авиациялық терминологиялық жүйе әртүрлі уақытта азды-көпті ұғыммен жасалған бірқатар ішкі жүйелерге бөлінеді. Терминдердің нақты санын есепке алу қиын, өйткені авиациялық термин жүйесі үнемі өзгеріп, түрленіп отырады. Ұшатын, ұшушы деген сөз ерте замандағы мифтердегі «құс» деген мағынасын білдірген.

«Авиация» саласындағы терминдер мен ұғымдардың жалпы және тақырыптық жіктелуі, терминдер мен ұғымдардың өзара байланысы терминологиялық бірліктердің бірегей сипаттамасына айналды, жалпы және ерекше белгілерді, объектілер мен процестердің жеке қасиеттері арасындағы және объектілер арасындағы байланыстарды анықтады және өңдеп қалпына келтіреді. Термин сөзінің өзі үлкен ғылыми атауға ие, яғни әрбір терминнің ғылыми мәні бар десек артық болмайды.

Табиғаттың немесе қоғамның белгілі бір құбылысын дәл білу үшін оның атауын – терминді білгендей білу қажет. Терминология – ғылым, техника және адамдардың қоғамдық өмірі мен кәсіптік қызметінің басқа да сан алуан салаларындағы ұғымдарды атайтын арнайы атаулар жиынтығы – тілдік сөздіктің кең және өте ауқымды қабаты. Жаңа терминдердің пайда болуына жаңа техникалық жаңалықтар, ғылыми жаңалықтар, ғалымдардың халықаралық байланыстары ықпал етеді. Терминдерді сөз ретінде жеке-жеке топтастырудың өзі санат бойынша жүзеге асырылады: объектілері, қасиеттері және т.б. Тілдік материалды көрсету және бекіту құралы – көрнекілік: сызбалар, диаграммалар, кестелер, карталар. Бұл, өз кезегінде, мәнерлі сөйлеу дағдыларын қалыптастыру және тіл байлықтарын дамыту үшін қарқынды ынталандыру болып табылады (мысалы, ұшақ қанатының құрылымы туралы диаграмманы пайдаланатын әңгіме). Авиациялық тілдің терминологиялық құрамында халықаралық бірліктердің саны өте көп.

Қазақ тіліне енген сөздердің басым көпшілігі латын және грек тілдерінен алынған. Сонымен қатар авиация саласында ағылшын тілінен енген сөздер қатары да көп.

Авиациялық терминологияда ұсынылған ұғымдар жүйесі өндірістік процеске негізделген, соған сәйкес ол ұғымдардың жалпы жүйелік тақырыптарының дербес бөліктері болып табылатын бірқатар ішкі жүйелерге бөлінеді. Авиациялық терминологияны меңгеру бойынша әдістемелік жұмыс оқу үрдісіндегі маңызды құрамдас бөліктерінің бірі ретінде қарастырылуы керек. Негізгі мақсат – тілдің осы ішкі жүйесінің терминологиялық лексикасын меңгеру, бұл ғылыми мәтінді дұрыс қабылдауға ғана емес, сонымен қатар өзінің коммуникативтік мәлімдемелерін құруда сөз терминдерді белсенді қолдануға мүмкіндік береді. Бұл жұмысты лексикалық және сөйлеу дағдыларын қалыптастыру жұмысының біртұтас жүйесіне енгізу қажет.

Бірінші кезеңнің негізгі мақсаты – терминологиялық лексиканы меңгеру. Бұған қол жеткізу үшін бұрыннан бар лексикалық дағдыларды терминологиялық бірліктерге көшіру. Бұл кезеңнің негізгі міндеттері – терминді термин емес сөздерден ажырата білуді дамыту, физикалық мамандықтың терминологиясын

меңгеруге жағдай жасау. Бұл міндеттерді шешу үшін мамандық бойынша мәтіндерді олардағы терминдер мен терминологиялық тіркестерді бейнелеу тұрғысынан мұқият іріктеу, олардың лексикографиялық дамуын жүзеге асыру қажет, бұл терминологиялық сөздердің жан-жақты семантизациялануына және оның мәнін көрсетуге ықпал етеді. Сонымен қатар, берілген тапсырмаларды тиімді шешуге көмектесетін жаттығулар мен тапсырмалар жүйесін әзірлеу қажет.

Екінші кезең мақсаты пен міндеті тұрғысынан да, ондағы меңгерілген терминологиялық бірліктердің саны бойынша да күрделірек. Бұл кезеңнің негізгі мақсаты – негізгі лексика-семантикалық терминологиялық парадигмаларды жалпылама мағынамен сіңіру деп санаймыз.

Бұл кезеңдегі басты міндет – осы бірліктерді игеруге байланысты нақты терминологиялық дағдыларды қалыптастыру, мәтіндегі терминологиялық тіркестерді анықтау, оларды еркін сөз тіркестерінен ажырату және терминнің типтік үйлесімділігі, сонымен қатар терминологиялық қабілеттерді қалыптастыру, оның құрамдас бөліктерін талдау негізінде терминологиялық тіркестерді өз бетінше ашу, терминдік тіркестерді сөйлеуде қолдану; берілген терминологиялық саланың негізгі лексика-семантикалық парадигмаларымен, олардың ішкі құрылымымен танысу (жалпы қатынастар, терминдердің синонимдігі мен полисемиясы, антонимиясы); контексте терминнің қызмет ету заңдылықтарын, айтылу процесіндегі терминологиялық бірлік орнын меңгеру.

Үшінші кезеңнің негізгі мақсаты – физикалық мамандықтың жоғары мамандандырылған терминдерін, сонымен қатар кәсіби сөз өнерін меңгеру. Бұл кезеңнің міндеттері: сөйлеуде жоғары мамандандырылған терминологиялық бірліктерді қолдану дағдыларын қалыптастыру; физиканың ішкі тілінің терминологиялық жүйесінің құрылымымен, жоғарыдан төмен қарай енетін терминологиялық жүйе ішіндегі иерархиялық байланыстармен танысу; туынды терминнің морфологиялық құрылымын талдау дағдылары мен дағдыларын дамыту; оның құрамдас бөліктерін білу және ең өнімді сөзжасам үлгілерін меңгеру негізінде терминнің мағынасын шығару; терминнің қызмет ету ерекшеліктерімен танысу, оларды қолданудың негізгі салаларын анықтау. Арнайы физикалық лексиканы енгізудің біз анықтаған әдістері қазақ тілін оқытуда терминологияны білім алушылардың сөйлеуіне мақсатты түрде енгізуге мүмкіндік беретін сала болып көрінеді.

Назарларыңызға авиациялық терминологиямен жұмыс істеуге арналған тапсырмалардың бірнеше нұсқасын ұсынамыз.

1. Үлестірмелі қағаздармен жұмыс.

Білім алушыларға үш конверт ұсынылады. Бірінші конвертке жаңа және қиын шарттары бар карталар салынады. Екінші конвертте қайталау кезінде қателер жіберілген карталар бар. Үшінші конвертте білім алушылардың жақсы есте сақтайтын терминдері жазылған үлестірме қағаздары бар. Бірінші конверттегі шарттарды күн сайын 3-5 минут қайталаймыз. Екінші конверттегі шарттарды үнемі қайталап отыруымыз қажет. Бірінші және екінші

конверттердегі терминдер жақсы жатталған болса, онда олар үшінші конвертке көшеді. Екінші конверттегі шарттар ұмытылса, олар бірінші конвертке ауысады.

2. Терминологиялық карта әдісі.

Терминологиялық карта – ғылыми ақпарат көздерін көрсететін сабаққа қатысты ұғымдар мен терминдердің сөздігі. Сөздікке қарағанда карта ұғымдар мен терминдер арасындағы байланыстар мен қатынастарды (сызбалық немесе сипаттамалық түрде) көрсетеді. Терминологиялық карталарды құрастыру білім алушылардың терминологиялық ізденістерін оңтайландырады. Білім алушыларға қатысты қарастырылатын тақырыпқа сәйкес келетін терминологияны таңдауды үйренеді.

Терминологиялық карталарды құрастыру алгоритмі.

1. Тақырып, термин, грамматикалық сипаттама (өз мәтінінде үйлестіру үшін), анықтамасы, контексттегі термин (шығу тегін және парақтың бетін көрсету), синонимдері беріледі.

2. Терминологиялық карта қосымша ақпарат пен анықтамалық іздестірулерге қарай өзгертілуі, толықтырылуы, нақтылануы мүмкін.

3. Электронды түрде, басып шығару мүмкіндігімен жасаған дұрыс.

Дайын терминологиялық карталармен жұмыс істеу алгоритмі.

Жұппен жұмыс жасауға болады.

2. Бір сабақта 7-ден көп емес терминологиялық картаны пайдаланған жөн.

3. 10-15 минут ішінде ұсынылған (дайын) терминологиялық карталармен жұмыс істейміз: әрбір терминнің ерекше белгілерін бөліп көрсету қажет.

4. Емтихан басында жұппен жұмыс жүргіземіз: сұрақтарға жауап (ойды нақты жеткізе білу, сызба арқылы толықтыру, өткенді қайталау, қорытындылау).

5. Біз берілген тақырыпқа байланысты мәтінді құрастырамыз, ол төмендегі критерийлер бойынша бағаланады: терминдік карталардан пайдаланылған терминдер саны, контекстте қолдану дәлдігі, орындау шеберлігі.

Сөйлеуді жазу кезінде білім алушылардың хабарлап тұрған ойын мұқият тыңдаған дұрыс. Әрине, мұндай терминологиялық картаны құрастыру еңбекті қажет етеді, бірақ сонымен бірге білім алушы өз мамандығы бойынша терминологиямен жұмысын кәсіби бағдарлы, саналы етіп жасауға, терминологияны аударудың халықаралық стандарттарымен таныстыруға мүмкіндік туғызады, жалпы танылған терминологиялық деректердің шығу тегін, маңыздылығын, пайдалану мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді.

Ұсынылған тапсырмалар мақсаты мен міндеттеріне, оқыту кезеңіне және дайындық деңгейіне байланысты өзгеруі мүмкін. Жалпы, мамандық тілін оқытуда терминдердің құрылымдық-семантикалық ерекшеліктерін талдау негізінде олардың тілдік ерекшеліктерін оқытуға және терминдердің қызмет етуіне үйретуге, қолдана білуге дағдыландыруға сүйену керек деген тұжырым жасалған. Оқу және шынайы қарым-қатынаста тілдік материалдың кеңінен қажет екенін есте сақтауымыз қажет.

Осылайша, авиациялық терминология келесі функцияларды қамтамасыз етуге қабілетті күрделі жүйені қалыптастыру болып табылады:

1. когнитивтік, немесе авиациялық қызмет саласындағы білімді тіркеу функциясы [1; 3];
2. логикалық немесе сәйкес білім саласының ұғымдарын және олардың арасындағы байланыстарды белгілеу функциясы;
3. коммуникативті немесе белгілі бір білім жиынтығын уақыт пен кеңістікте беру функциясы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ:

1. Голованова Е.И. Когнитивтік терминологияға кіріспе: Оқу құралы. – М.: Флинта: Ғылым.
2. Блохина Е.А. Авиациялық терминдерді аудару ерекшеліктері // Тіл мен мәдениеттің коммуникативтік аспектілері: студенттер мен жас ғалымдардың XV халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдар жинағы. Томск: ТПУ баспасы, 2015. – 1-бөлім.
3. Бондачук М.Х. Авиация саласындағы кәсіби қызметтің номинациясын лингвистикалық және когнитивтік зерттеу // Челябині мемлекеттік университетінің хабаршысы. – 2013. – No 37 (328).
4. Виноградов С.Н. Сипаттау құралы мен объекті термині. Нижний Новгород, 2005.
5. Иванова С.А. Ғылыми-танымдық мәтіндегі терминнің семантизациясы. Екатеринбург, 2007.
6. Сюунбаева А.Ж. Авиация саласындағы терминдердің когнитивтік аспектілері // Жаһандану жағдайындағы ұлттық мәдениет мәселелері: жинақ. III Халықаралық ғылыми конференция материалдары. Челябинск: Энциклопедия,

1. Golovanova E.I. Introduction to cognitive terminology: Textbook. allowance. – М.: Flinta: Hayka, 2014.
2. Blokhina E.A. Features of the translation of aviation terms // Communicative aspects of language and culture: collection of materials of the XV International Scientific and Practical Conference of Students and Young Scientists. Tomsk: TPU Publishing House, 2015. – Part 1.
3. Bondapchuk M.H. Linguistic and cognitive study of the nomination of a professional figure in the aviation sector // Bulletin of the Chelyabinsk State University. – 2013. – No. 37
4. Vinogradov S.N. Term as a means and object of description. Nizhny Novgorod, 2005.
5. Ivanova S.A. Semantization of a term in a scientific and educational text. Ekaterinburg, 2007.
6. Syyunbaeva A. Zh. Cognitive aspects of terms in the aviation industry // Issues of national cultures in the conditions of globalization: collection. materials of the III

Н.О. МИРТАЕВ¹, К.К. АБИЛГАЛАМОВА²

РАСШИРЕННЫЕ ТЕРМИНЫ ПО ПРЕДМЕТУ КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК,
ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ НА ПРАКТИЧЕСКИХ
ЗАНЯТИЯХ

Национальный университет обороны Республики Казахстан.

Воинская часть 3656 Национальной гвардии Республики Казахстан.

В данной статье рассматривается использование авиационной терминологии в контексте дидактических основ образования. В работе удалось поставить главную цель; она заключается в повышении лингвистической и речевой компетентности билингвов. Использование специальной лексики - авиационной терминологии - это особое направление. В то же время текст играет особую роль как основная единица языка. Среди них особое место лексико-грамматических заданий и коммуникативных упражнений доказывается несколькими заданиями и упражнениями.

A

National Defense University of the Republic of Kazakhstan.

Military unit 3656 of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

A

This article deals with the use of aviation terminology in the context of didactic foundations of education. The work was able to set the main goal; it is to increase the linguistic and speech competence of bilinguals. The use of special vocabulary - aviation terminology is a special direction. At the same time, the text plays a special role as the main unit of the language. Among them, the special place of lexical-grammatical tasks and communicative exercises is proved by several tasks and exercises.

R

M

S

O

N

T

H

E

S

U

B

J

E

C

T

УДК 355 621
МРНТИ 78.19.03

К.К. БАЙБУСИНОВ¹, Ш.Ж. МЫНБАЕВ²

¹доктор философии (PhD), Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университеті, полковник, Астана қаласы;

²магистр, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорғаныс университеті, полковник, Астана қаласы.

ПРОЕКТ АДАМ – ҚАРУ, ИНСТРУМЕНТ УКРЕПЛЕНИЯ ВОЙСК НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В статье рассмотрен вопрос снижения престижа службы в Вооруженных силах, других войсках и воинских формированиях Республики Казахстан, а также необходимость внедрения новых подходов и инструментов повышения личной мотивации военнослужащих, основанных на проверенных временем принципах и не требующих значительных финансовых затрат.

Создание и внедрение эффективной системы повышения профессионального уровня и мастерства военнослужащих Национальной гвардии, дающей возможность личностного роста, получения преференций, общественного признания, даст новый импульс развития и поможет остановить отток из войск, перспективных, имеющих здоровые амбиции и лидерские качества военнослужащих.

В этой связи становится очевидной необходимость изменений существующих взглядов и применение новых подходов в решении вопросов подготовки военных кадров и повышения престижа прохождения службы в Национальной гвардии.

В качестве перспективы, рассматривать внедрение подобных проектов в Вооруженных силах, других войсках и воинских формированиях Республики Казахстан.

Ключевые слова: *проект, подготовка, военные кадры, престиж, компетенция, личностный рост, преференция, перспектива, мотивация, знак, уровень, кандидат.*

Введение. Вопросы повышения профессионального уровня и мастерства военных кадров являются приоритетным направлением в деятельности органов военного управления Национальной гвардии Республики Казахстан.

На современном этапе существует устоявшаяся система повышения классной квалификации военнослужащих.

На наш взгляд, данная система не создает условий, когда военнослужащий при каждой выпавшей возможности самостоятельно работает над повышением своего профессионального, личностного роста.

Основная мотивационная составляющая данной системы заключается, в материальном стимулировании. Чем выше классность, тем больше в процентном соотношении дополнительная надбавка к заработной плате.

Процесс повышения классности не является событием в жизни военнослужащего, однако вызывает определенную активность в период сдачи итоговой проверки.

Процедура повышения классности порой становится инструментом для достижения разного рода целей, в том числе не всегда законных.

Объективность оценки, также не всегда вызывает доверие. Зачастую военнослужащие с плохим зрением, избыточной массой тела, недостаточным уровнем физической силы и выносливости, никогда не принимавшие участие в стрельбах и др. являются обладателями 1 класса, 1 класса – мастер наставник.

Проект «Адам - қару» может стать «кузницей» лидеров войск Национальной гвардии, так как в рамках данного проекта военнослужащие различных категорий, от курсанта и военнослужащего по контракту до командования региональных командований и войск будут достигать определенных ступеней, в предлагаемом варианте:

- «Шокпар»;
- «Айбалта»;
- «Қылыш»;

«Найза».

Достижение каждого уровня должно быть непростой задачей, в виде сложного комплексного экзамена, позволяющего установить степень подготовленности как в

интеллектуальном, физическом так и в морально – волевом аспектах военнослужащего.

Проверка физической готовности должна осуществляться, посредством сдачи нормативов по упражнениям, в которых хороший результат является свидетельством наличия физической силы, ловкости и выносливости.

Например, подъем в бронежилете на 6 метровый канат без помощи ног за определенное время. Выполнение данного норматива подразумевает наличие сильных предплечий, хвата, мышц спины и т.д.

Бег на 5 км в бронежилете, на время, дает уверенность в том, что военнослужащий обладает хорошей выносливостью.

Участие в рукопашных схватках должно быть обязательным компонентом экзаменов, так как человек занимаясь изучением и совершенствованием искусства рукопашного боя, сознательно овладевает специфическим набором двигательных действий, навыками перемещения своего тела во времени и пространстве с помощью собственных усилий. В процессе этой деятельности он развивает необходимые ему физические качества (силу, быстроту, выносливость, ловкость, гибкость и т.д.) и вместе с тем совершенствует психические процессы, психические состояния и личностные качества. Исходя из особенностей этой

деятельности, можем выделить ряд специфических особенностей, характерных именно для нее:

хотя предметом деятельности по овладению рукопашным боем является сам занимающийся, он должен общаться с другими людьми в процессе этой деятельности и управлять собой, как в условиях взаимного содействия, так и противодействия;

сущностью рукопашного боя является конкретное боевое взаимодействие. Психологически это характеризуется стремлением одержать победу в условиях борьбы с любым противником;

для рукопашного боя характерны около предельные и предельные по интенсивности и длительности физические и психические напряжения. Систематическое и разумное использование этих напряжений приводит к тому, что они становятся привычными и благодаря адаптации организма и психики позволяют решать поставленные задачи профессиональной деятельности [1].

Примерная система уровней, знаков и квалификационных требований

№	Наименование Квалификационного уровня и категория кандидатов	Материал для знака и примерный эскиз	Квалификационные требования	Преференции
1	«Шоқпар» (курсанты, ВПК, офицеры ротного звена)	железо	подъем в бронежилете на 6 метровый канат без помощи ног за ____ секунд	Вручение знака «Шоқпар» (единовременная выплата 900 000 тенге), осуществлять командующим РгК, данное событие освещать в СМИ войск Национальной гвардии, право ношения и хранения травматического оружия.
			бег 5 км, в бронежилете за ____ мин, ____ секунд	Прохождение детектора лжи, прохождение курса правовой подготовки.
			3 рукопашных схватки по 3 минуты	В случае успешного прохождения детектора лжи, курсов правовой подготовки, необходимых психологических тестов, предоставление сертифицированных средств снятия информации и законодательно закрепленного права в любое время пресекать административные нарушения, уголовные и коррупционные преступления, с получением вознаграждения, в размере 20-30% от штрафов.
2	«Айбалта»	бронза	комплексное упражнение на турнике (1 повторение - включает подтягивание,	Вручение знака «Айбалта», осуществлять ЗМВД – ГК НГ, данное событие освещать в СМИ войск

	(обладатели знака «Шокпар», офицеры ротного, батальонного звена)		подъем с переворотом, выход силой) – 12 раз	Национальной гвардии и МВД, единовременная выплата 1,5 млн. тенге.
			прохождение «крокодилом» 30 м. ____ мин, ____ секунд	
			плавание в обмундировании с оружием, 100 м. ____ мин, ____ секунд	
			2 рукопашные схватки по 3 минуты	
			подготовка и проведение занятия с личным составом на заданную тему	
3	«Қылыш» (обладатели знака «Айбалта», офицеры командования воинских частей, управления РгК)	серебро	наличие послевузовского образования	Наличие рекомендации от 2 обладателей знака «Қылыш» право ношения и хранения огнестрельного оружия. Вручение знака «Қылыш», осуществлять Министром МВД, данное событие освещать в СМИ РК единовременная выплата 2,5 млн. тенге
			Высокий уровень практического вождения всех видов транспорта, состоящих на вооружении Национальной гвардии	
			высокий уровень практической стрельбы из основных видов оружия, состоящих на вооружении Национальной гвардии	
			подготовка и написание аналитической справки на заданную тему	
			подъем на 6 метровый канат без помощи ног за ____ секунд	
4	«Найза» (обладатели знака «Қылыш», офицеры	Нагрудной знак из золота	наличие постпослевузовского образования (АГШ, докторантура)	Вручение именного огнестрельного и холодного оружия.

командования РгК управления ГК НГ)	высшей пробы	Владение 3 языками на уровне, аналогичном Айлс 6	Вручение знака « Найза », осуществлять Верховным ГК, данное событие освещать в СМИ РК
		Владение музыкальным инструментом	Создание почетной доски или книги обладателей «Найза». Единовременная выдача 20 должностных окладов.
		Бег 5 км – 25 мин., подъем на 3 метровый канат без помощи ног за _____ секунд, 1 рукопашная схватка в защитной экипировке 5 минут	Наличие совета « Найза » в ГК НГ При назначении на должности ЗК, К РгК и в ГК НГ от начальника отдела, сбор мнений всех обладателей «Найза» (проходивших службу с кандидатом)

В приведенной системе можно заметить сложность соответствия предъявляемым требованиям, без выполнения большой по объему, самостоятельной работы.

В Национальной гвардии Республики Казахстан, как силовой составляющей органов внутренних дел в настоящее время идет процесс дальнейшего укрепления войск.

Следовательно, создание системы, дающей возможность для развития и личностного роста военнослужащих, достижения ими возможность, получения преференций должно стать задачей органов управления всех уровней.

На тактическом уровне кандидатам должны быть предоставлены время и возможности для подготовки. На территориально – оперативном уровне необходимая помощь административного характера, в организации и проведении самих квалификационных экзаменов и других мероприятий. На стратегическом уровне создание, мониторинг и внесение необходимых изменений в нормативно – правовую базу.

Очевидно, что успешное внедрение проекта «Адам - қару» невозможно без желания самих военнослужащих. Основой для возникновения желания должна стать мотивация.

Вопросы мотивации решаются на протяжении всей жизни человека, от первых неуверенных шагов ребенка, когда мотивацией служит похвала родителей, до достижения вершин в любой сфере.

Мотивация — это совокупность факторов, которые побуждают человека к осуществлению какой-либо деятельности или целенаправленному поведению

Благодаря мотивации, человеческая активность преобразуется в определенное поведение, необходимое для получения нужных результатов.

Универсальной теории мотивации не существует, потому что люди, организации и ситуации, в которых они взаимодействуют, очень многообразны. Однако большинство теорий имеет ряд общих моментов, позволяющих понять сущность процесса мотивации и выбрать подходящие методы в зависимости от

Различные уровни предлагаемого проекта, соответствуют Теория Маслоу, согласно которой потребности любого человека имеют иерархическую структуру и могут быть расположены в порядке возрастания их важности.

1. Физиологические потребности.
2. Потребности в безопасности и защищенности.
3. Социальные потребности.
4. Потребности в уважении.
5. Потребности самовыражения.

По мнению Герцберга, использование определенных факторов заставляет человека действовать, а также улучшать свои знания и навыки. К мотивационным факторам относятся:

- служебное положение;
- возможность двигаться по карьерной лестнице;
- успех и признание в обществе;
- интересные задачи и поручения;
- высокий уровень ответственности и др.

Исходя из теории Макклелланда, людям свойственны 3 потребности:

1. **Успеха** (заключается в желании человека добиваться нужных результатов быстрее и эффективнее).

2. **Причастности** (стремление иметь хорошие отношения с окружающими и получать от них одобрение и поддержку).

3. **Власти** (человек стремится влиять на других людей и их поведение, а также контролировать различные ресурсы и процессы).

Макклелланд обозначил эти потребности как возникшие под влиянием жизненных обстоятельств, получения разного рода опыта и знаний. Данные потребности, если они сильно выражены, оказывают заметное влияние на поведение человека, заставляя его прилагать усилия и совершать те или иные действия.

Если рассмотреть теорию Врума, то можно отметить, что главным критерием мотивации является знание того, что приложенные человеком усилия приведут его к достижению поставленных целей, которые в свою очередь обеспечат получение желаемого результата. Человек хочет видеть, что его усилия направлены в нужное русло. Каждый индивид оценивает свои поступки с точки зрения будущих достижений. При этом Врум полагал, что поведение каждого человека регулируется его личной системой потребностей и

Представленный краткий анализ теории мотивации позволяет сделать вывод о наличии множества мнений по данному вопросу.

Предлагаемый вариант проекта содержит в себе большинство мотивационных потребностей и факторов, которые выражаются в наличии: предпочтений, понятных и «прозрачных» квалификационных требованиях, общественное внимание и т.д.

е
й
,

и
с

На наш взгляд увеличить привлекательность для участия в отборе, может определенная недоступность, например для курсанта ВВУЗа, одной физической готовности недостаточно, должно быть отсутствие плохих оценок по специальным предметам обучения, а также положительное заключение психолога РГК.

Обладатели знака должны иметь и придерживаться определенных девизов. Например:

- «Шокпар» - абырой мен күш (честь и сила).
- «Айбалта» - абырой, намыс, күш, (честь, гордость, сила).
- «Қылыш» - абырой, намыс, жанкештілік, (честь, гордость, удалство)
- «Найза» - абырой, шамшырақ, (честь, источник света).

Обязательным требованием к проекту должно быть создание механизма для достижения максимальной прозрачности на экзаменах и отборах, создание незаинтересованных комиссий, имеющих в составе представителей других государственных органов и организаций, онлайн трансляция, онлайн публикация результатов и т.д.

Заключение: в целом, успех в достижении такой глобальной задачи, как качественная подготовка военных кадров, улучшение человеческого капитала, невозможен без комплексного научного подхода и всесторонней поддержки командования войск, государства. В связи с этим данный проект требует детального рассмотрения специалистами в различных сферах деятельности войск, имеющих свежий взгляд и понимание перспективы.

Вывод: таким образом понимание, что создание механизмов укрепления войск Национальной гвардии, посредством внедрение подобных проектов, нельзя откладывать в «долгий» ящик, так как отток кадров из войск невозможно остановить без применения новых подходов. Вопросы, поднятые в данной статье, требуют изучения, анализа и реализации, так они направлены на качественные улучшения военнослужащих Национальной гвардии Республики Казахстан.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. А. Кадочников «К бою готов! Стрессоустойчивость в рукопашном бою» - «Феникс», Ростов- на Дону 2004 г., 11 с.
2. Лекция 6. «Основы мотивации», <https://helpiks.org/4-78589.html>, дата обращения 06.10.2023 г.
3. А.В. Перов, статья, «Быстрее, выше, сильнее: основные теории мотивации», <https://huntflow.ru/blog/motivation>, дата обращения 06.10.2023 г.

TRANSLITERATION:

1. A. Kadochnikov «K boyu gotov! Stressoustojchivost v rukopashnom boyu» - «Feniks», Rostov- na Donu 2004 g., 11 s.
2. Lekciya 6. «Osnovy motivacii», <https://helpiks.org/4-78589.html>, data obrasheniya 06.10.2023 g.

3. A.V. Perov, statya, «Bystree, vyshe, silnee: osnovnye teorii motivacii», <https://huntflow.ru/blog/motivation>, data obrasheniya 06.10.2023 g.

К.К. БАЙБУСИНОВ, Ш.Ж. МЫНБАЕВ

АДАМ ҚАРУ ЖОБСЫ, КӘЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ ҰЛТТЫҚ ҰЛАН
ӘСКЕРЛЕРІН НЫҒАЙТУ ҚҰРАЛЫ

Қазақстан Республикасы Ұлттық қорған университеті.

Мақалада Қазақстан Республикасының Қарулы күштерінде, басқа да әскерлері мен әскери құрылымдарында қызмет ету беделі төмендеу мәселесі талқыланып, сондай-ақ әскери қызметшілердің жеке уәждемесін арттырудың жаңа тәсілдерін енгізу қажеттілігі, уақыт сынынан өткен принциптері және елеулі қаржылық шығындарды қажет етпеу жолдары да қарастырылады.

Ұлттық ұланның әскери қызметшілерінің кәсіби деңгейі мен біліктілігін арттырудың тиімді жүйесін құру және енгізу, ол жеке өсуге, қызметте жоғарлатуға мүмкіндік береді, дамуға жаңа серпін береді және әскери қызметкерлердің әскер қатарынан кетуді тоқтатуға, салауатты амбициялары мен көшбасшылық қасиеттері бар болашағынан зор үміт күттіретін әскери қызметкерлерді айқындауға көмектеседі.

Осыған байланысты Ұлттық ұланда қызмет етудің беделін арттыру мәселерін шешуде қалыптасқан қозғарастарды өзгерту және әскери кадрларды даярлауда қолдану қажеттілігін айқындауға болады.

Осыған ұқсас жобаларды Қазақстан Республикасының Қарулы күштерінде, басқа да әскерлері мен әскери құрылымдарында іске асыру преспективаларын қарастыру.

K. K. BAIBUSINOV, SH. ZH. MYNBAYEV

ADAM – KARU PROJECT, A TOOL FOR STRGTENING THE NATIONAL
GUARD OIS AT THE PRESENT STAGE

National Defense University of the Republic of Kazakhstan.

The article considers the issue of reducing the prestige of service in the Armed Forces, other troops and military formations of the Republic of Kazakhstan, as well as the need to introduce new approaches and tools to increase the personal motivation of military personnel based on time-tested principles and not requiring significant financial costs.

The creation and implementation of an effective system for improving the professional level and skills of the National Guard servicemen which provides an opportunity for personal growth, obtaining preferences and public recognition, will give a new momentum of development, help to stop the outflow of troops with healthy ambitions and leadership qualities of military personnel.

In this regard, it becomes obvious that there is a need to change existing views and apply new approaches in solving issues of training military personnel and increasing the prestige of serving in the National Guard.

As a perspective, consider the implementation of such projects in the Armed Forces, other troops and military formations of the Republic of Kazakhstan.

УДК 656.7

А.С. АХМЕТЖАНОВ¹, Д.Ш. АЛТЫНБЕКОВ²

¹магистр Национальной безопасности и военного дела, начальник цикла материальной и эксплуатации АБТТ кафедры технического обеспечения, Академия Национальной гвардии Республики Казахстан, подполковник, г. Петропавловск;

²доктор философии (PhD), начальник кафедры технического обеспечения, Академия Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск.

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ ПРОВЕДЕНИЯ ЗАНЯТИЯ ПО ПРЕОДОЛЕНИЮ ВОДНОЙ ПРЕГРАДЫ НА БТР-80, УПРАЖНЕНИЕ УУ-2.

В данной статье показана, методика подготовки к проведению занятия по преодолению водной преграды на БТР-80, упражнение УУ-2. Раскрыты особенности обеспечения мер безопасности и своевременного технического обслуживания.

Ключевые слова: *методика, преграда, упражнение, особенность, безопасность.*

Искусственный вододром форсирования (Вододром) - предназначен для обучения экипажей боевых машин танков, БМП, БТР и т. д., по преодолению водных преград и отработке спасательных действий по эвакуации машин и личного состава из воды.

Рисунок 1 - Вододром

Геометрические параметры водоема позволяют выполнять упражнение как под водой, так и на воде. Отрабатывать практические навыки военнослужащих по выполнению упражнения форсирование водных преград на всех видах техники.

Прибрежная инфраструктура (точки въезда-выезда техники) усилена железобетонными плитами для увеличения сроков её эксплуатации. Обеспечивается надлежащая крутизна въездных и выездных склонов, соответствующая техническим возможностям машин по её преодолению. Границы переправ и направлений движения оборудуются сигнальными флагами или специальной светотехникой.

На исходном рубеже разворачиваются пункты управления и спасательно-эвакуационные подразделения. Оборудуются специальные учебные помещений(классы) для освоения личным составом теоретического материала по правилам преодоления водных преград, мерам безопасности, средства защиты, оборудование и правила ориентировки при проведении подводного вождения бронетехники.

Требования безопасности при преодолении водных преград.

При выводе машины из колеи или маневрировании на воде запрещается держать в крайнем повернутом положении рулевое колесо более 15 с, во избежание выхода из строя насоса гидроусилителя рулевого привода.

При включении гидроприводов заслонки водометного движителя, волноотражательного щитка, клапанов откачки воды и включения водометного движителя запрещается, по той же причине, держать рукоятку гидрораспределительного аппарата во включенном положении более 15 с. Повторное включение, при необходимости, производите не ранее чем через 5 с.

Требования безопасности при входе в воду.

Вход в воду производить с учетом состояния берега и его грунта, наличия отмели у берега и крутизны спуска на первой или второй передаче в коробке передач со скоростью приблизительно 5 - 10 км/ч и желательно перпендикулярно к кромке воды. При крутых спусках необходимо закрыть смотровые люки механика водителя и командира броневыми крышками.

При необходимости входа в воду со скоростью более 10 км/ч обязательно:

- опустите волноотражательный щиток;
- закройте крышки люков смотровых стекол механика-водителя и командира.

Невыполнение этих требований приведет к разрушению упоров рычагов волноотражательного щитка и к выдавливанию стекол смотровых люков.

Не останавливайте машину при входе в воду, пока она не всплывет.

Преодоление водной преграды любым способом разрешается только после тщательной ее разведки, оборудования переправ и организации четко действующей спасательно-эвакуационной службы. Для организации спасательно-эвакуационной службы должны выделяться необходимые

эвакуационные и спасательные средства. К началу переправы они должны располагаться в указанных руководителем занятий (комендантом переправы) местах и быть в готовности к действиям по оказанию помощи экипажам.

Машины, предназначенные для вождения по глубокому броду и на плаву, должны быть проверены на герметичность.

При вождении на плаву с неполным составом десанта или без него в машине должен быть дополнительным груз, компенсирующий массу отсутствующего десанта. Груз равномерно размещается и закрепляется по бортам десантного отделения.

К вождению машин на плаву допускаются экипажи (механики-водители), которые умеют плавать и готовить машины к движению на плаву.

Во время преодоления водной преграды запрещается:

- движение машины при отсутствии у экипажа и десанта спасательных жилетов, а у пулеметчиков спасательных надувных жилетов;
- открывание люков механика-водителя, лючков амбразур, дверей и крышек верхних люков десантного отделения, кроме случаев десантирования и аварийного выхода через люки десантного отделения и люки экипажа;
- движение машины на скоростях, при которых начинается перекачивание воды через верхнюю кромку волноотражательного щитка;
- пуск остановившегося двигателя на плаву в случаях несрабатывания клапанов защиты двигателя;
- вхождение в воду с опущенным волноотражательным щитком и опускание его до выхода из воды.

Разрешается открывать люк башни машины (командирский люк БТР) только при движении задним ходом и обучении маневрированию на плаву, а также при необходимости наблюдения за движением машин, преодолевающих водную преграду.

В случае обильного поступления воды в машину при входе в воду необходимо немедленно вывести машину из воды на берег.

При движении на плаву механик-водитель обязан следить за количеством воды, проникающей в корпус, и за работой водооткачивающих средств. Работу насосов контролировать по выбросу воды из водооткачивающих труб.

В случае остановки двигателя при движении на плаву необходимо:

- выключить передачу или водометные движители (поставить рычаги управления в исходное положение);
- в экстренных случаях, если установлено, что при остановке двигателя сработала система защиты, допускается произвести одну попытку пуска двигателя. Пуск производить при закрытых клапанах защиты и, как только двигатель заработал, открыть клапаны.

Категорически запрещается прокручивать двигатель стартером или воздухом без подачи топлива, так как это может привести к попаданию воды в двигатель и к гидравлическому удару;

- если пуск двигателя не удался, доложить по радио руководителю занятия (командиру подразделения) о случившемся; ночью, кроме того, дать установленный руководителем световой сигнал и действовать по указаниям руководителя.

При быстром поступлении воды в машину во время движения на плаву и угрозе ее затопления командир должен дать команду экипажу (десанту) на выход из затопляемой машины и немедленно доложить о случившемся по радио руководителю занятия.

При переправе десанта на плавающей машине нужно соблюдать установленные нормы грузоподъемности; личный состав десанта должен уметь плавать и находиться с надетыми спасательными жилетами.

Размещение десанта не должно препятствовать свободному поступлению воздуха в воздухопритоки системы охлаждения машины. Командир десанта должен быть в танковом шлеме, который подключается к системе ТПУ для связи с командиром машины.

Требования безопасности при вождении на плаву

Сразу же после начала и во время движения на плаву следить, не попадает ли забортная вода в корпус машины. При попадании воды в боевое отделение или в отделение силовой установки в количестве до 100—200 л на щитке приборов загораются соответствующие сигнальные лампы. В этом случае немедленно включить водоотливную систему открытием соответствующих клапанов откачки.

После окончания откачки воды из корпуса машины (сигнальные лампы на щитке приборов погаснут) немедленно закрыть клапаны откачки водоотливной системы, так как засасываемый в систему воздух резко ухудшает работу водометного движителя, а при неработающем водометном движителе и засорении обратного клапана через открытые клапаны водоотливной системы вода будет быстро заполнять корпус.

При обнаружении значительной течи, когда производительность водооткачивающих средств меньше интенсивности заполнения корпуса машины водой, примите меры по скорейшему выходу машины из воды.

При движении по заросшим водоемам выбирать для движения участки со свободной водой; водометный движитель включить только после того, как машина окажется на плаву. Чтобы избежать засорения водометного движителя и наматывания водорослей на гребной винт, в некоторых случаях лучше двигаться по заросшим водным преградам без включения водометного движителя только за счет вращения колес, внимательно следя при этом за температурным режимом работы двигателя, имея в виду, что эффективность работы теплообменников при неработающем водометном движителе значительно уменьшается.

При движении на беспокойной воде направлять по возможности машину поперек волны. При встрече с большой волной снижать скорость для смягчения удара. Во время плава возможны случаи, когда машина с ходу наскочит на мель

и вывесится на днище или станет на колеса так, что водометный движитель будет не в состоянии сдвинуть машину с мели.

В этом случае нужно включить понижающую передачу в раздаточной коробке (РК) и попытаться преодолеть препятствие. Если это не поможет, то раскачать машину, включая поочередно передний и задний ход в коробке передач (КП). Раскачку производите до тех пор, пока машина не сойдет с мели.

Затем включить вторую передачу в КП и продолжать движение с помощью водометного движителя и колес, пока машина уверенно выйдет на глубокую воду.

При преодолении мелководной преграды с сильным течением избегать движения около больших валунов, так как машина сильно сносится течением и резкий боковой удар колес о подводное препятствие в сочетании с сильным течением может накренить машину и привести к аварии.

Требования безопасности при выходе из воды. Машину направляйте перпендикулярно к линии берега — это уменьшает вероятность неожиданных кренов и пробуксовки. Ни в коем случае не останавливать машину до выхода всех колес на плотный грунт.

В случае, если при выходе на крутой берег колеса забуксуют, немедленно, не давая им увязнуть в грунте, включить задний ход и по своей колее сойти в глубокую воду и выбрать новое место выхода из воды.

Подготовка бронетранспортера БТР-80 к преодолению водной преграды.

Действия механика-водителя перед входом машины в воду.

При подготовке к преодолению водной преграды сходу, заранее, в предвидении плава (при контрольном осмотре на остановке и т.п.) необходимо провести следующие работы:

- а) проверить наличие и плотную затяжку пробок отверстий и болтов крепления лючка в днище машины;
- б) проверить закрытие сливного клапана, расположенного перед сиденьем командира, для чего повернуть маховичок клапана до упора по часовой стрелке;
- в) проверить закрытие перепускного клапана, расположенного на днище корпуса у заднего торца правого многоместного сиденья, для чего поверните маховичок клапана по часовой стрелке до упора;
- г) проверить включение и работу водометного движителя, для чего при работающем двигателе:

ВКЛЮЧЕНИЕ — повернуть рукоятку гидрораспределительного аппарата до установки стрелки рукоятки в зоне таблички **ДВИЖИТЕЛЬ** напротив надписи **ВКЛ.**;

— оттянуть рукоятку на себя до упора, чтобы стрелка вошла в углубление панели, увеличить подачу топлива, выдержать 5—10 с и отпустить. На панели в зоне таблички **ДВИЖИТЕЛЬ** должна загореться сигнальная лампа. По дополнительному шуму или по вращению гребного винта (при открытой заслонке) убедиться в работе водометного движителя;

д) проверить работу волноотражательного щитка, для чего при работающем двигателе: ОТКРЫТИЕ ЩИТКА — повернуть рукоятку гидрораспределительного аппарата до установки стрелки рукоятки в зоне таблички ЩИТОК напротив надписи ПОДН.;

— оттянуть рукоятку на себя до упора, чтобы стрелка вошла в углубление панели, увеличить подачу топлива, выдержать до поднятия щитка и отпустить;

ЗАКРЫТИЕ ЩИТКА— повернуть рукоятку гидрораспределительного аппарата до установки стрелки рукоятки в зоне таблички ЩИТОК напротив надписи ОПУЩ.;

— оттянуть рукоятку на себя до упора, чтобы стрелка вошла в углубление панели, увеличить подачу топлива, выдержать до прижатия щитка к верхнему носовому листу корпуса и отпустить;

е) проверить работу заслонки, для чего при работающем двигателе:

— повернуть рукоятку гидрораспределительного аппарата до установки стрелки рукоятки в зоне таблички ЗАСЛОНКА напротив надписи ОТКР.;

— оттянуть рукоятку на себя до упора, чтобы стрелка вошла в углубление панели, увеличить подачу топлива, выдержать 5—10 с и отпустить. На панели в зоне таблички ЗАСЛОНКА должна загореться сигнальная лампа;

— повернуть рукоятку гидрораспределительного аппарата до установки стрелки рукоятки в зоне таблички ЗАСЛОНКА напротив надписи ЗАКР.;

— оттяните рукоятку на себя до упора, чтобы стрелка вошла в углубление панели, увеличьте подачу топлива, выдержите 5—10 с и отпустите. На панели в зоне таблички ЗАСЛОНКА должна погаснуть сигнальная лампа;

ж) проверить закрытие переднего и заднего клапанов откачки водоотливной системы, расположенных в нише у герметичной перегородки справа от многоместного сиденья

ЗАКРЫТИЕ ПЕРЕДНЕГО КЛАПАНА — повернуть рукоятку гидрораспределительного аппарата до установки стрелки рукоятки в зоне таблички КЛАПАН ПЕРЕДН. напротив надписи ЗАКР.;

— оттянуть рукоятку на себя до упора, чтобы стрелка вошла в углубление панели, увеличить подачу топлива, выдержать 5—10 с и отпустить;

ЗАКРЫТИЕ ЗАДНЕГО КЛАПАНА — повернуть рукоятку гидрораспределительного аппарата до установки стрелки рукоятки в зоне таблички КЛАПАН ЗАДНИЙ напротив надписи ЗАКР.;

— оттянуть рукоятку на себя до упора, чтобы стрелка вошла в углубление панели, увеличить подачу топлива, выдержать 5—10 с и отпустить;

з) при высоте волны водной преграды более 0,5 м установить воздухозаборные трубы;

и) надеть спасательные жилеты;

к) закрыть клапан отсоса пыли из воздушного фильтра.

При приближении к водной преграде, на ходу:

а) установить давление воздуха в шинах 50кПа (0,5 кгс/см²), при этом снижение давления воздуха рекомендуется производить заранее, чтобы машина подошла к берегу водной преграды с указанным давлением воздуха и без остановки с ходу могла войти в воду. Учитывать, что для снижения давления воздуха в шинах с помощью воздушного редуктора от 300 кПа (3 кгс/см²) до 50 кПа (0,5 кгс/см²) требуется 5—6 мин, а при использовании крана экстренного выпуска воздуха —

2,5—3 мин;

б) проверить закрытие боковых люков.

Непосредственно перед входом в воду:

— закрыть клапан отсоса пыли из воздушного фильтра;

— включить передние мосты, понижающую передачу в раздаточной коробке;

— открыть заслонку водометного движителя;

— закрыть крышку воздухопритока и воздухоотвода;

— поднять волноотражательный щиток.

Техническое обслуживание оборудования для преодоления водных преград.

Для поддержания машины в технически исправном состоянии при ее эксплуатации предусмотрены следующие виды технического обслуживания:

— контрольный осмотр перед каждым выходом машины (КО) (оперативная продолжительность при одновременной работе трех человек 0,15 – 0,16 ч трудоемкость КО — 0,45—0,48 чел. ч);

— контрольный осмотр на остановках (КО);

— ежедневное техническое обслуживание (ЕТО) — после каждого выхода машины независимо от пробега (оперативная продолжительность при одновременной работе трех человек 1,1 – 1,6 ч трудоемкость ЕТО — 2,8—2,9 чел. ч);

— техническое обслуживание № 1 (ТО № 1) — через каждые 2000 км пробега (оперативная продолжительность при одновременной работе трех человек 1,8 – 2,0 ч трудоемкость ТО № 1 — 4,9—5,1 чел. ч);

— техническое обслуживание № 2 (ТО № 2) — через каждые 6000 км пробега (средняя оперативная продолжительность при одновременной работе трех человек 6,4 – 6,6 ч трудоемкость ТО № 2—14,0—14,5 чел. ч);

— техническое обслуживание № 2 (ТО № 2) — через каждые 12000 км пробега (средняя оперативная продолжительность при одновременной работе трех человек 9,0 – 9,2 ч трудоемкость ТО № 2 — 26,9—27,1 чел. ч);

— сезонные технические обслуживания (СО) — при подготовке машины к эксплуатации в летних и зимних условиях.

Контрольный осмотр перед каждым выходом машины.

Проверить, завернуты ли пробки в днище машины и закрыты ли клапаны водоотливной системы.

Проверить исправность сигнальных ламп:

пожар, вода в корпусе, перегрев воды в двигателе, масляный фильтр, тормоз, готовность к пуску;

указатель поворота, стояночный тормоз, боковые люки, водомет включен, заслонка водомета, давление масла (в двигателе), давление масла в РК.

Технические требования и указания по их выполнению:

При нажатии на кнопку КОНТРОЛЬ ИСПРАВНОСТИ СИГНАЛЬНЫХ ЛАМП, расположенную на щитке приборов, должны загореться соответствующие лампы.

Включением прерывателя поворота. Включением тормоза. Открытием боковых люков. Включением водометного движителя. Открытием заслонки. Включением аккумуляторных батарей.

Контрольный осмотр на остановках.

В предвидении плава:

— проверить, завернуты ли пробки в днище машины и закрыты ли сливной и перепускной клапаны, а также лючок в днище корпуса;

— проверить включение и работу водометного движителя, открытие и закрытие волноотражательного щитка, заслонки водомета и клапанов откачки.

Ежедневное техническое обслуживание (ЕТО).

После плава:

— проверить наружным осмотром состояние лопастей гребного винта;

— в случае подтекания масла проверить уровень и при необходимости дозаправить маслом водометный движитель.

Проверить исправность сигнальных ламп:

пожар, вода в корпусе, перегрев воды в двигателе, масляный фильтр, тормоз, готовность к пуску;

указатель поворота, стояночный тормоз, боковые люки, водомет включен, заслонка водомета, давление масла (в двигателе), давление масла в РК.

Водометный движитель и водооткачивающие средства.

Очистить выправляющий аппарат водомета и решетку приемного патрубка от грязи и проверить полноту и легкость открытия и закрытия заслонки водомета, поднятия и опускания волноотражательного щитка и клапанов откачки, а также включение и выключение водомета.

Техническое обслуживание ТО №1 и ТО №2

При проведении ТО №1 и ТО №2 выполнить следующие работы.

Проверить исправность сигнальных ламп:

пожар, вода в корпусе, перегрев воды в двигателе, масляный фильтр, тормоз, готовность к пуску;

указатель поворота, стояночный тормоз, боковые люки, водомет включен, заслонка водомета, давление масла (в двигателе), давление масла в РК.

Водометный движитель и водооткачивающие средства.

Очистить выправляющий аппарат водомета и решетку приемного патрубка от грязи и проверить полноту и легкость открытия и закрытия заслонки

водомета, поднятия и опускания волноотражательного щитка и клапанов откачки, а также включение и выключение водомета.

Исходя из выше сказанного нужно отметить, что оборудование для преодоления водной преграды БТР-80 немаловажно, обучение военнослужащих Национальной гвардии по преодолению водных преград и отработке спасательных действий по эвакуации машин и личного состава из воды.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. БТР-80. Техническое описание. ч.1, М., Воениздат 2001 г. стр. 482.
2. БТР-80. Инструкция по эксплуатации. ч.2., М., Воениздат 2001 г. стр. 482.
3. Пособие Лешков, Батыров ВВМ

TRANSLITERATION:

1. BTR-80. Technical description. p.1, M., Militari edition 2001 г. The page 482.
2. BTR-80. Operating instructions. p.2., M., Militari edition 2001 г. The page 482.
3. The manual of Leshkov, Batyrov DCV

А.С. АХМЕТЖАНОВ, Д.Ш. АЛТЫНБЕКОВ

БТР-80-ДЕ СУ ТОСҚАУЫЛЫН ЕҢСЕРУ БОЙЫНША САБАҚТЫ
ӨТКІЗУ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ, УУ-2 ЖАТТЫҒУЫ
Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы.

Бұл мақалада БТР-80 су кедергісін еңсеру бойынша сабақ өткізуге дайындық әдістемесі көрсетілген, жаттығу ОЖ-2. Қауіпсіздік шараларын қамтамасыз ету және уақтылы техникалық қызмет көрсету ерекшеліктері ашылды.

A.S. AKHMETZHANOV, D.SH. ALTYNBEKOV

FEATURES OF THE PREPARATION FOR CONDUCTING CLASSES ON
OVERCOMING THE WATER BARRIER ON THE BTR-80, EXERCISE UU-2
Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

This article shows that the method of preparation for conducting a class on overcoming a water barrier in the BTR -80, exercise EE-2. The features of ensuring security measures and timely maintenance are disclosed.

УДК 796.011.3

Е.А. БАИМБЕТОВ¹, А.А. БИЛЬМАЖИНОВ²

¹магистр, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы дене дайындығы және спорт кафедрасының бастығы, подполковник, Петропавл қ.;

²философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы жедел өнер және моральдық-психологиялық қамтамасыз ету кафедрасының аға оқытушысы, подполковник, Петропавл қ.

КЕДЕРГІЛЕРДЕН ӨТУ БОЙЫНША САБАҚТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Мақалада экономикалық және ұлттық қауіпсіздік бағыты бойынша мамандарды кәсіби қолданбалы даярлау төтенше жағдай режимінің ерекше жағдайларында кәсіби міндеттерді шешу бойынша қозғалыс ерекшеліктері мен дағдыларын дамутуды қызметтік міндеттерді шешу процесінде азаматтардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз етуді ұсынады, осыған тіреле отырып курсанттардың дене тәрбиесі процесінде кедергілерден өту кезінде сабақтарды әдістемелік бойынша дұрыс ұйымдастыру, өткізу мазмұны мен әдістемелік мәселелер қарастырылады.

Түйінді сөздер: *кәсіби және қолданбалы дене шынықтыру, моторика және дағдылар, денсаулық, курсанттар, физикалық қасиеттер.*

Экономикалық және ұлттық қауіпсіздік бағыты бойынша мамандарды кәсіби қолданбалы даярлау төтенше жағдай режимінің ерекше жағдайларында кәсіби міндеттерді шешу бойынша қозғалыс ерекшеліктері мен дағдыларын дамутуды қызметтік міндеттерді шешу процесінде азаматтардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз етуді ұсынады.

Дене шынықтыру дайындығы – бұл адамның дене қасиеттерін тәрбиелеуге және функционалдық мүмкіндіктерін дамытуға бағытталған педагогикалық процесс [1].

Бұқаралық спортты ересектер арасында танымал ету жалпы халыққа да, мақсатты топтарға да бағытталған спорттық іс-шаралар мен бағдарламаларды өткізу арқылы жүзеге асырылады [2]. Осы мақсаттар үшін оқытылатын күш, жылдамдық, күш-жылдамдығын, қозғалыс-үйлесімділік қабылеттерін, жалпы және ерекше төзімділікті дамыту қажет. Осы міндеттердің барлығы кедергілерден өту бойынша сабақтарды толық шешуге мүмкіндік береді. Кедергілерді жеңу бойынша практикалық сабақ: сабақтың дайындық, негізгі және қорытынды бөлігін қамтиды. Дайындық бөлімінің негізгі міндеттері – сабақтың міндеттерін қою мен курсанттарды ұйымдастыру және дененің негізгі бөліміндегі алдағы жүктемеге дайындау. 20 минут ішінде топ құрамында дайындық бөлігін өткізу. Бұл жағдайда физикалық жүктеме сабақтың негізгі бөлігіндегі курсанттардың жұмысына теріс әсер етпейтіндей етіп бөлінеді.

Дайындық бөлігінде жаттығулар тек қозғалыста жүзеге асырылады. Жаяу қалыптағы жүріс, жылдам жүруге ауысады, және содан кейін ол кедергілерде немесе оған жақын жерде баяу жүгірумен ауыстырылады.

Жүгіру жаттығулары:

- жамбастың жоғары көтерілуімен секіру қадамдармен жүгіру, үдеумен жүгіру, сол жағымен, оң жағымен жүгіру.
- жүгіруден кейін топ адымдап, жаттығуларды орындайды: өкпе және денені оңға және солға бұрау арқылы жүру;
- корпустың қисаюы саусақпен жерге жеткізу және бұрылыстармен АЛҒА;
- серіппелі аяқты ауысумен секірумен өкпе жағдайына отыру; терең скваттар, содан кейін жоғары секіру және т.б.

Егер жаттығу бірінші рет орындалса, оқытушы оны көрсетеді. Мысалы: «өкпе және денені оңға және солға бұрау арқылы жүру – КӨРСЕТЕМ». Дайындық бөлігінің соңында 150-200 метр қашықтыққа жүгіру жол бойынша қарапайым кедергілерден өту. Бұл жаттығулар «АЛҒА» пәрменімен орындалады. Мысалы (қоршауға дейінгі кедергілер учаскесін жүгіру арқылы өту, жол бойынша кез келген үйренген тәсілдермен арық пен лабиринтті өту, қашықтық – бес қадам [3].

Қауіпсіздік шаралары және жарақаттанудың алдын алуға назар аудару маңызды. Әдетте, сабақтардағы жарақаттардың негізгі себептері болып табылады:

1. Сабақты нашар ұйымдастыру;
2. Оқу ретін бұзу;
3. Сабақтағы төмен тәртіп;
4. Сабақ орындары мен мүкәммалдың дайындалмауы;

Кедергілерден өту кезіндегі жарақаттанудың алдын алу үшін:

1. Кедергілердің тұрақтылығы мен жарамдылығын тексеріңіз.
2. Жоғары кедергілерден секіру кезінде қону орындарын қазып алынуы.
3. Қыста сабақ өткізу кезінде кедергілер жолағын қардан және мұздан тазарту қажет.
4. Сабақтарды салқын уақытта өткізген кезде дайындық бөлігін үлкен қарқындылықпен өткізіңіз.

Граната лақтыру кезінде:

1. Лақтыруды бастамас бұрын иық белдеуіндегі бұлшықеттер мен байламдар үшін жаттығулар жасаңыз.
2. Гранаталарды орнынан лақтыру кезінде 2-3 қадам. Лақтыру қашықтығында курсантар аралығын ашыңыз, біртіндеп көбейтіңіз, шекті тек соңғы лақтыруды шиеленіспен орындаңыз.
3. Граната жинау тек команда бойынша жүзеге асырылады.

Траншеядан нысанаға граната лақтыру техникасын үйрету.

1. Граната лақтыру жаттығуларын бастамас бұрын иық белдеуіндегі бұлшықеттер мен байламдарының жұмысына арналған арнайы жаттығуларды орындау керек: қолды иық буынында алға және артқа айналдыру, шынтақ

буынында айналдыру, қолдың білектерін айналдыру, қолдың әртүрлі айнымалы қозғалыстардағы жаттығуы, гранаталарды лақтыруда имитациялау және лақтыруға електеген сайын күш салу.

2. Граната лақтырудың Үстіге – Астыға тәсілімен танысуы.

Оқытушы граната лақтыру техникасы келесі элементтерден тұратынын еске салады: гранатаны қолға ұстау тәсілдері, доғаны жоғары – артқа лақтыру (сермеу) үшін гранатаны дұрыс ұстау және лақтыру. Лақтыру дәлділігі гранатаның қолында дұрыс ұсталуына байланысты. Оқытушы гранатаны ілеспе түсіндірмемен жоғары – артқа қалай лақтыру керектігін көрсетеді. Гранатаны жоғары – артқа лақтыру үшін мақсатқа қарай бет бұру керек. Гранатамен оң қол, шынтақ буынында, кеуде алдында бүгілген. Сол қол еркін төмен түседі. Оң жақтан кету, аяқты сәл артқа бүгіп, дененің салмағын оған ауыстырыңыз. Бір уақытта гранатамен қолыңызды алыңыз жоғары – артқа және белде сәл иілу.

Иықтарды оңға бұраңыз. Сол қол сәл бүгілген, шындықта, Алға – жоғары қызмет етіңіз. Лақтыру үшін еркін, тегіс қозғалыспен тербеліңіз.

Жылдам итеру арқылы оң аяғыңызды тізе мен тобық буындарына түзетіп, бұраңыз мақсатыңызға қарай бағыттаңыз. Граната – қолында, шамамен оң құлақтың деңгейінде (иық пышақтарымен сәл жоғары). Дененің салмағын сол аяққа ауыстырып, лақтыратын қолдың шынтағын Алға – жоғары және сонымен қатар, оны шынтақ буынында созу, қолдың жылдам қозғалуымен гранатаны нысанаға лақтыру. Сол қолды төмен – артқа қызмет етеңіз және иығыңызды бүйіріңізге бекітіңіз корпус лақтыру жазықтығында, оның солға бұрылуына жол бермейді. Граната лақтырғаннан кейін Магистраль біршама алға жылжидуды жалғастыруды. Оны ұстап тұру үшін дененің ауырлығы мыналарға ауысады алға қойылған оң аяғы.

Көрсетіңіз гранатаны жоғары – артқа үрлеу арқылы лақтыру мүмкін сол аяғын алға қойып, орындаңыз. Үйрену мен лақтыру дайындық жаттығулардың көмегімен гранаталар имитациялық қозғалыстарды бұл үшін қолынан гранатаны босатпай тербелу және лақтыру 2-3 қадам аралығымен шереште салынған оқушыларға, басты бет үшін лақтыру жағына бет болу траншеямен, ипрврвп енінде, гранатаны кеуде алдында ұстаңыз.

Алғашқа 2-3 жаттығу бөлімдер бойынша орындалады. Бұйрық бойынша Тербеліңіз, жасаңыз – рет тербеліс жасалады бұл позицияда қателер түзеледі.

Екінші қабылдаудың бір бөлігі «лақтыруды белгілеңіз, жасаңыз – екі» командасы бойынша орындалады Мұғалім қимылдарды өздігінен қайталауға тапсырма береді. Біріккен орындауға көшу арқылы тербелістегі кідірісті азайту жаттығулары.

Траншеяда тұрып граната лақтырудың Имитациялық қимылдарды қолдан гранатаны босатпай жоғары артқа қарай 6-8 орындаңыз 10 қайталаудан тұратын адам.

Траншенге тұрып гранаталақтыру әр түрлі мақсаттар үшін орыннан қабырға алдындағы алаң, қабырға және сынақтар траншеяға 4 адамнан

орындаңыз. Алғашқы 3-4 лақтыру орындаладысонымен бірге барлық оқушылар 20 м қашықтықтан команда бойынша көрсетілген мақсаттар, граната – от.

Жаттығу шарттары бойынша траншеялардан лақтыру (үш граната, бірінші соққыға дейін) лақтыру, нз секіру траншея және қабырғаға үзіліспен жүгіріңіз. Қызметке қайта оралу. Гранаталарды жинау жүгіру арқылы және барлық жағдайларда – жалпы команда бойынша жүзеге асырылады. (Граната жинау).

Кедергілерден өтуді бір жаққа және екінші жаққа ағынмен өтуі.

Кедергілерден өту реттілігі мен қауыпсіздік ережелерімен таныстыру.

Баяу қарқынмен кедергілерді өту, бір уақытта екі бағыт бойынша жалаушалардан бастап, траншеяға дейінгі қашықтық 1 кедергі (ені 2,5 м арықтан секіру; лабиринт өту жолдармен жүгіру).

Қоршау арқылы көтерілу, қираған көпірдің 2 (қисық) бөлігіне тік баспалдақпен көтерілуі; арқалықтар бойымен жүгіру, үзілге жерден секіріп өту, таяқтың соңғы сегментінің соңынан тұрып жерге секіріңіз бұзылған баспалдақтың 3 қадамнан жеңуі, қадамдар арасында міндетті түрде 2 аяқты жерге тигізіп, 4 сатыдан төмен жүгіріңіз; қабырғаның сынған жерінен өтіп, траншеяға дейін жүгіріңіз, оны секіріңіз және бөлімшелер бойынша траншеялардың артына тұрыңыз.

Қарсы бағытта кедергілерден өту, өз бағыттары бойынша келесі тәртіппен жылжиды:

траншеяға секіріңіз, хабарламалар барысы бойынша жолдан жүріңіз; шұңқырдан шығу; қабырғаға секіру өту; көлбеу бойымен жүгіру баспалдақпен төртінші сатыға көтеріліп, бұзылған сатылардан қашыңыз баспалдақтар; тік баспалдақтармен қираған көпірдіңаралығына көтерілу, бөренелермен жүгіру, үзілістерден секіру, көлбеу тақтамен қашу; ені 2 метр арықтан секіру; 20 м жүгіріп, жалаушаның артына орналасуы. Топтарды ауыстырыңыз және басқалармен өзге бағыттар бойынша жұмыс жасаңыз.

Жеке кедергілерде эстафетаны қолдану.

Оқытушы топты 2 командаға бөледі, кедергілерден өту ретін, өту шарттарын және қауіпсіздік шараларын көрсетеді.

Эстафета кедергілерден өту элементтерін пайдалана отырып, командалар арасында жарыс түрінде өтеді.

Эстафета жылдамдық, төзімділік қасиеттерін және жалпы топтың біртұтастығын дамытады.

Эстафетаның мысалы:

Бастапқы позиция: Бағыттаушы жалаулардың жанында орналасқан, олардың артындағы командалар бір – бірден кейін тұрады. Эстафета басталады, арыққа дейін жүгіру, ені 2,5 метрлік арықтан секіру, лабиринтке жүгіріңіз, лабиринттен жүгіріп өтуі, лабиринт өткеліндерінен жүгіру, командаға жүгіру арқылы оралу эстафета жолдасының қолына тиіп, саптың соңында тұрыңыз.

Эстафета аяқталғаннан кейін, курсанттар баяу жүгіреді; тыныш жүріп және дене бұлшықеттерін босансыту үшін 2 – 3 жаттығу орындайды сонымен бірге терең тыныс алады. Сабақтың соңында оқытушы сабақтың қысқаша

қорытындысын шығарады, үздік және нашар командаларды анықтайды, әсіресе үздік курсанттарды көрсетеді, кедергілерден өту кезіндегі қысқаша кемшіліктер мен қателерді жою бойынша ұсыныстар беріледі [4].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дене шынықтыру туралы Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі №228 – V заңы.
2. «Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» ҚР Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №251 қаулысы.
3. ҚР Ұлттық ұланы Бас қолбасшысының 2016 жылғы 20 мамырдағы №222 «ҚР Ұлттық ұлан дене шынықтыру дайындығы және спорт жөніндегі нұсқаулық қолданысқа енгізу туралы» бұйрығы.
4. РФ ҚК дене шынықтыру және спорт туралы нұсқаулық. Мәскеу 2001 жылғы РФ әскерінің Бас штабының редакциялық – баспа орталығы 224 бет.

TRANSLITERATION:

1. Dene shynyktyru turaly Kazakhstan Republikasyn 2014 zhylgy 3 shyldedegi No.228 – V zany.
2. «Kazakhstan Republikasyn dene shynyktyru men sportty damytudyn 2023 – 2029 zhyldarga arналған tuzhyrymdamasyn bekit turaly» KR Ukimetin 2023 zhylgy 28 nauryzdagi No.251 kaulysy.
3. KR Ulttyk ulany Bas kolbashysyn 2016 zhylgy 20 mamyrdagi No.222 «KR Ulttyk ulan dene shynyktyru dayyndy zhane sport zhonindegi nuskaulyk koldanyska engizu turaly» buyrigy.
4. RF VS dene shynyktyru zhane sport turaly nuskaulyk. Maskeu 2001 zhylgy RF askerinin Bas staff editorial office – baspa ortalagy 224 bet.

Е.А.БАИМБЕТОВ, А.А. АБИЛЬМАЖИНОВ

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ ПО ПРЕОДОЛЕНИЮ ПРЕПЯТСТВИЙ

Академии Национальной гвардии Республики Казахстан.

В статье предлагается развитие особенностей и навыков движения по решению профессиональных задач в особых условиях режима чрезвычайного положения развитие навыков профессиональной подготовки специалистов по направлению экономической и национальной безопасности обеспечение личной безопасности граждан в процессе решения служебных задач, при этом рассматриваются вопросы правильной организации, содержания и методической организации занятий при преодолении препятствий в процессе физического воспитания курсантов.

Е.А. BAIMBETOV, A.A. ABILMAZHINOV

METHODS OF ORGANIZATION OF EMPLOYMENT FOR PREVENTION

The Academy of National Guard Of The Republic of Kazakhstan.

The article proposes the development of features and movement skills for solving professional tasks in special conditions of the state of emergency, the development of skills for professional training of specialists in the field of economic and national security, ensuring the personal safety of citizens in the process of solving official tasks, while considering the issues of proper organization, content and methodological organization of classes when overcoming obstacles in the process of physical education of cadets.

ӘОЖ 004.048

**Г.А. КИМ¹, Г.М. БОРАМБАЕВА², К.Е. ИКЛАСОВА³,
Л.В. ДОЛМАТОВА⁴**

¹ философия докторы (PhD), М. Қозыбаев атындағы СҚУ-нің «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» кафедрасының доценті, Петропавл қ.;

² М. Қозыбаев атындағы СҚУ-нің «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» кафедрасының оқытушысы, Петропавл қ.;

³ философия докторы (PhD), М. Қозыбаев атындағы СҚУ-нің «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» кафедрасының доценті, Петропавл қ.;

⁴ М. Қозыбаев атындағы СҚУ-нің «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» кафедрасының аға оқытушысы, Петропавл қ.

WEB-КАМЕРА АРҚЫЛЫ АДАМНЫҢ ЭМОЦИЯЛАРЫН ОҚИ АЛАТЫН БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ЖАСАҚТАМА ЖАСАУ МӘСЕЛЕСІ

Мақалада шешілетін мәселенің қазіргі жағдайы, осы жұмыстың пәндік саланы сипаттаумен байланысты өзектілігі сипатталған. Функционалды модельдеу арқылы психологиялық көмек көрсетудің бизнес-процестерін құруға және сипаттауға, сондай-ақ адамның эмоциясын тануға арналған қолданыстағы бағдарламалық шешімдерге назар аударылады.

Түйін сөздер: *адамның эмоциясы, эмоцияны тану, бизнес-процестер, функционалды модельдеу, ақпаратты өңдеу.*

КІРІСПЕ

Ғалымдар көптеген жылдар бойы қуатты есептеу жүйелерінің мимиканы жеткілікті түрде ұстай және анықтай алатын ақпараттық технологиялар саласында жұмыс жасап келеді. Бұл күндері үлкен жетістіктер бар және бұл тек

ұсынылған әдістер мен алгоритмдерді жетілдіруге ғана емес, сонымен қатар жаңаларын жасауға да қатысты. Қазірдің өзінде көптеген компаниялар өздерінің бағдарламалық жасақтамасын ұсынады [1].

Шешілетін ғылыми мәселенің қазіргі жағдайын бағалау.

Эмоцияларды тану «Үлгілерді тану» және «Визуалды ақпаратты өңдеу» атауларына біріктірілген ғылымның үлкен саласының бөлігі болып табылады. Қазіргі уақытта тану технологиялары қол жетпейтін емес болып табылады және табылған объектілерді және олардың сипаттамаларын анықтау және өңдеу әдістеріне қызығушылық танытатын барлық адамдарды қызықтыратын жаңа тенденция пайда болуда. Олар қиял әлемінен шынайы өмірге үздіксіз ағып жатыр. Эмоцияларды тану мына жағдайларда қолданылады:

– Маркетингте және банк саласында – қызметке/контентке тұтынушылардың эмоциялары туралы мәліметтер жинайды;

– Робототехникада – роботтарды адамдармен жақсы қарым-қатынас жасауға үйретеді;

– Білімде және HR – оқушылар мен қызметкерлердің тиімділігі мен зейінділігін бақылайды [2];

– Ойын индустриясында – ойыншының эмоционалды жағдайына байланысты ойын мазмұнының қарқындылығын өзгертеді.

Бір адамның немесе адамдар тобының бет әлпеті арқылы эмоцияларды тану респонденттердің эмоционалды жағдайын автоматтандырылған түрде анықтаудың жұмыс әдісі болып табылады. Шешім зерттелушінің зерттелетін құбылысқа (жарнамалық бейне немесе фильм трейлері) эмоционалды реакциясын бағалау және жіктеу қажет болған жағдайда да, клиенттердің қанағаттану деңгейін бағалау үшін клиенттерге қызмет көрсету кезінде де қолданылуы мүмкін (кафеге кіретін және кафеден шығатын келушілердің орташа көңіл-күйі арасындағы айырмашылық қонақтардың қызмет пен ас үйге қанағаттануын бағалау үшін қызмет етуі мүмкін).

ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Адамның эмоцияларын тану жүйелерінің көпшілігі адамның бет-әлпетін және сөздердің интонациясын талдайды. Мысалы, ауыздың көтерілген бұрыштары арқылы жүйе адам бақытты, ал қабағын түйсе, қанағаттанбау туралы қорытынды жасай алады. Жылдам сөйлеу және жоғары дауыс адамның қорқынышын білдіруі мүмкін. Сондай-ақ, адамның қоршаған ортасы мен қимылдарын талдауға тырысатын күрделі интеллектуалды жүйелер бар, мұндай жүйе мылтықтың астында тұрған адамды қуанышты деп атай алмайды.

Эмоцияларды тану «Үлгілерді тану» және «Визуалды ақпаратты өңдеу» атауларына біріктірілген ғылымның үлкен бір бөлігі болып табылады. Қазіргі уақытта тану технологиялары қол жетпейтін емес болып қалады және табылған объектілерді және олардың сипаттамаларын анықтау және өңдеу әдістеріне қызығушылық танытатын барлық адамдарды қызықтыратын жаңа тенденция пайда болуда. Олар қиял әлемінен шынайы өмірге үздіксіз ағып жатыр.

Веб-камера арқылы адамның эмоцияларын танытын қосымшаның ұқсас түрлері болмағандықтан, келесі кезекте адам эмоцияларын тануға арналған ең танымал қосымшалар қарастырылады, бұлар:

Нарықтағы эмоцияны тану жүйелеріне (emotion-recognition systems) арналған коммерциялық шешімдердің ішінен бүгінгі күні эмоцияны тану мәселесі контекстінде қарастырылатын ең жетілдірілген және ең қызықтысы - Noldus Information Technology голландиялық компаниясының FaceReader өнімі болып табылады [1].

Бағдарлама «қуанған», «мұңайған», «ашулы», «таңданған», «қорыққан», «қанағаттанбаған» және «бейтарап» сияқты мимикаларды дұрыс түсіндіре алады. Сонымен қатар, Face Reader адамдардың жасын, жынысын және ұлттық ерекшеліктерін анықтауға қабілетті. Face Reader оқытуды және қосымша баптауды қажет етпейді [3]. Сондай-ақ ActiveAppearanceModel әдісі енгізілді, оның көмегімен басқару нүктелері мен беттік бөлшектерді ескере отырып жасанды бет үлгісін жасауға және оны жадта сақталған үлгілермен салыстыруға болады. Жіктеу 2000 фотосуреттен тұратын оқу жинағы бар нейрондық желі әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылады [4].

Сондай-ақ FaceVACS-DBScanwithExaminer деп аталатын қосымша бар. Әзірлеу кез келген санаттағы адамдардың, мысалы, қызметкерлердің бірегей мәліметтер қоры мен деректер банктерін өңдеуге арналған [5].

Бұл өнім қордан алынған үлгілердің эталондары бойынша биометриялық сәйкестендірудің іске асуы болып табылады.

Сонымен қатар, жаңа Examiner компоненті галереяда салыстыру үшін кескінді автоматты түрлендіруге мүмкіндік береді. Бұл әзірленген операторларға процестің әр қадамы үшін толық аудитті сақтай отырып, әлеуетті серіктестердің тізімдерін көруге мүмкіндік береді [5].

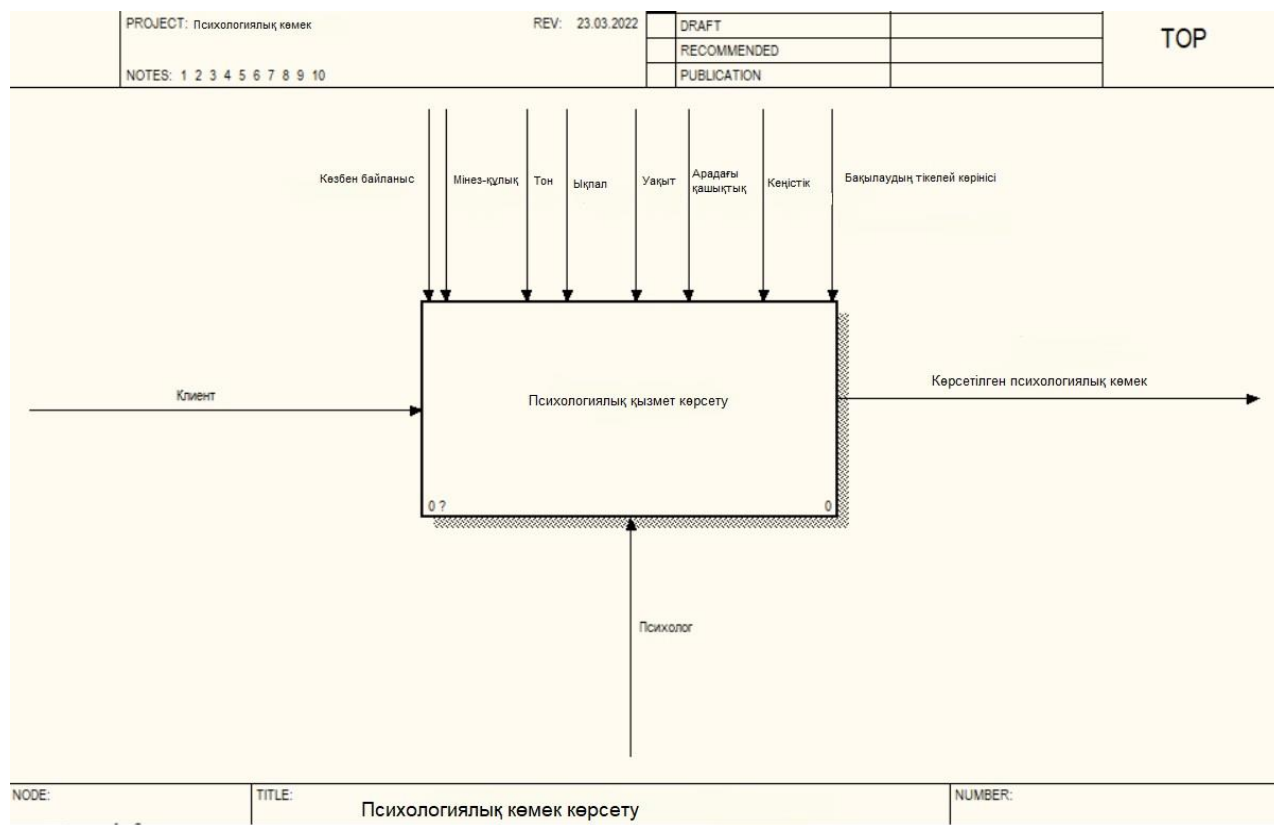
Сонымен қатар, бұл қосымша тергеушілерге агенттік қоймасындағы беттердің суреттерін сәйкестендіру арқылы фотосуреттер мен бейнебақылаулардан қылмыс болған жердегі беттерді анықтауға көмектеседі.

FaceVACS-Examiner сонымен қатар инспекторларға адамды дер кезінде анықтауға көмектесетін құралдар жиынтығын ұсынады, бұл тергеушілерге қылмыс жасалғаннан кейін ең қысқа уақыт ішінде іздеу нәтижелері бойынша әрекет етуге мүмкіндік береді [5].

Кейбір компаниялар өздерінің бет-әлпетіндегі эмоцияларды оқу өнімі ең дәл деп мәлімдегенімен, бұл технология бүгінде қол жетімді екенін атап өткен жөн, бірақ ол тек берілген бет әлпетіне тән және ең қолайлы белгілерді таниды. Бірақ адам мұндай сезімді шынымен бастан кешірді ме, әлде бұл жай ғана үйретілген күлімсіреу ме, нақты айта алмаймыз. Егер сіз сыртқы келбетке бағдарлама пайдаланушысының ішкі сезімдеріне сәйкес келетін нәтижеге қол жеткізсеңіз, онда менің ойымша, қатысушының өз сезімдерін іштен білдіруге

және оларды өз бетімен көрсетуге шынымен ыңғайлы және ыңғайлы екендігіне және оны қалайтынына көз жеткізу маңызды.

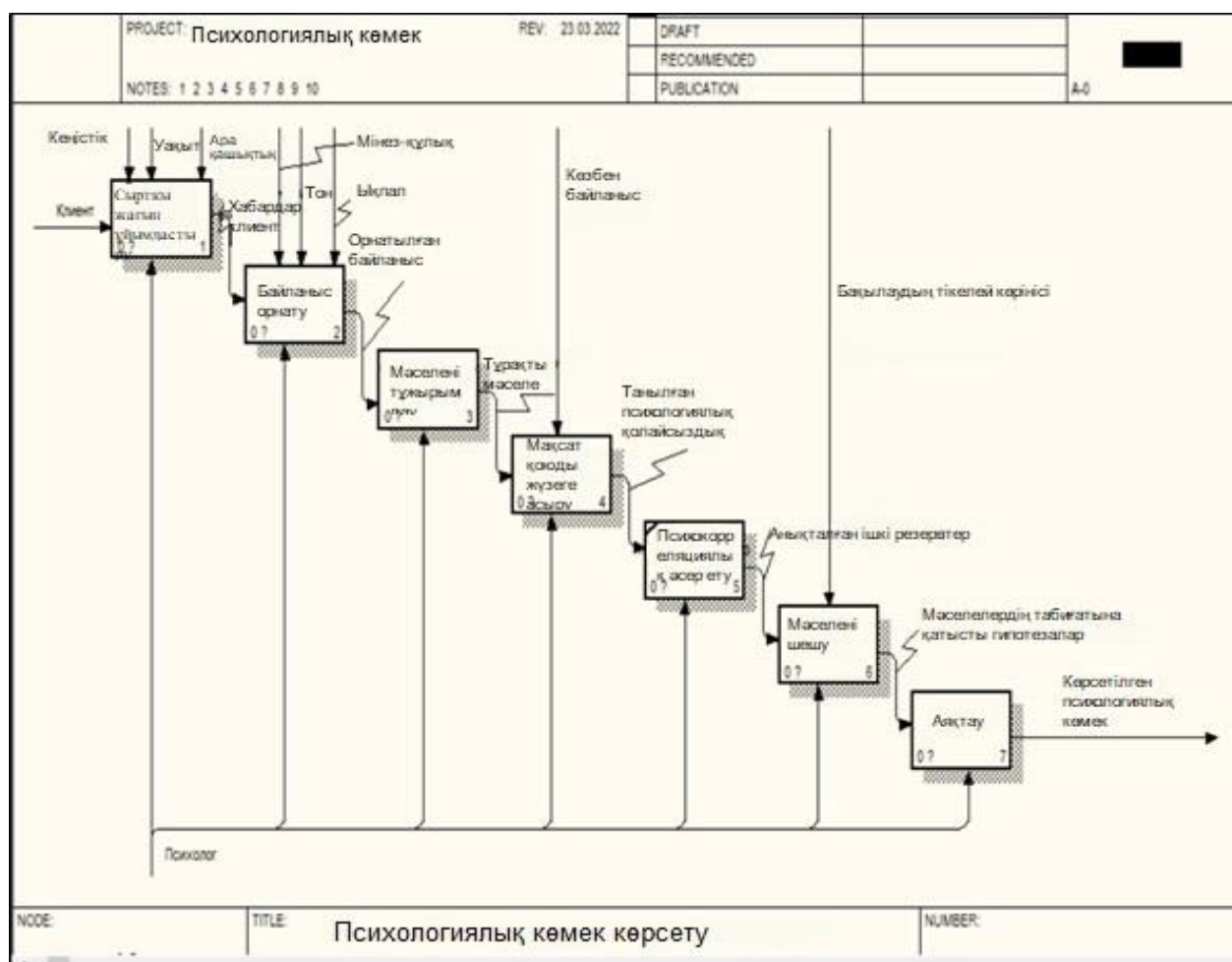
Ұйымның бизнес-процестері IDEF белгілеуінің функционалдық үлгіленуі арқылы сипатталатын болады. Контекстік диаграмма сурет 1-де көрсетілген.

Сурет 1 «Психологиялық көмек көрсету» контекстік диаграммасы
Психологиялық көмек көрсетуді 7 негізгі кезеңге бөлуге болады:

- Сыртқы ортаны ұйымдастыру;
- Байланыс орнату;
- Мәселені тұжырымдау;
- Мақсат қоюды жүзеге асыру;
- Психокоррекциялық әсер ету;
- Мәселені шешу;
- Аяқтау.

Бұл кезеңдерді сурет 2-ге сәйкес берілген диаграммадан көруге болады.

Сурет 2 «Психологиялық көмек көрсету» диаграммасының декомпозициясы

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу бүгінгі күні технологияның бар екендігіне байланысты, бірақ олар тек осы бет әлпетіне тән және ең қолайлы белгілерді таниды. Бірақ адам мұндай сезімді шынымен бастан кешірді ме, әлде бұл жай ғана үйретілген күлімсіреу ме, нақты айта алмаймыз. Егер сыртқы келбетке бағдарлама пайдаланушысының ішкі сезімдеріне сәйкес келетін нәтижеге қол жеткізгіңіз келсе, онда қатысушының өз сезімдерін іштен білдіруге және оларды өз бетімен көрсетуге шынымен ыңғайлы және ыңғайлы екендігіне және оны қалайтынына көз жеткізу маңызды. Бұған эмоцияларды тану, бет әлпетін тану, берілген адамның сөйлесуі кезінде сөйлеу мен интонацияны тану, жазу және компьютерлік хат алмасу кезінде семантикалық жүктеме мен эмоционалдық тәжірибені анықтау сияқты технологиялардың толық кешенін қолдану арқылы қол жеткізіледі, және де мұның бәрі түпкілікті нәтижеге қатты әсер етеді.

Бұл жұмысты ақылды үйге арналған қосымшаларды әзірлеу кезінде, робототехникаға арналған қосымшаларды әзірлеу кезінде пайдалануға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. FaceReader [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.noldus.com/facereader> (22.01.2024);
2. Психологиялық көмек - Уикипедия [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%89%D1%8C (22.01.2024);
3. Facts about FaceReader and automated facial expression analysis [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: URL: <https://www.noldus.com/blog/facts-about-facereader> (22.01.2024);
4. Timothy F. Cootes, Gareth J. Edwards, and Chriftofer J. Taylor Active Appearance Model// IEEE transactions on pattern analysis and machine intelligence. – V.23, No.6. – 2001. P. 681-685;
5. FaceVACS-DBScan ID [Электронный ресурс]. – Қол жеткізу режимі: URL: <https://www.cognitec.com/facevacs-dbscan-id.html> (22.01.2024);
6. Психологиядағы мақсаттарды жүзеге асыру [Электронный ресурс]. – Қол жеткізу режимі: URL: https://law_ru_en.academic.ru/24608/%D0%BE%D1%81%D1%83%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D1%82%D1%8C_%D1%86%D0%B5%D0%BB%D1%8C/ (21.01.2024).

TRANSLITERATION:

1. FaceReader [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.noldus.com/facereader> (22.01.2024);
2. Psihologicheskaya pomoshch' – Vikipediya [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%89%D1%8C (22.01.2024);
3. Facts about FaceReader and automated facial expression analysis [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: <https://www.noldus.com/blog/facts-about-facereader> (22.01.2024);
4. Timothy F. Cootes, Gareth J. Edwards, and Chriftofer J. Taylor Active Appearance Model// IEEE transactions on pattern analysis and machine intelligence. – V.23, No.6. – 2001. P. 681-685;
5. FaceVACS-DBScan ID [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: <https://www.cognitec.com/facevacs-dbscan-id.html> (22.01.2024);
6. Osushchestvlenie celi v psihologii [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: https://law_ru_en.academic.ru/24608/%D0%BE%D1%81%D1%83%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D1%82%D1%8C_%D1%86%D0%B5%D0%BB%D1%8C/

B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D1%82%D1%8C_%D1%86%D0%B5%D0%BB%D1%8C/ (21.01.2024).

Г.А. КИМ, Г.М. БОРАМБАЕВА, К.Е. ИКЛАСОВА, Л.В. ДОЛМАТОВА
WEB-КАМЕРА АРҚЫЛЫ АДАМНЫҢ ЭМОЦИЯЛАРЫН ОҚИ АЛАТЫН
БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ЖАСАҚТАМА ЖАСАУ МӘСЕЛЕСІ
Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті.

Мақалада шешілетін мәселенің қазіргі жағдайы, осы жұмыстың пәндік саланы сипаттаумен байланысты өзектілігі сипатталған. Функционалды модельдеу арқылы психологиялық көмек көрсетудің бизнес-процестерін құруға және сипаттауға, сондай-ақ адамның эмоциясын тануға арналған қолданыстағы бағдарламалық шешімдерге назар аударылады.

G. KIM, G. BORAMBAEVA, K. IKLASOVA, L. DOLMATOVA
ON THE ISSUE OF CREATING SOFTWARE CAPABLE OF READING
HUMAN EMOTIONS USING A WEBCAM
North Kazakhstan University named after Manash Kozybayev.

The article describes the current state of the problem being solved, the relevance of this work with a description of the subject area. The main attention is paid to the construction and description of business processes for providing psychological assistance through functional modeling, as well as existing software solutions for recognizing human emotions.

УДК 37.01

Т.З. ИСЛАМОВ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы Академиясы бастығының орынбасары (тыл бойынша)

ИНТЕРАКТИВТІ ТӘСІЛДЕРДІ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ОҚУҒА ДАЫНДЫҒЫ

Мақалада қашықтықтан оқыту технологиясында оқытудың интерактивті әдістерін қолдану мәселесі қарастырылады. Интерактивті оқыту әдістерімен үйлесімде қашықтықтан оқыту тәсілдері талданады..

Түйін сөздер: *оқытудың интерактивті әдістері, қашықтықтан оқыту технологиялары, оқу-танымдық қызмет, белсенді жұмыс, өзіндік жұмыс*

Кіріспе

Білім берудің негізгі функциясы жастардың бойында белсенді азаматтық ұстанымды қалыптастыру болып табылады, бұл білім беру саласындағы бәсекеге қабілеттілікті арттыруға ықпал етеді. ҚР «Білім туралы Заңында» қазіргі кезеңдегі білім берудің негізгі функциясы жеке тұлғаны қалыптастыру және дамыту үшін сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау болып табылатындығы көрсетілген. Яғни, нормативтік құжаттарды зерделеу білім алушыларға тұлғаның өзін-өзі дамуына ықпал ететін танымдық іс-әрекеттің әртүрлі тәсілдерін игеруге көмектесудегі мұғалімнің рөлін анықтайды. Сондықтан мұғалім студенттердің өз бетінше білім алуына және олардың практикалық қызметін ұйымдастыруға ықпал ететін белсенді танымдық іс-әрекеттермен айналысуы үшін білім беру жағдайларын жасауы керек. Мұндай қызметті ұйымдастыру үшін оқыту мен оқыту интерактивті әдістермен қашықтықтан оқытуды қолдануды қамтиды, бұл сапалы білім берудің қол жетімділігін қамтамасыз ете алады.

В.П. Биспелс, А. М. Бернхард ұсынған қашықтықтан оқыту жүйелерін жобалаудың жаңа әдістері. Сандар. Яварский және басқалар. Қашықтықтан оқыту жағдайында білім алушылардың оқу-танымдық қызметін жандандыру Ж. А. Карев, М.; Коккоз, З. Мамикова және т. б. зерттеулерде қарастырылды. КТ қашықтықтан оқытуды ұйымдастырудың техникалық жүйелік тәсілі. Исаков, С. Каргина, Л. А. Педагогика тарихындағы қашықтықтан білім берудің дамуын қарастыра отырып, бірнеше негізгі кезеңдерді бөлуге болады. Әрқайсысы бір жағынан саясаттағы, идеологиядағы, экономикадағы, қоғамның әлеуметтік және рухани өміріндегі өзгерістермен, екінші жағынан ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың дамуымен байланысты. Бірінші кезең корреспонденция жүйесін құру кезеңінен басталады және оны XIX ғасырдың аяғынан XIX ғасырдың аяғына дейін жатқызуға болады. 1938 жылға дейін оқытудың жаңа әдістері жасалды, бірақ олар мемлекеттік деңгейде тиісті қолдау ала алмады.

Тарихи тұрғыдан қашықтықтан білім берудің алғашқы түрі 19 ғасырдың аяғында Ресейде қалыптаса бастаған "қашықтықтан оқыту" немесе "қашықтықтан оқыту" болды. Жетекші ресейлік ғалымдар мен қоғам қайраткерлерінің бастамасымен сенімді пошта байланысының пайда болуымен. Алайда, революцияға дейінгі кезеңде ол тиісті деңгейде таратылмады және прогрессивті қоғам қайраткерлері мен ғалымдарының, сондай-ақ мәдени-ағартушылық қоғамның жеке бастамасының тақырыбы болып қала берді.

1938 жылдан бастап, біздің ойымызша, қашықтықтан білім беруді дамытудың екінші кезеңі басталады, бұл кезде қашықтықтан білім беру жоғары білікті мамандарды даярлаудың жалпы жүйесіне енеді. 1939 жылдың басында Ресейде шамамен 40 000 адам сырттай оқыды, ал 1940-1941 жылдары 383 жоо құрамында 17 сырттай ЖОО және бір сырттай бөлім бар, оларда 226,7 мың студент оқиды.

Білім беру жүйесінің дамуы Ұлы Отан соғысының басталуымен баяулады, бірақ 1943 жылы оны қалпына келтіру басталды, ал 1945 жылы Оқушылар саны соғысқа дейінгі деңгейге жетті. Сол 1944 жылы соғыс жылдарында іс жүзінде жабылған сырттай мектепті қалпына келтіру процесі басталды.

Соғыстан кейінгі кезеңде жоғары білімі бар мамандарды қайта даярлау кеңінен дамыды. Қайта даярлау мерзімі бір жылдан екі жылға дейін есептелді.

Қашықтықтан оқытуды сырттай институттар өздерінің филиалдары, оқу-кеңес беру орталықтары, сондай-ақ құрылған жоғары оқу орындарындағы ұқсас факультеттер мен кафедралар арқылы жүзеге асырады. 1955/56 оқу жылына қарай КСРО-да 22 тәуелсіз сырттай институт және 600-ден астам техникум, кешкі және сырттай бөлімдер болды. Қашықтықтан оқыту технологияларын дамытудың үшінші кезеңінің басында (XX ғасырдың аяғынан XX ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басына дейін) көптеген жаңа технологияларды қолдануға және ең бастысы Оқытудың техникалық құралдарын пайдалануға көшу болды.

Қашықтықтан оқыту тұжырымдамасы теледидар арқылы да дамыды. 1964 жылдан бастап Ленинградта Мәскеу Орталық теледидарында студенттерге арналған жүйелі бағдарламалар пайда болды. Колледжде білім алушыларға арналған дәрістердің (Бүкілодақтық сырттай политехникалық институттың бағдарламасы бойынша) телевизиялық нұсқалары әзірленді.

Алайда, 1990 жылдардың басына дейін компьютерлік және коммуникациялық технологиялардың даму деңгейінің жеткіліксіздігіне байланысты қашықтықтан және дәстүрлі білім берудің жаңа ақпараттық технологиялары дұрыс қолданылмады. 1990 жылдардың басында жағдай жақсы жаққа өзгере бастады, сонымен қатар қашықтықтан оқыту идеяларын жүзеге асыру заманауи технологиялар ұсынатын мүмкіндіктерден артта қалды.

Сондықтан Ресейдегі қашықтықтан білім берудің төртінші кезеңін 1990 жылдармен шектеген жөн. XX ғасырда оқыту негізінен жаңа ақпараттық және компьютерлік технологияларды, соның ішінде ақпараттық желілерді, қатты электромагниттік орталарды, электрондық поштаны, интерактивті хабарландыру тақталарын, бейне және аудио конференцияларды және т.б. пайдаланады.

Қашықтықтан білім берудің бесінші кезеңі 20 ғасырдың аяғында басталды. Бұл бүгінгі күнге дейін жалғасуда. Автордың пікірінше, алдыңғы кезеңнен басты айырмашылығы-бұл тренингті ұйымдастыру және өткізу үшін компьютерлік байланыс технологиялары қолданылды, ең бастысы, Интернет белсенді қолданылды.

Интернетті пайдалану мен Қашықтықтан оқытудың артықшылықтары мен телекоммуникациялық мүмкіндіктердің үйлесуі білім берудегі әлемдік тәжірибе арқылы кең жеке тәжірибеге негізделген оқытудың инновациялық үлгілері мен оқытудың жаңа тәсілдерін тудырды:

- Оқытушылар мен студенттердің ақпараттық-коммуникациялық ресурстардың барлық түрлеріне ашық және ыңғайлы қолжетімділігін қамтамасыз ету.

- Мұғалім мен оқушының, мұғалім мен оқушылар тобының, жеке оқушы мен оқу тобының өзара әрекеттесуіне мүмкіндік беру;
 - Оқу материалдарының интеграциясын тұрақты бақылау;
 - оқушылардың өз бетінше оқу қабілетін дамыту;
 - оқушылардың зияткерлік қабілеттерін және педагогтердің шығармашылығын дамыту үшін жағдай жасау;
 - Жетілдірілген оқу материалдарының көмегімен түрлі тренингтер өткізу;
 - жеке білім беру бағдарламаларын пайдалану;
- Нақты кәсіби қызметке қатысты оқыту мазмұнын кеңейту;
- Студенттерге Қазақстанда және шетелде білім алуға мүмкіндік беретін отандық және шетелдік білім беру жүйелерінің интеграциясы;
 - Жасына және біліктілігіне қарамастан оқу мүмкіндігі
 - Денсаулық жағдайы, еңбек жағдайлары, оқу орталығынан қашықтығы және т. б.

Біздің көзқарасымыз бойынша " қашықтықтан оқыту технологиясы " ұғымы а.я. ұсынған оқыту технологиясының сындарлы түсіндірмесіне негізделуі мүмкін. Бұл тұрғыда " оқыту технологиясы-бұл оқу бағдарламасында ұсынылған физикалық әдісті қолдану, ол стратегиялық формат, әдіс және мақсатқа жетудің тиімді әдісін қамтамасыз ететін оқыту әдісі.

Околеловтың айтуынша, телекоммуникация және ақпараттық технологиялар - бұл Интернет желісінде оқу процестерін жүргізетін мамандандырылған Білім беру жүйесі.

Ғалым З. Караев, Е. Балафанов қашықтықтан оқыту жаңа пән ретінде білім беру қызметтерінің жоғары деңгейлерін, оқытудың әртүрлі әдістерін, оқу процесінде пәннің динамикасын көрсетеді деп мәлімдейді.

Кейбір ғалымдар (В. Овсянников, в. Утенков, А. Александров және т. б.) қашықтықтан оқытуды дәстүрлі қашықтықтан оқытумен тікелей байланыстырады және оны "заманауи қашықтықтан оқыту" деп сипаттайды.

Негізгі бөлігі

Қашықтықтан оқыту технологиясы білім беру процесін ғылыми ұйымдастыруды, оқу бағдарламалары мен тьюторларды әзірлеушілердің эмпирикалық инновацияларын, оқытудың интерактивті әдістерін ескере отырып, ғылыми білімді білім беруде қолдануға, сондай-ақ студенттерді оқытуда, оқытуда және дамытуда жоғары нәтижелерге қол жеткізуге бағытталуы керек. Тұлға екі өзара байланысты процесті қамтитын оқу процесін басқаруды қамтиды: оқушылардың іс-әрекетін ұйымдастыру және осы әрекетті бақылау. Сонымен қатар, оқыту технологиясының әр элементі білім беру процесінде ажырамас орынға ие, бұл оны көбейту мүмкіндігін алдын-ала анықтайды.

Осылайша, қашықтықтан оқыту технологиясы дидактикалық процесті басқару жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі, абстрактілі ғылым тілін басқару практикасының белгілі бір тіліне аудару құралы болып табылады. Бұл процестің көмегімен педагогикалық процесс формализацияға және оны құрайтын элементтерге бөлінеді .

Қашықтықтан білім беру технологияларының түрлері мен модельдері. Қашықтықтан оқытудың ең көп таралған түрлері:

- интерактивті теледидар;

- Пайдаланылатын конфигурацияға (мәтіндік файлдар, мультимедиялық технологиялар, бейнеконференциялар) байланысты оқытудың әртүрлі нұсқалары бар компьютерлік телекоммуникациялық желі (аймақтық).

Интерактивті әдістер мен әдістермен үйлесімде қашықтықтан оқыту технологияларын қолданатын білім беру мекемелерінің қызметін талдау ұйымдастырушылық сипаттамалар:

- Білім берудің үздіксіздігі;

- Білім беру процесін жүзеге асырудағы ашықтық және жеке көзқарас;

- Қашықтықтан оқытудың жетекші университеттік орталықтары бар аудандардағы орталықтандырылған және қашықтықтан оқыту-кеңес беру орталықтары.

Дәстүрлі білім беру процесінде мұндай құралдар: оқулықтардың баспа нұсқалары, әдістемелік материалдар, анықтамалықтар, тақтадағы жазбалар, плакаттар, бейнероликтер, сонымен қатар мұғалімнің сөздері.

Қашықтықтан оқытуға келетін болсақ, оқыту құралдары өте кең және дәстүрлі оқытудан басқа мыналарды қамтиды:

- Білім беру электрондық нұсқалары;

- Компьютерлік оқыту жүйесі;

- аудио-бейне оқу материалдары;

- Компьютерлік желілер және тағы басқалар.

Білім беру мақсаттарына арналған электрондық нұсқалардың бірқатар оң айырмашылықтары мен артықшылықтары бар, атап айтқанда:

- Компьютер жадында немесе дискеттен оқуға сақтау;

- Гипермәтін мүмкіндігі, ұтқырлық, репликация;

- Жылдам өзгерту және қосу мүмкіндігі;

- Электрондық поштаны жіберу құралы.

Бұл пән бойынша оқу-әдістемелік және ақпараттық-анықтамалық материалдарды қамтитын автоматтандырылған оқыту жүйесі.

Компьютерлік оқыту жүйелері қашықтықтан оқыту процесінде кеңінен қолданылатын және мүмкіндік беретін білім беру бағдарламалық құралы болып табылады:

- тәсілдерді жекелендіру және оқу процесін саралау;

- Қателерді диагностикалау және кері байланыс арқылы оқушыны бақылау;

- оқу-танымдық іс-әрекеттің өзін-өзі бақылауы мен өзін-өзі жетілдіруін қамтамасыз ету;

- Компьютерге бағытталған есептеулер арқылы оқу уақытын қысқарту;

- көрнекі оқу ақпаратын көрсету;

- виртуалды шындықта зертханалық жұмыстар, тәжірибелер мен эксперименттер жүргізу;

- оңтайлы шешім қабылдау қабілетін қалыптастыру;
- ойын жағдайлары арқылы оқу процесіне қызығушылықты арттыру;
- Білім мәдениетін түсіндіру және т.б.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы компьютерлерді байланыс құралы ретінде пайдалану және ғаламдық компьютерлік желілердің пайда болуы қашықтықтан оқытуды дамытуға кең мүмкіндіктер ашқанымен, қашықтықтан оқыту жаңа сапаға ие болғандығын растайды .

Қашықтықтан оқытуды бақылау-білім алушылардың оқу материалын теориялық және практикалық меңгеру нәтижелерін тексеру. Мұнда тестілік бақылау өзін-өзі ақтайды және тануға лайық. Тест әдетте тәртіптік сұрақтардың кең тізімінен тұрады, олардың әрқайсысына бірнеше жауап бар. Тесттер өзін-өзі бақылау үшін жақсы қабылданады және өзін-өзі басқару үшін өте пайдалы.

Осылайша, егер біз қашықтықтан оқытуды технология ретінде қарастыратын болсақ, онда біз о.Нұсқаулық қашықтықтан оқытуды студенттерді оқу пәні бойынша оқытуды қамтамасыз ететін мамандандырылған компьютерлік техникаға негізделген дидактиканың жаңа әдісі ретінде анықтайтын перифериялық анықтамасы болады. Оқу процесін басқаратын жеке оңтайлы бағдарлама.

Оқу процесін қашықтықтан ұйымдастыру-бұл күндізгі бөлімге ұқсас, бірақ интерактивті ақпараттық-коммуникациялық технологиялар негізінде ұйымдастырылған күрделі процесс.

Қашықтықтан оқытуда студенттердің зерттеу, зерттеу, жобалау жұмыстары процесінде негізгі қызмет түрлері пікірталастар, пікірталастар, әртүрлі ақпарат көздерімен жұмыс жасау болып табылады. Әрине, оқушылардың жеке іс-әрекетіне баса назар аударылады, алайда мұғалім, мұғалім тек сыртқы бақылаушы, бақылаушы ғана емес, сонымен бірге оқушылардың өздері де осы бірлескен іс-әрекетте белсенді болады.

Заманауи қашықтықтан оқыту қарқынды дамып келеді, бұл білім беру процесінің жаңа формалары мен модельдерін жасауға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда қашықтықтан білім беру адамдардың жаңа білім беру қажеттіліктерін ғана емес, өсіп келе жатқан өркениеттің өсіп келе жатқан білім беру қажеттіліктерін де қанағаттандырады. Мұндай оқу жағдайлары білім беру тәсілдерін, қарым-қатынастар мен өзара әрекеттесуді, сондай-ақ оқу процесінде мұғалім мен оқушы мен білімге қатысушы арасындағы ынтымақтастықты қажет етеді.

Оқу курстарының мазмұны мен ұйымдастырылуын өзгерту маңызды. Осыған сүйене отырып, қазіргі білім беру мұғалімінің міндеті дәстүрлі оқыту мен қашықтықтан оқыту технологияларын біріктіретін модель құру деп қорытынды жасауға болады.

Бұл бастамаларды жүзеге асыру әсіресе қашықтықтан оқыту қажеттілігі артатын жағдайларда өте маңызды. Кіріспе Қашықтықтан оқытудың мақсаты білім беру процесінің мазмұнын, әдістері мен түрлерін саралау, білім алушылардың оқу қажеттіліктері мен қажеттіліктерін қанағаттандыру, жеке

мүдделері мен қабілеттерін дамыту болып табылады. Олардан және жаңа академиялық нәтижелерге қол жеткізу мақсатына жетуге.

Бүгінгі таңда қашықтықтан білім беру адамдардың жаңа білім беру қажеттіліктерін ғана емес, өсіп келе жатқан өркениеттің өсіп келе жатқан білім беру қажеттіліктерін де қанағаттандырады. Мұндай оқу жағдайлары білім беру тәсілдерін, қарым-қатынастар мен өзара әрекеттесуді, сондай-ақ оқу процесінде мұғалім мен оқушы мен білімге қатысушы арасындағы ынтымақтастықты қажет етеді. Оқу курстарының мазмұны мен ұйымдастырылуын өзгерту маңызды. Осыған сүйене отырып, қазіргі білім беру мұғалімінің міндеті дәстүрлі оқыту мен қашықтықтан оқыту технологияларын біріктіретін модель құру деп қорытынды жасауға болады. Бұл бастамаларды жүзеге асыру әсіресе қашықтықтан оқыту қажеттілігі артатын жағдайларда өте маңызды. Кіріспе Қашықтықтан оқытудың мақсаты білім беру процесінің мазмұнын, әдістері мен түрлерін саралау, білім алушылардың оқу қажеттіліктері мен қажеттіліктерін қанағаттандыру, жеке мүдделері мен қабілеттерін дамыту болып табылады. Олардан және жаңа академиялық нәтижелерге қол жеткізу мақсатына жетуге.

Қашықтықтан оқыту жүйесінде студенттік қызметті жүргізу кезінде оқытудың осы түрінің бірегей қажеттіліктеріне жауап беретін, әр оқушының жеке күшті жақтарын көрсететін және қоғамдастық құруға ықпал ететін заманауи оқыту технологиялары қолданылуы керек. Тәрбиелік әсердің таңдалған әдістері мен әдістерінің әрқайсысы белгілі бір дағдылар мен дағдыларды қалыптастыруға бағытталған. Бірлескен оқыту-әрбір оқушының танымдық қызметін жақсартудың тамаша тәсілі. Өз білімін жүзеге асырудағы шығармашылық көзқарас үшін жоба әдісі тиімдірек; есептерді шешу және зерттеу әдістері кеңінен қолданылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Қашықтықтан оқыту процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың әдістері, әдістері мен түрлері

Негізгі активтер:

- ақпараттық-оқыту ортасының әдістері;
- Әр түрлі қашықтықтан оқыту бойынша ұсыныстар.

Психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесінің негізгі әдістері:

- Психикалық интернет-тестілеу;

Шағын зерттеу студенттердің интерактивті әдістерді қолдана отырып, қашықтықтан оқытуды қалай қабылдайтынын анықтау үшін курсанттар арасында сауалнама жүргізді.

1. Сізге жалпы курстармен салыстырғанда қашықтықтан оқыту ұнайды ма?

Қашықтықтан оқыту респонденттерге әдеттегі мектепке карағанда ішінара ғана ұнады (42,9%), ал оқушыларға 35,7% қашықтықтан оқыту ұнамады.

2. Сізде қашықтықтан оқыту проблемалары бар ма?

Берілген мәліметтерге сәйкес, білім алушылардың 44,9% - қашықтықтан оқытуды меңгеруде белгілі бір қиындықтарға тап болды, ал 48,2% - ерекше проблемалар болған жоқ.

3. Сіздің ойыңызша, оқу тәжірибесі (сіздің біліміңіз) әдеттегі қашықтықтан оқыту процесіне қарағанда жақсы ма, әлде нашар ма?

Білім алушылардың 38,7% қашықтықтан оқытуда ешқандай айырмашылық жоқ деп санайды;

4. Сізге қай қашықтық курсы ұнайды?

Деректерді талдай отырып, біз ең танымал онлайн эксперименттер (33,5%), 20,7% бейне сабақтар мен интерактивті сабақтар бірдей мәнге ие деген қорытындыға келдік.

Бір қызығы, респонденттердің тек 2,6%-ы онлайн курстарды таңдады. Мен "жоқ, мектепте жақсы" деген жауапқа қанағаттанамын (сонымен қатар жауаптар тізімінде бұл опция жоқ, курсанттар өз бетінше осындай қорытынды жасады) және оқушылардың 11,5% - осылай санайды.

7. Қашықтықтан оқыту кезінде қандай қиындықтарға тап болдыңыз?

Курсанттардың жауаптарын талдағанда, білім алушылардың 65,8% - негізгі жаһандық проблема (сайттар жұмыс істемейді, интернет жоқ және т.б.) Білім алушыларды алаңдатады деп алаңдайтынын көреміз. Білім алушылардың 9% - ға жуығы өнімді жұмыс үшін өздерін ұйымдастыра алмайды және топта қалай жұмыс істеу керектігін түсінбейді.

Осылайша, зерттеу оқу процесіне қатысушылар үшін ең үлкен проблемалар, басқалармен қатар, техникалық қолдау, жеке байланыстың болмауы, өзін-өзі ұйымдастырудың және тәртіптің болмауы екенін көрсетті.

Жалпы білім алушылар Қашықтықтан оқытуға ішінара қанағаттанады.

Сауалнама барысында білім алушылардың өзін-өзі ұйымдастыруға дайындығы сияқты проблемаға тап болғаны анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Информационные технологии в образовании. <http://physics.herzen.spb.ru>
2. Статистические данные. <http://www.unesco.org>
3. Тихонов А.Н., Иванников А.Д. Информационные технологии. <http://ep.informika.r>

REFERENCES:

1. Information technology in education. <http://physics.herzen.spb.ru>
2. Statistical data. <http://www.unesco.org>
3. Tikhonov A.N., Ivannikov A.D. Information technologies. <http://ep.informika>.

Т.З. ИСЛАМОВ

ОБУЧАЕМОСТЬ ОБУЧАЮЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ
ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ
ИНТЕРАКТИВНЫХ ПОДХОДОВ

Академия Национальной гвардии Республики Казахстан.

В статье рассматривается вопрос о комбинировании интерактивных методов обучения при организации дистанционного формата обучения. Приведены подходы к дистанционной форме обучения.

T.Z. ISLAMOV

IN THE CONTEXT OF DISTANCE EDUCATION USING INTERACTIVE METHODS, STUDENTS ' READINESS TO STUDY

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

The article discusses the issue of combining interactive teaching methods in the organization of distance learning format. The approaches to distance learning are given.

УДК 159.9

И.А. СЕРОВ

начальник кафедры военной педагогики и психологии Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск

КРЕДИТНАЯ ЗАВИСИМОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЕЕ ПРОФИЛАКТИКИ

*Кредит – это когда берешь чужие
деньги и на время, а отдаешь свои и навсегда.
Народная мудрость*

В статье рассматриваются истоки появления кредитной зависимости, как социального явления, представлен краткий обзор причин, объясняющих проблему развития кредитной зависимости. Установлены важные факторы, способствующие развитию кредитомании у военнослужащих и предложены меры по ее профилактике.

Ключевые слова: *аддикция, кредитная зависимость, кредитомания, финансовая грамотность, военнослужащий, профилактика.*

Введение.

История кредита (взятие денег, товаров, вещей в займы, ссуда), как социально-экономического явления, началось еще с древнейших времен.

Так, около 3 000 лет назад кредитование уже существовало в Древнем Египте, Вавилоне, Ассирии. Согласно законам тех лет, если должник не смог погасить задолженность, то он становился рабом кредитора.

В античном мире история кредита также нашла свое отражение, например, в Древнем Риме вводилось такое понятие как долговая «яма», куда помещали недобросовестного заемщика до полной оплаты кредита или перехода в рабство, появились первые ростовщики, которые давали деньги в заем под проценты.

Во все времена были и есть люди, кто давал, и кто брал деньги в долг [1].

Заемщики не всегда задумываются о том, как отдавать долг. При этом полученные средства тратятся ими на вещи, которые не относятся к первой необходимости – различные виды дорогостоящей одежды и обуви, деликатесы, новые автомобили, смартфоны, планшеты, айфоны, компьютеры и ноутбуки, технику для дома. За счет займов ежегодно делают дорогостоящие ремонты в квартире, покупают «престижную» мебель, живут на широкую ногу.

Постановка проблемы.

В современном обществе предлагается большое количество банковских продуктов, таких как: потребительские кредиты, «деньги до зарплаты», «товары в рассрочку», различные виды займов, кредитные карты и др., что для физических лиц создает на финансовом рынке кажущуюся легкость жизни в кредит, или долг.

Желание банков и микрокредитных организаций получить высокую доходность и существенную прибыль толкает их на использование все новых и новых ресурсов для привлечения интереса потенциальных клиентов.

Излишне говорить об агрессивной и яркой рекламе, назойливых СМС-сообщениях, звонках менеджеров банков, которыми пытаются вовлечь большее количество населения, особенно молодых людей, в т. ч. и военнослужащих, имеющих стабильный финансовый доход, как потенциально интересных потребителей своих продуктов и программ.

В этой многоходовой, сложной, предприимчивой и гибкой «атаке» банковских структур не всегда так просто разобраться и понять, где польза, а где вред, ведь некоторые наши сограждане просто не понимают необходимость получения кредита. Вместе с тем, люди, пользующиеся заемными средствами, очень часто и не в достаточной мере осознают, что значит жить в долг и какие последствия грозят им в случаях невыполнения своих кредитных обязательств.

Проблема также состоит и в том, что человек, находясь под воздействием массовой рекламы и ее зачастую агрессивного психологического давления перестает трезво мыслить и объективно оценивать свои финансовые возможности. К этому следует добавить и тот факт, что на нас оказывает воздействие и рыночные отношения: культ массового потребления к сожалению, проникает во все сферы нашей жизни, в т. ч. и в психологическую сферу. Постепенно втягиваясь в эту бездонную «воронку», человеку просто не представляется возможным одному покончить с этой проблемой, и он опять будет вынужден тратить свои личные сбережения и покупать дорогой товар, невзирая на цены. Вот тогда-то и наступает беда, проявляется основной признак кредитомании, как серьезного психологического отклонения, которое в конечном итоге приводит к нарушению функционирования психики и

появлению патологического желания снова и снова оформлять ссуду либо покупать вещи (товары) в кредит.

Кредитомания будучи ярко выраженной психологической зависимостью устанавливается у человека на уровне его подсознания и вследствие закрепитованности заемщик оказывается в ловушке, а в случае возникновения форс-мажорных обстоятельств, и невыполнения обязательств перед банком у него будут возникать просрочки, расти долг, начисляться штрафы и пени. Это все в конечном итоге приведет семью к довольно сложному выбору: и дальше ограничивать себя во всем, или брать еще больше кредитов, но которые погашать будет уже нечем.

Кредитомания приводит к разрушению жизни человека, к потере ближайшего социального окружения, семьи, достатка и различным психическим расстройствам [2].

Цель статьи. Исследование причин кредитной зависимости, степени остроты и злободневности данной социально–психологической проблемы в Национальной гвардии Республики Казахстан.

Методы исследования. Решение поставленных задач осуществлялось на основе применения общенаучных методов исследования в рамках сравнительного, логического и статистического анализа, а также посредством анализа структуры и динамики зависимого поведения и др.

Основная часть.

Со сменой экономической формации в современном мире кредиты стали доступными, отношение к ним спокойным и кредитомания приобрела фактически форму массовой психологической эпидемии. Появление кредитной карточки перевернуло психологию людей, все, что было недостижимым ранее оказалось на расстоянии взмаха волшебной карточки.

Следует отметить, что в последнее время стало «нормой» иметь несколько кредитов. Так, по данным официального сайта Национального банка Казахстана на 01 июля 2023 года в стране 7 939 000 человек имеют кредиты на общую сумму 15 триллионов тенге [3].

Проблема кредитомании характерна и для военнослужащих. И в первую очередь это касается офицеров и военнослужащих по контракту, а также курсантов высших военных учебных заведений.

Так проведенные исследования показывают, что в Вооруженных силах Казахстана около 10 тысяч военнослужащих имеют кредиты в банках второго уровня на общую сумму свыше 21 млрд. тенге. В нашем обществе уже практически не осталось людей, кто в своей жизни ни разу не имел кредитных обязательств перед банками или микрокредитными организациями.

Не редки случаи, когда в молодой семье военнослужащего один из супругов желает жить сразу в ощутимом материальном достатке, не соизмеряя свой доход. При этом он тратит крупные денежные суммы на предметы далеко не первой необходимости: автомобиль, дорогую одежду, украшения, зарубежные туристические поездки и др. В среднем, военнослужащие, имеющие

кредит, ежемесячно выплачивают банкам по 30-50 % от совокупного дохода своей семьи.

Некоторые военнослужащие ошибочно считают, что наличие автомобиля и других дорогих предметов роскоши говорит об их материальном достатке и успешности, однако деньги, взятые в долг, создают лишь иллюзорную видимость обеспеченности, так как всегда приходит время платить по своим счетам и финансовым обязательствам. И многим для этого требуются большие психологические и физические ресурсы.

В последнее десятилетие психологии кредитной зависимости уделяется особое внимание, что связано с активным развитием и популяризацией различных банковских продуктов и увеличением потребительского спроса и предложений. Исследования механизма и причин формирования кредитной зависимости в разные годы проводили такие известные психологи, как: Э. Дюркгейм, Р. Мертон, Г. Тард, Д. Кандел, М. Гагарина, А. Демин, О. Киреева, А. Лебедев, Ю. Мужичкова, Е. Педанова, О. Посыпанова и др. [4].

Вместе с тем в научной литературе до сих пор не утихают споры - является ли игровая зависимость аддикцией или в большей степени одной из форм обсессивно-компульсивного (поведенческого) расстройства.

Отметим, что нарушения финансового поведения не включены в Международный классификатор болезней (МКБ 11) как отдельные диагнозы, но возникающее психическое напряжение из-за денег – это серьезный стрессор, который провоцирует риск развития других более опасных психических состояний, таких как биполярные, тревожные и хронические депрессивные расстройства, обсессивно-компульсивное расстройство, повышается в целом уровень тревожности, агрессивности, появляются неврозы, бессонница и т.д.

Каждый кредитоман верит, что он обязательно сможет вернуть кредит, а если нет, то вновь перекредитуется, а если это не получается сделать, то зачастую развивается депрессия, вследствие чего человек теряет вообще какой-либо интерес к финансовым обязанностям или недостаточно осознает свои расходы из-за ухудшения психического состояния. А некоторые военнослужащие встают на путь обмана, совершают преступления. Так в воинской части 6505 по заявлению бывшего военнослужащего срочной службы гр. Чен В.В. по факту мошеннических действий со стороны военнослужащего контрактной службы ефрейтора Ращепко Е.А., который оформил на него товарный кредит на покупку телевизора стоимостью 700 000 тенге и с учетом пени причинил ущерб на сумму 1 200 000 тенге, возбуждено уголовное дело по ст. 190 ч. 2 п. 4 УК РК (мошенничество) от 28.06.2023 года.

Прибегая к оформлению очередного кредита для того, чтобы погасить предыдущий, они подвергают себя опасной зависимости.

Кредитомания – это болезнь, ведущая прямиком в финансовую яму, так как проблемы с деньгами не решаются с помощью заёмных денег. Нередки случаи, когда груз кредитов доводил человека до самоубийства – без адекватной помощи, зависимый может не справиться.

Кредитная задолженность, обусловленная недостатком денежного довольствия, в особенности у военнослужащих контрактной службы и курсантов, в связи с усилением инфляционных процессов, а также увлеченностью по этой причине некоторых военнослужащих азартными играми и различными денежными ставками в букмекерских конторах, серьезно подрывает их физическое и психологическое здоровье, приводит к изменениям в психическом состоянии и снижает целевой психологический ресурс организма.

Так 30.04.2023 года в общежитии Академии КНБ было обнаружено тело курсанта 3-го курса обучения. Позже в сети появилась предсмертная записка, в которой говорится о его азартной зависимости и просрочке по кредитам [5].

Достаточно распространено понимание зависимости как «несамостоятельности, привязанности к чему-либо, что дает возможность чувствовать себя удовлетворенным, не прилагая усилий для достижения состояния удовлетворенности».

Зависимое (аддиктивное) поведение (от англ. addiction – пагубная привычка, порочная склонность) – одна из форм деструктивного поведения, заключающаяся в стремлении к уходу от реальности путем изменения своего психического состояния, либо постоянной фиксации своего внимания на определенных предметах или видах деятельности, что сопровождается развитием интенсивных эмоций. В римском праве аддиктусом (addictus) называли человека подчиняющегося, осужденного, того, кто связан долгами.

Необходимо отметить, что зависимость от кредитов относится к числу эмоциональных аддикций. Наличие зависимого поведения указывает на дезадаптацию личности в условиях микро– и макросреды.

Целью ухода от реальной действительности часто выступает компенсация негативных личных переживаний, избегание жизненных проблем, самозащита.

Кроме вышесказанного следует оценивать и тот факт, что кредитомания, как патологическая зависимость редко проявляется одна, она обычно сопровождается шопоголизмом, т. е навязчивым желанием покупать вещи и тратить деньги. Покупая очередную дорогую вещь человек, испытывает положительные эмоции и приятное возбуждение, так как происходит выброс в кровь большого количества гормона дофамина (сильнейший нейромедиатор удовольствия). Желание повторно испытать полученные эмоции, заставляет его вновь и вновь обращаться за кредитом в банк.

Кредитомания как психологическое нарушение имеет ярко выраженную гендерную предрасположенность: женщины более подвержены и склонны к дорогостоящим приобретениям и менее терпеливы в реализации своих потребностей, чем мужчины.

Мотивация формирования зависимого поведения представлена на рисунке 1.

Рисунок 1 – Мотивация формирования зависимого поведения.

Как и при любой другой аддикции, кредитомании подвержены люди с зависимым типом поведения. Зависимый человек не способен полностью себя контролировать, он не может жить без объекта своей зависимости, а это может выражаться в какой угодно форме: алкоголь, азартные игры, телефон, еда или любая другая вещь, которая даже зачастую не является необходимой для жизни человека.

Зависимый человек не может оставаться наедине с самим собой, ему не нравится он сам, мир, в котором он живет, он чувствует себя недостаточно хорошим и успешным – у него как правило наблюдается сильно заниженная самооценка и возможно присутствует несколько психических проблем.

Зависимые от кредитов люди испытывают тоску и неудовлетворенность, когда не могут покупать. Радость возникает от осознания самой возможности потратить деньги. Так они чувствуют власть и потенцию, не осознавая, что лишь компенсируют дефицитарность (неконструктивность) своего поведения.

У зависимого поведения есть причины, это воспитание и физиология.

Воспитание. Начинается еще в младенчестве: если ребенка кормили по часам, а не по требованию, не брали лишний раз на руки, чтоб «не приучить к рукам», то он становится фрустрированным, так как у младенца нет потенциального ресурса для того, чтобы справиться с ожиданием, и он не может себе объяснить, почему ему не дали бутылочку прямо сейчас, почему не приласкали и не утешили.

Вопреки расхожему мнению, подобное воспитание не делает ребенка терпеливым и устойчивым, наоборот, повзрослев, такой человек неспособен ждать, он подсознательно боится, что его потребность удовлетворена не будет, и именно поэтому он хочет взять, то, что ему нравится прямо сейчас, вдруг потом все это исчезнет навсегда.

Поэтому желания у кредитомана невероятно сильны, а способность откладывать удовольствие, критически мыслить и планировать неразвиты.

Физиология. Центр удовольствия, расположенный в мозгу зависимого человека, недостаточно стимулируется, и поэтому ему необходим постоянный «допинг» – алкоголь, еда, сигареты, игры, деньги и т.д.

Таким образом, к данной патологии склонны люди как правило более эмоциональные, неуверенные в себе, имеющие различные психофизиологические комплексы, легко поддающиеся чужому влиянию, ставящие материальные ценности – выше, чем духовно-нравственные. Кредиты – это, по сути, следствие, а не причина. Причина – общая тенденция и предрасположенность к зависимому поведению.

Далее рассмотрим некоторые причины возникновения кредитной зависимости у военнослужащих и предложим пути их решения.

Проведенный анализ причин формирования кредитной зависимости показывает, что основными из них являются:

1) отсутствие финансовой грамотности и самодисциплины, до появления первых кредитов, человек в отсутствие денег даже не смотрел на какие-то вещи, теперь же они стали доступны, вследствие чего у него создается иллюзия, что он может себе их позволить;

2) преобладание эмоционального мышления над рациональным;

3) неумение ограничить свои запросы от реальных потребностей, неконтролируемое желание завладеть понравившейся вещью здесь и сейчас;

4) отсутствие детального анализа своих финансовых возможностей, наличных средств в погашении полученного займа;

5) «небрежность», слабая сопротивляемость во взаимоотношениях с кредиторами и представителями кредитных организаций;

6) подверженность воздействию рекламы, люди по-настоящему верят, что, купив, например, красивую шубу, дорогой телефон либо престижную машину они станут счастливее, привлекательнее для противоположного пола и т.д.;

7) зависимость от мнения супруга (супруги), как уже ранее автором отмечалось, женщины более предрасположены к кредитомании и шопингу, чем мужчины;

8) неаккуратная трата заработанных денег, отсутствие навыков в планировании семейного (личного) бюджета;

9) острая зависть к более обеспеченным и желание самоутвердиться в их глазах, потребность выглядеть более состоятельным, чем есть на самом деле;

10) острая потребность в самоактуализации, быстром поднятии своего социального и финансового (денежного) статуса как среди военнослужащих подразделения (воинской части), так и в своем собственном ближайшем социальном окружении;

11) потребность в компенсации состояния постоянной неудовлетворенности собой, снятие внутреннего растущего напряжения.

Продолжать список причин, по которым рано или поздно развивается кредитная зависимость можно еще долго. Но если посмотреть на эту проблему с точки зрения объективизма, то можно выделить две категории – это лица, предпочитающие тратить деньги или их копить. При этом траты могут быть как созидательными (конструктивными), так и разрушительными (невосполнимыми). Поэтому работа командиров (начальников), их заместителей

по ВиСПР, психологов и врачей–специалистов по профилактике данного негативного явления должна носить комплексный психолого-педагогический характер, так как в основе формирования кредитомании лежит, не только образ его мышления, но и особенности его характера.

Вместе с тем, следует полагать, что и самому военнослужащему, склонному к данной форме зависимого поведения, рекомендуется предпринять ряд простых шагов, для того чтобы избавиться от кредитов и долгов.

Во-первых, провести тщательный анализ своих доходов, ежемесячных расходов и финансовых обязательств.

Во-вторых, выделить для себя приоритетный кредит, у которого сумма денежных выплат самая наименьшая, либо остается короткий срок его погашения.

В-третьих, параллельно с оплатой других займов, направить на погашение именно приоритетного кредита чуть больше средств, чем определено договором (тем самым существенно сократятся сроки данного платежа).

В-четвертых, после выполнения обязательств по данному кредиту, направить высвободившиеся средства на оплату следующего кредита и так далее. И самое главное, следует набраться терпения, не попадать в зависимость от банка, жить по средствам своего семейного бюджета и таким образом постепенно решать финансовые вопросы. [6].

Ниже приведены некоторые практические рекомендации, которые могут помочь, если все или многое из вышеперечисленного Вы можете отнести лично к себе:

1. Учитесь получать удовольствие от других более важных и простых человеческих вещей, а не от покупок.

2. Не подавляйте свои эмоции, а проживайте их.

3. Обратитесь за помощью к квалифицированному практикующему психологу (психоаналитику), он научит вас проживать ситуацию, принимать себя и поможет повысить собственную самооценку.

4. Научитесь жить здесь и сейчас, а для этого используйте релаксационные практики осознанности и медитацию.

5. Вооружитесь простыми практическими приемами: составляйте списки покупок перед походом в магазин, не гуляйте бесцельно по магазинам, отпишитесь от рассылок интернет–магазинов, все это нужно для того, чтобы научиться контролировать себя, и не провоцировать себя и своих близких на спонтанные и ненужные покупки.

Если вы уже оказались в кредитной западне, то незамедлительно начните предпринимать следующие действия:

1. Главное – фактическое признание проблемы. Если она Вами конструктивна осознанна, то половина дела уже сделана, можно двигаться дальше.

2. Проведите аудит своих финансов. Не прячьте голову в «песок» – подсчитайте точно, сколько Вы должны банкам. Распишите графики платежей для каждого банка и кредитора.

3. Обратитесь за помощью к близким людям, если Вы придете к ним с готовым планом, а не просьбой перевернуть деньги, велика вероятность, что они помогут Вам выбраться из ловушки.

4. Начните с закрытия всех кредитных карт, именно они – самое большое искушение.

5. Попробуйте провести рефинансирование существующих долгов. Банки обычно охотно откликаются на такие требования и условия по таким программам всегда хорошие.

6. Не думайте о сложившейся ситуации, как о тупиковой. Это просто «кочка» на дороге, все можно решить, было бы желание и стремление.

7. Не стоит превращаться в аскета. Ваша задача не «уйти в монастырь» (отказаться от всех мирских благ), а найти баланс и перейти к разумному потреблению.

8. Вознаграждайте себя за каждый грамотный финансовый шаг. Закрыли досрочно кредит – сходите в кино или купите давно желаемую вещь, но только ту, которая Вам по карману. Если долго отказывать себе во всем, то это закончится нервно-психологическим срывом.

9. Определите для себя, как Вы будете на перспективу жить «свободным человеком», что вы будете делать, как распорядитесь теми финансовыми ресурсами, которые сейчас ежемесячно относите в банк.

10. Для того чтобы избавиться от кредитомании, нужно избавиться от ее причины – зависимого типа мышления. Сделать это в одночасье невозможно, и без помощи психолога это может и не получиться. Нужно работать в двух направлениях: повышать самооценку и учиться находить радость во всем, что вас окружает, а не только в объекте зависимости [7].

Заключение

Все зависимости формируются по похожему механизму. И алкоголик, и игроман, и кредитоман имеют много общего. Их объединяет одна общая цель – убежать от реальности любым путем. Столкновение с действительностью пугает их и фрустрирует.

Борьба с зависимостью начинается с признания проблемы. Вы должны посмотреть правде в глаза, взять ответственность за свою жизнь и свои поступки. Никто не поможет вам, пока вы сами не начнете помогать себе, но как только Вы примете твердое решение – найдется множество возможностей и вариантов изменить свою жизнь.

Кредиты сами по себе довольно выгодный финансовый инструмент, позволяющий перераспределить доход и получить желаемые материальные блага. За их счет покупается жилье, автомобили, люди оплачивают свое обучение, туристические поездки, стоматологические услуги и т.п.

Однако всегда необходимо помнить о том, что чрезмерное увлечение дорогими покупками может быстро завести в долговую яму.

Человек, будучи естественным потребителем товаров и услуг, должен уметь сказать себе иногда и «нет» для того, чтобы полностью рассчитаться с долгами. Никогда не нужно отрываться от реальной жизни и надеяться, что наступят «лучшие» времена и тогда можно будет погасить рассрочку и сразу рассчитаться по своим кредитам. С завышенными материальными потребностями это время может так и не наступить. Кроме этого, необходимо научиться правильно рассчитывать свой месячный финансовый бюджет, уметь просчитывать наперед доходы и расходы и не позволять себе лишних трат, которые могут привести к краху всех надежд, а возможно к нищете, семейным и личностным проблемам.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. История кредитования. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://banki.ru/>.
2. Гоголева А. Аддиктивное поведение и его профилактика. – 2-е изд., – М.: Московский психолого–социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 240 с. (Серия «Библиотека психолога».).
3. Сколько казахстанцев имеют кредиты. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tengrinews.kz>.
4. Гриднева А., Коваленко Е. Психокоррекция дезадаптивных финансовых установок сотрудников УИС РФ как факторов формирования кредитомании //Ведомости уголовно-исполнительной системы. 2023 №5 с. 26-36.
5. Маратова М. Букмекеры и кредиты: опубликована предсмертная записка курсанта Академии КНБ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ulysmedia.kz/news/15499-bukmekery-i-kredity-opublikovana-predsmertnaya-zapiska-kursanta-akademii-knb/>.
6. Кредитомания – смертельно опасная болезнь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rian.ru/>.
7. Старшенбаум Г. Аддиктология: психология и психотерапия зависимостей; Москва: Издательство Когито-Центр, 2006. – 288 с. (Серия «Клиническая психология».).

TRANSLITERATION:

1. Istoriya kreditovaniya. [Electronnyj resurc]. – Rezhim dostupa: <https://banki.ru/>.
2. Gogoleva A. Addictivnoe povedenie i ego profilaktika. – 2-e izdanie. – M.: Moscovskij psihologo-social'nyj institut; Voronezh: Izdatel'stvo NPO «MODEK», 2003. – 240 p. – (Seriya «Biblioteka psikhologa».).
3. Skol'ko kazahstancev imeyut kredity. [Electronnyj resurc]. – Rezhim dostupa: <https://tengrinevs.kz>.

4. Gridneva A., Kovaltnko E. Psihokorrekcija dezadaptivnyh finansovyh ustanovok sotrudnikov UIS RF kak faktorov formirovaniya kreditomanii// Vedomosti ugovolno-ispolnitel'noj sistemy.

5. Maratova M. Bukmekery i kredity: opublikovana predsmertnaya zapiska kursanta akademii KNB. [Electronnyj resurc]. – Rezhim dostupa: <https://ulysmedia.kz/news/15499-bukmekery'-i-kredity'-opublikovana-predsmertnaya-zapiska-kursanta-akademii-knb/>

6. Kreditomaniya – smertel'no opasnaya bolezni'. [Electronnyj resurc]. – Rezhim dostupa: <https://rian.ru/>.

7. Starshenbaum G.V. Addiktologiya; psihologiya i psihoterapiya zavisimostej; Moskva: Izdatel'stvo Kogito-Centr 2006; 288 s. – (Seriya «Klinicheskaya psihologiya».).

И.А. СЕРОВ
НЕСИЕЛІК ТӘУЕЛДІЛІК ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ
ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН-АЛУДЫҢ КЕЙБІР
МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясының.

Мақалада несиелік тәуелділіктің пайда болу көздері әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырылады, несиелік тәуелділіктің даму проблемасын түсіндіретін себептерге қысқаша шолу жасалады. Әскери қызметшілерде кредитоманияның дамуына ықпал ететін маңызды факторлар мен себептер анықталды және оның алдын алу шаралары ұсынылды.

I. A.SEROV
CREDIT DEPENDENCE AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON
AND SOME ISSUES OF ITS PREVENTION

The Academy of National Guard of The Republic of Kazakhstan.

The article examines the origins of the emergence of credit dependence as a social phenomenon, provides a brief overview of the reasons explaining the problem of the development of credit dependence. Important factors and causes contributing to the development of credit addiction in military personnel have been identified and measures for its prevention have been proposed.

УДК 658.336

КУЛЬБАЕВ Ж.Ж.

магистр Национальной безопасности и обороны государства, начальник кафедры ТСБП Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск.

РОЛЬ ВОЕННО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ КУРСАНТОВ НА СОВРЕМЕННОМ УРОВНЕ В ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В научной статье излагается роль и место военно-профессионального воспитания курсантов военных учебных заведений Республики Казахстан в современных условиях и в настоящее время. Также изложена актуальность данного вопроса и основные цели и задачи военного воспитания курсантов.

Ключевые слова: *военно-профессиональное воспитание, военные учебные заведения, военное образование, профессиональная этика, служебно-боевые задачи, нормы поведения.*

Казахстанское военное образование и военная наука вносят достойный вклад в дело укрепления обороноспособности Республики Казахстан для отражения любой внешней и внутренней агрессии, любого посягательства на территориальную целостность и независимость нашего государства.

Воспитание в системе образования – деятельность, направленная на развитие личности, создание условий для самоопределения и социализации обучающихся на основе социокультурных, духовно – нравственных ценностей и принятых в обществе правил, и норм поведения в интересах человека, семьи, общества и государства, формирование у обучающихся чувства патриотизма, гражданственности, уважения к памяти защитников Родины и подвигам предков, закону и правопорядку, человеку труда и старшему поколению, взаимного уважения, бережного отношения к культурному наследию и традициям народа, природе и окружающей среде. [4].

Из выше указанного определения установлено понятие воспитание, понятие профессиональная этика можно сформулировать следующим образом: «Профессиональная этика – это есть система моральных принципов и норм поведения человека в его профессиональной среде».

Также профессиональная этика, это и общие нравственные нормы поведения, а также их выполнение в определенном виде профессиональной деятельности. Если рассматривать профессии правоохранительной и военной деятельности, то они имеют специальное значения, такие как: нормы справедливости, долг, беспристрастности, ответственности, трудолюбию, нетерпимости к несправедливости и обману. Эта этика имеет особо ценностное, но, как и все моральные нормы определенного требования соблюдения при военно-профессиональном воспитании. [5].

Имеется также и профессиональные узкого направления – это такие нормы военного этикета (порядка поведения) при взаимодействии одного военного на гражданское лицо, обращение гражданина к военному (сотруднику правоохранительных структур), прием населения, обращении с гражданским населением, общение между коллегами, начальниками, телефонные и радио переговоры и т.д. [4].

Еще один вид – профессионально-деонтологические нормы, они регламентируют действия военных и их поступки при несении службы, а также при выполнении служебно-боевых задач. Все выше перечисленные нормы указаны в служебных и распорядительных документах (Устав Вооруженных сил Республики Казахстан, телеграммы, распоряжения, директивы, инструкции, наставления и руководство по службам и т.д.). [1].

Более важные для выполнения военных нормы поведения при выполнении служебно-боевой деятельности, указаны в международных и общепринятых актах, таких, как Европейская конвенция по защите прав человека и его свободы, Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию порядка (Генеральная Ассамблея ООН), а также много других. [2].

Все имеющиеся нормы международного характера регламентируют определенное поведение военных (сотрудников органов внутренних дел), без его выбора. При их выполнении, должно обеспечивается военно-профессиональным воспитанием в сочетании с военной дисциплиной. Кроме этого также используется сознательное и умелое воспитания отношения к своим должностным и профессиональным обязанностям, а также нормам военно-профессионального поведения, единоначалия, созерцания потребности и необходимости качественного соблюдения их в полном объеме.

Выслеживается параллельная связь строгого соблюдения требований этики с профессиональным военным соответствием военного или сотрудника органа внутренних дел, с данными высокими показателями уровня, с гордостью за принадлежность к войскам.

Также применяются способы неукоснительных требований от исполнителей, контроль и при необходимости воздействия путем требований дисциплинарного устава и административных наказаний, что способствует ускорению профессионального воспитания.

За годы независимости Республика Казахстан стала авторитетным и полноправным членом мирового сообщества, при помощи активной интеграции экономики и культурного наследия. У казахстанской молодежи появляется новые позитивные тенденции к получению качественного образования, социальная активность и стремление познать и овладеть военными (специальными) профессиями. Сделав ставку на молодежь, Правительство Казахстана проводит глобальные изменения в образовательной системе обучения. [1].

Одной из главных задач военно-профессионального воспитания курсанта, является привитие ему моральных качеств лидерства. Моральные качества

курсанта, выступают как возможность его характера, раскрывая его наиболее типичные черты поведения, они же и будут важным элементом нравственной ценности личности. Моральные качества курсантов можно разделить на три большие группы:

1. Качества, характеризующие курсанта к подразделению (окружающего его общества), к общественной системе в целом (патриотизм, преданность идеалам, стремление выполнить распоряжение или приказ, мужество, настойчивость и др.);

2. Качества, отражающие отношение курсанта к коллегам и командирам (начальникам), а также к его правовым действиям при выполнении задачи. Зрелость личности, сочетающая в себе коллективизм и личное достоинство, скромность, настойчивость, требовательность к себе и к окружающим, вежливость, тактичность, верность и ряд других черт;

3. Качества, связывающие отношения курсанта к материальной собственности, доверенному ему вооружению и техники, и своей профессии. К ним относятся такие качества, как трудолюбие, бережность, чувство ответственности и профессиональной гордости, инициативности, исполнительности, дисциплинированности, стремлению повышения профессионального мастерства и т.д.

Таким образом процесс военно-профессионального воспитания курсантов предполагает формирование его морально-психологических возможностей, систематизированных на этическом самосовершенствовании, совершенствование в профессиональном отношении и соответствующему поведению как основной черте характера курсанта, стремление совершенствовать свое мастерство в профессиональном отношении. Сформированные черты военно-профессионального воспитания, выступают возбудителями нравственной деятельности курсанта и его активности в обучении. Формирование профессиональных качеств курсанта в этическом воспитании, являются одной из наиболее актуальных задач любого военного учебного заведения Республики Казахстан.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Указ Президента Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года №554 «Военная доктрина Республики Казахстан», Астана, Акорда;

2. Закон Республики Казахстан от 10 января 2015 года, №274-V «О Национальной гвардии Республики Казахстан», Астана, Акорда;

3. Закон Республики Казахстан «О чрезвычайном положении» (с изменениями от 14 января 2006 года, №117-III ЗРК);

4. Основы служебно – боевого применения Национальной гвардии Республики Казахстан, учебное пособие для офицеров/ МВД Республики Казахстан ГК НГ, Военно – научный центр, Астана, 2016 года.

5. Учебное пособие «Военная подготовка в организациях высшего профессионального образования», часть 3, Министерство обороны Республики Казахстан, Алматы – 2016.

TRANSLITERATION:

1. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 29, 2017 No. 554 «Military Doctrine of the Republic of Kazakhstan», Astana, Akorda;

2. Law of the Republic of Kazakhstan dated January 10, 2015, No. 274-V «On the National Guard of the Republic of Kazakhstan», Astana, Akorda;

3. The Law of the Republic of Kazakhstan «On the State of Emergency» (as amended on January 14, 2006, No. 117-III SAM);

4. Fundamentals of service and combat use of the National Guard of the Republic of Kazakhstan, training manuals for officers/ Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan GC NG, Military Scientific Center, Astana, 2016;

5. Textbook «Military training in organizations of higher professional education», part 3, Ministry of Defense of the Republic of Kazakhstan, Almaty – 2016.

Ж.Ж. КУЛЬБАЕВ

КУРСАНТТАРДЫҢ ӘСКЕРІ КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУДІҢ РӨЛІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘСКЕРИ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ
ЗАМАНАУЫ ДЕҢГЕЙ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясы.

Ғылыми мақалада қазіргі жағдайда және қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының әскери оқу орындарында курсанттарға әскери кәсіби білім берудің рөлі мен орны көрсетілген. Бұл мәселенің өзектілігі мен курсанттарды әскери оқытудың негізгі мақсаттары мен міндеттері де көрсетілген.

ZH.ZH. KULBAEV

THE ROLE OF MILITARY PROFESSIONAL EDUCATION OF CADETS AT
MODERN LEVEL IN MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

The scientific article outlines the role and place of military professional education of cadets in military educational institutions of the Republic of Kazakhstan in modern conditions and at the present time. The relevance of this issue and the main goals and objectives of military education of cadets are also outlined.

УДК 378

И.Б. ДЖАКУПОВА¹ А.Ж.БОЖБАНОВ²

¹Жаратылыстану ғылымдарының магистрі, оқытушы-зерттеуші, Алматы технологиялық университеті, Алматы қ.

²Биология ғылымдарының кандидаты, тағам биотехнологиясы кафедрасының доценті, Алматы технологиялық университеті, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАН ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕРІНДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада пәнаралық оқытудың синергетикалық принциптері мен әдістері негізінде қалыптасқан экологиялық қауіпсіздік саласындағы білім беру негіздерінің тұжырымдамасы қарастырылған. Қауіпсіздік саласындағы білім беру негіздері болып мазмұны ашылған және негізделген өркениеттік өзгерістер, мәдени құндылықтардың, ғылыми және білім беру парадигмаларының өзгеруі; гуманистік, педагогикалық, ұлттық, прагматикалық, концептуалды және терминологиялық негіздер табылады.

Адамдарға қолайлы орта жасау – ең маңызды міндет. Мұнда Қазақстандағы экологиялық қауіпсіздік саласындағы оқу процесін ұйымдастыру тәжірибесі қарастырылған. Сонымен қатар экологиялық қауіпсіздік саласында оқыту мен құзыреттіліктерді дамытуға бағытталған іске асырылып жатқан оқыту бағдарламасы сипатталған.

Түйінді сөздер: *Білім беру ортасы, экология, қауіпсіздік, жоғары мектеп, білім*

Қоғам үлкен өзгерістерді бастан кешіруде, бұл мәдени және ғылыми білім беру парадигмаларының өзгеруімен қатар жүреді. Индустриалды қоғамның постиндустриалды кезеңіне өту процесі жаһандық тәуекелді қоғамның пайда болуымен және қазіргі заманғы жоғары тәуекелді қоғамның құндылықтар жүйелерінің өзгеруімен сипатталады.

Қоршаған ортаға технологиялық және антропогендік әсердің күшеюі, сондай-ақ сыртқы әлемнен келетін қауіптердің саны мен ауырлығы бүгінгі күннің шындығына айналды. Бұл объективті тенденциялар, сондай-ақ адамзат қоғамының тұрақты дамуының қажеттілігі бізді қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуындағы басымдықтарды экологиялық және әлеуметтік қауіпсіздікке ауыстыруға мәжбүр етеді. Объективті әлеуметтік факторларға тәуекелдер теориясын дамытуға және табиғи және технологиялық қауіптерді және олардың адамға және қоршаған ортаға кері әсерін азайту жолдарын зерттеуге бағытталған ғылым мен техникадағы өзгерістер жатады. Бұл факторлар экологиялық қауіпсіздікке көбірек көңіл бөлу үшін білім беруді жақсартуды, адамдарды тез өзгертін күнделікті шындыққа төтеп беруге

дайындауды сонымен қатар жеке және ұжымдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді талап етеді.

Қазіргі уақытта дамыған елдер өз саясаты мен идеологиясына қоршаған ортаны қорғау, жеке және ұжымдық қауіпсіздік мәселелерін дамудың басым міндеттеріне қосады. Қазіргі таңда қоғамға тигізетін пайда – тиімді білім берудің басты өлшемі болып табылады. Орыстың ұлы жазушысы Лев Толстой жақсы білім алудың басты өлшемі – оның адам өміріндегі маңыздылығы деп жазды. Альберт Эйнштейн былай деген: «Адамға және оның өміріне қамқорлық жасау ғылымның басты мақсаты болуы керек. Мұны сызбаларыңыз бен теңдеулеріңізде ешқашан ұмытпаңыз».

Көптеген атақты ғалымдардың – философтардың, қоғамтану және саясаттанушылар, физиктер, экологтар, инженерлер мен білім беру саласындағы сарапшылардың зерттеулері: Ульрих Бек (1992), Г.Бехман (2010), Н.Луман (2006), В.С.Степин (1999), В.Н.Кузнецов (2002) [2-3,7-9] және т.б. тәуекел қоғамына көшуді зерттеуге арналған. Олар бұл процесті жаңа болмай қоймайтын әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырып, ғылымның, білімнің, адам танымының, дүниетанымының, ойлау тәсілінің, белсенділігі мен мәдениетінің мазмұнына елеулі парадигмалық өзгерістер енгізу қажеттігін атап көрсетеді.

Сынақ пен қателік арқылы әлемнің құрылымын түсінуге адамзаттың уақыты тым аз. Ноксологиялық білім беруді дамытып, жүзеге асыратын кез келді.

Ноксологиялық білім беру - бұл мінез-құлық нормаларын, құзыреттіліктерін және дүниетанымын қалыптастыруға бағытталған тұлғаны, тәрбиелеу мен дамытуды, сонымен қатар жеке тұлғаның да, қоғамның да өмірі мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуді қамтиды. Ноксология – сыртқы дүниенің қауіптілігін зерттейтін ғылым (латынның *noxius* – “қауіпті, зиянды” және гректің *logos* – “оқыту” деген сөздерінен шыққан).

Гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдары арасындағы шекараларды жою арқылы қауіпсіздікке кешенді тәсіл арқылы қол жеткізуге болады. Әртүрлі ғылымдардың синтезі – бұл зерттеу және оқыту әдістеріне жаңа әдіснамалық көзқарасты жасауға мүмкіндік береді, оны ноксологиялық тәсіл деп атауға болады, ол мыналармен сипатталады:

- әртүрлі материалдық және әлеуметтік құбылыстар мен процестерді олардың «қауіпті» немесе «қауіпсіз» болуына қарай жіктеу;
- әлеуметтік даму қарқынын оңтайландыру, сондай-ақ тәуекел қоғамының тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін материалдық және энергетикалық процестердің тиімділігін арттыру негізінде техносфера мен биосфераны дамыту;
- ғылыми зерттеу мен оқыту әдістемесінде аксиологиялық және мәдени факторлардың мәні мен маңыздылығы;
- тіршілік қауіпсіздігі және қауіпсіз іс-әрекеттер туралы мета-пәндерді қалыптастыру үшін барлық ғылыми зерттеулер біріктірілген.

Қауіпсіздікті зерттеуге бірнеше анықтамаларды енгізейік:

Қоғамның ноксологиялық мәдениеті (синонимі – қоғам қауіпсіздігі мәдениеті) – тәуекелдерді азайтуға бағытталған нормалар мен алғышарттармен қатар әлеуметтік және технологиялық жетістіктермен бірге қоғамның барлық мүшелері мен әлеуметтік топтарға ортақ адамдардың өмірі мен қызметіне әсер етуі мүмкін қауіптерге, тәуекелдерге, төтенше жағдайларға және денсаулыққа қауіп төндіретін көзқарастар мен алғышарттардың жиынтығы болып табылады.

Ноксологиялық құзыреттер – бұл қауіптерді анықтау, тәуекелдерді азайту, қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша білім мен дағдылар, сондай-ақ оларды күнделікті өмірде және кәсіби қызметте пайдалануға болатын дайындық пен қабілет.

Бірқатар жұмыстарда [1,4-6] синергетикалық принциптерге және оқытудың пәнаралық тәсілдеріне негізделген қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша білім беру тұжырымдамалары жан-жақты зерттеліп, Қазақстанда ноксологиялық білім беру енгізілді.

Алматы технологиялық университетінде (АТУ) қауіпсіздік техникасы бойынша білім берудің негізгі пәндерінің бірі – қазақстандық жоғары білім беру стандарттарына сәйкес кез-келген сала мен мамандықтың оқу жоспарында міндетті пән болып «Экология және тіршілік қауіпсіздігі» табылады. Пән студенттердің алған білімдері негізінде экология және тіршілік қауіпсіздігі саласындағы құзыреттілігін дамытуға және экология мен қауіпсіздік саласындағы дүниетанымын қалыптастыруға арналған.

АТУ қауіпсіздік саласында үш деңгейде – бакалавриат, магистратура және докторантура бағдарламалары бойынша үздіксіз білім беруді дамытты.

АТУ бакалавриатының негізгі мамандықтарына мынадай қауіпсіздік пәндері кіреді: «Өндірістік қауіпсіздік»; «Азық-түлік қауіпсіздігі» «Еңбек қауіпсіздігі»; «Экологиялық қауіпсіздік»; «Төтенше жағдайларда қорғау»; «Ядролық және электромагниттік қауіпсіздік»; «Инженерлік экология», «Қоршаған ортаны қорғау мен экологиялық инженерия»; «Су ресурстарын басқару»; «Өрт қауіпсіздігі» де оқу бағдарламасына енгізілген.

Қазақстандық жоғары оқу орындарында келесі мамандықтар бойынша магистр дәрежесін алу үшін бірқатар академиялық бағдарламалар бар: «Қоршаған ортаны қорғау технологиясы», «Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі», «Су ресурстарын тиімді пайдалану»; «Төтенше жағдайларда кәсіптік тәуекелдерді басқару және қорғау».

Қазіргі уақытта жаңа оқу бағдарламалары әзірленуде: «Еңбек қауіпсіздігі және кәсіптік тәуекелдерді басқару»; «Атмосфераны қорғау. Құралдар мен әдістер» т.б.

Алматы технологиялық университеті экологиялық қауіпсіздік саласындағы академиялық бағдарламаларды әзірлеуде еуропалық университеттермен ынтымақтаса отырып халықаралық тәжірибені пайдаланады. Сонымен бірге кафедра студенттері мен оқытушылары Еуропа университеттері өткізетін тағылымдама бағдарламаларына қатысады. АТУ-да ноксологиялық

білім берудің тұжырымдамасы мен дидактикасы әзірленді, олар оқу бағдарламасына енгізілуде.

Қазіргі уақытта жаңа дүниетаным қалыптасуда, сондықтанда жаңа әлем туралы интеграцияланған білім туралы айтқанда жаңа ноксологиялық дүниетанымның және тәуекелге бағытталған ойлаудың гранитін салуымыз керек. Білім алушы тұлғаға тек бағдарланған әдіспен оқытудың әртүрлі заманауи жетістіктері мен жаңа тәсілдер интеграциясы арқылы ғана әсер ету мүмкін болады.

Әртүрлі академиялық пәндер - адам мен оның қоршаған ортамен қарым-қатынасы туралы тек ішінара және жасырын кейбір үзінді білімді қамтиды, бұл жүйелі білімге шұғыл қажеттілікті тудырады. Ноксологиялық білім берудегі синергетикалық принциптер мен пәнаралық көзқарас, бұл түлектерге өздерінің және басқа салалардағы әріптестерінің кәсіби тәуекелдерін дербес талдау және бағалау құралдары мен дағдыларын алуға мүмкіндік береді.

Пәнаралық көзқарасқа негізделген ноксологиялық білім - ноксологиялық дүниетаным мен тәуекелге бағытталған ойлаудың негізін құра алады және заманауи мәселелерді шешу үшін қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыра алады.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Александров А. А., Девисилов В. А. Концептуально-дидактические основания образования в области безопасности //Экологическое образование и охрана окружающей среды. – 2014. – С. 9-25.
2. Beck U., Lash S., Wynne B. Risk society: Towards a new modernity. – sage, 1992. – Т. 17.
3. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний. – Litres, 2017.
4. Девисилов В. Концептуальные основы образования в области безопасности //Высшее образование в России. – 2008. – №. 9. – С. 27-31.
5. Девисилов В. А. Системное ноксологическое образование как фактор обеспечения безопасности в обществе риска //Безопасность труда в промышленности. – 2010. – №. 5. – С. 55-61.
6. Девисилов В. А., Кубрушко П. Ф. Ноксологическое образование в контексте гуманизации и гуманитаризации профессионального обучения в высшей школе //Безопасность в техносфере. – 2011. – №. 1. – С. 59-64.
7. Кузнецов В. Н. Социология безопасности: Формирование культуры безопасности в трансформирующемся обществе. – 2002.
8. Луман Н. Общество общества. Дифференциация. Самоописания. – 2011.
9. Степин В. С., Горохов В. Г. Философия науки и техники: учеб. пособие М. А Розов. – 1999.)

TRANSLITERATION:

1. Alexandrov A. A., Devisilov V. A. Conceptual and didactic foundations of security education //Environmental education and environmental protection. - 2014. – pp. 9-25.
2. Beck U., Lash S., Wynne B. Risk society: Towards a new modernity. - sage, 1992. – vol. 17.
3. Behmann G. Modern society: risk society, information society, knowledge society. – Litres, 2017.
4. Devisilov V. Conceptual foundations of security education //Higher education in Russia. – 2008. – No. 9. – pp. 27-31.
5. Devisilov V. A. Systemic noxological education as a factor of ensuring safety in a risk society //Occupational safety in industry. - 2010. – No. 5. – pp. 55-61.
6. Devisilov V. A., Kubrushko P. F. Noxological education in the context of humanization and humanitarization of vocational training in higher education //Safety in the technosphere. - 2011. – No. 1. – pp. 59-64.
7. Kuznetsov V. N. Sociology of safety: Formation of a safety culture in a transforming society. – 2002.
8. Luhmann N. Society of Society. Differentiation. Self-descriptions. – 2011.
9. Stepin V. S., Gorokhov V. G. Philosophy of science and technology: textbook. the manual of M. A. Rozov. – 1999.)

И.Б. ДЖАКУПОВА, А.Ж. БОЖБАНОВ

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ВУЗАХ КАЗАХСТАНА

Алматинский технологический университет, г. Алматы.

В данной статье представлена концепция формирования культуры экологической безопасности в высших учебных заведениях Казахстана, которая строится на принципах синергетики и методах междисциплинарного обучения, представляя собой основы образования в области экологической безопасности. Фундаментом данного образования являются цивилизационные изменения, эволюция культурных ценностей, а также изменения в научных и образовательных парадигмах. В статье рассматриваются основные составляющие этой концепции, такие как гуманистическая, педагогическая, национальная, прагматическая, концептуальная и терминологическая базы. Каждая из них подробно раскрывается и обосновывается в контексте формирования культуры экологической безопасности в высших учебных заведениях Казахстана.

I.B. DZHAKUPOVA, A.ZH. BOZHBANOV

FORMATION OF A CULTURE OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN HIGHER SCHOOLS OF KAZAKHSTAN

Almaty Technological University, Almaty c.

This article presents the concept of creating a culture of environmental safety in higher educational institutions of Kazakhstan, which is built on the principles of synergetics and interdisciplinary teaching methods, representing the foundations of education in the field of environmental safety. The foundation of this education is civilizational changes, the evolution of cultural values, as well as changes in scientific and educational paradigms. The article discusses the main components of this concept, such as humanistic, pedagogical, national, pragmatic, conceptual and terminological bases. Each of them is revealed in detail and justified in the context of the formation of a culture of environmental safety in higher educational institutions of Kazakhstan.

К.Х. ЕСЕНБУЛАТОВ¹, А.А. АБИЛЬМАЖИНОВ²

¹старший преподаватель кафедры тактики служебно-боевого применения Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск;

²доктор философии (PhD) Старший преподаватель кафедры оперативного искусства и морально-психологического обеспечения Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, подполковник, г. Петропавловск.

ФОРМЫ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

В данной статье раскрываются некоторые формы и методы обучения военнослужащих необходимых к подготовке и готовности выполнения разнообразных задач.

Ключевые слова: *обучение, форма обучения, методы обучения, военнослужащие, эффективность.*

При выполнении Национальной гвардией возложенных на нее законами Республики Казахстан задач, необходимо учесть постоянно меняющийся обстановку в стране и мире. Для поддержания высокой боевой готовности подразделений, правильной организации служебно-боевой деятельности необходимо методически правильно организовывать боевую подготовку в подразделениях Национальной гвардии. Обучение военнослужащих - это трудоемкий, многогранный процесс по формированию воина-профессионала. Эти процессы невозможны без соответствующей подготовке командиров взводов в системе боевой подготовки.[1]

Военная служба требует от своих участников высокой подготовки и готовности к разнообразным задачам. Эффективное обучение военнослужащих является ключевым фактором для обеспечения успешного выполнения миссий и обеспечения национальной безопасности. Формы и методы обучения военнослужащих играют важную роль в этом процессе.

Предлагаем к рассмотрению некоторые формы обучения военнослужащих.

Форма обучения – это организация учебного процесса. [2]

Классическое обучение: Традиционные учебные курсы в военных академиях и учебных центрах предоставляют базовые знания и навыки, необходимые для службы. Военные учебные заведения предоставляют солдатам и офицерам обширные теоретические и практические знания.

Специализированное обучение: для разных видов военной службы (например, армия, флот, авиация) требуются специфические навыки. Это обучение может включать в себя симуляторы, обучение на вооружении и технике, а также специальные курсы для обучения военных специалистов.

Полевое обучение: Обучение в полевых условиях имитирует реальные ситуации, с которыми могут столкнуться военнослужащие. Это включает тактические учения, стрельбы, работу с коммуникационным оборудованием и другие навыки, необходимые на передовой.

Метод обучения – это система последовательных, взаимосвязанных действий преподавателя и учащихся (курсантов), обеспечивающих усвоение содержание образования. [3]

Основываясь на передовом опыте и научных исследованиях, существует ряд методов обучения, которые максимизируют эффективность тренировок военнослужащих, таких как:

Интерактивное обучение: Включение современных технологий и компьютерных программ позволяет военнослужащим учиться в интерактивной среде. Это может включать в себя компьютерные симуляции, виртуальные тренажеры и онлайн-курсы.

Передача опыта: Опытные военнослужащие могут обучать молодых рекрутов, передавая им свои знания и навыки. Это эффективный способ обучения, так как он объединяет теоретические знания с практическим опытом.

Тренировки в условиях стресса: Военнослужащих обучают работать в условиях стресса и экстремальных ситуациях, чтобы они могли оставаться спокойными и принимать взвешенные решения в критических моментах.

Система постоянного обучения: В современных вооруженных силах обучение не прекращается после базовой подготовки. Военнослужащим предоставляются регулярные возможности для повышения квалификации и обновления знаний.

Адаптивное обучение: Современные технологии позволяют создавать адаптивные образовательные программы, которые учитывают индивидуальные потребности и уровни подготовки каждого военнослужащего. Это позволяет максимально эффективно использовать время и ресурсы.

Мотивация и лидерство: Обучение военнослужащих также включает в себя развитие их лидерских качеств и мотивации. Это важно для формирования дисциплинированной и высокоорганизованной команды.

Оценка и контроль: Эффективность обучения оценивается через системы контроля и оценки, чтобы убедиться, что военнослужащие достигают необходимого уровня подготовки.

Обучение этике и морали: Важной частью обучения военнослужащих является формирование высоких стандартов этики и морали. Военнослужащие должны принимать ответственные решения, соблюдать международные нормы и законы, и придерживаться высоких норм поведения.

Подготовка к психологическим аспектам: Военные операции могут быть физически и эмоционально тяжелыми. Обучение включает в себя психологическую подготовку, чтобы помочь военнослужащим справляться с стрессом, травмами и адаптироваться к сложным условиям службы.

Использование моделирования и симуляций: Моделирование военных ситуаций и симуляции могут помочь военнослужащим понять последствия своих решений и развить стратегическое мышление.

Участие в учениях и симуляциях: Военнослужащие регулярно принимают участие в учениях и симуляциях, чтобы практиковать свои навыки и тактики, а также улучшать согласованность и командную работу.

Освоение военно-политических аспектов: Обучение включает в себя понимание военно-политического контекста и роли вооруженных сил в национальной и мировой политике.

Обучение в области кибербезопасности: С ростом киберугроз и цифровых атак, военные также обучаются защите информационных систем и данных от кибератак.

Обучение в области гуманитарных операций: В случае гуманитарных кризисов и бедствий, вооруженные силы могут быть задействованы для предоставления гуманитарной помощи. Обучение включает в себя навыки оказания медицинской помощи, поставки продовольствия и воды, и обеспечения безопасности гражданского населения.

Обучение в области медицины и первой помощи: Важным аспектом военной подготовки является обучение военнослужащих медицинским навыкам, которые могут спасти жизни на поле боя. Это включает в себя обучение первой помощи, оказанию скорой медицинской помощи и эвакуации раненых.

Обучение в области кризисного управления: Военнослужащие обучаются управлению кризисными ситуациями, включая координацию реагирования на чрезвычайные ситуации, планирование эвакуации и организацию гуманитарных операций.

Обучение в области военной дипломатии: в некоторых случаях военнослужащие могут выполнять функции военных дипломатов, участвуя в переговорах и миротворческих миссиях. Обучение в этой области включает в себя навыки переговоров, дипломатической коммуникации и разрешения конфликтов.

Обучение в области кибервойны и киберзащите: С развитием технологий, важно обучать военнослужащих обнаруживать и защищать военные информационные системы от кибератак и киберугроз.

Обучение в области боевых искусств: Освоение боевых искусств и самообороны может быть важным компонентом физической подготовки военнослужащих, повышая их навыки в рукопашном бою и самозащите.

Обучение по вопросам прав человека и законов вооруженных конфликтов: Вооруженные силы должны соблюдать международные законы и стандарты прав человека при выполнении своих задач. Обучение в этой области подготавливает военнослужащих к этичному и законному поведению во время военных операций.

Обучение культуре безопасности: В сфере безопасности важно обучать военнослужащих к соблюдению правил и процедур, чтобы предотвращать несчастные случаи и минимизировать риски.

Обучение эвакуации и спасательным операциям: Военнослужащие обучаются методам эвакуации и спасательным операциям в чрезвычайных ситуациях, таким как природные катастрофы, аварии и другие бедствия.

Обучение в области химической, биологической и радиологической (ХБР) защиты: В современной угрозой среде важно уметь защищаться от ХБР угроз и знать, как обслуживать соответствующее оборудование.

Обучение в области картирования и навигации: Знание картографии и навигации является важным навыком для военных операций, особенно в незнакомых местностях.

Обучение командному искусству: Военнослужащие обучаются работать в команде, развивать лидерские качества и согласовывать действия с товарищами.

Обучение в области военной логистики: Эффективное снабжение и логистика играют важную роль в успехе военных операций. Обучение в этой области включает в себя управление ресурсами и поставками.

Обучение в области камуфляжа и маскировки: Важный навык для военных - умение скрыться и маскироваться на поле боя, чтобы избежать обнаружения противником.

Обучение в области тактики и стратегии: Военные учатся разрабатывать и применять тактические и стратегические подходы к решению задач на поле боя.

Обучение в области контрразведки и разведки: Важный аспект военной безопасности - защита от шпионажа и обеспечение собственной разведки.

Обучение в области психологической подготовки: важно обучать военнослужащих психологической устойчивости, чтобы помочь им справляться со стрессом, травмами и адаптироваться к сложным ситуациям.

Обучение в области технической эксплуатации и ремонта военной техники: Вооруженные силы должны обеспечивать надежную работоспособность своего вооружения и техники, и обучение по технической эксплуатации и ремонту является неотъемлемой частью.

Обучение в области военной истории и традиций: Понимание военной истории и традиций помогает военнослужащим связать себя с наследием своей организации и понимать важность их роли.

Обучение в области военной геополитики: Понимание геополитических аспектов и конфликтов в мире помогает военнослужащим анализировать ситуации и принимать обоснованные решения.

Формы и методы обучения военнослужащих разнообразны и зависят от специфики военной службы. Важно, чтобы обучение было адаптировано к потребностям и требованиям конкретных военных операций, и чтобы оно способствовало созданию высокоэффективных, хорошо обученных и мотивированных военнослужащих.

Обучение военнослужащих является сложным и многогранным процессом, который включает в себя разнообразные формы и методы, охватывает широкий спектр знаний и навыков, и оно продолжается на протяжении всей службы, чтобы поддерживать высокий уровень подготовки и готовности к различным вызовам. Эффективное обучение не только повышает уровень подготовки военнослужащих, но также способствует обеспечению безопасности страны и укреплению обороноспособности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Методическое пособие по организации боевой подготовки в Национальной гвардии Республики Казахстан 2022 года.
2. <https://skillbox.ru >education> vid...>
3. <https://bsu.by>upload>page>

TRANSLITERATION:

1. Metodicheskoe posobie po organizacii boevoj podgotovki v Nacionalnoj gvardii Respubliku Kazakhstan 2022 goda.
2. <https://skillbox.ru >education> vid...>
3. <https://bsu.by>upload>page>

К.Х. ЕСЕНБУЛАТОВ, А.А. АБИЛЬМАЖИНОВ
ӘСКЕРІ ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ НЫСАНДАРЫ МЕН
ӘДІСТЕРІ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясы.

Бұл мақалада әскери қызметшілерді даярлауға және әртүрлі тапсырмаларды орындауға дайындыққа қажеті оқытудың кейбір нысандары мен әдістері ашылады.

K.H. YESSENBULATOV, A.A. ABILMAZHINOV
FORMS AND METHODS OF TRAINING MILITARY PERSONNEL
Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

This article will reveal some forms and methods of training required for the training of military personnel and preparation for the performance of various tasks.

УДК 37.01

Б.С. СМАҒҰЛОВ

магистр, Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы,
полковник, Петропавл қаласы, smagulovbs@mail.ru

БІЛІМ БЕРУДІҢ БОЛАШАҒЫ: ДӘСТҮР МЕН ИННОВАЦИЯНЫҢ ТОҒЫСЫ

Мақалада ақпараттық қоғамдағы білім беруді дамыту тенденциялары, заманауи білім берудің құрамдас бөліктері ретіндегі дәстүрлер мен инновациялар, заманауи цифрландырудың ерекшеліктері, қазіргі білім беруді дамыту векторлары қарастырылады.

Түйінді сөздер: *ақпараттық қоғамды оқыту, қазіргі білім берудің көпвекторлы дамуы, білім берудің дәстүрлері мен инновациялары, білім беруді цифрландыру.*

Әлеуметтік-экономикалық құрылымдардың өзгеруі әрқашан анықтаушы ретінде технологиялық сипаттағы күрделі өзгерістерге ие. Неолит төңкерісінің мәні табиғатты бақылау құбылыстарын рухани, діни идеялардың тууы, жеке тұлғаның рөлі, өмірдің мәні, бостандық және т.б. ізденіспен бақылау қажеттілігін тудырған иемденуші экономикадан өндіруші экономикаға көшу.

Дегенмен, соңғы бірнеше ғасырларда көп болған барлық технологиялық өзгерістер экономикалық және институционалдық жүйелерді өзгертпейді.

Бұл сұрақ индустриалды қоғамнан ақпараттық қоғамға көшу кезінде де туындайды. Сондықтан да осы өтпелі кезеңнің басында ақпараттық қоғам белгілерінің термині мен сипаттамасы ғылыми зерттеулердің ортақ тақырыбы болса, уақыт өте келе «ақпараттық қоғам» терминінен бас тартуға әкеледі.

Жапония мұндай болдырмаудың мысалын келтіреді. Оның мемлекеттік құжаттамасында «аңшы-терімші», «аграрлық» және «индустриалды» қоғамның даму кезеңдерінен өтіп, бүгінде елде «ақпараттық» экономикалық жүйе дамып, «цифрлық қоғам» құру бойынша жұмыс жүргізіліп жатқаны айтылған [1, 53 б.] сәйкес.

Ақпараттық (немесе цифрлық) қоғамды күте отырып, зерттеушілер жаңа қоғамның дамуымен болашақты болжау мүмкін емес және күтпеген болатынын атап өтті. Бірақ соған қарамастан, білім беру жүйесі осы болашаққа өз түлектерін

мүмкіндігінше дайындауға тырысады. Ал бұл «Білім – қоғамның өз мәнін жаңғыртудың шарты» [2, 121 б.] дегенмен, демек, рухы жағынан да, формасы жағынан да қоғамдағы ең консервативті құрылым. Сондықтан да білім беру жүйесінде жүйе қандай да бір байлам ретінде жабысатын берік дәстүрлер бар және жаңашылдықтың өз жолын табуы өте қиын.

Болашақтың білімін (ақпараттық, цифрлық...) талдай отырып, кейбір зерттеушілер [3] педагогиканың мәнін адамды тез өзгеретін әлемдегі өмірге, өзін-өзі тәрбиелеуге және «өмір бойына» дамытуға дайындаумен байланыстырды мәдениет динамикасы, мақсаты бейімделу қасиеттерін, өзін-өзі жүзеге асыруға және жаңашылдыққа бейімділігін қалыптастыру болып саналса, оқыту формасы диалог пен интеграция, сонымен қатар дамытылған сыныптан тыс жұмыстар қарастырылды.

Басқалары [4] зерттеп, ақпараттық қоғамдағы білім берудегі негізгі өзгерістер туралы ой қозғай отырып, өмірлік мәселені шешу (тәрбие тәсілі) арқылы ойлау тәсілі (тәрбие мақсаты) ретінде ондағы дүние бейнесін құруды атап өтті. оқыту) және ақпарат (оқытудың негізгі элементі). Бұл жағдайда кез келген ақпарат тасымалдаушысы, тұжырымның мағынасының көрсеткіші оқу пәніне, ал пікір оқу мазмұнына айналады.

Алғашқы екі талдау шындықты іс жүзінде растаса, онда А.М. Новикова типтік емес болып көрінеді, көптеген білім беру жүйелеріне тән емес. Новиков [5] әр оқушының өзі оқуға қызығушылық танытады, ол өзін-өзі жүзеге асыру үшін қажет, сондықтан студенттер өз оқуына жауапкершілікпен қарайды деп есептеді. Бұл жағдайда мұғалімнің міндеттері мыналар болады: көмек, сүйемелдеу, бағыттау және т.б.

Шындығында, кейіннен өзін-өзі жүзеге асыру мақсатында оқуға деген қызығушылықты бірнеше оқушы ғана көрсетеді. Тиісінше, мұғалімнің міндеттері дәстүрлі болып қалады: оқыту, дайындау, қалыптастыру немесе мүлдем қолайсыз, бірақ, өкінішке орай, тәжірибеде кездесетін «беру» (білім).

Александр Михайловичтің пікірінше, оқу пәндерінің құрылымы динамикалық болуы керек, бірақ оқу мақсатына сәйкес келуі керек: адам мәдениеті мен құзыреттілік негіздерін меңгеру. Құзіреттілікке негізделген тәсілді жоғары табысты инновация деп санауға болады. Ол мұғалімдердің санасына еніп, олардың құжаттамасында көрініс тапты. Бірақ адамзат мәдениетінің негіздерінің жағдайы әлі де өте қиын. Білім беруде әлдеқашан таусылған, бірақ «білім беру дәстүрлеріне» толығымен сіңген білім парадигмасы үстемдік ететін болса, баланың мәдени кеңістікті меңгеруі мұғалімнің басымдықтарында соңғы орында болады.

Сонда білім саласының болашағы қандай болмақ? Ол дәстүр мен жаңашылдықтың тоғысуына құрылатыны анық.

Инновация - бұл сергітетін және қуаттандыратын, бірақ сонымен бірге ұшып кетуі мүмкін «өзгерістердің желі».

Білім беру саласындағы инновациялар маңызды инновациялар, ретро инновациялар, аралас және аналогтық инновациялар болып жіктеледі.

Инновациялық үдерістер индустриалды қоғам үшін құрылған қалыптасқан дәстүрлі білім беру жүйесімен, демек, басқа мақсаттарда, білім берудің басқа әдістерімен және мазмұнымен сөзсіз қайшылыққа түсетіні анық. Кейбір (өтпелі) уақыт ішінде олардың арасында диалектикалық байланыс болуы мүмкін, содан кейін білім беруді дамытудың екі тенденциясы – дәстүрлі және инновациялық – осында және қазір түйісетін өткен және болашақ сияқты «параллель әлемдер» ретінде өмір сүреді.

Дәстүрлі білім берудің «құрылыс материалдарын» құрайтын элементтерді тізбелеудің еш мәні жоқ. Оны бәріміз жақсы білеміз.

Инновациялық үрдістерді талдайтын болсақ, ең үлкен жетістік жоғарыдан ілгерілетілген инновацияларда көрінетінін атап өткен жөн. Бұл мемлекеттік білім беру стандарттарын және жаңартылған мемлекеттік білім беру стандарттарын әзірлеу және енгізу. Атап айтқанда: құзіреттілікке негізделген және жүйелік-белсенділік тәсілі, әмбебап білім беру әрекеттері, тек пәндік нәтижеге қол жеткізу (бұл көбінесе дәстүрлі білім берудің білімге бағытталған моделінде болжанған), сонымен қатар мета-пәндік және тұлғалық нәтиже.

Бұл қуатты үлкен блоктар, бұл бүкіл жүйе өте үйлесімді және дәйекті түрде салынған және жүзеге асырылатын кірпішті білдіреді.

Басқа да табысты инновациялар білім беру жүйесін цифрландыруға және оның тәжірибеге бағытталған сипатына қатысты барлық процестерді қамтиды (инженерлік, роботтандыру, «Өсу нүктелері», «ІТ кубтары», «Кванториумдар» және т.б.).

Қазірдің өзінде сәтті жүзеге асырылып жатқан бұл жаңалықтар болашақ сияқты. Білім берудегі апатты кадр тапшылығы жағдайында (ең алдымен жас кадрлар тапшылығы байқалады) дәстүрге (шын мәнінде тоқырауға) бейімділік күшейеді.

Дәстүрлер мен инновациялардың тоғысуы көпвекторлы «жергілікті» бағдармен қиындайды.

Балаға оның қалауы мен ұмтылысына сәйкес көбірек құқықтар мен мүмкіндіктер беретін ырықтандыру векторы, бірақ екінші жағынан, білімге бағытталған, міндетті орта векторы, білім беру, барлық түлектер үшін міндетті бірыңғай мемлекеттік емтихан.

Бірыңғай мемлекеттік емтиханға бірдей білімге бағдарлану және назар аудару жиі жаттығуға айналады және мағынаның жоғалуына әкеледі.

Оқу мен жетістікке жетудегі тең мүмкіндіктер (және тең шарттар) идеясы тамаша жүзеге асырылады және шағын Финляндияның білімінде өз жемісін береді, бірақ кең және әртүрлі жағдайында біздің елде мүлдем мүмкін емес.

Дарындыларға баса назар аударатын даму векторы елімізде гүлденуде және нәтиже беруде. Бірақ табыс білім берудің жетекші идеясы бола ала ма? Жапон мектебінің ұранын еске түсірейік: «оқы, жұмыс істе, ерекшеленбе».

Вектор баланы мәдениетке енгізу, математика және ғылыммен байланысты емес іс-әрекеттерге, мысалы, спортқа, өнерге, музыкаға және елдегі негізгі емес (пайдаланбаған) білімге ресми көзқараспен қарау.

Вектор мұғалімді қолдаудың моральдық және материалдық нысандарында, ұстазға құрмет және онжылдық тәлімгерлікпен де шешілмейтін мұғалім мамандығының дағдарысында.

Дәстүрлер мен инновациялар тоғысқан тұста жаңа қоғам – ақпараттық немесе цифрлық дәуірдің желдері соғады.

Білім беру жүйесін цифрландыруға арналған алғашқы ғылыми еңбектердің бірі «Оқыту мен оқудағы технологиялардың әсерін бағалау» атты 2002 жылы жарық көрді. Онда американдық ғалымдар Д.Джонсон мен Л.Бейкер [6] білім беруде цифрлық технологияларды қолдану мүмкіндігі. Авторлар өз монографиясында, олардың пікірінше, білім берудің әртүрлі салаларындағы білім беруді цифрландырудың мүмкін болатын оң және теріс жақтарын сипаттады: когнитивті, аффективті, оқушының жетістігі, ересектерге білім беру, педагогикадағы өзгерістер, мұғалімдердің технологиялық шеберлігін арттыру және технологиялық интеграция. .

Джонсон мен Бэкер табысты білім беру жүйелері жаңа міндеттерге жауап беру және студенттердің тұрақты жоғары жетістіктерін көрсету үшін технологияға негізделген оқыту мен цифрландыруды қолданатынын атап өтті. Олардың мысалдары бізді «технологияны пайдалану ұлттық білім беру жүйесінде тиімді жобалау, басқару және енгізу үшін қосымша ретінде қарастырылуы керек» деп сендіреді. Технологиялық шешімдер ең аз дегенде педагогикалық тәсілдерді тиімді басқару мен жүзеге асыруға, сондай-ақ мектептердің, мұғалімдер мен оқушылардың қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін нюансты түсінуге байланысты» [7, 13 б.].

Тәжірибе көрсеткендей, біздің елімізде цифрландыру басқару тиімділігіне, мектептердің қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне байланысты емес.

Мысалы, Финляндияда білім беруде цифрлық технологияларды пайдалану қандай да бір халықаралық үлгіні әзірлеу әрекеттерімен байланысты емес. Бірақ ол студенттерді азаматтық қоғамдағы заманауи өмірге дайындауға көмектесетін тиісті білім беру жүйесін сақтау қажет. Кең мағынада бұл тәсілді фин экономикасының қатал шындықтарына реакция ретінде түсіндіруге болады: жердің көп бөлігін (шамамен 88%) көлдер мен ормандар алып жатқанын ескере отырып, елде дәстүрлі өндірістің көптеген салаларында ресурстар жетіспейді [2, 18 б.]. Яғни, цифрландырудың орындылығы бірінші орынға қойылады. Білім беруді цифрландыру бойынша жұмыстарды талдау екі позицияны көруге мүмкіндік береді. Кейбір авторлар бұл процестің көптеген артықшылықтарын атап көрсетеді (Г. Гэйбл, Д. Седера, Т. Чан, Г. Гаскелл, С. Гош, Э. Мансур, А. Томсик, М. Веллер), ал басқалары цифрлық жүйенің қажеттілігіне күмән келтіреді. технологиялар, плюстерден әлдеқайда көп болатын минусарға назар аудару (Р. Мустафаоглу, Ю. Алдхамди, Хэй Чу).

Сонымен қатар, Т.Р.Такиуллин [6] Батыстағы бұл үдерістің ерекшелігін атап көрсетеді: цифрландыру бірінші кезекте жоғары білімге әсер етеді, қашықтықтан білім беру жүйесі дамып келеді («ашық» деп аталатын университеттер»), оның ішінде қосымша білім беру және қайта даярлау

мүмкіндіктерін кеңейту. Цифрландыруды жақтаушылар атап өтетін барлық артықшылықтар жоғары біліммен байланысты: ғимаратты ұстауға арналған шығындар, жол жүру уақыты, құжаттар ресурсы жоқ (қашықтықтан оқыту туралы барлығы). Айтпақшы, кемшіліктер әлдеқайда маңызды: білім сапасы мен танымдық қабілеттердің төмендеуі, әлеуметтенудің болмауы, денсаулыққа жағымсыз салдарлар.

Дәстүр мен инновацияның тоғысқан жері, ақпараттық жолдың тоғысуы, цифрлық болашақ, біз жасайтын, бірақ бізге ғана тәуелді емес болашақ.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Емельянова О.Н. Жапонияның цифрлық қоғамға өтуінің факторлары мен болашағы. Талдау және болжау // IMEMO RAS журналы. 2020. № 4.
2. Долженко О. Білім философиясының очерктері. М., 1995 ж.
3. Видт И.Е. Білім беру үлгілерінің эволюциясын мәдени тұрғыдан түсіндіру // Педагогика. 2003. № 3. 32–38 беттер.
4. Ильин Г.Л. Білім философиясы (үздіксіздік идеясы). М.: Университет кітабы, 2002. 224 б.
5. Новиков А. Оқу іс-әрекетінің әдістемесі. М.: «Эгвес» баспасы, 2005. 176 б.
6. Такиуллин Т.Р. Цифрландырудың білім беру жүйесіне әсері. // Ақпараттық технологиялар // Жас ғалым. 2021 ж. № 47 (389).
7. Гэйбл Э. Мектептегі білім берудің цифрлық трансформациясы. Халықаралық тәжірибе, тенденциялар, жаһандық ұсыныстар / транс. ағылшын тілінен; ғылыми астында ред. П.А. Сергоманова; Ұлттық зерттеу университеті «Экономика жоғары мектебі», Білім институты. М.: Ұлттық зерттеу университеті Экономика жоғары мектебі, 2019. 108 б.

TRANSLITERATION:

1. Emelyanova O.N. Zhaponiyanyn cifrlyk kogamga otuinin faktorlary men bolashagy. Taldau zhane bolzhau // IMEMO RAS zhurnaly. 2020. № 4.
2. Dolzhenko O. Bilim filosofiyasynyn ocherkteri. M., 1995 zh.
3. Vidt I.E. Bilim беру ыlgileriniń evolyuciyasyn madeni тыrғыdan тыsindiru // Pedagogika. 2003. № 3. 32–38 better.
4. Ilin G.L. Bilim filosofiyasy (yзdiksizdik ideyasy). M.: Universitet kitaby, 2002. 224 b.
5. Novikov A. Оқу is-areketinin adistemesi. M.: «Egves» baspasy, 2005. 176 b.
6. Takiullin T.R. Cifrlandyrudyn bilim беру zhyjesine aseri. // Akparattyk tehnologiyalar // Zhas galym. 2021 zh. № 47 (389).
7. Gable E. Mekteptegi bilim berudin cifrlyk transformaciyasy. Halykaralyk tazhiribe, tendenciylar, zhahandyk ysynystar / trans. agylshyn tilinen; gylymi astynda red. P.A. Sergomanova; Ylttyk zertteu universiteti. «Ekonomika zhogary mektebi», Bilim instituty. M.: Ylttyk zertteu universiteti Ekonomika zhogary mektebi, 2019. 108 b.

Б.С. СМАГУЛОВ
БУДУЩЕЕ ОБРАЗОВАНИЯ ПЕРЕКРЕСТОК ТРАДИЦИЙ И
ИННОВАЦИЙ

Академии Национальной гвардии Республики Казахстан.

В статье обсуждаются тенденции развития образования в информационном обществе, традиции и инновации как составляющие современного образования, специфика цифровизации в современной школе, векторы развития образования.

B.S. SMAGULOV
FUTURE OF EDUCATION THE CROSSROADS OF TRADITION AND
INNOVATION

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan.

The article looks at the trends of education development in information society, traditions and innovations as components of modern education, specifics of digitalization in modern school, vectors of education development.

УДК 796.015.42

Р.Т. МУЛЬДИНОВ¹, Р.В. ГРОСКОП², Э.С. МУЛЬДИНОВА³

¹магистр, дене шынықтыру және спорт кафедрасының оқытушысы, майор;

²Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан академиясының әскери-ғылыми орталығының аға офицері (халықаралық және ЖОО аралық ынтымақтастық бойынша), полковник, Петропавл қ.;

³магистр, М. Қозыбаев атындағы СҚУ «Дене шынықтыру» кафедрасының аға оқытушысы.

ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ЖҰМЫСҚА ҚАБІЛЕТТІЛІГІН
АРТТЫРУ ДЕНЕ ЖАТТЫҒУЛАРЫН ҚОЛДАНУШІ ҚЫЗМЕТТІ
АТҚАРУ КЕЗІНДЕ

Мақалада ішкі қызмет атқару кезінде дене жаттығуларының кешенін пайдалана отырып, әскери қызметшілердің ақыл-ой және дене қабілеттерін арттыру мәселелері қарастырылады.

Түйінді сөздер: *әскери қызметшілердің жұмысқа қабілеттілігі, ішкі қызмет, дене жаттығулары, дене шынықтыру жаттығулары.*

Ішкі қызмет әскери бөлімде ішкі тәртіп пен әскери тәртіпті сақтауға, оның тұрақты жауынгерлік әзірлігін, жеке құрамның оқуын, оның күнделікті

қызметінде басқа да міндеттерді ұйымдастырып орындауын және әскери қызметшілердің денсаулығын сақтауын қамтамасыз етуге арналған. Ол Қазақстан Республикасының заңнамасын мүлтіксіз сақтаған кезде Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің осы Жарғысының ережелеріне сәйкес ұйымдастырылады.

Ішкі қызмет әскери қызметшілердің ұйымдастырылған әрекеттерін талап етеді.

Ішкі қызмет талаптарын орындау әскери қызметшілерде жауапкершілік сезімін, дербестікті, ұқыптылық пен адалдықты дамытады. Өзара түсіністік, ізгі ниет және бір-біріне көмектесуге дайын болу әскери серіктестікті нығайтуға және әскери ұжымдардың бірігуіне ықпал етеді, күнделікті іс-әрекетте тапсырмаларды орындауға ғана емес, сонымен қатар жауынгерлік жағдайда ауыр сынақтарға төтеп беруге мүмкіндік береді [1].

Осыған сүйене отырып, ішкі қызмет әскери қызметшілерден жоғары физикалық қасиеттерді, ерік-жігерді, төзімділік пен төзімділікті талап етеді. Жоғарыда аталған қасиеттерді дамыту жүйелі жаттығуларсыз мүмкін емес. Дене жаттығуларының көмегімен әскери қызмет атқару қиындықтарын жеңу тек әскери қызметшілердің бұлшық еттерін ғана емес, олардың ерік-жігерін де нақты жаттығу болады.

Оқу-жауынгерлік қызмет процесінде дене шынықтыру жаттығулары әскери қызметшілердің кәсіби жұмысқа қабілеттілігін қолдау мақсатында жүргізіледі. Ол шешілетін оқу және жауынгерлік міндеттерді ескере отырып ұйымдастырылады, кезекшілік (жауынгерлік кезекшілік) жағдайындағы дене жаттығуларын, ілеспе дене жаттығуларын, әскерлерді көлік құралдарымен жылжыту кезіндегі дене жаттығуларын қамтиды.

Кезекшілікте (жауынгерлік кезекшілікте) дене жаттығулары орындалатын міндеттер мен әскери-кәсіптік қызметтің ерекшеліктері ескеріле отырып ұйымдастырылады және өткізіледі. Кезекшілікте (жауынгерлік кезекшілікте) орындауға арналған дене жаттығуларының кешендерін дене шынықтыру даярлығының бастығы әзірлейді және әскери бөлімнің командирі бекітеді [2]. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері әскерлерінің (күштерінің) түріне, түріне жататынына қарамастан, әскери қызметшілердің ақыл-ой және дене еңбегіне қабілеттілігін арттыру үшін ішкі қызмет атқару кезінде пайдалануға болатын дене жаттығуларының бірыңғай кешені жоқ.

Қазақстан Республикасы Қарулы күштерінің арнайы бөлімшелеріне дене шынықтыру даярлығы жөніндегі басшылықтан ұйымдастырушылық-әдістемелік нұсқауларға сәйкес жауынгерлік кезекшілік процесінде дене шынықтыру жаттығулары ақыл-ой және дене еңбегіне қабілеттілікті сақтау, қозғалыс белсенділігінің тапшылығын толтыру мақсатында жүргізіледі. Жауынгерлік кезекшілік процесінде дене шынықтыру жаттығуларын ұйымдастыруға және өткізуге кезекші күштердің командирі жауап береді.

Дененің мәжбүрлі жағдайы және бұлшықет белсенділігінің жеткіліксіздігі дененің функционалдығын төмендетеді, сыртқы тітіркендіргіштерге реакция

жылдамдығын бәсеңдетеді, жүрек-тамыр және тыныс алу жүйелерінің қызметін әлсіретеді, қозғалыстардың үйлестірілуін нашарлатады.

Жауынгерлік бекеттердегі дене жаттығулары жауынгерлік тапсырманы орындау барысында жұмысқа қабілеттілікті сақтаудан тұратын арнайы бағытқа ие. Олар 5-10 минут ішінде кезекшіліктің әрбір 2-3 сағаты арқылы кешендер (дене шынықтыру үзілістері) түрінде дербес орындалады [3].

Жұмыстың өзектілігі қазіргі уақытта ішкі қызмет атқару кезінде әскери қызметшілердің жұмысқа қабілеттілігін арттыру тәсілдері жеткіліксіз пысықталғандығында, ал жауынгерлік даярлық бағдарламаларында дене шынықтыру кезеңдерінің мазмұнына баса назар аударылады.

Әскери қызметшілердің ішкі қызметті атқаруы дененің статикалық жағдайымен, динамикалық физикалық жүктемелердің болмауымен, мәжбүрлі отырықшы позаны сақтау қажеттілігімен және айтарлықтай жүйке кернеуімен сипатталады. Сонымен қатар, тәуліктің кешкі және түнгі сағаттарындағы кезекшілік жоғары жүйке орталықтарының қосымша жүктемесіне әкеледі, өйткені олардың жұмысы вегетативті функциялардың төмендеу деңгейінде жүруі керек (тәуліктік биологиялық ритактардың әсері) [4]. Нәтижесінде ішкі күзет тежеуі пайда болады, бұл әскери қызметшілердің назары мен жұмыс қабілеттілігінің төмендеуіне әкеледі. Сонымен қатар, бұлшықеттің жалпы шаршауының бір мезгілде өсуін атап өту керек. Қозғалыстардың шектеулі амплитудасына байланысты иық, жамбас, тізе және тобық буындарының қозғалғыштығы төмендейді, кеуде қуысының экскурсиясы нашарлайды, бұл тыныс алу қозғалыстарының жиілігі мен тереңдігін өзгертеді, ішкі органдарға, бұлшықеттерге, миға оттегінің түсуі бұзылады, қалыптың бұзылуының алғышарттары пайда болады.

Оқу-жауынгерлік жұмыс, әсіресе жауынгерлерге барынша жақын жағдайларда, әскери қызметшілердің жүйке жүйесіне айтарлықтай талаптар қояды. Бір мезгілде жұмыс істейтін әскери еңбек факторларының көптігі, ұйқының және демалудың жетіспеушілігімен бірге, шаршауды дамытады және мидың жұмысын төмендетеді. Нәтижесінде кортикальды және субкортикалық, вегетативті және соматикалық функциялар, вегетативті жүйке жүйесінің симпатикалық және парасимпатикалық бөлімдерінің функциялары арасындағы белсенділіктің сәйкессіздігі пайда болуы мүмкін. Қазақстан Республикасының Қарулы Күштеріндегі оқу процесін дамыту мен компьютерлендірудің қазіргі деңгейінде бір жағынан әскери қызметшілердің жұмысқа қабілеттілігін арттыру мәселесі, екінші жағынан тез шаршаумен күресу өзекті бола түсуде.

Жоғарыда айтылғандардан, психикалық және физикалық жұмыс қабілеттілігі деңгейінің төмендеуімен, тәуліктік нарядтардан кейін әскери қызметшілердің шамадан тыс жұмысымен, сондай-ақ сыртқы орта мен әскери қызмет факторларының жеке құрамға жиынтық теріс әсерімен байланысты проблемаларды шешу үшін біз қызмет өткеру алдында және қызмет өткеру процесінде қолданылатын дене жаттығуларының кешенін әзірлеуге және негіздеуге бағытталған зерттеу жүргіздік әскери қызметшілердің ақыл-ой және

дене қабілетін арттыру мақсатында тәуліктік нарядта. Біз әзірлеген дене жаттығуларының кешені тек жұмыс қабілеттілігін қолдауға ғана емес, сонымен қатар қазіргі уақытта әскери қызмет талаптарына сәйкестігін қамтамасыз ету үшін нарядқа кіретін жеке құрамдағы әскери қызметшілердің жауынгерлік дайындығы мен жауынгерлік қабілетін арттыруға бағытталған.

Кешенді әзірлеу кезінде біз физикалық жаттығулардың түрлері, жіктелуі және функционалды күйге және жалпы адам ағзасына әсері туралы қолданыстағы деректерді, сондай-ақ жаттығулар кешенін (дене шынықтыру үзілістерін) құру және өткізу бойынша ұсыныстар туралы қолда бар ақпаратты зерттедік.

Жалпы даму жаттығулары-бұл жеке немесе серіктестің әрекеттерін, гимнастикалық снарядтарды және әртүрлі заттарды қолдана отырып орындалатын, бастың, дененің, қолдың және аяқтың бір немесе біріккен қозғалыстарынан тұратын кез-келген техникалық қарапайым жаттығулар. Оларды белгілі бір бағыттар бойынша орындауға болады, әр түрлі амплитудасы, жылдамдығы, бұлшықет кернеуі мен релаксация дәрежесі, күрт немесе тегіс, дене буындарының қимылдарының әр түрлі үйлесімділігі, шешілетін міндеттерге байланысты қысқа немесе ұзақ [5].

Дене тәрбиесінің кез-келген басқа түрлері сияқты дене шынықтыру минуттары мен дене шынықтыру үзілістері белгілі бір схема бойынша жүзеге асырылады, оның негізінде дене белсенділігінің біртіндеп артуы және жеке бұлшықет топтарының кезектесуі принципі жатыр. Кешен тыныс алу мен қан айналымын белсендіретін үлкен бұлшықет топтарына арналған қарапайым жаттығулардан тұрады. Кешенге кіретін жаттығуларды ағынмен – бірінен соң бірі, тоқтаусыз жүргізу ұсынылады, ал жаттығулар есепшотпен бірге жүреді.

Осы тақырып бойынша зерттеу жұмыстары 2023 жылдың қаңтар-желтоқсан айлары аралығында Қазақстан Республикасы Ұлттық ұлан академиясында жүргізілді.

Зерттеуге 2 курс курсанттары (21 адам) тартылды. Және әскерге шақыру бойынша 8 адамнан тұратын әскери қызметшілер. Курсанттардың жасы 19-дан 22 жасқа дейін (бірінші жас тобы), 18-ден 22 жасқа дейінгі мерзімді әскери қызметшілер (бірінші жас тобы) болды.

Педагогикалық эксперимент үш кезеңде жүргізілді. Бірінші кезеңде әдеби дереккөздерді зерттеу, Зерттеудің мақсаты мен міндеттерін тұжырымдау, зерттеу объектісі мен тақырыбын анықтау, зерттеу әдістерін таңдау жүргізілді.

Екінші кезеңде 2023 жылғы 10 қаңтар мен 10 қазан аралығында 21 адамнан тұратын курсанттарды зерттеу жүргізілді, осы кезең барысында курсанттардың нарядқа дейінгі және одан кейінгі ақыл-ой және физикалық көрсеткіштері зерделенді. Курсанттардың бастапқы жай-күйін зерттеу нәтижелері әскери қызметшілердің дене шынықтыру дайындығы мен дене шынықтыру қабілеттілігі көрсеткіштері арасында өзара байланыс бар екенін көрсетті: дене шынықтыру деңгейі неғұрлым жоғары болса, ішкі қызметті (тәуліктік нарядты) атқару процесінде әскери қызметшілердің дене шынықтыру қабілеті соғұрлым

жақсы сақталады. Алынған нәтижелер курсқа, спорттық мамандандыруға және субъектілердің біліктілігіне байланысты талданды. Талдау негізінде 10-11 адамнан тұратын 2 топ (бақылау және эксперименттік) құрылды. Топтарға бөлінудің негізі нарядтан кейінгі психикалық және физикалық көрсеткіштердің төмендеуіндегі айырмашылықтар болды: бақылау тобы – өнімділіктің жеткілікті тұрақтылығымен, эксперименттік – өнімділіктің күрт төмендеуімен.

Бақылау тобы өзінің оқу-жауынгерлік (кәсіптік) қызметін өзгеріссіз (белгіленген тәртіппен) жүзеге асырды.

Эксперименттік топта ішкі қызметті атқару кезінде біз жасаған ақыл-ой және физикалық өнімділікті арттыруға бағытталған физикалық жаттығулар кешені қолданылды.

Эксперимент мерзімі аяқталғаннан кейін курсанттардың ақыл-ой және физикалық қабілеттерін нарядқа дейін және одан кейін бірден қайта тексеру жүргізілді. Алынған нәтижелерге статистикалық өңдеу жүргізілді.

Үшінші кезең оқу процесін қамтамасыз ету батальонының мерзімді қызметінің әскери қызметшілерімен 2023 жылы 11.09.2023 жылдан 02.10.2023 жылға дейін өткізілді. Зерттеуге 18-22 жас аралығындағы 8 адамнан тұратын дене шынықтыру деңгейі төмен әскери қызметшілер қатысты. Зерттеулер курсанттарда жүргізілген екінші кезеңге ұқсас болды. Эксперимент аяқталғаннан кейін нәтижелерді статистикалық өңдеу, оларды талдау және қорытындыларды тұжырымдау жүргізілді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде ішкі қызмет атқару кезінде әскери қызметшілердің жоғары жұмысқа қабілеттілігін қолдау мәселелерін зерттеу кезінде қазіргі ғылыми-әдістемелік әдебиеттерде жеткіліксіз пысықталғанын атап өткен жөн. Сондай-ақ дене жаттығулары кешендерін пайдалана отырып, ішкі қызмет атқару кезінде әскери қызметшілердің жұмысқа қабілеттілігін арттыру тәсілдері жеткілікті зерттелмеген.

Бұл мәселені шешу үшін біз ішкі қызметті атқару кезінде әскери қызметшілердің жұмыс қабілетін арттыру үшін дене жаттығуларының кешенін әзірледік және теориялық тұрғыдан негіздедік. Сондай-ақ, дене шынықтыру көрсеткіштерінің психикалық және физикалық көрсеткіштермен байланысы анықталды.

Тәуліктік нарядтан кейін ішкі қызмет атқару кезінде ұсынылған дене жаттығуларының кешенін пайдалану:

- курсанттардың ақыл-ой қабілеттілігі 5% - ға, ал физикалық көрсеткіштері 6% - ға %;
- оқу процесін қамтамасыз ету батальоны әскери қызметшілерінің ақыл-ой қабілеттілігі 3% - ға, ал дене қабілеттілігі 4% - ға.
- Алынған оң нәтижелер ұсынылған физикалық жаттығулар жиынтығын пайдалануды ұсынуға мүмкіндік береді:
- тәуліктік нарядта қызмет атқаруға дайындық;
- психикалық және физикалық өнімділікті арттыру мақсатында ішкі

қызметті атқару процесінде.

ӘДЕБИЕТ:

1. Б.В. Рональцев, А.А. Нестеров әскери қызметшілердің жұмысқа қабілеттілігі және оны дене шынықтыру құралдарымен арттыру жолдары. – Л.: Лениздат, 1986. – 244 б.
2. Ж.Е. Фирилева, қолданбалы және сауықтыру гимнастикасы: оқу құралы / Ж.Е. Фирилева, А.Н. Кислый, О.В. Загрядская. – М., «Сфера» сауда орталығы, 2012. – 608 б.
3. «2016 жылғы дене шынықтыру даярлығы жөніндегі Нұсқаулықты бекіту туралы» 2016 ж. №222 ГКНГ бұйрығы. – 150 Б.
4. П.Л. Поляков, ұйқының және тынығудың болмауы жағдайындағы әскери қызметшінің жұмысқа қабілеттілігі / П.Л. Поляков, Е.Д. Марцинкевич // институт тыңдаушыларының, курсанттарының және ізденушілерінің қорытынды ғылыми конференциясының ғылыми мақалалары мен баяндамаларының жинағы (2016 ж.) / ред. п.ғ.д. В.Л. Пашута, А.А. Курьянович. – Санкт-Петербург: Ресей Федерациясы қорғаныс министрлігінің ДШӘИ, 2016. – Б. 44-46.
5. Дене шынықтыру теориясы мен әдістемесі: оқулық / ред. Ю.Ф. Курамшина. – М.: кеңестік спорт, 2010. – 320 б.

TRANSLITERATION

1. Polyakov, P.L. Rabotosposobnost' voyennosluzhashchego v usloviyakh nedostatka sna i otdykha / P.L. Polyakov, Ye.D. Martsinkevich // Sbornik nauchnykh statey i dokladov itogovoy nauchnoy konferentsii slushateley, kursantov i soiskateley instituta (za 2016 g.) / pod red. d.p.n. V.L. Pashuta, d.p.n. Kur'yanovich. – SPb.: VIFK MO RF, 2016. – S.44-46.
2. Priказ GKNG 2016 g. №222 «Ob utverzhdenii Nastavleniya po fizicheskoy podgotovke 2016 goda». – 150 s.
3. Firileva, ZH.Ye. Prikladnaya i ozdorovitel'naya gimnastika: Uchebno-metodicheskoye posobiye / ZH.Ye. Firileva, A.N. Kislyy, O.V. Zagryadskaya. – М., TTS «Sfera», 2012. – 608 s.
4. Yendal'tsev B.V., Nesterov A.A. Rabotosposobnost' voyennosluzhashchikh i puti yeye povysheniya sredstvami fizicheskoy podgotovki. – L.: Lenizdat, 1986. – 244 s.
5. Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury: uchebnyk / Pod red. YU.F. Kuramshina. – М. : Sovetskiy sport, 2010. – 320 s.

Р.Т. МУЛЬДИНОВ¹, Р.В. ГРОСКОП¹, Э.С. МУЛЬДИНОВА²

ПОВЫШЕНИЕ РАБОТОСПОСОБНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ
ПРИМЕНЕНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ ПРИ НЕСЕНИИ
ВНУТРЕННЕЙ СЛУЖБЫ

¹Академия Национальной гвардии Республики Казахстан.

²Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева.

В статье рассматриваются вопросы повышения умственной и физической работоспособности военнослужащих с использованием комплекса физических упражнений при несении внутренней службы.

R.T. MULDINOV¹, R.V. GROSKOP¹, E.S. MULDINOVA²

IMPROVING THE EMPLOYABILITY OF MILITARY PERSONNEL USING
PHYSICAL EXERCISES WHEN PERFORMING INTERNAL SERVICE

¹National Guard Academy of the Republic of Kazakhstan.

²North Kazakhstan University named after M. Kozybayev.

The article discusses the issues of improving the mental and physical performance of military personnel using a set of physical exercises during internal service.

Уважаемые авторы!

Научно-образовательный журнал Академии Национальной гвардии Республики Казахстан предоставляет возможность анализа, обсуждения и поиска решений актуальных проблем в области военного дела и безопасности. Он рекомендован КОКСНиВО МНиВО РК для публикации основных результатов научной деятельности по военным наукам (Приказ № 188 от 28 апреля 2022 года). Приоритетными направлениями журнала являются: вопросы национальной безопасности, актуальные проблемы военной истории, военного искусства, техники и вооружения, тылового обеспечения, высшего военного образования.

Журнал зарегистрирован в Комитете информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан, свидетельство № KZ73VPY00058079 от 28 октября 2022 года. Периодичность выпуска – 4 раза в год (один раз в квартал).

Рубрики журнала:

1. Теория национальной безопасности.
2. История. Тактика и оперативное искусство.
3. Техника и вооружение. Войсковой тыл.
4. Теория и методика образования и воспитания.

Редакционная коллегия журнала просит Вас внимательно отнестись к соблюдению правил оформления научных статей, с целью обеспечения соответствия требованиям международных баз цитирования, вступление в которые является приоритетной задачей журнала.

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНОЙ СТАТЬЕ

Журнал принимает авторские рукописи на казахском, русском и английском языках, ранее не публиковавшиеся и одновременно не рассматриваемые для публикации в других изданиях. Объем рукописи не должен превышать 7 страниц, включая библиографию, ссылки и примечания.

Аннотация (Абстракт) должна состоять не более чем из 150 слов.

Сведения об авторах, Ф.И.О. с указанием места работы с точным электронным адресом, должности, ученой степени и ученого звания, номера телефонов с кодами страны проживания или номера мобильного телефона представляются в отдельном файле.

Статьи высылаются по электронному адресу Vestnik@ang.edu.kz, рецензируются специалистами в соответствующих областях исследования, подвергаются проверке посредством системы «Антиплагиат», при этом оригинальность текста рукописи должна составить не менее 75%.

Ответственность за достоверность представленных материалов и соблюдение правил профессиональной этики, исключаящей плагиат, компиляцию, фальсификацию научных данных и т.п., возлагается на автора публикации.

К научной статье прилагаются:

- выписка из протокола заседания кафедры о рекомендации научной статьи

к публикации;

- рецензии двух ученых и специалистов по тематике статьи (кроме кандидатов и докторов наук, докторов PhD);

- экспертное заключение о публикации статьи в открытой печати.

Оформление статьи должно соответствовать следующим требованиям: формат текста – MSWord (*.doc; *.docx); формат страницы – А4 (210*297 мм); поля – 2 см со всех сторон; шрифт: размер (кегель) – 14; тип – TimesNewRoman; отступ первой строки абзаца – 1,25 см; выравнивание текста по ширине, межстрочный интервал – 1. На первой странице в левом верхнем углу располагается УДК. После индекса УДК – сведения об авторах: фамилия, имя, отчество всех авторов, полное название организации – места работы, ученая степень, ученое звание. Заголовок статьи располагается по центру прописными буквами. После заголовка – аннотация и ключевые слова. После аннотации и ключевых слов – текст статьи; после текста статьи – список литературы (его наличие обязательно), на которые в статье даются ссылки в квадратных скобках, оформленный в соответствии с ГОСТ 7.1-2003. После списка литературы резюме на английском и русском (или казахском) языках.

Структура публикации:

Введение

Методология исследования

Основная часть, в которой раскрывается содержание проблемы, обосновываются результаты и т.д.

Выводы

Ссылки, библиография

Транслитерация

Дополнительный материал

Список литературы должен состоять не более чем из 20 наименований и оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1–2003.

Сведения об источниках следует располагать в алфавитном порядке, нумеровать арабскими цифрами без точки и печатать с абзацного отступа.

Ссылки на источники в тексте статьи даются в квадратных скобках (без цитирования [12], при цитировании или пересказе авторского текста [12, с. 29]). Нумерация ссылок в статье производится по порядковому номеру источника в пристатейном списке литературы. Архивные материалы в список не включаются, ссылки на них помещаются в тексте в круглых скобках. При использовании в статье источников из электронных ресурсов или удаленного доступа (Интернета) в списке литературы приводится библиографическая запись источника и ссылка на сетевой ресурс с полным сетевым адресом в Интернете. Желательно указывать дату обращения к ресурсу.

Название и номера рисунков и таблиц оформляются в соответствии с требованиями ГОСТ 7.1-2003.

УДК 576.6

1) *Статья одного автора*

А.А. КОРНИЛОВ

кандидат военных наук, ассоциированный профессор (доцент), заместитель начальника Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск.

2) *Статья нескольких авторов*

А.А. КОРНИЛОВ¹, А.А. АБИЛЬМАЖИНОВ²

¹кандидат военных наук, ассоциированный профессор (доцент), заместитель начальника Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник, г. Петропавловск;

²доктор философии (PhD), старший преподаватель кафедры тактики и общевойсковых дисциплин, Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, подполковник, г. Петропавловск.

К ВОПРОСУ О ПОДГОТОВКЕ МИРОТВОРЧЕСКИХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ, ВХОДЯЩИХ В СОСТАВ КМС ОДКБ

В статье рассматриваются проблемы подготовки миротворческих сил в рамках деятельности Договора о коллективной безопасности. На основе проведенного анализа имеющегося опыта подготовки миротворческого контингента делается вывод о наличии общих проблем для стран-участниц договора.

Ключевые слова: *учебный процесс, Организация Объединенных Наций (ООН), миротворцы, миротворческие операции (миссии) ООН, учебное заведение МВД, миротворческие полицейские контингенты, коллективная безопасность, миротворческие силы.*

Проведенный анализ структуры и состава миротворческих контингентов, выделенных государствами-членами ОДКБ в состав Миротворческих сил ОДКБ, характер и специфика проведения миротворческих операций показывают необходимость дальнейшего развития и совершенствования деятельности полицейских (милиейских) компонентов в составе Миротворческих сил организации Договора о коллективной безопасности [1, с. 25].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Анненков, В.И. Сетецентризм: геополитические и военно-политические аспекты современности: учеб. под общ. ред. В.И. Анненков [Текст] – М.: РУСАВИА, 2013. – 496 с.

2 Тишков, С. А. Организация обучения полицейского персонала в условиях миротворческих миссий ООН [Текст] // Наука и практика. – 2016. – № 3 (68). – С. 170–172.

REFERENCES:

1 Annenkov, V.I. Setecentrizm: geopoliticheskie i voenno-politicheskie aspekty sovremennosti: ucheb. pod obshh. red. V.I. Annenkov [Tekst] – M.: RUSAVIA, 2013. – 496 s.

2 Tishkov, S. A. Organizacija obuchenija policejskogo personala v usloviyah mirotvorcheskih missij OON [Tekst] // Nauka i praktika. – 2016. – № 3 (68). – S. 170–172.

А.А. КОРНИЛОВ, А.А. ӘБІЛМӘЖІНОВ

ҰЛТТЫҚ ҰЛАННЫҢ ҰҚШҰ ҰБК ҚҰРАМЫНА КІРЕТІН
БІТІМГЕРШІЛІК БӨЛІМШЕЛЕРІН ДАЯРЛАУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы

Берілген мақалада ұжымдық қауіпсіздік туралы шарттың қызметі шеңберінде бітімгершілік күштерді даярлау мәселесі қарастырылады. Бітімгершілік контингентті даярлаудағы тәжірибеге жүргізілген талдаудың негізінде шартқа қатысушы елдер үшін ортақ мәселелер бар екендігі туралы қорытынды жасалады.

A. KORNILOV, A. ABILMAZHINOV

ON THE ISSUE OF TRAINING PEACEKEEPING UNITS OF THE
NATIONAL GUARD, MEMBERS OF THE CSTO CMC

Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan

The problems of training peacemaking forces in the frame of Agreement on collective security are considered in the article. On the basis of conducted analysis of experience of training peacemaking contingent the conclusion about having the common problems for the countries – participants is made.

Басуға 29.03.2024 ж. қол қойылды. Форматы 60х84/8.
Офсет басылымы. Офсет қағазы. 26,4 есепті баспа табағы.
Таралымы 500 дана.

Баспахананың мекен-жайы: 150009, Петропавл қ., Ж. Кизатов к., 6,
Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланы академиясы
Әскери-ғылыми орталығы

Подписано в печать 29.03.2024 г. Формат 60х84/8
Печать офсетная. Бумага офсетная. Уч.-изд. л. 26,4 п.л.
Тираж 500 экз.

Адрес типографии: 150009, г. Петропавловск, ул. Ж. Кизатова, 6,
Академия Национальной гвардии Республики Казахстан
Военно-научный центр